

## University of Groningen

### Az ismeretlen korona

Teszelszky, Kees; Czibere, Maria

**IMPORTANT NOTE:** You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

#### *Document Version*

Publisher's PDF, also known as Version of record

#### *Publication date:*

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

#### *Citation for published version (APA):*

Teszelszky, K., & Czibere, M. (Ed.) (2009). *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. (Historia Pro Futuro; Vol. 3). Bencés Kiadó. <http://www.benceskiado.hu/index.php?waid=168>

#### **Copyright**

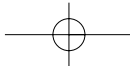
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

#### **Take-down policy**

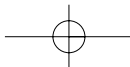
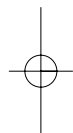
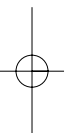
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

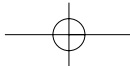
*Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.*



Kees Tszelszky

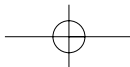
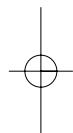
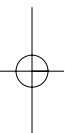
Az ismeretlen korona





## HISTORIA PRO FUTURO

Szerkeszti  
Várszegi Asztrik



Kees Tszelszky

**Az ismeretlen korona**  
Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás

Szerkesztette  
*Czibere Mária*

BENCÉS KIADÓ  
Pannonhalma, 2009

A könyv megjelenését lehetővé tette  
a Tudományos Kutatások Holland Szervezete (NWO)  
The publication of this book was made possible  
by a publication grant from  
the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO)



Magyar Kulturális és Oktatási Minisztérium

Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány

Domus Közalapítvány

Fordította  
*Trostovszky Gabriella*

A Függelék szövegeit latin eredetiből fordította  
*Dejcsics Konrád és Dénesi Tamás*

Szakmai szempontból ellenőrizte  
*R. Várkonyi Ágnes*  
*H. Németh István*

ISBN 978-963-9226-87-6  
ISSN 1789-6150

© A szerző, 2009  
© A fordítók, 2009

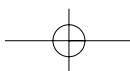
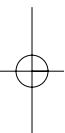
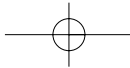
## Köszönetnyilvánítás

Első helyen a 2008-ban elhunyt Péter László történésznek mondunk köszönetet, aki angol nyelvű tanulmányaival, a koronához kapcsolódó, Magyarországon alig ismert cikkeivel a leginkább előremutató szerző volt számunkra.

Ez a könyv nem jöhetett volna létre R. Várkonyi Ágnes nélkül. Neki köszönhetjük a komoly tudományos támogatáson túl, hogy e könyv szerzőjét megismertette a magyar szakmai közönséggel is, hogy személyes kapcsolatai, kollégái révén bevezette a történészek, művészet-történészek, irodalmárok leginspirálóbb szellemi közegeibe.

Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a következő személyeknek a könyv elkészítése során nyújtott szakmai és baráti támogatásukért: Buzási Enikő, Fazekas István, G. Etényi Nóra, Gergely András, H. Németh István, Horn Ildikó, Bak M. János, Maroš Mačuha, Mw. M. E. H. N. Mout, Mw. W. Geldof, P. Vásárhelyi Judit, Pálffy Géza, Péter Katalin, Rozsondai Marianne, Ruttkay Kálmán, Schmal Alexandra, Szabad György, Szörényi László, Tóth Endre, Trostovszky Gabriella, Vajda László, Varga János, Varga Mátyás, Viskolcz Noémi.

*Kees Teszelszky*



## Bevezető

Mennyit ér a 21. század hajnalán Corvin Mátyás nyolcvanezer aranyforintja? Ennyit kellett a királynak a diplomáciai gesztusokon kívül fizetnie, hogy Frigyes császártól visszavegye a zálogba adott magyar szent koronát. És vajon mennyi befektetés kellett ahhoz, hogy a teljes feledeésből visszaszerezhetők lettek a korona múltjának fontos fejezetei, művek, beszédek, történetek, és megszülethetett ez az alapvető és izgalmas könyv?

Kees Teszelszky, a kitelepült magyar nagyszülők holland unokája csaknem lehetetlenre vállalkozott, amikor a groningeni egyetem doktori iskolájában átfogó monográfiát írt a magyar koronáról. 2006. június 29-én a Rijksuniversiteit Groningen patinás dísztermében külföldi és magyar tudósok doktori bizottsága és érdeklődők széles körű társasága előtt védte meg a hollandiai követelményeknek megfelelően kinyomtatott disszertációját a magyar koronáról. A vita egyértelműen a közös gondolkodást bizonyította. Arjo Vanderjagt, Hans Renner, Ferenc Postma, Cornelius Hasselblatt és Gergely András professzorokkal együtt azt fogalmaztuk meg különböző oldalról, hogy a kora újkori Magyar Királyság koronaproblematikája, összefüggésben a cseh koronával, a Habsburg-dinasztiával és a polgársággal, Közép-Európa jobb megértését szolgálja, s lehetőséget ad a korai nemzeti identitások összefüggéseit mélyebben megvilágító diskurzusra. A korona története a 21. század egyetemes szemléletében nemcsak érdekes kihívás, hanem a mai és a holnapi Európa számára tudományosan értékelhető, fontos eredménnyel szolgál. A *De sacra corona regni Hungariae – De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572–1665)* [A magyar korona és a kora újkori nemzeti identitás fejlődése 1572–1665, Groningen, 2006, 295+illusztrációk] című disszertáció átdolgozott, bővített változatának magyar fordítása ez a könyv.



*Az ismeretlen korona* nem a műtárggyal, a világon egyedülálló, zománcképekkel ékesített koronaékszerrel foglalkozik. Más, merőben ismeretlen területre, a szellemi kultúra összetett és gazdag világába vezet. Mint elvont képzetet vizsgálja, a hozzá kapcsolódó eszmék, teóriák, elméletek rendszerét tárja fel, mert csak így kaphat kérdéseire megalapozott választ. Hogyan alakult a korona jelentése az évszázadok alatt? Mi az összefüggés a korai nemzeti identitás fejlődése és a koronához fűződő eszmék jelentése között?

Új tudományos eredményekhez mindig generációk munkája nyitott utat. Kees Teszelszky a külföldi kutató minden hátrányával és előnyével lépett erre az útra. Hátrányát gyorsan leküzdötte, és bőven kamatoztatta előnyeit. Egyaránt otthonosan mozog a 17. századi és a mai magyar nyelvben, a könyvtárnyi szakirodalomban, a hazai kéziratárak és a bécsi levéltárak dokumentumaiban. Nincsenek előítéletei, számon tart minden maradandónak minősíthető eredményt és eredeti gondolatot. Nem határaink közé zártan, hanem európai összefüggéseiben foglalkozik a koronával, hiszen az eszmék, a szellemi kultúra összetevői nem ismernek országhatárokat. A humanizmus révén pedig Európa-szerre kialakult a történelmet politikai teóriákká lényegítő gyakorlat. Ily módon ez a könyv mintegy nyilvántartása, virtuális műhelye a koronához és egyes korok eszmevilágához közvetlenül vagy közvetve fűződő nézetekkel foglalkozó hazai és külföldi tudósok munkájának. Mivel manapság a tudományos viták helyett mintha elhatalmasodna a kizárólagos kinyilatkoztatás és a felelőtlen vagdalkozás gyakorlata, aligha lehet eléggé hangsúlyozni, ami különben természetes, a szerző etikus ellenőrző eljárását és elegáns vitamódszerét.

Vizsgálatait Teszelszky hat nagy fejezetben rendezte el. Az első két fejezet a felkészülés próbája. Mérlegre kellett tennie mindazt, amit eddig a koronához fűződő eszmékről írtak, és tisztáznia kellett az alapvető fogalmakat. Az I. fejezet, felhasználva Györffy György, Engel Pál, Gerics József, Erdő Péter munkáját, megállapítja a korona fogalmához kapcsolódó értelmezéseket. A korona ezeréves története a műtárgy során kívül területi, politikai hatalmat és elvont eszmét egyaránt jelentett. Áttekinti a könyv a szent korona hagyományát, cáfolva Josef Karpát szlovák jogtörténész nézetét, aki a magyar történészek véleményével szemben kétségbe vonja a középkori *sacra corona* kifejezésnek a szakrális tárgyra vonatkozó jelentését. Ezután rendkívül súlyos, Trianon után érzelmileg is megterhelt kérdésben kell állást foglalnia. Vajon hol az igazság a koronaeszméről kialakított statikus képzet, a szentkorona-tan

körül zajló vitában? A 19–20. század fordulóján kidolgozott és karakterisztikusan Timon Ákos jogtörténész nevéhez fűződő koncepciót bíráló Eckhart Ferenc (1931, 1941), majd Péter László (1966, 2003) és mások megállapították, hogy a szentkorona-tan a millennium korához fűződő konstrukció visszavetítése az előző századokba. (Nem különleges eljárás ez, hanem a historizmus korára jellemző módszer; a Szent Istvánról, II. Rákóczi Ferencről alkotott képeket is többen felhasználták arra, hogy saját koruk társadalmi-politikai problémáit a múltra vetítsék és az így átformált történelemmel igazolják saját korukat.) Tszelszky pontosítja a koronatan kritikáját, és a bírálatot lényegbevágóan viszi tovább. Kifejti, hogy a koronatan koncepcióját indokoltan helyezték a 19. századi konstrukciók sorába, de a felismerés nem vált igazán hatékonyrá, mert azzal, hogy valójában milyen koronaeszme létezett a kora újkorban, behatóbban senki nem foglalkozott. Nem vették figyelembe a kora újkori politikaelméleti irodalmat, a koronával foglalkozó korabeli műveket, és mellőzték a koronaábrázolások ikonológiai értelmezését is. Ezzel a koronaeszme kulcskérdését ragadta meg, és ismét beigazolódott, hogy a felhalmozott tapasztalat, az elődök munkája szárnyakat adhat a kreatív szellemnek.

A szerző abból az alaptételből indult ki, hogy a koronához nem egy változatlan, örök, statikus eszme kapcsolódik, hanem koronként változó; az adott történelmi helyzetben az adott politikai vagy vallási elvárásoknak megfelelő gondolatokkal számolhatunk. Döntő változásokat a korona jelentésének fejlődésében a 16–17. század fordulója hozott. A magyar történelem egyik legbonyolultabb és hevesen vitatott korszakát kellett tehát áttekintenie. Az idősebb generáció még emlékszik rá – Benda Kálmán maga is megírta –, hogy 1952-ben megjelent, *Bocskai István függetlenségi harca* című könyvét egy hónappal a megjelenés után miként vonták be és küldték zúzdába, s Szakály Ferenc 1988-ban is hangsúlyozta, mennyi nyugtalanító vitakérdés terheli ezt a korszakot. Kellő tájékozottság hiányában változatlanul zavarhatják a tisztánlátást a régi szélsőséges, posztromantikus nézetek és az aktuálpolitikai pro és kontra kisajátító szándékok lecsapódásai.

A II. fejezet a 16–17. század fordulóján bekövetkezett változások alapvetésül szolgál. Olyan közkeletű fogalmak tisztázására vállalkozik, mint a nacionalizmus, a nemzet, a nemzeti identitás. Szűcs Jenő munkája nyomán áttekinti a *natio* fogalom fejlődési stádiumait. Vázolja a mohácsi csatavesztés következményeit, a három hatalom alá került ország társadalomszerkezetét és a rendi nemzet kialakulását. Tisztázza

Werbőczy szövegtöredékének félreértését, és tévedhetetlen biztonsággal érzékelteti: a századforduló a mély válság és a megújulás ideje.

A koronához fűződő eszme változását három nagy fejezetben követi nyomon. Vizsgálatai dimenziója széles és összetett. Átfogja Bocskai István fejedelem politikáját, a hajdúfelkeléstől a szabadságharc nemzetközi kapcsolataiig. Ismerteti a II. Rudolf császár és magyar király uralkodásának dinasztikus krízisével megterhelt általános gazdasági és politikai válságot. Feltárja Mátyás főherceg stratégiáját és a magyar, a morva és az ausztriai rendek összefogásával kialakított egyensúlyi helyzet elméleti alapvetését. Részletesen elemzi a koronával foglalkozó ismert és eddig ismeretlen műveket. Megkülönböztetett figyelemmel emeli ki Révay Péter felkészültségét és munkáját, végül hatásán tekint végig.

A könyv gondolati vonalvezetésével átfogja az egész térséget. A Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségen kívül mélyen érinti a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom történetét is. Sőt a német fejedelemségekig, Hollandiáig, Angliáig követi a kapcsolatokat, mert például Bocskai legutóbbi időig nemzetközileg teljesen elszigeteltnek vélt politikájáról újabban több kutató, többek között Sahin Tóth Péter, az európai összeköttetések hálózatából tárt fel megkerülhetetlen tényeket.

A koronaeszme változását Teszelszky új, nagyszabású levéltári és kéziratári kutatásokkal, főként a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivból napvilágra hozott források segítségével közelíti meg. Ismertet több, eddig teljesen mellőzött dokumentumot. Ilyen például Naprágyi Demeter erdélyi katolikus püspök szónoklata a király előtt, a letartóztatott Bocatius utazótáskájában lefoglalt irományok, Pázmány Péter inspirációi, Illésházy István és Mátyás főherceg beszédei, Berger Illés munkái, Jeszenszky János koronatorténete és más dokumentumok. Külön figyelmet érdemelnek Berger Illés művei. Kézírtos hagyatékát a magyar történetírás és irodalomtörténetírás a legutóbbi időig teljesen mellőzte. Nemrégiben Szörényi László viszont hangsúlyozta, hogy latin nyelvű művei a korabeli politikai gondolkodás fontos forrásai. Mennyire és hogyan? Teszelszky könyve ékesen bizonyítja. Részletesen ismerteti eddig érintetlenül porosodó írásokat, sőt egyik meghatározó művét a kötet Függelékében magyar fordításban is közli.

A hagyományos kutatói eljárás mellett Teszelszky néhány remek új módszert is alkalmaz. Megkereste a kiadott dokumentumok eredetijét és másolati példányaikat. Ezzel elérte a történelmi valóság eddig számba nem vett tényeit. Kiderült például, hogy az eredetit eddig a szak-

irodalomban nem ismerték, a másolatok pedig valójában különböző politikai célokat rejtő variációk, s előfordult, hogy szövegkritikai kiadás hiányában a magyar történetírás romlott vagy rontott szöveggel dolgozva jutott téves megállapításra. Következésképpen a magyar történeti szövegek korszerű kiadása nem halasztható tovább, ha nem akarjuk történelmi emlékeinket átadni a feledésnek vagy szomszédainknak. Teszelszky ugyancsak új metodikai eljárása, hogy olyan döntő dokumentum esetében, mint egy kiáltvány, számba veszi annak valamennyi, külföldi levéltárakban lappangó példányát, mert ez az illető forrás európai elterjedtségét, az adott magyar politika súlyát bizonyítja. Az a tény pedig, hogy a bécsi Hofarchivban és Hofbibliothekban a szerencsi kiáltvány eredeti és három másolati példánya található, beszédes bizonyítéka a Habsburg-kormányzat érdeklődésének. Szintén jellemző, hogy a Hofarchiv Bocskai végrendeletének négy német fordítását őrzi.

A kötet jelentős értéke a Bocskai udvarában működő humanista literátorcsoport rajza. A szakirodalom korábban is számon tartotta, sőt legutóbb Szabó Péter (2006) működésüket jellemezve idézte Bocatius János kassai főbíró és diplomata börtönnaplójának egyik részletét. Teszelszky kibővítette ezt a kört, meghatározta a politikai elit és a magas képzettségű, tehetséges humanista értelmiségi csoport jellegét. Kimutatta, hogy Illésházy, Bocatiuson, Rimayn, Péchi Simonon, Káthay Mihály kancelláron kívül a kör jelentős tagjának számított Jeszenszky János humanista orvos, és a csaknem teljesen elfeledett és félreismert Berger Illés. A különböző politikai nyilatkozatok, beszédek, kiáltványok elemzése során arra a megállapításra jutott, hogy ezek közös munkával megszerkesztett alkotások. Bocskai halála és a bécsi béke után a kör egy részét már Mátyás főherceg udvarában találjuk, ahol a főrendű politikusok mellett ugyancsak képzett humanisták működtek.

Korántsem lehetünk biztosak abban, hogy a különböző politikai dokumentumok egyéni elhatározásokból létrejött alkotások. Csak kimagasló tehetségek, vagy egyedi, sajátos stílusjegyeket hordozó művek esetében nyilvánvaló egyetlen személyiség szerzősége. Az írók többnyire megbízóik gondolatait fogalmazzák meg. Ezzel is a hazai politikai kultúra eddig kevésbé méltányolt, magas intellektuális jellegének területére nyit kaput ez a könyv, amikor hangsúlyozza, hogy a memorandumok, kiáltványok, röpiratok, versek és üdvözlő szónoklatok sok esetben az alkotó körök közös munkái, egyfajta csapatmunka eredményei. A könyv egyik fontos új eredménye, hogy kimutatja a Bocskai és Mátyás főherceg mellett egyaránt működő igényes szellemi műhelyt, s ezzel a tévedések világába utalja a kimagasló, de magányos személyiségek,

s a „Habsburgok” gyűjtőfogalmába zárt, arc nélküli uralkodók magyar történelmének romantikus meséit.

A koronához fűződő új eszmék feltűnését a jól ismert drámai események közegében oly módon világítja meg, hogy az új gondolatok megfogalmazásait nem tépi ki szerves környezetükből. A 16–17. század fordulóján általános a válság, az ország területén évek óta dúl az Oszmán és a Habsburg Birodalom állóháborúja. Létkérdés, hogy az ország pusztításával járó, értelmetlen háborút mielőbb lezárják. II. Rudolf császár a prágai Hradcsinban Közép-Európa páratlan művészeti és tudományos központját hozta létre, de törekvései ütköztek a politikai valósággal; emelte az adót, szabadjára engedte az éhezéstől félőriült katonák zsákmányolását, kiélezte a protestánsok és a katolikusok közötti ellentéteket, és perzsa szövetségről álmódott, hogy az Oszmán Birodalom eltiprójaként ábrázoltathassa művészeivel önmagát. Csakhogy a kincstár üres, a prágai bankházak összeomlottak, a külföldi hitelezők kimerültek. S ekkor Illésházy István, a sikeres vállalkozó, művelt, széles látókörű és tekintélyes főnemes, heves konkurenciaharcba keveredve az udvari hitelezővel, Lazarus Henkel délnémet tőkéssel, az északnyugat-magyarországi bortermelő mezővárosok zálogbirtokához ragaszkodva jut oda, hogy érdekei védelmében a császárral, a királyi hatalommal szemben a Magyar Királyság koronájának jogára hivatkozzék.

II. Rudolf viszont személyének szuverenitásával mint a hatalom egyetlen forrásával érvel. Számára a korona, úgy, ahogyan a magyar rendek vélik, hatalmi jelképként, nem létezik. Műkincsei közé zárta kincstárába, a cseh koronával együtt. Helyette a Birodalom egységét szimbolizáló császári koronát készíttetett. Ekkorra már elkészül Berger hőskölteménye, a korona és a rendi nemzet jelentésváltozását kifejező műve, elindítva azt a fajta irodalmat, amely majd alapgondolatával is nagy jelentőségre tesz szert a nemzeti önazonosság kora újkori alakulásában: „hogy – mivel a magyarságnak szent kötelességei vannak Európa iránt – a Magyar Királyság fennmaradása nélkülözhetetlen a Habsburg-dinasztia hatalmának megtartása szempontjából is” – írja Teszelszky.

A szerző szerint az első írások, ahol a vallásos szimbólumok is új politikai jelentést, a politikai témák pedig vallásos tartalmat kapnak, Magyari István műve és Pázmány Péter válasza: Pázmány már „Orzagunknac Coronáia”-ról beszél. Tisztázza a korona jelentését a magyar rendeknek a vallásszabadság legitimációjával kapcsolatos gondolkodásában. Elemzi Kassa sokat említett tiltakozását a reformátusok templomának elvétele miatt, és hangsúlyozza, hogy „a városok mint a korona testének része” kifejezéssel a polgárok szabad vallásgyakorlatához

való jogát igazolva kapott a korona új, legitimáló jelentést. Felhívja a figyelmet a koronának a *Militaris congratulatio* című katonaénekekben felbukkanó, új megnevezésére, amely egyben a koronaeszmének és a *natio Hungarica* fogalomnak Bocskai udvarában történt továbbfejlesztéséről tanúskodik. Debreceni Szappanos Mihály váradi levéltárosnak, egyben a szabadságharc udvari költőjének magyar nyelvű katonaéneke, mint Teszelszky hangsúlyozza, valószínűleg Bocskai vagy udvarának megbízásából készült. A Bocskai hadvezéri képességeit dicsérő latin dokumentumegyüttes magyar nyelvű verse záró szakaszában az addig bűnös hajdúk – immáron Isten kegyelméből a haza védelmezői a Sátán elleni harcban – a koronát is új jelzővel illetik: „Szegény szép hazánkért, Magyar Koronánkért, ideye vagdalkoznunk.”

Forráskritikai bravúr a Bocskai török koronájával kapcsolatos ellentmondás feloldása. Az ellentmondást már akkor észlelték a magyar történetírók, amikor Nagy László 1956-ban feltárta Bocskai levelét, amelyben hatalmi jelvényeket, koronát kér a szultántól, viszont Rákos mezején a koronát mint hatalmi jelvényt visszautasítja. Bocatius írta le, hogy a török korona ünnepélyes átadásakor Bocskai beszédet mondott, amelyben kijelentette: a koronát csak mint ajándékot fogadja el, hatalmi jelvényként nem él vele, mivel van Magyarországnak törvényes, megkoronázott királya. Teszelszky az ellentmondás feloldására merész, de logikus megoldással él. Megvizsgálva az egyedül Bocatius leírásában ismerttetett Bocskai-beszéd funkcióját és politikai környezetét, megállapítja, hogy ezek a szavak „talán soha nem hagyták el Bocskai ajkát”. Viszont politikai céljai érdekében, propagandisztikus éllel maga íratta meg a történetet Bocatiussal és rendelte el a fikció terjesztését, mert így nagyobb súllyal érvényesíthette az ország érdekeit, hogy – amit majd a bécsi békébe is belefoglalnak – helyreállítsák „a Magyar Királyság szent koronájának a szabad királyválasztás jogát illető eredeti jelentését”.

A szerencsi kiáltványt a szakirodalom eddig kizárólag Káthay Mihály fejedelmi kancellár művének tekintette. Teszelszky nem veti el ezt a hipotézist, de számol azzal, hogy koncepcióját, gondolati vonalvezetését tekintve Illésházy, Rímay, Bocatius és Hoffmann György, a Szepesi Kamara igazgatója közös alkotásának is tekinthető. Mélyreható analízissel mutatja ki, hogy a dokumentum a magyar rendi nemzetről alkotott elképzelésekben új fejlődési szakasz kezdetét jelenti.

Újat hoz a könyv annyiban is, amennyiben érzékelteti: a török befogás merőben eltér a keresztény Európától, más a gesztusok súlya és a szavak értelmezése. Más oldalról mintegy megerősíti Fodor Pál könyvének nagy nemzetközi irodalommal igazolt mondanivalóját, hogy

az Oszmán Birodalmat ebben az időszakban nem a hanyatlás jellemzi, mint korábban állították, hanem a belső gazdasági, politikai átrendeződés folyamata határozza meg helyzetét.

Régóta vitatott téma a szakirodalomban Illésházy és Bocskai eltérő nézete arról, hogy miként biztosítható az ország egysége. Teszelszky nem a vagy-vagy, a kölcsönös tagadás és elutasítás, a „melyiknek van igaza” álláspontjait ismétli meg, hanem új érvekkel törekszik a jobb megismerésre, s célját tekintve egyensúlyba állítja a két véleményt. Illésházy azzal érvel az Erdélyi Fejedelemség különállása ellen, hogy csak az egységes ország szállhat szembe a törökkel, s a királyválasztásban a két szabad *electio* veszélyekkel jár. Bocskai viszont a két hatalom biztonságosabb egyensúlyban tartására utalva jut el végkövetkeztetéséhez: a nemzet egységét a politikai kettéosztottság által lehet megőrizni. Mindkét elképzelésben – állapítja meg a szerző – a korona hagyományában és eszmei jelentésében végbement változás is összegeződik. A korona egyszerre jelképezi a rendi nemzet politikai jogait, szabadságjogait és egységét.

A politikatörténet dinamizmusának szépsége a IV. fejezetben tárul az olvasó elé. Mátyás főherceget a történetírók nem szerették. Ha vérontás nélkül is, de összefogva a magyar, a morva és az ausztriai rendekkel, testvérét, Rudolfot mégis lesegítette (letaszította) a trónról. Ebben az akcióban a magyarok vitték a főszerepet húszezer hajdúval. Mátyás kiváló történetírók tollán is a dinasztia rossza vagy mostoha-gyermeké lett, ellátva lefokozó jelzőkkel: hataloméhes, irigy, döntésképtelen, középszerű. Teszelszky e nézetekkel szembeszállva Emil Lousse és Herbert Koenigsberger pozitívabb véleménye nyomán indult el. A történetírás történetében valószínűleg első ízben készült mélyrehatóbb elemzés Mátyás főherceg magyarországi politikájáról és engedmények árán is zajlott együttműködéséről a magyar rendekkel. Udvarát a Birodalmat az összeomlás szélére juttató Rudolf politikáját ellenző Habsburg-családtagokon kívül Bocskai egykori hívei, Illésházy, Bocatius, Révay Péter és Berger alkották. Valószínűleg ez a kör dolgozta ki Mátyás főherceg 1608. évi kiáltványát és legitimációjának érvanyagát, amelyben a *Cron Hunger* fogalmát összekapcsolják az egész kereszténység és Európa védelmével. Mátyás főherceg nevezetes kiáltványában ismerteti terveit, és a kor magyar politikai gondolkodásmódjának megfelelően fogalmaz. Sőt Teszelszky minden régi előítéletet mellőzve kimutatja, hogy átveszi Bocskai végrendeletében a „nemzeti királyról” és a koronáról kifejtett nézetét: önmagát mint nemzeti királyt határozza meg. A Mátyás által *Sacra dicti Regni Hungariae coro-*

na névvel illetett korona kiszabadítása Prága rabságából a hatalomátadás szimbólumának számított.

Károlyi Árpád óta a magyar történetírás többféle oldalról igyekezett megérteni Illésházy István politikai jelentőségét, ezek a törekvések azonban részlegesekek maradtak. Most a legutóbbi kezdeményezéseket továbbfejlesztve Teszelszky az egyik központi mozzanatot ragadta meg, hangsúlyozva, mennyiben járult hozzá Illésházy gondolataival és segítőivel az új koronaeszme kialakulásához. Ismerteti Illésházy Kassán elhangzott, a magyar rendekhez intézett hosszú beszédét, amelyben Mátyás főherceget mint „nemzeti királyt” Corvin Mátyásként jeleníti meg, és ahol a 15. századi magyar király és a 17. századi jövődöbéli király hatalma között a koronahagyomány a híd. Csakhogy a „haza romba dőlt”, nem biztos, hogy Magyarország betöltheti a kereszténység védőbástyájának feladatát, és a reménybeli „második Corvinus” egyelőre Bécsben tartaná a koronát – holott a diadém magyarországi jelenléte biztosítaná a rendi nemzet politikai jogait és szabadságát. Ez a drámai helyzet biztosít különleges feszültséget a Berger röpiratát és művét (1608) ismertető, viszonylag hosszú résznek.

„Berger műve az első kora újkori könyv a magyar korona történeti jelentőségéről” – állapítja meg Teszelszky, miközben állást foglal a mű eredetisége körül zajló vitában is. Megállapítja, hogy Viskolcz Noémi újonnan felfedezett szövegrészei egyértelműen a szerző eredetiségét bizonyítják. A koronáról írt első kora újkori könyvvvel együtt a röpirat – bombasztikus stílusa ellenére – ugyancsak kulcsmű.

A szép magyar fordításban itt először közölt teljes szöveg Szent István királyságától 1608-ig vezet végig a korona viszontagságos során, amely egybeesik az ország történetének fordulataival. A koronát, a rendeket és Mátyás főherceget váltakozva megszólító szöveg kiemeli Corvin Mátyás király tettét, hogy Frigyes császártól visszaváltotta a diadémot. II. Mátyást azért dicséri, mert nem fegyverrel és pénzzel, hanem békésen menekítette ki prágai rabságából „egész Európa legragyogóbb csillagát, Magyarország szent koronáját”. Ellentétben a régi felfogással, nem Werbőczy törvénykönyve, hanem ezek a feltehetően Pázmány, Illésházy és Révay Péter eszméit is kölcsönöző művek hoztak döntő változást a gondolkodásban a kora újkori magyar rendi nemzet és a korona közötti kapcsolatról. A művek azt az aktuális politikai célt szolgálták, hogy a korona ne maradjon Bécsben, hanem jöjjön haza Pozsonyba. Ennek érdekében Berger kapcsolatba hozza a koronát a gondviseléssel, az ország békéjével, s valószínűleg elsőként ismerteti az apostolokat ábrázoló, különleges zománcképeit. Teszelszky



részletesen bemutatja, miként köti össze Berger a korona történetét az ország sorsával és a katolikus vallással, s hogyan fejtí ki, hogy a korona a magyarok személyes tulajdona. Miként más országok is saját földjükön őrzik a királyi ékszereket, joguk van hozzá, hogy a korona is saját határaik között legyen. Ez a politikai-vallási koronaértelmezés Illésházy kompromisszumelméletének igazolásául szolgál, aki a különböző hatalmak és politikai csoportok igényei között a visszafogott érdekek egyensúlyát kívánta megteremteni. Ez a rendi szabadságjogokat, a királyválasztás jogát, a vallásgyakorlat szabadságát egyaránt szavatolta az ausztriai, cseh és morva rendeknek az erdélyi és királlyság-beli rendekkel kötött, Bocskaitól származó szövetségével együtt.

Az 1608. évi koronázás 1917-ig érvényben maradt szertartását új értelmezések kísérik. A beszámolók, röpiratok, metszetek és éremképek a koronaékszert a magyarság identitásával összefüggő jelentéssel is felruházzák.

Jeszenszky Jánosnak 1609-ben írt, latinul s németül kinyomtatott és ugyanebben az évben összesen hét kiadásban megjelent művét is a teljes feledés némaságából szólaltatta meg Tészelszky. Módszerére jellemző, hogy először Rudolf császár híres humanista orvosa különleges megjelenítő erejű írásművészetének járt utána. Peter Burke nyomán jutott arra az érdekes következtetésre, hogy Padovában az orvosképzés részeként a diákoknak minden jelenséget gondosan meg kellett figyelniük és alaposan részletességgel le kellett írniuk. Ez a Mátyás európai propagandastratégiáját szolgáló fontos mű, amely az új politikai alkotmányt igazolta, egyaránt pontosan tudósít a királyt felkenő olajról, az elhangzott esküszövegekről, vagy a székek huzatának színéről. Mátyás királlyá avatását leírva a koronát a Magyar Királyság drága kincsének nevezi, és a szertartás során új jelentéssel is felruházza. Az országgyűlés népe az általa választott nádor kérdésére ismeri el jogosnak a király hatalmát. Leírása szerint a felkent király a Boldogasszonyra esküdve ígéri, hogy megóvjá az országot és a nemesség szabadságait. A művet záró laudációval viszont Jeszenszky nem az uralkodót, hanem a magyarokat és a hazát dicsóíti.

A könyv központi, nagy fejezete Révay Péter (1568–1622) koronaőr könyve: *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* [A Magyar Királyság Szent koronájának eredete, erénye, győzelme és sorsa]. Az augsburgi impresszummal 1613-ban megjelent könyv szerzője leszögezte: „A magam nemzetének szentelem munkámat, hogy tisztelje a múlt emlékeit [...] vagy pedig, hogy a jelent hasonlítsa össze a múlttal, s abból a jövőre merítsen magának tanulságot és óva-

tosságot. De más népek előtt is fel akarom tárni, hogy miért tiszteli úgy a magyar a szent koronáját.” Nagy újdonság a művel és szerzőjével foglalkozó eddigi írásokhoz képest, hogy Teszelszky Révay könyvének formáját és tartalmát az Európa történelméről és a politikáról véleményt formáló reneszánsz gondolkodók műveiből vezeti le. Részletesen ismerteti, hogy a 15. század óta az uralkodói hatalom legitimálása és az államérdek szolgálatában politikusok és írók gyakran kerestek igazolást a történelemben, míg végül Jean Bodin kidolgozta, hogy miként szűrhető át pragmatikus politikai elméletté a történelmi ismeret. Teszelszky részletesen kimutatja, hogy a tekintélyes főúri családból származó alnádor evangélikus fia a bécsi jezsuita egyetem után a strassburgi protestáns akadémián szerezve magiszteri fokozatot alaposan megtanulta, hogy a Bibliából, az ókori és kortárs szerzők műveiből idézett gyűjteményekben megszerezze és tárolja, majd alkalmazza az összegyűjtött tudást. Alaposan elsajátította, hogy miként használhatja fel a történelmet a napi politikában.

Révay Péter kulcsszerepet kapott az ország politikai életében, 1605-től Mátyás főherceg tanácsosa lett, 1608-ban pedig a katolikus Pálffy István mellett őt választották meg a koronaöri méltóságra. Finom elemzés mutatja ki, hogy műve egészen más politikai közegben született, mint 1608 mézesheteinek alkotásai. Hiányzott az erős kormányzat, az egyensúly törekénynek bizonyult, erősödött a feszültség a különböző valások között, éleződtek a Királyság és Erdély ellentétei, és a hajdúk felkelést robbantottak ki. Révayt a politikai és az értelmiségi elit több tagja is segítette, így művét Teszelszky a magyar elit Európához intézett üzenetének tekinti. Bár sok ponton megegyezik az előtte járók műveivel, lényegében mégis más. Eredetiségét Teszelszky biztos szemértékkel határozza meg. „Révay az első szerző, aki a magyar történelemről készített elemzését szisztematikusan politikai elméletté formálta át. [...] Műve nagy hatást gyakorolt a nemzeti öntudat fejlődésére Magyarországon.”

Isteni eredete révén a koronát Révay a királyi erények biztosítójának tekinti. Ugyanakkor erőteljesen hangsúlyozza, hogy a tudomány és a történelem ismerete nélkül az uralkodó vagy az államférfi önmagának csak árnyéka vagy kísértete. Ennek jegyében vezet végig a magyar történelem hatszáz évén. Három nagy történelmi részre osztott áttekintésében a hangsúlyt a korona szakrális jelentése, a magyar nép karaktere és az ország politikai alkotmánya hármas egységére helyezi. Következtesen kimutatja, hogy miként emeli az eseményeket erkölcsi tanulságokká, és hogyan vonatkoztatja a korona eszméjére. A rossz

uralkodás, vagy a király, a korona vagy az ország lakóinak sérelme elnyeri az isteni büntetést, mégpedig a korona által. A korona győzelmei mindig Magyarország függetlenségének és integritásának igazolásai. Megszemélyesítője a magyarságot összekötő és egyesítő tényezőknek: a békének és az egyetértésnek.

Révay elsorolja az uralkodói bűnök lajstromát, a zsarnokságot, a közös semmibe vételét. Leírja a rendi nemzet hibáit: a széthúzást, a viszályt és az egyenetlenkedést. Foglalkozik az eszményi király, Szent László uralkodói gyakorlatával, és értelmezi Corvin Mátyás uralkodását, majd a Mohács utáni állapotokat. Más, itt nem részletezhető eseményeket is kora államelméleti elvei alapján értelmez. Révay művében kora legfontosabb államelméleti irodalmának követelményei vannak elrejtve. Teszelszky ily módon különlegesen izgalmas olvasmánnyá tette szigorú tudományos követelmények szerint kidolgozott munkáját. A korona feltségének elvont képzete nem kevesebbet fejez ki, mint hogy a magyar nép a politikai erkölcs bizonyos határain belül független az uralkodótól. A korona a főszereplő, de Révay többször is használja a hajószimbólumot, amely tudvalevőleg az államot jelképezi. Révay könyve Teszelszky meggyőző értelmezésében a rendi nemzet szuverenitásának elmélete.

Nagyon rokonszenves ebben a megkerülhetetlenül fontos műben, hogy szerzője soha nem jelent ki semmit *ex cathedra*. Ehelyett kérdéseket fogalmaz meg. Méltányolja a magától eltérő álláspontot, és kételyeit sem titkolja el. Így például a *populus* kifejezést erős kérdőjellel érti, mint ami végső soron a jobbágyságra vonatkozik, s megállapítja, hogy ebben a felfogásban a jobbágyság is a magyar nemzet (*gens*) része.

A Révay-mű utóéletét vázolja foglalkozik a Szilveszter-bullával, a korona apostoli voltát érintő vitával, és Pázmány álláspontjával a Habsburg király apostoli mivoltáról. Ismerteti a mű Nádasdy Ferenc előszavával ellátott, 1652. évi második kiadását. Végül a korona ábrázolásait, képének változatait veszi számba.

Az ismeretlen korona Magyarország s Európa szétválaszthatatlan történelmének eddig ismeretlen vonulatát világította meg, és működésében sikerült megmutatnia a régi magyar politikai kultúrát.

Mint minden jó könyv, ez a mű is gondolatokat ébreszt, és nyilván vitákat is elindít majd. Új módszereket terjeszt és újabb kutatásokra ösztönöz. Mindenekelőtt azonban hasznos kézikönyv lesz a középiskolai és az egyetemi oktatásban, s izgalmas olvasmány a magyar és az európai történelem mélyebb összefüggései iránt érdeklődők körében.

R. Várkonyi Ágnes

# I.

## A szent korona és a történelem

„Nincs [...] hatalom, csak Istentől” (Róm 13,1). Pál apostol szavait a késő ókortól kezdve úgy magyarázták, hogy minden világi hatalom természetfeletti igazolást kíván. Ez a gondolat öltött testet a koronázási ékszerekben, és ezt az elképzelést tükrözték a koronázási szertartások is. A korona a középkorban az uralkodó földi hatalmának Istentől kapott legitimitását jelképezte, amelyet a hatalom birtokosa a koronázás révén nyert el. Éppen ezért a koronázási ékszer, a király személye, a koronázási szertartás, valamint a társadalom hatalomról és tekintélyről alkotott politikai és vallási felfogása a képzőművészetek és az irodalom kedvelt témájává vált. A művészek számos különféle változatban jelenítették meg a világi hatalom legitimitációját.<sup>1</sup>

Tanulmányom a magyar korona jelentésének néhány aspektusát igyekszik megvilágítani. A felségjelvénynek hosszú és viszontagságos története van, ami sérült külsején is megmutatkozik (1–2. kép).<sup>2</sup> Az ország geopolitikai helyzete hatást gyakorolt a korona sorsára is: megtörtént, hogy ellopták, elveszítették vagy elásták, olykor pedig egyszerűen kivitték az országból. A magyar korona nem csupán egy koronázás alkalmával használt ékszer volt, hanem egyszersmind olyan szimbólum, amelyhez különböző politikai és vallási eszmék kapcsolódtak. A koronát évszázadokon át övező tisztelet tartalma és formája az idők folyamán átalakult. A felségjelvény történetét jellemző folyamatos politikai harcok, összetűzések azzal magyarázhatók, hogy a korona szerepénél fogva számos különböző ideológia eszmei háttéréül szolgált.

Az elmúlt ötszáz év során tekintélyes mennyiségű irodalmi és képzőművészeti alkotás született a korona kapcsán, s e folyamatnak még korántsem látjuk a végét. A közelmúlt olyan fontos politikai eseményei,

<sup>1</sup> Joachim OTT, *Krone und Krönung. Der Verheissung und Verleihung von Kronen in der Kunst von der Spätantike bis um 1200 und die geistige Auslegung der Krone*, Mainz, 1998.

<sup>2</sup> TÓTH Endre-SZELÉNYI Károly, *A magyar szent korona. Királyok és koronázások*, Bp., 2000.

mint a korona 1978-as visszakerülése Magyarországra, az 1989-es rendszerváltás, majd 2000-ben a Magyar Királyság alapításának mil-  
centenáriumára, újból alkalmat adtak e szimbólum használatára.

A korona szimbolikus jelentősége, a politika és a vallás között fenn-  
álló kapcsolat következtében a korona kényes téma a mai magyar tu-  
dományos életben.<sup>3</sup> Bizonyára ez az oka annak, hogy kevés szakember  
van Magyarországon, aki képes semleges nézőpontból vizsgálni a kér-  
dést. Következésképpen alig néhány olyan tanulmány jelent meg mos-  
tanában a korona jelentésváltozásairól, amely ne lenne – akarva-aka-  
ratlanul – ideológiai színezetű. Egy valóban objektív szemléletű munka  
új eredményeket hozhat a korona jelentésének vizsgálatában. Az a szán-  
dékomban, hogy pótoljam az e téren meglévő hiányosságokat, és utat nyis-  
sak a további kutatások számára.

Célomban, hogy a korona jelentésváltozásai alapján felvázoljam a nem-  
zeti identitás kialakulását a kora újkori Magyar Királyságban. Köny-  
vem ebben az értelemben Eckhart Ferenc 1941-ben és Péter László 2003-  
ban megjelent, a koronát és a szentkorona-tant tárgyaló tanulmánya  
folytatásának és pontosításának tekinthető. E két történész műve alap-  
ján abból indulok ki, hogy a szentkorona-tan valójában „mesterséges  
hagyomány” („invented tradition”),<sup>4</sup> amely a 18. század vége előtt nem  
létezett.

Eckhart és Péter jószerével teljesen figyelmen kívül hagyták, mi-  
lyen fontos szerepet töltött be a korona a kora újkori politikai kultú-  
rában. Az 1572 és 1664 közötti időszakban igen nagy számú képi és  
írásos, magyar és nem magyar szerzőtől származó forrás keletkezett  
a koronáról Magyarország határain belül és kívül egyaránt, amelyek-  
ről sem Eckhart Ferenc, sem Péter László nem tesz említést, ahogyan  
Révay Péter 1613-ban megjelent nagy hatású művéről sem vesznek tu-  
domást. Hogy miért nem foglalkoztak behatóbban a koronához kapcso-  
ló forrásanyag felkutatásával, örökre talány marad. Szemrehányást  
azonban nem tehetünk, hiszen más jogtörténész, irodalom- vagy törté-  
nettudománnyal foglalkozó kutató sem akadt, aki figyelmet fordított vol-  
na a téma kidolgozására.

A kutatás szempontjából meghatározó szerző továbbá R. Várko-  
nyi Ágnes, aki több cikkében foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi-  
képpen kell folytatni a korona történetének, valamint a nemzeti iden-  
titás kialakulásának kutatását, és egyúttal nyomatékosan felhívja

3 DEÉR József, *Die heilige Krone Ungarns*, Wien, 1966, 11–31; magyarul Uó, *A magyarok Szent Koronája*, ford. ROMHÁNYI Beatrix, Bp.–Máriabesnyő–Gödöllő, 2005, 7–21.

4 ERIC HOBBSBAWM, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990, 21992, 1.

a figyelmet Révay eszméinek jelentőségére. Munkám az R. Várkonyi által megkezdett úton halad, ezért a könyv kereteit az ő tanulmányai jelölik ki. Hipotéziseit a nemzeti identitással kapcsolatos konstruktivista elmélet szellemében igyekszem kiegészíteni és tovább finomítani.

Eckhart és Péter érintőlegesen tárgyalja az ún. szentkorona-tant. Tanulmányom tudományos alapokon állva cáfolja a szentkorona-tan korra újkori létezését, és rámutat a tan hamis „megteremtésének” ideológiai, politikai hátterére.

Mivel a középpontban a korona jelentésváltozásai állnak, az elemzés az 1572–1664 közötti időszakra – azon belül főként az 1608 körüli politikai változásokra – korlátozódik. A téma kidolgozása során különös figyelmet szenteltem Révay politikai gondolkodása kialakulásának, politikai és intellektuális környezetének, valamint műve fogadtatásának és hatásának.

A magyar szent korona kifejezés tartalmát tanulmányomban három szempontból vizsgálom. Ezek a következők: 1. a korona mint tárgy; 2. a korona mint elvont képzet; 3. a koronahagyomány. A következőkben e fogalmak meghatározására törekszem, majd a magyar korona különleges jelentésének kialakulását és változását vázolom fel.

## A korona mint tárgy

A középkori Európában a latin *corona* kifejezésnek politikai szövegkörnyezetben két jelentést tulajdonítottak, amelyeket Ernst Kantorowicz írt le részletesen *The King's Two Bodies*<sup>5</sup> című tanulmányában. A kifejezés egyfelől a szemmel látható tárgyat (*corona visibilis*), másfelől a koronához fűződő eszmei tartalmat (*corona invisibilis*) jelölte. A korona mint tárgy kör vagy diadém alakú arany fejdísz volt, amelyet fejedelmek koronázásakor használtak.<sup>6</sup> Eszmei értelemben a korona a királyi hatalom teljességét fejezte ki, amelyet a király a koronázáskor Isten kegyelméből nyert el, és amely mindazokat a királyi jogokat, kötelezettségeket és kiváltságokat magában foglalta, amelyek az ország (*regnum*) vezetéséhez szükségesek (3. ábra).

<sup>5</sup> Ernst KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, 1957, 336–337.

<sup>6</sup> A középkori magyarországi királykoronázásokról lásd FRANKÓI Vilmos, *A magyar királyválasztások története*, Bp., 1921, repr.: Máriabesnyő-Gödöllő, 2005, 5–123; BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, repr. 1989, 8–67; Erik FÜGEDI, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, szerk. János M. BAK, London, 1986, 1–185.

A latin *corona* szó a középkori Magyar Királyság politikai viszonyai között is hasonló jelentéssel rendelkezett, mint Európa többi részén. Egyfelől a kör alakú fejdísz, másfelől a királyi hatalom értelmében használták a kifejezést. A Magyar Királyság születésétől – a 11. századtól kezdve – mindkét értelmezés ismert volt, és mindkettővel gyakran találkozhatunk a szentek életével foglalkozó latin nyelvű írásokban, oklevelekben és egyéb szövegekben.<sup>7</sup> A latin *corona* legkorábbi ismert magyar előfordulása, a toldalékos alakú *coronaia* formában 1350-ből való. Ebből alakult ki később, a 15. század folyamán a magyar *korona* szó.<sup>8</sup>

A *korona* kifejezést a továbbiakban ennek megfelelően háromféle értelemben használjuk.

A *korona* szó tárgyi értelemben Kantorowicz nyomán azt a középkori eredetű fejdísz jelenti, amely évszázadokon át Magyarország királyainak koronázási ékszeréül szolgált. A mai nyelvhasználatban a *Magyar Szent Korona*, a *Magyarország szent koronája*, a *magyar korona* vagy a *Szent István-korona* elnevezések fordulnak elő leggyakrabban, a kifejezés használójának politikai, vallási vagy tudományos nézeteitől függően kis vagy nagy kezdőbetűvel írva.

A korona fogalma elvont értelemben felöleli mindazokat a politikai eszméket, amelyek a *korona* szóhoz kapcsolódva arra a királyi hatalomra utalnak, amelyet a Magyar Királyság uralkodója a koronázáskor nyert el.

A Péter Lászlótól származó fogalmak – a *magyar szent korona hagyománya*, illetve *kultusza*, valamint a *korona legitim jelentése* – a koronára mint tárgyra vonatkozó, szüntelenül változó politikai és vallási nézetek egész sorát jelölik.<sup>9</sup> A koronakultusz a *szent* jelző használatában, a korona Szent István királyhoz való kötődésének feltételezésében, továbbá az ékszer szakrális tárgyként való tiszteletében jut kifejezésre. Kantorowicz felfogása alapján a magyar hagyományban a *corona visibilis* és a *corona invisibilis* jelentése egymásba fonódik: a korona tárgyi valósága fizikailag hordozza az eszméket, belőlük merítve erejét és titokzatosságát.<sup>10</sup> A *koronakultusz* eredeti funkciója a királyi hatalom (a korona mint elvont fogalom) legitimálása volt.

Bak János meghatározása szerint a koronaékszer olyan tárgy, amelyet a koronázás alkalmával használnak. Koronázáson egy meghatáro-

<sup>7</sup> BORONKAI Iván, *Lexicon Latinitatis Mediævi Hungariae*, III, Bp., 1991, 407–408.

<sup>8</sup> BENKŐ Loránd, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, II, Bp., 1970, 579–580.

<sup>9</sup> László PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003).

<sup>10</sup> KANTOROWICZ, i. m., 339–340.

zott szimbolikus és rituális cselekvéssort értünk, amely a középkorban és az *ancien régime* idején legitimálta és a nyilvánosság számára láthatóvá tette a királyi hatalmat.<sup>11</sup> Bak a hatalomátruházás jelképeit három csoportba sorolja. Az elsőbe azok a koronázási jelvények tartoznak, amelyek a koronázási vagy beiktatási ceremónia során játszottak szerepet. A második csoportba azok a reprezentatív, ténylegesen létező vagy képzeletbeli, csak az ábrázolásokon megjelenő szimbólumok sorolhatók, amelyeket az uralkodó a testén viselt, a kezében tartott, vagy felmutatott. A harmadik kategória azokat a szimbolikus tárgyakat öleli fel, amelyek az elhunyt uralkodókhoz kötődtek.<sup>12</sup>

Magyarországon a korona, az országalma, a koronázási kard, a jogar, valamint a koronázási palást sorolhatók az első csoportba.<sup>13</sup> Meg kell azonban jegyezni, hogy a koronázáskor használt tárgyak összetétele nem volt állandó.<sup>14</sup> A koronázási felszereléshez néhány olyan ruhadarab – többek között egy pár harisnya és lábszárvédő – is tartozott, amelyekről feltételezték, hogy az első magyar király, István viselte őket koronázása alkalmával.<sup>15</sup> Az eredeti kollekció részét képezte még egy kereszt, amelyet azonban később ismeretlen okból másikkra cseréltek.<sup>16</sup> Ugyanez érvényes a koronázási kardként ismert fegyverre is, amely egy régebbi, jelenleg a prágai dómban látható kardot helyettesít.<sup>17</sup>

A második kategóriába azok a koronák tartoznak, amelyek szigorúan véve nem sorolhatók ugyan a koronázási ékszerekhez, a magyar politikatörténetben azonban mégis volt bizonyos szerepük. Ezek az úgynevezett „Bocskai-korona” (8. kép), a „Rudolf-korona” (7. kép) és a „brasói korona”. A koronázási ékszerek ezen csoportját a későbbiekben részletesen tárgyalom.

A harmadik csoportot az úgynevezett temetkezési, sír- és fogadalmi koronák alkotják. Az egyik legszebb magyar fogadalmi korona

11 János M. BAK, Introduction: Coronation Studies – Past, Present and Future, in Uő (szerk.), *Coronation, Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley etc., 1990, 1, 10.

12 Uő, Magyar királyi jelvények a középkorban, in *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 4(2002), 17–21.

13 KOVÁCS ÉVA–LOVAG ZSUZSA, *A magyar koronázási jelvények*, Bp., 1980; az országalmáról: BAK, Der Reichsapfel, in LOVAG (szerk.), *Insignia Regni Hungariae, I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, Bp., 1983, 185–194.

14 SZVITEK RÓBERT JÓZSEF–TÓTH ENDRE (szerk.), *A koronázási jelvények okmányai*, Bp., 2003, 33–265.

15 Lásd a képet a következő könyvben: DÉCSY SÁMUEL, *A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája*, Bécs, 1792, repr. Bp., 2008, 64.

16 Uo., 64. KOVÁCS ÉVA, *Árpád-kori ötvösség*, Bp., 1974.

17 FETTSCH NÁNDOR, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban, in SERÉDI JUSZTINIÁN (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, III, Bp., 1938, átdolg. kiad. 1988, 473–516.



1635-ből való, és a zágrábi dómban található Szent István-ereklyetartón nyugszik.<sup>18</sup>

Bár Bak meghatározásának megfelelően számos különféle tárgy sorolható Magyarország „koronaékszerei” közé, a sok korona közül mégis csupán egyetlenegy viseli a „Magyar Szent Korona” nevet. A magyar korona eredetének kérdése a felségjelvény politikai és vallási jelentése miatt mind a mai napig nincs kellően tisztázva.<sup>19</sup> Érdekes jelenség, hogy – tudomásom szerint – a koronát a közelmúltban egyetlen külföldi szakember sem tanulmányozta; művészettörténeti jelentősége ellenére alig készült róla nem magyar publikáció.<sup>20</sup>

Szinte bizonyos, hogy a „Magyar Szent Korona” mai formájában nem I. István korából (997–1038) származik. Alsó része, a *corona Graeca*, valószínűleg egy bizánci női korona, amelyen bizánci uralkodók portréi láthatók. Az ékszer korát ezen ábrázolások alapján határozták meg. Eszerint a korona a 11. század második felében készült, vagy éppen az időszakban alakították át.<sup>21</sup> A diadém 1075 körül került Magyarországra. A felső rész, a *corona Latina* eredete kevésbé ismert, az azonban nem valószínű, hogy ez a rész valaha is önálló korona lett volna. A zománcképek a 11. század második felénél korábbi időből származnak, arról azonban, hogy maguk a keresztpántok mikor készültek, nem tudunk biztosat.<sup>22</sup> A szakemberek többsége szerint a két részt III. Béla

18 TARCZAI György, *Az Árpád-ház szentjei*, Bp., 1930, 57.

19 A probléma magyarázatát lásd BENDA Kálmán-FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 17.

20 A témának bőséges irodalma van, de a tudományosan megalapozott tanulmányok száma igen kevés. Ezek közül a legfontosabbak: Alexius HORÁNYI, *De Sacra Corona Hungariae, ac de Regibus eadem redimitis Commentarius*, Pest, 1790; DÉCSY, i. m.; WESZPRÉMI István, *Magyarországi öt különös elmélkedések, I: A Magyar Szent Koronáról*, Pozsony, 1795; IPOLYI Arnold, *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Bp., 1885; repr. Bp., 2005; Patrick KELLEHER, *The Holy Crown of Hungary*, Rome, 1951; Albert BOECKLER, *Die „Stephanskron“*, in Percy SCHRAMM (szerk.), *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, III, Stuttgart, 1956; Magda von BARÁNY-OBERSCHALL, *Die Sankt Stephanskron und die Insignien des Königreiches Ungarn*, Wien-München, 1961; DEÉR, *Die heilige Krone Ungarns*, Wien, 1966, magyarul Uő, *A magyarok Szent Koronája*, ford. ROMHÁNYI Beatrix, Bp.–Máriabesnyő-Gödöllő, 2005; KOVÁCS-LOVAG, *A magyar koronajelvények*, Bp., 1980; LOVAG (szerk.), *Insignia Regni Hungariae I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, ford. FÜLEP Zsófia, Bp., 1983; BERTÉNYI Iván, *A magyar szent korona*, Bp., 1996; TÓTH-SZELÉNYI, *A magyar szent korona. Királyok és koronázások*, Bp., 2000. Az elmúlt harminc évnek a korona keletkezésével foglalkozó nem tudományos publikációit figyelmen kívül hagytuk. Tucatnyi ilyen létezik, és szinte havonta felbukkan egy új cím. Erről ad áttekintést: LOVAG, *A koronakutatás vadhajtatásai, Művészettörténeti Ertesítő*, 35(1986)/1–2, 35–48, valamint PÁLFFY Géza, *A Szent Korona balesete 1638-ban*, in JANKOVICS József (szerk.), *„Nem sülyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, Bp., 2007, 1431–1444.

21 DEÉR, *A magyarok Szent Koronája*, id. kiad., 44; TÓTH-SZELÉNYI, i. m., 21.

22 TÓTH, *A szent korona apostollemezeinek keltezéséhez*, in *Communications Archaeologicae Hungariae*, Bp., 1996, 181–209.

(1173–1196) uralkodása alatt egyesítették, de ezt az időpontot is többen vitatják.<sup>23</sup> A korona származásáról és koráról szerzett ismereteink alapján a jelenleg ismert koronát nem lehet fenntartás nélkül azonosítani azokkal a koronákkal, amelyek a 11–12. századi forrásokban szerepelnek.

Hasonló probléma merül fel a korona és a történelmi koronaábrázolások közötti kapcsolat kutatásakor. Tóth Endre három csoportba sorolja a magyar koronának a történelmi koronaábrázolásokon megfigyelhető megjelenési formáját.<sup>24</sup> Az elsőt a sematikus koronák csoportjának nevezi. Ide sorolhatók az európai minta alapján készült koronaábrázolások, amelyek a 11–14. századi képzőművészeti alkotásokon és érmeiken fordulnak elő. A második kategóriába azok a koronaábrázolások tartoznak, amelyek a 15–16. század folyamán készültek, és már felfedezhető rajtuk a valóságos magyar korona néhány jellegzetessége (3–6. kép). A harmadik csoportot olyan részletes és többé-kevésbé valósághű ábrázolások alkotják, amelyek 1608–1790 között nyomtatott formában láttak napvilágot, és széles körben elterjedtek (9–24. kép). Európai mintájú koronaábrázolásoknak tekinthetők például a 14. századi *Képes Krónikában* ábrázolt királyok fején látható koronák. A második csoport legismertebb példája a müncheni Fugger-krónika egyik színes tintarajza, amely 1547–1555 között keletkezett, és a legkorábbi valósághű koronaábrázolásként tartják számon (5. kép).<sup>25</sup> A harmadik, és egyben utolsó csoport koronaábrázolásai főként II. Mátyás (1608–1618) uralkodásának idejéből származnak (9–16. kép).

Bak János szerint bizonyos, hogy a ma ismert magyar koronát a 14. század elejétől kezdve használták királyi koronaként és a magyar királyok koronázási ékszereként, első valósághű ábrázolása azonban csak a 16. század derekán született<sup>26</sup> (5–6. kép). Úgy véli, hogy azok a koronaábrázolások, amelyek ennél korábban készültek, nem szolgálhatnak információval a korona korábbi külleméről. Ennek megfelelően szerint a 16. század előtt keletkezett ábrázolásokból nem vonhatunk le semmiféle következtetést arra vonatkozóan, hogy milyen jelentést hordozott korábban a magyar korona. A második és a harmadik csoportba sorolható ábrázolások esetében azonban kétségbevonhatatlanul fennáll

23 TÓTH-SZELÉNYI, i. m., 30–31. Deér szerint a mai koronát V. István számára (1270–1272) készítették 1270-ben, amikor IV. Béla halála után Anna királyné a régebbi koronával Prágába menekült. DEÉR, i. m., 206–209.

24 SZVITEK–TÓTH (szerk.), *A koronázási jelvények okmányai*, Bp., 2003, 9–21.

25 KATONA Tamás, *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, Bp., 1979, 53. kép: Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 895, fol. 308v.

26 BAK, Magyar királyi jelvények a középkorban, *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*, 4(2002), 20–21.

a valóságos korona és a korona képe közötti kapcsolat, ezért ezek fontos forrásnak tekinthetők a korona jelentésének és jelentésváltozásainak kutatásában.

## A korona mint elvont képzet

Az eszmei értelemben vett korona fogalmának értelmezését a magyar királyi hatalom eredetének vizsgálatával kell kezdenünk. A *király* és a *királyság* intézménye azoknak a politikai, vallási és kulturális változásoknak az eredményeként jött létre, amelyek a 10. századi laza magyar törzsszövetséget nyugat-európai mintájú keresztény királysággá formálták át. A későbbi századokban erről a folyamatról alkotott kép a magyarság identitásának egyik legfontosabb alkotóelemévé lett. Az átalakulás, amelyen a magyar nép a 10. században keresztülment, Engel Pál szerint erősen hasonlít ahhoz a fejlődéshez, amely más európai pogány népek körében is lejátszódott ebben az időszakban.<sup>27</sup> A pogány törzsi kötelék keresztény királysággá való átlényegülésének folyamata általában a következőképpen zajlott: a vezető családok egyik tagja magához ragadta a hatalmat, kényszerítette a törzset a kereszténység felvételére, keresztény egyházszervezetet hozott létre, és a keresztény Nyugat-Európa monarchikus alapelvei szerint újjászervezte a hatalmi struktúrát. Ezt követően, igazolva saját hatalmát és az általa végrehajtott hatalomátvitel jogosságát, megkísérelte oly módon stabilizálni a helyzetet, hogy saját maga felvette, vagy egy rokonával felvettette a király (*rex*) címet. Az új királyt azután megkoronázták a keresztény uralkodók jelképével, a koronával. Az átalakulás végeredménye egy keresztény királyság lett, és az ország visszavonhatatlanul a keresztény Európa részévé vált.

A politikai átmenet során az addigi szertartásokat átalakították, újakat vezettek be, a keresztény politikaelméletben meghonosodott jeleket és terminusokat kezdtek használni, és új intézményeket hoztak létre.

A keresztény királyság megalapítása és Szent István kormányzása a magyar történelem egyik leggyakrabban tárgyalt témája.<sup>28</sup> Amint

<sup>27</sup> Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London–New York, 2001, 18–25.

<sup>28</sup> Uo., 26. Szent Istvánról lásd HÓMAN Bálint, *Szent István*, Bp., 1938, <sup>2</sup>2000; Thomas von BOGYAY, *Stephanus rex*, Wien–München, 1976; GYÖRFFY György, *István király és műve*, 3. jav. bőv. kiad., Bp., 2000; ERDŐ Péter (szerk.), *Doctor et apostol: Szent István tanulmányok*, Bp., 1994; BERTÉNYI, *Szent István és öröksége*, Bp., 1997, <sup>2</sup>2000. Lásd még ENGEL, i. m., bibliográfia, 402–405.

azt Óze Sándor és Spannenberger Norbert megállapította, mindig is számos történetíró használta fel az első magyar királyról alkotott képet arra, hogy a pillanatnyi társadalompolitikai problémákat a múltra vetítse.<sup>29</sup> A királyság létrejöttét mindmáig olyan más, ugyancsak érzékeny témákkal szokás összefüggésbe hozni, mint például a Német-római Császárság és a Magyar Királyság közötti kapcsolat, a katolikus egyház magyarországi szerepe és helyzete, az ország helye Közép-Európában, Magyarországnak a szomszédos országokhoz fűződő viszonya, valamint a magyar és az európai kultúra kapcsolata.<sup>30</sup>

A legfontosabb szertartás, mely az Árpád-ház Közép-Európában kivívott hatalmának igazolásául szolgált, István fejedelem keresztény királlyá koronázása volt, amire 1000 karácsonyán vagy 1001. január 1-jén került sor Esztergomban.<sup>31</sup> A Szent István-koronához hasonlóan István megkoronázása is gyakran tárgyalt téma.<sup>32</sup> Az elmúlt kétszáz év vitái alapján állíthatjuk, hogy a 11. századi Szent István-legendák, mint például a *legenda maior* és a *legenda minor*, a koronázást illetően nem tekinthetők megbízható forrásoknak.<sup>33</sup> Még az István királyi hatalmára vonatkozóan különböző oklevelekben előforduló utalások sem adnak határozott választ arra, hogyan zajlott le a koronázás szertartása.<sup>34</sup> Thietmar von Merseburg 1015 körül írott krónikája alapján annyi bizonyos, hogy valamiféle korona mindenesetre szerepet játszott a koronázási szertartás során.<sup>35</sup>

Magyarországon István királyi hatalomba való ünnepélyes beiktatásával egy időben kezdték használni a *corona* terminust, amely a királyság fogalmának többféle jelentését hordozta. Kantorowicz szerint a *corona* és a *rex* jelentése közel állt egymáshoz, de nem volt azo-

29 Sándor ÓZE-Norbert SPANNENBERGER, Zur Reinterpretation der mittelalterlichen Staatsgründung in der ungarischen Geschichtsschreibung des 19. und 20. Jahrhunderts, in *Jahrbuch für Geschichte und Kultur Südosteuropa*, 2, München, 2000, 62; PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 426–431.

30 SZEKFÜ Gyula, Szent István a magyar történet századaiban, in SERÉDI (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, III, Bp., 1938, átdolg. kiad. 1988, 1–80; Katalin SINKÓ, Árpád versus Saint István. Competing Heroes and Competing Interests in the Figurative Representation of Hungarian History, in Tamás HOFER (szerk.), *Hungarians between "East" and "West"*, Bp., 1994, 9–26; ÓZE-SPANNENBERGER, i. m., 61–77; PÉTER, i. m., 426–431.

31 KARÁCSONYI János, *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Bp., 1891, 160–164.

32 PÉTER, i. m., 427–429.

33 Lásd PÉTER László ide kapcsolódó gondolatait, i. m., valamint TÓTH Zoltán, *A Hartvik-legenda kritikájához*, Bp., 1942; DEÉR, A magyar királyság megalakulása, in *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*, Bp., 1942.

34 GERICS József, Szent István királlyá avatásának körülményeiről, *Művészettörténeti Értesítő*, 33(1984), 97–101.

35 Robert HOLTZMANN (szerk.), *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung*, Berlin, 1955, 198.

nos.<sup>36</sup> A *rex* szó az uralkodó személyére és királyi mivoltára utalt, és a halandó királynak az örökkévaló királyi hatalomtól való megkülönböztetésére használták. A királyi hatalmat, amelyet a *corona* kifejezéssel jelöltek, az uralkodó a koronázás alkalmával nyerte el. A *corona* a királyi méltóság, a *dignitas* szinonimája volt, amely olyan fogalmakat takar, mint például a rang, a társadalmi helyzet és a dicsőség. A *corona* szó a királyi hatalom jellemzőire és az e hatalommal együtt járó bírói joghatóságra, vagyis az uralkodói kötelességre, az *officium*-ra is utalt. A király személyének és hatalmának elhatárolása ennél absztraktabb formában is megvilágítható az *auctoritas* és a *potestas* fogalmak különbözőségén keresztül.<sup>37</sup> A *corona* szakrális jellegénél fogva teljhatalommal (*auctoritas*) rendelkezett, amely a koronázás alkalmával meghatalmazás (*potestas*) formájában a királyra szállt. Így vált legitimmé a király isteni küldetése. A koronázási szertartással utólagos isteni jóváhagyást nyert az Árpád-ház hatalomátvétele.<sup>38</sup> A hatalomátvétellel járó erőszak és a megkeresztelkedés kikényszerítése a keresztény vallás felvétele érdekében tett erőfeszítés kifejeződése volt Magyarországon éppúgy, mint Európa-szerte mindenütt.

## A koronahagyomány

A Szent István koronájának keletkezésével, eredetével és jelentésével kapcsolatos hagyomány Péter László álláspontja szerint más európai országok koronahagyományától eltérően alakult. A középkor folyamán Magyarországon kívül mindenütt csökkent a korona, a koronázási ékszerek és a koronázási szertartás jelentősége az uralkodó hatalmi helyzetének megerősítése szempontjából.<sup>39</sup> A királyi hatalmat mindinkább az uralkodó dinasztíának a trónhoz való Isten adta joga legitimálta.<sup>40</sup> Péter úgy véli, hogy Magyarországon egy ettől eltérő fejlődés figyelhető meg, amely három ponton különbözik az európai trendtől.<sup>41</sup> Elő-

36 KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, 1957, 341; PÉTER, *i. m.*, 441.

37 DEÉR, Eckhart Ferenc: a szentkorona-eszme története, *Századok*, 76(1942), 204–206.

38 Jenő SZÜCS, König Stephans „Institutionen” – König Stephans Staat, in Uő, *Nation und Geschichte. Studien*, ford. Johanna KERÉKES, Köln–Wien, 1981, 258.

39 PÉTER, *i. m.*, 432. A korona európai jelentéseiről ad naprakész áttekintést Jean DUNBABIN, Government, in J. H. BURNS (szerk.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought* c. 350–c. 450, Cambridge etc., 1988, 498–501.

40 Lásd többek között Janet L. NELSON, *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, London, 1986; Sergio BERTELLI, *Rex et sacerdos: The Holiness of the King in European Civilization*, in Allan ELLENUS (szerk.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, 1998, 123–145.

41 PÉTER, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible*, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 432.

ször: a Magyar Királyságban a korona sokkal később kapott politikai jelentést, mint a keresztény világ többi országában. Másodszer: a hagyomány a középkor folyamán végig fennmaradt. Harmadszor: a korona-hagyomány nemcsak a középkorban virágzott, hanem a Magyar Királyság megszűnése óta is elevenen él tovább.

A középkor végétől kezdve számos szerző formált véleményt a magyar korona középkori jelentéséről különféle források alapján. A középkori és a kora újkori szerzők műveit a későbbi századok történészei a koronatradícióba vetett hit középkori forrásaiként értelmezték. Ezért e modern tanulmányok alapján úgy tűnik, mintha a koronahagyomány már a középkorban is több évszázados múltra tekintett volna vissza, holott valójában éppen a késő középkorban vagy azután fogalmazták meg először. A koronahagyomány kora középkori eredetét elfogadó elképzeléssel szemben kijelenthetjük, hogy az eszme csak a középkor végén kezdett kibontakozni, mivel akkoriban egyre több írásmű született a korona valóságos vagy képzeletbeli múltjáról. A szerzők a korábbi szövegekből a korona jelentésének mindig azt a vonatkozását ragadták ki, amelyre pillanatnyi politikai és vallási céljaik érdekében szükségük volt. Az egyes középkori és kora újkori írók műveikben közreadták a maguk elképzelését koruk Magyarországnak politikai helyzetéről, amit mindannyian a középkori „koronahagyomány” leírásával igyekeztek legitimálni, a témával kapcsolatos saját elgondolásuknak megfelelően. Ezáltal a korona és a hozzá kapcsolódó szertartások jelentése is átalakult. Bak szavaival: „Az értelmezés változása a késő középkorban és a kora újkorban [...] lényegében a rituális fejlődéshez tartozik.”<sup>42</sup> Ez az oka annak, hogy a középkor végén és a kora újkorban a koronakultusz tartalma gazdagabb és „középkoriasabb” volt, mint a hagyomány születése idején. Állításomat a későbbiekben forrásokkal támasztom alá, ismertetve a kultusz néhány jellemző fejlődési szakaszát és a magyarországi politikai változásokat.

A koronakultusz eredete és lényege voltaképpen abban a meggyőződésben rejlett, hogy a koronázás alkalmával az első uralkodó eredeti koronájával együtt I. (Szent) István király hatalma és szentsége is az új uralkodóra száll. Az I. Istvánt követő királyok és alattvalóik valamennyi tulajdon-, szabadság- és egyéb jogukat és kötelességüket a királyság alapítójának méltóságára (*auctoritas*) vezették vissza, ezzel ösztönözve az „Árpád-ház szent uralkodói” kultuszának kialakulását.<sup>43</sup> Az

42 BAK, Introduction: Coronation Studies – Past, Present and Future, in Uó (szerk.), *Coronation, Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley etc., 1990, 3.

43 PÉTER, i. m., 431–432.

Árpád-kori Magyarországon dúló állandó hatalmi harcok oka az a nézet volt, hogy a királyi család valamennyi tagja alkalmas és egyszerűsmind jogosult a trónra, mivel mindannyian vérrokonok. 1038-ban, I. István halála után az uralkodótól való közvetlen vagy közvetett származás nyomósabb indok volt az utódok számára hatalmi törekvéseik szempontjából, mint az, hogy megkoronázták-e őket István koronájával, vagy sem. Minthogy az Árpádok vérrokonságát fontosabbnak tartották, mint István koronázási ékszerét, a korona hagyománya az Árpád-dinasztia kultuszában gyökerezik. A dinasztikus kultusz kezdetét az Árpád-ház két tagjának 1083. évi szentté avatása jelentette. Ekkor emeltek a szentek sorába I. István királyt és fiatalon elhunyt fiát, Imrét (?–1031), akit soha nem koronáztak királlyá.

Klaniczay Gábor úgy véli, hogy e kanonizáció révén a magyarországi uralkodói hatalom a koronázási szertartás mellett egy újabb szakrális legitimációt is nyert.<sup>44</sup> Klaniczay szerint I. Lászlót (1077–1095) súlyos politikai megfontolások vezették, amikor a szentté avatásokat kezdeményezte. Miután testvérével, a későbbi I. Gézával letaszította a trónról a törvényes királyt, Salamont (1063–1074), László hét éven át kormányzott anélkül, hogy megkoronázták volna. Trónját az I. István pogány és keresztény rokonsága között zajló folyamatos trónharcoknak és az ország sorsát érintő viszálykodásnak köszönhetette. Salamon a szentté avatás után elmenekült Magyarországról. A dinasztia szentjeinek kultusza megerősítette I. László hatalmi pozícióját, és 1192-ben, jóval halála után, őt magát is felvették a szentek sorába. Klaniczay véleménye szerint I. László király szenttéavatási politikájával a nyugat-európai uralkodóházak példáját követte, amihez azonban egy sajátos elemet is hozzáfűzött.<sup>45</sup> I. István azért lett Európa első szentté avatott királya, mert keresztény politikát folytatott. Nem mártírhallal érdemelte ki a szentséget, hanem azzal az erőfeszítéssel, amelyet keresztény uralkodóként a nép keresztény hitre térítéséért tett. Nem csoda hát, hogy az uralkodói hatalom jelképe, a korona kulcsszerepet játszik a szentté avatott király életében.

Az István-korona kultuszának kezdeteként és eredeteként tekintett szöveg Hartvik-legenda címen vonult be a köztudatba.<sup>46</sup> A mű szerzője feltehetően Arduin győri püspök, aki Könyves Kálmán király

<sup>44</sup> KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Bp., 2000, 114–122.

<sup>45</sup> Uo., 122–134.

<sup>46</sup> Emma BARTONIEK (szerk.), *Legendae Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico conscripta*, in Emericus SZENTPÉTERY (szerk.), *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Bp., 1938, 363–448. A legendákról: Carlile A. MACARTNEY, *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*, Cambridge, 1953, 165, és Függelék. A magyar dinasztikus szentek hagiográfiája, in KLANICZAY, i. m., 305–308.

(1095–1116) uralkodása idején viselte ezt a méltóságot.<sup>47</sup> A püspök az első király életéről korábban keletkezett legendákat (*legenda minor* és *legenda maior*) átdolgozva jegyezte le Szent István élettörténetét,<sup>48</sup> mégpedig úgy, hogy a szöveghez az európai szentek életéből átvett toposzokat fűzött, és helyenként néhány aktuálpolitikai és egyházi témára is utalt.<sup>49</sup>

Hartvik legérdekesebb kiegészítése a pápával történt koronacso-  
da legkorábbi leírása.<sup>50</sup> Hartvik elbeszélése szerint II. Szilveszter pá-  
pa (999–1003) álombeli látomás hatására koronát és „apostoli kereszt-  
tet” ajándékozott Istvánnak. A látomásban egy angyal jelent meg a pápa  
előtt, és azt parancsolta neki, hogy az eredetileg Mieszko lengyel ki-  
rálynak szánt koronaékszert inkább Istvánnak juttassa.<sup>51</sup> Szilveszter pá-  
pa ezt követően felkérte Asztrik püspököt, I. István követét, hogy a  
koronát az apostoli kereszttel együtt adja át a magyar uralkodónak a  
királyi hatalom jelképeként.<sup>52</sup> Klaniczay szerint azokat a részleteket, ame-  
lyeket Hartvik fűzött a történethez, úgy kell tekinteni, mint liturgikus-  
szakrális elemet, az uralkodó isteni legitimációjának másik, római, Ka-  
roling- és Ottó-kori hagyományokra visszanyúló, „birodalmi” technikáját.<sup>53</sup>  
Hartvik a koronázási szertartást, valamint István nyilvánosan elhang-  
zott utolsó szavait is lejegyezte. Tanúsága szerint István halálos ágyán  
Szűz Máriának ajánlotta fel a koronát – szimbolikusan királyságát –,  
ezáltal lett Mária az ország patrónája.<sup>54</sup> Ez utóbbi mozzanatot Klani-  
czay szerint István koronázására rímelő liturgikus cselekedetként kell  
szemlélni.<sup>55</sup>

Péter László szerint az István-korona kultuszának kiindulópontját  
a királyi korona csodájának leírása jelenti.<sup>56</sup> Mégsem állíthatjuk azon-  
ban egyértelműen, hogy Hartvik püspök koronakultuszt szándékozott  
volna alapítani. Legendája megírásával az volt a célja, hogy támogas-  
sa uralkodójának hatalmi törekvéseit, ezt pedig oly módon látta meg-  
valósíthatónak, hogy Kálmán király ősének szentségét hangsúlyozta.  
A korona szerepe ebben a történetben mellékes, a szerző politikai cél-

47 PAULER Gyula, Ki volt Hartvich püspök?, *Századok*, 16(1883), 803–804.

48 A szöveg felépítéséről és tartalmáról lásd KLANICZAY, i. m., 135–147; MACARTNEY, i. m., 165–170; Uő, The Hungarian Texts relating to the Life of St Stephan, in Uő, *Studies on Early Hungarian and Pontiac History*, szerk. László PÉTER–Lóránt CZIGÁNY, Aldershot etc., 1999, 351–374.

49 KLANICZAY, i. m., 124, 128, 305–308.

50 SZENTPÉTERY (szerk.), *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Bp., 1938, 401–440.

51 Uo., 412–414.

52 Uo., 414.

53 KLANICZAY, i. m., 124.

54 SZENTPÉTERY, i. m., 385–387.

55 KLANICZAY, i. m., 124.

56 PÉTER, i. m., 426



jait szolgálja, mivel a fő téma I. István király szentsége és szent voltának indoklása. A koronacsodáról és a pápai adományozásról szóló történet István szentségét bizonyító érvként szolgál, amellyel Hartvik saját királyának tekintélyét kívánja öregbíteni.

A Hartvik-legenda jelentősége az István-korona kultusza szempontjából legfőképp azoknak a mozzanatoknak a továbbélésében rejlik, amelyekben a korona különleges jelentéssel van felruházva. A korona Hartvik-legendában szereplő jelentését később valóságosan létezőnek tekintették, és – mint majd látni fogjuk – egyes kiragadott részletek önálló életre keltek az irodalomban és a képzőművészetben. A Hartvik-legenda teljes szövege a 16. században jelent meg először nyomtatásban. A mű fogadtatásának ismeretében nyilvánvaló, hogy hatására a korona története ismét az érdeklődés középpontjába került.<sup>57</sup> A legelterjedtebb és legnagyobb hatású magyarországi kiadás 1600-ban látott napvilágot, ezt követően pedig a francia történész és diplomata, Jacob Bongarsius felvette a legendát magyar történelmi forrásokat összegyűjtő kötetébe.<sup>58</sup>

A Szent István-kultusz létezése ellenére nincs nyoma annak, hogy az István-koronának a 11. században különleges jelentése lett volna. Az első oklevél, amelyben a „szent korona” (*sacra corona*) kifejezés előfordul, 1256-ból, azaz több mint kétszáz évvel I. István halála után keletkezett.<sup>59</sup> Ez ismét szembetűnő kontraszt az Európa többi részében végbement fejlődést tekintve, ugyanis a kifejezés Magyarországon kívül ekkorra már kikopott a használatból.<sup>60</sup> A magyar történészek szerint a „szent korona” megnevezés a tárgy és annak vallási jelentése között fennálló kapcsolatra, valamint arra utal, hogy emiatt a közép-korban természetfeletti hatalmat tulajdonítottak a koronának.<sup>61</sup> Josef Karpát szlovák jogtörténész cáfolta ezt az elméletet, amikor feltárta a kifejezés előfordulási gyakoriságát és szöveggörnyezetét. Állítása szerint a *sacra corona* kifejezés 1256–1291 között csupán hét alkalommal fordul elő az oklevelekben, ráadásul, Európa többi részéhez hasonlóan,

57 Áttekintésképpen: SZEKFÜ, Szent István a magyar történet századaiban, in SERÉDI (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, III, Bp., 1938, átdolg. kiad. 1988, 32.

58 Jacobus BONGARSII, *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici, geographici*, Francofurti, 1600.

59 Az esztergomi Szent Adalbert-templom kiváltságlevele, 1256, in Josef KARPAT, *Corona Regni Hungariae im Zeitalter der Arpaden*, in Manfred HELLMANN (szerk.), *Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*, Darmstadt, 1961, 298–299.

60 BENDA-FÜGEDI, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 25.

61 ECKHART Ferenc, *A szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, repr. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003, 26, 57 skk.; BENDA-FÜGEDI, id. hely.; PÉTER, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible*, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 433.

a királlyal mint szakrális vezetővel összefüggésben.<sup>62</sup> Véleménye szerint a kifejezésnek nincs köze semmiféle szakrális tárgyhoz.

Karpat elméletének azonban ellentmond az, hogy Magyarországon a 12. század második felétől a koronát valóban igen fontos tárgynak tekintették. Ebből az időszakból – nem sokkal a Szent István-legenda keletkezése utáni évekből – valók a királyi korona őrzésére vonatkozó első utalások.<sup>63</sup> A koronára ekkor a székesfehérvári bazilika őre (*custos*) felügyelt, abban a templomban, ahol az Árpád-házi királyokat koronázták, és ahol Szent István nyugodott. Székesfehérvár volt tehát a Szent István-kultusz központja, ahová a király minden évben összehívta a nemességet a szent király emlékének megünneplésére.<sup>64</sup> Kézenfekvőnek tűnik tehát a következtetés, hogy ekkor már létezett valamiféle kapcsolat a korona és Szent István király közt.

A koronakultusz kifejlődését a 13. század végén, az utolsó Árpád-házi királyok uralkodása idején kialakult politikai viszonyok ösztönözték. A távoli leszármazottak számára ugyanis mind nehezebb feladatot jelentett, hogy kimutassák Szent Istvánhoz fűződő vérrokonságukat, ezért hatalmi törekvéseik igazolása érdekében másfajta kapcsolatot kerestek az első Árpád-házi uralkodóval. Ezzel magyarázható, hogy 1290-ben Szent Istvánnal hozták összefüggésbe a koronázási ékszeret. Miután III. András (1290–1301), az első király távoli leszármazottja, egyben az Árpád-dinasztia utolsó sarja, vitatható körülmények között trónra lépett, kijelentette, hogy „Szent István koronáját” viseli.<sup>65</sup> Ez a szövegrészlet fémjelzi az István-korona hagyományának kezdetét.

Az Árpád-ház kihalását (1301) követően a korona fontos szerepet kapott a királyi hatalom legitimálásában. „Szent István koronája” helyett a „szent István-korona” megnevezést kezdték használni, ami az ékszer jelentőségének növekedését mutatja. A korona jelentésváltozásának oka az volt, hogy ez a különleges felségjelvény legitimáló szerepet kapott a koronázási szertartásban azáltal, hogy az új uralkodó megkoronázásához a „szent István-koronát” kellett használni.<sup>66</sup> A korona egyre növekvő jelentőségének fontos szerepe volt abban, hogy a magyar uralkodók növeljék uralkodói tekintélyüket alattvalóik körében, mivel rendszerint csak hosszadalmas örökösödési viszály árán sikerült megragadniuk a hatalmat. Gentilis di Montefiori pápai legátus már 1309-

62 KARPAT, i. m., 298–299. Karpat kizárólag oklevelekre hivatkozik, más típusú szövegeket nem vizsgált.

63 BERTÉNYI, *A magyar szent korona*, Bp., 1996, 78. Ennek ellenére 1163-ban lopták el első alkalommal a koronát. Ezt a lopást továbbiak sora követte.

64 Uo.

65 BENDA-FÜGEDI, i. m., 29.

66 VÁCZY Péter, *Az arany hozta korona*, *Életünk*, 19(1982), 456–460.

ben megjegyezte: „a magyarok szent koronáját akkora tisztelet övezte, hogy már-már úgy tűnt, mintha a királyi hatalom a koronára szállt volna át.”<sup>67</sup>

A 14. század elején bekövetkezett változás oka tehát az a trónviszály volt, amelyben végül Károly Róbert (1308–1342), az Anjou-ház első magyarországi királya kerekedett felül. A francia herceg csak háromszori koronázás után állíthatta magáról, hogy Magyarország törvényes uralkodója, mivel csupán utolsó koronázása történt a „szent koronával” (*cum corona sancta*).<sup>68</sup> Ezt az időszakot írja le a *Képes Krónika* (*Chronicon pictum*), amelyet 1356-ban Kálti Márk készített Nagy Lajos (1342–1382) megrendelésére.<sup>69</sup>

A korona szakrális jellegét a következőképpen írja le a krónika, és ekként ábrázolják miniatűrök.<sup>70</sup> Az író először az István-korona csodájára utal, és kijelenti, hogy az első király Isten ajándékaként kapta a koronát.<sup>71</sup> Néhány oldallal később Szent László király életét beszéli el. Klaniczay megállapítása szerint Kálti egy olyan új motívumot is hozzáfűz a szent király élettörténetéhez, mely a koronával függ össze.<sup>72</sup> Leírja, hogy I. László és testvére, I. Géza harcba szállt a törvényesen megkoronázott, de a trónra méltatlan Salamon királlyal. A Salamon elleni 1070. évi döntő összecsapást leíró rész szerint László látomásában egy angyal „aranykoronát” (*corona aurea*) helyezett Géza fejére. I. László ezt úgy értelmezte, hogy ők fogják megnyerni a csatát, és testvére Isten akaratából elnyeri a koronát és a királyságot.<sup>73</sup>

Néhány oldallal később Kálti *A szent korona megtalálásáról* (*De invencione sacre corone*) címmel egy olyan csodás eseményt ír le, amely a 14. század közepén történt meg a koronával.<sup>74</sup> Az Anjou Károly Róbert,

67 „...cui multum reverentiae atque auctoritatis ex dicti regni incolarum opinione defertur, quasi in eo sit ius regium constitutum.” Idézi BARTONIEK, *Corona és regnum, Századok*, 68(1934), 321.

68 Stanisław SROKA, *Methods of Constructing Angevin Rule in Hungary in the Light of Most Recent Research, Quaestiones Mediaevi Novae*, 1(1996), 77–90; BAK, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1973, 13–22.

69 MEZEY László (szerk.), GERÉB László (ford.), *Chronicon Pictum. Képes Krónika*, I–II, átdolg. kiad., Bp., 1964.

70 PÉTER, i. m., 434.

71 „Porro beatus Stephanus, postquam regie celsitudinis coronam diuinitus est adeptus [...]”, in *Chronicon Pictum*, id. kiad., II, 98. Kálti sehol nem tesz említést a Szent István halála körüli szertartásról. Uo., 102.

72 KLANICZAY, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Bp., 2000, 157.

73 „Tunc beatus Ladizlaus subiunxit: »Dum staremus hic in consilio, ecce angelus Domini descendit de celo portans coronam auream in manu sua et impressit capiti tuo, unde certus sum, quod nobis victoria donabitur et Salomon exul fugiet debellatus extra regnum. Regnum vero et corona tibi tradetur a Domino.«” *Chronicon Pictum*, id. kiad., II, 132–133, miniatúra uo., I, 83.

74 Uo., II, 171–172.

a cseh Vencel, valamint a bajor Ottó trónviszálya idején esett meg, hogy Ottó a koronát a többi koronázási ékszerrel együtt egy csobolyóba rejtve titokban magával vitte, és a hordócska a sötétben leesett a kocsi-ról az országútra. Egy ideig a forgalmas úton hevert, és csak este találták meg a fuvarosok az út porában. A krónikáiró ebben a történetben isteni figyelmeztetést vélt felfedezni: a korona nem sokáig marad Ottó fején. Azt a tényt pedig, hogy a korona szállítói megtalálták az ékszert, s így az nem került illetéktelen kezekbe, annak jeleként értelmezte, hogy „...Pannónia nem veszítheti el angyal adta koronáját”.<sup>75</sup>

Kálti Márk logikájának kiindulópontja a korona Szent István-kori „adományozása”, amiből nyilvánvaló, hogy a koronának Istentől kapott természetfeletti jelentése van. Kálti ezután egy koronával kapcsolatos másik kitalált történetet ír le, amelyben László király szavai által félreérthetetlen üzenetet közöl: aki a koronát elnyeri, győzedelmeskedik, mert Isten vele van. Végül saját korának koronacsodája következik, amelyet Szent László látomásával párhuzamba állítva úgy magyaráz, hogy egy Isten által szentesített hatalomátvétel révén pártfogójára, Károly Róbertre száll majd a korona és a királyság. A két esemény összehasonlítása újabb aktuálpolitikai üzenetet hordoz.<sup>76</sup> Ez a koronafikció azoknak a szövegeknek a legkorábbi ismert példája, amelyekben összefüggésbe hozzák az isteni elrendelést, a korona szakrális jelentését, valamint a király kormányzásának igazságos voltát.

A Corvin Mátyás (1458–1490) uralkodását megelőző időszakban a koronakultusz újabb fejlődési szakaszon ment keresztül. Az okot ezúttal is az utódlásért folytatott küzdelem, mégpedig a Habsburg Albert király (1437–1439) halála után bekövetkezett trónviszály szolgáltatta. A zavargások közvetlen kiváltó oka a magyar korona elrablása volt (1439). A lopást Albert király özvegyének, Luxemburgi Erzsébetnek egyik udvarhölgye követte el. 1440-ben a királyné az így megszerzett koronával V. László néven (1440–1457) királlyá koronáztatta három hónapos kisleányát.<sup>77</sup> (24. kép) Ezt követően a magyar koronát 2500 forintért zálogba adta III. Frigyes német-római császárnak.<sup>78</sup>

<sup>75</sup> „Quid est, quod a nullo inventa, sed ab ipsis, qui portabant, nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo privaretur.” Uo. II, 172; miniatura uo., I, 135.

<sup>76</sup> A László-kultuszról lásd KLANICZAY, i. m., 167, és a régebbi tanulmányok in MEZEY (szerk.), *Athleta Patriae*, Bp., 1980.

<sup>77</sup> Egy 15. századi német kéziratban az udvarhölgy elbeszélése alapján feljegyezték a lopást. MOLLAY Károly (ford.), *A korona elrablása – Kottanner Jánosné emlékirata, 1439/1440*, Bp., 1978. A lopás hátteréről: BENDA-FÜGEDI, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 50–80; BARTONIEK, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, <sup>2</sup>1989, 64–65; FRANKÓI Vilmos, *A magyar királyválasztások története*, Bp., 1921, repr.: Máriabesnyő–Gödöllő, <sup>2</sup>2005, 55–58.

<sup>78</sup> A korona első ismert leírása is ennek az elzálogosításnak a kapcsán született. MOLLAY Jegyzetek, in Uő (szerk.), i. m., 86–87.

Az eseménynek mint a korona szakrális státusának megsértésére tett szándékos, ám hiábavaló kísérletnek van jelentősége.<sup>79</sup> V. László koronázásának évében a magyar rendek I. Ulászló személyében ellenkirályt választottak. Mivel a magyar korona hiányzott a koronázási szertartásról, I. Ulászlót Szent István ereklyetartójának koronájával koronázták meg. Az alkalom kapcsán a rendek oklevélben rögzítették, hogy a király koronázása az „ország lakosok” (*regnicolae*) akaratából történt, éppen ezért az I. Ulászló koronázásához használt „korona érvényességét és erejét” (*efficacia et virtus corone*) az ő hozzájárulásuk határozta meg.<sup>80</sup> Vagyis: az új koronaékszerrel végrehajtott koronázás az uralkodót ugyanazzal a hatalommal ruházta fel, mintha az István-koronával koronázták volna meg. A rendek egyidejűleg azt is leszögezték, hogy amennyiben a szent korona (*sacra corona*) nem kerülne meg, az új koronázási ékszerre száll át a régi korona szimbolikája, misztériuma és ereje.<sup>81</sup> Ez a terv azonban nem járt sikerrel, mivel I. Ulászló még azelőtt meghalt, mielőtt a korona visszakerült az országba, és halála után nem ismerték el birtokadományait (*donatio*).<sup>82</sup> Az eset után döntő fontosságú tényezővé vált a trónkövetelők számára, hogy hatalmi törekvéseik valóra váltásához megszerezzék a magyar koronát.

A 15. században végbement fontos változások ellenére a történészek mindmáig alig foglalkoztak annak vizsgálatával, hogy milyen jelentést hordoz a korona az 1440–1450 közötti időszakból ránk maradt forrásokban. Ezekben az években koronáról többek között Vitéz János (1408–1472) egy 1453-ban keletkezett beszédében, Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Piusz pápa<sup>83</sup> leveleiben, valamint Janus Pannonius (1432–1472) egy versében esik szó. Ez utóbbi forrást különleges témája miatt röviden ismertetjük.

79 HÓMAN Bálint-SZEKFÜ Gyula, *Magyar történet*, II, Bp., 1936, 419; BARTONIEK, Corona és regnum, *Századok*, 68(1934), 325; Uő, *A magyar királykoronázások története*, id. kiad., 386; ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, repr.: Máriabesnyő-Gödöllő, 2003, 58–63; Uő, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., 1946, 2000, 80–82; DEÉR, *A magyarok Szent Koronája*, ford. ROMHÁNYI Beatrix, Bp.–Máriabesnyő-Gödöllő, 2005, 191–192; PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 435.

80 Martinus Georgius KOVACHICH, *Vestigia comitorum apud Hungaros*, Buda, 1790, 235–240, in ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, id. kiad., 61, 6. j.

81 „...et si eadem recuperari non potuerit, omnis deesset efficacia ac quodlibet signaculum, mysterium et robur eiusdem in hanc modernam coronam intelligantur et harum serie de omnium nostrorum [...]” Uo.

82 PÉTER, i. m., 435.

83 Johannes VITÉZ DE ZREDA, Oratio in legacione ultima ad dominum Fredericum imperatorem pro rependis corona et hereditate domini regis Ladislai, in Uő, *Opera quae supersunt*, szerk. BORONKAI Iván, Bp., 1980, 238–242; Eneas Silvius an den Erzbischof von Gran, Dionys Szécsy, Wien, [Anfang Oktober] 1445. Tritt mit Entschiedenheit dafür ein, daß Ladislaus als König von Ungarn anerkannt werde, in Rudolf WOLKAN (szerk.), *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, I. Abt.: *Briefe aus der Laienzeit (1431–1445)*. I. Bd.: *Privatbriefe*

Janus Pannonius verse 1463-ban, egy évvel azelőtt keletkezett, hogy a korona visszakérült Magyarországra. Az epigrammában, amelynek címe *De corona regni ad Fridericum Caesarem* (Frigyes császárhoz a királyi koronáról), a költő a császár sorsát (*fatum*) a Habsburg uralkodónak a „mi koronánk” (*nostra corona*) visszaadásával kapcsolatban tanúsított ellenszegülésével hozza összefüggésbe.<sup>84</sup> Janus Pannonius a költemény első néhány sorában egyes királyok szomorú sorsát ecseteli, majd kijelenti, hogy Frigyesnek nem kellene császári rangja mögé bújni, mert azzal csak kihívja a sorsot maga ellen. Ez a koronáról szóló vers Kálti Márk *Képes Krónikája* mellett a legrégebb ismert szöveg, amelyben a szerző történelmi példákat felvonultatva kapcsolja össze egymással a magyar korona erejét és az uralkodó sorsát.

Hunyadi Mátyás uralkodása idején újabb változáson ment keresztül a korona jelentése. Amikor Mátyás 1458-ban Magyarország politikai színpadára lépett, több okból is igen nagy szüksége volt a magyar koronára ahhoz, hogy hatalmi jogigényét alátámassza és igazolja. Mátyást a magyar főúri rend óhaja ellenére, a köznemesség akaratából választották királlyá.<sup>85</sup> Királyi vér sem folyt ereiben, minthogy köznemesei családból származott. Alacsony származása igencsak gátolta őt törekvéseiben.<sup>86</sup> A magyar korona ekkor – mint ismeretes – Habsburg Frigyes német-római császár birtokában volt. A császár csak akkor volt hajlandó lemondani a koronáról, ha Mátyás, miután teljesít bizonyos politikai feltételeket, nyolcvanezer forint váltságdíjat fizet érte.<sup>87</sup> A feltételek közül az örökösödéssel összefüggő pont volt a legfontosabb. Eszerint amennyiben Mátyás fiúutód nélkül hal meg, egy Habsburg követi őt a trónon, Frigyes pedig fiává fogadja Mátyást, hogy alacsony származását semmiképpen ne lehessen többé királysága ellen szóló érvként felhozni. Mátyás hosszas tárgyalások után beleegyezett a feltételek tel-

(1431–1445), Wien, 1909, 548–558 (Fontes Rerum Austriacarum). Eneas Silvius an Leonhard Laiming, Bischof von Passau; Wien, 28. Oktober 1445. Ausführliche Darlegung der Thronfolgefrage in Ungarn, in *uo.*, 563, 569–570, és 'a' jegyzet, 575. XCV. K. Friedrich an Papst Eugen IV.; [Wien, Anfang Februar 1445]. Bittet ihn um seine Unterstützung in Ungarn, damit Ladislaus zum Könige gewählt werde, in WOLKAN (szerk.), *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, I. Abt.: *Briefe aus der Laienzeit (1431–1445)*. II. Bd.: *Amtliche Briefe*, Wien, 1909, 158 (Fontes Rerum Austriacarum). XCVI. K. Friedrich an das Kardinalskollegium; [Wien, Anfang Februar 1445.] Bitte, dahin wirken zu wollen, daß das erbetene Schreiben des Papstes möglich rasch an der Reichstag nach Pest gelange, in *uo.*, 159.

<sup>84</sup> JANUS PANNONIUS, *De corona regni ad Fridericum Caesarem*, in Sándor V. Kovács (szerk.), *Jani Pannonii opera omnia*, Bp., 1987, 202.

<sup>85</sup> FRANKÓI Vilmos, *A magyar királyválasztások története*, Bp., 1921, repr. Máriabesnyő-Gödöllő, 2005, 75–85.

<sup>86</sup> Volker HONEMANN, The Marriage of Matthias Corvinus to Beatrice of Aragon (1476) in Urban and Court Historiography, in Martin GOSMAN–Alisdair MACDONALD–Arjo VANDERJAGT (szerk.), *Princes and Princely Culture, 1450–1650*, Leiden, 2005, 213.

<sup>87</sup> Antonio BONFINI, *Magyar történelmi tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., 1995, 732–734.

jesítésébe. A szent koronát 1464-ben, a dicsőséges soproni bevonulás alkalmával ismét magyar földön köszöntötték.<sup>88</sup> A jelenlévők mérhetetlen lelkesedéséről az egyik erdélyi szász követ levele tudósít.<sup>89</sup>

A korona Magyarországra való visszakerülése és a szent korona hagyománya fontos szerepet játszott Mátyás hatalmának igazolásában, amint ez az uralkodó itáliai humanista történetírójának, Antonio Bonfininek (1427/1434–1502) *Rerum Ungaricarum decades* című művéből kiviláglik. A koronahagyomány ezekben az évtizedekben új életre kelt. Bonfini művében két új elemet ír le, amellyel Mátyás a koronatradiíciót gazdagította. Ezek: a korona „nyilvános szerepe” és a koronázási ékszer külleme iránti érdeklődés (3. kép).

Az első új elem az, hogy a korona mint fizikailag létező tárgy „nyilvános szerephez” jutott azáltal, hogy Magyarországra való visszatérése alkalmával bemutatták a népnek. Mátyás uralkodása előtt a korona kizárólag a koronázás alkalmával került a nyilvánosság elé. Bonfini ezt írja: „...Tehát a koronát, amely 24 éven át a cezár hatalmában volt, felszalagozva, páratlan pompával és ünnepélyes vidámsággal Sopronba viszik, mintha az égből szállt volna alá.”<sup>90</sup> Országszerte kihirdették, „hogy akiket a visszanyert szent korona szeretete és tisztelete felindít, Sopronban három napon át mindenkinek módja nyílik megismerésére és megvizsgálására”.<sup>91</sup> Ez az új szerep a koronázási ékszer első magyarországi bevonulásának Bonfininél szereplő leírásában is felismerhető. Az udvari történész kifejti, hogy mily nagy pompával és ünnepélyes ujjongással fogadta István az összesereglett papokkal és püspökökkel együtt Esztergomban a koronát, és hogyan adta át Asztrik a királynak a felségjelvényt.<sup>92</sup> Az események bemutatása azonban nem egyezik Hartvik beszámolójával, hanem sokkal inkább arra emlékeztet, ahogyan Mátyás fogadta a koronát Sopronban. A források a korona soproni fogadtatása alkalmával játszott szerepén és az 1000-ben történt esemény leírásán kívül arról is tudósítanak, hogy Mátyás király 1476-ban második feleségével, Aragóniai Beatrixszel kötött házassága alkalmából megjelent a nép előtt a magyar koronával.<sup>93</sup> A „korona közszereplése” egyébként nem kizárólag magyar sajátosság, ugyanis 1412-ben Jagelló Ulászló lengyel király hasonló ünnepélyességgel vonult be Krakkóba a vissza-

<sup>88</sup> Uo.; BENDA-FÜGEDI, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 80–90.

<sup>89</sup> Idézet uo., 89–90.

<sup>90</sup> BONFINI, *i. m.*, 734.

<sup>91</sup> Uo.

<sup>92</sup> Uo., 248.

<sup>93</sup> „...Doruff is gestigen Mathias mit der hiligen cron des konigreichs zi Hungernn vffgesazt, seine regalia anhabende [...]” G. ROTH (szerk.), *Peter Eschenloer, Geschichte der Stadt Breslau*, Münster, 2003, 995, idézi HONEMANN, *i. m.*, 221.

szerzett lengyel koronázási ékszerekkel, amelyeket 1382 óta Magyarországon őriztek.<sup>94</sup>

A koronatradíció másik új eleme a korona külső jegyei iránt megnyilvánuló érdeklődés. Ez elsősorban arra a kérdésre irányult, hogy vajon valóban az eredeti koronát adta-e vissza a Habsburg uralkodó, vagy egy másolat átadásával csak látszólag tett eleget a magyarok követelésének. Bonfini arról számol be, hogy a magyar delegációnak való átadás előtt alaposan megvizsgálták az ékszer, hogy lássák, valóban azonos-e a szent koronával.<sup>95</sup> A felségjelvény eredetiségét „egy bizonyos ismertetőjegy” alapján állapították meg – írja a szerző. A korona külleme iránti érdeklődésre utal Bonfininek az a megjegyzése is, hogy a soproni bevonulás alkalmával a nép „megvizsgálhatta” a koronát. A korona visszatértét követően keletkeztek az első többé-kevésbé hiteles koronaábrázolások, amelyek közül a legismertebb Thuróczy János krónikájának első, 1488-as kiadásában jelent meg.<sup>96</sup> (3. kép)

Ellentmondásnak látszik, hogy épp az a Corvin Mátyás elevenített fel egy középkori kultuszt, akit humanista világképpel rendelkező reneszánsz uralkodóként tartunk számon. Valójában azonban éppen arra volt szüksége, hogy új elképzeléseinek megvalósítása érdekében egy régi tradícióhoz nyúljon vissza, hiszen egy középkori hagyományokon nyugvó társadalomban csak így tudta legitimálni hatalmát. Bak úgy véli, hogy Hunyadi Mátyás fél lábbal a középkori itáliai reneszánsz kultúra, fél lábbal a magyar királyság középkori hagyományainak talaján állt.<sup>97</sup> Mátyás mind a reneszánsz uralkodók (filozófus-királyok), mind a Szent István-i hagyományokat őrző, felkent középkori királyok erényeivel rendelkezett. A középkori koronakultusz és a reneszánsz udvari kultúra egybeolvadása magyarázza, hogy a koronahagyomány a reneszánsz-király uralkodása idején különösen virágzó időszakát élte. Hogy milyen nagy jelentőségre tett szert a korona Mátyás uralkodása idején, az Guti Országgh Mihály nádornak abból a Bonfini szerint 1495-ben tett megjegyzéséből is kitűnik, amely szerint: „Akit a szent koronával koronázva látsz, imádd, szentséges királynak tekintsd és tiszteld, ha ökörvolna is.”<sup>98</sup>

94 A. GIEYSZTOR, *Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland*, in János M. BAK (szerk.), *Coronation, Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley etc., 1990, 163, 16. j.

95 BONFINI, i. m., 733.

96 Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum*, Augsburg, 1488, RMK III, 16; TÓTH-SZÉLÉNYI, *A magyar szent korona. Királyok és koronázások*, Bp., 2000, 16.

97 BAK, *The Kingship of Matthias Corvinus: a Renaissance state?*, in KLANICZAY TIBOR–JANKOVICS JÓZSEF (szerk.), *Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe*, Bp., 1994, 45–46.

98 BONFINI, i. m., 777.



A korona jelentésének itt vázolt fejlődéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a koronahagyomány Magyarországon a királyság megalapításától kezdve folytonosan változott. A tradíció – amint ez Bonfini középkor végén keletkezett munkájában is megfogalmazódik – a magyarországi politikai kultúra évszázados fejlődésének eredménye. Európa többi részén az utódlást illetően fontosabb szerepe volt a dinasztikus leszármazásnak, mint a koronázási ékszereknek. Magyarországon ezzel szemben éppen a dinasztikus megfontolások szerepe csökkent az egymást követő erőszakos trónváltások miatt. A koronahagyomány változása annak a törekvésnek a következménye volt, amely az uralkodói hatalom jogosságának új módon való igazolására irányult, hiszen a királyok többé már nem építhették tekintélyüket olyan tradicionális alapra, mint a szent őstől való leszármazás. E fejlődés eredményeképpen a szent korona középkori hagyománya a magyar reneszánsz virágzása idején, Corvin Mátyás uralkodása alatt érte el csúcspontját.

## A szentkorona-tan és a koronahagyomány

Mielőtt részletesen kifejtenénk, hogyan fejlődött a koronahagyomány a Mátyás uralkodása utáni évtizedekben, vessünk egy pillantást a 18–19. századi magyarországi politikai viszonyokra. Ezt a kitekintést az teszi szükségessé, hogy a modern nemzeti politikai gondolkodást Magyarországon a 19. századtól kezdve nagymértékben meghatározta a kora újkori koronaeszme. Ebben az időszakban a nemzetről alkotott modern felfogás a kora újkori koronaeszme sajátos értelmezésével kapcsolódott össze, mert a nemzeti törekvések zászlóvivői a történelmi koronahagyományban találták meg politikai elképzeléseik igazolását.

Mint látni fogjuk, egy 16. századi törvénykönyv mindössze három szóból álló rövid szövegrészelete – *membra sacrae coronae* – vezetett egy olyan összetett, modern államelmélet megteremtéséhez, amely egészen a második világháborúig nagy hatásúnak bizonyult, és amelynek ideológiai nyomai a mai napig felfedezhetők a magyar tudományos és politikai gondolkodásban. Az elmélet megfogalmazását a nemzeteszme és a történelmi koronaeszme között feltételezett kapcsolat feltárására irányuló magyarországi kutatás ösztönözte, amely a 18. század végén vette kezdetét, és a 19. század utolsó éveiben érte el csúcspontját.<sup>99</sup> Ugyanerre az időszakra tehető a korona tudományos értelemben vett

<sup>99</sup> PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 26sk.

kutatásának kezdete is. A történelmi koronakutatás ideológiai tartalma miatt csak mostanában vált lehetségessé, hogy a történészek világosabb képet alakítsanak ki a korona kora újkori jelentéséről, valamint arról, hogy miként fedezték azt fel újra a 19. században, és mi volt ennek a kora újkori jelentésváltozásnak a háttere.

A nemzet és a korona iránti fokozott érdeklődés hátterét a 19. század második felének mélyreható társadalmi és politikai változásai képezték. A Habsburg-ház ellen folytatott 1848–1849-es szabadságharc vereségét követően 1867-ben megállapodás jött létre a magyar politikusok és a Habsburg uralkodó között, amelynek eredményeképpen Magyarország bizonyos autonómiára tett szert a Habsburg Birodalmon belül. Létrejött a magyar rendi nemzet, amely önrendelkezési jogot követelt magának, a Habsburg-hatalom azonban csak részben egyezett bele az önrendelkezési törekvések valóra váltásába. Az alkotmány alapján a magyar nemzet többé már nem tudta igazolni politikai törekvéseit a nyugati liberális eszmékre, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” elvére hivatkozva anélkül, hogy élesen szembe ne került volna a Habsburgokkal vagy a Birodalom többi nemzetiségével. Ez pedig a történelem által igazolt nemzeti ideológia iránti igény kialakulásához vezetett. A 18. században már létezett egy ehhez hasonló politikai eszme Magyarországon. Révay Péter koronaőr (1568–1622) a koronatradícióra alapozva 1613-ban olyan elméletet dolgozott ki, amely a magyarság történelmi és nemzeti egységét a szent korona által jelenítette meg.<sup>100</sup> A magyar történelmet a korona sorsát bemutatva írta le. Ennek során úgy ábrázolta a szent koronát, mint az egység, a folytonosság és a stabilitás jelképét a magyar történelem viharos századaiban. Révay gondolatai a 18. század végéig nagy népszerűségnek örvendtek, és műve 1798-ig több kiadást is megért.<sup>101</sup>

Ezek után joggal vetődhet fel a kérdés, hogy miért ment ki a divatból Révay elmélete a modern nemzeti ideológia 18. század végi létrejöttét követően.

A koronát érintő szemléletbeli változás a magyar történettudomány fejlődése miatt (professzionális történettudomány és irányzatai) követ-

100 Petrus de Rewa [RÉVAY PÉTER], *De sacrae coronae regni Hungariae...*, Augustae Vindelicorum 1613.

101 Révay könyveit a következő években adták ki: 1732, 1735, 1749, 1766 és 1798. Révay eszméiről: Conrad DEICHLER, *Disputatio Circularis de Corona Hungarica*, Altdorf, 1709; Martinus SCHMEIZEL, *De sacra corona*, Tyrnaviae 1732; Paulus OKOLICSANYI, *Commentarius Petri De Réwa...*, Tyrnaviae 1732; SCHMEIZEL, *Commentarius Petri De Rewa...*, Claudiopoli 1735; Joannes Petrus MILLERUS, *De corona Hungariae apostolica disquisitio historica*, Ulmae 1759; Emericus VAJKOVICS, *Systema de origine sacrae regni Hungariae coronae. Ab illustr. dno comite Petro de Réwa... olim elucubratum*, Colocae 1780.

kezett be, amely a felvilágosodás hatására kritikusabbá vált a hagyománnyal szemben.<sup>102</sup> Weszprémi István orvos, Décsy Sámuel orvos-filozófus és a piarista Horányi Elek II. József (1780–1790) halála után a történelem folyamán elsőként kaptak lehetőséget arra, hogy a koronát közelről, nyugodtan szemügyre vehessék. A vizsgálat során kiderült, hogy Révay Péter leírása, valamint a koronáról készült ismert rézmetszet nem egyezik meg a korona tényleges küllemével. Ez az elmentmondás és Révay munkájának történelmi tévedései a tudós kritikusokat arra sarkallták, hogy Révay elméletét is elvessék. Másodszor II. Lipót koronázása alkalmával, 1792-ben nyílt alkalom a korona megvizsgálására. Ez alkalommal Koller József pécsi nagyprépost kapott lehetőséget arra, hogy alaposan tanulmányozza a koronát. 1790 és 1800 között Horányi, Katona István, Décsy, Weszprémi és Koller tollából több tanulmány jelent meg a koronáról, amelyekben a szerzők megcáfolják Révay nézeteit.<sup>103</sup>

Ugyanakkor az, hogy Révay gondolatai veszítettek vonzerejükből, nem jelentette a korona iránti érdeklődés megszűnését. A 18. század végétől kialakulóban volt egy új nemzeti ideológia, amelyet a korona hagyományával ötvöztek.<sup>104</sup> Az ekkortájt megjelenő művekben a korona és a nemzeteszmek kapcsolatát politikai elmélet formájában írták le: ez a sokat emlegetett „szentkorona-tan”.<sup>105</sup> A 19. század tudósai és nagy gondolkodói a szentkorona-tanról alkotott nézeteiket Werbőczy István (1458?–1541) jogtudós nagy hatású törvénykönyvéből, a *Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae* című, 1514-ben összeállított, 1517-ben kiadott művéből merítették.<sup>106</sup> Művében Werbőczy, korra köznemességének politikai vezetője, egy olyan elméletet fejt ki a „magyar nemzetről” (*natio Hungarica*), amelynek célja a köznemesség

102 Thomas von BOGYAY, Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone, in LOVAG (szerk.), *Insignia Regni Hungariae I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, ford. FÜLEP Zsófia, Bp., 1983, 66–69.

103 Alexius HORÁNYI, *De Sacra Corona Hungariae ac de Regibus eadem redimitis Commentarius*, Pestini 1790; KATONA, Stephanus, *Dissertatio critica [...] in commentarium Alexii Horányi [...] de sacra Hungariae corona*, Buda, 1790; DÉCSY Sámuel, *A' magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája*, Bécs, 1792; KATONA, *A magyar szent koronáról Doctor Decsi Sámuelről írt históriának megrostálása*, Buda, 1793; WESZPRÉMI István, *Magyar országi öt különös elmélkedések. I. A' Magyar Szent Koronáról*, Pozsony, 1795; VAJKOVICS, *Systema de origine sacrae regni Hungariae coronae. Ab illustr. dno comite Petro de Réwa... olim elucubratum*, Colocae, 1798; Josephus KOLLER, *De Sacra Regni Ungariae Corona Commentarius*, Viduae 1800.

104 KARDOS József, *A szentkorona-tan története 1919–1944*, Bp., 1985, 28.

105 PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 32skk.

106 Stephanus de WERBOECZ, *Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae*, Viennae 1517.

politikai törekvéseinek támogatása. Ennek során többször is utal a szent koronára (*sacra corona*). A 19. századi tudósok – Hajnik Imre és Concha Győző, a szentkorona-tan megalkotói – ebben egy magyar „nemesi demokrácia” elméletét látták.<sup>107</sup> Werbőczy törvénykönyve vált a nemzeteszme történelmi folytonosságát illető gondolataik legfontosabb forrásává. Ráadásul úgy értelmezték Werbőczy művének „a szent korona tagjai”-ról (*membra sacrae coronae*) szóló egyik mondattörredékét, mint az organikus állameszme összegzését, vagyis hogy „a király, az egyház és a nemesség megosztotta egymás között a hatalmat a korona misztikus testében”.<sup>108</sup> Péter László szavaival: „Valóban tiszteltetreméltó teljesítménye a 19. század tudományosságának, hogy Werbőczyre hivatkozva sikerült az ő egyetlenegyszer és egészen más összefüggésben használt metaforájából kifejleszteni annak bizonyosságát, hogy létezett a közjog és a politikai hatalom egy egységes rendszerének fogalma.”<sup>109</sup> A 19. század második felétől a korona tudományos kutatásának célja a nemzeteszme politikai jelentőségének alátámasztása volt a szentkorona-tan ősiségének, egyedi karakterének és pogány gyökereinek hangsúlyozásával. A korona múltjának kutatását olyan korabeli aktuálpolitikai indítékok is ösztönözték, mint amilyen például a Habsburg uralkodó hatalmának legitimizálása volt a millennium idején.

A szentkorona-tan ennek ellenére csak a Habsburg Monarchia felbomlása után vált állameszmévé, és az 1920-as években jutott először és utoljára meghatározó szerephez a magyar politikai és tudományos életben. Ezt a fejleményt az 1920. évi trianoni béke politikai és társadalmi következményeit szem előtt tartva kell értelmezni, mivel az ország ezzel a békeszerződéssel elveszítette területének kétharmadát, és magyarok milliói rekedtek a szomszédos országokhoz csatolt területeken. 1920 után a korona vált Magyarország területi követeléseinek jelképévé, és a korona igazolta e követelések jogosságát.<sup>110</sup>

A szentkorona-tan mint állameszme létrejött nagyrészt Timon Ákos jogászprofesszor (1850–1925) munkásságának eredménye.<sup>111</sup> Hajnik kö-

107 HAJNIK Imre, *Egyetemes európai jogtörténet*, Bp., 1875; CONCHA Győző, *A magyar faj hegemoniája*, Kolozsvár, 1890. Lásd KARDOS, i. m., 27–28, MEZEY Barna, Utószó, in ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY, Bp., 1946, 22000, 423–424, PÉTER, i. m., 484–485.

108 *Tripartitum*, I, 4, §1. 58.

109 „It is then a remarkable feat of nineteenth-century scholarship that it was on Werbőczy’s authority that this metaphor, used in a single instance and in a very different context, could become the main evidence to attest the evolution towards the concept of a unified system of public law and political authority.” PÉTER, i. m., 452, ford. RUTTKAY Kálmán.

110 KARDOS, i. m., 38–247.

111 Timonról lásd KARDOS, i. m., 29–31; MEZEY Barna, Utószó, id. kiad., 423–424; PÉTER, i. m., 485.

vetői közül ő volt a szentkorona-tan legkiemelkedőbb 19. századi ideológusa és a koronával kapcsolatos eszmék legtekintélyesebb bel- és külföldi terjesztője. Elsőként ő írta le a szentkorona-tant úgy, mint Magyarország alkotmányos történelmének központi doktrínáját.<sup>112</sup> Timon 1891 és 1925 között a budapesti egyetem jogi karának jogtörténet-professzora volt. Ebben a minőségében jelentette meg 1902-ben – nem véletlenül éppen a millennium idején – figyelemre méltó, nagy hatású könyvét Magyarország alkotmányos történelméről, amelyben részletesen elemzi a korona és a nemzeteszme kapcsolatát.<sup>113</sup> Azok az eszmék, amelyeket más szerzők – Hajnik és Concha – Werbőczynek tulajdonítottak, Timon elmélete szerint már korábban is jelen voltak a politikai gondolkodásban. Úgy véli, hogy a szentkorona-tan sajátos, független magyar képződménynek tekinthető, amely a magyar nemzet államalkotó képességének köszönhetően jött létre.

Timon arra kívánt rámutatni, hogy Szent István középkori királyságának politikai rendszere megegyezik saját kora áhított magyar nemzetállamának felépítésével, a szentkorona-tan kialakulása pedig a magyar nemzet politikai karakterének következménye. Gondolkodásának kiindulópontját a nemzet fogalmának meghatározása képezi: „Az emberiség azon csoportjait, amelyek bizonyos helyen és időben önálló államot és társadalmat létesítettek, államalkotó népeknek vagy nemzeteknek nevezzük.”<sup>114</sup> Timon Ákos elmélete szerint az állam történelmének sarkalatos tényezője a nemzet: az államelmélet a nemzet elmélete.<sup>115</sup> Éppen ezért a nemzet főbb jellemzői meghatározó jelentőséggel rendelkeznek az állam alkotmányos fejlődését illetően.<sup>116</sup> Úgy véli, hogy a magyar nemzet sajátos jellemvonásai abból az időszakból származnak, amikor a magyarok a Kárpát-medencébe való bevonulásuk, a 9. század előtt még a mitikus „őshazában” éltek. A nemzet alaptulajdonsága az „erős közösségi szellem” és a „kulturált közjogi beállítottság”.<sup>117</sup> A 11. században a királyság intézménye állammá formálta a magyar nemzetet – írja Timon.<sup>118</sup> István trónra lépését követően a hatalom a király személyében összpontosult.<sup>119</sup>

<sup>112</sup> PÉTER, id. hely.

<sup>113</sup> TIMON Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Bp., 1902. (1919-ig összesen hat kiadása jelent meg.) A pozitív külföldi recepció példája Nils-Herman LINDBERG, *Zur Geschichte der Heilige Krone von Ungarn*, Tartu, 1930, 10–11.

<sup>114</sup> TIMON, i. m., 2.

<sup>115</sup> Uo.

<sup>116</sup> Uo., 2–3.

<sup>117</sup> Uo., 104.

<sup>118</sup> Uo., 95–96, 104–105.

<sup>119</sup> Uo., 97–105.

Abból, hogy Timon központi szerepet tulajdonított a nemzetnek az alkotmányos fejlődésben, a következő ellentmondásos megállapítás származott: a király formálisan abszolút hatalommal rendelkezik, ugyanakkor ennek a hatalomnak közjogi jellege is van, minthogy az uralkodói hatalom eredendően azoknak a szuverén jogoknak a folyománya, amelyeket a nemzet a kereszténység felvétele előtt a nemzetgyűlés alkalmával gyakorolt. Szavai szerint: „Az ősi államszervezet emlékei, a nemzet közszabadság eszméje és érzete, a királyság korában is fennmaradnak. A nemzetben élő az a tudat, hogy a király a nemzetgyűléstől nyerte hatalmát s hogy a királyság tulajdonképpen a vezéri tisztség örököse [...]”<sup>120</sup> Ebből egy másik, nyilvánvalóan ugyancsak ellentmondásos megállapítás is következik: a magyarság nemzeti sajátosságaiból adódóan a királyság nem más, mint a magyar nép mint államalkotó nemzet önállóságának és szuverenitásának kifejezője.<sup>121</sup> A feudális korszakot megelőzően csakis a nemzet szabadságszeretete és a király kötelességérzete korlátozta az uralkodó hatalmát, jelenti ki Timon.<sup>122</sup> A továbbiakban kifejti, hogy a magyar nemzeti sajátosságok és a Magyar Királyság ebből adódó jellegzetességei következtében a 14. századi feudális államelvek és a nyugati mintájú intézmények átvétele nem magán-, hanem közjogi alapon történt.<sup>123</sup> Úgy látja, hogy a Magyar Királyságban csakúgy, mint nyugaton, a földbirtokos főúri rend kialakulásával az individualitás eszméje került előtérbe. A magyar fejlődés különlegessége Timon szerint az volt, hogy a koronaeszme révén a föld birtoklása közjogilag továbbra is az államhatalomtól függött, míg ugyanez Nyugat-Európában magánjogi alapon történt.<sup>124</sup> A koronaeszme azt is magában foglalta, hogy az országban minden birtokjog a koronától származik, és a tulajdonjog bizonyos esetekben visszaszáll a koronára.<sup>125</sup>

Timon szerint az új koronaeszme révén alakult ki a „szent korona tagságának” fogalma, amelyben az is benne foglaltatott, hogy a korona tagjai megosztják egymás között a közhatalmat.<sup>126</sup> A királyságban minden jogi személy – beleértve a városokat és a természetes személyeket, például a nemességet is, amely a korona részét képező földdel rendelkezett – a korona tagjának minősült. A tagok alkották a testet

<sup>120</sup> Uo., 104.

<sup>121</sup> Uo., 105–106.

<sup>122</sup> Uo., 110.

<sup>123</sup> Uo., 505.

<sup>124</sup> Uo., 506.

<sup>125</sup> Uo., 518.

<sup>126</sup> Uo., 519.

(*corpus*), amelynek feje a király volt.<sup>127</sup> Timon azt is leszögezi, hogy politikai értelemben voltaképpen a nemesség mint a korona tagja alkotta az államot. A koronaeszme létrejöttét követően a legfőbb államhatalom a királyt és a nemzetet közösen illette meg. Ez egyben azt is jelentette, hogy a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat a király a korona tagjaival közösen gyakorolta. A politikai nemzet és a király az országgyűléseken élt törvényhozói hatalmával. Timon úgy véli, hogy a szentkorona-tan ezáltal összekapcsolta az organikus államelméletet azaz a hazai gyakorlattal, amelynek megfelelően a nemzetet a nemesség képviselte.<sup>128</sup>

A neves jogász a következőképpen határozta meg a szentkoronant: „a korona által képviselt közhatalom uralkodó és nemzet közötti megosztásának elmélete.”<sup>129</sup> Véleménye szerint a magyarság az államot olyan szerves egésznek tekintette, amelyet a szent korona testesít meg. A korona tehát egyfelől az állam legfőbb szimbóluma és kifejezője, másrészt a közhatalom megszemélyesítője, minthogy a közhatalmat a magyarság szemében a korona birtokolta. Az államhatalomnak a magyar koronában való képletes jelenlétét Timon Ákos a „korona misztériumának” nevezi.<sup>130</sup>

Timon úgy véli, hogy ez a misztérium alkotta a középkori magyar államrendszer alapját és a magyar nemzet szuverenitásának legfontosabb forrását.<sup>131</sup> Mivel a koronát emiatt az állami jogok és az államhatalom forrásának tekintették, az állam életének minden vonatkozása a koronával állt összefüggésben. Ennélfogva a 14. századtól a legfőbb államhatalmat többé már nem a királyi hatalom, hanem a „szent korona joghatóságának”<sup>132</sup> megjelenési formájaként magyarázták. A királyi jogok tehát a koronát illették meg, és csak a koronáról szállhattak át a királyra. Timon Ákos gondolatmenete szerint ily módon Magyarországon kialakult a legmagasabb államhatalom világos fogalma, amely a nemzetben mint államilag szervezett népcsoportban gyökerezett, és a „nemzet akaratából” a koronázás révén háramlott a királyra.<sup>133</sup>

Timon szerint Werbőczy volt az első európai jogtudós, aki igen világosan és tisztán értelmezte a korona birtokában lévő, átruházható közhatalom fogalmát és annak jelentőségét a nemzet számára.<sup>134</sup> Timon

127 Uo.

128 Uo., 520.

129 Uo., 513.

130 Uo., 519–520.

131 Uo., 513, 519–520.

132 Uo., 517.

133 Uo., 522.

134 Uo., 521.

azt is kijelenti, hogy a magyar nemzet a szentkorona-tannak köszönhetően tudta megőrizni önállóságát a királlyal szemben az 1514 utáni időszakban.<sup>135</sup> Misztériuma révén a korona volt a magyar nemzet önállóságának letéteményese, és a felségjelvény jelentése igazolta a leghatásosabban a magyar nemzeti törekvéseket.<sup>136</sup> Más szóval: a Werbőczytól származó szövegrészlet – *membra sacrae coronae* – egyfelől meghatározó jelentőségű volt a Timonhoz hasonló magyar nacionalista szerzők, Hajnik és Concha számára, mert e szavakra alapozva tudtak történelmi igazolást adni nemzeti önrendelkezéssel kapcsolatos elképzeléseiknek. Másfelől azonban az a tény, hogy erre a kiragadott részletre összpontosítottak, támadhatóvá tette elméletüket, hiszen mindig fennállt a lehetősége annak, hogy valaki megcáfolja egy efféle történelmi igény jogosságát.

1931-ben jelent meg Eckhart Ferenc (1885–1957) nagy feltűnést keltő cikke, amelyben a szerző megsemmisítő csapást mért a Timon és a hozzá hasonló nacionalisták által képviselt történelmi elméletre.<sup>137</sup> A támadás nem várt irányból érkezett, a publikáció szerzője ugyanis a budapesti egyetem állam- és jogtörténetet tanító, konzervatív professzora volt.<sup>138</sup> A cikk által a magyar politikai és tudományos közéletben kirobbantott vihar és ellenállás kis híján a szerző egyetemi tanári állásába került.<sup>139</sup> A vitát az okozta, hogy a konzervatív jogtudós a Kárpát-medencében élő magyar nemzet politikai jogigényének és területi követeléseinek igen fontos ideológiai pillérét billentette ki a helyéből. Rámutatott, hogy az a kép, amelyet a jogászok és a politikusok a nemzetről és az államról alkottak, a külföldi kutatások fényében nevetségesnek minősül. A politikai felhördülés ellenére egyetlen tudós sem tett komoly kísérletet arra, hogy Eckhart érvelését cáfolja.

Tíz évvel később Eckhart a koronaeszméről szóló eredeti cikkét monográfiává dolgozta át, amely a háborús 1941. évben jelent meg.<sup>140</sup>

<sup>135</sup> Uo., 528–529.

<sup>136</sup> Uo., 530. TIMON kritikáját lásd PÉTER, i. m., 495–496.

<sup>137</sup> ECKHART, Jog- és alkotmánytörténet, in HÓMAN (szerk.), *A magyar történetírás új útjai*, Bp., 1931, 1932, 269–320.

<sup>138</sup> Eckhart életrajzeit lásd György BÓNIS, Ferenc Eckhart, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Weimar, 1958, 596–600; MEZEY Barna, Utószó, in ECKHART, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY, Bp., 1946, 2000, 407–439; PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 495–500; TÓTH Zoltán József, Szemelvények a Szent Korona-tan 20. századi történetéből. Az Eckhart-viták története, doktori dissz., kézirat, Miskolci Egyetem, 2005, 4–19.

<sup>139</sup> PÉTER, i. m., 496–499.

<sup>140</sup> ECKHART Ferenc, *A szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, Máriabesnyő-Gödöllő, 2003. A második kiadás oldalszámai. Kézirat formájában is megtalálható: MTA, Ms 5618/2.



Művében kifejti, hogy a „korona” fogalma a magyar történelem során folytonos jelentésváltozáson ment keresztül. Az idők folyamán újabb és újabb eszmék kapcsolódtak hozzá anélkül, hogy bármikor is létezett volna egy egyedülálló és változatlan „szentkorona-eszme”, ahogyan azt ellenfelei állították. Eckhart arra is rámutatott, hogy a magyar korona-eszme korántsem egyedi jelenség, hiszen Európa-szerte léteztek hasonló elképzelések, amelyek szinte ugyanezek a fejlődési szakaszokon mentek keresztül. Ezenfelül kimutatta, hogy Timon érvelése a tan ösiségét illetően a nacionalizmus futóhomokjára épült. Eckhart végkövetkeztetése, hogy a szentkorona-tant modern kori képződménynek kell tekintenünk.

A maga korában Eckhart tanulmánya azért volt olyannyira vitatott, mert kritikai vizsgálatnak vetette alá a szentkorona-tan két pillérét, mégpedig magát a koronaeszmet, valamint az organikus államelméletet. Emellett tanulmánya nem a nemzet axiomatikus elvén alapult. Eckhart olyan középkori források százainak eredeti szövegkörnyezetét vizsgálta, amelyekben előfordult a *corona* kifejezés. A fogalom jelentéstartalmának változását a szövegösszefüggés alapján elemezte.

Eckhart célja az volt, hogy olyan tanulmányt készítsen, amely a koronával kapcsolatos magyarországi gondolkodás változását mutatja be és hasonlítja össze az Európa-szerte létező hasonló elméletekkel. A *corona* kifejezés jelentésváltozását követve Eckhart támadja Timon elgondolását, miszerint a feudális társadalmi rendszer kialakulása és a korona jelentőségének növekedése folytán jött volna létre Magyarországon a korporatív államszervezet.<sup>141</sup> Véleménye szerint a magyar nemességnek nem volt törvényes beleszólási joga a trónutódlási kérdésekbe és a törvényhozásba, és a hatalomban sem osztozott a királlyal. Az állameszme és a koronaeszme fejlődése közötti egyetlen kapcsolat Eckhart szerint az, hogy a korona az országhatárokon belül a királyi hatalom jelképe volt, míg a 14. századtól kezdve Európában a magyar állam szinonimájaként kezelték. Más középkori államokkal „Magyarország koronája” nevében kötöttek szerződéseket, és a szerződéskötés alkalmával a király a korona képviselőjében járt el. A *coronának* ez a különleges jelentése Eckhart szerint nem a korporatív államstruktúrára utal, hanem csupán a királyság nemzetközi kapcsolataiban jut szerephez.<sup>142</sup>

Eckhart a középkori Magyarország politikai hatalmi viszonyainak fejlődését bemutatva indokolja véleményét, amely szerint a korporatív

<sup>141</sup> Uo., 35–41.

<sup>142</sup> Uo., 41.

államstruktúra a középkorban egyáltalán nem létezett.<sup>143</sup> A hatalmi viszonyokat nem a „magyar állam” vagy a „nemzetállam” szempontjából vizsgálja, hanem a *respublica* és *regnum* kifejezések jelentése alapján a magyar király és a nemesség közötti viszony elemzésére összpontosít. A *respublica* kifejezés a 13. században bukkant fel a rendek közösségét jelölő fogalomként, és csak jóval később, egy 1386-ból származó törvényben használták először „ország” (*regnum*) értelemben. Egészen addig a *regnum* kifejezést elsősorban a királyságra, az uralkodói jogok összességére alkalmazták. A *regnum* második jelentése a királyt körülvevő tanácsadók körére, harmadik értelme pedig arra a földterületre utalt, amelynek határai között az uralkodói jogok érvényesültek. Az említett törvényben – és attól kezdve a későbbi századokban – a *regnum* szó elsősorban *respublica* jelentésben fordult elő.

1387-ben került sor először arra, hogy a királyt a *regnum*, vagyis a rendek közössége válassza. Eckhart véleménye szerint ez a választás volt az első lépés a dualista államalakulat felé vezető úton, amelyben a hatalmi viszonyokat illetően kellő egyensúly állt fenn a király és a nemesség között.<sup>144</sup> Megállapítja, hogy a királyi hatalom és a *corona* fogalma ugyanebben az időszakban vált el egymástól. Eckhart nemcsak a *corona regia* (‘királyi korona’), hanem a *corona regni* (‘az ország koronája’) kifejezéssel is találkozott az 1387. évi királyválasztáshoz kapcsolódó forrásokban. Meglátása szerint az eseményt követően a *regnum* egyre nagyobb szerephez jutott a politikai életben, ami a korona jelentésváltozásához vezetett. Úgy véli, hogy a *regnum* megnövekedett politikai szerepe következtében a korona az ország lakosai számára a „középkori magyar állam” szimbólumává vált.<sup>145</sup> Szerinte ezek a változások eredményezték, hogy a 15. században az alattvalók különbséget tettek a korona mint „állami jelkép” és a korona mint a királyi hatalom jelképe között. Ezt a kétes értékű megállapítást az 1440. évi királyválasztás körüli eseményekre, valamint egy azzal összefüggésben kiállított oklevélre való utalással támasztja alá.<sup>146</sup> A középkori „állammal” kapcsolatos nézete miatt ez Eckhart tanulmányának legvitatottabb része.

Az említett 1440. évi oklevél tartalmát Eckhart úgy értelmezi, mint „a korona misztériumának” a rendektől származó megfogalmazását. Lezögezi azonban, hogy ebből nem szabad arra következtetni, hogy a ki-

<sup>143</sup> Uo., 42–56.

<sup>144</sup> Uo., 44.

<sup>145</sup> Uo., 57–59.

<sup>146</sup> Uo., 58–62, az oklevél szövegét lásd 205.

rály megosztotta volna a hatalmat a *regnummal*.<sup>147</sup> Valójában 1440-ben került sor a magyar rendek első szabad királyválasztására, mivel ezúttal az 1387. évitől eltérő módon nem a szokott, leszármazás alapján megtartott „választásról” volt szó. Ezenkívül a hatalom átruházása sem a főpapok vagy a főúri rend közreműködésével történt, mint az Árpád-háziak, az Anjouk vagy Zsigmond király idejében, hanem az egybegyűlt rendek által tartott választás alkalmával. Ez a változás nem azt jelentette, hogy a rendek a korona tagjává váltak, hanem azt fejezte ki, hogy politikai jelenlétük és befolyásuk megnövekedett, ami az „ország koronája” (*corona regni*) kifejezés mind gyakoribb használatában is megnyilvánult – állítja Eckhart.<sup>148</sup>

A *corona* ilyen jellegű jelentésváltozása Eckhart vélekedése szerint hatással volt arra is, hogy miként gondolkodtak Magyarországon a hűség eszméjéről.<sup>149</sup> A koronaeszme fejlődése következtében az alattvalók kötelessége elsősorban a szent korona iránti hűség volt, az uralkodónak pedig csak a koronán keresztül tartoztak hűséggel. Eckhart úgy véli, hogy ezáltal egy olyan „állameszme” alakult ki, amelynek szimbóluma a korona lett. Ebből következett, hogy az ország lakosai földbirtokukat is a *corona* tulajdonának, magukat pedig a korona alattvalóinak tekintették, függetlenül attól, hogy jogállásukat tekintve nemesek voltak-e vagy sem. Eckhart szerint a korona az alattvalók „uraként” (*dominus*) veszi át a király szerepét. Az egész ország a korona joghatósága alatt állt, amely szimbolikus egységbe foglalta a Magyar Királyságot. Kijelenti, hogy a magyarok hite szerint az ország egységét a korona védelmezte, de nem nevezi meg azokat a forrásokat, amelyekből ez kitűnik.

A *corona* kifejezés a jelentésváltozás eredményeképpen területi értelmezést kapott.<sup>150</sup> A *corona* a 15. században a Magyar Királyságot jelentette, amelynek határai között az uralkodót megillette a hatalom teljessége. Abból, hogy a *corona* eszmeileg a területi egység gondolatával kapcsolódott össze, egyenesen következett, hogy minden egyes földdarab, amelyet elfoglalnak a Királyságból, a korona birtokait csökkenti. A területvesztést a szent korona „megsértésének” tekintették. Amint a király visszafoglalt egy elvesztett területrészt, az ismét a korona tulajdonába került. Ezt a cselekedetet a korona tulajdonának „viszszanyeréseként” értékelték. A korona birtokában nemcsak földterületek, hanem városok is voltak. Bizonyos területek és városok a korona

<sup>147</sup> Uo., 58–59.

<sup>148</sup> Uo., 59–60.

<sup>149</sup> Uo., 63.

<sup>150</sup> Uo., 64–65.

közvetlen tulajdonát képezték, amelyeket ennek megfelelően nem lehetett elidegeníteni, azaz a király nem adományozhatta el és nem adhatta zálogba őket. 1514-ben törvénybe foglalták, hogy mely városok és területek rendelkeznek ilyen státussal; azelőtt ugyanezt az uralkodó határozta meg. Eckhart szerint a magyar korona így az „államérdek” és az „állami tulajdon” szinonimájává vált.<sup>151</sup> Ám Eckhart „államfogalmát” tekintetbe véve ez az elképzelés is vitatható.

Eckhart kutatásai alapján kijelenti, hogy a koronaeszmet mint az állami egység szimbólumát csak a 16. században hozták összefüggésbe az organikus államelmélettel.<sup>152</sup> Azt állítja, hogy az organikus szemlélet már a 13. században ismert volt Magyarországon, anélkül azonban, hogy politikai jelentése lett volna. Ebben az időszakban a király, az egyházi és a világi nagybirtokosok, valamint a köznemesség együttesen alkotta a *regnum* testét. Az a gondolat, hogy az országgyűlésen részt vevő minden egyes személy tagja a *regnum* testének, a 14. századból származik. Egy évszázaddal később a királyi tanács önmagát tekintette a *regnum* testének, amelynek feje a király, testrészei pedig az országnagyok. Ugyanekkor kezdték a *regnum* tagjaként említeni a nemesség egészét. Eckhart azt állítja, hogy ez az organikus metafora nem a politikai test tagjainak hatalmát mutatja, hanem egy közmegegyezéssel vezetett államra utal. A magyar koronaeszme és az organikus állameszme fejlődésének vizsgálata során Eckhart arra a következtetésre jut, hogy mindkét fogalomnak európai egyházi háttere van, és Magyarországon egészen a 16. századig nem voltak összefüggésben egymással. A két eszme a modern kori jogtudós kutatása szerint Werbőczy törvénykönyvében (1514) találkozik először.

De hogyan is kapcsolta össze Eckhart szerint Werbőczy a korona eszméjét az organikus államelmélettel? Mielőtt megválaszolná ezt a kérdést, Eckhart kitér arra, hogy Werbőczy három különböző értelemben használja művében a korona fogalmát.<sup>153</sup> Ezek közül az első fordul elő a leggyakrabban, és a hagyományos értelemben vett királyi hatalmat jelöli. A területre vonatkozó második jelentés is régóta ismert volt már Magyarországon. Werbőczy a *corona* szót csupán egyszer használja tradicionális jelentéseitől eltérő összefüggésben, mégpedig akkor, amikor a nemességet egyetlen alkalommal „a szent korona tagjának” (*membra sacrae coronae*) nevezi.<sup>154</sup> Eckhart azonban hangsúlyozza:

<sup>151</sup> Uo., 66–68.

<sup>152</sup> Uo., 97–116.

<sup>153</sup> Uo., 125.

<sup>154</sup> Uo.

Werbőczy valójában sehol sem állítja, hogy az egész magyar nemesség a korona tagja lenne.<sup>155</sup>

A következő részben azt a (kortársai számára) megdöbbentő kijelentést teszi, hogy a *Tripartitum*ban a koronaeszmének semmi köze sincs a szentkorona-tanhoz.<sup>156</sup> Werbőczy törvénykönyvében az említett szakaszt leszámítva egyetlenegyszer sem használja az organikus metaforát, amikor a koronáról ír, nem tér ki részletesen a kérdésre, és műve többi fejezetében nem foglalkozik ismét ezzel az eszmével. A koronát érintő különös szövegrészlet szerepe Eckhart szerint csupán annyi volt, hogy alátámassza a szerzőnek azt az állítását, miszerint a nemesség minden tagja egyenlő, és ugyanazokkal a szabadságjogokkal rendelkezik. Úgy véli, hogy Werbőczy organikus metaforájával a nemesség egyenlőségéről szóló saját korábbi érvelését kívánta alátámasztani. Eckhart ezenfelül azt is megállapítja, hogy Werbőczy írásából egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a nemesség az organikus szemléletnek megfelelően osztozott a királlyal a végrehajtó hatalomban. Eckhartnak ezek a meglátásai szöges ellentétben álltak kora – az 1930-as évek – uralgó ideológiájával.

Eckhart azzal támasztja alá állítását, hogy megvizsgálja, milyen volt a koronáról alkotott új elképzelés fogadtatása a *Tripartitum* megjelenése utáni időszakban.<sup>157</sup> Véleménye szerint a korona középkori jelentése a kora újkorban is tovább élt: a korona egyszerre volt a királyi hatalom és az államhatalom jelképe, és az alattvalók hűséggel tartoztak neki. A *corona* egyetlen olyan jelentése, amely a kora újkorban kapott egyre nagyobb fontosságot, a fogalomnak a területtel összefüggő értelmezése volt. A jelentésváltozás azért következett be, mert az országot 1526 után, a török megszállás és a kettős királyválasztás következtében három hatalom uralta. Eckhart azt is megállapítja, hogy a korona ebben az időszakban magasztosult az ország egységének jelképévé.

Eckhart egyetlen olyan forrást sem talált, amelyben a *corona* eszméjét az organikus állameszme alapján közelítették volna meg.<sup>158</sup> A „korona tagjainak” fogalmát sehol másutt nem alkalmazták, csakis a peres eljárásokban, ahol – Werbőczy törvénykönyvéhez hasonlóan – metaforaként bukkant fel a nemesség jogainak védelmében.<sup>159</sup> A peres ügyekkel összefüggő használaton kívül nem akadt olyan forrás, amely-

<sup>155</sup> Uo.

<sup>156</sup> Uo.

<sup>157</sup> Uo.

<sup>158</sup> Uo., 146–153.

<sup>159</sup> Uo., 151.

ben a nemesség a korona tagjaként politikai jogokat követelt volna. A szentkorona-tan tehát Eckhart véleménye szerint újkori képződmény. Véggökövetkeztetése az, hogy Werbőczynek a „korona tagjairól” szóló szövegrészelete a 18. századtól kezdve a nemesség politikai jogainak biztosítását célzó modern ideológia forrásául szolgált.<sup>160</sup>

Eckhart 1941-ben megjelent tanulmányának Péter László véleménye szerint egyetlen támadható pontja van: az az elképzelés, hogy a középkorban létezett „magyar állam”. Péter leszögezi, hogy Eckhart korábbi tanulmányaiban éppen a magyar politikai intézmények különleges szerkezeti sajátosságát, a király és a *regnum* hatalmának egymást kiegészítő jellegét hangsúlyozta.<sup>161</sup> Véleménye szerint mind a király, mind a *regnum* önálló intézményrendszerre épülő hatalmi bázissal rendelkezett, és bizonyos pontokon kiegészítették egymást, de nem alkottak egységet. Az uralkodói hatalom és az alattvalók jogai között az egyetlen kapcsolat az a megállapodás volt, amelyet az új uralkodó megkoronázásakor kötöttek. Az az átfogó jogrendszer azonban, amely a 18. század óta az állam ismertetőjegye, még nem létezett. Péter megállapítja: 1941-ben megjelent monográfiájában Eckhart saját korábbi nézeteit megváltoztatva állítja, hogy már a középkori Magyarországon is létezett valamiféle „állameszme”.<sup>162</sup> A magyar jogtörténetről szóló, öt évvel későbbi könyvében Eckhart változatlanul kitart a középkori magyar államról kialakított álláspontja mellett.<sup>163</sup>

Péter véleménye szerint Eckhart monográfiájának kis számú tudományos kritikája ezért arra a megállapításra irányult, hogy a korona a középkori állam szimbóluma és a középkori állameszme megtestesítője volt. Deér József Eckhart könyvéről írott, 1941-es recenziójában azt fejtegeti, hogy a *corona* a középkorban nem lehetett az *állam* szinonimája.<sup>164</sup> Megjegyzi, hogy a középkori szövegekben a *corona* kifejezés inkább ’királyság’, semmint ’állam’ értelemben fordul elő. Deér emellett hangsúlyozza a korona szerepének fontosságát a királyi hatalom igazolása szempontjából, és szövé teszi, hogy Eckhart nem szentelt kellő figyelmet ennek a funkciónak. Álláspontja szerint a korona növekvő jelentősége nem annyira a „magyar állameszme” fejlődésével, mint inkább magának a királynak saját hatalma legitimációjára irányuló szán-

<sup>160</sup> Uo., 175.

<sup>161</sup> PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 498–499.

<sup>162</sup> Uo., 499. ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, id. kiad., 44, 46–47, 49–51, 63.

<sup>163</sup> Uó, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., 1946, <sup>2</sup>2000, 98–103.

<sup>164</sup> DEÉR József, Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története, *Századok*, 76(1942), 201–207. PÉTER László szerint ez Eckhart könyvének egyetlen komoly kritikája.

dékával függ össze. Szerinte ebből az következik, hogy a magyar korona mint tárgy és mint eszme a király számára kettős jelentéssel bírt. Werbőczy koronakoncepcióját ez ellen az elképzelés ellen irányuló támadásként értékeli, mivel Werbőczy könyve aláásta a királyi hatalmat, és a nemességről szóló elméletet igazolta.

Sem Deér, sem Péter nem ad azonban magyarázatot arra, hogy vajon mi okozta Eckhart gondolkodásában a középkori „állam” létezését illetően bekövetkezett különös változást, ugyanakkor, mai szemmel nézve, honfitársukkal szembeni kritikájuk tekintetében mindkét szerzőnek igazat adhatunk.<sup>165</sup> Az Eckhart műveiben megfigyelhető fogalmi változás oka korának ideológiai hátterében, valamint az „államról” és a „nemzetről” való közgondolkodás alakulásában keresendő. A magyar jogtudós erősen kifogásolta kortársai nézeteit a magyarság politikai hatalmának gyökereivel kapcsolatban, és nyilvánosan soha nem vonta vissza ezt a kritikát. Az állam eredetét illető véleményét azonban megváltoztatta. Ezt feltehetőleg egyfelől azért tette, hogy ily módon ideológiai szempontból kifogja a szelet ellenfelei vitorlájából, és elfogadtassa velük saját egyéb elképzeléseit. Másfelől pedig véleményének változása korának magyar államával kapcsolatos felfogásával is összefügghet. Eckhart honfitársai nagy részéhez hasonlóan nem fogadta el a trianoni szerződést. A középkori magyar állam létezésére vonatkozóan 1931-ben kifejtett tudományos téziseit az ország területi követeléseire ellen szóló érveként használhatták volna fel, mivel ezek alapján arra a következtetésre lehetett jutni, hogy nem volt folytonosság a középkori és a 20. századi Magyarország között.<sup>166</sup> Figyelembe véve Eckhart politikai nézeteit, valószínű, hogy 1941-ben megjelent művében ártértékelte és saját politikai elképzeléseihez igazította a magyar államiség folytonosságával kapcsolatos véleményét.

Eckhart művében egy másik kritikus pont az a feltűnő paradoxon, amely elkerülte Péter figyelmét. Ahogy azt később részletesebben tárgyalni fogjuk, ez az ellentmondás azzal függ össze, hogyan mutatta be Eckhart saját tudományos eredményeit. Egyfelől, Péter azt állítja, hogy Eckhart volt az első, aki megcáfolta a szentkorona-tant, és ez valóban egybecseng mindazzal, amit Eckhart tanulmányában olvashatunk. Másrészt azonban vitathatatlan tény, hogy Magyarországon

165 Lásd R. van CAENEGEM, Government, Law and Society, in J. H. BURNS (szerk.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350–c. 450*, Cambridge etc., 1988, 174–183; J. P. CANNING, Introduction: Politics, Institutions and Ideas, in *uo.*, 360–361; Uő, Law, Sovereignty and Corporation Theory, 1300–1450, in *uo.*, 463.

166 ECKHART, Jog- és alkotmánytörténet, in HÓMAN (szerk.), *A magyar történetírás új útjai*, Bp., 1931, 1932, 269–320.

úgy tekintik, mint a szentkorona-tan történetének legjelentősebb kutatóját. Számtalan modern tanulmányban úgy hivatkoznak rá, mint a tan fejlődését a legjobban összefoglaló tudósra.<sup>167</sup> Más szavakkal: Eckhartot nem úgy ítélik meg, mint aki megcáfolta, hanem úgy, mint aki nemcsak hogy leírta, de népszerűsítette is Werbőczy szentkorona-tanát. Megfelelnek arról, hogy Eckhart tanulmányának fő mondanivalója az, hogy a szentkorona-tannak nincs semmiféle történelmi alapja. A koronáról szóló 1941-es tanulmányt éppen annak alátámasztására – vagyis arra, hogy a szentkorona-tan Werbőczy munkájában jelenik meg először – használják fel, amit a mű lényegében cáfol. A téma egyik legelismertebb magyarországi szakértője, Bertényi Iván így ír erről: „Eckhart Ferenc szerint a korona gondolatának és az államtest képének összekapcsolására Magyarországon Werbőczy István Hármaskönyvében került sor.”<sup>168</sup> Majd hozzáteszi: „Itt jegyezzük meg: van jogtörténészünk, aki tagadja, hogy Werbőczy az organikus államfelfogást vallotta volna, de a források arra utalnak, hogy ez hatott rá.”<sup>169</sup> Bertényi figyelmét nyilvánvalóan elkerülte, hogy Eckhart is egyike azoknak a jogtörténészeknek, akik tagadják ezt.

Vajon mi az oka annak, hogy olvasói nem értik meg Eckhart mondanivalóját? Tanulmányának ellentmondásos fogadtatására magyarázatul szolgál, hogy akaratlanul is ő maga okozta a félreértést, ami miatt könyvének tartalmát tévesen értelmezték és értelmezik még ma is. Az 1931-ben írott művét ért támadás miatt a koronáról szóló 1941-es tanulmányának mondanivalóját a „szentkorona-tan” ideológiai köntösébe öltöztette, azt remélve, hogy műve ezúttal kedvezőbb fogadtatásban részesül, azzal azonban nem számolt, hogy gondolatait így kétféleképpen értelmezhetik majd.

A mű kétértelműségét már a cím is jelzi: *A szentkorona-eszme története*. Ez a cím nem áll összhangban a tartalommal, hiszen a szerző művében pontosan arra mutat rá, hogy a magyar történelem folyamán egyértelmű, egységes és mindent felölelő koronaeszme sohasem létezett. A tanulmányban több helyen is ír a középkori „szentkorona-tanról” és „koronaeszméről”, holott végkövetkeztetése éppen az, hogy a tan a 19. század előtt nem létezett. Ez a kettősség a Werbőczyről szóló fejezetben a legfeltűnőbb, amelynek Eckhart a következő címet adta: „A koronaeszme és az organikus szemlélet összeolvadása. Wer-

167 Többek között KARDOS József, *A szentkorona-tan története 1919–1944*, Bp., 1985, 11–37, BERTÉNYI, *A magyar szent korona*, Bp., 1996, 149–150.

168 BERTÉNYI, i. m., 149.

169 Uo., 149–150.



bőczy szentkorona-tana.”<sup>170</sup> És éppen ennek a fejezetnek a szövegében rejtőzik a mű legfontosabb konklúziója: a szentkorona-tan létezésének tagadása.

Ráadásul annak alapján, hogy Eckhart a könyv további fejezeteiben is ellentmondásosan fogalmaz, úgy tűnik, mintha ő maga is kételkedne saját következtetésében. A 16–17. századot tárgyalva megállapítja, hogy a koronaeszme mintha „visszafejlődött volna”, mert „a szent korona újból inkább a királyi hatalmat kezdte jelenteni, mint az állam személyiségét”.<sup>171</sup> Néhány oldallal később ismét világosan rámutat Werbőczy szövegrészletének jelentőségére, és felteszi a kérdést a „tannal” kapcsolatban: „De magának e tannak, Werbőczy felfogásának nem volt-e vajon semmi hatása?”<sup>172</sup> Ezt követően elemez egy 17. századi, a „korona tagjairól” szóló idézetet, és kijelenti: „A Hármaskönyv e tanításának a Bocskay-féle nagy rendi mozgalom gondolatvilágában találtam első nyomát [...]”.<sup>173</sup> A fejezetet a következő konklúzióval zárja: „A szentkorona-tannak Werbőczy kezétől ojtott fiatal sudára is kezdett már, ha csak gyéren is, termést adni.”<sup>174</sup> A tanulmány ezáltal meglepő fordulatot vesz: Eckhart megtalálni véli a szentkorona-tan rejtélyének kulcsát, ugyanakkor világos, hogy nem tud elszakadni kora uralkodó ideológiai áramlatától.

Szándékát, tartalmát és terminológiáját tekintve nem nehéz megérteni, hogy Eckhart művét tévesen értelmezték.<sup>175</sup> A sors ironiája, hogy Eckhartot az 1950-es években ismét támadták, ez alkalommal azonban a szentkorona-tan vélt védelmezőjeként.<sup>176</sup> Eckhart leghevesebb támadója, Sarlós Márton szerint „...a legsötétebb reakciós tanításokat hozta jogtörténetünkbe”, munkássága pedig „teljességében fertőző volt a legszélsőbb sovinizmussal”.<sup>177</sup>

Deér 1941-ben írt recenziójának megjelenése után több mint húsz év telt el, míg Eckhart következtetéseit újraértékelték. A brit-magyar jogtörténész, Péter László 1966-ban fejezte be a korona jelentéséről szóló tanulmányát, melyben továbbgondolja, egyben azonban kritizálja is

<sup>170</sup> ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, id. kiad.

<sup>171</sup> ECKHART, *i. m.*, 130.

<sup>172</sup> *Uo.*, 150.

<sup>173</sup> *Uo.*

<sup>174</sup> *Uo.*, 151.

<sup>175</sup> Hasonló ellentmondás fedezhető fel a szentkorona-eszmével kapcsolatos 1946-os munkájában Magyarország jog- és alkotmánytörténetéről szóló magyarázatánál. ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., 1946, 2000, 98–103, kül. 102.

<sup>176</sup> MEZEY Barna, Utószó, in ECKHART, *i. m.*, 419; PÉTER, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 499.

<sup>177</sup> MEZEY Barna, Utószó, in ECKHART, *i. m.*, 419.

Eckhart művét.<sup>178</sup> Péter az 1956-os forradalom idején Oxfordba menekült, s ott élt egészen 2008 júniusában bekövetkezett haláláig. Disszertációját soha nem adták ki, 2003-ban azonban egy cikkében megjelentette legújabb kutatási eredményeit. Eckhart könyvének megjelenése óta ez a cikk tekinthető a korona témájával foglalkozó egyik legfontosabb publikációnak.<sup>179</sup>

Péter leszögezi: értekezésének célja az, hogy a „szentkorona-tant” mint történelmi jelenséget mutassa be anélkül, hogy annak bármilyen kölcsönhatása lenne az aktuális magyar politikával.<sup>180</sup> A megírása után több mint harminc évvel, 2003-ban megjelent cikk publikálásának apropója az volt, hogy a magyar tudományos és politikai életben felelevenedett a szentkorona-kultusz. A körülmények változása adta Péter újabb tanulmányának hátterét, amelyben a modern ideológia eredetét és történelmi hátterét elemzi.

Péter kijelenti: hibás dolog azzal kísérletezni, hogy megfejtsük a „szentkorona-eszme” fejlődését vagy történetét, mert ez hamar arra a téves következtetésre vezet, hogy a koronaeszme a „magyar állam” szinonimája.<sup>181</sup> Ebben csatlakozik Deér Eckhartot érintő kritikájához. Ezt követően megismétli Eckhart Werbőczyre vonatkozó következtetését. Ő is úgy véli, hogy a „korona tagjai” kifejezés metafora, amely Werbőczynek azt a tézisént hivatott alátámasztani, hogy a nemességet „egy és ugyanazon szabadság” illeti meg.<sup>182</sup> Ezenfelül Péter azt állítja, hogy Werbőczy nem az egész nemességre használta a „korona tagjai” kifejezést, hanem csupán azokra, akik a királytól földbirtokadományt kaptak, vagyis az egész nemességnek mintegy harminc százalékára.<sup>183</sup> Ezzel kapcsolatban a következő megállapításra jut: „A kontextus, amelyben Werbőczy a szerves metaforát használta, nyilván a *fidelitas* volt, szolgálat és földadományozás inkább, mint a *communitas* politikai jogai.”<sup>184</sup> Werbőczy munkájában Péter sem fedez fel olyan államelméleti hivatkozást, amely a nemzet szuverenitását legitimálná. Véleménye szerint Werbőczy két elképzelést ötvözött: a *regnum* koronájáról

178 PÉTER, The Antecedents of the Nineteenth Century Hungarian State Concept: A Historical Analysis. The Background of the Creation of the Doctrine of the Holy Crown, kiadatlan dissz., Oxford, 1966.

179 PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003).

180 Uo., 421.

181 Uo., 439 és uo., 92. j.

182 Uo., 451.

183 Uo.

184 „The context in which Werbőczy used the organic metaphor was clearly *fidelitas*, service and land donation rather than the political rights of the *communitas*.” Uo. Lásd még PÉTER, The Antecedents of the Nineteenth Century Hungarian State Concept, id. kiad., 14, ford. RUTTKAY Kálmán.

szólót, a nemesség királyválasztási jogának értelmében, és azt az el-lentmondásos doktrínát, hogy mindazok a nemesek, akik birtokadomány-ban részesültek, egyenlők, mivel a törvényesen megkoronázott királyon kívül senkitől nem függtek.<sup>185</sup> Fejtegetését Péter a következő konklúzió-val zárja: „...Werbőczynél nyoma sincs annak, hogy szerves korona-me-taforája akár csak előlegezte volna a politikai hatalom eszméjét, még kevésbé egy olyan közjogi rendszert, amely a Szent Koronában teste-sül meg, melynek feje a király, tagjait pedig a nemes ország alkotja.”<sup>186</sup> Arra az eredményre jut tehát, hogy a *corona* kifejezés kora újkori po-litikai jelentése kizárólag a királyhoz kapcsolódott, a szentkorona-tan pedig minden történelmi alapot nélkülöz.<sup>187</sup> Eckhart művének kétértel-mű voltát és fogadtatását figyelembe véve Pétert tekinthetjük az első és egyetlen olyan szerzőnek, aki egyértelműen és nyilvánosan kétség-be vont a szentkorona-tan történelmi megalapozottságát. Nem való-színű azonban, hogy tanulmánya hatására a tan veszíthetne népszerű-ségéből Magyarországon. Péter disszertációját nem fordították le magyarra, és csak kézirat formájában férhető hozzá az Országos Szé-chényi Könyvtárban. Cikke külföldön jelent meg, angol nyelven, és cse-kély visszhangra lelt.<sup>188</sup>

Eckhart és Péter következtetéseit a mai napig sem cáfolták meg, sőt erre még csak kísérletet sem tett senki. Egy kritikus megjegyzést azonban mindkét tanulmánnyal kapcsolatban tennünk kell. A szerzők műveikben nem a bevezetésben megfogalmazott kérdésekről írnak, ugyanis nem adnak átfogó képet a korona jelentésváltozásairól. Mind-kettejük kutatásainak valódi célja a szentkorona-tan megcáfolása. Lát-ható, hogy tanulmányaikban hevesen küzdenek a tan dogmájának megdöntéséért, a korona kora újkori jelentésfejlődését viszont csak érin-tőlegesen tárgyalják. Megelégszenek azzal, hogy 1517 és 1790 között nem találtak a korona organikus állameszméjére utaló forrást, és egy-általán nem ejtenek szót Werbőczy feltételezett szentkorona-tanának to-vábbéléséről.

Eckhart és Péter azonban nem szentelt kellő figyelmet a magyar koronáról 1517 és 1790 között megjelent politikaelméleti irodalomnak. Tanulmányaikat elsősorban jogi szövegekre, oklevelekre és egyéb hiva-

185 PÉTER, The Holy Crown of Hungary, id. kiad., 451–452.

186 „In sum, the evidence is simply not there in Werbőczy that his organical crown metaphor even prefigured the idea of political authority, let alone a system of public law, residing in the Holy Crown as a corporation which compromised the king as head and the noble *ország* as its members.” Uo., 452. A magyar szöveget RUTTKAY Kálmán fordításában közöljük.

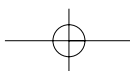
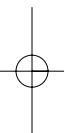
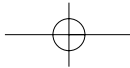
187 Uo. BAK hasonlót írt 1973-as disszertációja egyik utolsó jegyzetében: *Königtum und Stände in Ungarn im 14-16. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1973, 123, 34. j.

188 NIEDERHAUSER Emil, A látható és a láthatatlan Szentkorona, *Klió*, 2(2004), 32.

tali iratokra alapozták, más jellegű forrásokat azonban nem használtak fel az elemzéshez. Egyikük sem tesz említést Révay művéről.<sup>189</sup> A koronaábrázolás értelmezésével sem foglalkoznak, következésképpen a korona jelentésfejlődésének döntően fontos szakaszát hagyják megvilágítatlanul. Végezetül: Péter a nemzeti identitás kialakulása szempontjából nem kutatta a korona kora újkori jelentését, ugyanakkor behatóan foglalkozott a koronának a 19. századi nacionalizmusban betöltött szerepével.

---

189 Péter László elfogadja Révay munkáját, de nem minősíti: PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 435, 76. j.



## II.

### A nemzeti identitás és a korona

#### Nacionalizmus, nemzet és nemzeti identitás

A nacionalizmus, a nemzeti identitás és a nemzet fogalma még tudományos értekezésekben is számos különböző értelmezést nyert. Egyrészt azért, mert elvont, akadémikus terminusok, másrészt mivel mindegyik aktuális politikai töltetet hordoz, hiszen a politika pozitív és negatív előjelekkel aktuális célokra sajátította ki. E fogalmak jelentése a mai médiában és politikai nyelvhasználatban legtöbbször negatív kicsengésű, nemegyszer szélsőséges nézetekhez vagy politikai erőszakhoz kapcsolódnak. Még a nacionalizmus és a nemzeti gondolkodás kutatása során is gyakran találkozunk fogalomzavarral. A politika és a tudomány összefonódása így a fogalmak összemosódásához vezetett. Tudományos körökben hosszú évekig vitáztak a nacionalizmus fogalmának helyes meghatározásáról anélkül, hogy a politikai jelenség pontos jelentésének körülírásáról megegyezés született volna.<sup>1</sup>

E fejezetben kísérletet teszünk a kora újkori nemzetfogalom és a nemzeti identitás elfogadható definiálására. Először a kérdéses fogalmak jelentésének kialakulásával és a nacionalizmus ideológiájának európai keletkezésével foglalkozunk, majd a nemzeti identitás kialakulásának különböző elméleteit vesszük sorra. Nem célunk, hogy kimerítő áttekintést nyújtsunk az elmúlt ötven évhez kapcsolódó „nemzet, nacionalizmus” témakörben megjelent szakirodalomról. Ennél sokkal fontosabb, hogy használható meghatározását adjuk a nemzet fogalmának, ugyanis kizárólag e definíció segítségével tudjuk vizsgálni a magyar nemzeti identitás kialakulását és a korona kora újkori jelentésfejlődését.

A következőkben röviden vázoljuk az újkori nacionalizmus gondolatkörének és modern kutatásának történetét.<sup>2</sup> A nacionalizmus a nem-

<sup>1</sup> Peter ALTER, *Nationalismus*, Frankfurt a. M., 1985, 8–9.

<sup>2</sup> Áttekintés a nacionalizmus kialakulásáról: Umit ÖZKIRIMLI, *Theories of Nationalism*, London, 2000; Timothy BAYCROFT, *Nationalism in Europe 1789–1945*, Cambridge, 1998; Hans KOHN, *Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*, ford. Günther NAST-KOLB, Heidelberg, 1950.

zet ideológiája, amely a gyakorlatban először a francia forradalom idején kapott szerepet, majd később, a 19. században továbbfejlődött. Alapjai a felvilágosodás és a német romantika korában gyökereznek. Immanuel Kant (1724–1804) a szabad akaraton alapuló önmeghatározást állította középpontba, amit a nacionalizmus egyik építőkövének tekintett.<sup>3</sup> Kant meghatározását később Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) „organikus állameszmévé” alakította, ahol az egyén és az állam akaratára egybeesik. Johann Gottfried Herder (1744–1803) mindehhez azt a gondolatot fűzte, hogy a társadalmak gyökeresen eltérnek egymástól többek között a nyelvi különbség miatt, és a történelem vizsgálata által megérthető a „társadalom esszenciája”. Ezekből az eszmékből alakult ki az a politikai nézet, miszerint a nemzeti közösségek egyediek, és ennek alapján tagjaik meghatározhatják a nemzet jövőjét. A francia forradalom idején fogalmazódott meg először a nemzet politikai eszméje. Eszerint a nemzet a „részekre osztott, de közös és egyenrangú polgárság, valamint az egész nép egysége”.<sup>4</sup> Ezután a 19. században a nemzeteszme a politikai hatalom fontos legitimációs eszköze lett. A nacionalizmus más eszmékhez hasonlóan a tudományos aktivitást, részvételt is inspirálta, ösztönözte, magával ragadta, amelynek következtében a politika és a tudomány szorosan összefonódott. Ez a folyamat a nacionalizmus kutatásának különböző irányzatainál is felfedezhető.<sup>5</sup> A 19. század elejétől fogva a nacionalizmus követői igyekeztek ideológiájukat tudományos alapokra helyezni és nemzetük politikai igényeit a múltból merített érvekkel igazolni. Mint előző fejezetünkben Timon Ákos gondolatainak kapcsán említettük, Magyarországon is végbement ez a folyamat. A nacionalizmus kutatói, akiket primordialistáknak neveznek, osztják a nacionalisták azon nézetét, hogy a nemzeti identitás természetes adomány, amely az emberek közötti alapvető egyenlőtlenségből adódik. A primordialisták úgy vélik, hogy az emberiség történelme kezdetektől nemzetekre tagolódott, a nacionalizmus tehát egyidős az emberiséggel.<sup>6</sup>

Az 1960-as években a primordialistákkal szemben kialakult a modernista álláspont.<sup>7</sup> Ez az irányzat a nacionalizmus vadhajításainak nye-

3 „[Kant] made the individual the centre and the sovereign of the universe: self-determination was the supreme good.” ÖZKIRIMLI, i. m., 16; KOHN, i. m., 267.

4 Uo., 21–23, 403–405.

5 Áttekintésképpen lásd Anthony D. SMITH, *Nationalism. A Trend Report and Bibliography*, in *Current Sociology*, XXI/3, Den Haag–Paris, 1973, 3–187; Tom DE MEESTER, *De exclusieve natiestaat. Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit*, *Belgisch tijdschrift voor de nieuwste geschiedenis*, XXVII(1997); SMITH, *Myths and Memories of the Nation*, New York, 1999, 473–537.

6 Uó, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, 1995, 57.

7 A legjelentősebb modernisták Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Karl Deutsch és Charles Tilly. Lásd DE MEESTER, i. m., 474–475.

segetését célozta meg a 20. század első felében, és máig domináns a nacionalizmussal foglalkozó kutatásokban. A modernisták azzal vádolják a primordialistákat, hogy azok kiindulópontként hallgatólagosan elfogadják a nacionalista ideológiát, ezzel mintegy tudományos megerősítést nyújtva a nacionalisták számára. A modernista áramlat igen szerteágazó, de követőik szerint mind a nemzet, mind a nacionalizmus modern jelenség. Az ideológia – mint mondják – a francia forradalom idején született olyan modern folyamatok következményeképpen, mint a kapitalizmus, az iparosodás, az urbanizáció, a szekularizáció és a bürokratikus állam kifejlődése. A modernisták szerint a nacionalizmus már a nemzetté formálódás előtt létezett.<sup>8</sup> Nézeteik szerint a modern kor előtt is léteztek bizonyos tényezők, amelyek egy későbbi stádiumban a nemzetről való gondolkodás kibontakozásához vezettek.

A modernista irányzat legnagyobb hatású szerzője, aki a nemzetet politikai, társadalmi és kulturális jelenséggént írja le, Eric Hobsbawm. Szerinte a nemzetről való gondolkodás kialakulásának legfőbb katalizátora a politikai változás volt. Egy ilyen átalakulást követően a nemzeti ideológia alkalmas az új politikai helyzet legitimációjára. Ez azért lehetséges, mert a nemzeteszme folytonosságot sugallva történelmi alapokon teremt fiktív kapcsolatot a múlt és a jelen között. Az eszme az állampolgárok csoportkohézióját segíti elő, és igazolja magát a politikát. Hobsbawm itt használja először az *invented tradition* ('mesterséges hagyomány') nevezetes terminusát.<sup>9</sup> Álláspontja szerint a nemzet is egy ilyen 'mesterséges hagyomány', amelynek az a modern elv szolgáltat alapot, hogy a politikai és a nemzeti egységnek egybe kell esnie. Ugyanakkor arra is utal, hogy a fogalom már ősidők óta létezik.<sup>10</sup> Ily módon a nemzetnek jutott az a szerep, hogy rendet és egységet teremtsen a modern kori változások közepette, emellett a hagyomány és az identitás legrégebbi őrzőinek, az egyháznak és a dinasztiának a helyettesítőjeként is működjön. Hobsbawm elméletéből következik az is, hogy a kora újkorban nem létezett nemzeteszme, mert a nemzetről való gondolkodás alapvetően különbözik a csoportidentitás régebbi formáitól.

Ami a nacionalizmust az ő szemében megkülönbözteti a többi ideológiától, az a nemzet eszméjének egy egységes nyelvvel és a modern területi államformával, a „nemzetállammal” való összekapcsolása.<sup>11</sup> A mo-

<sup>8</sup> Hobsbawm tömören így fogalmaz: „Nationalism comes before nations. Nations do not make states and nationalists but the other way round.” HOBBSAWM, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990, <sup>2</sup>1992, 10.

<sup>9</sup> Uo., 1.

<sup>10</sup> Uo., 9.

<sup>11</sup> Uo., 10–11.



dern nemzet-gondolkodásnak ez a két eleme teljesen új, egyenes következménye a modern kori fejlődésnek.

Benedict Anderson ír antropológus volt az első modernista, aki azt állította, hogy a nacionalizmus mégiscsak a kora újkorban gyökereszik.<sup>12</sup> Indoklásképpen a nacionalizmus kialakulását összevetette a valóságos gondolkodás fejlődésével. Meghatározása szerint a nemzet egy mesterséges „politikai közösség”, amely korlátozott (kulturálisan, nyelvileg és etnikailag körülhatárolt) és szuverén (felsőbb hatalomtól független).<sup>13</sup> A nemzet a kora újkorban különböző politikai és vallási változások, például a reformáció mentén alakult ki. Nézetei szerint ennek az az oka, hogy felbomlottak a hagyományos politikai és vallási közösségek, és a hatalom birtokosai, az egyház és a dinasztia, elvesztették addigi legitimitásukat. E válság eredményeképpen, ebben a hatalmi vákuumban alakulhatott ki a nemzet mint a szuverén politikai közösség eszméje. A nemzeteszmét a kora újkorban a történelemre támaszkodva igazolták, amit nem az egyház vagy a dinasztia, hanem a nemzet szempontjából vizsgáltak.

Az 1980-as évektől Anderson nézetei inspirálták az „etno-szimbolistákat”, köztük Anthony Smith-t, aki a nemzeteszme kialakulásában a kultúra fontos szerepét hangsúlyozza.<sup>14</sup> Smith a modernistákkal ellentétben azt állítja, hogy a nemzeti identitás korábban alakult ki, mint a nacionalizmus, és így mint jelenség összetettebb.<sup>15</sup> Rámutat továbbá, hogy analógia fedezhető fel a nemzeti identitás és az egyén énképe között is. Az embernek ugyanis különböző társadalmi szerepei és identitás-megnyilvánulásai vannak, amelyeket olyan tényezők határoznak meg, mint a család, a földrajzi elhelyezkedés, az osztály, a vallás, az etnikum és a nem. Ami az emberekben közös, az teszi őket saját identitású kulturális közösséggé. Amikor egy ilyen csoport politikai jelleget is ölt, kialakul a nacionalizmus.<sup>16</sup> A nemzetformálódás politikai intézmények és jogrendszer alapításával, valamint területi körülhatárolással jár együtt, az irányelvet pedig a közösség történelme adja.<sup>17</sup>

Smith hangsúlyozza a kultúra megnyilvánulásainak – például a mítoszoknak és a szimbólumoknak – a nemzetformáló szerepét.<sup>18</sup> Szerinte a nemzet egy „etnikai magból” fejlődik ki; ezen a társadalom domináns csoportját érti, amely feltehetően közös eredettel és kultúrával

12 ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983, 21994.

13 Uo., 5–6.

14 Lásd Liah GREENFELD, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge, 1992.

15 SMITH, *National Identity*, London, 1991, 72.

16 Uo., 8.

17 Uo., 81.

18 Uo., 5skk.

rendelkezik,<sup>19</sup> és – fokozatosan növelve társadalmi, területi és politikai befolyását – új csoportokat szív magába; így nemzetté válik. A növekvő mag közös alapja egyre inkább szimbolikussá lesz, ami az újonnan alakult nemzetet még egységesebbé teszi.<sup>20</sup>

Smith szerint a nemzeti identitás azáltal ölt testet, hogy a régi szimbólumok, mítoszok, hagyományok és emlékek az aktuális körülmények között új jelentést kapnak, ami egyértelműen igazolja a nemzeteszme és a nemzet szuverenitásának létjogosultságát. Smith elméletének gyenge pontja a nemzeteszme empirikus alapon történő vizsgálata, hiszen mindenütt homályos, definiálatlan kulturális jelenségekre, például mítoszokra és szimbólumokra hivatkozik.

Az etno-szimbolizmus nem kellő megalapozottsága következtében jött létre az 1990-es években a konstruktivista irányzat. Tom de Meester konstruktivista történész kifejti, hogy a „nemzet” eszméje különválasztandó a „nemzeti identitás” fogalmától. A nemzeti identitás kialakulásának vizsgálatában a kulturális tényezők – szimbólumok, mítoszok, hagyományok és emlékek – legitimáló szerepének központi szerep kell hogy jusson.<sup>21</sup> Anderson példáját követve De Meester azt állítja, hogy a nemzetet a következőképpen kell meghatároznunk: „tényekre vissza nem vezethető, mesterséges közösség.”<sup>22</sup> E definíció alapján figyelmünket arra kell összpontosítani, hogy az idők folyamán miképp nyert tartalmat a nemzet fogalma a kultúrában: az adott közösség elit rétege mítoszokat alkotott, amelyek az aktuális társadalmi helyzetet hivatottak legitimálni. Az ilyen képződmények által kialakult egy kép az adott közösségről. A nemzeti identitás formálódását a kialakult kép szerepének változása jellemzi.<sup>23</sup>

De Meester és követője, Véronique Lambert világosabb elképzelésekkel rendelkezik arra vonatkozóan, hogyan kellene kutatni a nemzeti identitás kora újkori fejlődését és magát a nemzet fogalmát. Módszerük abban áll, hogy a nemzetet mint „mesterséges politikai közösséget” vizsgálják oly módon, ahogyan az történetírók műveiben előfordul.<sup>24</sup> Véleményük szerint abból kell kiindulnunk, hogy miként ad-

<sup>19</sup> Uo.

<sup>20</sup> Uo., 14.

<sup>21</sup> DE MEESTER, De exclusieve natiestaat. Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit, *Belgisch tijdschrift voor de nieuwste geschiedenis*, XXVII(1997), 473–537; Véronique LAMBERT, Methodologische beschouwingen bij het onderzoek naar de concepten 'natie', 'nationalisme', en 'nationale identiteit' in de Middeleeuwen, *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, 4(2001), 66–68.

<sup>22</sup> DE MEESTER, i. m., 482.

<sup>23</sup> Uo., 483.

<sup>24</sup> LAMBERT, i. m., 66–85.

tak tartalmat a nemzet fogalmának az idők folyamán, illetve ez a fogalom miként változott és alakult át.<sup>25</sup>

A kutatásnak szerintük az eredet és a származás tanulmányozására kell összpontosítani, valamint a kategóriák, fogalmak és hierarchiák használatára és fejlődésére, amiből a nemzeti identitás jellemzőire lehet következtetni. Ezenfelül a nemzeti identitás fejlődésének vizsgálata során a mítoszok politikaelméleti és legitimáló szerepét is mindenképpen figyelembe kell venni, az identitás formálásának tárgyalásakor pedig szükséges hangsúlyozni az elit vezető szerepét. Lambert ezt azzal egészíti ki, hogy fontos tényező még, miképpen fejlődött az identitás történelmi és társadalmi viszonylatban is.<sup>26</sup>

Lambert másik fontos kiegészítése arra vonatkozik, hogy miként lenne érdemes kutatni a közösség mesterséges mivoltát. Azt javasolja, vizsgáljuk meg a történetírás emlékeit, a krónikákat, históriákat és mondákat, hiszen az írott szó régen az igazság státusát kaphatta, amelynek révén a korai történetírás fontos hatást gyakorolhatott a közösség arculatára. A történetírás három szintjét különbözteti meg: 1. valamely uralkodó megbízásából írott művek; 2. valamely uralkodónak ajánlott írások; 3. magánkezdeményezésből született művek. Egyúttal rámutat a gesták és a kulturális örökség magjára, a közös emlékek gyökerére, amelyek emberöltőkön át újra és újra más értelmet, tartalmat kaptak; a „lieux de mémoire” jelentőségére. Utóbbin „olyan emlékhelyet értünk, amelyhez a »mesterséges politikai közösség« létjogosultságának legitimálása és a kollektív (nemzeti) identitás stimulálása érdekében térnek vissza”.<sup>27</sup>

A konstruktivista eljárásmódot gyakran használják a kora újkor vizsgálata kapcsán, mivel arra az alapgondolatra épült, hogy a nemzeti identitás kialakulása nem áll mindenek felett. Craig Calhoun pszichológus nyomán Lambert azt vallja, hogy az egyén a kora újkorban egyszerre több identitással is rendelkezhetett, amelyek egyike volt a nemzethez tartozás.

Véronique Lambert a primordialistákkal szemben úgy véli, hogy a nemzeti identitás nem magától értetődő jelenség, ám nem is kizárólag a szabad akarat függvénye, ahogyan ezt a modernisták látják, és éppoly kevésbé függenek bizonyos erőteljes szimbólumoktól, ahogy azt az etno-szimbolisták gondolják. A nemzeti identitás létrejötté nagyon sajátos politikai körülmények következménye: a közösség politikai üze-

25 DE MEESTER, *i. m.*, 535.

26 LAMBERT, *i. m.*, 74.

27 Uo., 77.

netének legitimálását célzó bizonyos kulturális elemekből nemzeti mítosz alakul ki. E közösségi történetek alkotása által a kulturális közösség politikai közösséggé alakul át. Ennek a feltevésnek az a politikai elmélet az alapja, amely a közösség politikai követeléseit a kulturális jellemzők alapján legitimálja, és a közösséget a specifikus politikai kontextusban önállónak nyilvánítja.<sup>28</sup>

A jelen tanulmányban a konstruktivista elmélet segítségével fogjuk vizsgálni a nemzeti identitás fejlődését a kora újkori Magyar Királyság területén. A nemzetet úgy határozzuk meg, mint olyan mesterséges politikai közösséget, amelynek létezése nem vezethető vissza tényekre. A „nemzet” fogalmán (annak modern konnotációja miatt) mi a rendi nemzetet értjük. A nemzeti identitás kialakulását úgy vezetjük le, hogy bemutatjuk, milyen volt a kapcsolat a nemzet egykori fogalmáról alkotott kép változásai és a koronatradíció között. A koronának a rendi nemzet képzetében élő, politikai üzenetet legitimáló szerepét is megvizsgáljuk. Az utóbbi fejlődését és együttes ábrázolását a Magyar Királyság 1526 és 1664 közötti politikai és társadalmi változásainak keretében helyezzük el. Az 1664-es évszám a koronáról szóló irodalom általam kutatót utolsó darabjának kiadási dátuma (Nádasdy Ferenc, *Mausoleum...*, Nürnberg, 1664). A közösség egyik politikai elméletének kialakulását is megvilágítjuk, amely a rendi nemzet igényeit a korona jelentése alapján legitimálta, s így módon a rendi nemzetet egy jellegzetes politikai kontextusban önállónak nyilvánítja.

A kora újkori nemzeti identitás kialakulását a következő kérdéseken keresztül közelítjük meg: Hogyan ábrázolták a Magyar Királyság rendi nemzetét és annak a magyar koronához fűződő viszonyát? Mi volt a magyar korona legitimáló funkciója? Milyen változott ez a kép és ez a funkció? Mivel magyarázhatók ezek a változások?

Megfigyelésünk szerint Rudolf (1572–1608) uralkodásának 1600–1608 közötti periódusában, uralkodásának legitimációs krízise következtében a korona fontos szerephez jutott a rendek számára. Ezáltal annak képe is megváltozott. A folyamat végül az 1608–1613 közötti időszakban egy politikai koronaelmélet kialakulásához vezetett, amely igazolta a rendi nemzet igényeit. Ez az a korszak, amikor a korona a korábbiakhoz képest gyakrabban és hangsúlyozottabban fordul elő, az államról szóló munkákban szinte önálló személyiségként jelenik meg. Ezt támasztják alá a koronáról szóló, a korábbiakhoz képest nagy számban megjelent művek.

<sup>28</sup> Uo., 74.

## Kulturális közösség – politikai közösség

A korona kora újkori értelmezése szorosan összekapcsolódik a rendi nemzettel, azzal a *natio*val, amely a középkorban még más értelmezést hordozott, mint azt Szűcs Jenő alapvető angol nyelvű tanulmányában kifejtette. A nemzeti identitás fejlődésének első fázisa Szűcs szerint a 13. századra tehető.<sup>29</sup> A kulturális közösség politikai közösséggé, vagyis rendi nemzetté való átalakulását a Magyar Királyságban a *natio* kifejezés jelentésváltozásán keresztül írja le. A nemzeteszme alapján alkottak képet egy kulturális közösségről, amelynek együttes érdekeit a közös múltból eredő kulturális jellemvonások legitimálják.<sup>30</sup> A 13. századi nemesség számára fontosabb volt a nemzet (*natio*) tagjának lenni, mint előkelő sorból származni.<sup>31</sup>

Szűcs tanulmányában a *natio* jelentésfejlődését nyomon követve azt állítja, hogy a 11–12. századi krónikák szerzői a magyar nép (*populus*) eredetéről írva alig tesznek említést a pogány múltról.<sup>32</sup> Azt is megállapítja, hogy a történelmi források a magyarságot csak az Árpád-háziak cselekedeteinek viszonylatában mutatják be. A népet a krónikák, legendák, oklevelek és dekrétumok „a király népe”, „a birodalom népe” (*gens regis, populus regni*) megjelöléssel említik, mivel a Magyar Királyság lakosait az formálta magyar néppé, hogy ők valamennyien a magyar király alattvalói voltak.

Szűcs megjegyzi, hogy a 13. században a Magyar Királyság területén született és élő lakost a *Hungarus* szó, vagyis a *Hungaria* szó képzős alakja jelölte.<sup>33</sup>

Szűcs vélekedése szerint az 1200-as évektől P. Mesternek (Anonymusnak) köszönhetően a *gens* mint ’nép’ addig kötött jelentése megváltozott. Ő szentelt elsőként figyelmet Magyarországnak nemességének – *nobilissima gens Hungariae* – *Gesta Hungarorum* című munkájában.<sup>34</sup> A nemességet már nem csupán az uralkodóhoz fűződő kapcsolatában értelmezte. Írt a nemesség honfoglaláskori tetteiről (*gesta nobilium*) és a nép pogány múltjáról. A *Gesta* születését követően a pogányok történelme a Magyar Királyság politikaelméleti gondolkodásában is nagyobb figyelmet kapott. A 13. század elejétől egymást kö-

29 Jenő Szűcs, Theoretical Elements in Master Simon of Kéza's *Gesta Hungarorum* (1282–1285), in László VESZPRÉMY–Frank SCHAER (szerk., ford.), *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, Bp., 1999, xli.

30 Uo., liii, xli, lxxxv–ic.

31 Uo., lxx.

32 Uo., lix.

33 Uo.

34 Uo., lx.

vették azok a szerzők, akik felhasználták a kereszténység előtti motívumokat mind a király, mind pedig a nemesség bizonyos politikai céljainak legitimálása érdekében.<sup>35</sup>

Szűcs megállapította, hogy a *natio* jelentésváltozásának következő szakasza Kézai Simon művében figyelhető meg.<sup>36</sup> IV. László udvari jegyzője 1282–1285 között ugyancsak írt egy *Gesta Hungarorum* című krónikát. Könyvében a magyar nép eredetét, a hunok és a magyarok közti köteléket, valamint a *natio* politikai elméletét elemzi. Szűcs véleménye szerint Kézai munkája elkészítésekor alkalmazta római jogi és kánonjogi ismereteit, ugyanakkor a francia és a német epikus hagyomány hatása is érezhető gestáján.<sup>37</sup> Művében európai tanulmányai és utazásai során szerzett ismeretei és tapasztalatai tükröződnek.<sup>38</sup>

Kézai legjelentősebb újítása a *natio* kifejezés pozitív, a nép pogány múltjával kapcsolatos használata.<sup>39</sup> A korábbi magyar és európai krónikákban, legendákban és jogi szövegekben az eredet fogalmát idegen, barbár, netán pogány népek negatív ábrázolására használták. A *gens* kifejezést saját népe számára tartotta fenn. Kézai volt Szűcs szerint az első magyar szerző, aki a *natio* kifejezést saját népére pozitív értelemben használta, s ezzel felzárkózott az európai tendenciához.<sup>40</sup>

A szerző megkísérli kimutatni, hogy a magyarok a pogány hunoktól származnak.<sup>41</sup> A rokonságot nyelvészeti érveléssel támasztja alá. A hunok szerinte minden bizonnyal magyarul beszéltek, hiszen a magyarok mondabeli törzsfője, ahogy azt neve (Hunor) is mutatja, hun volt. A hun–magyar vérrokonság gondolata Kézai után kitörölhetetlen nyomot hagyott a magyar politikai gondolkodásban, és kulturális szempontból is fontos tényező lett.<sup>42</sup> Szűcs szerint a hunok hirtelen felbukásának a magyar krónikákban politikai gyökerei vannak.<sup>43</sup> Kézai művéből kitűnik a magyar nemesség azon óhaja, hogy újonnan szerzett státusát, szabadságát és vagyonát a királyi hatalommal szemben biztonságban tudja. A király hatalmát az uralkodói hatalom jelképének, a magyar koronának politikai és vallási jelentése legitimálta. Kézai oly

35 Uo., lxii–lxv.

36 Uo., xli–xlii.

37 Uo., xlviii, lxxvii–lxxxiv.

38 Uo., ic–civ.

39 Uo., lxv.

40 Uo., lxvi–lxvii.

41 Uo., lxxvi.

42 Tamás HOFER, Construction of the 'folk cultural heritage' in Hungary and rival versions of national identity, in Uó (szerk.), *Hungarians between "East" and "West"*, Bp., 1994, 34–35; NÉMETH Gyula, Hunok és magyarok, in Uó (szerk.), *Attila és hunjai*, Bp., 1940, 21986, 265–271.

43 SZÜCS, i. m., lxix–lxxi.

módon igyekezett a nemesség igényeit támogatni, hogy hangsúlyozta: a nemesi jogok ősből keletűek a királyi hatalomnál.<sup>44</sup> Szerinte a nemesség szabadsága és vagyona a kereszténység és a királyság előtti időkből származik. A szerző úgy érvel, hogy mivel ezek a jogok a királyi hatalomnál régebbiek, a nemességnek a királlyal szemben támasztott követelései legitimnek tekintendők. Szűcs szerint Kézai legfontosabb érve, amellyel a magyarság politikai törekvéseit igyekezett alátámasztani, az volt, hogy a magyarok a hunoktól származnak.<sup>45</sup> E rokonság alapján a magyar *natio* tagjai, a királyt is beleértve, a Magyar Királyság földterületének jogos tulajdonosai, hiszen ezt a területet Attila népe a történelem egy korábbi időpontjában már legitim módon elfoglalta.<sup>46</sup> Kézai úgy véli, ez a hódítás legalább olyan jogos volt, mint a királyság megalapítása, mert a hunoknak a kereszténység történelmében Isten sajátos szerepet adott.<sup>47</sup> Ebből következik, hogy a király nemcsak származása révén egyenlő a *natio* többi tagjával, és hogy a nemesség követelései régebbi eredetűek, mint az uralkodóé. Ráadásul ezek az igények (akárcsak a király megkoronázása) a hunok isteni küldetésének keresztény igazolásául is szolgálnak.

A *natio*-eszme fejlődésének 13. századi következményeként a korona jelentésén kívül a hatalom igazolásának egy másik formája is előtérbe került.<sup>48</sup> A hunokkal való rokonság politikai jelentősége nem csupán a nemesek jogait legitimálja, hanem a magyar király hatalmát is a Magyar Királyság területén. A 13. század utolsó évtizedeiben a nemesség hatalmának megnövekedésével az uralkodó politikai helyzete átalakult, emellett az Árpád-ház kihalásával az ország utódlási válságba került. Ekkor a hun eredetmonda politikai tartalma a korona szerepét igyekezett gyengíteni, mivel az utóbbi a király hatalmának elsődleges igazolásaként funkcionált. Szűcs szerint már egy 1290-es német forrásban olvasható, hogy a magyar nemesség a hun rokonságra apellál magyarországi földbirtokainak igazolása érdekében.<sup>49</sup> A *natio*-eszme és a hun rokonság a 13. század után szinte minden magyar krónikában és történelmi elbeszélésben tovább fejlődött.

44 Uo., lxxi.

45 Uo., lxxii–lxxiii.

46 Uo., lxxvii–lxxix.

47 Uo., xlv–xlvii, liii–liv, lxi, lxxii.

48 Uo., lxxxiv.

49 Uo., lxxi.

## Werbőczy István és a korona hagyománya

A magyar rendi nemzet ábrázolásában a korona először a 16. század elején jutott szerephez azáltal, hogy a *natio* fogalmát a korona hagyományával hozták összefüggésbe.

Ennek politikai hátterében az áll, hogy a Magyar Királyság a 16. század első negyedében belpolitikai válsághelyzetbe került.<sup>50</sup> Corvin Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála után utódlási harc tört ki Habsburg Miksa és a lengyel Jagelló-dinasztia két tagja (II. Ulászló és János Albert), valamint Corvin János, Mátyás törvénytelen fia között. Miután Corvin Jánost félreállították, 1490. július 14-én II. Ulászlót választották királlyá. Trónra kerülésének körülményeiből fakadóan kezdettől fogva egyértelmű volt, hogy hatalmi pozíciója gyenge. Amikor magyar földre érkezett, elfogadtatták vele a „választás főbb feltételeit”, a *capitulationes electorales*, amelyek értelmében az új király szinte teljesen az országnagyok akaratától függött.<sup>51</sup> Ráadásul uralkodása első évében még ellenfeleivel is háborúban állt. Gyenge pozíciójának következtében elveszítette a Mátyás által korábban meghódított csehországi és ausztriai területeket, személyes bevételei csökkentek, és a mágánások és előkelők hatalomhoz jutottak, hiszen jól tudták, hogyan növeljék jogaikat és kiváltságaikat. Az uralkodó személyes hatalma jelentősen meggyengült, mert a trónviszályok idején számos királyi várat és várost volt kénytelen elzálogosítani, sőt eladományozni.<sup>52</sup> A kincstár bevételei jelentősen csökkentek, és ez visszahatott a királyi hatalom gyakorlására is.<sup>53</sup> A király gyenge uralkodói pozíciója gyökeres társadalmi és politikai változásokhoz vezetett.<sup>54</sup> A országgyűléseken születtek a legfontosabb, az egész országot érintő döntések.<sup>55</sup> Az országot egy főrendi oligarchia kormányozta, ez pedig társadalmi túlkapásokhoz, a jobbágyság kizsákmányolásához és a parasztok, valamint a köznemesiség elszegényedéséhez, továbbá a mezővárosi fejlődés megtorpanásához vezetett.<sup>56</sup> 1514 legfontosabb politikai változása az volt, hogy a nemes-

50 Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London–New York, 2001, 345–347.

51 BARTONIEK Emma, A koronázási eskü fejlődése 1526-ig, *Századok*, 5(1917), 37.

52 ENGEL–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Bp., 1998, 342–343. 53 Uo., 345.

54 Marianna D. BIRNBAUM, *Humanists in a Shattered World. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus, 1986, 13–20, ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI, i. m., 342–345; János M. BAK, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1973, 62, László PÉTER, *Ius resistendi in Hungary*, in Uó, Martyn RADY szerk., *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*, London, 2008, 45.

55 ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI, i. m., 349.

56 Uo., 363.



ség a felkelők felett aratott győzelem következtében még nagyobb hatalomra tett szert. Ezt a belpolitikai helyzetet próbálta kihasználni a köznemesség és legfőbb szóvivője, Werbőczy István (1458?–1541), aki ezen az országgyűlésen terjesztette fel a magyar jog kodifikációját, benne saját politikai csoportjának programjával. A *Tripartitum*ban Werbőczy megerősítette a nemesség hatalmi pozícióját a királlyal és a főurakkal szemben.<sup>57</sup> Az 1514-es országgyűlésen a rendek jóváhagyták a Werbőczy által kidolgozott törvénykönyvet, elfogadták a kodifikációt, de a főrendek közbelépése folytán az uralkodó sosem hitelesítette azt.<sup>58</sup>

Werbőczy *Hármaskönyvének* legfontosabb tézise ugyanis az volt, hogy a Magyar Királyság jogrendszerének alapját „a nemesség tagjainak törvény előtti egyenlősége” képezi. Ez a tézis azonban sokkal inkább egy politikai programot jelez, semmint az országban tapasztalható aktuális jogi és politikai valóságot.<sup>59</sup>

Magyarország politikai térképét a köznemesség és a főurak erős oligarchiája közötti hatalmi erőviszony-eltolódás jellemezte. Ennek oka a főrendek örökösödés révén fenntartott előnyösebb helyzete volt, hiszen ezek a családok nagy földbirtokokat mondhattak magukénak, és emberöltőről emberöltőre ők tölthették be a legfontosabb országos tisztségeket. Jelentősebb hatalmi eszközökkel rendelkeztek, mint a köznemesség. A köznemesei rend tagjainak csak kisebb birtokuk volt, vagy egyáltalán nem rendelkeztek földtulajdonnal, ezért legfeljebb ritka kivételként juthattak magasabb hatalmi pozícióba. Hatalmi helyzetéből adódóan a főúri rend ráadásul meghatározó szerephez jutott az országgyűlésen a királyválasztáskor, továbbá arra is lehetősége volt, hogy a király vagy az országgyűlés fontos politikai döntéseit saját érdekeinek megfelelően befolyásolja.

Werbőczy politikai programja az ország hatalmi viszonyainak megváltoztatására irányult. Törvénykönyvében összefoglalja a főrendek hatalmának korlátozása és pozíciójának gyengítése érdekében teendő intézkedéseket, amelyek ugyanakkor a köznemességnek az uralkodói döntésekre gyakorolt befolyását is szolgálják. Először is azt akarja elérni, hogy minden nemes részt vehessen az országos politikában.<sup>60</sup>

57 FRANKÓI Vilmos, *Werbőczy István életrajza*, Bp., 1899. Lásd HAMZA Gábor (szerk.), *Tanulmányok Werbőczy Istvánról – Studien über István Werbőczy*, Bp., 2001.

58 HÓMAN Bálint-SZEKFÜ Gyula, *Magyar történet*, II, Bp., 1936, 588. Bár a király oklevélbe foglalva megerősítette Werbőczy munkáját, azt nem küldte szét, így a kihirdetés elmaradt, és nem vált törvényerejűvé. ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI, i. m., 365.

59 Uo., 365; RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000, 3; PÉTER, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 449.

60 *Tripartitum*, II, 3. *Qui possint condere leges, et statuta?* (Kik alkothatnak törvényeket és statútumokat?)

Másodszor azt, hogy a nemesség egésze részt vehessen a királyválasztás folyamatában.<sup>61</sup> Harmadik célja pedig az, hogy elismertesse a nemességnek az uralkodóval szembeni hatalmát.<sup>62</sup> Ezt követően a programot politikai elméletté dolgozta át, amely a nemesség egyenlőségének doktrínájára épült. Elméletét az „ugyanazon szabadság” (*una eademque libertas*) fogalmával támasztja alá.<sup>63</sup> Ezt a programot már 1351-ben, I. (Nagy) Lajos (1342–1382) uralkodása idején megfogalmazták, de nem valósították meg.<sup>64</sup> Werbőczy tehát keresett és talált egy olyan érvet, amely alátámasztja elméletét. Ez volt a koronáról mint szimbolikus tárgyról alkotott képzet. Véleménye szerint a királyi hatalom azon a jogi feltételezésen alapul, hogy az ország egész földterülete – amely a szent korona tulajdona – az uralkodót illeti meg.

Werbőczy az említett fikció alapján dolgozta ki a nemesség egyenlőségének eszméjét, amelynek alapja éppen az volt, hogy az ország teljes egészében a korona tulajdona. Kijelenti, hogy csak az emelkedhet nemesi sorba, aki a királytól birtokadományban részesül.<sup>65</sup> Ennek az adománynak köszönhetően a nemes előjogokat, kiváltságokat és szabadságot élvez.

Ebből fakadóan mindezen nemesi jogok azonos eredetűek, hiszen a király a korona által adományoz, így a nemesség minden tagja ugyanazon szabadsággal rendelkezik. Werbőczy tehát nem tesz különbséget főpap, egyházfő, báró, főúr vagy egyszerű nemes között: úgy véli, minden nemes egy és ugyanazon szabadsággal bír.<sup>66</sup>

A nemesség szabadságának és egyenlőségének politikai elmélete úgy is felfogható, mint a királyi hatalom megerősödése a nemesség befolyásának rovására. Werbőczy szándéka azonban természetesen nem ez volt, hanem a köznemesi réteg megerősítése. Elméletében ezért különbséget tesz a nemes mint személy és a nemesség mint intézmény között, amit párhuzamba állít a középkori *rex* és *corona* közti, már említett különbséggel. Véggkövetkeztetése egyértelművé teszi céljait. Mint-hogy a nemesség már az első magyar király megkoronázása előtti pogány időkben is létezett, a rendi nemzet intézményét a szerző ősibbnak tekinti, mint magát a királyságot.

Werbőczy állítását azokkal az eredetmondákkal támasztja alá, amelyek a szerző kidolgozott fikciója által új politikai jelentést nyer-

61 *Tripartitum*, I, 3.

62 *Tripartitum*, I, 2.

63 Uo.

64 HÓMAN-SZEKFÜ, i. m., II, 589.

65 *Tripartitum*, I, 3, §6.

66 *Tripartitum*, I, 2, §1.

nek. Werbőczy ihletője e tekintetben Kézai korábban már említett *natio-eszméje* volt, amellyel Eckhart és Mályusz Elemér szerint Thuróczy János 1488-ban megjelent munkája révén ismerkedett meg.<sup>67</sup> Werbőczy is azon az állásponton volt, hogy a hunok és a magyarok eredete közös. Ezt a nézetét a magyarok legendás őseiről, Hunorról és Magorról szóló eredetmondára alapozta.<sup>68</sup> Vélekedése szerint a magyarok, őseikhez hasonlóan, „Szkítiából Pannoniába nyomultak”.<sup>69</sup>

Werbőczy csakúgy, mint Kézai, azt is állítja, hogy a nemes és a nem nemes közti különbség a nemeseknek abból a hajlandóságából ered, hogy felvértezve harcoljanak a rendi nemzet érdekeiért. Aki a pogány világban nem állt készen a harcra, az szolga lett.<sup>70</sup> A szerző érvelését a magyarországi királyi hatalom eredetmitoszájának ismertetésével folytatja. Úgy véli, hogy a magyar nép a Szentlélek és „szent királyunk” (István) együttes közbenjárásával vette fel a keresztény hitet.<sup>71</sup> Istvánt ezután „önként” (*sponte*) királlyá választották és megkoronázták.<sup>72</sup> A magyarok „...a nemesítésnek s következésképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta [...]”.<sup>73</sup> Werbőczy feltevése szerint attól a pillanattól kezdve a nemesség kizárólagos joga volt a király megválasztása, és csakis a király emelhetett bárkit nemesi rangra. Ezt nem úgy kell felfogni, mint a nemesség királlyal szembeni szuverenitási igényét, hanem mint a nemesek néhány nagyon sajátos politikai jogának igazolására tett kísérletet.<sup>74</sup>

A király hatalma Werbőczy elmélete szerint megegyezik a koronaeszme tartalmával. Ezt úgy határozza meg, mint azt a hatalmat, amellyel különbséget tehetünk nemes és nem nemes között a koronától kapott birtokadomány alapján. A király ezt a hatalmat beiktatásával kapja meg, ami megegyezik a koronatradíció tartalmával.

Werbőczy elméletének lényege az „önkéntességről” (*sponte*) alkotott elképzelés, amellyel a nemesség bizonyos politikai jogait szándé-

67 MÁLYUSZ Elemér, Az Eckhart-vita, *Századok*, 64(1931), 416; ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, repr. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003, 201–203.

68 *Tripartitum*, I, 3, §1 és §5.

69 *Tripartitum*, I, 3, §1.

70 *Tripartitum*, I, 3, §1–§5.

71 *Tripartitum*, I, 3, §6.

72 *Tripartitum*, I, 3, §6; II, 3, §1–§2.

73 Uo.

74 Szűcs Jenő már Kézairól írt tanulmányában megjegyezte: „In contemporary European theories the populus is never 'sovereign' in the modern sense, it merely provides, in the wake of the ruler's assumption of its original power, a kind of limited 'historical' source for the present.” Szűcs, *Theoretical Elements in Master Simon of Kéza's Gesta Hunga-*

kozik alátámasztani.<sup>75</sup> Ezek egyike a szabad királyválasztás joga. Mivel a magyarok szabad akaratú választották első királyukat, továbbra is jogukban áll a szabad királyválasztás.

Egy második, ezzel összefüggő jog a nemességnek a törvényhozásban való részvételi joga. Werbőczy saját korára alkalmazva kijelenti, hogy a magyaroknak ősidők óta jogukban áll részt venni az ország törvényhozásában, amit azzal indokol, hogy a hatalmat maga a nemesség vonta a szent korona hatáskörébe.<sup>76</sup> A nemesség beleszólása azonban korlátozott, mivel csupán véleményezheti, hogy a törvény nem sérti-e a nemesség szabadságjogait.<sup>77</sup> Werbőczy tehát nem állítja, hogy a nemesség a korona révén osztozna a királlyal a hatalomban.

Amikor Werbőczy bemutatja, hogy milyen legitimáló szerepe volt a koronának a nemzet (*natio*) számára, Kézai elképzeléseit eleveníti fel. Kézai művét egy olyan Árpád-házi király számára írta, akinek semmilyen eszközre nem volt szüksége hatalmi igényének igazolására, mert a szent uralkodóval való vérrokonsága kellőképpen megerősítette hatalma létjogosultságát. Krónikájában ezért még csak nem is utal a koronára. Azzal, hogy Werbőczy a korona jelentését a *natio* elméletében feldolgozta, meg is változtatta a korona legitimáló szerepét. A korona jelentése, ha csupán korlátozott mértékben is, de támogatta a nemesek politikai követeléseit. A *Hármaskönyv* 1517-es megjelenéséig a király hatalmát a koronahagyomány támasztotta alá.

E hagyomány alapján a király kijelenthette, hogy a magyar nemességet István hozta létre, aki a koronán keresztül továbbadta legitim utódainak a nemesi rangra emelés hatalmát. Werbőczy cáfolta ezt a hagyományt, mert a *natio*-elmélet révén lényegében azt állította, hogy a magyar nemesség már a királyság létrejötte előtt bizonyos szabadságjogokkal rendelkező közösség volt. Véleménye szerint az első szent király hatalma pogány nemzet akaratából származott, mivel maga a rendi nemzet helyezte a szent korona joghatósága alá az uralkodói hatalmat. Más szavakkal: Werbőczy elméletével legitimálja a nemesek általi királyválasztást, amit a korona is jelképez.

A korona legitimáló szerepének változását illetően kialakított elképzelés a 16. század elején nagy hatással volt a magyarság nemzeti identitásának formálódására. A hun-magyar monda felelevenítésével Kézai a kulturális közösséget már olyan politikai közösséggé mutatta

rorum (1282–1285), in VESZPRÉMY-SCHAEER (szerk., ford.), *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, Bp., 1999, cxiv–cxv.

75 *Tripartitum*, II, 3, §2.

76 *Tripartitum*, II, 3, §2. *Prout et temporibus nostris fieri consuevit.*

77 *Tripartitum*, II, 3, §3.

be, amely a királlyal szemben bizonyos jogokkal rendelkezik. Ezt egészítette ki Werbőczy a koronahagyományról szóló elméletével. Ily módon Kézai fikciójának néhány oldala új politikai jelentést nyert, és alátámasztotta a nemességnek a szabad királyválasztáshoz és a törvényhozásban való részvételéhez való jogát. A magyar jogász eszméinek hatása már az 1524-es országgyűlés előtt felismerhető volt, amikor a köznemesség „a nagy Attila módjára” akarta megválasztani a maga kapitányait.<sup>78</sup> Werbőczy új elképzelései tehát a magyarországi nemzeti identitásfejlődés első szakaszának végét jelzik.

## A *natio* fogalma a 16. században

Werbőczy törvénykönyve mellett az 1526. évi mohácsi csata volt a legnagyobb hatással a nemzeteszme fejlődésére. Ezután a magyar rendi nemzet legfőbb jellemzője a politikai megosztottság volt.<sup>79</sup> A rendi nemzeten belül kialakult konfliktus akörül zajlott, hogy miként oldják meg a politikai válságot. A nemesség többsége az egyik legbefolyásosabb földbirtokost, Szapolyai Jánost választotta királlyá, akit végül 1526. november 11-én megkoronáztak. 1526. december 17-én egy kisebb csoport Habsburg Ferdinánd (1527–1563) megválasztása mellett foglalt állást, akit 1527. november 3-án ugyancsak megkoronáztak.<sup>80</sup> A trónkövetelők harcában Szapolyai maradt alul. Szulejmán, kihasználva az ország belső megosztottságát, vazallusi státust ajánlott Szapolyainak. A politikai viszály területi megosztottsághoz vezetett, ezáltal az ország három részre szakadt. Az ország nyugati része Habsburg-uralom alá került, keleti része Erdéllyel török protektorátus lett, középső részét pedig Szulejmán az Oszmán Birodalomhoz csatolta.

A korona szerepváltozásának második fázisa a mohácsi vész után kezdődött. R. Várkonyi Ágnes nem egy tanulmányában érvel amellett, hogy a Királyság felbomlása után a magyar korona az ország és a rendi nemzet remélt egységének jelképévé vált.<sup>81</sup> A korona új legitimáci-

78 ENGEL-KRISTÓ-KUBINYI, *Magyarország története 1301–1526*, Bp., 1998, 383.

79 Ágnes R. VÁRKONYI, Vienna, Buda, Constantinople, *The New Hungarian Quarterly*, XXV (1984), 3; Ferenc SZAKÁLY, The early Ottoman Period, including Royal Hungary, 1526–1606, in Péter SUGÁR (szerk.), *A History of Hungary*, London–New York, 1990, 85; Géza PÁLFFY, The Impact of the Ottoman Rule on Hungary, *Hungarian Studies Review*, XXVIII(2001), 109–111.

80 A „kettős koronázásról” lásd BENDA Kálmán–FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 109–117.

81 R. VÁRKONYI, *Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790*, I, Bp., 1999, 81; Uő, „...Jó Budavár magas tornyán...” A magyar államiság szimbólumairól Mohács után, in

ős szerepet nyert azáltal, hogy nem csupán jelképe volt a megosztott rendi nemzet közös politikai céljának, az ország újraegyesülésére irányuló törekvésnek, hanem ezt a megkoronázott uralkodóval szemben is képviselte. Mind Magyarországon, mind az országhatárokon kívül azt tekintették törvényes királynak, akit a magyar koronával megkoronáztak, és akinek ugyanakkor birtokában volt a felségjelvény.

R. Várkonyi szerint a korona az idők folyamán az ország politikai egységének jelképévé vált. 1526–1527-ben Ferdinándot és Szapolyai Jánost is a magyar koronával koronázták meg. Buda ostroma után, 1529-ben a szultánnak sikerült megkaparintania a koronát és a koronaékszereket, amelyeket még ugyanebben az évben díszes ceremónia keretében Szapolyai Jánosnak adott át, és nemcsak Budát, hanem az egész Magyar Királyságot felajánlotta neki.<sup>82</sup> R. Várkonyi véleménye szerint ezt a gesztust a szultán a keresztény királykoronázási hagyomány adaptálásának szánta, amivel az volt a célja, hogy Európának ebben a részében saját érdekei szerint alakítsa az erőviszonyokat. A szultán csakúgy, mint korábban, a királykoronázást mint keresztény szimbólumot a hatalom legitimálására használta fel. Ily módon saját maga számára is készítettetett koronát, méghozzá Velencében,<sup>83</sup> keresztény uralkodókkal folytatott levelezésében pedig önmagát kérkedve „a koronák felosztójának” titulálta „a világ uralkodói között”.<sup>84</sup>

A szultán számára ennek a szimbólumnak a használata csupán eszköz volt, hogy helyet szerezzen magának az európai hatalmi rendszerben. Ferdinánd 1530-ban követet küldött Szulejmánhoz azzal a kéréssel, hogy ismerje el őt Magyarország királyának.<sup>85</sup> A szultán visszautasította kérését, Ferdinánd pedig az 1538. évi váradi egyezményben megállapodott Szapolyai Jánossal és V. Károlyval, hogy Szapolyai átadja a koronát Ferdinándnak, V. Károly pedig minden támogatást megad a török elleni harchoz.<sup>86</sup> Az egyezés az ország névleges újraegyesülését is jelentette. Szulejmán ennek megakadályozása érdekében

*Hagyomány és történelem*, Eger, 2000, 77–100; Uó, A korona és a budai Vár, in *Tanulmányok Budapest múltjából*, Bp., 2001, 37–47; Uó, A magyar államiság Mohács után, in GERGELY Jenő–IZSÁK Lajos (szerk.), *A magyar államiság ezer éve*, Bp., 2001, 121–139; R. VÁRKONYI, Az egység jelképei a megosztottság másfél évszázadában, in *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, Bp., 2002, 59–69 (Acta Musei Militaris in Hungaria, 4).

<sup>82</sup> BENDA–FÜGEDI, i. m., 118–120.

<sup>83</sup> Gülru NECİPOĞLU, Süleyman the Magnificent and the representation of power in the context of Ottoman-Habsburg-papal rivalry, *Art Bulletin*, 71(1989), 401–427; Otto KURZ, A gold helmet made in Venice for Sultan Sulayman the magnificent, *Gazette des Beaux Arts*, 74(1969), 249–258.

<sup>84</sup> Geoffrey PARKER, The political world of Charles V, in Hugo SOLY (szerk.), *Charles V 1500–1558 and His Time*, Antwerpen, 1999, 155.

<sup>85</sup> Uó., 161.

<sup>86</sup> R. VÁRKONYI, „...Jó Budavár magas tornyán...”, id. kiad., 80–81.

1541-ben ténylegesen bevette Buda várát, s ily módon éket vert az ország nyugati és keleti része közé.<sup>87</sup>

A magyar korona 1551. évi átadása az ország szimbolikus politikai újraegyesítését fejezte ki. Július 21-én Szapolyai János özvegye, Izabella a tordai Szent Mihály-templomban adta át a koronaékszereket Habsburg Ferdinánd követének, és ebből az alkalomból beszédet intézett a jelenlevőkhöz.<sup>88</sup> Ekkor hangzottak el a következő, a magyarságot illetően prófétainak bizonyult szavak: „...ti ennekutána ezzel a Koronával egy királyt is nemzetségték- s véretekéből valót nem fogtok koronázni.”<sup>89</sup> Az ország politikai egységét 1570-ben, a speyeri egyezményben mondták ki. Szapolyai János utóda, János Zsigmond lemondott a királyi címről, majd erdélyi fejedelemmé választották, így a Királyságon belül kialakult az Erdélyi Fejedelemség (*Principatus Transylvaniae*). A Fejedelemség hivatalosan a Magyar Királysághoz tartozott, és elismerte a Habsburg uralkodó tekintélyét, gyakorlatilag azonban az Oszmán Birodalom vazallusa volt.<sup>90</sup>

A korona átadása több okból is – bár csaknem elfeledett, ám nagyon is jelentős – szimbolikus mérföldkő a korona és Magyarország történelmében. Ez az átadás azon esemény ellenképe, amikor Habsburg Frigyes 1464-ben Corvin Mátyásnak adta át a koronát. A Hunyadi Mátyás idejében végbement átadási szertartás úgy tekinthető, mint az új király közép-európai birodalmának és saját hatalmi pozíciójának megerősítése a Habsburg császárral szemben. Az 1551-es szertartás tartalma ennek pontosan az ellenkezője volt, hiszen a Habsburg-ház magyarországi hatalomátvételét hangsúlyozta. Izabella királyné beszédéből ráadásul úgy tűnik, a magyarok tisztában voltak azzal, hogy ez az átadás *de facto* véget vet a szabad királyválasztásnak, a magyar nemesiség egyetlen alkotmányos jogának. A magyarok nemzeti királyságukat egy nagyobb cél érdekében adták fel, ami nem volt más, mint az ország politikai egysége, amely végül is csak a török területek visszafoglalásával valósult meg. A korona mindinkább előtérbe került annak az igénynek a jelképeként, hogy a Magyar Királyság újra egyesüljön. A magyar korona egyre több térképen, könyvben, sőt a Magyar Királyság címerpajzsán is megjelenik.<sup>91</sup> Első fontos szimbolikus szerepét

87 MAKKAJ László, *The Crown and the Diets of Hungary and Transylvania in the Sixteenth Century*, in R. J. W. EVANS-T. V. THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991, 81.

88 Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája*, s. a. r. BENITS Péter, II, Bp., 2003, 146-147.

89 Uo.

90 R. VÁRKONYI, i. m., 82.

91 Lásd az áttekintést: Uó, *Az egység jelképei a megosztottság másfél évszázadában*, in *A Hadtörténeti Múzeum értéktárája*, Bp., 2002, 60-70. A térkép az 1552-1556 közötti időszakból

akkor nyerte el, amikor Ferdinánd utódának, Miksának (1563–1572) 1563-as koronázási szertartásán már a magyar koronával ábrázolták az ország által igényelt politikai helyzetet, vagyis az újraegyesítést.<sup>92</sup>

## A rendi nemzet kialakulása 1526 után

A Magyar Királyság politikailag több tartományból állt, ezek Magyarország, Horvátország és Szlavónia, valamint Erdély. Mindhárom esetben külön országgyűlést tartottak, mivel önálló jogkörrel rendelkező politikai közösségekről beszélhetünk.<sup>93</sup> Ennek ellenére a három tartomány egy *regnumot*, vagyis országot alkotott az országgyűléseken. A *regnum* összetartozását a király személye is erősítette.

Péter László véleménye szerint az országon belül az általunk tárgyalt korszakban a király és a rendek közti hatalmi viszony leginkább a „strukturális dualizmus” kifejezéssel írható körül.<sup>94</sup> E rendszer legfőbb ismertetőjegye az volt, hogy a *regnum* és a *rex* egymást kölcsönösen kiegészítő joghatóságként és hatalomként élt egymás mellett.<sup>95</sup> A politikai ellentéteket ideális esetben a király és a *regnum* közti országgyűlési tárgyaláson oldották meg.

A magyar *regnum* az országgyűlésre meghívott személyekből állt, akik a rendeket (*status et ordines*) alkották.<sup>96</sup> Az országgyűléseken a főpapok és a bárók személyesen, a vármegyei nemesség, valamint a szabad királyi városok képviselőik útján vettek részt.<sup>97</sup>

való. A koronás címert lásd in TÓTH Endre-SZELÉNYI Károly, *A magyar szent korona. Királyok és koronázások*, Bp., 2000, 16, 19. kép.

92 Thomas DaCOSTA KAUFMANN, *Variations on the Imperial Theme in the Age of Maximilian II and Rudolf II*, New York–London, 1978, 5–15, 26–27, valamint a leírás: LISZTY János, II. Miksa beiktatásának rövid leírása, in KATONA Tamás, *A korona kilenc évszázada*, Bp., 1979, 176–191.

93 PÉTER, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 447.

94 Uo.; Uo., Die Verfassungsentwicklung in Ungarn, in Helmut RUMPLER–Peter URBANITSCH (szerk.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, VII: *Verfassung und Parlamentarismus*, 1, Wien, 2000, 239–261.

95 „Kronen und Land, [...] waren auch zwei im wesentlichen getrennte Recht- und Machtsphären, die einander ergänzten und in Widerspruch und Anpassung nebeneinander funktionierten.” Uo., 249, továbbá RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000, 158–161; BENDA, Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben, in Uo.–PÉTER Katalin, *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*, Bp., 1987, 4–5.

96 Lásd Tripartitum, I, 2, §1.

97 FÜGEDI, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Bp., 1998, 63–68; RADY, i. m., 169–173.



Pálffy Géza szerint 1526 után a *regnum* működésében fontos változás ment végbe.<sup>98</sup> Szerepét és feladatát három különálló udvartartás, a bécsi, a magyarországi és az erdélyi vette át, aminek természetes következménye volt, hogy megszűnt a magyarországi királyi udvar önállósága, függetlensége és jelentősége.

Pálffy a magyar udvarban végbement szervezeti változásokról szóló tanulmányában azt állítja, hogy az átalakulással az udvar és a *regnum* közti szakadék is jelentősen mélyült.<sup>99</sup> A legfontosabb politikai döntések a bécsi Habsburg udvarban (és rövid ideig Prágában) születtek. Az uralkodó sem élt már Magyarországon, és a rendi nemzetnek ezáltal Magyarországon csak az országgyűléseken volt alkalma személyes kapcsolatot teremteni a királlyal. Az országgyűléseken kívül a *regnum* küldötteken keresztül próbált hatást gyakorolni az uralkodó politikájára. Ennek következményeként a rendi nemzet politikai befolyása Magyarországon egyre csökkent.<sup>100</sup>

Pálffy véleménye szerint a másik nagy változás az volt, hogy a magyar főurak integrálódtak a Habsburg udvari struktúrába.<sup>101</sup> Ez a folyamat 1527-ben indult el, s ugyanebben az időszakban a cseh udvarban is hasonló változások mentek végbe.<sup>102</sup>

Azáltal, hogy a magyar arisztokrácia tagjai udvari címeket és hivatalokat kaptak, és bevonták őket a Habsburg birodalmi döntéshozatalba is, a főnemességet mind szorosabb szálak fűzték a Habsburg uralkodóhoz, és egyre gyengült a mágánásoknak a rendi nemzethez fűződő kapcsolata.<sup>103</sup> A fejlemények új lehetőségeket nyitottak a nemesség előtt az uralkodó befolyásolására. „Saját” udvar híján a rendek számára a magyar országgyűlések fontosabb szerephez jutottak, hogy a *regnum* politikai követelései megfogalmazódjanak és teljesüljenek. Ugyanakkor jelentősen nőtt a magyar főúri udvarok és az erdélyi fejedelmi udvar

98 PÁLFFY, Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit (eine Skizze), in Václav BŮŽEK, Pavel KRÁL (szerk.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice, 2003, 133–152; PÁLFFY, A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában, *Történelmi Szemle*, 45(2003), 45–59.

99 Uő, Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit (Eine Skizze), id. kiad., 135–140.

100 Pálffy rámutat, hogy a magyar nemesek aránya elenyésző volt a Habsburg udvarban (3–4%), holott Budán korábban a 30–40%-ot is elérte. Uő, A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában, id. kiad., 59.

101 Uo., 45–59; Uő, Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit (Eine Skizze), id. kiad., 140–145.

102 Volker PRESS, The Imperial Court of the Habsburgs, in Robert G. ASCH–Adolf M. BIRKE (szerk.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age*, London, 1991, 302–303.

103 BENDA, Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben, in Uő–PÉTER Katalin (szerk.), *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*, Bp., 1987, 4; PÁLFFY, A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században, *Történelmi Szemle*, 41(1999)/3–4, 331–369.

politikai befolyása. Ez magyarázza azt, hogy a magyar rendek más stratégiával próbálták meg befolyásolni az udvart 1526 után.

A rendek politikai befolyásának legfontosabb fóruma az országgyűlés volt. Benda Kálmán szerint az országgyűlés tárgyalási alapjául az uralkodói előterjesztés szolgált, a rendek erre írásban válaszoltak (esetleg külön sérelmi iratot adtak be), amire az uralkodó viszontválasza, majd újabb rendi válaszirát következett.<sup>104</sup> Ez így folytatódott, amíg meg nem egyeztek. A válaszok és viszontválaszok elkészítése sok időt vett igénybe, a tárgyalások elhúzódtak, a szinte mindig kompromisszumos megegyezés a rendek és az uralkodó között csak körülményesen születhetett meg.

E nehézségekről tudósít a magyar humanista, Bocatius János 1611-ben, amikor egy 1604-es országgyűlési cikkelyről így ír:

Ha valaki nem tudná, hogyan jönnek létre ezek a cikkelyek, elmondom. Bármely pozsonyi diétán a jelen lévő követek határozatokat hoznak, ezek egyikét-másikát jóváhagyják, majd a jóváhagyottakat felterjesztik a magyar királyhoz megerősítés és ratifikálás végett. Ez a következőképpen szokott történni. A királyi előszó után következnek a sorrendbe rakott cikkelyek, mint a könyv lapjai; minden egyes lapon rajta van a királyi és császári nagy pecsét és aláírás, a lapokat csak ezután küldik vissza a mágnásoknak, a megyék és a szabad városok követeinek. Az országgyűlés cikkelyei között maradtak németek is, de ezek már elavultak, mert vagy csonkítással, vagy betoldással megváltoztatták őket, mindezt az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül és mindig a hazai szabadságjogok hátrányára tették. Amint már a múltban is történt ez 1604-ben is, amikor a cikkelyek közé idegen cikkelyeket toldottak [...].<sup>105</sup>

A nemzeti identitás kialakulásáról szóló modern kori irodalomban Magyarországon erősen hangsúlyozzák Werbőczy *natio Hungarica*-fikciójának a magyar politikai gondolkodásban betöltött szerepét.<sup>106</sup>

A *Tripartitum*ban kifejtett, jól ismert jogelmélet magyarországi fogadtatása igen pozitív volt. Éppen ezért a kutatók azt feltételezték, hogy Werbőczy törvénykönyve és a magyar nép eredetéről alkotott nézete nagy hatással volt a nemzeti identitás kialakulására. Péter Katalin szerint azonban Werbőczy nemzeti eszméinek aligha volt szerepük a magyar politikai gondolkodás alakulásában: „Werbőczyre ugyanis a tételes jogszabályokkal kapcsolatban tényleg szoktak hivatkozni, a nem-

<sup>104</sup> BENDA, i. m., 5.

<sup>105</sup> BOCATIUS János, *Öt év börtönben [1606–1610]*, szerk., ford. CSONKA Ferenc, Bp., 1985, 29.

<sup>106</sup> Jenő SZÜCS, *Nation und Geschichte. Studien*, ford. Johanna KERÉKES és mások, Köln–Wien, 1981, 100.

zetről alkotott eszméit viszont nem szokták ismételni.”<sup>107</sup> A *regnum* egyes tagjainak etnikai hovatartozása a rendi nemzet számára ezért sokkal kevésbé volt fontos, mint ahogyan azt a modern történészek sugallták. Kiváló példaként állhat előttünk az *indigenák* esete, akiket külföldiként az országgyűléseken ünnepélyesen avattak a magyar rendi nemzet tagjaivá, és akik hűségesküjüket követően ugyanazon jogokkal rendelkeztek, mint a velük egyenrangúak.

Az 1608-as országgyűlésen Lichtenstein Károly herceget egy másik osztrák főúrral együtt felvették a magyarok közé (*recipiuntur in Hungaros*).<sup>108</sup> Hűségük (*fidelitas*) és szolgálatkészségük (*servitus*) okán tagságot nyertek a magyarországi rendi nemzetbe, s a hűségeskü letétele után elhangzott formula szerint a „haza jó polgárai” lettek.<sup>109</sup> Érdemes megjegyezni, hogy a német származású magyar humanista, Bocatius János is erről panaszkodott 1611-ben: „magyar mágnások sorába pedig idegen neveket csempészték.”<sup>110</sup>

A szertartásból látható, hogy a *regnum* tagjai számára a magyar rendi nemzet eszméje a politikailag aktív és a haza iránt hű ember fogalmával kapcsolódott össze. A rendi nemzet etnikai karakterét (és ezzel Werbőczy fikcióját) csak akkor hangsúlyozták, amikor igazolni kellett a rendek jogait a királlyal szemben, vagy valamely kívülről érkező fenyegetés ellenében. A magyarok etnikai hovatartozása a kora újkori magyar nemzeti identitásnak csupán egyik eleme volt.

107 PÉTER Katalin, *Papok és nemesek*, Bp., 1995, 213.

108 Matthiae II. decr. a. 1608 post. cor. (I) 2, art. 27, in CJH, 38–40.

109 „Sperantes ipsos; juxta praestitum ab iis juramentum, bonos cives patriae futuros.” Uo., §2, 40.

110 BOCATIUS, id. hely.

# III.

## A korona szerepe a Bocskai-felkelésben

### Rudolf uralkodásának politikai háttere

A 20. század utolsó negyedében Rudolf (1572–1608) uralkodása a tudományos érdeklődés középpontjába került.<sup>1</sup> 1973-ban jelent meg egy úttörőnek számító tanulmány Robert Evans brit történész tollából Rudolf politikai eszményeiről és ezek intellektuális háttéréről. Evans tanulmányában megállapította, hogy Rudolf uralkodási időszakát jelentős politikai, vallási és kulturális átalakulások jellemezték, amelyekben az uralkodó személyisége és világlátása központi és meghatározó szerepet játszott.<sup>2</sup> A császár szerint az uralkodó a teljhatalmat azzal a céllal birtokolja, hogy általa megőrizze a világmindenség harmóniáját.<sup>3</sup> Rudolf a kereszténység szellemi és politikai egységére, a vallási szétválás megszüntetésére, a Habsburg Birodalom békéjének megőrzésére és Európának az oszmán veszélytől való megóvására törekedett. Uralkodására esett az ún. hosszú háború időszaka, amely az első komoly kísérlet volt a hódoltági területek visszafoglalására. Ebben a törekvésében részben az udvarhoz tartozó, egymással kapcsolatban álló humanisták nemzetközi elitje támogatta. Az értelmiségi körbe katolikusok és protestánsok egyaránt beletartoztak, s hitbéli különbségeik ellenére a tudósok, írók, művészek, politikusok és egyházi személyek közössége olyan csoportot alkotott, amelynek eszméi összhangban voltak a Habsburg uralkodó nézeteivel. A csoport tagjai ezeket a gondolatokat műveikben is kifejezték, amelyek például az új uralkodók beiktatásakor jelentek meg.

<sup>1</sup> Robert J. W. EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, <sup>2</sup>1984, 11; Frances A. YATES, *Astrea: the Imperial Theme in the Sixteenth Century*, London–Boston, 1975, 12–28; Thomas DAcOSTA KAUFMANN, *Variations on the Imperial Theme in the Age of Maximilian II and Rudolf II*, New York–London, 1978; Hugh TREVOR-ROPER, *Princes and Artists. Patronage and Ideology at Four Habsburg Courts 1517–1633*, London, 1976, 85–127; Anton GINDELY, *Rudolf II. und seine Zeit*, I–II, Prag, 1863–1865.

<sup>2</sup> EVANS, i. m., 2–3.

<sup>3</sup> Uo.

A koronázás olyan fontos esemény volt, amellyel egy időben a császár nyilvánosságra hozhatta politikai célkitűzéseit. Thomas DaCosta Kaufmann művészettörténész úgy határozza meg a Habsburg uralkodók koronázását, mint „a Habsburg-ház hatalmának vizuális kifejezését”.<sup>4</sup> Egy ilyen esemény funkciója az volt, hogy az uralkodó kultuszának ünneplése révén bizonyítsa hatalmának jogosságát.<sup>5</sup> A kultusz ihletője az a szertartás volt, amellyel a feltételezések szerint az antik Római Birodalomban dicsőítették a császár személyét.<sup>6</sup> A nézőket meg kellett győzni az uralkodó erényeiről és törekvéseinek helyességéről, amelyeket a szimbolika (a koronaékszerek és a Habsburg-ház jelvényei), a felhasznált ábrázolások (korábbi uralkodók mint magyar királyok és római császárok) és előadások (megrendezett csatajelenetek, amelyekben a császár mint győztes szerepelt) révén jelenítettek meg.

A koronázás másik funkciója a fennálló társadalmi rend megerősítése és legitimálása volt.<sup>7</sup> Rudolf 1572. évi pozsonyi koronázása alkalmával a magyar rendek (a bárók és a főpapok, valamint a nemesek és a városok követei) a szertartásokon való jelenlétükkel és részvételükkel kinyilvánították, hogy elismerik alárendeltségüket. Ráadásul a különböző rendeknek pontosan körülírt szerepük volt a koronázás alkalmával, amely a társadalomban elfoglalt helyzetüket tükrözte és egyben erősítette.<sup>8</sup> A ünnepségek középpontjában a király személye állt, ami összhangban volt az uralkodó társadalmi pozíciójának jelentőségével.

A Habsburg uralkodók már a 16. században autoriter felfogást vallottak a magyar királyi hatalom gyakorlásáról.<sup>9</sup> Alig túrték a rendek beleszólását az állam politikájába, a nádor kinevezésétől tartózkodtak. Ez a Habsburg hatalmi felfogás ellentétes volt a magyar rendek saját jogairól alkotott nézeteivel. Az első összeütközésre közvetlenül a koronázás után, 1572-ben került sor Rudolf (és Miksa), illetve a magyar rendek között a királyválasztással kapcsolatban.<sup>10</sup> Rudolf saját hatalmi

<sup>4</sup> DACOSTA KAUFMANN, i. m., 6–7.

<sup>5</sup> Uo., 12–13.

<sup>6</sup> YATES, i. m., 1–28; Ladislav DANIEL, The Myth of the Prince between Rome and Prague around 1600, in Lubomír KONEČNÝ–Beket BUKOVINSKÁ–Ivan MUCHKA (szerk.), *Rudolf II, Prague and the World*, Prague, 1968, 50.

<sup>7</sup> DACOSTA KAUFMANN, i. m., 12–13.

<sup>8</sup> „Descriptio coronationis in regem Hungariae Posonii”, in Martinus Georgius KOVACHICH, *Solennia inauguralia serenissimorum...*, Pest, 1796, 23–28; és a leírás Rudolf udvari történészének kéziratában: ELIAS BERGER, *Descriptio Coronationis Serenissimi Principis ac Domini; Dni Rudolphi Archiducis Austria. etc.: in Regem Hungariae inaugurali, Posonij die Vigesima quinta Septembris Anno Dni 1572 d: 26. Sept.*, in ÖNB, codex 8674 fol. 13r–31v.

<sup>9</sup> EVANS, i. m., 78–79.

<sup>10</sup> FRANKÓI Vilmos, *A magyar királyválasztások története*, Bp., 1921, repr. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005, 182–188. Lásd még Günther PROBST-ÖHSTORFF–Georg KHEVENHÜLLER-METSCH

igényét védte azáltal, hogy az ábrázolásokon és az irodalomban utalásokat tettett az oszmánok feletti remélt győzelmekre, amelyeket csakis az ő egyeduralmának köszönhetően lehet majd elérni.<sup>11</sup>

Mivel a koronahagyomány a magyar királyválasztás által összekapcsolódott a rendek jogaival is, ebben az időszakban nem látható az irodalmi forrásokban jelentésváltozás.<sup>12</sup> A korona jelentette a királyi hatalmat a Magyar Királyságban.<sup>13</sup> Magyarország, Csehország és a Német-római Birodalom koronaékszereinek másolatát a Habsburg-ház méltóságának szimbólumaként állították ki II. Miksa halotti virrasztása alkalmával 1577-ben. Ennek a szertartásnak egyik leírásában felbukkan a *sacra corona* kifejezés, és utalás történik annak „égi eredetére”.<sup>14</sup> Az a tény, hogy a magyar koronát – a Habsburg Birodalom más koronáival együtt – egyszerű műtárgyként vették fel Rudolf prágai műkincsgyűjteményébe, teljes egészében az ő politikai törekvéseit jelképezte.<sup>15</sup>

Jó példa a koronahagyomány alkalmazásának (még ha nem is szándékos) mellőzésére az a pamflet, amelyet Zsámboky János (Iohannes Sambucus, 1531–1584) udvari történetíró írt *Rudolf koronájáról* címmel.<sup>16</sup> A szöveget röpiratban terjesztették Rudolf koronázása alkalmából 1572-ben. Benne a szerző egyetlenegyszer sem utal a „szent koronára” vagy „Magyarország koronájára”, hanem ehelyett a semleges *diadema* és *corona* kifejezéseket használja. A magyarokat is *genus Ungaricum*nak vagy *natió*nak nevezi, és az oszmán fenyegetés fényében az Ausztriai-ház (*Domus Austriae*) hatalma általi társadalmi egyetértés (*concordia*) fontosságát hangsúlyozza. Péter Katalin szerint az is

(szerk.), Hans Khevenhüller. *Kaiserlicher Botschafter bei Philipp II. Geheimes Tagebuch 1548–1605*, Graz, 1971; EVANS, i. m., 79, 3. j.

11 Nicolette MOUT, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw*, doktori dissz., Leiden, 1975, 77; YATES, *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, London–Boston–Henley, 1979, 87–89; Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II (1576–1612)*, Wien, 1981, 13–331; GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 27–32.

12 Lásd többek között II. Miksának, Rudolf apjának Sambucus által írott sírfeliratát, amelyben a magyar korona nincs megnevezve. Iohannes SAMBUCUS, In moerore funeris D. Maximiliani II. laudatiuncula, in Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, Hanau, 1606, 816–826.

13 A korona 16. századi, Habsburg-dinasztia általi használatához lásd PÁLFFY Géza, *Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században*, *Történelmi Szemle*, 2001/3–4, 241–277.

14 „...et Sacram Coronam, quam anno 1022. ad preces D. Stephani Regis coelo delapsam putant.” Johannes BENESSOVINUS, *Brevis et Succincta Descriptio...*, Pragae, 1577, idézi PODHRACZKY József, *Mikor és miért vitette Rudolf király Prágába a magyar koronát*, Buda, 1842, 374 (Tudománytár Értekezések, XI).

15 DaCOSTA KAUFMANN, Remarks on the Collections of Rudolf II: the *Kunstammer* as a Form of *Representatio*, *Art Journal*, 1978–1979, 22–28.

16 Iohannes SAMBUCUS, *De corona serenissimi Rodolphi regis Hungariae, &c. Archiducis Austriae, &c. 25. Septemb. 1572. ad status Regni, & alios Ioan. Samb. Oratiuncula*, Viennae 1572, OSZK, RMK III. 618.

szembeötlő, hogy a koronaékszereket már 1551 óta nem Magyarországon őrizték, és erre a röpirat egyáltalán nem fordít figyelmet.<sup>17</sup> Ebből arra lehet következtetni, hogy a koronahagyomány ebben az időszakban nem volt fontos sem a magyar rendek számára, sem a rendek jogainak legitimációja érdekében. Az uralkodó a koronázási szertartáson kívül semmilyen egyéb alkalommal nem folyamodott a koronahagyományhoz hatalmának legitimálására.

A magyar koronahagyománynak az uralkodói hatalom legitimálásában való csökkenő jelentőségére utal R. Várkonyi szerint az az új, személyes koronaékszer, amelyet Rudolf 1602-ben készíttetett (7. kép).<sup>18</sup> Az új korona terve Rudolf elképzeléseit tükrözte, és azt az eszmét, hogy a Habsburg Birodalom egysége az uralkodó személyében fejeződik ki.<sup>19</sup> A koronán három mező a magyar, a cseh és a császári koronázást ábrázolja, egy negyedik pedig Rudolfnak az oszmánok elleni küzdelemben aratott győzelmeit jeleníti meg allegorikus formában. Az első dombormű a szertartásos kardvágásokat mutatja, amelyekre a magyar koronázás után került sor Rudolf azon ígérete jeléül, hogy megoltalmazza az országot.<sup>20</sup> A korona egy másik domborművén Rudolfot mint az oszmánok legyőzőjét és a Habsburg Birodalom oltalmazóját dicsőítik. Ezek az ábrázolások Rudolfnak a koronázás alkalmával tett uralkodói ígéretére és ennek az ígéretnek jövőbeni beteljesítésére utalnak. Az új korona a Habsburg uralkodó hatalmának szimbóluma, ugyanakkor politikai törekvéseinek jelképe is volt.

Rudolf uralkodási ideje alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a király politikája sikertelen. Háborús patthelyzet alakult ki az oszmánokkal, kormányzói képességei kívánnivalókat hagytak maguk után, és feszültség keletkezett a Habsburg Birodalomban az alattvalók és az uralkodó között. A király mind többször sértette meg a rendek szabadságjogait, köztük a szabad vallásgyakorlás jogát. Emellett a királyi hatalmat aláásta, hogy a Habsburg Birodalom államkincstára a keleti határok mentén fennálló háborús terhek, valamint az európai pénzügyi válság következtében üres volt.<sup>21</sup> A király a koronauradalmak elzálogosítása és

17 PÉTER Katalin, A haza és a nemzet az ország három részre hullott állapota idején, in Uő, *Papok és nemések*, Bp., 1995, 226–227.

18 R. VÁRKONYI, A magyar államiság Mohács után, in GERGELY Jenő–Izsák Lajos (szerk.), *A magyar államiság ezer éve*, Bp., 2001, 83.

19 Hermann FILLITZ, *Die österreichische Kaiserkrone und die Insignien des Kaisertums Österreich*, Wien–München, 1959, 16; GALAVICS, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 42; Beket BUKOVINSKÁ, Zu den Goldschmiedearbeiten der Prager Hofwerkstätte zur Zeit Rudolfs II, in *Leids Kunsthistorisch Jaarboek*, 1, Delft, 1982, 71–82.

20 Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II (1576–1612)*, Wien, 1981, 127, 307–310.

21 Anton GINDELY, *Rudolf II. und seine Zeit*, I–II, Praga, 1863–1865, 36.

bizonyos kiváltságok készpénz fejében való bérbeadása révén próbálta meg javítani a gazdasági helyzetet anélkül, hogy ennek során tekintettel lett volna a hitelezők, a prágai bankházak érdekeire. Ez a politika folyamatosan összeütközésbe sodorta őt alattvalóival.

## Az Illésházy-per és a korona

Magyarországon a királyi hatalom legitimációjára nézve a legjelentősebb, messzemenő következményekkel járó ellentét a király és Illésházy István (1540–1609) között keletkezett az uralkodó egyik olyan birtoka miatt, amely ennek a főúrnak volt elzálogosítva.<sup>22</sup>

Illésházy korának leggazdagabb magyar nagybirtokosa és legbefolyásosabb politikusa, politikai gondolkodója volt. Életútja kitűnő példája a kora újkori társadalmi mobilitásnak Magyarországon és Közép-Európában. Ő az, aki teljességgel kihasználta tehetségét, pozícióját és kapcsolatait, hogy hatalmát minél inkább kiterjessze, ugyanakkor jó érzékkel alkalmazkodott a megváltozott politikai és gazdasági körülményekhez is.

Illésházy Istvánt házassága a dúsgazdag lepoglavai Krusich János özvegyével, Pálffy Katával, Alsó-Magyarország egyik leggazdagabb főurává tette. Felesége rokonsága kiterjedt a birodalmi vezető arisztokrata famíliák körére. Illésházy nádorrá választásának évében két vármegye – Trencsén és Liptó – főispánja, pozsonyi alispán és királyi főudvarnok volt.<sup>23</sup>

Illésházy vagyonát azoknak a birtokoknak is – köztük a gazdag mezővárosoknak, Szentgyörgynek és Bazinnak – köszönhetette, amelyeket a királytól vett zálogba.<sup>24</sup> E települések követei rendszeresen panaszkodtak a királynál zálogbirtokosukra, mivel szerintük túl magas volt az összeg, amelyet fizetniük kellett neki.<sup>25</sup>

22 Noha Illésházy a maga idejében a legjelentősebb közép-európai politikusok egyike volt, róla szóló újabb keletű életrajz nem ismert. Életének első leírása egy gyászbeszéd, melyet 1609-ben tett közzé a Habsburg-dinasztia udvari történetírója: [Elias BERGER], *Oratio funebris in exequiis illustrissimi comitis, palatini Stephani de Illieshaza comitis Trenchinien: et Liptovien:*, [Kassa], 1609, OSZK, RMK III. 5803. Egy másik rövid, kevésbé eredeti életrajz: PODHRACZKY József, Illésházy István nádor élete, *Új Magyar Múzeum*, I(1856), 299–321, 370–390. Újabb keletű, kivonatos életrajzok: Ötvös Péter (szerk.), *Pálffy Kata leveleskönyve*, Szeged, 1991; SZAKÁLY Ferenc-HILLER István, Illésházy István (1540–1609), in RÁCZ Árpád (szerk.), *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*, Bp., 1999, 82–83.

23 S. LAUTER Éva, A Palatinus Regni Hungariae a 17. századi Magyarországon, in *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., 1993, 216–217.

24 MAKKAI László, A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén, *Történelmi Szemle*, 13(1974), 162–163.

25 KÁROLYI Árpád, *Illésházy István hitlenségi pöre*, Bp., 1883, 15–16.



A települések úgy próbáltak megszabadulni Illésházy fennhatóságától, hogy arra kérték a királyt, emelje őket szabad királyi városi rangra. E státus alapján a magyar szent korona elidegeníthetetlen tulajdonává váltak volna. Ezáltal a király soha többé nem zálogosíthatta volna el őket egy harmadik személynek.<sup>26</sup> E státushoz a gazdasági előny mellett politikai jogok is kapcsolódtak. A szabad királyi városok mindegyike egy-egy követet küldhetett az országgyűlésre, és ezek a városok szavazati joggal rendelkeztek a királyválasztás alkalmával.<sup>27</sup> A két mezőváros végül abban állapodott meg Rudolf-fal, hogy az uralkodó a határidő lejárta előtt megszünteti a zálogjogot, és ezért cserébe a városok fizetik meg azt a zálogösszeget, amelyet Illésházy adott az államkincstárnak. Henkel Lázár, az egyik legbefolyásosabb pénzember kész kölcsönrel támogatta a mezővárosokat.<sup>28</sup> R. Várkonyi Ágnes szerint Illésházy és Henkel érdekei nemcsak itt keresztezték egymást. Henkel megszerezte a beszercebányai rézüzletet. A rézszállítások legolcsóbb útvonala Illésházy birtokain át vezetett, a szállítás az ő jobbágyságainak közreműködésével bonyolódhatott volna le. A földesúrnak számos lehetősége nyílt arra, hogy mindezt megghiúsítsa, Henkel azonban sokkal hatalmasabb erővel rendelkező vállalkozó volt annál, semhogy visszahúzódjék Illésházy elől. A hadiszállítások nagy gabonaügyletei csaknem kizárólag az ő kezében futottak össze, és a kamara, bár közel egymillióval tartozott neki, ismét kölcsönért folyamodott hozzá. Henkel nem volt hajlandó további hiteket folyósítani, kivéve ha a feltételeket maga szabhatta meg. R. Várkonyi szavai szerint ezzel létrejött az utolsó láncszeme annak az áttételsorozatnak, amelynek eredményeként az osztrák és a magyar vállalkozó ellentéte a magyar főúr és a Habsburg császár ellentétévé válik.<sup>29</sup>

Ezt követően Rudolf 1598. szeptember 5-én Illésházy tiltakozásai ellenére megadta a szabad királyi városi rangot Szentgyörgynek és Bazinnak.<sup>30</sup> Illésházy – vitatva a király döntési jogát ebben a kérdésben – ellenszegült a döntésnek. Az ő szemében a király a mezővárosok rangra emelése révén megsértette az ország törvényeit, és az alattvalók jogai árán visszaélt hatalmával. A király felségsértésként értelmezte a

26 Az ilyen kiváltságos helyzetbe emelkedés iránti kérelem nem volt egyedülálló eset, mert Rudolf apja, Miksa király is ugyanilyen módon részesítette kedvezményben Modor várost. Uo.

27 H. NÉMETH István, A szabad királyi városi rang a kora újkorban, in *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, I(2006), 109–122.

28 R. VÁRKONYI Ágnes, A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején (1526–1711), in Uő, *Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról*, Bp., 1978, 339.

29 Uo., 340.

30 Matthias BÉL, *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, II, Viennae 1735–1742, 115.

hatalomgyakorlásának módját érintő kritikát, és perbe fogta Illésházyt. Ezáltal egy végső soron gazdasági természetű konfliktus a királyi hatalmat és annak magyarországi legitimációját érintő, nemzeti-politikai harccá változott.

A Habsburg uralkodó hatalmával szembeni évszázados magyar ellenállásnak – s így ennek a Rudolf és Illésházy közötti összeütközésnek – a politikai háttere a magyar politikai történetírásban mindig nagy figyelmet kapott. Egy 1843-ból származó tanulmányban, amelyben a „szentkorona-tanról” volt szó, Jászay Pál történész a magyar rendek és a király önkényuralma közötti ideológiai nézeteltérésként írta le ezt az eseményt.<sup>31</sup> Illésházyt politikai eszméi mártírként és a „szentkorona-tan” védelmezőjeként festette le. Jászay szerint az Illésházy ellen indított perben az a kérdés állt a középpontban, hogy joga van-e a királynak egyes városokat a „szent korona tagjává” emelni, és ezzel ugyanolyan politikai jogokat adni nekik, mint amilyenekkel a nemesség bír.<sup>32</sup>

1883-ban Károlyi Árpád a pénzsűkébe került uralkodó és a dúsgazdag főúr közötti ügy gazdasági hátterének vizsgálatába bocsátkozva cáfolta Jászaynak a per politikai természetéről vallott nézeteit. Tanulmányában bebizonyítja a perről, hogy a konfliktusban mindkét félnek súlyos anyagi érdekei forogtak kockán. Illésházy csak személyes megfontolásból hozta elő a politikai érveket.<sup>33</sup>

Egyik történész sem jutott azonban teljesen helyes következtetésre, mivel mindketten helytelenül ítélték meg az ellentét bonyolult politikai hátterét. A perben látszólag a korona elzálogosított birtokáról esett szó, de ennek a vagyoni kérdésnek mélyebb politikai gyökerei voltak. A nézeteltérés oka a királynak és a magyar rendeknek a magyarországi királyi hatalom gyakorlásával kapcsolatos felfogásában mutatkozó ellentét volt. Ez a politikai feszültség került a felszínre a per idején és az azt követő időszakban. Mivel ez a feszültség a király és a rendek érdekei között már az 1572-ben történt koronázás óta létezett, logikus, hogy Illésházy – mint jó politikus – olyan érvekkel élt, amelyeket a napi politikai eseményekből kölcsönzött, és amelyek legjobban szolgálták személyes érdekeit.<sup>34</sup>

31 JÁSZAY Pál, *A sz. kir. városok szavazatjoga országgyűlésen*, Pest, 1843.

32 Uo., 3.

33 KÁROLYI, i. m., 61, 66.

34 Ez a körülmény Illésházyt a pert követő védekezéséből és a rehabilitációért folytatott küzdelméből is kitűnik. Lásd többek között az erről az ügyről éveken át folytatott levelezését, másolatokat és iratokat tartalmazó „jegyzőkönyvében” lévő leveleiben az OSZK-ban. Ebben a (sajnos keltezetlen) levelezésben újra meg újra ugyanazokat az érveket ismétli meg a kamarához intézett első leveléből. Stephanus ILLÉSHÁZY, *De Rebus Hungaricis Prothocolon*, kézirat, OSZK, Fol. Lat. 2336 fol. 16–18. Lásd még Illésházy kiadott leveleit in Ötvös Péter (szerk.), *Pálffy Kata leveleskönyve*, Szeged, 1991, kül. 102–105.

A Rudolf királyi hatalmáról szóló vita azzal kezdődött, hogy Illésházy 1600. november 8-án panaszos beadványt küldött a Magyar Kamarának.<sup>35</sup> Ebben a levélben kétségbe vonja a király döntésének igazságos voltát azáltal, hogy a *corona regni Hungariae* meghatározott jelentésének alapján írja le a királyi hatalom korlátait. A *corona* kifejezésnek ebben az érvelésben két értelme van. A legfontosabb a *ius coronae regni Hungariae* ('a Magyar Királyság koronájának joga'), ami alatt Illésházy az ország törvényeinek egészét érti. A kifejezés második jelentése a koronauradalom maga, amivel a *corona regni Hungariae* elidegeníthetetlen tulajdonára utal.

A magyarázat Illésházynek a *ius coronae regni Hungariae*-ről valott nézeteivel kezdődik. Megállapítja, hogy az uralkodónak királyi hatalmánál fogva mindenkor joga van visszavenni zálogát,<sup>36</sup> azonban nincs joga ahhoz, hogy a városoknak kiváltságokat adományozzon, mivel ezzel megsérti az ország törvényeit. A következőképpen indokolja ezt az állítást. A városokat Rudolf apjának, Miksa királynak idejében azzal a feltétellel zálogosították el, hogy azokat senki másnak ne lehessen odaajándékozni vagy eladni, csakis a zálogbirtokosnak. Ez a feltétel Illésházynek mint zálogbirtokosnak előjogot adott. Rudolf koronázása alkalmával megígérte, hogy tiszteletben tartja az elődei által alattvalóinak adományozott efféle előjogokat. Illésházy véleménye szerint ráadásul a király esküt tett arra, hogy a *ius coronae regni Hungariae*-hez tartja magát, vagyis megtartja a Magyar Királyság koronájának jogát és betartja annak törvényeit. Ezek a törvények pedig alattvalóinak kiváltságait védik.

Ezután érkezik érvelésének lényegi részéhez. Ha a király szabad királyi várossá emeli Szentgyörgyöt és Bazint, akkor megsérti Illésházy kiváltságát, és ezzel együtt a *ius coronae regni Hungariae*-t, a Magyar Királyság koronájának jogát és törvényeit. Illésházy arra figyelmeztet, hogy a királyi hatalom az efféle cselekedetek által elveszítheti legitimitását. Ha az uralkodó megsérti a törvényt, akkor ezzel elvesz a király iránti tisztelet. Ezáltal szerinte maga az állam veszítheti el alapját. Röviden szólva: Illésházy előjogának megsértése a királyi hatalom és a Habsburg Birodalom végét jelentheti.

Panaszos beadványának második részében Illésházy „a korona birtokáról” vallott nézeteit taglalja. Azzal a kijelentéssel kezdi, hogy a két mezőváros a *corona regni Hungariae* elidegeníthetetlen tulajdona. A királynak az a döntése, hogy a településeket szabad királyi várossá emel-

<sup>35</sup> Kiadva in KÁROLYI, *Illésházy István hűtlenségi pöre*, Bp., 1883, 170–172.

<sup>36</sup> Uo., 170.

te, törvénysértés, mivel ezáltal elvette a korona tulajdonát.<sup>37</sup> Ezt azzal magyarázza, hogy a zálog nem szállt vissza a koronára, hanem a mezőváros polgárainak ajándékozták azt.<sup>38</sup>

Ezután Illésházy kitér arra a kérdésre, hogyan sértette meg a királynak ez a cselekedete a *ius coronae regni Hungariae*-t, és miért törvénytelen ez az adomány. A törvény szerint az ország jogi helyzete miatt nem lehetett ehhez hasonló nemesi birtokadományt tenni egy mezőváros, egy szabad királyi város, vagy bármely más közösség javára. Egy település az olyan természetes személlyel szemben, mint egy nemesember, jogi személyként örök életű. Ha a király egy nemesembernek birtokot adományoz, akkor a birtok annak halála után visszaszáll a koronára. Az a birtok, amelyet egyszer egy közösségnek adományoztak, soha többé nem szállhat vissza a koronára, hanem örökre a közösség birtokában maradhat, mivel a közösség sohasem hal meg. Ebből következik, hogy a két települést, amelyeket a rangemelés által a városok saját közösségének adományoztak, örökre elvették a koronától, és azok soha többé nem fognak a korona tulajdonába kerülni. Egy efféle adomány azért jogellenes, mert a korona jogának megsértésével és a korona birtokának sérelmével egyenlő. Illésházy e szavakkal zárja érvelését: „e törvénysértés miatt tiltakozni fog a hivatalos hatóságoknál a király döntése ellen azért, hogy egyfelől saját magának igazságot szerezzen, másfelől pedig megvédje az ország törvényeit.”<sup>39</sup> Itt azonban meg kell jegyezni, hogy – amint R. Várkonyi Ágnes észrevételezte – Illésházy természetesen egyáltalán nem látta akadályát annak, hogy megsértse az ország törvényeit, ha az számára előnnyel járt.<sup>40</sup> Illésházy levele a magyarországi királyi hatalom gyakorlásának módjáról, hatáiról és legitimitásáról folytatott vita kezdete. Károlyi szerint két fontos kérdés került itt napirendre.<sup>41</sup> Az első az volt, hogy van-e joga a királynak mezővárosokat szabad királyi várossá emelni. A második úgy hangzott, hogy vajon van-e joga Illésházynek vagy bármely más alattvalónak ellenállni a királyi hatalomnak vagy hátráltatni a királyt e hatalom gyakorlásában. A kérdés lényege az volt, hogy korlátozott vagy korlátlan-e a király hatalma. Illésházy levelében világossá teszi, hogy a király politikája által nemcsak egyetlen személy jogait kezdi ki, hanem saját királyi hatalmának legitimitását is aláássa.

37 Uo., 171.

38 Uo.

39 Uo., 172.

40 R. VÁRKONYI, A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején (1526–1711), in Uő, *Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról*, Bp., 1978, 338–339.

41 KÁROLYI, i. m., 40.

Ez a vita a királlyal való levélváltással és az azt követő felségsértési perrel folytatódott, amely 1603-ig tartott, de Illésházy egészen II. Mátyás magyarországi uralkodásának (1608–1619) idején bekövetkezett rehabilitálásáig és kártalanításáig folytatta tiltakozását.

Az Illésházy és az uralkodó között fennálló véleménykülönbség levezetésük szóhasználatából is kitűnik. Illésházy számos alkalommal ír a Magyar Királyság koronájának jogáról (*ius coronae regni Hungariae*), hogy érveit hatásossá tegye. Rudolf válaszában ez a kifejezés nem fordul elő, mivel ő kizárólag saját felségére (*maiestas*) hivatkozik mint igazának forrására. Illésházy felfogása szerint a király legitimitása azokon az ígéreteken alapult, amelyeket az ország törvényeinek tiszteletben tartására tett, és amelyek feltételével a rendek megválasztották őt. Ezeket az ígéreteket a koronázási esküben rögzítették, és a Magyarország koronájával történő koronázás által erősítették meg. Rudolf szemében hatalmának forrása – figyelmen kívül hagyva az ország törvényeit vagy azokat az ígéreteket, amelyeket korábban ő maga tett – személyének szuverenitása volt.

A Habsburg udvar a király teljhatalma elleni támadásként értelmezte Illésházy szavait, ezért felségsértéssel vádolta meg, azzal a szándékkal, hogy megszerezze a vádlott birtokait. 1601. január 16-án a király válaszlevelet küldött, amelyben kijelenti, hogy Illésházy nézetei a királyi parancsok, tekintély és hatalom megengedhetetlen korlátozását foglalják magukban.<sup>42</sup> Rudolf szerint királyi joga, tekintélye és hatalma alapján (*per jurem, auctoritatem, potestatemque nostram regiam*) szabad királyi várossá emelhet egyes városokat éppúgy, ahogyan egyszerű embereket nemesi rangra emelhet. Ugyanakkor a bécsi udvar is felkészült arra, hogy támogassa a király hatalmi igényét, amint ez a bécsi Udvari Kamarának egy 1601. február 5-én Mátyás főherceghez intézett leveléből kitűnik. A kamara ebben kijelenti, hogy Illésházynak az uralkodó ellen intézett támadása „megsértette a királyi hatalmat, jogot és felséget”, valaminek tehát történnie kell „a királyi felségjogok, jogok és tekintély megoltalmazása érdekében”.<sup>43</sup>

Az, hogy a király hatalmát valóban kikezdték-e, a magyar rendek következő megmozdulásából derül ki: ugyanabban az évben, amikor Illésházy megírta levelét, a követek vonakodtak beengedni Modor város

<sup>42</sup> Uo., 172–174.

<sup>43</sup> „...noch größer gemacht, indem er sich nit allain gantz scharfer und hitziger Anzüg gegen Ihrer Majestät gebracht sondern auch der künigliche Macht, Jus und Autorität angreift und dieselbe seines Gefallens zu constringiern und tu engen vermaint: so werden demnach Ihr fürstl. Durch. hierüber Ihrer Majestät Notturft und was diesorts zu Rettung dero küniglicher Regalien, Rechten und Reputation vonnöten, ohne der Hofkammer Massgebung zu bedenken wissen.” Idézi KÁROLYI, i. m., 39, 1. j.

követeit az országgyűlésre, mivel a rendek nem ismerték el a települést szabad királyi városnak.<sup>44</sup> Károlyi szerint ezt a kizárást Illésházy sugalmazta.<sup>45</sup> A vonakodással a rendek nyilvánvalóvá tették, hogy nem ismerik el a királynak azt a jogát, hogy szabad királyi várossá emeljen egyes városokat. A magyar rendek ezzel a politikai cselekedettel maguk is ellenszegültek az uralkodó akaratának. Ezzel megkezdődött a Magyar Királyságban a királyi hatalommal szembeni ellenállás.

Abban az időben (1600–1603), amikor a királyi hatalom legitimitásáról szóló vita folyt, a korona jelentése és ezzel összefüggésben a magyar rendi nemzet képe is megváltozott. Ennek a változásnak a hátterében a király politikájával szembeni fokozódó elégedetlenség és az országban egyre növekvő politikai és vallási feszültség húzódott.

A legelső olyan művet, amelyben ez a jelentésváltozás megfigyelhető, 1600-ban írta Elias Berger a Grünenberg<sup>46</sup> (Bergerus Pannonius, Perger, Bergher, Bergler, Bergerus a Grinperg, 1562–1645), a bécsi udvar későbbi történésze.<sup>47</sup> Berger a Zólyom megyei Breznóbányán született.<sup>48</sup> Apja, Berger Péter, evangélikus prédikátor volt, akinek a re-

44 MAKKAI, A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén, *Történelmi Szemle*, 13(1974), 169.

45 KÁROLYI, i. m., 43.

46 Fraknói Vilmos annak alapján, hogy Berger neve után 'A. G.' ('a Grünenberg') rövidítés jelenik meg egy 1607-ből származó címlapon, azt sugallja, hogy Mátyás főherceg valószínűleg ebben az évben adományozott számára nemesi címet: FRANKL [FRAKNÓI], Berger Illés magyar királyi historiographus, *Századok*, 6(1873), 383. Elias Berger és rokonai, Georgius és Jeremias Berger a Grinperg már 1607 előtt is ezt a családnevet viselték ezzel az előnévvel, lásd Antonín TRUHLÁŘ-Karel HRDINA (szerk.), *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, I, Praga, 1966, 194–196. Ha ez a Georgius Berger azonos azzal, aki Rudolfnak egy 1583. évi, Podhraczký József által idézett oklevelében szerepel, mégis lehetséges, hogy a Berger család Horvátországból menekült úgy, ahogyan azt Podhraczký állította. PODHRACZKY, *Berger Illés magyar történetíró*, Buda, 1843, 351–366 (Tudománytár Értekezések, XII). Elias Berger és rokonai 1603. április 25-én kaptak nemesi címet és címet Elias Berger érdemei alapján. MOL, R64, 1603.04.25.

47 Arról a kérdésről, hogy Berger magyar és katolikus volt-e, lásd PODHRACZKY, i. m., 351–366. FRANKNÓI Vilmos tanulmányában „értéktelennek” bélyegzi Berger művét (i. m., 374). Más szerzők, mint Evans és Vöcelka, Fraknóinak ezt a véleményét kritikátlanul ismétlik anélkül, hogy új kutatást végeztek volna; tanulmányaikból hiányzik Berger művének ismertetése: EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, 1984, 128; VÖCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II (1576–1612)*, Wien, 1981, 79. Lásd még HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 149–170. Az utóbbi évtizedekben ismét megnövekedett az érdeklődés Berger iránt, lásd KULCSÁR Péter, Berger Illés történeti művei, *Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 245–259; SZÖRÉNYI László, Berger Illés eposza a Szent Keresztről és a magyar történelem, in ROZSONDAI Marianne (szerk.), *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*, Bp., 2002, 298; SZÖRÉNYI, *Hunok és jezsuiták*, Bp., 1993, 15–24. Berger halálának helyes időpontja 1645. Lásd FRANKNÓI, i. m., 390, valamint Berger utolsó levele a magyar kamarának: MOL, E204 „Perger” Elias, Zakolca 1645.01.25. fol. 1–2.

48 Kétkedem Berger születési dátumában, amelyet Fraknói Bergernek egy 1644-ben Ferdinánd királyhoz intézett levele alapján számított ki. Berger halála előtt egy évvel azt írja, hogy 82 éves. Ez azt jelentené, hogy 1593-ban 31 évesen ment Heidelbergbe tanulni, 62 évesen házasodott meg 1624-ben, 76 évesen írta utolsó művét, és 82 évesen vonult hivatalosan nyugállományba. A kor átlagos életpályáit és az átlagéletkort tekintve számomra ez nagyon valószínűtlennek tűnik. FRANKNÓI, i. m., 375.

formátusok iránti szimpátiája miatt többször is lakóhelyet (Zsolna, Biccse) kellett változtatnia.<sup>49</sup> Tanulmányait Heidelbergben végezte. Később a trencsényi, majd a pozsonyi evangélikus iskola tanára lett. Csehországi rokonai szintén tanárok voltak, egyikük éppenséggel professzor a prágai Károly Egyetemen.<sup>50</sup>

Elias 1600 körül más utat választott magának. Udvari költő és történész lett, és a Habsburg-dinasztia, valamint a magyar és morva főurak szolgálatába állt. E minőségében legfontosabb feladata az volt, hogy megbízóinak politikai érdekeit legitimálja azáltal, hogy meghatározott történelmi eseményeket az éppen szükséges formában ír meg. Ezért nem helyes Bergernek adott vallási vagy politikai meggyőződést tulajdonítani műveinek tartalma alapján, mivel írásai elsősorban a megbízó aktuális politikai szándékait tükrözik. Berger életműve ezáltal különösképpen alkalmas a magyarországi politikai gondolkodásban és a nemzeti identitás alakulásában bekövetkezett változások elemzésére.

1600-ban Berger közzétett egy hőskölteményt a Magyar Királyság címerében található kettőskereszt jelentéséről.<sup>51</sup> A „keresztről és az ország leírásáról szóló mű” 161 számozatlan lapon prózai előszót és mintegy háromezer hexametert foglal magában.<sup>52</sup> A szerző Kuthassy Jánosnak ajánlotta ezt a művet, aki akkoriban esztergomi érsek volt. Kuthassy 1601-ben bekövetkezett haláláig tekintélyes mecénás és ismert szónok, 1592 és 1593 között pedig királyi helytartóként az ország legbefolyásosabb embere volt.<sup>53</sup>

Berger első művét tartalma alapján rendszeresen annak bizonyítékaul említik, hogy a szerző áttért a katolikus hitre. Katolizálását ráadásul úgy tekintik, mint első kísérletét arra, hogy bebocsátást nyerjen a „jobb” körökbe. Az írásmű témájának, tartalmának és megjelentetésének jóval nagyobb volt a politikai súlya egy segítségre szoruló értelmiségi előmenetelénél: a magyar rendeknek a magyar királlyal szembeni politikai törekvéseit kellett támogatnia, mint azt később látni fogjuk. Mivel Berger a költemény keletkezésének időpontjában csak sze-

49 Berger Péterről lásd OSZK, Fol. Lat. 3415, fol. 54v.

50 TRUHLÁR–HRDINA (szerk.), i. m., 194–195.

51 Berger összesen legkevesebb tizenhat művet írt, továbbá egy verse is ismert: IDO 56–57, TRUHLÁR–HRDINA (szerk.), i. m., 192–194, és FRAKNÓI, i. m. A vers nyomtatásban megjelent in Hendrikus SMETIUS, *Auxilliante Iehova*, Spirae Nemetum, 1593, oldalszám nélkül, EK, RMK III. 177c.

52 Elias BERGER, *Rapsodiae de cruce insigniis regni Hungarici et sanctissimis, et de gestis pro Cruce Christi inclutorum Hungariae Regum Faelicissimis: secundum fidem, historicam pro Immortali Gloria Hungariae, pro nomine Christi tot seculis Pugnantis*, Olomutii, 1600, EK, RMK III. 948.

53 MIE, TRUHLÁR–HRDINA (szerk.), *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, Praga, 1969, 115–116.

gény tanár volt, feltehető, hogy Kuthassy adott megbízást a mű megírására, és ő finanszírozta kiadását is. Ugyanakkor az is nagyon valószínű, hogy a költemény Kuthassy koncepciója alapján készült.<sup>54</sup> Valójában nem tudjuk, hogy milyen alkalmából íródott. Megjelentetése valószínűleg a rendeknek a Habsburg uralkodó magyarországi politikájával szembeni elégedetlenségével és az oszmánok elleni küzdelemmel függ össze.

A mű célja az volt, hogy meggyőzze a Habsburg uralkodót: védje meg a Magyar Királyságot az oszmánokkal szemben. Ezt az üzenetet támasztotta alá, hogy a szerző rámutatott a Habsburg-dinasztia Istentől kapott küldetésére, hogy oltalmaznia kell a kereszténységet a pogányok ellen.<sup>55</sup> Ezzel Berger a magyar rendeknek azt a maga korában ismert érvelését követi, hogy az egész keresztény világ oltalma biztosított lesz azáltal, ha a Magyar Királyságot sikeresen védik meg az oszmánoktól. Berger szerint ebből következik, hogy a magyar király azt a küldetést kapta Istentől, hogy megoltalmazza Magyarországot, és ezzel együtt Európát.

Berger a „valódi kereszt” képét alkalmazza annak érdekében, hogy politikai üzenetét eljuttassa a császárhoz. A keresztet Krisztusnak a pogány veszedelem ellen vívott küzdelme jelképeként értelmezi.<sup>56</sup> A szerző párhuzamot von Krisztus küzdelme és a Magyarország királya által viselt háború között, amikor kapcsolatba hozza egymással a kereszt, valamint a magyarok címerében lévő kettőskereszt jelentését. Berger ezt az analógiát a „kereszt jele” eszméjének megteremtése révén dolgozza ki hőskölteményében. Ennek során allegorizáló fejtegetésbe bocsátkozik arról, hogy miként kerülhetett Krisztusnak a paradicsombéli fából ácsolt keresztje Magyarország koronájára és a magyar állami címerbe. E kép jelentése, hogy a magyaroknak és királyaiknak szent küldetésük a kereszténység védelmezése végett felvenni a harcot a pogányokkal.

<sup>54</sup> Az ajánlásoknak a patrónussal való kapcsolatáról a kora újkorban lásd Brian RICHARDSON, *Printing, Writing and Readers in Renaissance Italy*, Cambridge, 1999, 49–76; Natalie ZEMON DAVIES, *The Gift in Sixteenth-Century France*, Madison, 2000, 36–37; Arnoud VISSER, *Johannes Sambucus and the Learned Image*, Leiden-Boston, 2005, 111–120. Lássunk például egy részletet Szenci Molnár Albert egyik naplójából, aki 1616-ban száz forintot kapott egy könyvben írott ajánlása fejében: „Edidi Ideam Thuri, pro cuius dedicatione postea accepi C. florenos Rhenanos”, in DÉZSI Lajos (szerk.), *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Bp., 1898, 76.

<sup>55</sup> SZÖRÉNYI, Berger Illés eposza a Szent Keresztről és a magyar történelem, in ROZSONDAI (szerk.), *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*, Bp., 2002, 298.

<sup>56</sup> A kereszt már Werbőczy törvénykönyvében is szerepet játszott: „Unde ab illius tempore, gens Hungarica, duplicatam crucem pro armis, ac insignibus habere pariter, et gestare consuevit.” *Tripertitum*, I, 11, §3, 70–72.



Az eposz az ókorból és a Berger saját korából származó címer-szimbólumok magyarázatával kezdődik. Miután a költő összehasonlította a különféle jelvényeket, arra a megállapításra jut, hogy egyetlen népnek sincs olyan fenséges címere, mint a magyaroknak, mivel azon „Krisztus valóságos keresztje” látható. A kettőskereszt a szerző szerint annak jele, hogy a magyarok „Krisztus katonái”, ami azt fejezi ki, hogy a keresztény hit oltalmazóinak kell őket tekinteni. Berger ezt a fikciót azáltal keltette életre, hogy a kereszténység és Magyarország történelmét a „kereszt (történelmi) működésének” nézőpontjából szemlélte. A magyarok a kereszt jelét a pápától kapták, mivel ő volt az, aki kettőskeresztet küldött az első királynak, Istvánnak. Az adomány által Krisztus első, valódi keresztjének jelentése átszállt a magyar népnek erre a jelképre, és a magyarokat ezáltal keresztteseknek (*crucigeres*) lehet tekinteni. A magyar királyok a pogányok elleni dicsőséges háborúik révén és a „félhold jele” alatt lévő nép (az oszmánok) elleni küzdelemben ezt a címet védelmezték. Berger ráadásul kijelenti, hogy a magyar kereszt és a félhold közötti küzdelem Jézusnak a Sátán ellen folytatott örök küzdelme jelenkori megnyilvánulása. Krisztus a kereszt jelének e világban való megjelenése által harcol a rossz ellen.

Ezt követően Berger visszatér saját korába: a keresztfikció alapján kijelenti, hogy a Habsburg uralkodók magyar királyi mivoltuknak köszönhetően a valóságos kereszt hordozóivá lettek. A szerzőnek ezt a leleményét annak a módszernek a fényében kell vizsgálni, ahogyan Rudolf saját hatalmi törekvéseinek jogosságát igazolta birodalmában. Az uralkodó a birodalmon belüli teljhatalom megszerzésére irányuló törekvései legitimációját biztosító legfontosabb forrásnak az oszmánok elleni sikereket tekintette. Rudolf mint teljhatalmú uralkodó Berger szerint nem császári, hanem magyar királyi mivoltának köszönhetette pozícióját.

Berger keresztfikciójának egyéb vonatkozásai is vannak a Habsburg uralkodó magyar királyi mivoltát illetően. Rudolf a kereszténység védelmezője, mivel annak a népnek a királya, amely ezt a küldetést kapta Istentől, és amely ténylegesen is megvívja a harcot a pogányok ellen. Ebből következik, hogy – mivel a királyi hatalom igazolásának forrása az uralkodó oszmánellenes küzdelmének kedvező alakulása – a Habsburg uralkodó hatalmának legitimációja attól függ, hogy sikerül-e megoltalmaznia és megvédenie Magyarországot és a magyarságot az oszmánoktól. Ugyanakkor ebből az érvelésből az is következik, hogy az uralkodó hatalmi pozíciójának megtartása attól függ, hogyan kormányozza ezt az országot. Mivel Berger szerint a magyarság

történelme a rossz ellen folytatott kozmikus küzdelemmel azonos, a királynak a magyarokkal szembeni igazságtalan politikája egyenesen Isten akarata ellen irányul, mivel a magyarság emiatt többé már nincs abban a helyzetben, hogy teljesítse Istentől ráruházott küldetését.

A szerző tehát azáltal legitimálja a magyarok politikai törekvéseit, hogy ennek a nemzetnek a létezését és történelmét isteni akaratnyilvánításnak tulajdonítja. Kimutatja, hogy a rendi nemzet létének közvetlen jelentősége van az uralkodó hatalmának igazolása szempontjából. A költő ennek során egészen addig megy, hogy a magyar történelemből vett különböző elemeket dolgoz fel az eposzban, amelyek ugyan alátámasztják a magyar rendek igényeit a jogokat illetően, de a Habsburg-dinasztiáról mint teljhatalmú uralkodóházzal alkotott képpel ellentétben állnak. Így szóba hozza Attilát, „a magyarok első uralkodóját”, akit különböző középkori szerzők és Werbőczy úgy tekintenek, mint a magyar rendi nemzet politikai függetlenségének előmozdítóját. Megemlíti II. Andrást Aranybulláját is, amelynek alapján a nemességnek joga volt szembeállni a királlyal. Ugyanakkor dicsőíti a „nemzeti királyt”, Corvin Mátyást, aki Bécs elfoglalása miatt nem volt különösebben kedvelt a Habsburg-dinasztia tagjainak körében. Berger költeményét ezért inkább a magyar rendek és a magyarság nemzeti szimbólumainak eposzaként kell tekinteni, semmint olyan műként, amelyben a Habsburg uralkodó személyét dicsőíti. Ez utóbbi megállapítás nem meglepő, ha szem előtt tartjuk, hogy Kuthassy adta a megbízást megírására.

Berger e mű megalkotásával olyan irodalmi változást indított el, amely nagy jelentőségre tett szert a nemzeti önazonosság kora újkori alakulásában Magyarországon. Szörényi László kijelenti, hogy az eposz fordulópontot jelent a magyarországi latin irodalomtörténetben, mivel ezt a művet a magyarság első nemzeti eposzának lehet tekinteni.<sup>57</sup> Ez a nemzeti karakter a költemény fogadtatásából is kitűnik, mivel a művet a kereszt „katolikus” témája ellenére még a protestánsok is pozitívan ítélték meg.<sup>58</sup> Ennek megfelelően ismerteti a gazdag protestáns polgár és mecénás, Asztalos András Berger művét egy Szenci Molnár Alberthez írott, 1610. évi levelében.<sup>59</sup> Már Asztalos is írt levelében Berger művének kettős értelméről, élesen kettéválasztva a mű politikai és vallási tartalmát. De honnan ismerte Asztalos a művet? Berger maga

57 SZÖRÉNYI, id. hely; Uő, *Hunok és jezsuiták*, Bp., 1993, 15–24.

58 A gazdag protestáns polgár és mecénás, Asztalos András ismerteti Berger művét a protestáns humanistához és teológushoz, Szenci Molnár Alberthez intézett egyik levelében, amelyet Nagyszombatból írt. Asztalos levele Szenci Molnárhoz, 1610. február 20., in P. VÁSÁRHELYI Judit (szerk.), *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, Bp., 1976, 603–604.

59 Uo.

ajándékozott neki egy hosszú, verses formájú kéziratot ajánlással ellátott – a pannonhalmi bencés apátságban fennmaradt – példányt, amelyben Asztalost a Múzsák támogatójának (*patronus musarum*) nevezi.<sup>60</sup> Kitűnik ebből, hogy Berger nem katolikus, hanem nemzeti eposznak szánta művét, és tartalma alapján semmilyen következtetést nem lehet levonni a szerző esetleges katolizálását illetően.

A magyaroknak ezzel az újfajta ábrázolásával, és azzal, hogy egy nemzeti szimbólum politikai színezetű szövegben kapott értelmezést, Berger kulturális változást indított el, amely a jóval ezután – a 17. század elején – keletkezett politikai művekben folytatódik. A szerzőnek az az alapgondolata, hogy – mivel a magyarságnak szent kötelességei vannak Európa iránt – a Magyar Királyság fennmaradása nélkülözhetetlen a Habsburg-dinasztia hatalmának megtartása szempontjából, olyan gondolat, amelyet mind a Bocskai-felkelés idején, mind II. Mátyás uralkodása alatt felhasználnak majd. Amilyen mértékben nőtt az ország és a rendi társadalom fennmaradását veszélyeztető nyomás, úgy fogalmazódott meg egyre erőteljesebb kifejezésekben, egyre hatásosabb képekben és egyre lenyűgözőbb szertartásokban ez az üzenet.<sup>61</sup>

Abban az időszakban, amikor Berger publikálni kezdett, a magyarországi református, evangélikus és katolikus szerzők arról vitáztak, hogy mi volt az oka Magyarországon hanyatlásának és az oszmán hódítások sikerének.<sup>62</sup> A vita lényegében ama kérdés körül forgott, hogy melyik felekezeti irányzat okozta az ország hanyatló állapotát, és melyik ellen kell felvenni a harcot.<sup>63</sup> A katolikusok szerint Isten az oszmánokkal büntette a magyarságot, mert a protestánsok elhagyták az igaz hitet. A protestánsok azon a véleményen voltak, hogy a katolikusok bűnei gerjesztették haragra Istent, és az oszmán hordák Isten eszközei voltak. Szerintük a hit tisztább formájához való visszatérés lenne az egyetlen lehetőség arra, hogy a magyarok megszabaduljanak bűneiktől (és az oszmánoktól). Ennek a kérdésnek nemcsak vallási, hanem politikai

<sup>60</sup> Pannonhalmi Főkönyvtár, RMK III. 948 (fedőlap).

<sup>61</sup> BERGER egy másik művében is említést tesz a koronáról: *DOMVS AVGVSTISSIMAE AVSTRIAE / COLVMNAE SIDERA CAESARES MONARCHAE ARCHIDVCEs*, Viennae Austriae 1602, L3r (870. vers: *sacra tutela corona*).

<sup>62</sup> Erről a vitáról lásd HÓMAN Bálint–SZEKFÜ Gyula, *Magyar történet*, Bp., 1936, III, 283–284; BITSKEY István, *Hitviták tüzeiben*, Bp., 1978, 178–192; Uő, A vitézség eszményének változatai a XVI–XVII. század fordulójának magyar irodalmában, in PÉTERCSÁK Tivadar (szerk.), *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, Eger, 1997, 208–209; Sándor ÖZE, Grenzen en identiteit, in *Hungaria regia 1000–1800*, kiállítási katalógus, s. 1., 2000, 50–56.

<sup>63</sup> Ez a kérdés Magyarországon már 1538-ban szóba került Farkas András protestáns lelkész krónikájában. Lásd PÉTER Katalin, *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*, Bp., 1973, 6–7; MAKKAJ, Mindszenti Gábor emlékirata, in Uő (szerk.), *Mindszenti Gábor diáriuma öreg János király haláláról*, Bp., 1977, 36–37.

aspektusai is voltak. A vita egyúttal az ország jövőjéről, a magyarság politikai és vallási szabadságáról, valamint a királyi hatalom hatósugaráról is folyt.

A legjelentősebb protestáns tanulmánnyal Magyarai István evangélikus prédikátor (?–1605) járult hozzá a vitához 1602-ben.<sup>64</sup> Az oszmánellenes harcok idején sikerrel vitézkedő Magyarai – akinek eszméi vagy közvetlenül megbízójától származtak, vagy megbízója ihlette azokat – Nádasdy Ferenc udvari prédikátoraként működött.<sup>65</sup> Egy évvel később kezdett publikálni a jezsuita Pázmány Péter (1570–1637), akinek első vitairata egy Magyarai könyvére adott válasz volt.<sup>66</sup> Mindkét szerző kiértékelte művében arra a kérdésre, hogy miért dőlt romba Magyarország és a magyar nemzet a Corvin Mátyás uralkodása alatti virágzás után, és a felelősséget mindketten a másik felekezetre vállára helyezték. A kérdés megválaszolása során a Bibliából, a klasszikus irodalomból és a magyar történelemből vett analógiákat és példabeszédeket használtak érveik alátámasztására. Ily módon Bergeréhez hasonló művek jöttek létre, amelyekben a vallásos szimbólumok új, politikai jelentést kaptak, a politikai témák pedig vallási töltettel voltak ellátva.

Pázmány az első katolikus szerző, aki a korona jelentését használja fel művében érveként saját politikai elképzelései alátámasztására. Magyaraihoz hasonlóan fejtegetésében ő is a magyar történelmet elemzi. A katolikus vallás, valamint a magyar nemzet és a Magyar Királyság közötti eltérhetetlen kapcsolatot Bonfiniától kölcsönzött képekkel és témákkal illusztrálja. Pázmány kijelenti, hogy a pápa egy csodás eseményt követően ajándékozta Szent István királynak a koronát: így lett „orzagunknac Coronaia”.<sup>67</sup> A koronahagyomány tehát igazolja a katolikus vallás fontos szerepét az országban.

A katolikus szerző egy további témát is felhasznált, amely a koronához kapcsolódik. Megemlíti, hogy Szent István király felajánlotta országát Szűz Máriának, aki ezáltal Magyarország patrónája („Magyar orzag Patronus” – *patrona Hungariae*) lett.<sup>68</sup> Knapp Éva és Tüskés Gá-

64 KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története*, II, Bp., 1964, 60–62.

65 MAKKAJ, Magyarai és műve, in MAGYARAI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, szerk. KATONA Tamás, Bp., 1979, 187–206.

66 PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére*, Nagyszombat, 1603; Bp., 2000, szerk. HARGITTAY Emil. Tíz évvel később megismételte érveit: PÁZMÁNY, *Isteni igazságra vezérlő kalauz*, Pozsony, 1613; Bp., 2001. Pázmányról lásd KLANICZAY, i. m., 120–137; HARGITTAY–VARGA Ágnes, A hitvitáktól a gyakorlati politikáig (Pázmány Péter politikai pályájának alakulása), in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987, 316. Magyarai egy Nádasdy Ferencről írott gyászbeszédben adott választ Pázmánynak, lásd KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Bp., 1998, 146–148.

67 PÁZMÁNY, *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak...*, id. kiad., 421r 5–10.

68 Pázmány itt Bonfinira támaszkodik. Lásd Antonio BONFINI, *Magyar történelmi tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., 1995, 2.1.33, 261.

bor szerint ez az első alkalom, hogy a *patrona Hungariae*-toposzt alkalmazta valaki a magyar hitvitázó irodalomban.<sup>69</sup> Pázmány műve így a koronahagyomány, Mária mint Magyarország patrónája, valamint az e két téma és a magyar rendi nemzet között fennálló kapcsolat polemikus alkalmazásának kezdetét jelzi.

Ugyanabban az évben, amikor Pázmány írása megjelent, Berger közzétette az *Idyllia de virtute bellica...* című eposzt, amelyhez Magyar patrónusának, Nádasdy Ferencnek címzett, huszonkét oldalas ajánlás tartozott.<sup>70</sup> Mivel a Nádasdy-család főszerepet játszik ebben a terjedelmes eposzban, és a szerző áradozva dicsőíti a nemzetség különböző tagjainak erényeit és cselekedeteit, nagyon valószínű, hogy Nádasdy Ferenc egy meghatározott esemény alkalmából adott megbízást a mű megírására. A bevezető ajánlásban a szerző klasszikus és bibliai idézetek, valamint történelmi példázatok felhasználásával írja le az ideális magyar főurat, aki feláldozza magát a kormányzó hatalomért és a haza védelméért.<sup>71</sup> Ezután hat „idyllben” a jó és a rossz között folyó mennyei harcként énekl meg a magyarok oszmánellenes háborúját.

A mű tartalmát a fent elemzett *Rapsodiae*-hez lehet hasonlítani: a magyarság azt a magasztos küldetést kapta Istentől, hogy oltalmazza a kereszténységet a pogányoktól. Szembetűnő, hogy Berger ezúttal nem a keresztifikciót alkalmazza, hanem – a magyar főúr alakjával a főszerepben – úgy mutatja be a magyar főúri rendet, mint Isten esz-közét a pogányság elleni harcban. Berger a Nádasdyakat Krisztus lovagjaiként, keresztény hősként ábrázolja, akik a keresztény Európát védik a pogányok ellen. A szerző így új fordulatot ad a katolikusok és a protestánsok között folyó vitának, mivel azt állítja, hogy a keresztény Európa megmenekülése a magyar főúri rend – jelen esetben egy evangélikus család – erényeitől és cselekedeteitől függ. Ezzel az üzenettel legitimálta a Nádasdyaknak mint erős magyarországi evangélikus főúri nemzetségnek a katolikus Habsburg uralkodóval szemben elfoglalt pozícióját. Berger eposza tehát új lépés a felekezeten felülemelkedett nemzeti önazonosság-tudat kialakulása felé.

Miért támogatta Nádasdy egy ilyen eposz megjelenését, miközben egy évvel korábban még Magyar katolikusellenes röpiratának kiadá-

69 KNAPP ÉVA–TÜSKÉS GÁBOR, Magyarország – Mária országa, *ItK*, 2000/5–6, 585. A Máriát *patrona Hungariae*-ként ábrázoló első metszeteket is ebben a korszakban nyomtatták. Lazius 1556-ból származó térképén láthatjuk, hogy az elnevezés korábbra tehető.

70 ELIAS BERGERUS, *Idyllia de virtute bellica, fortitudinis, et est de militiae christianae origine, progressu dignitate utilitate. Additis panegyribus in exemplo ducis et herois antiquis et veris comparati auctore Elia Bergero poeta laureato caeseo. Pragae, Typis Chumanianis. Anno MDC.III*, Pragae 1603, RMK III. 1004.

71 Uo., 2\*–22\*.

sához nyújtott segítséget? Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a művek megjelenése különféle politikai célokat szolgált. Magyar-i röpiratát arra szánták, hogy a protestánsok magyarországi belpolitikai pozícióját támogassák általa, vagyis belpolitikai jelentősége volt. Berger műve viszont azt tűzte ki célul, hogy az evangélikus főúr európai pozícióját erősítse.

1603-ban, amikor Pázmány és Berger műve megjelent, a korona ténylegesen is a rendeknek a királyi hatalommal szembeni politikai törekvései igazolásaként szolgált. Az elképzelés egy fontos szónoklatban bukkant fel, amelyet a magyar Karok és Rendek (*Status et Ordines*) nevében a császár előtt mondott el Naprágyi Demeter erdélyi püspök.<sup>72</sup> Ez a szónoklat azután hangzott el, hogy öt követ – közöttük Révay Péter, a koronáról szóló mű későbbi szerzője – 1603. április 15-én egy memorandumot adott át a királynak.

A memorandum az ország időszerű gondjait panaszolja a magyar királynak, melyek közül a legsúlyosabb az, hogy a rendek nem kaptak beleszólási jogot az ország ügyeibe.<sup>73</sup> A rendek kifogásolták a király önkényes hatalomgyakorlását, és azt, hogy igen csekély a befolyásuk az ország kormányzására, a közhatalomra és a bíráskodásra.<sup>74</sup> Azt állították, hogy az uralkodó már nem vonja be a Magyar Királyi Tanácsot a döntéshozatalba úgy, ahogyan ez korábban történt, és ahogyan ez a Habsburg Birodalom többi részében még mindig szokásban van. Szerintük a törvénytelenység lett az úr az országban, mert sok pert királyi paranccsal zárnak le.

Naprágyi abban a szónoklatban, melyet a memorandum átadásának alkalmával tartott, először mondta ki, hogy a magyar korona mint tárgy is jelentőséggel rendelkezik a királyi hatalom legitimációját illetően. A püspök arra kérte Rudolfot, hogy magyar királyként vegye figyelembe az ország régi szokásait, és vonja be a magyarokat a döntéshozatali folyamatokba. Érvelését azzal támasztotta alá, hogy a szent

72 Petrus de REWA [RÉVAY Péter], *De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem...*, Francofurti 1659, 108. Számosközy szerint Illésházy volt a memorandum egyik szerzője, lásd ABÁFFY Erzsébet-KOZCSA Sándor (szerk.), *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Számosközy István történetíró kézírata*, Bp., 1991, 158.

73 FRAKNÓI-KÁROLYI (szerk.), MOE, XI, Bp., 1890, 157–159.

74 A memorandum első pontja a német zsoldosok magatartásával kapcsolatos panaszt tartalmazott, akik a rendek szerint több kárt okoztak Magyarországon, mint a törökök. A második és a harmadik pontban a rendek a király politikájával kapcsolatos panaszait sorolták fel: *Supplicatio Regni Ungariae*, in KAZINCZY Gábor (szerk.), *Gr Illésházy István Náador följegyzései 1592–1603. és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával*, Pest, 1863, 120–129 (MHH VII).

koronával történt megkoronázására mint magyar királyi hatalmának legfontosabb legitimációs elemére emlékeztette a királyt:

Ki lenne az, akinek nem kellene Felségteket úgy tisztelni, mint ahogy a fiak tisztelik irántuk nagy odaadást mutató atyjukat? Hiszen azóta, amióta 1572-ben az ország összes rendjeinek szerencsét kívánó közfelkiáltása mellett Felségtek dicső fejére helyezték Szent István király angyali koronáját, semmi egyebet nem tapasztaltak, mint Felségtek hősies erényeit, különleges gondoskodását, kitartó lelkiismeretességét a tennivalók ellátásában, és azt, hogy a mennyei gondviselés Felségtek mellett áll, Felségtek pedig olyan rokonszenvet táplál magyar alattvalói iránt, mint birodalmának egyetlen népe iránt sem.<sup>75</sup>

Naprági szerint a király hatalma nem korlátlan, mivel ez a hatalom alattvalóinak beleegyezésétől függ. A püspök úgy véli, hogy a magyarok azért engedelmeskednek királyuknak, mivel az ő hozzájárulásukkal koronázták meg őt „Szent István király angyali koronájával”. A királyi hatalom szerinte attól függ, hogy a király betartja-e a koronázás alkalmával tett ígéreteit, vagy sem. Naprági gondolkodásában a korona a legitimitás szimbóluma, amely a koronázás alkalmával történt közfelkiáltás révén teszi teljessé a királyi hatalmat. Amikor a király megszegi ígéreteit és visszaél hatalmával, akkor egyszersmind elveszíti hatalmát magyar alattvalói szemében.

A kortársak fontos műnek tekintették Naprági szónoklatát. Ez abból a tényből tűnik ki, hogy a szöveg számos különféle kora újkori politikai és történelmi gyűjteményben – többek között Illésházy, Berger, és egy koronaőr, Osztrosith István gyűjteményében is – megtalálható.<sup>76</sup> A szónoklat ennek ellenére egyetlen kora újkori politikai gondolkodással foglalkozó, újabb összefoglalásban sem szerepel, és nem idézik a modern tanulmányokban.

<sup>75</sup> „...Quid est cur non debeant Maiestatem Vestram eo, quo filii parentem pientissimum (!), amore prosequi? quando ab eo solo tempore, quo anno 1572 omnium Ordinum ejus Regni fausta acclamatione, corona S. Stephani Regis angelica augusto Maiestatis Vestrae capiti imposita fuit, nihil in ea praeter virtutes heroicas, singularem curam, diligentiam in rebus agendis assiduum, providentiam plane caelestem, et in gentem Hungaricam praeter alias, quas imperio suo subjectas habet, propensionem animadverterint. [...]”, in *Habita coram caesare in audientia 15. Aprilis per Hungariae Legatos, Reverendissimos et Magnificos Dominos Demetrium Nápragy Episcopum Transylvaniae, Joannem Joo, et Petrum Révay, Anno Dni 1603*, in *uo.*, 114–120.

<sup>76</sup> *Uo.* (Illésházyé), ÖNB, codex 8464, fol. 183r. (Bergeré), MOL I, valamennyi Kollár-gyűjtemény 34. kötet, fol. 61r. (Osztrosith Istváné).

1603-ban megjelent egy másik szöveg is, amely a koronajelentést tartalmazja Corvin Mátyás idejében.<sup>77</sup> Ebben a könyvben Ludovicus Tubero (1459–1527) dalmát bencés határozottan elítéli a magyar koronakultuszt, és negatívan nyilatkozik a magyar nemzetről.<sup>78</sup> Ezt a művet Révay később felhasználta saját könyvében is (1613).<sup>79</sup>

Miután [Mátyást] királlyá választották, mindenekelőtt a korona visszaszerzésére fordította figyelmét, mivel azt a magyarok a vallás által megszentelt dolgok között igen fontosnak tartják; annál is inkább, mivel őt, míg a koronát nélkülözte, a szokás szerint nem tarthatták törvényes királynak; bűnös tudatlanság miatt az emberi elmékben oly erős a babonáság ereje a tömeg lelkiületének befolyásolására, jöllehet bizonyos, hogy az országok nem a hatalom jelvényei által, hanem a nép egyetértése folytán erősödnek meg. Hogy pedig ne vádoljam a magyarokat oktalansággal, leginkább azért honosodott meg náluk ez a hiábavaló babonáság, mint egyesek állítják, mert azt a koronát – mint mondják – Szent István, akit elsőként neveztek keresztény szokás szerint a magyarok királyának, a pápától kapta ajándékba a keresztény vallás felvétele miatt, és megmaradt a szokás – részint életének szentsége miatt, részint a római pápa iránti tiszteletből, akit abban az időben leginkább a vagyontalanság és nőtlen-ség tett kedveltté, ahogyan a többi papokat is –, hogy azzal csak királyokat lehet ékesíteni, és hogy csak azokat tartsák Szent István igazi utódainak, akiket azzal a koronával koronáztak meg. Mások úgy vélik, hogy azok, akik a nép szokásait kialakították, ismervén a szkíta nép jellemét, amely többnyire vad, féktelen és változékony, a jelvényekben is a királyi hatalom méltóságát keresték, hogy tudniillik azáltal a magyarok a királyokat nagyobb tisztelettel övezzék, úgy gondolván, hogy a királyi koronának szent erőt tulajdonítva maga a király sokkal fenségebb lesz.<sup>80</sup>

Az 1600–1603 közötti időszakból származó források alapján a korona jelentését és a nemzeti önazonosságot illetően a következő fejlődés figyelhető meg: Illésházy a *corona regni Hungariae* kifejezést szigorúan jogi értelemben használta, az országnak a király hatalmát korláto-

77 Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis *Commentariorum De Rebus, Quae Temporibus Eius In Illa Europae Parte, Quam Pannonii & Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt...*, Francofurti 1603. Másik kiadás: Johann Georg SCHWANDTNER (szerk.), *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, cura et studio J. G. Schwandtneri, II, Viennae 1746, 113–115.

78 Marianna D. BIRNBAUM, *Humanists in a Shattered World. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus, 1986, 25, 29.

79 BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, kézirat, Bp., 1975, 389–403.

80 Ludovicus TUBERO, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, közr. BLAZOVICH László–Sz. GALÁNTAI Erzsébet, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár–Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1994, 55–57.



zó törvényeire való utalásként. Pázmány és Naprágyi politikai tárgyú írásaikban Szent István koronájáról beszélnek, és természetfeletti jelentéssel ruházzák fel azt. Berger számára a korona a magyarság isteni küldetését jeleníti meg, ami igazolja a királlyal szembeni politikai követeléseik jogosságát. A korona felsorolt jelentései egy olyan fejlődés kezdetét mutatják, amelynek során nemcsak az elvont jogi *corona* kifejezés, hanem a korona és a magyar rendi nemzet meghatározott módon való értelmezése is a magyar rendeknek a királyi hatalommal szembeni politikai eszméi igazolásául szolgál.

## A Bocskai-felkelés

A király és a rendek között fennálló politikai feszültség következményeként 1604-ben felkelés tört ki. A felkelést megelőző időszakot az jellemezte, hogy a rendek kárára hozott döntések miatt mindinkább megfogyatkozott az uralkodó iránt megnyilvánuló tisztelet. A király – amint az 1603. május 9-i, a szónoklattal és a petícióval kapcsolatos reakciójából kitűnik – elutasítóan reagált az uralmával kapcsolatos kritikára, valamint Naprágyi figyelmeztetéseire hatalmának legitimitását illetően.<sup>81</sup> Rudolf az ország ügyeibe való beleszólás lehetőségének hiányával kapcsolatban azt írja, hogy mivel a magyar tanácsurak távol vannak, kénytelen nélkülük döntést hozni, és nem bocsátkozik a királyi hatalmat érintő kérdés tárgyalásába. Változatlanul fennállt tehát az a visszás helyzet, amely a rendek petíciójában szóba került. Az udvar utólag felülbíráltta az országgyűlési határozatokat. A király Illésházy perének lezárását sürgette, meghamisíttatva Istvánffy Miklóssal, a bírói kollégium elnökével a törvényszék ítéletét. Letartóztatási parancsot adatott ki Illésházy ellen,<sup>82</sup> majd Prágába hívta, hogy személyesen tárja uralkodója elé sérelmeit.<sup>83</sup> Illésházy erre Lengyelországba menekült, miután – valószínűleg – Mátyás főherceg felvilágosította Rudolf valódi szándékairól.<sup>84</sup> Ezt követően elkobozták a birtokait, és más főurak ellen is pereket kezdeményeztek. A felkelés közvetlen kiváltó oka az országos elégedetlenség volt (adóreformváltás, fizetetlen zsoldosok, vallásügy, birtokelkobzás), amelyet a király hatalmi visszaélése gerjesztett.<sup>85</sup>

81 MOE, X, 327–329.

82 KÁROLYI Árpád, *Illésházy István hűtlenségi pöre*, Bp., 1883, 87–90.

83 Kiadva in SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Három uralkodói levélke*, in *Történelmi Tár*, 2, Bp., 1879, 389.

84 KÁROLYI, i. m., 117.

85 Zoltán ANGYAL, *Rudolfs II. ungarische Regierung; Ursachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay*, Bp., 1916; Géza LENCS, *Der Aufstand Bocskays und der Wiener*

A konfliktus katalizátoraként működött, hogy Bocskai István (Bocskay, 1557–1606), a Rudolf udvarához tartozó erdélyi főúr és erdélyi fejedelmi tanácsos birtokait is az elkobzás veszélye fenyegette. Bocskai a hajdúknál keresett támogatást, és segítségükkel ellen tudott állni a király seregének. Ezt követően a király elleni felkelésben egyesítette Rudolf különböző etnikai, vallási és szociális háttérrel rendelkező, elégedetlen alattvalóit. Végül rajtaütésszerűen elfoglalta a Magyar Királyság területének nagy részét a királyi csapatoktól, ami a magyar rendek Habsburg-hatalom elleni első nagy felkelésének sikere volt.

A Bocskai-felkelés mélyreható változást hozott Közép-Európában, mivel ez volt az első fegyveres erőpróba a magyar rendek és a királyi hatalom birtokosa között.<sup>86</sup> Az 1604-ben kezdődött konfliktus, amely csak 1619-ben, a *Confederatio Bohemica* összekovácsolásával látszott rendeződni, a Habsburg Birodalom és a rendek válságához vezetett. A válság legfontosabb jellemzője volt, hogy a rendi felkelés vezéralakjai belföldön és külföldön egyaránt keresték a lehetséges támogatókat és szövetségeseiket.<sup>87</sup> A szövetségek és más kapcsolatok átlépték a valási választóvonalakat, jogállásbeli különbségeket és országhatárokat. Ahhoz, hogy elfogadtassák e kötelékek létjogosultságát, új politikai eszméket és elképzeléseket kellett kigondolni, ezáltal pedig megváltozott a magyar rendi nemzetről és a korona legitimációs jelentéséről alkotott kép is.

Bocskai kezdettől fogva udvart alakított ki maga körül a Rudolf-fal szembeni felkelés vezetésére. Az ellenállás politikai célkitűzése az volt, hogy a magyar rendek számára is kedvező megegyezés jöjjön létre a Habsburg uralkodóval.<sup>88</sup> Az udvart ennek megfelelően úgy szervezték meg, hogy ezt a célt a lehető legeredményesebben, rövid idő alatt el lehessen érni. Ezáltal az egész udvartartás rögtönzött jellegű volt, és nem volt állandó székhelye.<sup>89</sup> A legfontosabb feladatok közé tar-

Friede, Debrecen, 1917; BENDA, *Bocskai István*, Bp., 1955, <sup>2</sup>1993; NAGY László, *A Bocskai-szabadságharc katonai története*, Bp., 1961; MAKKAI, A Bocskai-felkelés, in PACH Zsigmond Pál-R. VÁRKONYI (szerk.), *Magyarország története 1526–1686*, I, Bp., 1987, 709–775; BARTA Gábor, Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606), in KÖPECZI Béla (szerk.), *Erdély története*, I, Bp., 1987, 532–537.

86 Gottfried SCHRAMM, *Armed Conflicts in East-Central Europe 1604–1620*, in R. J. W. EVANS-T. V. THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991, 176–195; László PÉTER, *Ius resistendi in Hungary*, in Uő-Martyn RADY (szerk.), *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*, London, 2008, 65; RADY, Bocskai, Rebellion and Resistance, in PÉTER–RADY (szerk.), i. m., 63.

87 Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Wiederstreit*, München, 1994, 310–311.

88 NAGY László, „Megint fölszánt magyar világ van...”, Bp., 1985, 235.

89 BITSKEY István, Bethlen Gábor és a két Rákóczi György irodalompolitikája, *Magyar Könyvszemle*, 102(1980), 3. Az udvar rögtönzött jellegéről lásd NAGY László, *Kard és szerelem*, Bp., 1985, 76–79; BENDA, Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara, in R. VÁRKONYI, *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, Bp., 1987, 158–165.

tozott a hadműveletek vezetése, a Habsburg udvarral folytatott tárgyalások lebonyolítása, a nemzetközi kapcsolatok kiépítése, a pénzügyi támogatás megszervezése, a belső kormányzás kézben tartása, országgyűlések összehívása, valamint az, hogy belföldön és külföldön támogatást szerezzenek Bocskai politikájának.

A felkelés politikai célkitűzéseit illető törekvések szempontjából sarkalatos feladat volt, hogy aláássák Rudolf hatalmát Európában. Bocskai politikája arra irányult, hogy fegyveres támogatást kínáljon a nemességnek az Európában nagy tekintéllyel rendelkező, hatalmas uralkodóházból származó törvényes király ellen, akinek olyan erős szövetségesei voltak, mint Spanyolország és a pápa.<sup>90</sup> Ráadásul Közép-Európában ez volt az első fegyveres felkelés a Habsburg-hatalom ellen, amelynek ezért történelmi előképe sem volt.<sup>91</sup>

A felkelést különleges jellege miatt nem lehet helyi politikai eseménynek tekinteni, amely Európa többi részétől elszigetelten játszódott le.<sup>92</sup> A felkelés csakis akkor érhetne el a kívánt sikert, ha Bocskai biztosan maga mögött tudhatta az erős külföldi szövetségesek támogatását. Ezért udvartartása tevékenységének jelentős hányada arra irányult, hogy Magyarországon és Európában elfogadtassa a felkelők ügyének igazságos voltát és Bocskai vezető szerepét. Bocskainak és követőinek politikai üzenetét levélváltásokban, szónoklatokban, kiáltványokban, országgyűlési dokumentumokban, röpiratokban, katonaénekekben, képekben és szertartásokban lehet nyomon követni.<sup>93</sup> Az írások és képek kedvező fogadtatásra találtak Európa többi részében is, és ellenakciót váltottak ki a Habsburg udvar részéről.<sup>94</sup>

90 Wilfried SCHULZE, *Estates and the Problem of Resistance in Theory and Practice in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in EVANS-THOMAS (szerk.), i. m., 171.

91 BÄHLCKE, i. m., 310.

92 R. VÁRKONYI, A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és a magyar történelmi távlat), in PAPP Klára-TÓTH-JENEY Annamária (szerk.), *„Frigy és békeesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke*, Debrecen, 2006, 21; Kees TESZELSZKY, Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt, in G. ETÉNYI Nóra-HORN Ildikó (szerk.), *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, Bp., 2008, 127–147.

93 PÉTER Katalin, *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*, Bp., 1973, 5–7; G. ETÉNYI Nóra, A Bocskai-szabadságharc európai propagandája, *Confessio*, 3(2006), 12.

94 Bocskai udvari történész, Johann Bocatius egy kihallgatás alkalmával azt mondta, hogy külföldön Bocskait támogató röpiratokat írtak, valamint hogy a skótok és a németalföldiek (‘Niderelender’) is megtették a magukét Magyarországon. *Confessiones I* [Ultimo mense Augusto 1606], in IOPr, 236. Bocskai németalföldi kapcsolatairól lásd TESZELSZKY, i. m., 127–147; Uő, Pieter Cornelisz Brederode: diplomat and scholar, in Marika KEBLUSEK-Badeloch NOLDUS (szerk.), *Double Agents. Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe*, Leiden, 2009, kiadás előtt.

A király elleni propagandahadjárat kivitelezését az udvari politikusok egy csoportja (ahogy Bocatius nevezte őket: *familiares Aulae Botschkai*) tartotta kezében.<sup>95</sup> A csoport tagjai valamennyien humanisták voltak, és Magyarország kulturális elitjének csúcsán foglaltak helyet, szociális, vallási és etnikai helyzetük azonban különbözött. Némelyikük, Bocskaihoz hasonlóan, a Habsburg udvarhoz tartozott. A csoporton belül a legtekintélyesebb stratégia és teoretikus a katolikus főúr, Káthay Mihály (?–1607) volt, aki Bocskai kancellárjának tisztét töltötte be. Káthay mellett a humanista Rimay János (1569/1573–1631) játszott fontos politikai és intellektuális szerepet.<sup>96</sup> Bocatius János követként és udvari történészként működött, és politikai tárgyú műveket is írt éppúgy, mint Debreceni Szappanos János és Szamosközi István.<sup>97</sup> Alvinczi Péter református prédikátor szintén Bocskai udvarához tartozott. Több titkár is állt Bocskai szolgálatában, például a humanista Péchi Simon. Illésházy csak 1605 tavaszán csatlakozott Bocskai táborához, és rögtön a fejedelem legjelentősebb tanácsadója lett.

Tévedés lenne azt gondolni, hogy az udvaron belüli formális feladatmegosztás miatt az ott keletkezett politikai művek és az onnan származó eszmék mindegyikét egy-egy meghatározott szerzőhöz lehet kötni.<sup>98</sup> Bocskai udvarát szellemi műhelyként kell kezelni, ahol a közszájon forgó gondolatokat különböző emberek különféle művekben, más és más módon juttatták kifejezésre. Az udvar tagjainak levelezéséből, valamint Bocatius kihallgatási jegyzőkönyveiből és bebörtönzését követően tett beismerő vallomásából kitűnik, hogy ezek a szellemi alkotások többé-kevésbé közös műként jöttek létre.

Bocatius íásaiban sok példát lehet találni az udvar munkamódszerére. Bizonyos, *Litterae sigillatae ad Electores Imperii* című levelekkel kapcsolatban például azt írja, hogy a vázlatot Illésházy és tit-

95 Confessiones I [Ultimo mense Augusto 1606], 161. Bocatiustól ismerjük, aki 1606. évi rabsága idején történt kihallgatásai alkalmával és emlékirataiban sok mindent elárult Bocskai udvarának tagjairól és azok tevékenységéről. Lásd még uo., 236.

96 Úgy tűnik, hogy Rimay krónikát is írt a felkelésről, ez a mű azonban sajnos elveszett. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Balassi Bálint halála, in RIMAY János, *Balassi epicedium*, szerk. ÁCS Pál, Bp., 1994, 82.

97 KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története*, I, Bp., 1964, 430–431; SINKOVICS István, Szamosközy István, in SZAMOSKÖZY István, *Erdélyi története [1598–1599, 1603]*, ford. BORZSÁK István, szerk. SINKOVICS, Bp., 1977, 20–23. Szamosközy sajnos nem fejezte be történeti művét, és a felkelés legfontosabb éve hiányoznak a kéziratból. Az, hogy Bocskai milyen jelentőséget tulajdonított ennek a műnek, kitűnik abból, hogy végrendeletében kétezer forintot hagyományott Szamosközynek a könyv kiadására, miközben Debreceni Szappanosnak mindössze kétszáz forinttal mondott köszönetet történeti művéért.

98 Lásd többek között a „szerencsi kiáltvány” szerzőségéről folytatott vitát: NAGY László, Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának?, in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987, 175–187.

kára készítették, a végleges változatot pedig Rimay írta meg a vázlat alapján. A német választófejedelmekhez intézett leveleket – amelyek ma a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban találhatók – végül Bocatius vitte követként a német tartományokba.<sup>99</sup> Bocatius Bocskai megbízásából Rimay egyik írását is átdolgozta, hogy verses formában felhasználják egy emlékművön.<sup>100</sup> Illésházy egyik levelében magának Bocskainak ad tanácsot azzal kapcsolatban, hogyan írja meg (politikai) végrendeletét, amelyet a fejedelem később Alvinczi és tanácsadója, Örvénydy Pál jelenlétében titkárának, Péchi Simonnak diktált le.<sup>101</sup> Ezekből és egyéb példákból arra lehet következtetni, hogy a koronajelentéssel kapcsolatos művek is ehhez hasonló, interaktív módon jöttek létre. A korona jelentésváltozásának és az udvar működésének összefüggése szempontjából fontos megvizsgálni, hogy milyen elmélet alapján legitimálták Bocskai politikáját.<sup>102</sup> A kérdés lényege, hogy Bocskai és követői Werbőczy művét vették-e alapul, vagy Kálvin eszméit használták-e fel a törvényes uralkodó elleni felkelés jogosságának igazolására. Eckhart szerint az előbbiről volt szó, Benda ezzel szemben meggyőződéssel állítja, hogy az utóbbi is éppúgy lehetséges. Bendának az a problémával kellett szembesülnie, hogy a felkelés legjelentősebb teoretikusa a katolikus Káthay volt, de az udvarhoz evangélikusok és reformátusok is tartoztak, Bocskai pedig reformátusnak vallotta magát. Benda úgy oldotta meg ezt a kérdést, hogy azt állította: Bocskai Werbőczytól vette át politikai teóriáját, amelyet saját református eszméi csak megerősítettek, miáltal a felkelés az egész népesség körében követőkre talált.<sup>103</sup>

Kérdés, hogy lehet-e a katolikus király ellen folytatott vallásháborúként szemlélni a felkelést, amelynek során Bocskai úgy lépett fel,

<sup>99</sup> ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 433.

<sup>100</sup> Responsoria és Confessiones, in IOPr, 224, 227, 236–237. A vers kézírata a következő jelzet alatt található: ÖStA Wien, HHStA Ungarische Akten, Fasc. 149 C, fol. 49r. Figyelemre méltó, hogy Bocatius a fogságból kiszabadulva felajánlja Rudolfnak egy Bocskai-ellenes röpirat készítését. Uo., 237.

<sup>101</sup> Illésházy levele Bocskaihoz, 1606. augusztus 23, Szepesvár, in JANKOVICS József (szerk.), *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*, Bp.–Szeged, 1981, 38–40.

<sup>102</sup> ECKHART Ferenc, Bocskay és hiveinek közjogi felfogása, in DOMANOVSKY Sándor (szerk.), *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Bp., 1933, 133–141; ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, repr. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003, 146–151; Uő, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., 1946, 2000, 35; BENDA, Habsburg-politika és rendi ellenállás, *Történelmi Szemle*, 1970, 420–426; Uő, A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára, *Helikon*, 17(1971), 322–329; Uő, Le droit de résistance de la bulle d'or hongroise et le Calvinisme, in Béla KÖPECZI–Éva H. BALÁZS (szerk.), *Noblesse française, noblesse hongroise: XVIe–XIXe siècles*, Bp., 1981, 155–161. GÁBOR Gyula kutatta a Bocskai címe és hatalmának legitimációja között fennálló kapcsolatot: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban*, Bp., 1931, 151–159.

<sup>103</sup> BENDA, Habsburg-politika és rendi ellenállás, id. kiad., 425.

mint az igaz református hit mellett álló, Istentől küldött uralkodó. Néhány műben pontosan ilyennek festik le a felkelés vezetőjét. Ez a kép azonban nem eléggé árnyalt, mivel nem áll összhangban a felkelés korábban felvázolt politikai célkitűzéseivel. Céljaik elérése érdekében Bocskai udvari politikusainak igen széles bel- és külföldi közönséget kellett meggyőzniük. Egy túlságosan református színezetű üzenet nagyon is könnyű célpont lett volna a császár teoretikusai számára, és bizalmatlanságot keltett volna külföldön.<sup>104</sup> Emellett a Habsburg uralkodó politikájával szembeni elégedetlenség széles körben elterjedt mind a protestáns, mind a katolikus alattvalók között. A református eszmék táborába pedig egyébként is túl szűk volt Magyarországon ahhoz, hogy egy széles, országos érdekegység bázisául szolgáljon.

Ezért valószínűbb, hogy a Bocskai-udvartartás tagjai műveikben és levelezésükben egy-egy kiemelt eseményhez kapcsolódó, meghatározott közönséghez intézett politikai üzenetet fogalmaztak meg, és ehhez olyan érveket, témákat és eszméket használtak fel, amelyek az adott pillanatban a leginkább meggyőzőnek hatottak. Nem a gondolatok eredete vagy megfogalmazójuk személye, hanem inkább az elképzeléseknek a politikai cél elérését segítő meggyőző ereje volt a meghatározó abban a tekintetben, hogy végül használatba vették-e azokat, vagy sem. Ez azt a megfigyelést is megmagyarázza, hogy ezen eszmék nagyon különböző vallási és politikai háttérrel rendelkező kiszolgálói olyan nézeteket is megfogalmaztak, amelyek saját egyéni vallási meggyőződésükkel ellentétesnek látszottak. Bocskai „udvari szellemi műhelyében” ezért a felkelés ügyének alakulásával összefüggő témák és eszmék rendkívüli gazdagságát lehetett megtalálni.

Az udvar politikai gondolkodásában legelőkelőbb helyet elfoglaló téma Magyarországnak – amelynek fennmaradását és függetlenségét az eretnek német zsarnok, Rudolf fenyegeti – és lakosainak keresztény magyar rendi nemzetként való bemutatása volt. Az uralkodó elleni magyar szabadságharc ennek az ellentétnek a jegyében zajlott, és számos különféle formában öltött testet a témához kapcsolódó tervezetekben. Az udvarhoz tartozó gondolkodók Rudolf német népével szemben magyar rendi nemzetként (*natio/gens*) mutatták be a pártfogókat. A Magyar Királyságot – a hazát (*patria*) – úgy ábrázolták, mint olyan országot, amelyet az Oszmán és a Habsburg Birodalom bekebelezéssel fenyeget.

<sup>104</sup> Egy 1606-ban és 1608-ban kiadott pamflet Bocskai tollából, amelyben az eretnekség vádjá ellen védekezett és a magyarországi protestantizmust védelmét szolgálta: [BOCSKAI István], *Apologia et protestatio...*, Bartphae <sup>2</sup>1608, in RÉVÉSZ Kálmán, Bocskay István apologiája, *Protestáns Szemle*, 18(1906), 285–309; P. VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Bp., 1985, 17–20.

A magyar rendeket „nemzetként” (*natio/gens*) értelmező eszme fontos változáson ment keresztül a 16. század végén. A folyamat kezdetét Balassi Bálint (1554–1594) magyar nyelvű versei jelentették. Balassi hatással volt Illésházyra,<sup>105</sup> Rimayra és az ő szellemi környezetükhöz tartozó személyekre, többek között Káthayra, Révayra, valamint a Forgách fivérekre, Mihályra és Imrére is. Ez a kör egész kultuszt alakított ki Balassi személye körül, aki 1594-ben, Esztergom ostromakor halt hősi halált.<sup>106</sup> Az ő halála és személyisége volt annak a jó néhány, Rimay és Káthay által írott versnek az ihletője, amelyeket Rimay egy Balassi tiszteletére összeállított emlékkönyvben gyűjtött össze.<sup>107</sup> Ezekben a versekben Balassi ideálképét vázolták fel: tragikus sorsú keresztény lovagként és a szavak művészeként mutatják be, aki a kereszténységért áldozta fel magát a csatatéren.<sup>108</sup> A Balassi-kultusz Klaniczay Tibor szerint erősítette a Rimayhoz hasonló magyar nemesek önbizalmát, és egyben a magyar társadalomról a felkelés idején alkotott politikai gondolatok inspirációs forrásának is lehet tekinteni.<sup>109</sup>

A rendi nemzetről való gondolkodásban bekövetkezett változások mellett egyúttal az is megfigyelhető, hogy egyre gyakrabban használták a magyar nyelvet a latin helyett. Magyarország állapotáról számos traktátus és más nemzeti témájú mű íródott nemzeti nyelven. A 16. század végén – és kiváltképp a felkelés idején – a politikai irodalomban és levelezésben egyre növekvő méreteket öltött a „magyar nemzet” kifejezés használata is.<sup>110</sup> Más politikai kifejezéseket viszont – például a *regnum* és a *corona* kifejezést – nem fordítottak magyarra.

A fenti változások következtében megszületik a nemzeti témájú politikai költészet.<sup>111</sup> A műfaj a Bocskai körül kialakult szellemi környezetben keletkezett. Rimay írta az egyik első ilyen költeményt, amely a *haza* és a *nemzet* veszte miatt érzett bánattal teli, új költészeti hagyomány kezdetét jelzi Magyarországon.<sup>112</sup> Ezek a költemények az új politikai eszmék terjesztésének fontos eszközei voltak.

105 A Balassi és Illésházy közötti kapcsolatra lásd ECKHARDT Sándor, Balassi Bálint utóélete, *ItK*, 59(1955), 421–427.

106 KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története*, Bp., 1964, I, 448–481; II, 18–21.

107 RIMAY János, *Balassi epicédium*, szerk. Ács Pál, Bp., 1994.

108 KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk (Tanulmányok a régi magyar irodalomról)*, Bp., 1961, 293; Uő (szerk.), *A magyar irodalom története*, Bp., 1964, I, 459–461; BITSKEY István, A vitézség eszményének változatai a XVI–XVII. század fordulójának a magyar irodalmában, in PÉTERCSÁK Tivadar (szerk.), *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, Eger, 1997, 203–212.

109 KLANICZAY Tibor, *Stílus, nemzet és civilizáció*, Bp., 2001, 44–45; BITSKEY, i. m., 212.

110 KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története*, Bp., 1964, II, 21–23; ECKHARDT Sándor (szerk.), *Rimay János összes művei*, Bp., 1955, 200.

111 KLANICZAY, i. m., II, 96.

112 RIMAY, *Kiben kesereg a Magyar nemzetnek romlásán, s fogyásán*, in ECKHARDT (szerk.), i. m., 83–84.

A felkelés idején a magyar rendek értelmében felfogott *nemzet* vagy *natio* eszméje szolgált a politikai gondolkodás kiindulópontjául. Ennek az elképzelésnek az volt a szerepe, hogy igazolja az uralkodó elleni felkelés jogosságát. Bocskai és követői a *natio* fogalmának Werbőczy törvénykönyvében található leírása alapján alkották meg elméletüket. Szerintük a *natio* felkelésének jogossága igazolást nyert, mert az uralkodó törvénytelen politikát folytatott alattvalói kárára.<sup>113</sup> Bocskai különféle leveleiben úgy magyarázza a felkelés kitörését, mint Rudolf uralkodásának a magyar „nemzet” és a „haza” sorsát érintő fatális következményét.<sup>114</sup> A fejedelem és követői tágabban értelmezik Werbőczy „nemzet”-eszméjének tartalmát azáltal, hogy a magyar közélet más csoportjait is a rendi nemzethez számítják. Így lehetett a lehető legnagyobb politikai támogatást mozgósítani az uralkodóval szembeni ellenállásra. A magyarokról alkotott kép változása és a rendi nemzet eszméjének alakulása e fejlődésnek volt a következménye.

A rendi nemzet eszméjének jelentésváltozása 1604 tavaszán a Bocskai-felkelés kirobbanásának egyik okaként tekintett – vagy inkább a felkelők, illetve azok követői által akként beállított – magyarországi katolikus reformmal vette kezdetét.<sup>115</sup> A protestánsok elleni rendszabályok keletkezésével egyidejűleg politikai vita folyt arról, hogy vajon az ország szabad királyi városainak polgárai rendelkeznek-e a szabad választásgyakorlás jogával. A konfliktus elméleti politikai háttérében az a kérdés állt, hogy milyen politikai és vallási szabadságjogok kapcsolódnak a „korona birtokában lévő szabad királyi város” státushoz.<sup>116</sup> A vita idővel abban a kérdésben összpontosult, hogy a szabad királyi városok polgárait ugyanolyan szabadság illeti-e meg a vallásgyakorlás tekintetében, mint a magyarországi rendeket, vagy a király rákényszerítheti őket arra, hogy visszatérjenek a katolikus hitre. A kérdésre a városok találták meg a választ azáltal, hogy „a korona tulajdona” státusukra hivatkozva érvényesítették politikai és vallási igényeiket.<sup>117</sup>

113 BOCATIUS adott erről összefoglalást, in *Olympias Carceraria*, in IOPr, 125, r. 59–60.

114 Bocskai István levele Illésházyhoz Kassáról, 1605. június 16. Részben kiadva in JÁSZAY Pál, *A' magyar nyelv' történetének vázlata*, in *A' magyar tudós társaság' évkönyvei*, VI, Buda, 1845, 279–280. Bocskai ugyanezzel a dátummal Istvánffy Miklósnak és a Thurzó fivéreknak is írt hasonló célból levelet, in ECKHARDT (szerk.), i. m., 199–200; Andrea MOLNÁR, *Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe 1598–1606*, München, 1983, 129–130.

115 Lásd a *Warhafftige Neue Zeitung/ Wie und was massen sich des Sigismundi Bathori Mutterbruder Steffan Botschkai genandt/ gegen unserm Christlichen Keyser/ sampt den Deutschen Kriegsvolck/ Trewlos und Meineydig verhalten/ dem Türcken gehuldet unnd sich ihm untergeben*, Praga, 1605, HAAB, O 9: 605 (30) című röpiratot; továbbá H. NÉMETH István, *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, I, Bp., 2004, 109–112.

116 ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, repr. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003, 139.

117 H. NÉMETH, i. m., I, 496–498.



Eckhart úgy vélte, hogy a vita során felvonultatott érvekben a Werbőczy törvénykönyvéből származó koronatan egyik első alkalmazása fedezhető fel.<sup>118</sup> Azokra a szövegtöredékekre alapozza ezt az állítást, amelyekben a szabad királyi városokat – „a korona tulajdona” státusukra utalva – az ország „testének” részeként (*membra regni*), vagy egyenesen a szent korona „testének” részeként (*membra sacrae coronae*) említik.<sup>119</sup> Szerinte ezeken a helyeken Werbőczy szerves közjogi felfogásának (a szentkorona-tannak) a szabad királyi városokra vonatkoztatott értelmezésével állunk szemben.<sup>120</sup> Eckhart a következőképpen magyarázza az idézett kifejezések jelentését: mivel a szerzők a korona „testének” tagjaként tekintenek a szabad királyi városokra, a nemesség pedig ugyanezen az alapon politikai jogokat birtokol, a városok polgárai is ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint a nemesség. Ebből következik, hogy a szabad királyi városok a nemességhez hasonlóan vallásszabadságot élveznek.<sup>121</sup>

Eckhart ezen értelmezése miatt a fenti 17. századi idézetek sarkalatosak a magyar korona legitimációs jelentésének fejlődését illetően. Bak János és Péter László a szentkorona-tant úgy tekintik, mint egy 19. századi „mesterséges hagyományt”. Ezzel szemben Eckhart szerint a 16. századi törvénykönyvtől a 19. századi politikai elméletig vezető folyamatos fejlődésről van szó, amelynek egyik állomása, hogy a szabad királyi városokat 1604-ben a korona „testének” részeként értelmezik. Ha Eckhartnak igaza van, akkor bizony már a 17. század elején a „szentkorona-tan” alkalmazásáról beszélhetünk, ebben az esetben pedig ez a tan talán mégsem „mesterséges hagyomány”, hanem esetleg egy valóban élő tradícióról van itt szó.

Sem Péter, sem Bak nem említi művében ezt a kora újkori vitát a korona politikai jelentéséről, ráadásul mindketten figyelmen kívül hagyják Eckhart elemzését is, ezért tőlük nem várhatunk választ erre a kérdésre. Emellett Eckhart elképzelését még sosem vizsgálták kritikus szemmel, viszont újra meg újra elővették mint a szentkorona-tan történelmi folyamatosságának vagy az elmélet 17. századi alkalmazásának bizonyítékát.<sup>122</sup> Éppen ezért a most következő részben a koronáról szóló mon-

118 Uo., 150; ECKHART, Bocskay és hiveinek közjogi felfogása, in DOMANOVSKY (szerk.), *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Bp., 1933, 141.

119 ECKHART, *A szentkorona-eszme története*, id. kiad., 140–141, 150–151.

120 Uo., 151.

121 Uo.

122 BENDA, Habsburg-politika és rendi ellenállás, *Történelmi Szemle*, 1970, 418; NAGY Gábor (szerk.), *Magyar história 1526–1608*, Debrecen, 1998, 409., 855. j.; BÄHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit*, München, 1994, 311; Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, I, Wien, 2003, 146–147.

dattöredekéket vesszük szemügyre oly módon, hogy saját koruk politikai összefüggésébe helyezzük azokat.

A vitában, amelynek témája az a kérdés volt, hogy a szabad királyi városok polgárai a nemességhez hasonló mértékben élhetnek-e a szabad vallásgyakorlás jogával, három, jogi és politikai tartalmú metaforákban ábrázolt érv szerepelt. A polgárok javára szóló első érv az volt, hogy a városok nem függenek a királytól, mivel a „korona tulajdonában vannak”, amit a városok mint „az ország testének része”, vagy a városok mint „a korona testének része” metaforával ábrázoltak. A polgárok szabad vallásgyakorlása ellen irányuló második érv úgy szólt, hogy a protestánsok számára nincs hely az országban, amit az ország szerves metaforájának felhasználásával jelenítettek meg. A harmadik – szintén a polgárok ellen irányuló – érvet abból a gondolatból kiindulva fogalmazták meg, hogy a városok „a király tulajdonában vannak”, ezért az uralkodónak jogában és hatalmában áll döntenie arról, hogy a polgárok milyen vallást kövessenek. Az érvek és a képek közötti kölcsönhatás sajátos megfogalmazásokat eredményezett, Eckhart pedig ezek alapján fejlesztette ki a szentkorona-tan folyamatosságáról alkotott elképzelését.

Az első érv a protestáns rendek Mátyás főherceghez mint Magyarország kormányzójához intézett egyik folyamodványában került terítékre.<sup>123</sup> A folyamodványt, amellyel a szabad királyi városok szabad vallásgyakorlásáról folytatott vita kezdődött, az 1604 áprilisában Pozsonyban tartott országgyűlés alkalmából fogalmazták meg. A rendek – azon az alapon, hogy a városok az ország koronájának tulajdonában vannak (*peculium Regni Coronae*) – azt kérik, hogy a szabad királyi városokban is maradjon meg a szabad vallásgyakorlás.<sup>124</sup> Mivel a városok az ország koronájának tulajdonában vannak, az előterjesztők szerint egy testet alkotnak a magyar királyság többi rendjével: „...*nobisque incorporatae sunt* [...]”.<sup>125</sup> És mivel a többi magyar rend vallásszabadságot élvez, a polgárok pedig városuk státusánál fogva az ország (*regnum*) részét képezik, ennél fogva ugyanolyan szabadsággal rendelkeznek, mint a nemesség. A *membrum* kifejezés ebben az iratban nem kerül elő.

A magyar királyi tanács katolikus tagjainak 1604. április 6-án Mátyás főherceghez intézett, a protestáns rendek felvetéseire adott válaszában a második érvet fejtették ki.<sup>126</sup> Azáltal, hogy az iratban az or-

<sup>123</sup> Ordinum et statuum Regni Hungariae pars, in MOE, X, 510–512.

<sup>124</sup> Uo., 511.

<sup>125</sup> Uo.

<sup>126</sup> A magyar királyi tanács katolikus tagjainak véleménye a protestáns rendek vallás-sérelmi főiratai, illetőleg folyamódásai ügyében, in MOE, X, 519.

szág szerves metaforáját használják, a szerzők a király és a rendek közös vallási meggyőződésén alapuló katolikus nemzetként ábrázolják az országot. Ennek a metaforának az a szerepe, hogy érzékeltesse: a katolikus hit természetes módon és elszakíthatatlanul össze van kötve Magyarország történelmével, a magyar rendi nemzet felépítésével és jellegével. Azzal ellentétben, amit a protestáns rendek állítanak, a protestánsok nem részei ennek a nemzetnek – mondja a tanács.

A második érvet az alábbi módon fogalmazták az iratban. A tanács azt állítja, hogy Magyarország fejből és testrészekből álló közösség, ahol a fej a király, az alattvalók pedig a test részei (*membra*).<sup>127</sup> Werbőczy törvénykönyvére utalva apostolinak (*Apostolus*) nevezik a katolikus királyt. Az uralkodó ezt a címet elődeinek, a szent királyoknak köszönheti – állítják a szerzők.<sup>128</sup> A test tagjait a főpapok, bárók és főurak (*Praelati Barones et Magnates*) alkotják, akik valamennyien jeles katolikus családok sarjai.

Ennek a katolikus országról alkotott organikus képnek az a politikai célja, hogy meggyőzze a hatalom Habsburg birtokosát: a protestánsokat meg kell fosztani jogaiktól, mert azok – mint hitetlen és tévelygő eretnekek (*Etnici Heresiarchae*) – a magyar nemzet testidegen részét képezik. Mivel pedig a magyar rendi nemzet alapvetően katolikus, a tanács tagjai szerint lehetetlen, hogy ennek a közösségnek protestánsok is tagjai legyenek. Ezért az ő szemükben a királyt katolikus királyi hatalma alapján megilleti az a jog, hogy az egyházi birtokokat, és ebből következően a templomokat is visszaadja korábbi tulajdonosuknak, a katolikus egyháznak.<sup>129</sup> A szerzők történelmi legitimitást is adnak ennek a javaslatnak azáltal, hogy az eretnekek üldözésére vonatkozó, Magyarország középkori jogtörténetéből vett különféle törvény-cikkekre utalnak.<sup>130</sup>

Rudolf a harmadik érvet alkalmazta, amikor 1604 januárjában (az osztrák városokhoz hasonlóan) eldöntötte, hogy elkobozza a felső-magyarországi királyi városok evangélikus templomait és iskoláit, prédikátorait pedig száműzi a városból.<sup>131</sup> A templomnak a katolikus egyház javára való elkobzását annak az érvnek az alapján hajtotta végre, hogy a szabad királyi városok „a király és a szent korona tulajdonában vannak”.<sup>132</sup> A korona tulajdona (*peculium corona*) kifejezés eredete-

<sup>127</sup> Uo.

<sup>128</sup> Uo., lásd *Tripartitum*, I, 11, 70–72.

<sup>129</sup> A magyar királyi tanács katolikus tagjainak véleménye, id. kiad., 521–522.

<sup>130</sup> Uo., 520.

<sup>131</sup> Lásd IOPr 508–518, ÖStA Wien, HHStA, Ungarn. Hungarica Fasc. 433. Miscellanea Konv. E. Die Angelegenheit der Kasschauer Kirche betr. Akten aus den „Hungarica” 1603 Okt.–1604 Sept., fol. 1–73.

<sup>132</sup> Rudolf 1604. évi dekrétumából, in NAGY Gábor (szerk.), *Magyar história 1526–1608*, Debrecen, 1998, 406; CJH, 940–957.

tileg a királynak azokra a birtokaira vonatkozott, amelyeket az uralkodó nem adományozhatott el.<sup>133</sup> Ebben a szövegkörnyezetben azonban Rudolf annak igazolására szolgáló érvként használta ezt a kifejezést, hogy a saját tulajdonával szabadon rendelkezik.

Az 1604. szeptember 26-án tartott gálszécsi országgyűlés alkalmával részletesen tárgyalták a királynak ezt az érvét, amint arról egy szemtanú beszámolójából értesülünk.<sup>134</sup> A gyűlésen a protestáns rendek tiltakoztak a király rendelkezése ellen. Az elégedetlen rendekkel ezúttal Giacomo Barbiano Belgiojoso gróf, felső-magyarországi főkapitány tárgyalt, aki a király döntésének végrehajtásával volt megbízva. A király nevében kijelentette, hogy a Habsburg Birodalomban a *cujus regio, ejus religio* (akié a föld, azé a vallás) elve van érvényben. Ez azt jelenti, hogy a földbirtokos határozza meg, milyen vallást követnek a birtokán lakó jobbágyok. Mivel a szabad királyi városok a király tulajdonában vannak – mondja Belgiojoso –, a király, éppúgy, mint az ország többi főura, szabadon dönthet saját tulajdonáról. Ebből következik, hogy az uralkodó eldöntheti, kinek ajándékozza a városaiban lévő templomokat, és milyen papokat alkalmaz. Belgiojoso szerint a királynak joga van visszaadni a katolikusoknak a kassai protestáns templomot, és aki ezzel szembeszáll, az felségsértést követ el.

A protestáns magyar rendek erre a fenyegetésre azzal válaszoltak, hogy kinyilvánították: függetlenek a királytól, és a szabad magyar alattvalók rendi közösségéhez tartoznak. Ezt az állítást azzal igazolták, hogy érvelésükben az ország szerves metaforáját a városok mint a „korona birtoka” fikciójával kapcsolták össze. Ahhoz, hogy jól megértsük ezt a gondolatmenetet, lépésről lépésre kell elemeznünk a rendek érvelését. A beszámoló szerint a rendek azt válaszolták a király megbízottjának, hogy sarkalatos különbség van a jobbágyok és a szabad királyi városok között. A jobbágyok uraik tulajdonát képezik, és nem rendelkeznek földbirtokkal. A városok közjogi helyzetét értelmezve ezt követően jutnak el az ügy lényegéig ezzel a kijelentéssel: „De azért hívatnak szabad városoknak, hogy egyenlő szabadságok az urakéval és mienkével [sic], egy az libertas, *non sunt peculium regis, sed peculium coronae; columnae regni, membra regni*; [...]”<sup>135</sup>

133 ECKHART, A *szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, repr. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003, 139.

134 A Gálszécsi gyűlésből Belgiojosohoz küldött bizottság egyik tagjának tudósítása e bizottságnak Belgiojosoval folytatott tárgyalások, in MOE, X, 596. A jelentés elbeszélő formában íródott, latin és magyar keveréknnyelven. A szakkifejezéseket eredeti nyelven idézzük.

135 Uo., 597. A latin szöveg jelentése: „nem a király tulajdonai, hanem a koronáé; az ország oszlopai, az ország tagjai”.

A rendek politikai üzenete úgy hangzott, hogy a városok nem a király, hanem a korona tulajdonában vannak, ily módon a rendekhez kell őket hasonlítani a szabad vallásgyakorlás kérdésében. Az ő szemükben a városok helyzetükből adódóan nemcsak hogy nem függenek a királytól, de ráadásul ugyanaz a szabadság illeti meg őket, mint az „urakat”, ami alatt a követek az ország nemességét és azok politikai és vallási jogait értik. Ezt az azonosságot egy építészeti és egy szerves metafora felhasználásával jelenítik meg: a városok mint az „ország [*regnum*] oszlopai” és a városok mint az „ország [*regnum*] testének részei”. Mindkét metafora arra szolgál, hogy meggyőzze a hallgatót: a városok mint az ország pillérei és testének részei a magyar rendek közösségéhez tartoznak, s ily módon a rendekkel azonos jogaik vannak.

Úgy tűnik, hogy a koronabirtok és a szabadságok közötti kapcsolatot megfogalmazása során a rendeket Werbőczy törvénykönyve első részének közismert negyedik paragrafusa ihlette, amelyen a 19. századi szentkorona-tan is alapul.<sup>136</sup> Ebben a részben a 16. századi jogász mellett érvelve indokolja a magyar nemesség „egy és ugyanazon szabadság”-ról alkotott tézisé, hogy a nemesek minden tekintetben egyenlők egymással, hiszen adomány formájában minden nemes részesült a koronabirtokokból. Ezáltal a nemesek a szent korona testének részei (*membra sacrae coronae*), és valamennyiüknek ugyanolyan politikai szabadságjogaik vannak.

Az 1604-ben megfogalmazott szöveg a koronabirtok eszméjére alapozott érvelés tekintetében eltér a törvénykönyvtől. Werbőczynél a koronabirtokok nemesek számára történő adományozása a nemesség azonos politikai jogairól alkotott tézis igazolásául szolgál. A tiltakozó rendek inkább amellezt érvelnek, hogy mivel a városok a korona birtokában vannak, ugyanolyan szabadsággal rendelkeznek, mint a nemesség. Ezzel a „koronabirtokot szerez” és „az ország koronájának tulajdonában van” fogalmakat azonos értelmű fogalmakká teszik: mindkettőnek a szabadság a következménye, mivel a nemesek éppen úgy, mint a városok, e státus következtében nyerték el a királlyal szembeni függetlenséget. Ez ellentmondásos indoklásnak tűnik, mivel a koronabirtok végül is a királyhoz tartozik, amint azt az uralkodó maga is állítja a fent ismertetett érvelésben. Ez azon is alapulhatott, hogy az osztrák tartományokban a főhercegi városok a kamarai birtokok (*Kammergut*) közé tartoztak, amelyek az uralkodó, illetve a kamarák, a pénzügyi szervek fennhatósága alatt álltak.<sup>137</sup>

<sup>136</sup> *Tripartitum*, I, 4, §58–60.

<sup>137</sup> H. NÉMETH, *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, I, Bp., 2004, I, 266.

Eckhart úgy magyarázza ezt az ellentmondást, hogy kijelenti: „a rendek messzebb mentek a Werbőczy törvénykönyvében megfogalmazott teóriánál.”<sup>138</sup> Werbőczy nem vette bele elméletébe a szabad királyi városokat, és a városok nem szerepelnek a politikai szabadsággal rendelkező országlakosokról készített összefoglalójában sem. Eckhart ezért azt állítja, hogy a rendek a szentkorona-tant a városokra alkalmazva értelmezték, és ezáltal jelenthették ki, hogy a városok ugyanazokkal a politikai jogokkal rendelkeznek, mint a rendek többi része.<sup>139</sup> Szerinte ebben a 17. századi politikai tárgyú iratban a szentkorona-tan új megközelítése figyelhető meg.

Az a kérdés, hogy Eckhart magyarázata valóban egyezik-e a rendek politikai nézeteivel. A beszámolóból világos: a rendek azt akarják kifejezésre juttatni, hogy a városok polgárait nem lehet egy kalap alá venni a szabadságukban korlátozott jobbággyokkal, mert a polgárok ugyanolyan vallási szabadsággal rendelkeznek, mint a nemesség, minthogy a városok is „a korona tulajdonában vannak”. A követek részletes indoklással támasztják alá azt az állítást, hogy a városok ugyanolyan politikai jogokkal rendelkeznek, mint a nemesség: „...őket is ő felsége ország gyűlésében *peculiaribus literis* hívja, mind szintén praelatusokat, egyéb urakat, vármegyéket etc. Szabad voxok vagyon, oly pondusa az ő voxoknak mint egyéb statusénak. *Tempore electionis regis* szintén úgy eligálnak ők is, mint a többi ordók.”<sup>140</sup> A protestánsok a politikai jogok birtoklására tett utalással indokolják, hogy a városok ugyanolyan vallásszabadsággal rendelkeznek, mint a többi magyarországi rend, és az, hogy a városok a „korona tulajdonában vannak”, a szabad vallásgyakorlást illetően ugyanazt jelenti, mint ha valaki „koronabirtokkal rendelkezik”. Ez a „korona tulajdonában lenni” fogalomról alkotott vélemény a rendek szerint a királlyal szemben a városok polgárainak szabad vallásgyakorlását igazolja.

Ezt követően a rendek ismét a szerves metaforát hozzák elő, amikor azt igazolják Belgiojoso előtt, hogy miért fogták pártjukat a városoknak, és miért szegültek szembe a király döntésével: „Látván ezt az statusok rajtok esett dolgot, compatiálnak nekiek, fájdalják esetjeiket, mivelhogy membrumunk, nem hagyhatjunk [...]”<sup>141</sup> A követek a szerves példázatot alkalmazzák annak megvilágítására, hogy a protestáns

138 ECKHART Ferenc, i. m., 151.

139 Uo., 140.

140 In MOE, X, 597.

141 Uo.

városok is részét képezik az ország „politikai testének”.<sup>142</sup> Először történik meg, hogy a városok az ország testének részeként tűnnek fel a színen, hiszen ez a kifejezés a középkorban egyáltalán nem fordul elő.<sup>143</sup> A tiltakozók annak kijelentésével keltik életre ezt a fikciót, hogy a többi rend azért nem engedi meg, „hogy valaki megsebezze a testnek ezt a részét, mert az őket is éppen úgy megsebesíti és nekik is éppen úgy fáj”. A koronaeszme és a rendi nemzet szerves képe elkülönül egymástól: a városok az ország testének részei, mivel a korona tulajdonában vannak, a rendek azonban mégsem nevezik őket a korona „testéhez” tartozónak.

Amint azt Eckhart kifejti művében, a szabad királyi városokat egy évvel később, a szerencsi kiáltványban – amelynek tartalmát ebben a fejezetben még részletesen tárgyalni fogjuk – nevezik először a korona „testéhez” tartozónak. A kiáltványban a magyarok Rudolf elleni felkelésük jogosságát igazolják. A szöveg központi témája, hogy a király megsértette a rendek szabadságjogait. A szabad vallásgyakorlás megsértésével foglalkozó részben tűnik fel a korona „testének” része kifejezés. A szerzők kijelentik: a szabad vallásgyakorlás a legfőbb szabadság, amellyel bármely nemes vagy földesúr szabadon élhet birtokai területén, és sem a király, sem bármely főpap nem nevezhet ki egyetlen papot sem a földesúr akarata ellenére annak birtokán.<sup>144</sup> Ezután azt mondják: „...A mágnások, nemesek, urak és szabad királyi városok Magyarország koronájának tagjaként szabadon és békében élvezik ezt a jogot [...]”.<sup>145</sup> A szerzők ebben a szövegrészben mind a szabad királyi városokat, mind a (fő- és köz-) nemességet a korona „testének” részeként nevezik meg.

Ez a szerencsi kiáltványból vett részlet sem a „szentkorona-tant” közvetíti, hanem inkább a magyar rendeknek a szabad vallásgyakorlás legitimációjával kapcsolatos gondolkodásában 1604-ben bekövetkezett fejlődés összegzéseként fogható fel. A kiáltvány célja újra csak a városi polgárok szabad vallásgyakorlásának igazolása. Ennek a célnak az elérését szolgálja a következő feltevés: azok, akik a korona tulajdonában vannak, ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint azok, akiknek koro-

142 BENDA, Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben, in UÓ-PÉTER Katalin, *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*, Bp., 1987, 9.

143 GERICS József, Az „ország tagja (membrum regni)” és az „ország része (pars regni)” kifejezés középkori magyarországi használatáról, in ROZSONDAI (szerk.), *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére (tanulmányok)*, Bp., 2002, 88–89.

144 „Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano”, in MOE, XI, 175.

145 „...in quorum usu pacifice et libere tam magnates, nobiles et domini, civitatesque liberae, tanquam membra Coronae Hungariae extiterant? [...]” Uo.

nabirtok van a tulajdonukban. Ez az azonosság nem annyira a politikai jogokkal, mint inkább a szabad vallásgyakorlással van összefüggésben, amit itt nyomatékosan ki is mondanak. A „városok mint a korona testének része” kifejezés legitimációs szerepe ezért csupán a szabad királyi városokban lakó polgárok szabad vallásgyakorláshoz való jogának igazolására terjed ki.

Péter László szerint a Werbőczy által használt szerves metaforához és koronajelentéshez hasonlóan a rendeket a korona „testének” részeként említő példázat egy sajátos politikai cél – a szabad királyi városok szabad vallásgyakorlással kapcsolatos jogának védelme – érdekében megfogalmazott alkalmi érvelésként fogható fel. Ez a metafora mindössze egy alkalommal kerül elő a 17. században közreadott jogi és válási tárgyú írások százai között, és csakis a vallásszabadsággal összefüggésben használták.

H. Németh István szerint a városok a 17. század folyamán végig használták ezt a „koronabirtok”-érvelést, elsősorban önmaguk védelmében.<sup>146</sup> A 17. század utolsó harmadában ezt fordította meg a központosításra törekvő kormányzat, és a koronát az uralkodóval azonosították, a városokra pedig ismételten a „koronabirtok” jelzőt alkalmazták, amit azonosítottak az osztrák *Kammergut* fogalommal.<sup>147</sup>

Ezért, figyelembe véve a fogalom meghatározott jelentését, sajátos összefüggését és korlátozott használatát, nem lehet arra következtetni, hogy a koronáról mint „politikai testről” alkotott összefüggő elméletről, vagy ennek elfogadásáról lenne szó. A magyar korona csak ebben a sajátos összefüggésben kapott új legitimáló jelentést. Az ország rendjei „nem mentek messzebb Werbőczy teóriájánál”, amint azt Eckhart állította, hanem egy Werbőczyéhez hasonló metaforát használtak fel egy másik politikai üzenet legitimálására. Ennek a jelentésnek semmi köze nincs ahhoz, amit a későbbi korokban ezekből a kora újkori, politikai tárgyú írásokból kiolvastak. A 19. századból származó,

146 H. NÉMETH, *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, I, Bp., 2004, 496–498. 1608 augusztusában a városok adózásával kapcsolatban hívtak össze városszövetségi gyűlést. Előzetesen a lócseiek arról tájékoztatták a kassai szenátust, hogy adóikat nem külön szabályozás szerint, hanem a többi országlakossal együtt akarták beszélni. A városi tanácsosok felháborodottan kérdezték: vajon mi jogosította fel őket erre, „hiszen egyedül a király adóztathatja meg a városokat, amelyek a korona, és nem az országlakosok, avagy a királyi biztosok javai”. Uo., 154. 1636 októberében a Magyar Kamara a városok hadiadójának megállapításakor országgyűlési előterjesztésében hangsúlyozta, hogy „a szabad királyi városok a Magyar Királyság Szent Koronájának javai és az ország [rendi értelemben vett] tagjai”. Uo.

147 Ezt mutatja 1672-ben Cserőczy Kristófnak, a Szepesi Kamara al-jogügyigazgatójának véleménye, aki szerint „Teljesen bizonyos, hogy a szabad és királyi városok a szent Korona javadalmi”, ezzel összefüggésben tehát a városokra kiszabott adók (a földesurakhoz hasonlóan) egyedül a kamara döntésétől függenek. Uo., 266.



újra feltalált koronafogalomnak és a szentkorona-tannak tehát nincsenek 17. századi gyökerei.

Ezt a következtetést támasztja alá a protestáns kassai polgárok és Belgiojoso között 1605. október 27-én – már a Bocskai-felkelés alatt – lezajlott alábbi szóváltás is. A hadvezér Bocskai csapatai elől menekült, és szeretett volna menedéket kapni a város falai között. A krónikák szerint a polgárok nem engedték be, és azt kiáltozták a falakról, hogy soha többé nem fogadják be maguk közé őt, aki „az ország és a közös szabadság esküdt ellensége, és aláássa a honi törvényeket”.<sup>148</sup> Ebből is kitűnik, hogy a politikai vita lényege nem a korona jelentése, hanem csak annak a rendi társadalom szabadságával kapcsolatos értelmezése volt.

A koronához szervesen kapcsolódó példa tárgyalása után visszatérünk Bocskai udvarának tevékenységéhez. Az udvarhoz köthető, legkorábbi ismert, nyomtatásban megjelent katonaének, amelyben a korona új, legitimáló jelentése előfordul, és amelyben a haza és a nemzet iránt érzett szeretet a Bocskai-felkelés jogosságát igazolja, 1604 decemberéből származik. A költeményt Debreceni Szappanos János (Ioannes Smigmatopoeus Debrezinus, 1589?–1620?) írta,<sup>149</sup> és az 1605-ben kinyomtatott *Militaris congratulatio comitatus Bihariensis* című röpiratban közölték.<sup>150</sup> Szappanos a váradi káptalan levéltárosaként, illetve udvari költőjeként működött, és már a felkelés előtt is írt hosszú, történelmi tárgyú költői műveket.<sup>151</sup> 1607-ben szó esik egy – azóta elveszett – *Historia Hungarica* című művéről, amelyen éppen akkor dolgozott, és amelynek kinyomtatására Bocskai pénzt hagyományozott végrendeletében.<sup>152</sup> Mivel a *Militaris congratulatio*t Bocskainak ajánlotta, és az ő hadvezéri tevékenységéről szól, valószínű, hogy a mű megírására is Bocskai adta a megbízást, és ő fizette a nyomtatás költségeit.

A pamflet, amelybe a katonaéneket illesztették, Bocskai hadvezéri képességeinek dicsőítése jegyében született. A műnek a vezért di-

148 Idézi NAGY László, „Megint fölszánt magyar világ van...”, Bp., 1985, 49.

149 Szappanos életútjáról nem sokat lehet biztosan tudni. Feltehetően debreceni polgárok gyermeke volt, és Wittenbergben tanult. A váradi káptalannál levéltárnoki tisztet töltött be. Miután Bocskaihoz csatlakozott, alighanem a hajdúk egyik hadvezérének prédikátora lett. MIE; KLANICZAY, *A magyar irodalom története*, Bp., 1964, I, 96–97; RMKT XVII. század, 1, szerk. UÓ-STOLL Béla, Bp., 1959, 581–584.

150 Johannes S. Debrezenis, *Militaris congratulatio Comitatus Bihariensis: Ad Illustrissimum Principem et Dominum, Dn. Stephanum Botskai de Kis Maria...*, Debrecen, 1605, MTA, RMK I. 397.

151 BITSKEY István, Bethlen Gábor és a két Rákóczi György irodalompolitikája, *Magyar Könyvszemle*, 102(1980), 3.

152 SZIGETHY Gábor (szerk.), *Bocskai István testámentumi rendelete*, Bp., 1986, 21.

csőítő kifejezésekkel teli, hosszú latin címe van. Ezután egy verses formájú, Bocskaihoz címzett ajánlás következik, amely szintén latinul íródott, majd a magyar nyelvű költemény. A *Militaris congratulatio* két-nyelvűsége azzal van összefüggésben, hogy milyen céllal írták az egyes részeket. A cím és az ajánlás szövege a megbízónak, Bocskainak szól, miközben a dicsőítő ének egy másik közönség igényeit szem előtt tartva jött létre. A magyar nyelvű költemény célja az volt, hogy igazolja Bocskai hadvezéri mivoltát csapatai előtt, és lelkileg erősítse a sereget.<sup>153</sup> Ez a hallgatóság pedig alighanem jobban tudott magyarul, mint latinul. Miután a katonaének megjelent nyomtatásban, valószínűleg szájhagyomány útján terjedt tovább.

A katonaének legitimáló szerepe a mű formájában is felismerhető: ez egy Bocskairól szóló, a vezér hajdúi nevében előadott dicsőítő ének. A hajdúereg kismesekből és parasztokból állt, akiket a 16. század folyamán elűztek földjeikről az oszmán hódítók, ezért elszegődtek katonának.<sup>154</sup> Werbőczy *natio Hungarica*-eszméjének „a katolikus hitért küzdő királyhű nemesek” értelemben vett jelentését biztosan nem lehetett ezekre a katonákra alkalmazni. A csapatok nagyrészt protestáns vallásúak voltak, és – amint ez különféle rendeletekből és törvényszövegekből kitűnik – a király, a nemesség és a parasztok úgy tekintettek rájuk, mint az ország rákfenéjére.<sup>155</sup> Magyar István evangélikus prédikátor 1602-ben így panaszkodik a hajdúkról: „Ez-e a keresztyéni vitésség? Így kell-e az keresztyénséget ótalmazni? Magunk is elpusztítjuk így magunkat. Az török sem cselekedti azt az alatta valókkal. Ó, ki sok porta szállott az kóborló vitézek miatt le. Ezek által meg nem szabadítjuk Magyarországot.”<sup>156</sup>

A katonaének politikai háttéréhez tartozik, hogy a felkelők és a hajdúk nem tekintették magától értetődőnek Bocskai vezéri mivoltát, hiszen Bocskainak nagyon rossz híre volt Erdélyben.<sup>157</sup> A felkelést megelőző években Bocskai (éppen úgy, mint Illésházy) a Habsburg udvarhoz kötődött, és a Habsburg-dinasztia pártján volt.<sup>158</sup> Alig tíz évvel ko-

153 Ebből a szempontból a németalföldi szabadságharc idejéből származó, *Wilhelmus* című dallal lehet kapcsolatba hozni. A *Wilhelmus* a 20. század elején Hollandia himnusza lett.

154 BENDA, A *Bocskai-szabadságharc*, Bp., 1955, 7–8. A 16. század elején, amikor az ország déli, szerb területeit török katonaság rohanta le, a hajdúk nagyrészt szerb nemzetiségűek közül kerültek ki. Amilyen mértékben az oszmánok előrenyomultak a magyarlakta területeken, olyan mértékben növekedett a magyarok száma a hajdúk között. NAGY László, „Megint fölszánt magyar világ van...”, Bp., 1985, 81–95.

155 Lásd többek között CJH, 1602:19. tc.

156 MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, szerk. KATONA Tamás, Bp., 1979, 164.

157 NAGY László, *Kard és szerelem*, Bp., 1985, 77.

158 FAZEKAS István, Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveire, *Studia Caroliensia*, 1(2006), 73–85.

rábban, a hírhedt „véres farsang” alkalmával (1596) számos székelyt, valamint erdélyi urat is kivégeztetett, akik szakítani akartak Rudolf-fal, és azt szorgalmazták, hogy a fejedelemség csatlakozzon az Oszmán Birodalomhoz. Attól kezdve, hogy a király őt magát kezdte fenyegetni, Bocskai éppen azt a politikát népszerűsítette, amely miatt korábban másokat hazaárulásért kivégeztetett.<sup>159</sup> Ezért volt fontos a számára, hogy módosítsa a személyéről kialakult negatív véleményt. Egy dicsőítő ének megírására adott megbízás beleillik ebbe a képbe.

A dicsőítő énekben Szappanos isteni legitimációval látja el Bocskainak a felkelés első hónapjaiban véghezvitt cselekedeteit. Az erdélyi főúrnak 1604-ben sikerült rávennie a hajdúk választott vezéreit, hogy csatlakozzanak a király elleni felkeléshez, és ezáltal váratlan győzelmet aratott Rudolf sokkal erősebb királyi hadai felett.<sup>160</sup> Szappanos a bekövetkezett eseményeket Isten beavatkozásának tulajdonítja. Bocskai harca tehát nem egyszerű felkelés volt, hanem „Isten causaja” – mondja a költő a 13. versszakban.<sup>161</sup>

Ezt követően Szappanos úgy vezeti be a magyar rendi nemzet eszméjét, hogy szembeállítja azt a törvénytelen király képével. Kijelenti, hogy Rudolfot megigézte a Sátán, mert Isten, a keresztények és a haza ellen fordult, és ez a magyarok és a keresztény világ szenvedésének az oka.<sup>162</sup> De már közeledik a segítség – tudatja a költő: Isten megkönyörült a magyarokon Bocskai személye által, és meg fogja büntetni Rudolfot. Az első versszakban ezért éneklik meg a hajdúk Bocskait úgy, mint a magyarok Istentől küldött szabadítóját, aki mint Krisztus katonája szállott alá a mennyből, hogy törődjön a magyarság szabadságával és jólétével.<sup>163</sup> Szappanos úgy ábrázolja Bocskait, mint a haza és a nemzet keresztény oltalmazóját. Leírása ezáltal Berger korábban említett művére is emlékeztet. Valószínűleg nem saját ideológiáját fogalmazta meg képeiben, a Bocskai-udvar hatása szinte biztosra vehető.

Szappanos ezekben a strófákban a hajdúk hagyományosan negatív imázsát is átformálja: úgy mutatja be őket, mint a haza jámbor védelmezőit, Isten eszközeit a Sátán elleni harcban. Nemcsak Bocskai eljövetele, hanem az is Isten műve, hogy a hajdúk csatlakoztak a felkeléshez, és ezt követően megváltoztatták életvitelüket – hangzik el

159 György István TÓTH, *Alternatives in Hungarian History in the Seventeenth Century*, in *Hungarian Studies*, Bp., 2000, 173.

160 MAKKAJ, István Bocskai's Insurrectionary Army, in János M. BAK–Béla K. KIRÁLY (szerk.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, New York, 1982, 281–283.

161 DEBRECENI SZAPPANOS János, *Militaris congratulatio comitatus Bihariensis*, in RMKT XVII. század, 1, szerk. KLANICZAY-STOLL, Bp., 1959, 258, vers 13, r. 39.

162 Uo., 258, vers 13, r. 37–39.

163 Uo., 257, vers 1, r. 1–3: „Az szep szabadsagra, Magyarsag javara”.

a hajdúk szájából. A negyedik versszakban a hajdúk beismerik, hogy hosszú időn át bűnös életet éltek.<sup>164</sup> Emiatt Isten többé már nem állt mellettük, és ők féltek tőle, de mióta Bocskai közéjük állt, Isten újra megajándékozta őket kegyelmével.<sup>165</sup> Bocskai eljövételének köszönhetően a bűnös hajdúk a haza jámbor és bátor védelmezőivé váltak, amint az az ötödik versszakból kiderül. A hajdúk imádkoznak, Jézus nevét hívják segítségül, „Vitez modon” élnek, és eltiporják az ország ellenégeit. A katonának így végződik: „Szegeny szep hazankert, Magyar Koronankert, Ideye vagdalkoznunk.”<sup>166</sup>

A költő (vagy az, akitől a koncepció származik) megváltoztatja a magyar rendi nemzet képét azáltal, hogy a hajdúkat „nemzetként” határozza meg.<sup>167</sup> Ez a gondolat ütközött a hagyománnyal, mert egészen addig mindenekelőtt a rendeket (*regnum* értelemben), és még inkább a nemességet jelölték ezzel a kifejezéssel.<sup>168</sup> A korábban említett költő, Rimay is a nemességhez tartozott, ebben a sajátos összefüggésben kell megvizsgálni, miként használja ezt a kifejezést. Mivel Szappanosnak különleges politikai célja volt az új jelentéssel – nevezetesen az, hogy igazolja Bocskai vezéri mivoltát a felkelők és saját csapatai előtt –, a rendi nemzet legitimációs szerepének eszméjét is megváltoztatja.

Szappanos azzal magyarázza a szándékos jelentésváltoztatást, hogy kijelenti: a hajdúk küldetést kaptak Istentől. Ehhez a küldetéshez tartozik, hogy oltalmazza az egyházat és a kereszténységet azáltal, hogy megvédi a hazát a bűnös királytól.<sup>169</sup> E szent küldetés miatt állnak az immáron példás életet élő hajdúk az ég oltalma alatt és az ember al-kotta rend felett, mert őket nem a törvények, hanem az egyház (*ecclesia*) köti a világhoz – így a költő.<sup>170</sup> A katonák ezért hazaszeretetre szólítják fel egymást a katonáékban, valamint arra, hogy küzdjenek

164 Uo., vers 4, r. 11: „Mert nagy sok volt bününk”.

165 Uo., r. 10–12.

166 Uo., vers 5, r. 13–15.

167 Uo., 259, vers 19, r. 55; 260, vers 29, r. 85 („nemzetünk”).

168 Graeme MURDOCK, *Calvinism on the frontier 1600–1660: International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford, 2000, 300; KLANICZAY Tibor, *Stílus, nemzet és civilizáció*, Bp., 2001, 14. Ráadásul a 16. században élesebb különbséget tettek az egyes személyek *natio* fogalommal jelölt jogi-politikai származása és *gens* fogalommal jelölt nyelvi-etnikai hovatartozása között. KLANICZAY ezzel kapcsolatban egy bizonyos „Gregorius Schwonaritsch Scharwariens, Pannonius natione, Croata genere” (magyar származású, horvát nemzetiségű személy) 1597-ből származó példájára mutat rá (Uó, Die Benennungen ‘Hungaria’ und ‘Pannonia’ als Mittel der Identitätssuche der Ungarn, in Uó-Katalin S. NÉMETH–Paul Gerhard SCHMIDT [szerk.], *Antike Rezeption und Nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*, Bp., 1993, 107).

169 DEBRECENI SZAPPANOS János, i. m., 259, vers 23, r. 68.

170 „Az Ecclesiahoz, Nem a külső jokhoz, Köttetünk ez vilagon.” Uo., 259, vers 23, r. 69. Az *Ecclesia* szó betű szerinti értelemben egyházat, templomot jelent. Ebben a szöveg-összefüggésben a protestáns hívek közösségére utal.

„az Ecclesiaert, Igaz tudományert”.<sup>171</sup> A hajdúknak ez az „egyházért és a hazáért küzdő, jámbor harcosokként” való bemutatása természetesen teljes egészében a képzelet szüleménye, hiszen barát és ellenség egyaránt arról panaszkodott a felkelés idején, hogy a hajdúk romlást és pusztulást hoznak Magyarországra. Az egyház és a politika összekapcsolása a rendi nemzet történelmi képében – ahogyan azt Arno Strohmeyer az osztrák tartományokban ugyanebben az időszakban megfigyelte – valójában inkább a „történelem vallásosításának” („Konfessionalisierung der Geschichte”) irányvonalába illeszkedik.<sup>172</sup>

Azáltal, hogy megalkotja a hajdúknak mint a magyar rendi nemzet Istentől küldött igaz képviselőinek képét, a költő úgy mutatja be Bocskait, mint „a magyarok nemzeti uralkodóját”, aki felveszi a harcot Rudolf-fal, „az eretnek királlyal”. Ez a gondolkodásmód Benda Kálmán szerint a református politikai gondolkodásban gyökerezik, és a németalföldi irányzatokhoz lehet hasonlítani.<sup>173</sup> Szappanos úgy szemlélteti Bocskai isteni kiválasztottságát, hogy bibliai alakokkal azonosítja:<sup>174</sup> egyszer Mózeshez,<sup>175</sup> három alkalommal pedig Gedeonhoz<sup>176</sup> hasonlítja, sőt a Názáretből jött Jézussal is kapcsolatba hozza a kis Bihar megyei magyar faluból származó Bocskait, mondván, hogy mindketten megváltottatták a világot.<sup>177</sup> A költő a Bibliában szereplő, a törvényes hatalom elleni harcukban Isten támogatását élvező vezetőkről vett példákkal Bocskai harcra szállását igazolta.

A vallásos példákon kívül Szappanos egy világiasabb jelképet is felhasznált Bocskai támogatására: a magyar koronát. Költeményében bevezeti a „koronank” fogalmat, és összekapcsolja azt a „haza” és a „nemzet” fogalmával. A hajdúk a mi „szegény, szép hazánkért és magyar koronánkért” küzdenek, ahogyan már idéztük az 5. versszakból.<sup>178</sup> A 12. versszakban a „megsértett korona” képét villantja fel a költő, amikor a hajdúkkal elpanaszoltatja, hogy a magyar koronát semmibe

171 Uo., 258, vers 7, r. 19; vers 8, r. 22.

172 Arno STROHMEYER, Konfessionalisierung der Geschichte? Die ständische Historiographie in Innerösterreich an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert, in BAHLCKE-STROHMEYER (szerk.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, Stuttgart, 1999, 221–247.

173 BENDA, A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára, *Helikon*, 17(1971), 322–331.

174 HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., 2001, 26.

175 DEBRECENI SZAPPANOS János, i. m., 259, vers 18, r. 54.

176 Uo., 258, vers 14, r. 40; 258, vers 18, r. 54; 260, vers 28, r. 83. Bocskai mint Gedeon ábrázolását gyakran alkalmazták a felkelés idején. Lásd még FÖLDVÁRI Ambrus, *Historia de victoria Gedeonis*, in RMKT XVII. század, 1, szerk. KLANICZAY-STOLL, Bp., 1959, 380–389; *Alia historia de iisdem disturbis*, uo., 436 r. 130.

177 DEBRECENI SZAPPANOS János, i. m., 259, vers 17, r. 51.

178 Uo., 257, vers 5, r. 13–15.

veszik a király katonái: „Az Magyar Coronat, Vilag kivansagat, Labok ala tapodgyak [...].”<sup>179</sup> A 15. versszakban a hajdúk királyukká emelik Bocskait „koronank” által, de a következő versszakban már azt mondják, hogy voltaképpen nem ők, hanem maga Isten tette őt a haza királyává. Úgy tűnik, hogy Szappanos a koronát a haza szimbólumaként és valóságos, megfogható koronaékszerként értelmezi, a két értelmezést pedig a „koronank” kifejezésben foglalja össze.

Szappanos itt arra használja fel a magyar koronát, hogy általa Bocskainak a felkelés vezetőjeként betöltött szerepét igazolja. Figyelemre méltó elgondolás, hiszen a korona eredetileg a királyi hatalmat legitímálta. Szappanos „nemzet”- és „korona”-eszméje azonban mégsem hasonlít a Werbőczy törvénykönyvében szereplő *natio* és *sacra corona* fogalmakhoz. Werbőczynél a *natio* és a „Magyarország koronája” eszme szerepe, hogy a magyar nemesség szabad királyválasztási jogát igazolja. A koronának erre a jelentésére alapozva van a magyar nemzetnek (*natio Hungarica*) joga ahhoz, hogy királyt válasszon, meghatározott feltételek mellett letegye a trónról, vagy szembeszegüljön vele, ha az uralkodó megsértené a nemesség jogait, vagy más módon visszaélne hatalmával.

Szappanos továbbfejleszti a *natio*-eszmét azáltal, hogy a hajdúkat a *natio Hungarica* tagjainak nevezi, és a „magyar nemzettel” azonosítja őket. Azzal igazolja ezt az azonosítást, hogy utal a hajdúkat támogató isteni kegyelemre. Ezt követően Werbőczy politikai elméletét ezzel a „nemzet”-eszmével kapcsolja össze. Mivel a hagyományos koronajelentés a *natio* királyválasztási jogát igazolja, Szappanos pedig a magyar rendi nemzettel azonosítja a hajdúkat, logikus, hogy a korona szerepet játszik a hajdúkról és Bocskairól írott költeményében. Bocskai vezető szerepét a „hajdúk mint *nemzet*” fogalom révén, a magyar koronáról alkotott elképzeléssel támasztja alá.

Szappanos (vagy Bocskai udvara) a *natio*-eszmén kívül a korona-eszmét is továbbfejlesztette. A „Magyar Koronank” kifejezést használja a szent korona (*sacra corona*) helyett, ami módosult jelentésre utal. A jelentések közötti különbség a magyar rendi nemzet jellege, a királyi hatalom legitimitása és a korona legitimációs jelentése közötti kapcsolatról vallott nézetek változásából fakad.

A „Magyar Corona” képének ezáltal hármas szerepe van. Először is, hogy megmutassa: Rudolf királyi hatalma elveszítette törvényes alapját. Ezt a „lábbal tiport” korona képével ábrázolja a szerző. Másod-

<sup>179</sup> Uo., 258, vers 12, 34.

szor: a korona a rendi nemzet számára a korábban vázolt politikai jelentést hordozza, mindazonáltal a „nemzethez” kötődik. Minthogy a szerző szerint a protestáns hajdúk alkotják az igazi nemzetet (*natio*), vagyis a magyarok rendi nemzetét, a korona őket illeti meg. A költeményben a korona elveszítette „szent” jelzőjét, helyett „a mi magyar koronánknak” nevezik. A hajdúk mint a nemzet valódi tagjai a magyarok szabadságáért, és ezzel együtt koronájukért, valamint azért küzdenek, hogy érvényesüljön a koronának a rendi nemzet számára megnyilvánuló jelentése. Harmadszor: a korona jelentése Szappanos szerint azt is magában foglalja, hogy a hajdúknak joguk van arra, hogy szembeszálljanak a törvényesen megkoronázott királlyal, és Isten kegyelmével saját királyt válasszanak és koronázzanak az őket megillető koronával. Ezáltal a korona ebben az elképzelésben összekapcsolódik a Habsburg uralkodó legitimációs válságával, a rendi nemzet politikai jellegével és a rendi társadalom szabadságjogával.

Szappanos koronaleírása nem egy valóban létező állapoton alapul, mivel a korona még soha nem volt a hajdúk kezében, és eladdig Bocskait sem koronázták meg ezzel a koronával. A korona jelentése a szerző számára összekötő kapocs a megváltozott magyar „nemzet”-eszme és a Bocskait a „magyarok nemzeti királyaként” ábrázoló kép között. Szappanos költői módon, képekben fogalmaz meg egy politikai elméletet a magyar nemzetről. Ez az elmélet kielégíti azt az igényt, hogy a Bocskai-követők igazolhassák a törvényes király elleni felkelés jogosságát. Ezenkívül a magyar rendi nemzetről és a koronáról alkotott eszme is megváltozott azáltal, hogy Szappanos az 1604. évi politikai körülményekhez igazította Werbőczy elméletét.

A katonaénekekben alkalmazott politikai képek által Szappanos ugyanakkor kulturális változást is útjára indított. A korona többé már nem kizárólag a királyi hatalmat legitimálja, hanem a magyar nemzet megváltozott képét. Ez utóbbi jelentésében, amely először a Bocskairól szóló katonaénekekben jut kifejezésre, a korona különválik a királytól, de összekapcsolódik a haza és a magyarok rendi nemzetének eszméjével, valamint a magyarok nemzeti vezetőjének képével, aki fel fogja szabadítani a hazát. A korona jelentésének változása a szóhasználatban is megfigyelhető. A latin *sacra corona* kifejezés helyett Szappanos a „Magyar koronánk” kifejezést alkalmazza, ami a korona mint szimbólum és a magyar rendi nemzet között fennálló kapcsolatra is utal.

Bocskai és hívei azáltal, hogy ismét elővették és új politikai és vallási elképzelésekkel kapcsolták össze a nemzeti önazonossággal összefüggő régi témákat, megteremtették a fenyegetett magyar rendi nem-

zet képét. Szerintük az istentelen zsarnok, Rudolf, és német hívei a rendi nemzet és az ország szabadságát és épségét fenyegetik. Az Istentől küldött nemzeti uralkodó, Bocskai meg fogja menteni a magyarságot és az országot a pusztulástól. A felkelés célja ezért az volt, hogy nemzeti uralkodó vezetésével helyreállítsa az ország szabadságát és egységét.

## A szerencsi kiáltvány (1605)

A magyar rendi nemzetről alkotott, megváltozott elképzeléseket külföldön először egy 1605-ben tartott részgyűléssel egy időben hozták nyilvánosságra. A gyűlésen, amelyre 1605. április 16-i kezdettel Szerencsen került sor, az észak-magyarországi és az erdélyi rendek vettek részt. Bocskai azzal a szándékkal hívta össze a magyar rendeket, hogy anyagi támogatást szerez tőlük a felkelés folytatásához.<sup>180</sup> Az összegyűlt rendek előadták a királlyal szembeni panaszait, megfogalmazták a felkelés célkitűzéseit, és megvitatták a követendő stratégiát.

A gyűlésre a felkelés fordulópontján került sor, hiszen a felkelők már elkönyvelték Rudolf csapataival szemben aratott első katonai sikereiket, és megkapták az oszmánok támogatását. Az összejövetel alkalmával megerősítették Bocskai vezető szerepét azáltal, hogy a rendek „Magyarország fejedelmévé” választották. Bocskai megválasztását követően esküt tett, amelyben megígérte, hogy „elismeri magyar híveinek azon szabadságait és törvényeit, melyeket a rendek akarataival és hozzájárulásával fogadtak el”.<sup>181</sup> Bocskai így Magyarországon és külföldön egyaránt a rendek által megválasztott „nemzeti fejedelemként” léphetett fel a „megkoronázott német király” ellenében, aki elveszítette hatalmát a magyarok felett. Ily módon Bocskai igazolta a felkelés jogosságát, megerősítette saját hatalmi pozícióját, és választott „nemzeti fejedelemként” vezetése alatt egyesítette az ország felkelő területeit Rudolf ellenében.

A szöveg, amelyben a király elleni felkelés okait és célkitűzéseit igazolják, szerencsi kiáltvány néven ismert.<sup>182</sup> 1605. január 10. és 24.

<sup>180</sup> BENDA, *A Bocskai-szabadságharc*, Bp., 1955, 33.

<sup>181</sup> Lásd Alvinczi Péter református prédikátor feljegyzéseit: BENDA (szerk.), Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598–1622, in *A Ráday Gyűjtemény évkönyve*, 1955, Bp., 1956, 14; MOE, XI, 155. A választást nem követte koronázás, csak egy velencei követ híresztelése járta Prágában, amely szerint Bocskai megkoronáztatta magát Szent László király koronájával: uo., 129, 2. j.

<sup>182</sup> „Quaerelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano”, in MOE, XI, 169–184. Részleges magyar



között keletkezett, és a szerencsi gyűlésen hozták nyilvánosságra.<sup>183</sup> Jelentősége abban áll, hogy tartalma nemcsak a felkelés jogosságát igazolta, hanem számos 17. századi politikai írás alapjául is szolgált. Azon témák közül, amelyeket ezekben az írásokban felhasználtak – így például a magyar rendi nemzetről kialakított képet –, számosat a szerencsi kiáltványra lehet visszavezetni. A magyar rendi nemzetről kialakított képnek az volt a szerepe, hogy legitimálja a magyar rendek felkelését a törvényes király ellen. A szerencsi kiáltvány tehát szintén egy új fejlődési szakasz kezdetét jelzi. Ezért fontos, hogy részletesen foglalkozunk a szöveg keletkezésével, valamint azzal a kérdéssel, hogy ki volt a kiáltvány szerzője, hogyan épül fel a szöveg, és milyen témák fordulnak benne elő.

Ennek a kulcsszövegnek a létrejöttéről és hátteréről viszonylag sokat tudunk azokból a megjegyzésekből és utalásokból, amelyek Bocatius emlékirataiból (1611) és a raboskodása idején felvett kihallgatási jegyzőkönyvekből (1606) származnak. Bocatius szerint a kiáltvány keletkezésének indítóoka egy Nürnbergben nyomtatott traktátus megjelenése volt, amelyben azt vetették a *gens Hungarica* szemére, hogy „a keresztények és a németek vére árán” az oszmánokhoz csatlakozott.<sup>184</sup> Ebből következik, hogy a kiáltvány létrehozása együtt járt az oszmánokhoz fűződő viszony igazolásának szükségességével.

A kiáltvány szerzőjét nem lehet biztonsággal megnevezni.<sup>185</sup> A történész Nagy László kijelenti, hogy Káthay Mihály – a felkelés első hónapjaiban Bocskai kancellárja és legfontosabb tanácsadója – tekinthető a mű legvalószínűbb alkotójának.<sup>186</sup> Ez a katolikus főúr, hadvezér és humanista volt a király elleni felkelés legjelentősebb teoretikusa azt megelőzően, hogy Illésházy 1605-ben a felkelőkhöz csatlakozott.<sup>187</sup> Irodalmi

---

fordítása megjelent in BENDA, i. m., 93–102; a fordítás hiányos, és bizonyos helyeken nem megfelelő: SINKOVICS István (szerk.), *Magyar történeti szöveggyűjtemény*, II/1–2, Bp., 1968, 285–300. Többek között a *sceptum* szót 'koroná'-nak fordítja, ezenkívül hiányzik például a császári koronáról szóló rész (uo., 290 és 295). Elképzelhető, hogy egy másik kézirat alapján történt a fordítás.

183 MAKKAI László, Bocskai és európai kortársai, *Történelmi Szemle*, 17(1974), 486; NAGY László, A magyar politikai irodalom történetéhez (az 1605-ös kiáltvány Európa népeihez), *Magyar Tudomány*, 88(1981), 358–365; Uő, Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának?, in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987, 176.

184 BOCATIUS, in *Olympias Carceraria*, in IOPr, 119r. 23.

185 A kiáltvány szerzőjének személye hosszú időn át vita tárgyát képezte. 1883-ban Károlyi azt állította, hogy Illésházy nem lehet a szerző, mivel a kiáltvány megjelenése idején még nem volt Magyarországon. MOE, XI, 140, 2. j.

186 NAGY László, Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának?, in VARJAS (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987, 175–185; NAGY László, *Botránykövek régvolt históriáinkban*, Bp., 1997, 150–154.

187 Káthayt 1607-ben, közvetlenül Bocskai halála után ölték meg a hajdúk, mivel – alaptalanul – azzal vádolták, hogy megmérgezte a fejedelmet. NAGY László szerint Illésházy adta

munkássága mellett különféle politikai tárgyú műveket is írt a felkelés legitimálása céljából.<sup>188</sup> Nagy szerint Bocskai szolgáltatta a király eleni felkelés jogosságát igazoló legfontosabb politikai eszméket, és Káthay volt az, aki ezeket az elképzeléseket feldolgozta a kiáltványban. Nagy kijelenti, hogy Káthay egyenesen Bocskaitól kapott erre megbízást, mivel Bocskai udvarának katolikus és humanista tagjaként alkalmas volt arra, hogy az ehhez hasonló nézeteket taktikusan fogalmazza meg egy európai közönség számára.<sup>189</sup> Természetesen lehetséges, hogy valóban az udvar legjelentősebb politikai gondolkodója, Káthay volt leginkább abban a helyzetben, hogy – figyelmen kívül hagyva saját vallási meggyőződését – a nyilvánosság elé tárja Bocskai eszméit.

Bocatiusnak egy másik, ehhez nagyon hasonló nyilatkozat létrejöttéről szóló leírásából kitűnik, hogy egy-egy ilyen szöveg összeállításába különböző embereket vontak be.<sup>190</sup> Bocatiustól tudjuk, hogy Bocskait nagyon elkedvetlenítette az említett német röpirat. Ezután egy országgyűlés (feltehetően a szerencsi) azt a megbízást adta Illésházy-nak, Hoffmann Györgynek, Rimaynak és Bocatiusnak, hogy írják meg a választ a pamfletre. A válaszban legyenek leírva a felkelés okai és a béke feltételei; ezenkívül pedig a szöveg foglalkozzon azzal a súlyos veszéllyel, amely a kereszténységet fenyegeti, ha nem kötik meg a békét az oszmánokkal.<sup>191</sup> Bocatius ezután közli, hogy Illésházy elképzelése mellett döntöttek, majd ismerteti a tartalmat, amely nagy vonalakban megegyezik a szerencsi kiáltvány szövegével.

A Bocskai-felkelés szempontjából kulcsfontosságú szöveg jelentőségét tekintve igen különös, hogy nem tudunk sem egy esetleg létező szövegkiadásról, sem arról, hogy milyen más módon terjesztették a kiáltvány tartalmát a felkelés idején. Károlyi Árpád magyar történész egy, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött változatra alapozta saját szövegkiadását anélkül, hogy a pontos lelőhelyet közölte volna.<sup>192</sup> A történészek még mindig ezt a Károlyi-féle kiadást használják és idézik anélkül, hogy bármikor is összevetették volna az eredeti szöveggel. A szöveg kritikai kiadása mindmáig nem készült el.

A kiáltványnak a kortársak számára való jelentőségét és széles körű elterjedését a Magyarországon és külföldön fennmaradt nagyszámú

a megbízást Káthay megőlésére (Káthay Mihály a magyar történelemben, *Valóság*, 9[1976], 93–108); lásd még in Andrea MOLNÁR, *Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe 1598–1606*, München, 1983, 257.

188 NAGY László, Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának?, id. kiad., 175.

189 Uő, *Botránykövek régvolt történelmünkben*, id. kiad., 153.

190 *Interrogatoria für Johann Bocatium*, in IOPr 224 (ad 20). Szöveg: Uő, 383–391.

191 BOCATIUS, *Olympias Carceraria*, 119r. 24.

192 Lásd MOE, XI, 184.

másolat is mutatja. Az Országos Széchényi Könyvtár különböző, más-más időpontokban keletkezett példányok mellett egy Illésházy kéziratában fennmaradt, csonka másolatot őriz.<sup>193</sup> A Magyar Országos Levéltárban az Osztrosith-gyűjteményben található egy kópia.<sup>194</sup> Ugyanakkor két példány van a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, amelyek közül az egyik eredeti, a másik pedig későbbi másolat.<sup>195</sup> Az Osztrák Nemzeti Könyvtárban két másolat található az „Illésházy codexben”, közülük az egyik töredékes.<sup>196</sup> További két példányt a berni Bongarsius-gyűjteményben őriznek,<sup>197</sup> egyet Párizsban,<sup>198</sup> egyet pedig Lengyelországban.<sup>199</sup> A bécsi eredeti példány valószínűleg Bocskai követének, Bocattiusnak a tulajdona volt.<sup>200</sup>

A latin változaton kívül egyéb, a kiáltványon alapuló vagy azzal azonos szövegek is léteznek más nyelveken. 1605-ben Londonban adtak ki nyomtatásban egy alighanem franciából fordított – Franciaországban már korábban kiadott – röpiratot.<sup>201</sup> A szöveg német változatának – amely tartalmát illetően megegyezik a kiáltvánnyal – *Copey eines Sendtschreibens* a címe. Ez formailag egy névtelen „német báróhoz” intézett fiktív levél, melyet magyarról fordítottak németre, és 1605-ben adtak ki nyomtatásban.<sup>202</sup> A Bocskai, Káthay és Péchi Simon által aláírt levél a felhasznált témák, a szerzők és a keltezés helye és ideje (Szerencs, 1605. április 2.) alapján a kiáltvány rövidített változatának látszik. Egy másik szöveg, amely a kiáltvány tartalmán alapul, egy Illésházy, valamint Bocskai más hívei által aláírt, Frigyes választófejedelemhez

193 OSZK, Quart. Lat. 14r–19v. (részlet). Egyéb másolatok: Uó, Fol. Lat. 520, fol. 30r–42v, Fol. Lat. 3411, fol. 76r–84r., Fol. Lat. 3606, fol. 33r–41v. (Codex Isthvánffy).

194 MOL, I. 7, 34. kötet, fol. 123r–127v.

195 ÖStA Wien, HHStA Ungarische Akten Comi. Fasc. 394. Konv. A. 1605, fol. 1r–15v. (eredeti), ÖStA Wien, HHStA Ungarn. Hungarica Fasc. 431C. Konv. A. Nachtrag 1601–1621, fol. 17r–21v.

196 ÖNB, Codex Ms. 8448, fol. 27r–40r, fol. 41r–fol. 42v. (a második rész töredéke).

197 Herman HAAGEN (szerk.), *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)*, Bern, 1875, 1974, 140.

198 Charles de LA RONCIÈRE (szerk.), *Catalogue des manuscrits de la collection des cinq cents de Colbert*, Paris, 1908, 61.

199 Wojciech KETRZYŃSKI (szerk.), *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Ossoliani Leopolitensis*, I, Lwów, 1881, 321.

200 Lásd *Item Quaerelae etc.*, in „II-/B Inventaria 2”, in IOPr 472r 59.

201 *Déclaration des seigneurs et États du royaume de Hongrie contenant les raisons qui les ont meu à s'opposer, par armes, aux violences et oppressions faites aux habitants du dit pays par les gens de l'Empereur*, s. l., 1605; *A Declaration of the Lordes and states of the Realme of Hungarie, contayning the reasons which mooved them to oppose the violence practised upon the inhabitants of the foresaid countrey by the Emperours subiects. Tr. out of French.* (24 ap. 1605), London, 1605, British Library 1193.k.35.(1) és Bodleian Library in Oxford, 4<sup>o</sup> E 3(5) Art.BS.; MAKKAJ, Bocskai és európai kortársai, *Történelmi Szemle*, 17(1974), 487; Uó, A Bocskai-felkelés, in PACH–R. VÁRKONYI (szerk.), *Magyarország története 1526–1686*, I, Bp., 1987, 742; EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy*, Oxford, 1979, 267.

202 [Stephanus BOTSGAY, Michael KATHAY, Simon BECHY], *Copey eines Sendtschreibens / welches Stephan Botschkay / etc. An einen Hungarischen Herrn / seinen Bluts-*

intézett, 1605. december 2-án kelt levél.<sup>203</sup> A fenti szövegekből kitűnik, hogy a kiáltvány a kiszemelt közönség jellegétől függően létrehozott, különféle változatokban élt.<sup>204</sup>

A kiáltvány politikai célja, hogy támogatást szerezzen a keresztény Európában, különösen a német választófejedelmeknél, Bocskainak a Habsburg uralkodó politikája elleni felkelése számára. A kérést abban a tudatban intézték Európához, hogy közben Bocskai a háttérben az oszmánoknál, a keresztény Európa ősi ellenségeinél keresett támogatást. A kiáltvány tartalma tehát egyfelől a magyarok törvényes királya elleni felkelés jogosságát, másfelől a magyar-oszmán kapcsolatot hivatott igazolni. A szerzők szerint a felkelés oka a király törvénytelen uralkodása, ezért az érvelésben ez a leghangsúlyosabb téma. A királynak Magyarország és a magyarok megsemmisítésére irányuló politikája következtében a magyarok kénytelenek voltak felkelni a törvényes uralkodó ellen, és az oszmánoknál kellett segítséget keresniük. Ezt azzal alapozzák meg, hogy részletesen felsorolják, mi történt az elmúlt években az országgal és a néppel Rudolf politikája miatt.

A legerőteljesebb kép, amely ezt az érvelést volt hivatva alátámasztani, a nemzetnek és a hazának mint a kereszténység védőbástyájának (*propugnatio christianorum*) ábrázolása volt. Ebben a képben a Magyar Királyság területét (és a magyar népet) úgy mutatják be, mint egy képzeletbeli falat, amely megóvjá a nyugat-európai kereszténységet a pogány oszmánok kelet felől érkező támadásának veszélyétől.<sup>205</sup> Az ábrázolásnak az a gondolat adta az alapját, hogy a kereszténység oltalmazása Európa keresztény közösségén belül a magyarok szent küldetése volt. Ez az elképzelés a középkorból származik, és a magyar királyi udvarban jött létre. Eredeti funkciója az volt, hogy igazolja a magyar királyok terjeszkedő hatalmi politikáját Európa közepén. Mint

*verwandten / von jetzigem Zustand und Kriegswesen in Hungarn / gethan. Aus seiner Sprach in die Hochdeutsche ubergesetzt, s. l., 1605, RMK III. 1023/a. Ugyancsak megjelent mint Sendtschreiben welches von jetzigen Zustand und Kriegswesen in Hungarn getan, aus seiner Sprach in die Hochdeutsche ubergesetzt... s. l., 1605, RMK III. 5713. Egy másik változat: Copey eines Sendtschreibens, MTAK, RMK IV. 617, ugyancsak megtalálható a berni városi könyvtárban.*

203 IOPr 383–391.

204 G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó–SZABÓ Péter, *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*, Bp., 2006, 192–193.

205 TERBE Lajos, *Egy európai szállóige életrajza*, Bp., 1937; DEÉR, *Pogány magyarság, keresztény magyarság*, Bp., 1938, 219–262; BENDA, *A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században*, Bp., 1942; R. VÁRKONYI, *A török kiűzésének tervei Európában és Magyarországon*, in Uó (szerk.), *Magyarország keresztútjain*, Bp., 1978, 177–184; Uó, *A török kiűzésének eszméje a magyar politikai gondolkodásban a XVII. század közepén*, uo., 393–403; HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Bp., 1992; R. VÁRKONYI, *Az egység jelképei a megosztottság másfél évszázadában*, in *A Hadi történeti Múzeum értesítője*, Bp., 2002, 65 (Acta Musei Militaris in Hungaria, 4).

ilyen, a magyar királynak mint a kereszténység oltalmazójának (*defensor christianitatis*) ábrázolásával állt kapcsolatban,<sup>206</sup> és a Magyarország déli határvidékén terjeszkedő Oszmán Birodalom fenyegetésének következményeként a 15. században tűnik fel gyakrabban az irodalomban.

A kép szerepe a 16. század elején, a középkori Magyarország vesztét okozó 1526. évi mohácsi csatát követően változott meg. Ezúttal arról kellett meggyőznie Európa hatalmasságait, hogy Magyarország stratégiai fontossággal rendelkezik Európa védelmezésében, ebből következően szükségszerű az ország eredeti határainak helyreállítása. Mivel a visszafoglalás hosszú ideig csak politikai vágyalom maradt, a „kereszténység védőbástyája” kép azt volt hivatva alátámasztani, hogy Magyarország maradék területeit meg kell tartani a keresztény Európa számára.

Magyarországnak a kereszténység védőbástyájaként való ábrázolása a 16. és a 17. század folyamán sokféle alakban, főként a Német-római Birodalomban bukkant fel a „panaszirodalom” műfajához tartozó alkotásokban.<sup>207</sup> A műfaj a művek tartalma és a bennük alkalmazott stílus alapján kapta a nevét. Az írások fő témája Magyarországnak, valamint az ország népének siralmas állapota, amelyet érzelmi telítettségű „siralom” formájában tártak az európai közönség elé. A „siralmakban” a védőbástya képe a „magyarok szenvedéseinek” témájával kapcsolódott össze, mivel a szerzők kijelentették, hogy az ország és a nép helyzete az isteni küldetés következménye. Ezeknek az irodalmi műveknek az volt a céljuk, hogy Európában, és különösen a Német-római Birodalomban gazdasági, katonai és politikai támogatást szerezzenek a Magyarországi területén folyó oszmánellenes harcokhoz.

A szerencsi kiáltvány megjelenése ebben az irodalmi műfajban is fejlődést jelentett, mivel ismét megváltoztatta az ábrázolás legitimációs funkcióját.<sup>208</sup> A kiáltvány fő célja az volt, hogy támogatást szerezzen Európában a király politikája ellen irányuló magyarországi felkelés számára. A „kereszténység védőbástyája” kép szerepe itt nem a császár pénzbeli támogatás iránti kérelmének alátámasztása, hanem Bocskai és a felkelők politikai üzenetének igazolása. A legitimációs jelentés az itt következő három funkció által jut kifejezésre a szövegben. A kép első funkciója az, hogy bemutassa a kiszemelt olvasóközönségnek a magyar rendi nemzetet és Magyarországot. Második feladata,

206 DEÉR, i. m., 256.

207 IMRE Mihály, *Magyarország panasza*, Debrecen, 1995, 160; ÓZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet.” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Bp., 1991.

208 Uo., 161.

hogy megjelenítse az Európa népei és a magyar rendi nemzet közötti kapcsolatot. Harmadszor arra szolgál, hogy aláássa a császár hatalmának legitim voltát Európában. Bocskai politikai üzenete a magyar rendi nemzet ábrázolásán, az Európához fűződő kapcsolaton és a császárról kialakított negatív képen keresztül jutott el az olvasókhoz és a hallgatókhoz.

A mű a magyarokról, a rendi nemzetről és a keresztény Európában elfoglalt helyükről szóló összefoglalással kezdődik.<sup>209</sup> A magyar nép legfontosabb jellemzője a szenvedés, ami az oszmánellenes háború következménye. A szenvedés abból a küldetésből fakad, hogy Magyarországnak és a magyaroknak kell magukra vállalniuk a kereszténység védőbástyájának feladatát. A szerzők ezáltal egységes nemzetként mutatják be a magyarokat Európa előtt. Ezzel ismerős helyzetre utalnak, hiszen a „magyarok szenvedései” téma közismert volt számtalan Európában megjelent, Magyarország helyzetéről szóló híradásban és röpiratban. Miután a szerzők röviden összefoglalták az oszmánellenes harc történetét, áttérnek a magyar nép karakterének ismertetésére. A magyarok szerintük erős, megbízható és kitartó emberek, akik megtartják és megoltalmazták hitüket, és inkább a halált választják, mint hogy el kelljen szakadniuk a keresztény népektől. Úgy vélik, ez az oka annak, hogy Magyarország mindig visszautasította az oszmánok békeajánlatát.

Ezt követően meglepő fordulatot vesz a történet, amikor a szerzők kijelentik, hogy a kereszténység védőbástyája minden várakozás ellenére leomlott. Azt állítják, hogy ezt nem az ellenséges ágyúk okozták: a falakat maga a magyarok választott és felesküdtött királya aknáztatta alá és rombolta le. Ezután megmagyarázzák „a fal leomlását”. Elmondják, hogy uralkodásának kezdetén a magyarok még szívből királyuk mellett álltak. Lelkesen választották meg és koronázták királlyá Rudolf főherceget, miután megígérte, hogy elismeri jogaikat és törvényeiket. Majd pedig saját jószántukból olyan sok adót fizettek és annyi csapatot bocsátottak rendelkezésére ennek a királynak, mint még soha egyik uralkodónak sem a történelem folyamán. Habár tizenöt évig eltartott az oszmánellenes háború Magyarországon, a magyarok erősen és bátran viselték ezt a terhet, és nem panaszkodtak – mondják a szerzők.

A kiáltvány szerkesztői szerint akkor következett be a törés, amikor a magyarok teljesen kimerültek a kereszténység és saját országuk védelmezésében, és a jobb jövőben reménykedtek.<sup>210</sup> Ekkor határozta el Rudolf, hogy kihasználja a helyzetet és keresztülviszi tervét, a húsé-

209 MOE, XI, 168.

210 MOE, XI, 170.

ges magyaroknak, a kereszténység védelmezőinek szánt hálaként... Szándéka a magyarok megsemmisítése volt, valamint az, hogy Magyarországot a Birodalom egyik tartományává teszi és az „Ausztiai-ház” hatalmának és jogarának veti alá. A szerzők azt sugallják, hogy a király a pénzösszeg miatt határozott így, amelyet ennek a tervnek a végrehajtása hozott volna számára. A tervet a „kereszténység oltalmazásának” álcájában vitte véghez, abból a pénzből és azokkal a hadakkal, amelyeket a keresztény államoktól kapott, hogy megvédje a keresztény világot.

Ezután veszik elő azokat az érveket, amelyek azt hivatottak bizonyítani, hogy Rudolf valóban ilyen politikát folytatott. Az első érv úgy szól, hogy a király teljhatalmat akar szerezni birodalmában, ezért arra törekszik, hogy véget vessen Magyarország Habsburg Birodalmon belüli különleges státusának.<sup>211</sup> A király rossz tanácsadóira hallgatva nem Istennel, a törvénnyel vagy az igazságossággal törődik, hanem teljhatalmából (*absoluta potentia*) eredően zsarnokká (*tyrannus*) lett – vélik a szerzők.<sup>212</sup> Illésházy nyomán kijelentik, hogy Rudolf a törvény fölé helyezi magát, és királyi mivoltára hivatkozva minden ellentmondást a legsúlyosabb büntetéssel torol meg. Szerintük csak Isten hatalma korlátlan, de még ő is törvények által uralkodik, amint azt a bölcsek nap mint nap megállapítják. Rudolf pedig halandó ember, és kötik a törvények, valamint saját esküje – vetik a király szemére a kiáltvány szerkesztői.

A második érv arra a módszerre utal, amellyel Rudolf a háborús felkészülést megszervezte az országban.<sup>213</sup> A szerzők azt állítják, hogy a király tönkreteszi az országot az itt elszállásolt, mérhetetlenül sok katonával. Kijelentik, hogy az egész magyar népesség e sereg rémuralma alatt nyög. A katonák elleni panaszok hatására Rudolf úgy határozott, hogy visszatartja a zsoldosok fizetését, de azok úgy vettek elég-tételt a veszteségért, hogy még többet oroztak el a lakosságtól. A király ezután azt a pénzt, amelyet Magyarország védelmére szántak, saját államkincstárába vételeztette be. A szerzők ezt követően kapcsolatba hozzák egymással az Európától kapott pénzügyi támogatás és a császári korona ügyét, amelyet Rudolf 1602-ben készíttetett, és kijelentik, hogy a koronát abból a pénzből fizették ki, amely a keresztény világ oltalmazására volt szánva.<sup>214</sup> Azt állítják, hogy a szükségtelen és drága korona a császár álnok hatalmi ambícióit tükrözi (7. kép).

<sup>211</sup> Uo., 171.

<sup>212</sup> Uo., 171–172.

<sup>213</sup> Uo., 172–173.

<sup>214</sup> „Hinc regia corona recens fabricata [...] et alia id genus multis centenis millium tallorum constantia [...]” Uo., 173.

A harmadik érv a tulajdonjog és a magyarországi politikai jogok között fennálló kapcsolatra utal. Szerintük Rudolf azért hozta létre a kamarákat (*camerae*), hogy a birtokok elkobzása révén a lehető legtöbb pénzt sajtolja ki az országból, amivel nemcsak a tulajdonjogot sértette meg, hanem a politikai jogokat is korlátozta.<sup>215</sup> Az elkobzott javakat a király olyanoknak ajándékozta, akik megígérik, hogy országgyűlések alkalmával nem lépnek fel az uralkodó döntései ellen – állítják a szerzők. Ráadásul a király még több hatalmat szerez magának azáltal, hogy „német parasztokat” juttat a főpapok és a főúri rend sorába. Ugyanakkor nem tartja magát ahhoz, amit ígért. A szerzők így sóhajtanak fel: „ha nem lehet a törvények szerint élni, akkor egyáltalán nem lehet élni.”<sup>216</sup>

A negyedik érv is azzal kapcsolatos, hogy az ország nemzetiségi viszonyainak megváltoztatásával a király javára módosultak a hatalmi erőviszonyok. A szerzők azt állítják, hogy a magyarok helyett a németeké lett az ország összes hivatala.<sup>217</sup> Ezalatt a központi hivatalokat értik, amelyek német vezetés alá kerültek. A kiáltvány összeállítói megint csak a kereszténység védőbástyájának képére utalnak, amikor azt állítják, hogy a németek – figyelembe véve az egri és a kanizsai erődtémények közelmúltban történt elvesztését – kevésbé alkalmasak arra, hogy megvédjék a keresztény világot. Az ilyen döntések célja csakis az, hogy a háború folytatása által a király még több hasznot húzzon az országból.

Az ötödik érv úgy hangzik, hogy Rudolf korlátozza alattvalói szabad vallásgyakorlását. Ebben a részben a szerzők a korábban már tárgyalt, a városok mint a „korona tagjai” képet használják. Leszögezik, hogy Isten hatalmat adott az uraknak a szolgák teste fölött, de nem adta meg ezt a hatalmat a lelkük, és ezzel vallási meggyőződésük fölött.

Hatodikként a főúri rend meggyengítését és elpusztítását nevezik meg a szerzők. Rudolf szántsándékkal, saját kedve szerint változtatja az országgyűlések határozatait, és nem tartja meg ígéreteit. Így kényszerítette rá a magyarokra, hogy osztrákokat vegyenek fel saját nemeseik közé, a magyar nemesek birtokait pedig elkobozza. A főurak megsemmisítése által az ország is meggyengül. A kiáltvány szerint a magyarok tiltakoztak e rendelkezések ellen, de minden hiábavaló volt. A szerzők itt arra az 1603. évi tiltakozó levélre utalnak, amelyet állításuk szerint a nemzet túlnyomó többsége intézett a királyhoz. Az ural-

<sup>215</sup> MOE, XI, 174.

<sup>216</sup> Uo.

<sup>217</sup> Uo., 174–175.



kodó állítólag nem kapta meg ezt a levelet. A szerzők ezért kijelentik, hogy Rudolf inkább árnyék, semmint király. A király egyetlen célja, hogy megsemmisítse a nemességet, meggyengítse a törvényeket, és gyarmattá változtassa az egykor oly virágzó Magyarországot.

Miután a kiáltvány összeállítói bemutatták, hogy valójában miből is áll Rudolf politikája, az uralkodó 1603–1605 közötti kormányzásának bemutatására térnek át. Ennek során részletesen tárgyalják, milyen jogtalanság ért bizonyos főurakat, ezzel igazolva, hogy közülük néhányan miért szegülnek szembe a királlyal, mint például Bocskai, valamint Homonnai Drugeth Bálint, Bocskai jobbkeze, és Illésházy. A szerzők különös figyelmet szentelnek Illésházy esetének, mivel ő kevéssel a kiáltvány nyilvánosságra hozatala előtt csatlakozott a Bocskai-felkeléshez. Ezt követően kijelentik, hogy a magyarságnak joga van a fegyveres ellenálláshoz, bár e jogával még sohasem élt. Werbőczy törvénykönyvének bizonyos cikkelyeire támaszkodva leszögezik, hogy a magyar jog szerint az ország lakossága fegyvert foghat a király ellen, ha az megsérti a törvényeket.<sup>218</sup> A magyarok azonban csak azután ragadtak fegyvert, miután a király erőszakot alkalmazott velük szemben, és megbízást adott Észak-Magyarország feldúlására, a főúri rend megsemmisítésére, birtokaik elkobzására és a magyar főurak németekkel való helyettesítésére, éppúgy, ahogy azt Erdélyben tette, ami a felkelés közvetlen kiváltó oka volt.

Miután ismertették a felkelés okát, a szerzők Bocskainak a felkelésben játszott vezető szerepét magyarázzák meg az eseményekről szóló mitikus leírásban. A Bocskairól és a hajdúkról mint a magyar nemzet megtestesítőiről felvázolt kép megegyezik a Szappanos dicsőítő énekében olvasható leírással. A szerzők ebben a történetben olyan eseményként mutatják be a felkelést, amelyben minden magyart egyesít egy Istentől küldött vezér, aki megszabadítja a hazát egy jogtalanul uralkodó királytól és egy idegen néptől. Bocskainak Isten segítségével sikerült megszöknie, amikor a király hadai megérkeztek, hogy megtámadják csapatait. A vezér ezután segélykérő levelet intézett a hajdúkhöz, amelyben tudatta velük, mekkora veszélybe kerültek a magyarok, a hajdúk pedig Bocskai jobbágyaival együtt legyőzték a német hadat. A nép végül csatlakozott Bocskaihoz, mert a haza Istentől küldött megmentőjét látták benne.

A kiáltvány összeállítói úgy fejlesztették tovább Szappanos fikcióját a rendi nemzetről, hogy Bocskainak az oszmánokhoz fűződő kapcsolatát is belefoglalták a történetbe. Kijelentik, hogy Rudolf Bocskai

<sup>218</sup> Uo., 180.

ellen vetette be azokat a csapatokat, amelyeket a kereszténység védelmére szántak. Bocskai ezek után kénytelen volt segítséget kérni az oszmánoktól. A szerzők azt állítják, hogy Bocskai nem szabad akaratából tette, ami tett, hanem a szükség szülte ezt a megoldást, és csakis azért szánta rá magát, hogy meg tudja védeni a magyarokat. Ráadásul azt is hozzáfűzik, hogy Bocskai még a kereszténység természetes ellenségét is becsületesebbnek, jóakarátúbbnak és megbízhatóbbnak találta a keresztény császárnál. Kijelentik továbbá, hogy a mindenható Isten a felkelők oldalán áll, mert védelmére kel az elnyomottaknak, és az elkövetett bűnök miatt az egyik néptől elveszi és másiknak adja a királyságokat.

Ezután kezdődik a Bocskai és követői politikai üzenetét tartalmazó rész.<sup>219</sup> A szerzők újra leszögezik, hogy a felkelés egyetlen oka az a szükséghelyzet volt, hogy a magyarságot meg kellett menteni a pusztulástól. A természetjogra (*jus naturae*) is utalnak itt, amely szerint még az oktan állatoknak is joguk van megvédeni magukat a veszélytől. Könyörögnek a kereszténységnek, hogy álljon ki a magyarokért, és szálljon szembe a császárral. Ezután változik a kép, és a szerzők ismét „Magyarországgént”, „az egész kereszténység védőbástyájaként” mutatják be a magyarságot. Ha Magyarország és a magyarság egyszer megszabadul Rudolftól – vélik a kiáltvány írói –, akkor újra védőbástyaként fogja oltalmazni a kereszténységet, amint ezt egyébként mindig is tette. Most, hogy a magyarok az oszmánokkal szöveterkeztek, a szerzők szerint az osztrák tartományok, Morvaország, Lengyelország és a Cseh Királyság sincs biztonságban, mert „aki Magyarországot egyszer legyőzte, annak semmi sem lehetetlen többé”.<sup>220</sup>

A kiáltvány összeállítói ezt követően Rudolf személyiségére irányítják figyelmüket, és megkísérlik összevetni az uralkodó jellemét és politikáját.<sup>221</sup> Ezzel az a céljuk, hogy világossá tegyék: Rudolf zsarnoki politikája a jellemében gyökerezik. Szerintük a király cselekedetei birodalmának, alattvalóinak és önmagának egyaránt kárára vannak; Rudolf saját védőbástyáját verte szét, amikor elpusztította Erdélyt, amelyet Báthory Zsigmond szabad akaratából ajándékozott neki. Alattvalóit kiszípolozza, megsemmisítésükre tör. A szerzők attól tartanak, hogy a Habsburg Birodalom többi részére is ez a sors vár, mert a király álnok tervei rossz jelleméből fakadnak. Politikáját búskomorságból (*morbus melancholiae*) eredő zsarnokságként jellemzik, amelyből csak

<sup>219</sup> Uo., 182.

<sup>220</sup> Uo.

<sup>221</sup> Uo., 183.

haszontalan tervek és rossz elgondolások származnak. Betegsége miatt Rudolf nem hallgat a jó tanácsra, elzárkózik a világtól, elmerül saját betegségében, és nem viselkedik királyi méltóságához illő módon.<sup>222</sup> A szerzők egészen addig elmennek, hogy azt sugallják: a király nem keresztény, ezért nem törődik Isten bölcsességével és parancsolataival, és botrányos, házasságon kívüli kapcsolatot tart fenn. Úgy vélik továbbá, hogy Rudolf elmebeli állapota az oka annak, hogy a király elutasítja az oszmánokkal való békekötésre vonatkozó javaslatokat, pedig azok elfogadása – még ha az ő sérült és beteg lelke szerint ez nem így van is – nyilvánvalóan kedvező lenne alattvalói számára.<sup>223</sup> Ezért felhívást intéznek az európai fejedelmekhez, hogy az uralkodó melankóliájával és betegségével szembeszállva keljenek a kereszténység védelmére.

Ezzel a résszel a szerzők azt akarják kifejezni, hogy Rudolf betegsége következtében a Gonosz karmai közé került, és az egész kereszténységet magával akarja rántani a romlásba. Ezzel szemben úgy festik le Bocskait, mint a magyarság Istentől küldött megmentőjét. Az utolsó sorokban ismét felszólítják az európai fejedelmeket, hogy védjék meg a kereszténységet azáltal, hogy Magyarország segítségére sietnek.<sup>224</sup> A Bocskai-felkelés a szerzők képzeletében a nemes keresztény lovag és az eretnek zsarnok között folyó küzdelemmé, a jó és a rossz harcává változott. Habár a szerencsi kiáltványban nem esik szó a koronáról, mégis ez lett a politikai alapszöveg Magyarországon a 17. században.

Ugyanabban a hónapban, amikor a szerencsi kiáltványt megfogalmazták, a szerencsi gyűlés „nemzeti egységre” való felhívást intézett az erdélyi országgyűléshez.<sup>225</sup> A levélben a rendek támogatják Bocskai hatalmi törekvéseit, és megkísérlik rávenni az erdélyi rendeket, hogy csatlakozzanak a felkelőkhöz. Mivel ennek az írásnak a tartalmát belföldi hallgatóságnak szánták, nem fordul elő benne a védőbástya metafora. Az alkalmazott terminológia is különbözik a keresztény Európához intézett kiáltvány szóhasználatától, mivel itt a szerzők a „magyar nemzet” kifejezést használják a kiáltványban előforduló *Hungari* ('magyarok') helyett.

222 Rudolf betegsége központi jelentőségű toposz volt a császárellenes propagandában. Lásd EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, <sup>21</sup>1984, 44–48.

223 MOE, XI, 183–184.

224 Uo., 184.

225 „Generosis, egregiis et nobilibus agilibus dominis capitaneis, iudicibus viceiudicibusque regiis, necnon primoribus, primipilis et universitati Siculorum Transsilvaniensium dominis, amicis et fratribus nobis honorandis”, in SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Erdélyi országgyűlési emlékek*, V. Bp., 1879, 377–380.

A felhívás a „nemzet” szabadságának és az ország egységének jegyében készült. A levélben az összegyűlt rendek az ország szabadságának visszaszerzése révén a „magyar nemzet” megmentésére szólítják fel az erdélyieket.<sup>226</sup> A szabadságon a német nemzet könyörtelensége, a vallásháború és a törvénysértések miatt esett csorba. Azt állítják, hogy Isten elhagyta a magyarságot. A magyaroknak minden joguk megvan arra, hogy fejedelmet válasszanak maguk közül, aki felszabadítja őket a szolgaságból. A levél írói reményüket fejezik ki, hogy Erdély, amely oly régen elszakadt a Magyar Királyságtól, most ismét csatlakozik Magyarországhoz. Emellett a rendek az ország szerves metaforáját is felhasználják a levélben. A Szerencsen egybegyűltek felszólítják erdélyi „testvéreiket”, hogy „a szabadon választott fejedelem uralma alatt alkossanak ismét egy testet a magyar nemzet kevéske maradékával, tartsanak össze és oltalmazzák a szép békességet”.<sup>227</sup>

Amint ebből a felszólításból is kiderül, a felkelők ideológiájának legfontosabb elemévé a magyar nemzet szabadságának eszméje vált. Bocskai a magyar főurakkal és másokkal folytatott terjedelmes levelezésben számos alkalommal hangsúlyozta, hogy az általa vezetett felkelés legfontosabb célkitűzése a magyar nemzet szabadságának kivívása.<sup>228</sup> A „szabadság” fogalma a rendi nemzet számára eredetileg a magyar király szabad megválasztására, a magyar rendek egyetlen olyan intézményes jogára utalt, amely a koronahagyományhoz kapcsolódott és azáltal nyert igazolást. A felkelés folyamán a nemzeteszme fejlődése megváltoztatta ezt az elképzelést, amint az Bocskai levelezéséből, a szerencsi kiáltványból és az erdélyi rendekhez intézett levélből kiviláglik. Ezekben a forrásokban a „nemzet szabadsága” azt jelenti, hogy a rendi nemzet szabadon választja meg azt a nemzeti királyt, aki majd egyesíti az országot és a rendi nemzetet, valamint megoltalmazza a törvényeket, kiváltságokat és a rendek szabad vallásgyakorláshoz való jogát. Röviden: „a magyar nemzet szabadsága” kifejezés a rendi nemzetnek arra a jogára utal, hogy olyan királyt válasszon magának, aki a rendi nemzet politikai programját valósítja meg. A felkelés további menete, valamint az azzal összefüggő politikai gondolkodás és cselekvés a későbbiekben e törekvés igazolására irányult.

226 Uo., 378.

227 Uo., 379–380.

228 Bocskai István levele Istvánffy Miklósnak, 1605. június 16., in Andrea MOLNÁR, *Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe 1598–1606*, München, 1983, 129–130; Bocskai István Thurzó Miklósnak, Kassa, 1605. június 17., uo., 130–131.

A magyar korona legitimáló szerepének változását leginkább az ösztönözte, hogy újabb korona jelent meg a politika színpadán. 1605-ben Bocskai koronát kért az oszmán szultántól, amelyet még abban az évben kézhez is kapott (8. kép). Ezt követően politikai fikció született arról, hogy az erdélyi fejedelem vonakodott elfogadni a török által adott koronát. A koronakérés célja először is az volt, hogy a császárt rákényszerítse a felkelőkkel való tárgyalásra, amelyet addig ő teljesen elutasított. Másodszor, hogy Bocskai valóra váltsa a szerencsi kiáltványban megfogalmazott fenyegetést, amely szerint a magyarok az oszmánokhoz fognak csatlakozni. Harmadszor, hogy Bocskai megerősítse a magyar társadalom számára a korona jelentőségét, nevezetesen azt, hogy a korona a magyarság szabadságának és jogainak, és ezzel együtt az ország Habsburg-háztól való viszonylagos függetlenségének biztosítója.<sup>229</sup> A korona átadása újra lehetőséget adott az oszmánoknak arra, hogy visszaszerezzék és az Oszmán Birodalom fennhatósága alá vonják Erdélyt, mivel ez az országrész akkortájt Rudolf kezében volt.<sup>230</sup>

Mielőtt sor került volna a koronaajándékozásra, és megegyezésre jutottak volna a feltételeket illetően, az oszmán és a magyar követek hosszas tárgyalásokat folytattak.<sup>231</sup> 1605. április 24-én fejeződtek be a megbeszélések Bocskai és a szultán követei között Isztambulban, és a felek egyezményben rögzítették a korona ajándékozásának feltételeit és jelentőségét. A szöveg jellegét tekintve egy előírászerűen megfogalmazott szerződés és a tárgyalásokról szóló kötetlen beszámoló között helyezkedik el, és egyfajta koronajelentés is felbukkan benne. Az író azzal a megállapítással kezdi, hogy a magyar nemzethez tartozók Bocskai fejedelem alattvalói. Ha a magyar területek és a nemzet az oszmán császár hatalma alá kerülnek, akkor hamarosan nyugalom lesz az országban. A nemzet ezért többek között arra kéri a szultánt, hogy nyújtson segítséget a németek ellen: kímélje meg a magyar korona birtokait, és helyettük a német területeket dúlja fel.<sup>232</sup>

229 Ezek a célkitűzések a Bocskai és Illésházy között folytatott gazdag levelezésből derülnek ki. Illésházy például egyik levelében úgy vélekedik, hogy a király – mivel az Ausztriai-ház nem létezik Magyarország nélkül – attól tart, hogy Magyarország elszakad az Ausztriai-háztól. Illésházy levele Bocskaihoz, 1605. június 16., in *Történelmi Tár*, 1. Bp., 1878, 8. 1605. augusztus 26-án azt is megírta Bocskainak, hogy a király Magyarországot Ausztria egyik tartományává akarja tenni: lásd JANKOVICS József (szerk.), *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*, Bp.–Szeged, 1981, 28.

230 Sándor PAPP, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: eine quellenkritische Untersuchung*, Wien, 2003, 117.

231 Korláth István, Kékedy György és Mehmed kihája 1605. május 24-én kelt követjelentése, in CSONKA-SZAKÁLY (szerk.), *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*, Bp., 1988, 159–169; MOL, Eszterházy cs. lt. Rep. 46. fasc. G.; NAGY László (szerk.), *Okmányok a Bocskai-szabadságharc idejéből, Hadtörténelmi Közlemények*, 3–4(1956), 323–330.

232 Korláth István, Kékedy György és Mehmed kihája 1605. május 24-én kelt követjelentése, id. kiad., 168.

A rendi nemzet természetéről és az országon belüli hatalomgyakorlásról való megegyezést a jövődő koronázás részletei követik. Ennek a magyarok szerint egy olyan koronával kell megtörténnie, amelynek az Oszmán Birodalom szempontjából kivételes jelentősége van. De az, hogy a magyarok egy olyan hatalmi szimbólummal akarták elvégezni a szertartást, mint a korona – ahogy a levélből kiderül –, sok gondot okozott az oszmánoknak. A szultánok soha egyetlen vazallusuknak sem ajándékoztak még koronát, hanem mindig csak buzogányokat vagy lobogókat adtak az oszmán hatalomnak való alávetettség jeléül. Az oszmán tárgyalópartnerek ezért rendre a magyaroktól kértek tanácsot a korona és a koronázás kérdésében.<sup>233</sup>

A vezír azt javasolta, hogy a „görög császár koronáját” ajándékozzák Bocskainak, de ez a korona rossz állapotban volt. Az oszmánok ezért megkérdezték a magyaroktól, hogy csináltassanak-e újat, vagy inkább megjavíttassák a régit. Miután a magyarok azt javasolták, hogy csináltassanak inkább új koronát, az oszmánok mintát kértek. A koronázási szertartás lebonyolítása sem ment nehézségek nélkül. Így például az oszmán követek megkérdezték, hogyan kell majd megszólítani Bocskait a koronázás után. A magyarok azt mondták, hogy a „király” lenne a legmegfelelőbb megszólítás, hiszen Bocskait királlyá fogják koronázni, mivel a magyar területek ily módon hamarabb csatlakoznak majd hozzá, és előbb lesz nyugalom a Magyar Királyságban.

Ezután a levél végén olvasható imában a követek kapcsolatba hozzák az új koronaékszer jelentését a szentkorona-hagyománnyal. Imádkoznak, „hogy az Úr az Isten dicsőségének, a fejedelem lelkiüdvének, a szegény feldúlt haza újjáépítésének és a magyar nemzet jövőbeni nyugalmanak nevében adja ezt a koronát a fejedelemnek”.<sup>234</sup> Majd azt írják: „adja Isten, hogy a fejedelem visszaszerezhesse szent királyaink szent koronáját, amely most a németek kezén van, az országgal együtt, amely romba dőlt állapotban leledzik.” A levélben található imádság az első jele annak, hogy a török által adott korona kíváncsúnak tartott ajándékozása összefüggésben van Magyarország szent koronájának jelentésével.

A török által adott korona átvételére végül is 1605. november 11-én, az oszmánok által megszállt területen, Pest mellett, Rákosmezőn került sor. Lalla Mohamed nagyvezír egy koronát, egy szablyát és egy koronázási palástot adott át Bocskai fejedelemnek a szultán nevében. Az esemény alkalmával több jelenlévő is akadt, aki – mint például Bocsk-

<sup>233</sup> Uo., 168–169.

<sup>234</sup> Uo.

kai jobbkeze, Homonnai Drugeth Bálint, Alvinczi Péter prédikátor és Bocatius – leírta az átadás szertartását.<sup>235</sup> Ezek közül Bocatius munkája az, amely több okból is a legfontosabb számunkra. Először is azért, mert leggyakrabban ezt a művet idézik, hiszen megbízhatóan közvetíti a ténylegesen megtörtént eseményeket. Másodszor azért, mert ez a mű volt a legnagyobb hatással a koronázás jelentőségének értelmezésére. Harmadszor pedig azért, mert ezt a művet tekinthetjük a korona visszautasításáról szóló fikció legfontosabb hirdetőjének.

Bocatius íróként, tanárként és a politikában aktívan részt vevő kassai polgárként a késő humanista kultúra egyik legjelentősebb alakja volt Magyarországon.<sup>236</sup> Úgy tekintették, mint Magyarország legjobb tanárát, aki tanítványait magas közéleti pozíciók betöltésére készíti fel. *Reipublicae Literariae et Politicae Rector*ként címezte magát, és figyelemre méltó latin nyelvű verses és prózai műveket alkotott.<sup>237</sup> Ugyanakkor Kassa város polgárai bírónak is választották. Pedagógiai és irodalmi sikere felkeltette a Habsburg udvar érdeklődését. Habsburg Miksa főherceg javaslatára 1598-ban udvari költővé és történetíróvá nevezték ki, és egyúttal magyar nemesi rangot is kapott. Bocatius tárgyalt Belgiojosóval a kassai evangélikus templom kisajátításának ügyében, majd a történetek hatására csatlakozott a felkeléshez. Ezt követően Bocskai udvari történetírójaként és diplomatájaként működött. Bocskai koronázása után, 1606 elején német területre utazott, hogy támogatást szerezzen a felkelés politikai célkitűzései számára.<sup>238</sup> Eközben elfogták és bebörtönözték, és csak 1610-ben nyerte vissza szabadságát. Szeszélyesen változó sorsának következményképpen munkásságát egy 1606 előtti és egy 1610 utáni szakaszra lehet felosztani, hiszen 1606 és 1610 között börtönben ült.

Bebörtönzése előtt írt egyik utolsó műve egy 1605. november 26-án, a korponai országgyűlés idején kelt levél, amelyet a török által adott korona átadásával kapcsolatban intézett Bocskaihoz. Bocatiust ezzel a levéllel a poggyászában fogták el közvetlenül azután, hogy elindult Magyarországáról. Ezután alaposan kivallatták, és kényszerítették, hogy szá-

235 Lásd az áttekintést in CSONKA-SZAKÁLY (szerk.), i. m., 97–153.

236 Bocatius (Bock, Bogas, Bok, 1569–1621) apja német kereskedő volt. A fiú Drezdában és Wittenbergben tanult, ahol évfolyamelső diák volt, azután pedig Magyarországon élt. Franciscus (Ferenc) CSONKA, Vita Ioannis Bocatii, in IOPo, I, 9–29; MIE.

237 Iohannes Bocatius azon kevés kora újkori magyarországi újlatin szerző közé tartozik, akiknek teljes életműve hozzáférhető modern kiadásban: BOCATIUS, *Opera quae exstant omnia*, I–III, szerk. Franciscus CSONKA, Bp., 1990–1994.

238 TESZELSZKY, Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt, in G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.), *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, Bp., 2008, 127–147.

moljon be Bocskai érdekében végzett tevékenységéről. A kihallgatás idején feltett egyik legelső kérdés éppen az volt, hogy vajon ő-e a levél szerzője.<sup>239</sup> A kihallgatásoknak köszönhetően egyedülálló képet kaphatunk Bocatius ezen írásának és más alkotásainak, valamint a Bocskai-felkelés alatt keletkezett egyéb politikai műveknek a háttéréről. Bocatius kihallgatása alkalmával kijelenti, hogy kénytelen-kelletlen, csak mint egy színdarab hallgatója és szemlélője (*auditor et spectator fabulae*) volt jelen Rákosmezőn.<sup>240</sup> Bár tény, hogy a beszámoló levél formában íródott, még e vallomás ellenére sem tekinthetjük egy szemtanú valóságghú leírásának. Ezt a feltételezést a következő érvek alapján igazolhatjuk.

A fiktív személyhez („egy névtelen barátjához”) szóló levél formát Bocskai már korábban is használta egy-egy meghatározott politikai üzenet közlésére.<sup>241</sup> A levelet tudomásunk szerint Bocatius életében nem adták ki nyomtatásban, de a szerzőnél elfogatásakor két kéziratos példány volt belőle, amelyek közül az egyiket a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban megtaláltam.<sup>242</sup> Ezenkívül a levélnek a 17. századból számos kéziratos példánya is ránk maradt.<sup>243</sup>

Másodszor: Bocatius maga is ír saját szerepéről Bocskai elképzeléseinek terjesztésében, amiről egyébként az említett levél is szól. Az egyik szakaszban egy ismeretlen magyar ember arra figyelmezteti a fejedelmet, hogy Bécsben és Prágában öt napon belül tudni fogják, hogy találkozott az oszmánokkal.<sup>244</sup> A levél szerint Bocskai úgy véli, „ez nem számít”, majd Bocatiushoz fordul, és azt kérdezi tőle, „hogy elegendő anyagot gyűjtött-e össze ahhoz, hogy megírjon erről egy verset”. Bocatius igenlően válaszol, és hozzáfűzi, „hogy ha elég ideje, helye és ereje lenne, vastagabb könyvet írhatna, mint Vergilius”.<sup>245</sup> Ezekből a szakvból arra lehet következtetni, hogy – Bocatius szerint – Bocskainak az volt a szándéka, hogy az eseményről egész Európa értesüljön. Bocatius kapta tehát azt a feladatot, hogy a történekről egy Bocskai elképzeléseinek megfelelő összefoglalót készítsen. Ez a tény megerősíti, hogy a koronázás leírásának a felkelés stratégiai tervében az volt a sze-

239 *Interrogatoria für Johann Bocatium*, in IOPr 217r, 8.

240 *Confessiones [Ultimo mense Augusto 1606]*, in IOPr, 231.

241 Lásd Copey *eines Sendtschreibens...*, egy német „Freyherr”-hez címezve, a 202. jegyzetben.

242 ÖStA Wien, HHStA Ungarische Akten, 149/C fol. 3–18.

243 IDO, 75.

244 BOCATIUS, *Relatio vel epistolica commemoratio conventus inter sereniss[imum] Hungariae Transylvaniaeque principem Bochkay et inter Machumetum Vezereum habitum in campo Rakos ex adverso ripae Danubii et Budensis civitatis die 11. Novembris in festo nimirum D[ivi] Martini anno 1605. Ad amicum ὁδηλον. Authore Bocatio poeta*, in IOPr, 87–110.

245 Uo., 98–99r. 48.



repe, hogy Bocskai politikai üzenetét eljuttassa a prágai udvarnak és a keresztény Európának.

A szerencsi kiáltványnak és Bocatius levelének legfontosabb üzenete a nemzet szabadságjogainak helyreállítására való felhívás. Ez a téma többféleképpen fejeződik ki a koronázás leírásában. A levél elején az események helyszínének és a korona átadásával kapcsolatban véghezvitt cselekedeteknek a leírása például arra az időre emlékeztet, amikor a rendi nemzet még szabad volt.<sup>246</sup> A helyszín Rákosmező, ahol Bocatius szerint „a magyarok az országgyűléseket tartották abban az időben, amikor Magyarország még erős ország volt”. Leírja, hogy ezen a helyen tanácskoztak az ország ellenségeivel vívott háborúkról, és itt választották meg a királyokat. Bocatius ezzel – ahogyan az a már korábban tárgyalt művekben is kifejezésre jutott – nyomatékosan utal a nemzet régi szabadságának idealizált eszméjére.

A politikai eszmék leginkább abban a szakaszban kerülnek elő, amelyben bizonyos meghatározott személyek jutnak szóhoz. Ezeket a szövegeket is úgy építették fel, hogy az olvasót vagy a hallgatót meggyőzzék Bocskai eszméről. Bocatius például leírja egy szónoklat tartalmát, amelyet a vezír magyar hallgatóság előtt mondott el az oszmánok és a magyarok szövetségéről. Az író kijelenti, hogy csak részben értette meg a vezír fejtegetését.<sup>247</sup> Ennek ellenére a levél tartalma pontosan megegyezik a szerencsi kiáltványban foglaltakkal. Ezért nagyon valószínű, hogy Bocatius olyan szöveget adott az oszmán politikai szájába, amely megfelelt Bocskai elképzeléseinek.

A szónoklat lényege, hogy a vezír megoldást kínál azokra a bajokra, amelyeket a magyarok a szerencsi kiáltványban a Habsburg királlyal kapcsolatban felsoroltak. Bocatius a király által elkövetett jogtalanságra utalva igazolja annak jogosságát, hogy a magyarok az oszmánokhoz csatlakoztak. Ugyanakkor a rendi nemzet önazonosságának kérdését is érinti azáltal, hogy a konfliktust a német népnek a magyarság elleni harcaként vázolja fel, amelynek során a magyarok az oszmán ellenségnél keresnek menedéket a teuton jogtalansággal szemben. A vezír beszéde elején kijelenti, hogy szemben a pusztításokkal, amelyeket a német nép mostanában Erdélyben elkövetett, a török fennhatóság alatt az ország helyzete olyan volt, mint az aranykorban.<sup>248</sup> Szerinte a német nép soha nem volt a magyarság igaz barátja, és a német királyok sosem védték meg a magyarokat. Ahelyett, hogy megvédték

<sup>246</sup> Uo., 88–89.

<sup>247</sup> Uo., 101.

<sup>248</sup> Uo., 100r. 53–55.

volna az országot, háborúztak a magyarokkal. Ezért megköszöni a magyaroknak, hogy végül barátságot kötöttek a törökökkel, mert ez a szövetség sosem fog rájuk szégyent hozni, hanem mindig csakis az ő javukat fogja szolgálni.

Ezután a vezír (vagy Bocatius) a két nép közötti barátság képét festi le, megint csak a rendi nemzet, valamint a magyar korona eszméjének felhasználásával.<sup>249</sup> Ugyanakkor hangsúlyozza a német király és a német nép alantas jellemét. A vezír azt állítja, hogy a törökök úgy fogják oltalmazni a magyarokat, mintha azok a török népből (*gens*) származnának. Ráadásul megígéri, hogy elismerik a magyarok régi szabadságjogait. Az oszmán uralkodóház még sosem követte el azt a bűnt, hogy megszegte volna ígéretét, vagy megsértett volna egy megállapodást, ha a másik fél is megtartotta a szavát és az előzetesen megszabott feltételeket. A németeknél és királyaiknál azonban az a szokás, hogy ünnepélyesen megígérnek valamit, és nem tartják meg ígéretüket, hanem hazudnak és csalnak – figyelmeztet a vezír.<sup>250</sup> A német néppel szemben a törökök jószándékúak, igazságosak és becsületesek: ha a magyarság fenntartja a most született barátságot, hamar tapasztalni fogja, milyen szerencsében részesül a Magyar Királyság és korona (*regnum et Corona Hungariae*) – vetíti előre a szónok.<sup>251</sup> Ennek feltétele, hogy a magyarok haladjanak tovább a megkezdett úton, és ne hagyják magukat eltéríteni a németek által még akkor sem, ha aranyhegyeket ígérnének, mert ismét becsapják őket – mondja az oszmán vezír.

A koronáról szóló szakasz azért figyelemre méltó, mert a korona abban az időben Prágában volt, és korábban sosem került Bocskai kezébe. Bocatius vagy a vezír a „korona” kifejezéssel a Bocskainak ajánlódó török koronára is utalhatna, azt viszont sosem nevezték „Magyarország koronájának”. Ráadásul a magyar korona fogalma később még visszatér a levélben. Valószínűbb, hogy ezzel a megjegyzéssel a magyar korona jelentését elválasztják a király személyétől, és ismét a rendi nemzet eszméjéhez, a rendi nemzet régi szabadságaihoz (*libertas antiqua*) kapcsolják azt. A „korona” kifejezés tehát ebben a szakaszban a „rendi nemzet szabadságai” kifejezést helyettesíti.

Miután Bocatius megmagyarázta és igazolta a magyarok és a törökök közötti kapcsolat jogosságát, leírja a szertartást, amely ezt a köteleket hivatott megpecsételni. Hangsúlyozza, hogy a felek nagy figyelmet fordítottak arra, hogy elmagyarázzák egymásnak a jelképek és

249 Uo., 101r. 55–58.

250 Uo.

251 Uo., 101r. 56.

szertartások jelentését. Ez lehetővé teszi Bocatius számára, hogy politikai üzenetét az ünnepségek különböző alkotóelemeinek megvilágítása révén közölje az olvasóval.

A levél szerint a koronázás a török által adott korona és a többi ajándék behozatalával kezdődik.<sup>252</sup> Bocskait először felövezik egy szablyával, a törökök pedig megmagyarázzák annak jelentését. A szablya önmagában nyilvánvalóan nem volt elég fontos az üzenet szempontjából, amelyet Bocatius leírásában közölni akart, hiszen nem részletezi alaposabban a törökök magyarázatának tartalmát.<sup>253</sup> Másik lehetséges okként feltételezhetjük, hogy az oszmánok szablyához fűződő megjegyzései ellentétesek voltak Bocskai és Bocatius szándékaival. Ezután a török követek Bocskai fejére helyezik a koronát, és ennek is elmondják a jelentését.<sup>254</sup> A koronázás jelenetének leírása sarkalatos a török által adott korona és a magyar korona jelentésének megértése szempontjából, ezért ez a levél legfontosabb része.

Bocatius szerint a fejedelem köszönettel fogadta a koronát, ugyanakkor kinyilvánította: „ajándéknak tekinti, hogy méltónak bizonyult a koronára, és nem áll szándékában visszaélni azzal.”<sup>255</sup> Ezután kijelenti, hogy amíg a német császár él, ő számít törvényes uralkodónak a törvények, kiváltságok és szokások szerint, mert őt a szokásos hazai szertartásoknak megfelelően választották királlyá.<sup>256</sup> Bocskai a leírás szerint hangsúlyozta, „hogy meg akarja őrizni jó lelkiismeretét, és semmi olyat nem akar tenni, ami ellenkezik a haza törvényeivel”. A levél azal tudósítással folytatódik, hogy Bocskai magyarul is megismételte a mondottakat, és eskü alatt ígérte, „hogy semmi olyat nem fog tenni, ami a régi szabadságjogok ellen van”.<sup>257</sup> Bocatius azt írja, hogy Bocskai „nem akarja használni a koronát, nehogy bárki jogát is csorbítsa, vagy megsértse a honi szabadságjogokat”. A fejedelem nemcsak azt köthette a jelenlévők lelkére, hogy emlékezzenek szavaira, hanem azt is, hogy terjesszék azokat – állítja Bocatius.<sup>258</sup>

Úgy tűnik, a szerző Bocskai szavaira összpontosította figyelmét. Végeredményben nem annyira a török által adott korona ajándékozása vagy az átadási szertartás tűnik döntő jelentőségűnek a koronáról,

252 Uo., 102r. 60.

253 Uo., 61.

254 Uo., 62.

255 Uo.

256 Uo.

257 Uo., 102–103r. 63.

258 Uo. Bocskai ezenkívül a brassói szász követektől is kapott egy koronát az ahhoz tartozó koronaékszerekkel együtt, amelyek egykor Moldva és Havasalföld királyainak tulajdonában voltak. Uo., 108r. 85. Erre az utolsó fejezetben fogunk kitérni.

a királyi hatalomról és a magyarországi rendi nemzetről való gondolkodás változását illetően, hanem Bocatius leírása. Bocskai szavai – akár igazak, akár nem – megtették a magukét, mert a mű széles körben elterjedt, és nagy hatása volt. Bocatius beszámolója a modern történetírás számára a Rákosmezőn lezajlott események legfontosabb forrása, amelyet a történészek Bocskai szavainak betű szerinti közléseként fogadnak el.<sup>259</sup>

Bocskai szavait, az események leírását ma is Bocatius feljegyzései alapján értelmezik. Sok magyar történész méltatja Bocskai bátorságát, mert vonakodott attól, hogy a török által adott koronával koronáztassa magát magyar királlyá.<sup>260</sup> A korona és a királyi cím elfogadása szerintük tényleges szakításhoz vezetett volna a Habsburg Birodalom és Magyarország között, ugyanakkor a korona durva visszautasítása biztosan a szultán támadó reakcióját váltotta volna ki. A magyar koronától való feltételezett vonakodás jelentőségteljes epizód a hazai történeti irodalomban, és fontos eleme a nemzeti önazonosságnak. Bocskait a magyarság nemzeti királyaként mutatják be, aki a töröktől kapott korona átadása alkalmával elmondott, bölcsen megválogatott szavaival meg tudta őrizni Magyarország függetlenségét a két agresszív világbirodalom között. Ezek a mai értelmezések Bocatius ábrázolásán alapulnak ugyan – amint az más kortárs leírásokból és a kor politikai összefüggéseiből kiviláglik –, de nem felelnek meg az esemény korabeli jelentőségének.

Először is, Bocatius szövege nem felel meg az oszmánok felfogásának a koronázás jelentőségével kapcsolatban. Az oszmán hatalmaságok számára Bocskai szimbolikus vonakodásának nem volt jelentősége, mert a korona és a koronázás – vagyis egy keresztény szimbólum és egy keresztény szertartás – nem játszott szerepet az oszmán politikai gondolkodásban. Bocskai elfogadta a koronát mint ajándékot, ebből kifolyólag az oszmán szultán és az oszmánok szemében vazallus-

259 Heinrich MARCZALI, *Ungarisches Verfassungsrecht*, Tübingen, 1911, 11; Zoltán ANGYAL, *Rudolfs II. ungarische Regierung; Ursachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay*, Bp., 1916, 84; BENDA, A Bocskai-szabadságharc, Bp., 1955, 40; Andrea MOLNÁR, *Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe*, München, 1983, 85–86; BARTA Gábor, Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606), in KÖPECZI Béla (szerk.), *Erdély története*, I, Bp., 1987, 535; Péter F. SUGÁR–Péter HANÁK–Tibor FRANK (szerk.), *A History of Hungary*, Bloomington, 1990, 98; SZAKÁLY, Virágkor és hanyatlás 1440–1711, in GLATZ Ferenc (szerk.), *Magyarok Európában*, II, Bp., 1990, 177; György István TÓTH, Alternatives in Hungarian History in the Seventeenth Century, in *Hungarian Studies*, Bp., 2000, 173; Paul LENDVAI, *The Hungarians: a Thousand Years of Victory in Defeat*, németből ford. Ann MAJOR, London, 2003, 112; Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, I, Wien, 2003, 145.

260 BENDA Kálmán–FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 153–154; MAKKAI, A Bocskai-felkelés, in PACH–R. VÁRKONYI (szerk.), *Magyarország története 1526–1686*, I, Bp., 1987, 736; BARTA, i. m., 535.

sá vált.<sup>261</sup> Az oszmán forrásokban következetesen Magyarország királyaként utalnak rá, még akkor is, ha ő maga állítólag vonakodott elfogadni ezt a titulust.<sup>262</sup> Ezt a kettős – egyfelől vazallusi, másfelől királyi – státust mutatja az Ali budai pasa Bocskaihoz intézett leveleinek egyikéből vett következő idézet: „Az mi hatalmas Csaszarunk akar Botskay Istvan kiraly eo Felsegett, s akar az Magiar urakath, akar az Magiar Orszagoth szarniay ala vödte, es nagy fogadast töth.”<sup>263</sup>

Másodsorban a szertartáson jelen lévő többi szemtanú beszámolója eltér Bocatius olvasatától. Bocatius szerint Bocskai a jelenlévők lelkére kötötte, hogy emlékezzenek szavaira, más szemtanúk azonban semmit sem írnak Bocskai vonakodásáról. Bocskai jobbkeze és kiszemelt utóda, Homonnai Drugeth Bálint például a „szultán ajándékának” átadásaként írja le a korona átadását.<sup>264</sup> Szamosközy, a másik udvari történetíró szintén egyetlen szót sem szentel a vonakodásnak abban a költeményben, amelyet a rákosi találkozó nyomán írt.<sup>265</sup> Alvinczi kijelenti, hogy Bocskai megkoronáztatta magát, és ebből az alkalomból egy szablyát és egy lobogót is kapott ajándékba, amelyek átadásakor a pasa a következőket mondta: „Ezzel a koronával a török nemzet győzhetetlen császára Felségteknek ajándékozza az egész és teljes Magyarországot ősi szabadságával egyetemben.”<sup>266</sup> Alvinczi hozzáfűzi: „azt írta le, amit látott.”<sup>267</sup> Ha Bocskai valóban elmondta volna a közismert szavakat, és azok csakugyan olyan jelentősek lettek volna számára és kortársai számára, akkor biztosan felbukkannának legfontosabb tanácsadói naplóiban.

Harmadszor: Bocskai maga sem tesz említést semmiféle vonakodásról politikai végrendeletében. Az 1606 végén létrejött szövegben a

261 „My illustrious padishah, since last year it was sent two times as a sign of grace to the slave king Bocskai sumptuous kaftans and jewelled swords and daggers and wonderful horses and the crown belonging [only] to kings which they call krona.” Cengiz ORHONLU, *Osmanli Tarihine Aid Belgeler. Telhisler (1597–1607)*, Isztambul, 1970, 114. Köszönet Petr Stephanek orientalistának az idézetért és angol fordításáért.

262 PAPP, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: eine quellenkritische Untersuchung*, Wien, 2003, 126; ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 149 Konv. D. (Suleyman Bassa levele, d. d. 1605), fol. 21r–24v: *Rex Botischkai*, Uő, fol. 50r. Ali pasa vezírnek, Buda 1603–1617 közötti kormányzójának levele Bocskaihoz: *Stephano Rege excellentissimo*.

263 Ali pasa vezír Bocskai Istvánnak, Buda, 1605. december 24., in Gustav BAYERLE (szerk.), *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*, Bp., 1991, 34; Bocskai királyi megszólításáról uo., XV.

264 OSZK, Fol. Hung. 1089, kiadva in CSONKA–SZAKÁLY (szerk.), *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*, Bp., 1988, 137.

265 SZAMOSKÖZY István, Budához midőn a költő Bocskay István kíséretében megfordult a török táborban a Rákos mezején, 1605 havában, in KLANICZAY Tibor, *Janus Pannonius – magyarországi humanisták*, Bp., 1982, 495–496.

266 „Ezzel a koronával a buszurmány nemzet győzhetetlen császára felségednek ajándékozza az egész és teljes Magyarországot, ősi szabadságával.” BENDA (szerk.), Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598–1622, in *A Ráday Gyűjtemény évkönyve*, 1955, Bp., 1956, 16.

267 Uo.

felkelés idején véghezvitt cselekedeteinek összefoglalását és indoklását adja. Bocskai – anélkül, hogy vonakodásról esne szó – részletesen el-sorolja, hogyan szerezte meg a fejedelmi hatalmat, megemlíti, hogy az oszmán császár megkoronázta, a „másik császár” pedig megerősítet-te őt fejedelmi hatalmában.<sup>268</sup>

Negyedszer: a kortársak levelezésében és az egykorú forrásokban sincs nyoma a „vonakodásnak”. Forgách Zsigmond 1605. november 18-án, Léván kelt, Mátyás főherceghez intézett levelében ír a korona át-adásáról, de vonakodásról nem tesz említést.<sup>269</sup> A császár és Bocskai követei között folyó béketárgyalásokról szóló jelentésekben a Rákos-mezőn végzett szertartást koronázásnak nevezik.<sup>270</sup>

Ötödször: a Bocskairól szóló történeti művekben sem találunk uta-lást a „vonakodásra”. Nem sokkal Bocskai temetése után, 1607-ben Ho-monmai Drugeth prédikátora, Bornemisza Váczi Menyhért írt egy kö-zel négyszáz versszakból álló verset Bocskai életéről.<sup>271</sup> Ebből csaknem harmincat szentel a koronázásnak és a török által adományozott ko-rona átadásának. A koronaékszert és annak elképzelt eredetét hat vers-zakban írja le.<sup>272</sup> Annak ellenére, hogy bizonyos szakaszok megegyez-nek Bocatius leírásával, Bornemisza sem említi a „vonakodást”, viszont a „magiarok kiralianak” nevezi Bocskait.<sup>273</sup> Az erdélyi fejedelem halá-la alkalmából 1606-ban összeállított más magasztaló költeményekben szin-túgy nem található egyetlen szó sem a „vonakodásról”,<sup>274</sup> és Bocskai Rimay által írott sírfeliratán sincs megemlítve.<sup>275</sup> Végezetül Bocatius még bebörtönzése előtt megbízást kapott a fejedelemtől egy dicsőítő vers megírására, amelyet egy 1606. október 25-én Bocskai szülőházán

268 „...melyben annak utána csakhamar a két hatalmas császárok közül az egyik, a török, meg is koronázott [...]” SZIGETHY Gábor (szerk.), *Bocskai István testámentumi rendelése*, Bp., 1986, 12.

269 „...ut Vezerius plenam autoritatem tractandi pacem nomine Swltani Bochkaio concedat, ita ut quidquid ipse cum sua Matte' concluerit illud ratum gratum, firmunque in perpetuu' maneat, quibus sic transactis Coronam ei a Swltano dono missam, magna solemnitati Vezerius exhibuit, quam novam, leuius ponderis esse asserit; ipse autem Vezerius equos 14 dono eidem, obtulit, quos inter duos solum alicuius momenti, reliquos claudos, vetustos multo pabulo saginatos, fuisse refert.” ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 149 Konv. A., fol. 127r–v.

270 „Quam enim hic contra Regem suum legitime ocluctum unctum et coronatum, hostem Christiani Nominio non solum in auxilium vocaverunt.” MOL, I, 47, Hoffinanz Ungarn, Bocskayische und Hajduksche Friedenstraktate, Fasc. 15434 (1607 Január), fol. 203r.

271 BORNEMISZA VÁCZI MÉNYHÁRT, [Históriás ének Bocskay Istvánról], in RMKT XVII. század, 1, szerk. KLANICZAY-STOLL, Bp., 1959, 269–298.

272 Uo., 281–284.

273 Uo., 284, r. 999.

274 Többek között: *Az felseges Boczkai Estvannak meg halasrol [cantio optima Boczkaidys]*, in RMKT XVII. század, 1, id. kiad., 369–371; FILICZKI János, *Alia cantio*, uo., 378.

275 RIMAY, *Bocskai István sírfelirata*, in ECKHARDT (szerk.), *Rimay János összes művei*, Bp., 1955, 88–89. Ez a költemény 1665-ben jelent meg hollandul Hieronymus Ortelius művének másodikkiadásában.

elhelyezett márvány emléktáblára véstek.<sup>276</sup> Ebben a költeményben megemlékezik a korona ajándékozásáról és az oszmán uralkodótól kapott címről, de még itt sem ír semmit a „vonakodásról”.<sup>277</sup>

Ha még ennek az epizódnak az esemény után ilyen kevésről keletkezett legfontosabb forrása sem utal rá, akkor kérdés, hogy valóban sor került-e az úgynevezett „vonakodásra”, és valóban kimondták-e valaha a közismert szavakat. Lényegében nem az a fontos, hogy mi a fikció és mi a valóság Bocatius leírásában, inkább arról van szó, hogy mi a szerepük és a politikai környezetük azoknak a Bocatius leírásában szereplő szavaknak, amelyek talán sosem hagyták el Bocskai ajkát. Ahhoz, hogy választ kapjunk a kérdésre, figyelembe kell venni, hogy a Bocskai koronázási szertartásáról szóló későbbi beszámolóba hogyan vették fel Bocatius leírását.

Ezeket a beszámolókat két csoportra lehet osztani: az egyik csoporthoz tartozókban egyáltalán nem vették át, a másik csoporthoz tartozókban pedig átvették a „vonakodás” leírását. Az első és nagyobb csoporthoz tartozik többek között Berger egyik 1612-ből származó műve, amelyben a szerző elsőik között ír a „görög korona” ajándékozásáról, ami egyébként szerinte „botrányos volt a magyar koronára nézve”, valamint az egyik bécsi kézírata.<sup>278</sup> Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvari történetírója, Hidvégi Mikó Ferenc (1585–1635) 1613-ból származó emlékiratában egyszerűen egy „görög koronával” végzett koronázásnak nevezi az eseményt.<sup>279</sup> Révay Péter is tárgyalja a koronázást egy ugyanazon évben keletkezett művében, de „vonakodásról” nem tesz említést.<sup>280</sup> Petthő Gergely (1570–1629) történetíró 1626 körül írt arról az eseményről, hogy a vezír „...a császár nevében koronát helyezett [Bocskai] fejére [...]”.<sup>281</sup> Egy 1662-ből származó művében Szalárdi János, Rákóczi György erdélyi fejedelem udvarának titkára csak azt a tényt említi meg, hogy Rákosmezőn került sor Bocskai koronázására.<sup>282</sup>

276 BOCATIUS, *Prosopodeia diei sui veneris*, in IOPo, I, 598–601, ÖStA Wien, HHStA Ungarische Akten, Fasc. 149 Konv. C. 1605 s. d., fol. 43r–v. A vallatás során Bocatius elismerte szerzőségét, és azt állította, hogy a mű Bocskai megbízásából készült. *Interrogatoria für Johann Bocatium*, in IOPr, 598. Bocskai istenítésének ez az emléktábla formáját öltő módja a maga nemében a műfaj legkorábbi általunk ismert példája Magyarországon.

277 „...Nomine vezierus Turcarum caesaris offert, / Accipio et Veneris hoc diadema die. [...]” IOPo, I, 600r. 54.

278 ELIAS BERGER, *Trinubium Europaeum*, Francofurti, 1612, MTA Ráth 1875, 40; [Uő], *Historia hac Ungarica ab A.C. 1572. Definit autem in A.C. 1606*, ÖNB, Cod. 8464, Fol. 252v–253r.

279 HIDVÉGI MIKÓ FERENC, *Emlékirata* (részlet), in MAKKAI (szerk.), *Bethlen Gábor krónikásai*, Bp., 1980, 31.

280 PETRUS DE REWA [RÉVAY PÉTER], *De sacrae coronae regni Hungariae, Augustae Vindelicorum* 1613, 54.

281 GERSEI PETTHŐ GERGELY, *Rövid magyar kronika*, Kassa, 1753, Bp., 1993, 172.

282 SZAKÁLY (szerk.), *Szalárdi János siralmas krónikája*, Bp., 1980, 85–86.

Ezeknek az írásoknak a tartalma alapján úgy tűnik, hogy a szerzők nem ismerték Bocatius művét.

Annak a néhány szerzőnek, akik mégis írtak a „vonakodásról”, közös jellemzőjük, hogy valamennyien erős Habsburg-pártiak voltak, szoros kapcsolatban álltak a Habsburg udvarral, és talán így juthattak hozzá Bocatius művéhez. A leírás leghatásosabb, forrásmegjelölés nélküli átvétele Istvánffy Miklós (1538–1616) Magyarország történetéről szóló könyvében található. Istvánffy Magyarország nádori helytartójaként (*locumtenens palatinalis regni Hungariae*) 1608-ig a Habsburg uralkodó legmagasabb rangú tanácsadója volt Magyarországon, ezenkívül humanistaként is ismert, és történészként is működött.<sup>283</sup> 1608 és 1613 között fejezte be művét, amely halála után, 1622-ben jelent meg. A „vonakodás” leírásának átvételére e nagy hatású könyv révén került sor.<sup>284</sup> Istvánffy volt a Habsburg-párti frakció legtekintélyesebb alakja Magyarországon, erősen Bocskai-ellenes, ráadásul Illésházy legnagyobb ellensége.<sup>285</sup> A „vonakodás” 1614-ben tér vissza Bocatius egyik művében, a II. Mátyás királyról szóló hősköltemény néhány sorában.<sup>286</sup> Ez a nagyon is Habsburg-párti mű abban az időben született, amikor Bocatius kiszabadult a börtönből, és újra megpróbálta visszaszerezni a Habsburg udvar jóindulatát. Bocatius leírása ugyanakkor Istvánffy könyvén keresztül bekerült a Habsburg uralkodó udvari történetírója, Franz Christoph Khevenhüller művébe,<sup>287</sup> amelyben Bocskainak a vonakodásra adott magyarázata is megtalálható, és amelyben a szent korona jelentése is szóba kerül: „Erről a többször említett Bocskai azt mond-

283 1608-ban elveszítette a választást Illésházy ellenében; agyvérzést kapott, emiatt nem tudta befejezni művét, mivel ettől kezdve dadogott, jobb keze pedig remegett. BARTONIEK, Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből, kézirat, Bp., 1975, 344; NAGY Gábor, *Vicissitudines (Előkészület Istvánffy Miklós Historiae-ja kritikai kiadásához)*, doktori dissz., Miskolc, 2005, 23–24.

284 Nicolaus ISTVÁNFY, *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV*, Coloniae, 1622. Bocatius művét először ezzel a címmel adták ki: Iohannes BOCATIUS, *Commentatio epistolica de legatione sua ad Stephanum Bocskay*, in Matthias BÉL (szerk.), *Adparatus ad historiam Hungariae*, Pozsony, 1735, 330skk. Két példa a külföldi fogadtatásra: NADÁNYI János, *Florus Hungaricus, sive rerum Hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium*, Amsterdam, 1663, 345; Louis De MAY [DU MAY DE SALETES], *A discourse historical and political of the causes of the Turkish war. Or an abridgment of the History of Hungary*, Glasgow, 1669, 63.

285 Nem tudjuk, hogyan jutott hozzá Istvánffy ehhez a szöveghez, de 1614-ből származó kézírata az egyik első a Bocatius leírását tartalmazó kéziratok közül. OSZK Föl. Lat. 3606 II. 119–130.

286 Iohannes BOCATI c[ivis] Cassov[iensis] *Matthiados carmina heroica*, in IOPo, II 750–802, RMK II. 356/a, „...Regnantis munus Mahometea Othomenide amicum / Impositures erat capiti diadema recusans, / Quod regis tutilo Bochkaius, instar honesti / Accipiens doni tutelut, convivia nobis [...]” Uo., 775 r. 210–213.

287 „...alda ihme der Obriste Vezier eine Griechische Cron (die er nicht ahnennen) auffstritzen unnd verehren woellen [...]”. Franz Christoph KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinande*, VI, Leipzig, 1723, 2934.



ta, hogy nem fogadja el a koronát, melyet a fővezír adott neki, a Magyar Királyság Királyi Felségének és ugyanazon ország ősrégi koronájának kárára.”<sup>288</sup>

Az átvétel jellege alapján úgy tűnik, hogy Bocatius leírása egy nagyon különleges közönségnek – a Habsburg császárnak, valamint magyar ügyben leginkább megbízható, szűk tanácsosi körének – közvetít aktuálpolitikai üzenetet. Ez Forgách Zsigmondnak egy Mátyás főherceghez intézett, 1605. december 12-én kelt leveléből derül ki.<sup>289</sup> Az üzenet tartalmilag megegyezik a szerencsi kiáltványban összefoglalt eszmékkel. Ezúttal azonban a keresztény Európa népeihez intézett felhívástól eltérő formában ismertetik ezeket az elképzeléseket a megcélzott közönséggel. Egyfelől a koronázási szertartásra Bocskai kezdeményezésére került sor Pest mellett; az eseménynek minden csatornán keresztül – például a jelen lévő követek és kémek útján – a királyt, a külföldi diplomatákat és az európai udvarokat kellett felráznia, tudatukra ébresztenie. Másfelől Bocskai Bocatius leírásának révén külföldön is elterjesztett egy képet a koronázásról és annak értelmezéséről.

## A Bocskai-felkelés vége

Bocskai stratégiájának az volt a célja, hogy a Habsburg uralkodót tárgyalóasztalhoz ültesse, és arra kényszerítse, hogy engedjen ellenfele politikai követeléseinek.<sup>290</sup> Bocskai koronázása után Mátyás főherceg Rudolf nevében megkezdte a tárgyalásokat a Bocskai nevében fellépő Illésházyval. Az Illésházy által képviselt követelés lényege a rendi nemzet jogainak helyreállítása volt, amit a felkelők szerint az ősrégi magyar korona magában hordoz.

Az, hogy mit jelentett a korona a felkelők számára, egy Mátyás főherceg és Illésházy között a béketárgyalások folyamán a korona jelentésével kapcsolatban felszínre került félreértésből derül ki.<sup>291</sup> Illésházy azt a követelést fogalmazta meg a követek előtt, hogy ne legyen

288 „Ober das so saget mehr gedachter Botschkay, daß er die Cron, so ihme von Vezier Basa zugesichert, zu Abbruch der Koenigl. Majjest. deß Koenigreich Hungern und desselben uhalten Cron, nich angenommen.” Törvéncikk az 1606. június 23-án kötött békeszerződésből, uo., 3057.

289 A bécsi udvari kamara levéltára, idézi THALLÓCZY Lajos, Bocskay István koronája, *Archaeologiai Értesítő*, 16(1884), 167–168, 2. j.; IPOLYI, A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása, Bp., 1885; repr. Bp., 2005, 109–110, 4. j.

290 R. VÁRKONYI, A királyi Magyarország 1541–1686, Bp., 1999, 66–67.

291 A vita alapjául szolgáló források máig fennmaradtak: ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 149 Konv. A., fol. 62r–68v.

szabad megsérteni a korona és a király tekintélyét (*auctoritas*).<sup>292</sup> Ezzel II. Ulászló kevéssel koronázása után kiadott, első dekrétumára utalt. Ebben a dekrétumban a király megígéri, hogy sértetlenül megtartja Magyarország szabadságjogait, régi jogait és kiváltságait. Illésházy szerint a korona tekintélye (*auctoritas*) a rendeknek a királlyal szemben meglévő jogait foglalja magában. Mátyás főherceg válaszából kitűnik, hogy rosszul értette Illésházyt, és azt gondolta, hogy az magának „a koronaékszernek” a megóvására utal. Kijelentette ugyanis, hogy ami a korona és a király tekintélyét illeti, II. Ulászló kora különbözik az ő koruktól. Ebből következik – mondta Mátyás főherceg –, hogy más módot kell keresni a korona tárolására, mint amelyet II. Ulászló korában alkalmaztak, mert Visegrád az oszmánok kezén van, és az egész országban nincs annál biztonságosabb hely, mint ahol a koronát jelenleg őrzik. Ezután Tiburtius Himmelreich, a magyar kancellária titkára jelezte, hogy megértette, miről beszél a magyar követ, mert kijelentette, hogy a II. Ulászló idejében emlegetett régi jogok és kiváltságok nem illenek a jelen körülményekhez. Végül a felek megegyeztek, és 1606. június 23-án megpecsételték a „bécsi békét”, amellyel formálisan véget ért a felkelés.<sup>293</sup>

Ebben a szövegben a Habsburg uralkodó és a rendi nemzet között létrejött megállapodást illetően újra legitimációs szerephez jutott mind a magyar, mind a török által adott korona. A békeszerződés elismerte a rendi nemzet szabadságjogait, köztük a vallásszabadságot és a szabad királyválasztáshoz való jogot. A jogok biztosítéka Magyarország koronája volt, mivel a 4. cikkelyben rögzítették, hogy a koronának vissza kell térnie magyar földre.<sup>294</sup> A török által adott korona az „Ami Bocskai személyét illeti” (*Quod personam Bochkay concernit*) című, külön szakaszban kerül elő. A 9. cikkelyben megismétlik „a korona visszautasítása” fikciót: „Mivel Bocskai az ország szent és régi koronája, valamint a szabad királyválasztás joga iránti tiszteletből csak úgy fogadta el a törökök kezéből a tőlük kapott koronát, mint egy ajándékot [...]”<sup>295</sup>

Hogyan lehetséges az, hogy a „korona visszautasítása” a bécsi szerződés hivatalos szövegében előfordul, de a történeti irodalomban nem?

292 ECKHART, A *szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, repr. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003, 131.

293 MAKKAJ, A Bocskai-felkelés, in PACH-R. VÁRKONYI (szerk.), *Magyarország története 1526–1686*, I, Bp., 1987, 753–755. Az Oszmán és a Habsburg Birodalom megbízottai 1606. november 11-én kötötték meg a zsitvatoroki békét.

294 BENDA, A *Bocskai-szabadságharc*, Bp., 1955, 153.

295 „Quod Bochkay coronam a Turcis in praeiudicium sacrae antiquae coronae regni et regis Hungariae ac liberae eius electionis non acceperit, [...]” MOE, XI, 859.

Az ok ismét csak ennek a fikciónak a szerepe, vagyis az a szándék, hogy helyreállítsák a Magyar Királyság szent koronájának a szabad királyválasztás jogát illetően meglévő, eredeti legitimációs jelentését. Hogy a visszautasításról a szerződésben szót ejtenek, a történeti irodalomban pedig nem, az indokolja, hogy a visszautasítás fontos szerepet játszik a politikai megegyezést illetően a szerződés szövegében. Annak a kérdésnek nem volt jelentősége Bocskai kortársai számára, hogy az esemény valóban megtörtént-e Rákosmezőn, vagy sem, mivel valamennyiük számára csak egy bizonyos politikai összefüggésben számított hasznosnak ez az esemény. A későbbi történeti munkákban már nem említik a „visszautasítást”, mivel annak többé már nem volt szerepe, miután megkötötték a békét, és a magyar korona ismét visszatért az országba. Amikor egy tanulmányban mégis megemlíti a „visszautasítást”, akkor ott csak Bocatiusz művének átvételéről lehet szó.

Ezt a fikcióval és a valósággal folytatott, nyilvánvalóan némiképp kusza játékot, amelynek alapján a rendi nemzet kikövetelte jogait, „a hunok mint a magyarok elődei” toposz funkciójával lehet azonosítani. Az 1608-ból származó törvényszövegekben megemlíti ugyan ezt a mítoszt, az utolsó cikkelyben azonban több külföldi személyt az ezzel járó valamennyi előjoggal együtt a *regnum* tagjává fogadnak (*indigenatus*).<sup>296</sup> Noha a rendi nemzet új tagjai nem a hunoktól származtak, mégis elnyerték mindazokat a kiváltságokat, amelyekre később – már a képeletbeli ősatyák jogán – igényt tarthattak. A hun fikció csak egy-egy meghatározott politikai cél szolgálatában jutott szerephez; amennyiben nem volt rá szükség, figyelmen kívül hagyták, ahogyan például azt a rendi nemzet új tagjainak felvétele során tették.

A bécsi béke megkötésével még nem ért véget a korona jelentésváltozása. 1606 második felében Bocskai egy levélváltás során vitába keveredett Illésházyval a Magyar Királyság politikai jövőjét illetően.<sup>297</sup> A vita legfontosabb pontja az volt, hogy Erdély maga választotta fejedeleme vezetésével álló, önálló fejedelemség maradjon-e, vagy inkább egyesítsék Magyarországgal Habsburg-uralom alatt. A kérdés politikai háttere az volt, hogy a Rudolffal kötött békeszerződés elegendő biztosíték lehet-e Magyarország Habsburg Birodalmon belüli önállóságának fennmaradására és a rendek szabadságjogainak megőrzésére.

Illésházy, és vele a legtöbb – Magyarország nyugati, Habsburg területeiről származó – főúr azon a véleményen volt, hogy inkább az utób-

<sup>296</sup> Matthiae II. decr. a. 1608 post. cor. (I) 2, art. 27, in CJH, 38–40.

<sup>297</sup> MOE, XII, 362–363; BENDA, i. m., 66–67; MAKKAI, i. m., 750–753.

bi lehetőség a kedvező.<sup>298</sup> Úgy látta, hogy egy saját fejedelmet választó önálló fejedelemség Magyarország egységét fenyegeti: „...semmi nem lehet veszedelmesb az szegény magyaroknak fölség holt után, mint ha két szabad *electio* maradna közöttünk.”<sup>299</sup> Szerinte az ország két részének Habsburg-uralom alatt való egyesítésére kell törekedni, hogy az ország így valóban ellenállhasson az oszmánoknak.

Bocskai kevésbé volt optimista a Habsburg udvar szándékait illetően, mint Illésházy.<sup>300</sup> Legnagyobb gondja az volt, hogy egy Habsburg uralkodó nem tekinthető „nemzeti királynak”, mivel székhelyét Magyarországon kívül tartja, és ezáltal a rendek aligha működhetnek az uralkodói hatalom ellensúlyaként.<sup>301</sup> Azon a véleményen volt, hogy ha a Habsburg-dinasztia az egész országot hatalmába keríti, az hamarosan Magyarország birodalmon belüli különállásának és a rendek szabadságjogainak végét jelentheti.<sup>302</sup> Szerinte a magyarság és Erdély között „felbonthatatlan szövetség” áll fenn. Ennek ellenére úgy véli, hogy az önálló, erős erdélyi fejedelemségnek oszmán protektorátus alatt kell állnia, hogy ezáltal mindenkor ellen tudjanak állni a Habsburg-dinasztiának, ha a magyarság érdekeit nyugat felől veszély fenyegeti. Az ország stratégiai kettéosztottsága által ráadásul a Habsburg és az oszmán nagyhatalom közötti egyensúlyt is meg lehet őrizni. Véggkövetkeztetése tehát úgy hangzott, hogy a nemzet egységét a politikai kettéosztottság által lehet megőrizni.

A vita során mindkét szerző felhasználta a magyar korona képét az ország és a rendi nemzet egységéről vallott nézetei alátámasztására. Illésházy Bocskaihoz intézett válasza úgy szólt, hogy Bocskai a legnagyobb kárt okozná „a magyar koronának és a jövőnek” az ország kettéosztása által.<sup>303</sup> Bocskai politikai végrendeletében reagált erre a vádra. Ebben mind a török által adott, mind a magyar koronának a ren-

298 Lásd többek között jó néhány magyar főpap és főúr (köztük Révay Péter) levelét, akik Istvánffy vezetésével szót emeltek az ellen, hogy Bocskai megosztja Magyarországot. Bécs, 1606. szeptember 26., MOE, XII, 704–706.

299 Illésházy levele Bocskaihoz, Bécs, 1606. június 13., in *Történelmi Tár*, 1, Bp., 1878, 282–283.

300 Uo., 324–325.

301 Károlyi Árpád szavaival: „Oly nagy hullámokat vetett ez az utóbbi gondolat az európai közvéleményben, hogy a heidelbergi kalvinista udvarnál már komolyan fontolgatták annak esélyeit, ha Magyarország megúnta volna a Habsburgokat, és más, külön királyt akarna: egy tanácsülésben a pfalzi választó tanácsosai oda nyilatkoztak, hogy ebben az esetben »a közjó elébb való lévén mint az osztrák-ház«, nem volna szabad a magyar királyi koronát Heidelberg urának visszautasítani, »hiszen volt már egyszer pfalzi gróf (értsd a bajor Ottót) Magyarország királya.«” MOE, XI, 221.

302 Illésházy levele Bocskaihoz, 1606. szeptember 18., in *Történelmi Tár*, 1, Bp., 1878, 331–333 (válasz a június 13-án kelt levélre).

303 Illésházy levele Bocskaihoz, Trencsén, 1606. december 9., uo., 635.

di nemzet számára való jelentőségét kifejtette.<sup>304</sup> Egy erdélyi és egy magyar részre osztotta fel ezt a nemzetet, és a két részt – a szót politikai értelemben használva – államnak (*respublica*) nevezte, hogy megkülönböztesse a nemzet fogalmától.

Bocskai végrendeletében azt az állítást védelmezi, hogy mindkét koronára szükség van az egy nemzetben egyesült két állam (*respublicae*), Erdély és Magyarország egységének megőrzéséhez.<sup>305</sup> Ez a szükségszerűség szerinte az aktuális politikai helyzet miatt jött létre, amelyben a magyar királyi hatalmat a német nemzet birtokolja. Ezáltal az egész magyar nemzet szabadsága és függetlensége fenyegetve van, mivel nincs egy olyan szabadon megválasztott uralkodó, aki az egész rendi nemzetet kormányozná. A magyar rendi nemzet helyzetéről alkotott elképzelését jelképes módon fejezi ki, melyben a két korona a magyarországi királyi hatalmat és az erdélyi fejedelmi hatalmat jeleníti meg:

Az egyezségnek pedig örökös megtartásában azt az utat látjuk: a fejedelemségek, szinte ha változnak is, mindenik helyen a szabad választás szerint, de a respublicák is soha egymás ellen senki ingerlésiből, izgatásából ne törekedjenek. Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen.<sup>306</sup>

Röviden: amíg a németek az erősebbek, és kezükben tartják a magyar királyi hatalmat, szükséges, hogy ez a helyzet egy szabadon választott magyar fejedelem hatalma által egyensúlyban legyen. Ezt követően felvázolja politikai elképzelését, amelyben azt a helyzetet mutatja be, amikor a korona (a királyi hatalom értelmében) egy magyar király kezébe kerül majd. Ezt írja:

Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezéhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerint és egyenlő értelemről azon korona alá,

304 SZIGETHY (szerk.), *Bocskai István testámentumi rendelkezése*, Bp., 1986, 15–16. Bocskai röviddel halála előtt, 1606-ban íratta le végrendeletét. A szöveg többször és a kiadás időpontjának politikai körülményeihez igazodva többféle formában is megjelent. Tudomásunk szerint az 1986. évi kiadásban olvasható szöveg a leginkább megbízható, a kritikai kiadás azonban még nem készült el.

305 Uo., 14–15.

306 Uo., 15.

a régi mód szerint, adják magokat. Mely dologról, ha valaha hittel való konföderáció közöttök lehet, felette igen javalljuk.<sup>307</sup>

Bocskai politikai üzenetének lényege, hogy csakis akkor lehet a Magyar Királyságban egyesíteni a magyar rendi nemzetet, ha ezt egy magyar király viszi véghez. Más szavakkal: az országot csakis az ország népéből származó király alatt lehet és szabad egyesíteni. Bocskainak ezt a nézetét nem kell rögtön politikai jövőképként értelmezni, ahogy azt gyakran gondolják, hanem inkább úgy kell tekinteni, mint a fejedelemnek egy aktuális politikai kérdésre adott válaszát. Az idézett szövegrész politikai háttere az volt, hogy Erdély csatlakozik-e Magyarországnak Habsburg-uralom alatt lévő részéhez. Feltételezése, amelyre érvelését alapozta, úgy hangzott, hogy az aktuális politikai körülmények között az ország egyik részében megválasztott „saját” uralkodó – Bocskai vagy egy másik erdélyi fejedelem – a német király országon belüli hatalmi túlsúlyának kiegyensúlyozójaként szolgál. Ebből következik, hogy az egész ország egyesítése csak akkor lehetséges, ha a magyar rendi nemzet erősebb, mint a német, hiszen a magyarság csak ebben az esetben áll majd készen arra, hogy saját királyt válasszon. A rendi nemzet ereje – mondja Bocskai újra meg újra végrendeletében és más írásaiban – annak bizonyos szabadságjogok által támogatott politikai függetlenségében mutatkozik meg. Más szavakkal: csakis akkor lehet majd az ország valamennyi részét egyesíteni a magyar korona alatt, ha a rendi nemzetnek joga lesz arra, hogy királyt válasszon és megkoronázza Magyarországnak koronájával.

A török által adott koronának az erdélyi állam (*respublica*) számára Bocskai szerint az a jelentősége, hogy ez a korona a biztosítéka egy olyan fejedelemségnek, amely független a Habsburg Birodalomtól, és amelyben szabadon választhatják meg az uralkodót.<sup>308</sup> Ennek a koronaékszernek a létezése egyúttal figyelmeztetés is a német király számára, hogy ha megsérti a magyarság jogait az egyik államban (*respublica*), akkor mindig számíthat Erdély reakciójára. Ebből következik, hogy a Bocskai-korona a magyar rendi nemzet szabadságjogainak védelmezőjeként működik. Ezért mondja Bocskai, hogy „a török korona és az ahhoz tartozó szablya fejedelemről fejedelemre szálljon”.<sup>309</sup> Így azután az sem csoda, hogy 1607-ben, temetési szertartása alkalmával a török által adott korona is kiemelkedő szerepet játszott.<sup>310</sup>

<sup>307</sup> Uo., 16.

<sup>308</sup> Uo., 16–17.

<sup>309</sup> Uo., 17.

<sup>310</sup> HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból, *ItK*, 5–6(1998), 760–772.

A koronáról és a királyi hatalomról szóló, Bocskai végrendeletében kifejtett nézetek nagy hatással voltak a Habsburg uralkodóval szembeni felkelés legitimálásával kapcsolatos 17. századi politikai gondolkodásra. A Habsburg udvar természetesen pontosan nyomon követte ezt a magyar szemléletváltozást: Bocskai végrendeletének nem kevesebb, mint négy német fordítása található meg a Haus-, Hof- und Staatsarchivban.<sup>311</sup>

A későbbi 17. század gondolkodói és politikusai (amint az ezt követő korszakok tudósai is) annak a módszernek a legitimációjaként értelmezték Bocskai végrendeletét, amellyel a politikai cél – Erdély és Magyarország Magyar Királyságként való egyesítése – elérésére törekedett. Szavait – céltudatosan vagy akaratlanul – kiszakították sajátos szövegkörnyezetükből, és az ország politikai jövőjéről alkotott vízióként értelmezték.<sup>312</sup> Ennek során bizonyos jellegzetes elemeire helyezték a hangsúlyt, mint például hogy a „magyar korona [...] többé nem lehet a német király birtokában”, továbbá a „nemzeti király” fogalmára. Ezekből aztán messzemenő (hibás) következtetéseket vontak le: ilyen az, hogy Magyarországot csak akkor lehet majd politikailag függetlennek tekinteni, ha a szent korona magyar kézbe kerül, és az országnak nemzeti királya lesz. Bocskai végrendeletének ez az értelmezése többek között Mátyás főherceg 1607–1608-ban bekövetkezett hatalomátvételének idején is felismerhető, ahogyan később még látni fogjuk. A végrendeletben foglaltak hatása a Bethlen Gábor által vezetett 1619. évi hadjáratban is megmutatkozik, amire itt – terjedelmi okból – nem fogunk kitérni.

Illésházy és Bocskai elképzeléseit a koronahagyományban és a korona szerepében 1600 és 1607 között a Magyarországon végbement fejlődés összefoglalásának lehet tekinteni. A korona, amelynek 1572-ben még csak a koronázás alkalmával volt jelentősége és csak a rendek jogaira nézve volt legitimáló szerepe, 1600 után már egyszerre jelképezte a rendi nemzet politikai jogait, szabadságjogait és egységét, valamint az ország autonómiájának fennmaradását. Ez a jelentés a rendi nemzetről alkotott képhez kapcsolódik, vagyis a rendi nemzet önazonosságának részét képezi.

311 *TESTAMENTARIA DISPOSITIO / Serenissimi Principis et domini, domini STEPHANI Dei gratia Hungariae Transsylvaniaeque Principis et Siculorum Comitis, Coram R.do D'no Petro Alvinczij, et Gener. Paulo Eoruendij Consiliario et Thesaurario, ac Simone Pechio intimo Secretario facta*, ÖStA Wien, HHStA, Ungarn, Fasc. 151 Konv. A. 1606. X–XII, fol. 45r–110v.

312 Lásd többek között KÁROLYI, *Bocskay szerepe a történetben*, Bp., 1898, 16.

## IV.

### II. Mátyás, a korona és a magyar rendek

#### Habsburg Mátyás

Habsburg Mátyás főhercegnek (1557–1619) rossz híre van a modern történészek körében.<sup>1</sup> A hírhedt „testvérháború” miatt, amelyet 1606 és 1612 között vívott Rudolffal, és amely 1607–1608-ban érte el tetőpontját, számos tanulmányban Mátyás vélt rossz természetének elemzésére helyezték a hangsúlyt. A legtöbb szerző hatalmi politikusként jellemzi őt, akit a fivére, Rudolf iránti beteges irigység vezetett.<sup>2</sup> II. Mátyást gyenge, döntésképtelen és megbízhatatlan személyiségként festik le.<sup>3</sup> Robert Evans a következőképpen fogalmaz: „Mátyás következő cselekedeteit [...] a leglogikusabb úgy vizsgálni, mint főként területi ambíciók által motivált tetteket. Ez volt életének legtartósabb frusztrációja; sem a németalföldi megbízatás, sem pedig Rudolffhoz intézett egyetlen más kérése nem elégítette ki.”<sup>4</sup>

Végül is II. Mátyás úgy vonult be a történelemkönyvekbe, mint egy átlagos, minden különleges képesség nélküli ember, aki ráadásul

1 II. Mátyás az egyetlen Habsburg császár, akiről még nem írtak modern életrajzot. A Habsburg Birodalom vagy a Habsburg-dinasztia történetéről szóló legtöbb külföldi tanulmányban csak néhány oldalt vagy sort írnak róla. Lásd Moriz RITTER, Matthias, Österreichischer Erzherzog und Deutscher Kaiser, *Allgemeine Deutsche Biographie* 20(1884), 629–654; Emile LOUSSE, Qui donc était l'empereur Mathias?, in Louis CARLEN-Fritz STEINEGGER (szerk.), *Festschrift für Nikolaus Grass*, I, Innsbruck, 1974–1975, 135–143; Brigitte HAMANN (szerk.), Kaiser Mathias, in *Die Habsburger: ein biographisches Lexikon*, Wien, 1988, 353–356; Volker PRESS, Matthias 1612–1619, in A. SCHINDLING-W. ZIEGLER (szerk.), *Die Kaiser des Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*, München, 1990, 114–123; H. G. KOENIGSBERGER, *Monarchies, States, Generals and Parliaments. The Netherlands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge, 2001, 280–288.

2 Andrew Wheatcroft ezt így fogalmazza meg: „...Matthias seems to have been no less obsessive, but focused exclusively on hatred of his imperial brother. [...]” Andrew WHEATCROFT, *The Habsburgs Embodying Empire*, London, 1995, 171.

3 Edward CRANKSHAW, *The Habsburgs*, London, 1971, 109; Evans: „Of Matthias, one of the poorest of all Habsburg rulers, it may be said that he possessed all of the faults of his brother Rudolf II, but none of his redeeming qualities of kindness and cultural interests.” Robert J. W. EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, 1984, 60; Robert A. KANN, *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, Berkeley–Los Angeles–London, 1974, 1977, 43.

4 „Matthias' subsequent actions [...] these seem most logical to consider as motivated largely by territorial ambition. This was the longest frustration of his life, unsatisfied either by the Netherlands venture or by any other appeals to Rudolf.” EVANS, id. hely.



semmit sem ért el rövid császári uralma alatt.<sup>5</sup> Jean Bérenger mondja: „Miután olyan dühödten igyekezett, hogy megszerezze a hatalmat, II. Mátyás nem vitt véghez semmit.”<sup>6</sup> Kérdés, hogy vajon jogos lehet-e egy ilyen kemény ítélet egy uralkodóról, aki a Habsburg Birodalom egyik legzavarosabb (és legérdekesebb) időszakában ült a trónon, és akiről ráadásul nem is tudunk túl sokat.

Személyes tökéletlenségei és politikai hibái ellenére Mátyás néhány szerző szerint mégiscsak elért valamit politikai pályafutása során. Legfontosabb fegyverténynek lehet tekinteni Bónis György szerint, hogy megerősítette a Habsburg-dinasztia Közép-Európában gyakorolt hatalmát, és megőrizte annak folytonosságát egy olyan időszakban, amikor ez a hatalom súlyos legitimációs válságban volt.<sup>7</sup> Ehhez társult még a Bocskai-felkelés és az oszmánok elleni háború is, amely együttesen Rudolf politikai bukását hozta magával.<sup>8</sup> Rudolf sikertelen politikájának mélyebben rejlő oka az volt, hogy rendkívüli császári törekvései ütköztek a politikai valósággal, ami Evans szerint „az önrombolás sámsoni orgiájához” vezetett.<sup>9</sup> Ráadásul ez a válság egy olyan időszakban játszódott le, amikor a Habsburg Birodalomban komoly politikai és vallási feszültség volt a katolikusok és a protestánsok között, továbbá számolni kellett az európai általános válsággal, a prágai bankok összeomlásával is. Ráadásul az oszmánok ellen vezetett költséges hadjáratok sem hoztak eredményt. Mindezek az események már Rudolf uralkodása alatt a Habsburg-hatalom végét okozhatták volna Közép-Európában.<sup>10</sup>

Éppen erre a háttérre való tekintettel más történészek, például Emile Lousse és Herbert Koenigsberger, pozitívabb véleménnyel vannak Mátyásról. Lousse leszögezte: Mátyás főherceg a Habsburg-dinasztia minden tagjánál élesebben látta, hogy a család európai hatalmi igényeit a rendeknek tett politikai engedmények révén lehetne biztosítani.<sup>11</sup> Koenigsberger szerint Mátyás korábban, Németalföld kormányzójaként (1578–1581) ezt a taktikát követte.<sup>12</sup> Ennek a szemléletnek megfelelően

5 EVANS írta róla: „...there has been little more posthumous agreement on the merits of Matthias than on those of Rudolf”; „...he was earlier a more militant and sinister figure”; uo. Lásd még Uó, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700*, Oxford, 1979, 52, 59.

6 „After such a furious drive to seize power, Matthias did nothing.” Jean BÉRENGER, *A History of the Habsburg Empire 1273–1700*, kiad. C. A. SIMPSON, London–New York, 1994, 259.

7 BÓNIS György, *Révy Péter*, Bp., 1981, 22.

8 HANS STURMBERGER, *Georg Erasmus Tschernembl: Religion, Libertät und Widerstand*, Linz, 1953, 141.

9 „...a Samson-like orgy of self-destruction” – EVANS, i. m., 53.

10 HUGO HANTSCH, *Geschichte Österreich*, I, Köln, 1959, 300; CRANKSHAW, i. m., 106–197.

11 LOUSSE, Qui donc était l'empereur Mathias?, in CARLEN–STEINEGGER (szerk.), *Festschrift für Nikolaus Grass*, I, Innsbruck, 1974–1975, 135–143.

12 KOENIGSBERGER, *Monarchies, States, Generals and Parliaments. The Netherlands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge, 2001, 280–288.

úgy próbálta meg elhárítani a legitimációs válságot, hogy apránként engedett a rendek politikai követeléseinek. Így megszerezte támogatásukat saját hatalmi törekvéseihez. Fivére hatalmának fokozatos és erőszakmentes átvétele ennek a taktikának az eredménye volt, és a sikert Mátyás 1612. évi ünnepélyes császári beiktatása koronázta. Hogy a Habsburg udvar erasmista köréhez tartozó Mátyás mérsékelt politikai nézeteinek köszönhetette-e sikerét, vagy egy Rudolf megbuktatására irányuló, személyes neheztelésből eredő, agyafűrt taktikázásnak, azt nem tudjuk, és a kérdést mindeddig nem is kutatták kellő mélységben.<sup>13</sup> Mindenesetre uralkodása alatt fennmaradt a Habsburg-dinasztia hatalmi pozíciója Közép-Európában, habár e hatalom jellege megváltozott.

Ugyanakkor II. Mátyás politikájának legfontosabb eleme – engedékenysége a rendek iránt –, amelynek révén ezt az eredményt elérte, a kortársak és a politikájával foglalkozó történészek kritikájának sarkalatos pontját képezi.<sup>14</sup> Melchior Khlesl püspök, II. Mátyás legtekintélyesebb tanácsadója szerint a választófejedelmek császárrá választása előtt a következő negatív véleményt fogalmazták meg II. Mátyásról: „Egy olyan férfiút akartak római királlyá választani, aki képes uralkodni alattvalói felett, és nem alattvalói fognak uralkodni őfelette.”<sup>15</sup> Nem szabad itt megfeledkezni arról, hogy a rendek befolyásának növekedése Rudolf uralkodása idején kezdődött, amikor Rudolfnak a császári hatalom iránti igénye szóba került. Herbert Haupt azt mondja erről: „Ha a császár elveszíti hatalmát, a nemesség megerősödik.”<sup>16</sup> Mátyás főhercegnek a testvérviszály során követett stratégiája az uralkodóval szemben példátlan hatalmi pozícióba juttatta a rendeket a Habsburg Birodalomban, s kivált Magyarországon. Vagyis a rendeket lehetett a konfliktus valódi nyerteseinek tekinteni.<sup>17</sup> Egy ilyen helyzet

13 Howard LOUTHAN, *The Quest for Compromise: Peacemakers in Counter-Reformation Vienna*, Cambridge, 1997, 160, 23. j.

14 BÉRENGER, i. m., 254.

15 „Sie wolten ainen herrn zum römischen könig wehlen, der seine untertanen regiren kunte und nicht von seinen untertanen regiret wurde.” Idézet Visser (Visscher) Péternek egy Albert főherceghez Brüsszelbe intézett jelentéséből (1608-ból), in Anton CHROUST (szerk.), *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias*, München, 1906, 151, 1. j. (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, VI).

16 „As the Emperor lost his authority, so the nobility gained in strenght.” Herbert HAUPT, *From feuding brothers to a nation in a war with itself*, in Eliška FUCÍKOVÁ és mások (szerk.), *Rudolf II and Prague*, London, 1997, 238. A hatalomnövekedés egyik oka a Rudolf által 1606 és 1608 között szétosztott magyar főnemesi címek viszonylag nagy száma (25). Az új főurak politikai hatalmat is kaptak azáltal, hogy befogadták őket a magyarországi rendi társadalomba. Mátyás uralkodásának idején évenként legalább egy személyt ajándékozott meg új ranggal. Lásd Peter SCHIMERT, *The Hungarian Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, in Ivo BANAC–Paul BUSHKOVITCH (szerk.), *The Nobility in Russia and Eastern Europe*, II, New Haven, 1987, 150–151.

17 HAUPT, i. m., 247, PÁLFFY Géza, *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, nagydoktori dissz., Bp., 2008, 336–352.

valóságos földcsuszamlást okozott a politikai viszonyokban, és ezért változásokat hozott a politikáról és a dinasztia hatalmának legitimálási módjáról való gondolkodásban.

Mátyás főherceg politikai magatartásának másik vitatott pontja stratégiájával függ össze: nyilvánosságra hozta arra irányuló terveit, hogy együttműködik a rendekkel, mindenekelőtt a magyarokkal, és nyilvánosan felszólította a császárt, hogy adja át a hatalmat.<sup>18</sup> Jobban meg lehet érteni az eljárást, ha ezt a tényezőt a Rudolf uralkodásának idején jellemző politikai kultúra összefüggésében szemléljük. Sikertelen politikája ellenére a császár kedvelt volt alattvalói körében. Rudolf annak a hatásos módszernek köszönhetette népszerűségét, ahogyan verbális és vizuális módszerekkel igyekezett alattvalói figyelmébe ajánlani uralkodásáról alkotott elképzeléseit.<sup>19</sup> Mátyás főherceg ezért azzal próbálta megnyerni a közvéleményt, hogy nyilvánosságra hozta terveit. Azt remélte, hogy így elejét veheti egy polgárháborúnak, és a maga oldalára állíthatja a rendeket.

Mátyás főherceg – Rudolf uralmának legitimítását kétségbe vonva, valamint olyan gondolatokat és fogalmakat használva, amelyek alkalmasak lehettek kiszemelt közönsége megszólítására – kiáltványokban és egyéb nyilatkozatokban igazolta saját politikáját.<sup>20</sup> A főherceg politikájának érdekes aspektusai ellenére ebben a fejezetben nem ez a kérdés, hanem az a módszer áll a középpontban, amellyel Mátyás főherceg ezt a stratégiát legitimálta. Kitérünk arra, hogy Mátyás és a magyar rendek milyen módon igazolták hatalmi törekvéseiket, valamint arra, hogy milyen szerepe és rendeltetése volt ennek során a magyar koronának és a magyar rendi nemzet eszméjének.

## Mátyás főherceg udvartartása Magyarországon

Mátyás főherceg nem tudta volna megvalósítani politikai stratégiáját, ha nem álltak volna rendelkezésére hozzáértő emberek, akik terjeszteni tudták politikai üzenetét. Ezért az alatt az idő alatt, amíg próbálta átvenni a hatalmat fivéréből, Mátyás számos embert gyűjtött maga kö-

<sup>18</sup> BÉRENGER, *A History of the Habsburg Empire 1273–1700*, kiad. C. A. SIMPSON, London–New York, 1994, 253–254.

<sup>19</sup> Lásd Thomas DaCOSTA KAUFMANN, *Variations on the Imperial Theme in the Age of Maximilian II and Rudolf II*, New York–London, 1978; Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II (1576–1612)*, Wien, 1981.

<sup>20</sup> VOCELKA, Matthias contra Rudolf: zur politischen Propaganda in der Zeit des Bruderzwistes, *Zeitschrift für historische Forschung*, 10(1983), 341–351.

ré, akik támogatni tudták őt e törekvésében. A bizalmasoknak e csoportjából fejlődött ki az idők folyamán az udvartartás, amely formálisan is királyi udvarrá lett abban a pillanatban, amikor Mátyást Magyarország királyává koronázták: hatalmának növekedése, valamint udvari körének jellege rövid idő (1605–1608) alatt átalakult Magyarországon.<sup>21</sup>

Mátyás főherceg legfontosabb politikai célja fokozatos hatalomátvételének első szakaszában – Magyarország kormányzójaként (1607–1608) – egyfelől az volt, hogy legitimációt nyerjen magyarországi alattvalói körében, másfelől pedig az, hogy bizalmat ébresszen fivérében. Mátyás politikájának eredményeként sikerült politikai megoldást találni fivérének a Habsburg Birodalmon belüli, és különösképpen magyarországi legitimációs válságára. A Mátyás által személyesen vállalt vagy az ő nevében elvégzett feladatok nagy része a Habsburg udvarban vagy a Magyarországon fennálló válság kezelésére irányult. E törekvéseit számos, fivéréhez, Rudolfhoz vagy a német fejedelmekhez intézett levélben igyekezett indokolni.

Mátyás főherceg udvartartásának magyar része egyesítette a Bocskai-követőket és a Habsburg-dinasztia Rudolffal szembenálló családi körének híveit.<sup>22</sup> Figyelembe véve Mátyás főhercegnek a Rudolf-ellenes Bocskai-felkelésben játszott szerepét, valamint a bécsi békében kodifikált kompromisszumot, nem meglepő, hogy Bocskai támogatóinak nagy részét saját udvartartásában találjuk. A legtekintélyesebb tanácsadó szerepét most is Illésházy István kapta, mivel nádorként ő volt a Mátyást támogató rendek vezéralakja.<sup>23</sup> Az udvarhoz tartozott még Rimay János is, Bocatiust pedig szabadon bocsátását követően udvari történészként alkalmazták. Ezzel egyidejűleg, 1607. július 3-án Mátyás főherceg a Magyar Kamara bosszúságára és akarata ellenére udvari történésszé nevezte ki Elias Bergert.<sup>24</sup> Berger már 1603-ban vagy 1604-ben megbízást kapott Mátyás főhercegtől egy magyar történelmi mű

21 PRESS, The Imperial Court of the Habsburgs, in Robert G. ASCH–Adolf M. BIRKE (szerk.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age*, London, 1991, 305.

22 Az udvartartás kialakítása nem ment problémák nélkül, mivel a Rudolf-hívek közül sokan magyar közhivatalok tagjai voltak. Lásd HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 29–32.

23 NAGY László, *Kard és szerelem*, Bp., 1985, 120–122.

24 MONOK István (szerk.), *A magyar könyvkultúra múltjából*, Szeged, 1983, 158–159. 1607 decemberében Illésházy Bergert ajánlja a Magyar Kamarába titkárnak. Illésházy István Leopold von Stralendorffhoz, ÖStA Wien, HHStA Hungarica AA Fasc. 153. Konv. B. 1607. Nov.–Dez., fol. 131–132. 1607. dec. 20., Trencsén. „P. S. Commendo Illustrissimae Dominationi Vestrae Eliam Bergerum, meum agentem, virum doctum et de Caesarea Maiestate scriptis bene meritum, dignissimum secretarii in Camera Hungarica officio.” Pálffy Géza-nak köszönet az adatért.

megírására.<sup>25</sup> A későbbi koronaszerző, Révay Péter volt a főherceg egyik tekintélyes tanácsadója és politikai stratégája. Jeszenszky János (Jessenius a Jessen, 1566–1621) udvari orvosi és történetírói szerepet töltött be.<sup>26</sup>

Nem szabad alábecsülni az udvar azon tagjainak szerepét, súlyát és befolyását, akik Bergerhez hasonlóan megbízójuk politikai üzenetének megfogalmazásán fáradoztak. A magyar történészek és irodalomtörténészek hosszú ideig lenézték Berger művét, tevékenységét és személyét, akit tehetségtelen kora újkori német bértollnokként ábrázoltak.<sup>27</sup> Benda Kálmán és Fügedi Erik úgy írnak róla, mint „...akit az uralkodó a Magyar Kamara javaslata ellenére nevezett ki magyar királyi udvari historiográfussá, jöllehet magyarul egy szót sem tudott, és Magyarországához semmi köze sem volt”.<sup>28</sup>

Szörényi László új keletű kutatása kimutatta, hogy Berger latin nyelvű irodalmi alkotásai korántsem olyan silányak, mint gondolták, és a művében foglaltakat saját kora politikai gondolkodásmódjára vonatkozóan jelentős forrásnak lehet tekinteni.<sup>29</sup> Levelezése, valamint politikai és irodalmi tevékenysége egyaránt azt mutatja, hogy Berger közvetítő szerepet játszott Közép-Európa katolikus és evangélikus elitjei között. 1605-től kezdve, amikor Illésházy betegsége miatt annak meghatalmazottja volt Mátyás főhercegnél, már biztosan ez volt a feladata.<sup>30</sup> Morvaország első embere, Karol Zierotín 1606. november 28-án azt írta Illésházyhoz, hogy Berger folyamatosan tájékoztatja őt az oszmánokkal kötendő béke ügyében folytatott tárgyalásokról és a békekö-

25 KULCSÁR Péter, Berger Illés történeti művei, *Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 246.

26 Nicolette MOUT, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw*, doktori dissz., Leiden, 1975, 78.

27 PRAY György, *Index rariorum librorum bibliothecae Universitatis regiae Budensis*, Budae 1790, 126–128; PODHRACZKY József, *Berger Illés magyar történetíró*, Buda, 1843, 351–366 (Tudománytár Értekezések, XII); FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos, *Berger Illés magyar királyi historiographus*, *Századok*, 6(1873), 373–390; EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy*, Oxford, 1979, 152; Uó, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, 21984, 128; GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 63–69; HOLL Béla, *i. m.*, 158–170, 175, 179; KULCSÁR, *i. m.*, 245–259.

28 BENDA-FÜGEDI, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 164.

29 SZÖRÉNYI László, *Berger Illés eposza a Szent Keresztről és a magyar történelem*, in ROZSONDAI Marianne (szerk.), *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*, Bp., 2002, 291–300. Zierotín Illésházyhoz intézett két levelében Berger művét Jeszenszkyével egyező értelemben említi. Peter von CHLUMECKY, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564–1615*, II, Brünn, 1862, LII–LIII, XXXVII. levél, 1606. november 28., LXI–LXII, LVII. levél, 1608. szeptember 4. Illésházyhoz intézett más leveleiben Jeszenszky művét is említi. Uo., LXIV, LIX. levél, 1608. november 6., LXVI, LXII. levél, 1609. április 5.

30 ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 149 Konv. A., fol. 6r–8v. Illésházy Mátyáshoz, 1605. november 2., fol. 10r–11v. Berger Mátyáshoz, d. d. 1605. november 3., fol. 22r–24v. Dietrichstein bíboros Mátyáshoz, 1605. november 5. KÁROLYI szerint Berger, „Illésházy ágense” közvetített Dietrichstein és Illésházy között: MOE, XI, 209.

tés feltételeiről.<sup>31</sup> Berger politikai szerepe tehát mindmáig megvilágítatlanul maradt, és további kutatásra érdemes.

A kulcsfigura, aki 1603-ban megnyitotta előtte a Habsburg udvar kapuját, a németalföldi jogász és diplomata, Johann Barvitiuss (1555–1620) volt.<sup>32</sup> Barvitiuss, a Birodalmi Tanács (1593–1607) és Rudolf személyi titkára, a prágai udvar egyik legbefolyásosabb személyisége volt.<sup>33</sup> Neki köszönhető, hogy Berger a Magyar Kamara javaslata ellenére 1603-ban királyi *Poeta Laureatus* kitüntetésben részesült.

Berger olyan befolyásos személyekkel levelezett, mint Žierotín,<sup>34</sup> Rimay,<sup>35</sup> Révay Péter és Ferenc.<sup>36</sup> Ráadásul a könyveiben található ajánlások arról tanúskodnak, hogy hatalmas patrónusok egész hálózatával rendelkezett: többek között Kuthassy János, Nádasdy Ferenc, Karol Žierotín,<sup>37</sup> Illésházy István, Révay Péter,<sup>38</sup> Esterházy Miklós nádor,<sup>39</sup> továbbá különböző német választófejedelmek és püspökök,<sup>40</sup> s természetesen maga Mátyás főherceg.<sup>41</sup> Végezetül 1609-ben Illésházyról, Magyarország nádoráról tartott gyászbeszédet, ami ismét csak azt mutatja, hogy fontos szerepet vitt és tekintélyes helyet foglalt el a Habsburg Birodalom politikai és irodalmi köreiben.<sup>42</sup> Mindez alaposan bizonyítja, hogy Bergernek igenis „volt köze” Magyarországhoz.

Ha egy uralkodó hatalma legitimációs válságba kerül – ahogyan ez Magyarországon 1600 és 1608 között történt –, egy olyan udvari történésznek, mint Berger, fontos szerepe van a válság elhárításában.

31 CHLUMECKY, i. m., II, LII–LIII, XXXXVII. levél.

32 Stefan BENZ, *Zwischen Tradition und Kritik. Katholische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich*, Husum, 2003, 308.

33 Oswald von GSCHLIEBER, *Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806*, Wien, 1942, 153; EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, 21984, 73.

34 Uo., 272 (1606. július); Eliae Bergero (1609. január), in CHLUMECKY, i. m., II, CLVI–CLVII (CXXXI. levél). Ez a levél a *Connubium Hungariae et Bohemiae* című műről szól, amelyet Berger Žierotín megbízásából írt, és amely 1611-ben, Prágában jelent meg.

35 Rimay levele Bergerhez. IPOLYI Arnold, Rimay János munkáiról, *Új Magyar Múzeum*, 1853, 485–486.

36 SNA – ARR Korešpondencia Peter Révay Krè. 81 fol. 271, Berger Révayhoz, 1612. április 25., fol. 318, Uó, 1609. július 7., Krè. 82 fol. 40, Uó, 1612. fol. 78, Uó, 1612. január 19., fol. 133, Uó, 1613. január 23., fol. 147, Uó, 1616. április 13., fol. 175, Uó, 1617. május 7., Krè. 83 fol. 44, Uó, 1621. május 11., fol. 73, Uó, 1621. június 1. SNA – ARR Korešpondencia Frantisek III Révay Krè. 76, fol. 203 Berger Révay Ferenchez, 1620. március 24., Krè. 77, fol. 125 Uó (keltezés nélkül). Köszönet Maroš Maëuhának a két utóbbi hivatkozásért.

37 In Elias BERGER, *Connubium Hungariae et Bohemiae in Matthia II. rege Hungariae et rege Bohemiae coronato denuo sanctitum*, (Pragae [1611]).

38 In Uó, *Caduceus seu proba, et brevis invitatio*, (Viennae Austriae 1607) A1r.

39 In Elias BERGER[?], *Duplex speculum chronologicum*, (Viennae Austriae 1635), kézirat, EK, Ms. G 69.

40 In Elias BERGER, *Trinubium Europaeum*, (Francofurti 1612), MTA, Ráth 1875.

41 In Elias BERGHER, *Gratulatio Serenissimo Principe ac Domino D. Matthiae Archiduci Austriae...*, (Viennae Austriae 1607).

42 [Elias BERGER], *Oratio funebris in exequiis illustrissimi comitis, palatini Stephani de Illieshaza comitis Trenchinien: et Liptovien:* ([Kassa], 1609), OSZK, RMK III. 5803.

Bergernek az adott pillanatban úgy kellett ismertetnie megbízója politikai üzenetét, hogy az közvetlenül kapcsolódjék az aktuális politikai valósághoz, és azonnali hatást érjen el a hallgatóság körében. Műve ezáltal nyilvánvalóan nélkülözi az örökérvényűséget, viszont egyértelműen a kor politikai gondolkodásmódját ábrázoló éles pillanatfelvételnak tekinthető. Ez az oka annak, hogy Berger műve alig-alig hat a modern szemléltre, és a mai olvasó szemében csupán bombasztikusan megfogalmazott, üres frázisokból áll.

Bergernek a Mátyás főherceg magyar udvarához fűződő különleges feladata magyarázat lehet az Illésházy, Révay és Berger között létrejött szoros együttműködésre. Illésházy volt a fő stratégia és teoretikus Mátyás főherceg kíséretében. Révay politikai tanácsokkal látta el a főherceget, és emellett magasan iskolázott szónok is volt. Valószínűleg Mátyás főherceg, vagy a nevezett személyek egyike adta Bergernek azt a feladatot, hogy pamfleteket és szónoklatokat írjon, amelyeket arra szántak, hogy a rendi nemzet egy-egy olyan különleges, szertartásos összejövetele alkalmával, mint egy fontos országgyűlés, vagy maga a koronázás, meghatározott politikai üzenetet közvetítsenek. Ezért nagyon is elképzelhető, hogy Berger művei hasonló módon jöttek létre, mint azok az írások, amelyek Bocskai udvarában keletkeztek. Vélhetőleg Illésházy, Révay vagy mások adták a meghatározó gondolatokat – egy politikai értelmiségi körön belül –, amelyeket azután Berger megfelelő módon szónoklattá vagy pamfletté formált.

Mátyás főherceg politikai célkitűzése a Habsburg-dinasztia közép-európai hatalmi bázisának helyreállítása volt. Mátyás főherceg próbálkozott ennek a célnak az elérésével, módszere azonban eltért fivéréétől. Rudolf a rendek jogainak kárára növelte személyes hatalmát, ami végül uralkodói hatalmába került. Mátyás főherceg stratégiájának lényege abban állt, hogy kompromisszumot keresett a különböző pártok között, és messzemenő politikai jogokat adott a Habsburg Birodalom rendjeinek, hogy megszerezze politikai, katonai és gazdasági támogatásukat a király elleni harcban, ami azonban végül *de facto* saját személyes hatalmába került. Ezt a stratégiát Mátyás főherceg először magyarországi kormányzósága idején, 1607–1608 folyamán alkalmazta, később pedig a Csehország és a Német-római Birodalom feletti hatalom megszerzésére irányuló törekvéseiben élt vele.

E stratégiának az lehet a magyarázata, hogy Mátyás főhercegnek ütőképes fegyveres erőre volt szüksége Rudolffal folytatott harcában, és ez a sereg Magyarországon rendelkezésére állt.<sup>43</sup> Az oszmán kihí-

43 BENDA, Habsburg Absolutism and Hungarian Resistance, in EVANS-THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991, 126–127.

vás hatására az ország társadalma nagymértékben militarizálódott. Ennek két legjellemzőbb társadalmi rétege a hajdúság, valamint a nagybirtokosok által fenntartott magánföldesúri haderő. Ezáltal Magyarországon katonák tízezrei álltak állandóan fegyverben, akiket egy konfliktus esetén azonnal be lehetett vetni. A hajdúk és a magyarok katonai támogatása ezért döntő fontosságú volt Mátyás főherceg számára hatalomátvételének első szakaszában.

Mátyás főhercegnek politikai támogatásra is szüksége volt. Ezt úgy szerezte meg, hogy 1607-től kezdve a Habsburg Birodalom különböző országai – Magyarország, Csehország, Morvaország és az osztrák tartományok – rendjeivel szövetséget kötött Rudolf ellen.<sup>44</sup> Ennek az együttműködésnek Illésházy, Erasmus Tschernembl és Karol Žierotín – Morvaország leghatalmasabb főura, Illésházy személyes jó barátja<sup>45</sup> – voltak a főszereplői. A rendi szövetséget Karl Nehring szerint Illésházy sugalmazta, de tekintettel a vezéralakok közötti intenzív kapcsolatokra, éppúgy valamennyiük közös elképzelése is lehetett.<sup>46</sup> Miután Mátyás főherceg megegyezett a reformokat kívánó megyei vagy főrendi politikusokkal és köreikkel, Illésházy maradt a legfontosabb tanácsadója a magyar ügyeket illetően. A bécsi békekötésről folytatott tárgyalások során ő volt a felkelők nevében tárgyaló legtekintélyesebb személy. 1608. január tizedikére Mátyás főherceg országgyűlésre hívta össze a rendeket Pozsonyba, ahol a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és az osztrák tartományok követői is jelen voltak. Ez a gyűlés hatalomátvételének kezdetét jelezte.

A Mátyás főherceg és Rudolf közötti konfliktus lényege a Habsburg Birodalom és a dinasztia politikai jövőjét illető mélyreható véleménykülönbség volt. A család már korábban megállapodott, hogy Rudolf kormányzásra képtelen – elhatalmasodott betegsége miatt is –, ezért Mátyás főherceget tették meg a Habsburg-dinasztia fejéül. A konfliktus 1606-ban robbant ki, amikor Rudolf vonakodott megerősíteni az Oszmán és a Habsburg Birodalom között létrejött zsitvatoroki békét és a Bocskaival kötött bécsi egyezményt, pedig Mátyás hosszadalmas tár-

<sup>44</sup> EVANS, Robert J. W., *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, 21984, 144; BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Wiederstreit*, München, 1994, 322, 336.

<sup>45</sup> Lásd a közöttük folyó bőséges (és feltűnően meleg hangú) levelezést, in CHLUMECKY, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564–1615*, II, Brünn, 1862, I, 300, II, XXIX–LXII. A dúsgazdag, de igen fősvény emberként ismert Illésházy gazdag ajándékokat is küldött Žierotinnak. Uo., I, 554, 30. j.

<sup>46</sup> Karl NEHRING, *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)*, *Századok*, 120(1986), 39; PÁLFFY, *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, nagydoktori dissz., Bp., 2008, 309, 336–339.



gyalások után hozta létre ezeket a megállapodásokat. Az oszmánokkal való békekötés és a magyarországi pacifikáció helyett – ami mellett Mátyás főherceg síkra szállt – Rudolf újabb hadjáratba akart kezdeni az oszmánok ellen. Ezért azt tervezte, hogy a következő regensburgi birodalmi gyűlésen, 1608 tavaszán pénzügyi támogatást kér a Német-római Birodalom tartományaitól ehhez a hadjáratához. Ráadásul nem szándékozott visszaadni a magyaroknak a magyar koronát, bár a bécsi egyezményben erről megállapodtak. Rudolf ezért 1607-ben így panaszkodott Mátyás főhercegről:

Amikor Mátyás főherceg megszerezte öfelségétől a teljhatalmat, szegyenletes békét kötött a magyarokkal és a törökökkel, amelyben mindent átengedett a felkelőknek és a törököknek, amit csak kívánhattak, és amire csak vágyakozhattak, és aminek vissza kellett volna szállnia öfelsége hatalmába és birtokába. És ez sem volt elég, hanem még több álnok mesterkedés is történt, hogy a magyar koronát, amely pedig mindig öfelsége és elődei tulajdonában volt, elkívánják öfelségétől, és hogy ennek mi lett a vége, azt könnyű elképzelni.<sup>47</sup>

A magyar politikában bekövetkezett események miatt Rudolf legitimációs válsága 1607 novemberében döntő szakaszába érkezett.<sup>48</sup> A helyzet nagyon hasonlított arra, amit Bocskai vázolt fel végrendeletében. A hajdúk újabb felkeléssel fenyegetőztek, mert Rudolf nem akarta teljesíteni a bécsi egyezmény határozatait, és saját királyt akartak.<sup>49</sup> Figyelmeztetést intéztek a magyar követekhez, „hogy nem nyughatnak addig, amíg a magyarok valakit királlyá nem emelnek maguk közül”, és ha kell, ismét az oszmánoknál próbálnak szerencsét.<sup>50</sup> A magyar rendek éppen annyira aggódtak ennek az újabb zendülésnek a következményei miatt, mint Mátyás főherceg. Ez a helyzet szolgáltatta Mátyás

47 „Als Ertzhertzog Mathias von ihr may. die pleni potenz außgebracht, hatt er mit Hungern und Turckhen einen schandtlichen frieden geschlossen, den er den rebellen vnd Turcken alles nachgeben was sie wünschen vnd begern mögen vnd was ihr may. autoritet vnd guetten namen zue wider seind könde. Ist dem nicht genueg gewesen, sonnder man hatt noch mehr practickhen, das die Vngerisch cron von ihr may. begert worden, weliche doch ihr may. vnd dero vorfahren statts bey sich gehabt, zue was endt ist leichtlich zue gedenckhen.” ÖStA Wien, HHStA, Familien Akten Fasc. 1., idézi VOCELKA, Matthias contra Rudolf: zur politischen Propaganda in der Zeit des Bruderzwistes, *Zeitschrift für historische Forschung*, 10(1983), 345.

48 WITTMAN Tibor, *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618)*, Szeged, 1959, 3–44 (Acta universitatis Szegedinensies sectio Historica, V).

49 BENDA, Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie 1607–1608, in D. CSATÁRI (szerk.), *Nouvelles études historiques*, I, Bp., 1965, 299–313.

50 Forgách és Dóczy jelentése Kassáról Mátyáshoz, 1607. november 22., in HATVANI Mihály (szerk.), *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból*, Pest, 1857, 279 (MHH III).

számára az okot, hogy a válság megoldását sürgesse.<sup>51</sup> Egy Illésházyval kötött szövetség révén a magyar rendeknél keresett támogatást. A köteléket 1607. november 13-án Illésházyhoz intézett levelével pecsételte meg, amelyben kifejezte szövetségekötési szándékát. Ezzel a tétével a magyarországi Habsburg-ellenes párt fejévé vált. A levélben azal legitimálja hatalmát, hogy kinyilvánítja: ő a *nostra Hungarica natio* (a mi magyar nemzetünk) tagja.<sup>52</sup> Mátyás főherceg szavaival: „És megígérem ugyanezt a mi egész magyar nemzetünknek, mert én ebből a nemzetből származom, ahogy őseim is, és ezt az országot szülőhazámnak tekintem, amit én soha, de soha nem fogok cserben hagyni. [...]”<sup>53</sup>

Mátyás főherceget azért lehetett később úgy bemutatni, mint ideális „magyar nemzeti” királyt, valamint Rudolfnak és Bocskainak egyaránt kézenfekvő utódát, mert ezzel a kijelentésével magyarként határozta meg magát. Európa többi része előtt egyaránt úgy léphetett fel, mint elfogadható, legitim uralkodó, mivel a magyarok számára magyar, Európa számára pedig Habsburg volt. Ezért Mátyás főherceg egyfelől céltudatosan használta a *natio* eszméjét és azt, hogy ő maga is ehhez a rendi nemzethez tartozik, valamint a saját magáról mint „nemzeti királyról” kialakított képet annak érdekében, hogy a magyarokkal szembeni hatalmi igényét legitimálja. Másfelől Magyarországon kívül Habsburgnak és Rudolf természetes utódának mutatkozott. Harminc évvel korábban Németalföldön követett ehhez hasonló stratégiát – mutat rá Koenigsberger.<sup>54</sup>

1608. január 20-án az összegyűlt magyar rendek kibocsátották a „pozsonyi kiáltványt”, amelyben megindokolják, hogy miért kötötték össze politikai sorsukat Mátyás főherceggel.<sup>55</sup> A kiáltvány szerzője nem ismert, de mivel Illésházy vezette a rendeket, valószínűnek tarthatjuk, hogy közreműködött a szöveg összeállításában. A pozsonyi kiáltvány ösz-

51 Mátyás főherceg ezt már előkészítette, mert 1605 áprilisában megkezdte a tárgyalásokat Rudolf utódlásáról fivéreivel, III. Miksával és II. Ferdinánddal, valamint unokatestvérével, Miksa Ernővel. Egy évvel később a pápa és a spanyol király tanácsára titokban megállapodott fivéreivel, hogy elismerik őt a Habsburg-ház fejének és Rudolf utódának. Victor-L. TAPIÉ, *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy*, ford. S. HARDMAN, London, 1971, 86.

52 „...Idemque toti nostrae Hungaricae nationi promitto, de qua ut ab attavis meis originem duco ita etiam patriam meam esse agnosco, cui nullo unquam tempore defuturus sum, immo extrema in conservatione ejus attentare non recusabo, ut fusius de his et aliis ex praesentium exhibitore, eui concedere poteris, intelliges.” SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Három uralkodói levélke*, in *Történelmi Tár*, 1, Bp., 1878, 389–390.

53 Uo.

54 KOENIGSBERGER, *Epilogue: Central and Western Europe*, in EVANS-THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991, 308.

55 NAGY Gábor (szerk.), *Magyar história 1526–1608*, Debrecen, 1998, 499–502; Georgius PRAY, *Epistolae procerum regni Hungariae (Pars III. ab anno 1554 ad 1711)*, III, Posonii 1806, 93.

szecseng a szerencsi kiáltvánnyal, mivel mindkettőt úgy szövegezték meg, mint egy Európához intézett „panaszt”. A pozsonyi kiáltványban is felszólították Európát a magyar rendek támogatására, és Rudolf politikájának helytelen és uralkodásának igazságtalan volta mellett érveltek. Egyszersmind Európa védőbástyájának képe és a magyar rendi nemzet ezzel összefüggésben való bemutatása is felbukkan a kiáltványban. A leglényegesebb különbség a két kiáltvány között a magyar rendi nemzet legitimációs szerepéről alkotott képben van. A rendi nemzet a szerencsi kiáltványban a Habsburg uralkodó elleni felkelés jogosságát igazolja, ellenben a pozsonyiban egy koronázatlan Habsburg politikáját igyekszik legitimálni. A rendek és Mátyás főherceg ugyanazt az ábrázolási módot alkalmazzák közös politikai üzenetük alátámasztására. Ez az üzenet abból a feltevésből indul ki, hogy Rudolf politikája helytelen, és a király kárt okoz Európának, mivel folytatni akarja a háborút az oszmánok ellen, és nem hajlandó elismerni a békeszerződést.

A másik különbség abban van, ahogyan a pozsonyi kiáltványban a magyarok és a németek közötti viszonyt leírják. A magyar rendek ezúttal pozitívan ítélik meg a „németeket”, akiket dicsérnek egyenesességük és becsületességük miatt, mint olyan embereket, akik megtartják szavukat és beváltják ígéreteiket. A pozsonyi kiáltvány szerint a meghatalmazott német követek megígérték, hogy be fogják tartani a békeszerződést, és ez csakis a király ellenállása miatt nem történt meg.<sup>56</sup> Ráadásul egy másik hasonló dokumentumban a rendek a magyarok iránt érzett szeretete miatt dicsérik Mátyás főherceget.<sup>57</sup>

A pozsonyi kiáltvány az összekötő kapocs a szerencsi kiáltvány és a következő irat között, amelyet Mátyás – vagy az ő nevében valaki más – írt 1608 áprilisában.<sup>58</sup> Nem más ez, mint a pozsonyi gyűlésen történ-

<sup>56</sup> NAGY Gábor (szerk.), *i. m.*, 501.

<sup>57</sup> „...pro suo, erga Nationem Hungaricam amore [...]”, in *Replicatio statuum et ordinum Regni Hungariae*, (Pozsony, 1608. január 30.), ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten Comi. Fasc. 395. Konv. A, fol. 117v.

<sup>58</sup> „Kurzer bericht der fürstl. Dhlt. Erzherzogs Matthiassen zu Österreich etc. vber das Vngerische Wesen, cum refutatione objectorum. Also einkhomen jm April 1608.” In HATVANI (szerk.), *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi levéltárból*, Pest, 1859, 282–295 (MHH III). Sajnos ezt a szöveget mellékletek és a háttér megvilágítása nélkül közölték; ezenkívül az sem teljesen világos, hogy mikor vagy milyen esemény alkalmából készült. Bizonyosan a regensburgi birodalmi gyűlés előtt keletkezett, amely április közepén volt, és amelyen döntés született a törökök elleni háború folytatásáról. Egy másik kiadás: Staatsschrift Herzogs Mathias an Kaiser Rudolph, in Joseph HAMMER-PURGSTALL, *Khlesl's, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinets Kaisers Mathias, Leben*, II, Wien, 1847, 154–163 (a forrás megjelölése nélkül).

tek alapján Rudolfnak adott válasz, amellyel Mátyás tisztázza magát fivére vádjai alól. A kiáltvány igen részletes érvelést tartalmaz, és eredetileg tizenöt melléklet tartozott hozzá.

Ez a válasz annak a politikai helyzetnek a következményeképpen jött létre, amely a pozsonyi részgyűlés után alakult ki az országban. Rudolf pontosan úgy reagált, mint korábban Illésházyval kapcsolatban: hazaárulással vádolta Mátyás főherceget és az összegyűlt rendeket, előkészületeket tett arra, hogy javaikat lefoglalja, és felfegyverezte a hozzá hű városokat.<sup>59</sup> Az összegyűlt rendekhez intézett, 1608. január 23-án kelt levelében azt írja, hogy a pozsonyi tanácskozások „a mi tekintélyünk és hatalmunk” ellen irányultak.<sup>60</sup> Amennyiben a rendek nem engedelmessé válnak, és továbbra is ellenszegülnek szándékainak és akaratának, akkor Rudolf felségsértési eljárást kíván ellenük indítani. Mátyás főherceg ezt követően 1608. február 1-jén szövetségre lépett az összegyűlt rendekkel az oszmánokkal és a hajdúkkal kötött béke megőrzése érdekében, és segélykérő levelet intézett Morvaország, Szilézia és Csehország rendjeihez.

A kiáltvány célja az volt, hogy igazolja Mátyás főherceg Rudolf elleni politikáját, de figyelembe véve tartalmát és elterjedtségét, a mű egyszersmind Mátyás főherceg politikai tervei nyilvános ismertetésének is tekinthető. Mivel a szöveg tartalma összhangban van a szerencsi és a pozsonyi kiáltványokéval, nagyon valószínű, hogy létrehozásában többen is közreműködtek. A szerző tisztában volt a kor magyarországi politikai gondolkodásmódjával a tárgyalt témákat illetően. A leginkább valószínű szerzőtársnak Illésházy tekinthető, mivel ő volt az, aki Mátyás legfontosabb magyar politikai tanácsadójaként működött. Ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, hogy Révay, Berger vagy Mátyás főherceg udvartartásának más tagjai is hozzátették a maguk részét, bár erre a műben nincs utalás.

Ennek az iratnak az a jelentősége, hogy a magyar korona mint „Cron Hungern” (magyar korona vagy Magyarország koronája) szerepel benne, és az, hogy ennek a kifejezésnek olyan értelmet tulajdonítanak a szövegben, ami jelentésváltozásra utal. A német kifejezés, vagy annak egy változata rendszeresen felbukkan a Habsburg uralkodók hivatalos irataiban és levelezésében, valamint az 1600–1608 közötti időszakból származó politikai beszámolóiban. A kiáltványban a „Cron Hungern” kifejezésnek három jelentése van. A leggyakrabban területi

<sup>59</sup> HAUPT, From feuding brothers to a nation in a war with itself, in FUČÍKOVÁ és mások (szerk.), *Rudolf II and Prague*, London, 1997, 239.

<sup>60</sup> Rudolf leirata 1608. január 23-án a rendekhez, in NAGY Gábor (szerk.), *i. m.*, 503.

értelemben: 'magyar királyság és tartományai' jelentéssel fordul elő.<sup>61</sup> Rudolf ebben az értelemben használja a „Krone Ungarn” kifejezést egy 1608. január 12-én kelt dokumentumban, amelyben arra figyelmeztet, hogy „a törökök [...] magukhoz ragadják azt, ami a magyar koronából még megmaradt”.<sup>62</sup> A második jelentés a magyar királyi hatalommal kapcsolatos.<sup>63</sup> Ezt a jelentést gyakran egy kalap alá veszik az előzővel, mivel a forrásokban többnyire nem tesznek különbséget a „korona” mint területjelölő kifejezés, illetve a „korona” mint a királyi hatalom szinonimája között. Harmadszor magát a kézzelfogható koronaékszert is jelölheti ez a szó.<sup>64</sup> Nem mindig egyértelmű, hogy a megbízott szerző milyen értelmet tulajdonít a kifejezésnek.<sup>65</sup>

A pozsonyi kiáltványban a legfontosabb téma az oszmánok elleni háború befejezésének szükségessége. Szerzője úgy fejt ki ezt a témát, hogy részletesen körvonalazza a háborúnak Magyarországra és a környező tartományokra gyakorolt hatását. Ennek során úgy tesz különbséget a Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom más területei között, hogy az előbbit „Cron Hungern” kifejezéssel határozza meg, míg a többi tartományt a maga közkeletű nevén nevezi. Így fejezi ezt ki Mátyás főherceg nevében: a „Cron Hungern”-t és Ófelsége, Rudolf más királyságait és országait már tizenhat éve „szorongatja a kereszténység ősellensége”.<sup>66</sup>

Ez a kifejezés, amelyet Mátyás főherceg Magyarországra alkalmaz, az országnak a Habsburg Birodalomhoz és Európa többi részéhez fűződő különleges kapcsolatára és az ország kiemelkedő szerepére utal. Magyarország jelentőségét a szerencsi kiáltványból vagy egy másik

61 „...der erzherzog Matthias, wie ich selbs sainer schreiben eines gelösen, hat selbes an der cron Ungarn desperiert und sorgt sich schier noch der anreinen ländel ebenfals.” Miksa herceg levele Ernő kölni választófejedelemhez, 1605. március 8., in Felix STIEVE (szerk.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga*, München, 1895, 46 (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, VI); lásd még a fejedelmi tanácshoz, uo., 179, 1. j. és a bajor titkos tanács Miksa herceghez, 1608. március 29., „cron Ungarn”: uo., 290.

62 „dat die Türken [...] das noch uebrige der Krone Ungarn an sich reissen.” Hauptverhandlungen des Reichstags. 1608 Januar 12. Kaiserliche Proposition: § 1, in Moriz RITTER (szerk.), *Die Gründung der Union 1598–1608*, München, 1870, 628 (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, I); lásd még uo.: „[...] was von der cron Hungern hinweggerissen worden, wider erobert [...]”

63 Például Rudolf egy Mátyás főherceghez intézett levelének másolata, 1608. február 18.: „...cum contra nostram consientiam e tempore acceptionis coronae Ungariae prastium grave juramentum omnia augeri, sit, uti im nostrae, protestatione continetur.” Stephanus ILLÉSHÁZY, *De Rebus...*, kézirat, OSZK, Fol. Lat. 2336 fol. 38v.

64 A kifejezés ebben az értelemben leggyakrabban azokban a dokumentumokban fordul elő, amelyeknek valami közülük van a korona 1608. június 27-i átadásához és az 1608. november 19-i magyarországi koronázáshoz.

65 A „Cron Hungern” fogalom használata már a 19. században zavart okozott a német történészek körében, akik előtt nem volt világos, hogy a kifejezés alatt magát a tárgyat, vagy a királyságot értik-e. STIEVE (szerk.), i. m., 86–87, 1. j.

66 „Kurzer bericht...”, 282, lásd 58. j.

arra alapozott szövegből eredezteti. Ennek az országnak a fontossága véleménye szerint azon alapul, hogy a magyar állam mint „Cron Hungern” jelentős szerepet játszik „a közös szülőföld” megvédésében. A szerző ezt annak az új veszélynek a leírása révén fejti ki, mely a Bocskai-felkelés és Bocskai oszmánokkal kötött szövetségének következménye. Kijelenti, hogy a felkelésnek köszönhetően az oszmánok most mélyen behatolhatnak az osztrák tartományok területére, és ezáltal még a főváros, Bécs is veszélybe kerül.<sup>67</sup>

Mátyás ezután nyilvánvalóan azt akarja világossá tenni, hogy egy akut válsághelyzetről van szó, amiért Rudolf a felelős, és a kialakult helyzetben azonnali cselekvésre van szükség. Azzal kezdi, hogy felhívja fivére figyelmét birodalma jólétéért viselt személyes felelősségére, és kijelenti, hogy a Birodalom nagyon nagy szükségét szenved. Azt állítja, hogy „őfelségét” gyakran figyelmeztette a családja, ő, Mátyás főherceg pedig folyamatosan tájékoztatta Rudolfot a helyzetről.<sup>68</sup> Ezenközben az „ősellenség” zsákmányul ejtette Esztergomot, a felkelő magyarok pedig elfoglalták azokat az erődítményeket, amelyekre szükség van a haza megvédéséhez. Úgy tűnik, hogy mindezek következtében a „Cron Hungern” a törökök („Türggen”) kezére kerül. A „confoederirten feindten”, azaz a „[két] szövetkezett ellenség” ismét kifosztja a dunai országokat, és – ahogy Mátyás főherceg kiemelten felhívja a figyelmet – még a Német-római Birodalom is veszélybe kerül. A „Cron Hungern” Mátyás szerint döntő fontosságú Rudolf számára, mivel a császár a keresztény királyságok és országok biztonságáért is éppúgy felelős.<sup>69</sup>

Ezt követően Mátyás főherceg leírja, hogy Magyarország kormányzójaként hogyan próbált meg megoldást találni a kialakult problémára. Megkísérelte elhárítani az oszmán veszélyt, és igyekezett egymástól elválasztani a szövetségeseket azáltal, hogy mindkét féllel békétárgyalásokat folytatott, amihez a császártól korlátlan teljhatalmat kapott.<sup>70</sup> Mátyás főherceg ezután azt sugallja, hogy a hajdúk felkelését Rudolf idézte elő, mivel egyre csak halogatta a békeszerződés ratifikálását. Ez tiltakozást váltott ki a magyarokból és az oszmánokból, ami miatt újabb hajdúfelkelés tört ki. A hajdúk ismét elfoglalták Magyarország nagy részét, és készen álltak arra, hogy „a magyar koronát átengedjék a törököknek”, sőt arra is, hogy „saját királyt válasszanak a maguk nem-

<sup>67</sup> Uo., 283.

<sup>68</sup> Uo., 283–284.

<sup>69</sup> Uo., 284.

<sup>70</sup> Uo., 285–286.

zetéből és vallásából”.<sup>71</sup> Hogy mindez nem történt meg, az az ő gyors cselekvésének köszönhető, véli Mátyás főherceg. Ezenkívül azt is megemlíti, hogy tárgyalásokat folytatott az oszmánokkal, és Pozsonyban részgyűlést szervezett a válság megoldására.

Mátyás főherceg ebben a szakaszban Bocskai Magyarország „nemzeti királyáról” – ahogyan azt Bocskai végrendeletében kifejezi (lásd III. fejezet) – és a koronáról vallott nézeteit használja fel. Mivel a korona maga abban az időben még Rudolf birtokában volt, a „Cron Hungern”-t Mátyás főherceg szövegében sem úgy kell értelmezni, mint kézzelfogható koronát, hanem úgy, mint a magyar királyi hatalmat. A főherceg ebben a szövegrészben érkezik fejtegetésének lényegéhez:

Ami mármost – amikor helyzete ezután így alakult – ebből következik, tudniillik hogy Ófelsége a királyságot, a tartományokat, a dicső Ausztriai-házat, és bizony az egész kereszténységet is veszélybe sodorja, elveszejtí és romba dönti, mivel a magyar koronát mindenkor az egész kereszténység és ezzel együtt a szent német nemzet védőbástyájának és oltalmazójának tartották, és ez a Királyság egészen mostanáig oly hosszú időn át a dicső Ausztriai-házhoz tartozott és annak birtokában maradt, azt minden értelmes elmének és szívnek jószándékúan számításba kell vennie és meg kell fontolnia.<sup>72</sup>

A szerző itt összekapcsolja a „Cron Hungern”-t (területi értelemben) a „Vormauer der ganczen Christenhait” (‘az egész kereszténység védőbástyája’) képpel. A védőbástya képének itt ugyanaz a jelentése, mint a szerencsi kiáltványban, mivel a szöveg írója mint egyezőket hozza egymással kapcsolatba Magyarország megoltalmazását és a „Löblichen Hauss Österreich”, a Habsburg-ház hatalmának legitimációját. Ha Magyarországot „Cron Hungern” és „Vormauer der ganczen Christenhait” értelemben fenyegetik, akkor – a szerző érvelése szerint – nemcsak a királyság, hanem a Német-római Birodalom többi tartománya, az egész kereszténység, és maga a Habsburg-dinasztia is veszélybe kerül. Ebből következik, hogy a „Cron Hungern” megoltalmazása döntő jelentőségű a Habsburg-ház legitimációja érdekében.<sup>73</sup>

71 „...die Cron Hungern dem Türggen zu vbergeben”; „ainen Khünig Irer nation vnd Religion zu erwöhlen”, uo., 286.

72 „Was nun hierauss, wann es seinen Vortgang, wie darauff gestanden, erraichet, Irer Mt. dero Khünigreich vnd Lännern, dem löblichen Haus Österreich, ja der ganczen Christenhait für ain gefahr, verlusst vnd höchste ruin entstanden, weilen die Cron Hungern jederzeit als ain Vormauer der ganczen Christenhait, jnsonderhait des heiligen Reichs Teutscher nation gehalten, vnd durch sy erhalten worden, vnnd bisshero so lange Zeit bey dem löbl. Hauss Österreich continuirt vnd verbliben, das haben alle vernüfftige gemüetter vnd Herzen wolmainent zubedencken vnd zu erwegen.” Uo., 286–287.

73 Szembetűnő, hogy Mátyás főherceg Németalföldről 1579 áprilisában egy követe révén már figyelmeztette Rudolfot az Ausztriai-házat fenyegető veszélyekre, a területi veszteségre és

A Mátyás főherceg nevében készült írásban nyilvánvaló, hogy a korona most ismét a Habsburg-hatalmat legitimálja, ezenfelül összekapcsolódik egy nemzeti eszmével. Ez a jelentés emlékeztet Berger 1600-ból származó eposzára, amelyben a kereszt a császár „szent kötelességeként” utal a kereszténység oltalmazására. Berger is összeköti a császári hatalom legitim voltát a Magyar Királyság megerősítésével és megvédelmezésével. Emiatt valószínű, hogy ezeknek a magyarok körében újdonságnak számító eszméknek az eredetét Mátyás főherceg környezetében kell keresni.

A következő szakaszokban Mátyás főherceg szerzője ezt a gondolatot fejti ki, mélyebben elemezve a „Cron Hungern” mint „Vormauer der ganczen Christenhait” jelentésének fontosságát a Habsburg-dinasztia hatalmának legitimitását illetően. A főherceg nevében kijelenti, hogy a pozsonyi részgyűlést azért hívta össze, hogy biztosítsa a Habsburg-ház hatalmi igényeit.<sup>74</sup> Szerinte a magyar rendek a Magyar Királyság, a többi tartomány és az Ausztriai-ház közös veszedelme (*communi periculo*) miatt gyűltek össze. A rendek és ő maga megpróbálták megóvni a király hatalmát is: „...Őfelsége császári és királyi tekintélyét a királyságban és a tartományokban is meg kell menteni a végső pusztulástól, és így ismét mindent békés állapotba lehet vezetni és juttatni [...].”<sup>75</sup> A rendek kritizálták Rudolf kormányzását, és arra a következtetésre jutottak, hogy a bécsi békeszerződést késedelem nélkül ratifikálni kellene. Ha ez nem történik meg azonnal, akkor „Magyarország koronája” az oszmánok kezére fog kerülni, és nem tudja többé betölteni a kereszténység védőbástyájaként ráháruló feladatot.

És vajon valóban rábízhatja-e magát az ember a birodalmak és más külföldi keresztény hatalmasságok jóindulatú támogatására? És ha mégis, akkor, ha a tűz már ennyire mértéktelenül elharapódzott, túlságosan is későn érkeznek minden segítség, amikor a szorongatásban – melyben sajnos, úgy látszik, hogy jelenleg valóban jobban benne van a kelleténél – a magyar koronát mint az egész kereszténység védőbástyáját elszakítják a Birodalomtól, és az ország a keresztény név ősi ellenségének kezére jut – aminek fennáll a lehetősége –, és még külső veszély is fenyeget.<sup>76</sup>

arra a fenyegetésre, hogy másik uralkodót kellene választani. KOENIGSBERGER, *Monarchies, States, Generals and Parliaments. The Netherlands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge, 2001, 288.

74 „Kurzer bericht...”, 287–288, lásd 58. j.

75 „...Ihrer Mt. Khays. vnd Khünigl. autoritet, souol auch dero Khünigreich vnd Länder vor entlichen interitu vindicirt, vnd alles widerumben in friedtlichen Standt gerichte vnd gebracht werden möchte [...]” Uo., 288.

76 „Vnd ob man sich woll auff die Reichs vnd anderer ausslenndischer christlichen potentaten treuherzige bewilligung verlassen mechte, wüerde doch bey so vberhandt genumbenen Feuer alle hilff ganz zu spat sein, wan in diser Eyll, wie sichs bishero im werckh laider



Mátyás főherceg megbízottja ezt követően rettenes képet fest a jövőről – ha Rudolf mégis folytatná addigi politikáját –, és ezt a „koronával” is összekapcsolja. Felhívja a figyelmet a keresztények százezreinek szenvedésére, az osztrák tartományokat, Stájer- és Magyarországot fenyegető örökös rabszolgaságra, és azokra az újabb szörnyűségekre, amelyeket „Krisztus nevének ősi ellensége” fog hozni a keresztényekre.<sup>77</sup> Szerinte a békekötés az egyetlen módja annak, hogy ezt megakadályozzák. Rudolf azonban nem akarja ratifikálni a békeszerződést, még ha a tőle kapott felhatalmazás alapján kötötték is meg. Mátyás kijelenti, hogy a béke lenne a legjobb a királyságok és „őfelsége, a dicső Ausztriai-ház és az egész kereszténység” országai számára annak érdekében, hogy megálljt parancsoljanak a felkelésnek, „és a magyar koronát megvédjék a végső hanyatlástól és pusztulástól”.<sup>78</sup> Ezenfelül, ha betartják a békeszerződéseket, a magyarok ki fognak válni a kényszerű oszmán szövetségből.<sup>79</sup>

Mátyás főherceg nevében a szerző ismét fivére lelkére köti, hogy a halogatás veszélyes, ha „nem akarja teljes egészében elveszíteni a magyar koronát”, és a veszélyt csakis a békeszerződések ratifikálásával lehet elhárítani.<sup>80</sup> Kijelenti, hogy a magyar végek a német nemzet és a kereszténység védőbástyái. Ha Magyarország elvesz, akkor – ahogy Mátyás főherceg „mondja” – Németország lesz a következő áldozat. Ezért oly nagy a jelentősége annak, hogy békét kössenek a magyarokkal és az oszmánokkal, és hogy a határok védelmét megfelelően megerősítsék.<sup>81</sup> Ha békét kötnek az oszmánokkal, akkor egyszersmind a felkelés új tüzét is eloltják.

Ezt követően Mátyás főherceg megbízott írója összekapcsolja a ratifikációt a vallásszabadságnak mint egy újabb felkelés okozójának témájával. Úgy véli, hogy Rudolf túlságosan is a békeszerződésnek a vallásszabadságról szóló első paragrafusára helyezte a hangsúlyt.<sup>82</sup> A szerző szerint mind Bocskai, mind a hajdúk vallásháborúvá alakították az újabb felkelést, és a határokon túlról kértek segítséget a protestáns választófejedelmektől és uralkodóktól. Ezáltal a „kis tűzből” „nagy tüzet” tudtak szítani – állítja Mátyás főherceg –, s így jóval nagyobb te-

mehr dan zuvill erzaigt, die Cron Hungern als ain Vormauer der ganzen Christenhait solle vnder ainsten von derselben abgeschnitten vnd in des Erbfeindts Christlichen namens henden, darauff es berait gestanten, khomen, vnd noch bis dati in eüsserster gefahr stehet.” Uo., 289–290.

<sup>77</sup> Uo., 290.

<sup>78</sup> „...vnd die Cron Hungern vor endlichem abfall vnd vndergang noch zu erhalten.” Uo.

<sup>79</sup> Uo., 290–291.

<sup>80</sup> „...die Cron Hungern ganz vnd gar verlieren wellen.” Uo., 291.

<sup>81</sup> Uo., 292.

<sup>82</sup> Uo., 293.

rületre tudták kiterjeszteni a felkelést is. Rudolf „az egyedül üdvözítő vallásnak” és e vallás papjainak akart segíteni, de közben éppen ez vezetett ugyanazon hit pusztulásához. Emiatt ragaszkodtak a hajdúk követelésükben (*postulatus*) olyannyira vallásukhoz és egy olyan királyhoz, aki az ő vallásukat követi.<sup>83</sup> Mátyás főherceg szerzője azt állítja, hogy a hajdúk valójában semmit sem tettek a katolikus vallás ellen. Bocskai meghirdette a „szabad vallásgyakorlást”, de „Mátyás főherceg szerint” ez teljes összhangban volt a bécsi békeszerződés első paragrafusával.<sup>84</sup>

A szerző ezzel az elemzéssel megmutatja, hogy Rudolf vallásszabadsággal szembeni ellenállása kárt okozott a császár uralmának, mivel ez az ellenállás érveket ad az ellenfél kezébe, és lehetőséget kínál arra, hogy határokon átívelő szövetségek jöjjenek létre. Azzal az érveléssel zárja fejtegetését, hogy az ő cselekedeteinek célja a hit, a császár, az „Ausztiai-ház”, az ahhoz tartozó tartományok, a Német-római Birodalom és az egész kereszténység oltalmazása volt.

...hogy az általa véghezvitt tetteknek és cselekedeteknek túlnyomó többségében nem másra törekedett, mint arra, hogy megőrizze elsősorban a Magasságos Isten dicsőségét és gyarapítsa egyedül üdvözítő római katolikus hitünket, megtartsa addigi helyzetükben ugyanazon vallás papjait, megóvja Ő Császári Felségét, a Császári és Királyi Felségeket, a dicsó Ausztiai-házat és ugyanazon királyságot és tartományokat, és ezzel együtt a Német-római Birodalmat, és az egész kereszténység jólétét és boldogulását.<sup>85</sup>

## Illésházy és Berger koronaelmélete

Abban az időszakban, amikor Mátyás főherceg átvette a hatalmat Magyarországon, és szövetséget kötött a Habsburg Birodalom evangélikus rendjeivel, legfontosabb magyar stratégiája, politikai üzenetének legbefolyásosabb terjesztője Illésházy volt.<sup>86</sup> Bocatius ezért nevezi Illésházyt

<sup>83</sup> Uo.

<sup>84</sup> Uo., 294.

<sup>85</sup> „...das sy auch in diesen Ihren oberczelten actionibus vnd Handtlungen nichts anders, als zuförderist die Ehr des Allerhöchsten erhalt- vnd vermehring vnser allainseligmachenden Cath. Röm. Religion, derselben Geistlichen standts permansion, Ihrere Khays. Mt. Kays. vnd Künigliche Hochhaiten, des Löbl. Haus Österreichs vnnd derselben Künigreich vnd Landte conservation, ja des Römischen Reichs vnd der ganczen Christenheit wohlfahrt vnd aufnehmen gesucht haben.” Uo., 295.

<sup>86</sup> BENDA Kálmán, Habsburg-politika és rendi ellenállás, *Történelmi Szemle*, 1970, 416; S. LAUTER Éva, A Palatinus Regni Hungariae a 17. századi Magyarországon, in *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., 1993, 216–217.

1611-ben a következőképpen: *Peitho et Siren Hungaricae gentis* (a magyar nép Peithója és szirénje; Peithó „a meggyőzés istene”, szirén a „végzetes csábító”).<sup>87</sup> Ráadásul Illésházy politikai és szónoki képességeiről és cselekedeteiről különféle anekdoták is közszájon forogtak.<sup>88</sup> Illésházy művelt, európai látókörű férfi. A korona és a rendi nemzet jelentésfejlődése, valamint az ezekkel kapcsolatos képzet alakulása, amelyet ezután fogunk tárgyalni, nagyrészt az ő gondolataiból fakadt. Mindezekelőtt – figyelmünket először a rendi nemzet jövőjéről vallott gondolatainak alakulására fordítva – kifejtjük, hogy miként dolgozták ki Illésházy és segítői a korona eszméjét.

Hiller István szerint Illésházy István nem a szembenállásban, hanem a Hofburggal való érdekharmonizációban látta a lehetőséget az ország előtt álló nagy kérdések eredményes megoldására.<sup>89</sup> Politikai gondolkodásának lényege a harmónia megteremtése a Magyar Királyság politikai színpadán jelen lévő különféle érdekek között. Ez elsősorban azt jelenti, hogy egyfelől a Habsburg-dinasztia, másfelől a magyar rendek politikai célkitűzései között kereste az egyensúlyt. Másodsorban azt, hogy ugyanilyen egyensúlyra törekedett a Királyság különféle vallási és rendi, politikai csoportjai között. Harmadsorban azt, hogy megpróbálta Erdélyt és Magyarországot együttesen egy közös politikai irányvonalba terelni.<sup>90</sup> Negyedszer pedig azt, hogy a Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti békekötés ösztönzése révén megkísérelt stabil helyzetet teremteni a három részre szakadt Magyar Királyságban.

Illésházy gondolkodásának kulcsszava az egyetértés (*concordia*). Ezt az egyetértést nem egy meghatározott csoport részérdekeit mások érdekei elé helyezve, hanem a közösség (*respublica*) keretein belül a közjóra (*publicum bonum*) törekedve, általánosan elfogadott kompromisszumok megkötése révén igyekezett elérni. Az egyik olyan mű, amelyben Illésházynak ezeket az eszméit vagy az általa ihletett nézeteket találjuk kifejtve, a Berger által írott *Caduceus, seu proba, et bre-*

<sup>87</sup> Johannes BOCATIUS, *Olympias Carceraria*, in IOPr, 116 r. 9.

<sup>88</sup> Többek között egy Mátyás főherceg és Illésházy közötti beszélgetésről: „Tégy engem királlyá, s nádorrá teszek téged – mondta egy alkalommal Mátyás főherceg tárgyalásaik során. – Nem, Felség, tégy engem nádorrá, s én királlyá teszek téged.” Idézi SZAKÁLY Ferenc–HILLER István, Illésházy István (1540–1609), in RÁCZ Árpád (szerk.), *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*, Bp., 1999, 85. Egy másik eset az 1608. januári országgyűlésen történt, ahol hangot adtak a Rudolffal szembeni panaszoknak. A horvát követ, Erdődy Tamás azon tűnődött, hogy vajon nem ment-e túl messzire. Illésházy azt válaszolta: „Amiért igazatod magad, annak [a császári hatalomnak] három nap alatt véget vetek.” Idézi BENDA, i. m., 417, 33. j.

<sup>89</sup> SZAKÁLY–HILLER, id. hely; HILLER, Pázmány Péter és a Habsburg diplomácia, in HARGITTAY Emil (szerk.), *Pázmány Péter és kora*, Piliscsaba, 2001, 142.

<sup>90</sup> NAGY László, *Botránykövek régvolt históriánkban*, Bp., 1997, 154–156. Nagy szerint Illésházynak ez a törekvése vezetett Káthay halálához, mivel Illésházy és Káthay politikai céljai különböztek.

*vis invitatio, ad comitia pia, concordia, fida, Hungariae Posonii celebranda* című munka.<sup>91</sup> A pamflet a pozsonyi országgyűlés (*comitia*) alkalmából jelent meg 1607-ben, és ajánlása Révayhoz szól, aki valószínűleg a megbízást adta a mű megírására és fizette annak nyomdai költségeit. A mű a patrónushoz intézett ajánlásból, a Magyar Királyság aktuális politikai helyzetéről szóló ismertetésből, egy Krisztushoz intézett, Magyarországért való imából, valamint egy Révayt dicsőítő újabb költeményből áll.

Berger mondanivalójának lényege a *Caduceusban* (*caduceus* 'hírnök') Mátyás főherceg és (közvetett módon) Illésházy politikájának igazolását célozza. A műben a legfontosabb téma a béke (*pax*) szükségessége a *respublica Hungaricában*, amit a hűség, az egyetértés (*concordia*) és a bizalom (*fides*) segítségével lehet elérni az országban. Ezt az üzenetet a szerző megint csak a magyar rendi nemzet képének felvázolása révén adja közre, az olvasót hazaszeretetre (*amor patriae*) szólítva fel ezáltal.<sup>92</sup> Szembeötlő, és az e témában írott politikai művektől eltérő, hogy ezt az elképzelést olyan kifejezésekkel jeleníti meg, amelyek félreérthetetlenül utalnak a katolikus vallásra. Így Berger többek között úgy nevezi meg Kelemen pápát, mint olyasvalakit, aki békességet óhajt Magyarországon,<sup>93</sup> ismét utal Szent István ketős keresztjének képére – amely a szerző első művében is felbukkan – mint a keresztény hit oltalmazásának jelére,<sup>94</sup> és művének végén a Magyarországért szóló imádságban a katolikus keresztény egyházzal (*ecclesia christiana catholica*) is ír.<sup>95</sup>

A mű általános katolikus tartalma és különösen a mű végén szereplő ima alapján ítélte úgy a 19. századi történész, Podhraczký József, hogy Berger katolikus volt.<sup>96</sup> Arról a kérdésről, hogy vajon miért támogatott Révay evangélikusként egy ilyen teljesen egyértelműen a katolikus vallás mellett szóló munkát, a későbbiekben senki nem írt. A kérdésre megint csak a megjelenés pillanatának politikai környezetében találjuk meg a választ. A legnagyobb ellenállás egy Illésházy vezetésével Mátyás főherceg és a magyar rendek között létrejövő meg-

91 Elias BERGER, *Caduceus, seu proba, et brevis invitatio. Ad comitia pia, concordia, fida, Hungariae Posonii celebranda. Ad Illustriss: Reverendiss: Spectabiles et Magnificos Dominos Proceres, Caeterosq; Generosos Nobiles Hungariae. Facta à patriae amante, & studioso Elia Bergher. A.G. Poeta Laureato Historico Caesareo*, (Viennae 1607), EK, RMK III. 202.

92 Uo., B2r.

93 Uo., B4r.

94 Uo., C2r.

95 Uo., C4v.

96 PODHRACZKY József, *Berger Illés magyar történetíró*, Buda, 1843, 351–366 (Tudománytár Értekezések, XII), 356–357.

egyezőssel szemben katolikus oldalról mutatkozott. Az 1600 körüli válási viszályok, az 1604. évi erőszakos ellenreformáció és a felkelők katolikusellenes közhangulata után a katolikus egyház hívei nem sok jót remélhettek egy ilyen egyezségtől, hiszen a bécsi béke legnagyobb vesztesei éppen ők voltak. Ellenállásuk oka az volt, hogy tartottak a protestánsok szabad vallásgyakorlásától, amely által elveszhet a Habsburg-hű katolikus rendek és az anyaszentegyház birodalmon belüli domináns pozíciója. Ez a félelem megalapozott volt, mert Illésházy fontos politikai céljának tartotta, hogy megszüntesse a katolikus egyház és a királyság közötti összefonódást.<sup>97</sup> Ennek megfelelően Mátyás a püspököket ezután már nem hívta meg az országgyűlésre, az egyháziaktól nem kért többé tanácsot, a nemességnek pedig egyházi birtokokat adományozott. Az 1607–1608. évi országgyűlés ezért egyrészt a katolikus egyház magyarországi politikai pozícióvesztése, másrészt pedig az egyházi személyek magyarországi előjogainak visszaszerzése jegyében folyt.

A növekvő bizalmatlanság miatt Illésházy és követői a katolikusok bizalmának megnyerésére összpontosították politikai stratégiájukat. Berger röpiratának a „hűség, bizalom és egyetértés” üzenetével kellett meggyőznie a *respublica* katolikus tagjait Mátyás főherceg és Illésházy szándékainak tisztaságáról. A leglogikusabb mód arra, hogy egy ilyen politikai üzenetet el tudjanak juttatni a katolikus közönséghez, a katolikus témák és jelképek használata volt. A pamflet tartalma tehát nem egy írójának és az író patrónusának meggyőződéséről szóló forrásnak, hanem sokkal inkább olyan eszköznek tekinthető, amellyel Mátyás főherceg és Illésházy – Berger műve révén – megpróbálta saját táborába vonni a katolikus rendeket.

A pamflet katolikus beállítottsága legerősebben a mű végén található imából tűnik ki. A *Caducei votum, ad Christum pro Hungaria* című írás mint irodalmi alkotás az „államelméleti vagy politikai imák” műfajához tartozik.<sup>98</sup> Többek között Illésházy, Berger és Révay írt ebben a műfajban, amely az uralkodói reprezentáció részének tekinthető. Az a cél vezette őket, hogy a politikai üzenetet a hazáért való, Istenhez szóló ima formájában közvetítsék a rendi nemzetnek. Ezeknek az imáknak az volt a szerepük, hogy megerősítsék a rendeken belüli összetartozás érzését. Ez többek között a *Deus Hungarorum* ('a magyarok Istene') szókapcsolatban jut kifejezésre Illésházy egyik imájában.<sup>99</sup> Ehhez a műfajhoz – tudomásunk szerint – összesen öt művet le-

97 BENDA Kálmán, Habsburg-politika és rendi ellenállás, *Történelmi Szemle*, 1970, 426–427.

98 Ötvös Péter Illésházynak ezeket az imáit egymással összefüggő művekként értékeli, de nem veszi észre, hogy valójában külön műfajt alkotnak. Ötvös Péter (szerk.), *Pálffy Kata leveleskönyve*, Szeged, 1991, 180.

99 *Oratio pro Hungaria*, in Ötvös (szerk.), i. m., 172.

het sorolni. Ezek közül három Illésházytól, egy Bergertől és egy Révaytól származik. Az 1605–1612 közötti időszakból származó első három protestáns imát széles körben ismerték.<sup>100</sup> A negyedik a sorban a korábban Berger katolikus imájának nevezett mű, az ötödik pedig Révaynak a koronáról szóló egyik írásában jelent meg 1613-ban. Berger imájának célja az volt, hogy a *respublica* katolikus fele a rendi nemzet részének érezze magát azáltal, hogy a szerző közismert témák segítségével olyan képet vázol fel a rendi társadalomról, amellyel az egész rendi nemzet azonosulni tud.

A korona jelentésfejlődésében a következő lépés a Habsburg-házon belül végbement szertartásos hatalomátadás volt, amely a magyar koronának Rudolfról Mátyás főhercegre való átruházása révén történt meg. Erre a lépésre az szolgáltatott okot, hogy egy újabb hajdúfelkelés és oszmán háború veszélye fenyegetett, valamint az, hogy a Habsburg-ház tagjai, az udvari tisztségviselők és a Habsburg Birodalom rendjeit képviselő követek megpróbálták kényszeríteni Rudolfot, hogy mondjon le a trónról.<sup>101</sup> Rudolf tanújelét adta, hogy nem tud és nem akar megoldást találni a szorongató helyzetre. Ez volt az a pillanat, mely arra indította Mátyás főherceget, hogy erőszakkal ragadja magához a hatalmat.<sup>102</sup> „...Az a célja, hogy megóvja az összeomlástól a császárt, az Ausztriai-házat, annak országait, a birodalmat és a kereszténységet, amihez néhány ország már igen közel állt, amely országok – mint Magyarország, valamint az osztrák tartományok és Morvaország – éppen ezért szövetkeztek vele [...]”<sup>103</sup>

100 A prédikátor Alvinczi Péter összegyűjtötte ezeket az imákat: *Precatio Magnifici Illieshazi in Polonia profugi ad ipsomet ex sacris collecta; Oratio pro Hungaria; Gratiarum accio*, in Ötvös (szerk.), i. m., 170–173. Lásd még [Stephanus ILLÉSHÁZY], *Oratio pro salute Hungariae...*, OSZK, Quart. lat. 316. fol. 10r–13v.

101 Hans STURMBERGER, *Georg Erasmus Tschernembl: Religion, Libertät und Widerstand*, Linz, 1953; WITTMAN, A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. J. Lipsius, *Filológiai Közöny*, 2(1957), 53–66; Uó, *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618)*, Szeged, 1959, 3–44 (Acta universitatis Szegedinensiensis sectio Historica, V); Uó, *Az erdélyi fejedelmek és a magyarországi uralkodó osztály függetlenségi és rendi küzdelmei (1607–64)*, in H. BALÁZS Éva–MAKKAI László (szerk.), *Magyarország története 1526–1790*, II, Bp., 1972, 165–166.

102 HAUPT, From feuding brothers to a nation in a war with itself, in Fučíkova és mások (szerk.), *Rudolf II and Prague*, London, 1997, 240.

103 „...Sein Ziel ist den Ks. [Kaiser], das Haus Österreich, dessen Länder, das Reich und die Christenheit vor dem Untergange zu bewahren, dem einige Länder schon nahe waren, wie sich denn eben dehalb Ungarn, Österreich und Mähren mit ihm verbündet haben [...]” Mátyás főherceg levele Miksa herceghez, 1608. május 20., in STIEVE (szerk.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga*, München, 1895, 383 (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, VI).

Az átadási szertartást széles körű tárgyalások és politikai bonyodalmak előzték meg, amelyek eredményeképpen Mátyás főherceg elnyerte a magyarországi királyi hatalmat, valamint az osztrák tartományok és Morvaország feletti uralmat.<sup>104</sup> A Mátyás főherceg és Rudolf közötti végső megállapodást – az úgynevezett Stará Libeň-i szerződést – a csehországi Stará Libeň kastélya mellett két sátorban kötötték meg 1608. június 25-én. Mátyás főherceg tárgyalóküldöttségét Karl von Lichtenstein és Karol Žierotín vezette. Az aláírók között volt Thurzó György, aki Illésházyval együtt a leghatalmasabb Habsburg-párti főurak egyike volt Magyarországon.

A magyar korona átadásának szertartását több különböző forrás is leírja.<sup>105</sup> Úgy tudjuk, hogy az eseményt egy festményen és egy nyomaton örökítették meg.<sup>106</sup> Az átadással kapcsolatban különböző oklevelek is fennmaradtak.<sup>107</sup> A források tanulmányozása során a következő paradoxon tűnik szembe: egyrészt – amint a forrásokból és az ábrázolásokból kiderül – a szertartás a korona körül forog, és a korona áll az érdeklődés középpontjában, másrészt azonban maga a tárgy sem-

104 STURMBERGER, i. m.; VOELKA, *Rudolf II. und seine Zeit*, Wien, 1985, 114–115; BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Wiederstreit*, München, 1994, 341–342.

105 Lásd többek között Habsburg Albert főherceg követének, Peter (de) Visschernek Jacob Fleckhammerhez intézett, 1608. június 7-én, 14-én, 21-én és 28-án kelt, igen részletes jelentéseit: MHH Dipl. IV 12-32; Mátyás főherceg 1608. június 29-én Albert főherceghez intézett levelét: uo., 33; HAUPT, i. m., 241–244 (a kézirat: ÖNB, fol. Lat. 7647); Georgius ZÁVODSZKY, *Diarium rerum...*, in Matthias BÉL (szerk.), *Adparatus ad historiam Hungariae*, Posonii 1735, 353–379; Kaspar Ens von LORCH, *Ad rerum Hungaricarum historiam appendix*, Coloniae 1608, OSZK, App. H. 676; Nicolaus ISTVANFI, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae 1622, EK, RMK III. 1350 851; S. n., *Nevves ovt of Germanie or The surprizing of the Citie of Prague by the Arch-duke Leopold, and what there passed in the in the moneths of February and March last. With a brieft of the most remarkeable things happened within fixe moneths, as well in France and Germany as in Bohemia, Transilvania and Spaine*. Translated out of the French Copie, printed at Paris, 1611. London, 1612. A2; Pierre D'AVITY, *Archontologia cosmica... opera et studio Jo. Ludovici Gotofredi*, Francofurti 1628, 395–396 (eredeti kiadás: Páris, 1613; angol ford. Pierre D'AVITY, *The estates, empires, & principallities of the world*, London, 1615, 625–626); Christian MATTHIAE, *Theatrum historicum theoretico-practicum...*, Amstelodami 1668, 1102.

106 A festmény felirata: „Schlachtenordnung so bey uberlieferung der Hungerischen Kronn / von ihrer Königlichen Wirdt angestellt worden. Anno 1608”, MNM, TKCs, inv. nr. 1659; Matthäus Merian nyomata, MNM, TKCs, inv. nr. 58.2466.

107 Többek között ezeknek az okleveleknek is meg kellene lenniük az 1607–1608. évi országgyűlés összegyűjtött forrásai között Benda Kálmán hagyatékában (MTA, Történettudományi Intézet, lajstromszám nélkül). Ez a forráskiadvány már 1980-ban szinte nyomdakész állapotban volt, de sosem jelent meg nyomtatásban. A műnek a korona átadásáról szóló részét sem az MTA gyűjteményében, sem a budapesti Ráday-gyűjteményben nem lehet fellelni. Benda különféle cikkeiben és könyveiben utal erre a készülő forráskiadványra. Különféle források találhatók az átadásról Illésházy jegyzőkönyvében is: „Reversales super Coronae Regni Hungariae receptione” (1608. június 25.), in [Stephanus ILLÉSHÁZY], *De Rebus Hungaricis Prothocolon*, kézirat, OSZK, Fol. Lat. 2336 fol. 49r–v; „Cessio Sacrae Caesareae Regiae Majtiss p[...] Regno”, 51r–52v; „Paria literarum Reversalium sua Mahtiss [...]” 52r–v. HHST Fasc. 395 Konv. A., MTAK, Ms. 5169/21 (Károlyi Árpád hagyatéka).

mi olyan különleges jelentést nem kap, amely a koronahagyomány bármiféle fejlődésére utalna. A festményen a korona úgy hat, mintha csak egy koronaékszer lenne a sok közül. Az ábrázolásokon és szövegekben is csak „Hungarischen Kron”-nak, „königliche Chron”-nak, vagy *corona Regni Hungariae*-nak nevezik anélkül, hogy figyelmet szentelnének annak az esetleges különleges jelentésnek, amellyel ez a tárgy rendelkezik. E semleges ábrázolás és leírás magyarázata, hogy a forrásokban és a képeken csak a Habsburg-házon belüli hatalomátadás ábrázolásáról volt szó. A magyar korona a legtöbb jelenlévő számára nem jelentett sem többet, sem kevesebbet, mint a magyarországi királyi hatalmat, amelyet Rudolf az esemény alkalmával Mátyás főhercegnek adott át.

A szertartás magyar résztvevői szemében azonban a korona átadásának a koronához kapcsolódó hagyomány miatt mégis különleges jelentősége volt. Lépes Bálint veszprémi püspök és magyar kancellár szónoklatban üdvözölte Mátyás főherceget és a koronát.<sup>108</sup> Mátyás főherceg maga *Sacra dicti Regni Hungariae corona* névvel illette a koronát.<sup>109</sup> Egy magyar néző azt írta: Mátyás főherceg azáltal, hogy a bécsi békeszerződésnek megfelelően visszahozatta a koronát Magyarországra, a lehető legtöbbet vitte véghez, amit csak a hazáért megtehetett.<sup>110</sup> A névtelen szerző kifejezi reményét, hogy Isten most irgalmat gyakorol a magyarok iránt, felszabadítja az iga alól és békét, nyugalmat és boldogságot teremt. A korona érkezését tehát pozitív politikai változásokkal és Isten kegyelmével hozták kapcsolatba. Ez az elképzelés a Mátyás főhercegről és a koronáról szóló későbbi szövegekben is visszatér.

A korona az átadást követően került csak igazán az érdeklődés középpontjába. Mátyás főherceg ünnepélyes ebédet adott sátrában. Eből az alkalomból – valószínűleg az étkezőasztalra helyezett tálon – kiállították a koronát, ahogyan az egy koronázás alkalmával szokás.<sup>111</sup> Az 1572. évi koronázás óta első alkalommal láthatták közvetlen közletről a

108 A szónoklat szövegét lásd RÉVAY Péter, *De monarchia et sacra corona regni...*, Francofurti, 1659, 122–123.

109 „Reversales super Coronae Regni Hungariae receptione” (1608. június 25.), in Stephanus ILLÉSHÁZY, i. m., 49v–r., „Paria literarum Reversalium sua Maittis”, 52v–r., ÖStA Wien, HHStA Ungarische Akten, Comititalia, Fasc. 395 Konv. B. Fol. 195–201, uaz, Hoffinanz-Ungarn r. nr. 95. Konv. 1608. június, fol. 169–189. Más forrásgyűjtemények: „Apparatus historicus Nicolai Istvánffy, propalatini regni Hungariae. Collectio litterarum diplomatum memorabilium, manuscriptorum selectissima”, OSZK, fol. Lat. 3606, II k., fol. 91r–92v. (Istvánffy-gyűjtemény) és „Liber in quo omnia acta tvmvltvs Bockaiani cum [sic!] ipsa tvrcicae pacis tractatione in ordinem redacta continentur”, OSZK, fol. Lat. 2204, fol. 66r–69v. (Thurzó György-gyűjtemény).

110 Forrásmegjelölés nélkül idézi BENDA Kálmán–FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 146–157.

111 Visscher jelentése Fleckhammerhez, 1608. június 28., MHH Dipl. IV 32.



jelenlévők a koronát.<sup>112</sup> Ezzel magyarázható, hogy az eseményről szóló beszámolókból oly sok leírását találjuk a magyar koronázási ékszereknek.<sup>113</sup> Az is nagyon valószínű, hogy a koronával foglalkozó némely más szerző – mint például Révay Péter, Jeszenszky János és Lackner Kristóf – ezt az alkalmat, vagy a Szent Vitus-templomban történő, nagyobb nyilvánosság számára szóló kiállítást használta fel arra, hogy megnézzék és esetleg lerajzolják a koronát.

Az átadás után a korona egy Mátyás főherceg és a magyar rendek közötti politikai konfliktus középpontjába került. A vitás kérdés úgy hangzott, hogy vajon az osztrák tartományokban, vagy Magyarországon fogják-e őrizni a koronát, és mikor hozzák magyar földre. A konfliktus mélyén valójában a magyar rendek és Mátyás főherceg közötti hatalmi viszonyok, valamint Mátyás királyként elfoglalt pozíciójának meghatározása rejtett.<sup>114</sup> Rudolf azzal a feltétellel adta át a koronát fivérének, hogy a rendek egybehangzóan királlyá választják Mátyás főherceget. A magyar rendek hatalmi pozíciójuk megerősítését akarták elérni azáltal, hogy a bécsi békeszerződés határozatainak megfelelően királyukat szabadon választják, és a koronát az ország területén őrzik. Mátyás főherceg úgy igyekezett megmutatni a rendektől való függetlenségét, hogy magánál tartotta a koronát, és azt kívánta, hogy a rendek tegyenek hűségesküket neki. Azt sem akarta megengedni, hogy a korona Magyarországra kerüljön, mielőtt a királyválasztásra sor került volna.<sup>115</sup> A vita lényege a szász követeknek az 1608. július 30-án, Fuldában tartott választófejedelemi gyűlésen kifejtett, a Mainzi Protokollumban olvasható nézeteiből válik világossá: „...a magyar koronát adják át a magyar rendeknek, akiket az megillet, mivel Magyarországon válasz-

112 Tóth Endre, A koronázási jelvények kora újkori történetéhez, in Uó-SZVITEK Róbert József (szerk.), *A koronázási jelvények okmányai*, Bp., 2003, 10–11, 19; Pálffy Géza, A Szent Korona és a koronálása balesete 1638-ban, in „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. Jankovics József, felelős szerk. Császtray Tünde, szerk. Csörsz Rumen István-Szabó G. Zoltán, Bp., 2007, 1433 [kizárólag internetes megjelenés, valamint onnan letölthető pdf formátumú különlenyomat: <http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Palffy.pdf>; megjelent 2008 szeptemberében].

113 Vizkelethy Tamás egy 1608. július 6-án kelt, Beniczky Ferenchez intézett, a korona átadásáról szóló levelében a koronaékszerek részletes felsorolást adja. MTAK, Ms. 5169/21 (Károlyi Árpád hagyatéka), fol. 14. (eredeti helye: MNM, Beniczky cs. lt. Fasc. XII. N. 34.) Albert főherceg követének, Peter Visschernek Jacob Fleckhammerhez intézett, 1608. június 28-án kelt jelentése a koronaékszerek felsorolásán kívül a magyar koronázási paláston található szöveg egyik legrégebbi leírását is tartalmazza: „Auff der Casul ist mit lateinischen lettern gestanden : Casula haec facta est Ao MXXXI et donata a Rege Stephano et sua Coniuge Gisla Sanctae Mariae sitae in Alba.” MHH Dipl. IV 32.

114 Fraknói Vilmos, *A magyar királyválasztások története*, Bp., 1921, repr. Máriabesnyő-Gödöllő, 2005, 186–187.

115 II. Mátyás valóban végeztetett javításokat a koronán, és eltávolított róla egy törött zafírt. Révay, i. m., 143.

tott, és nem örökös királyság [*regnum electivum et non haereditarium*] van.”<sup>116</sup>

A magyar történészek szerint ennek a kérdésnek végül is főként elméleti tartalma volt, mivel valójában szabad királyválasztásról szó sem lehetett. Mátyás főherceg fivérének köszönhetően kezében tartotta a királyi hatalmat. Bartoniek Emma leszögezte, hogy ha a Habsburg-ház valóban nem akarta volna a királyválasztást, akkor az nem is történt volna meg.<sup>117</sup> Tekintettel a valóságos politikai helyzetre és a tényleges hatalmi viszonyokra, nem meglepő, hogy mindkét párt a propaganda eszközével harcolt.

Mátyás főherceg koronázására készülve egy új kép tűnt fel a magyarországi politikai irodalomban: jövőbeni királyi mivoltát azáltal igazolták, hogy megteremtették Habsburg Mátyásnak mint második Corvin Mátyásnak a képét. Ez a kép a II. Mátyás és elődje uralkodása között a korona visszatérése és a névazonosság miatt keletkezett, mondvacsinált párhuzamon alapult. Hívei és az általuk megbízott szerzők (Illésházy, Berger, Révay, Jeszenszky) a magyarok „nemzeti királyaként” mutatták be II. Mátyást, aki ugyanakkora, vagy még nagyobb tetteket fog véghezvinni, mint elődje. Ez az ábrázolásmód az adott pillanatban fennálló politikai helyzettel függött össze, mivel éppen újabb felkelés fenyegetett a hajdúk részéről, akik nemzeti királyt követeltek. Ráadásul a nemzeti uralkodóra, Bocskaira való emlékezés még elevenen élt a magyarok között.

A két Mátyás összehasonlításának célja II. Mátyás királyságának igazolása volt. Ennek az ábrázolásnak az elterjedése által ugyanakkor a nemesség identitása is megerősödött. II. Mátyás azért tudta elterjeszteni magáról ezt a képet, mert ebben az időszakban Magyarországon létezett egy aktív és spontán „Mátyás-kultusz”, amelyet protestánsok és katolikusok egyaránt műveltek.<sup>118</sup> A népesség előkelőbb köreiben az egyik fontos – ha ugyan nem a legfontosabb – ösztönzője volt ennek a kultusznak Bonfini már említett művének megjelenése. Miután a mű egy részét 1543-ban kinyomtatták Bázelen, 1545-ben pedig megjelent németül, Zsámboky, az udvari történész 1568-ban és 1581-ben teljes latin nyelvű kiadásról is gondoskodott.<sup>119</sup> Ezt követően az er-

116 „...die cron Hungern seie den stenden in Hungern, denen sie geburt, geliefert, dan dis ein *regnum electivum et non haereditarium*” – Mainzer Protokoll des Churfürstentags zu Fulda, in STIEVE (szerk.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga*, München, 1895, 449 (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, VI).

117 BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, repr. 1989, 98.

118 Lásd KRÍZA Ildikó, *A Mátyás-hagyomány évszázadai*, Bp., 2007; Uő, *A Mátyás-kultusz és a nemzeti identitás*, kézirat; KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., 2001.

119 IDO 81–82.

déli protestáns prédikátor, Heltai Gáspár fordított magyarra és dolgozott fel egy részt, amely 1575-ben jelent meg.<sup>120</sup> A latin változatot 1606-ban adták ki újra. Bonfini művének óriási hatása volt, Magyarországon szinte minden főúri fiatalember történelmi tanulmányainak alapját képezte. A kultusz ezután történelmi művek, dalok és más, Bonfinire visszavezethető irodalmi és kulturális alkotások révén terjedt tovább.<sup>121</sup>

Ebben a kultuszban két, Bonfini művéből származó témának volt jelentősége a „második Mátyás” vagy a „másik Mátyás” kortársai számára: a magyarokat egyesítő Corvin Mátyás Magyarország „nemzeti királyaként” elfoglalt státusa, valamint sikeres törekvései, hogy Frigyes császártól a magyar koronát visszahozza Magyarországra. Mindkettőnek fontos szerepe volt Corvin Mátyás magyarországi királyi hatalmának legitimációjában, és most a „másik Mátyás” és támogatói is ezeket a motívumokat használták fel az 1608. évi politikai helyzet igazolására.<sup>122</sup>

A két témát először Illésháznak az összegyűlt magyar rendek előtt 1608 júliusában, Kassán elmondott egyik szónoklatában lehet azonosítani.<sup>123</sup> A kassai gyűlésnek az volt a célja, hogy a rendek elfogadják Rudolf lemondását a trónról, és a királyválasztásra való előkészület gyanánt hűségesküt tegyenek Mátyás főhercegnek. Az esemény egyúttal a „korona visszatérésének ünneplése” jegyében is folyt.<sup>124</sup> A szónoklat szövege ugyanabban az évben bekerült Bergernek a korona Magyarországra való ünnepélyes visszatéréséről írott egyik művébe, amelynek céljára és tartalmára a következő fejezetben fogunk kitérni.<sup>125</sup>

120 HELTAI Gáspár, *Chronica az Magyaroknak dolgairól*, Kolozsvár, 1575; KULCSÁR Péter, A történetíró Heltai, in VARIAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987, 113–133.

121 KULCSÁR, Utószó, in Uő (szerk.), *Humanista történetírók*, Bp., 1977, 1193.

122 Uő, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Bp., 1973; Uő, Antonio Bonfini és műve, in Antonio BONFINI, *Magyar történelmi tizedei*, ford. KULCSÁR, 1009–1019; DÜM-MERTH Dezső, *A két Hunyadi*, Bp., 1984, 266–273; János M. BAK, The Kingship of Matthias Corvinus: a Renaissance state?, in Tibor KLANICZAY–József JANKOVICS (szerk.), *Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe*, Bp., 1994, 45–46.

123 Anno 1608. Peroratio sive preambulum propositionum 29. Julii Cassoviae exhibita regnicolis per C. Stephanum Illésházy, in *Történelmi Tár*, 2, Bp., 1879, 388–389. Lásd még kötetünk Függelékét.

124 Elias BERGER, Ad Illustrissimum ac magnificum D. D. Stephanum Ilieshazi comitem Trinchinien, & Liptowien D& Patronum observandiſimum, in Uő, *D.O.M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni fortiss. ac feliciss.*, s. I., 1608, F1. A teljes szöveg fordítását lásd a Függelékben.

125 Oratio illustrissimi D. D. Stephani Ilieshazi Comitis Trinchiniensis, ac Liptovviensis, Habita ad proceres, & status Hungariae superioris Cassoviae congregatos, in BERGER, *i. m.*, F3. Az ezután idézett oldalszámok a szónoklat 1863-ból származó kiadásából valók: KAZINCZY Gábor (szerk.), *Gr. Illésházy István Nádor följegyzései 1592–1603. és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával*, Pest, 1863 (MHH VII).

A szónoklat tartalmával a szerző Mátyás főherceg királlyá választásának szükségességéről szándékozik meggyőzni a Magyar Királyság északi területeinek rendjeit. Ezt úgy teszi, hogy Mátyás főherceget mint óhajtott „nemzeti királyt” mutatja be, akit a legjobb szándék vezet a rendi nemzet szabadságait és a haza javát (*publicum bonum*) illetően. Mátyás főherceg magyar királyságát egy olyan kép hivatott igazolni, amely második Corvin Mátyásként jeleníti meg őt. Ez az ábrázolás először ebben a szövegben tűnik fel, és Mátyás főhercegnek a koronával összefüggésben véghezvitt cselekedeteire épül, amelyek a szerző szerint hasonlatosak az első Mátyás király tetteihez. Vagyis a koronahagyomány itt Habsburg Mátyás és Corvin Mátyás királyi hatalmának legitimációja közötti összekötő kapocsként szolgál. Illésházy arra alapozza a Habsburg Mátyásról kialakítandó képet, hogy „második Corvinus”-ként ábrázolja, és ennek érdekében számba veszi Mátyás főhercegnek a korona visszahozatala érdekében tett erőfeszítéseit. Amikor Illésházy mindezt leírta, a korona még nem volt az országban. Ráadásul a bécsi béke érdekében folytatott tárgyalások és a korona átadását követő bonyodalmak alapján úgy tűnt, hogy Mátyás főhercegnek egyáltalán nem áll szándékában a rendi nemzet kezére adni a koronaékszert. A „magyar korona visszatérésének” témáját ezért meghatározott legitimációs szereppel felruházott fikcióként kell tekinteni.

Illésházy szónoklatában ez a téma Mátyás főherceg magyarországi kormányzósága alatt véghezvitt cselekedeteinek utólagos igazolásául szolgál, és a főhercegnek a királyi hatalom jövőbeni elnyerésére irányuló törekvéseit támasztja alá. A szerző kijelenti, hogy Mátyás főherceg mindent megtett a magyar rendi nemzet szabadságainak helyreállítása érdekében, és ezzel kapcsolatban többek között a bécsi béke megkötését és a szövetség összekovácsolását említi meg. A jó szándék legékebb bizonyítéka pedig Mátyásnak az a kívánsága, hogy a koronát visszaadja a magyaroknak. Illésházy számára is a „korona visszatérése” a kapocs az ideális király, Corvin Mátyás, és a másik Mátyás jövőbeni királyságának képe között. Ezért leszögezi, hogy Mátyás – éppúgy, mint elődje – elhozta a koronát Németországból, és visszaadta a magyaroknak. Illésházy ezzel együtt azt is kijelenti: ahogy Corvin Mátyás visszaszerezte a koronát, sőt még ennél nagyobb tetteket is véghezvitt, úgy Habsburg Mátyás esetében is ugyanez fog történni.<sup>126</sup>

Az ebben az ábrázolásmódban foglalt politikai ígéret eleget tesz a magyar rendi nemzet reményeinek a Corvin Mátyáshoz fogható „nemzeti király”-t illetően. Hogy a magyar rendi társadalom egészét (*res*

<sup>126</sup> Uo., 331.

*publica*) meg tudja szólítani, Illésházy szónoklatában igen hatásos képet alkotott a koronáról anélkül, hogy rámutatott volna a társadalmon belüli politikai vagy vallási különbségekre. Az a jelentés, amelyet a korona ebben a műben nyert, az egész magyar rendi nemzet politikai törekvéseit megtestesítette. A korona Mátyás főherceg cselekedeteinek ábrázolása által a rendi nemzetet összekötő szimbólum szerepét kapta.

A szónoklat szerkezetéből válik világossá a korona és a rendi nemzet közötti összefüggésről alkotott elképzelés. Illésházy a szónoklat elején a szerencsi kiáltványból vett képhez kapcsolódik azáltal, hogy az ország és a rendi nemzet szenvedéseit a kereszténység oszmánok elleni védőbástyájának szerepéből adódó következményként festi le.<sup>127</sup> Ő is kijelenti, hogy a haza romba dőlt, így az a veszély fenyeget, hogy Magyarország többé már nem tudja betölteni a kereszténység védelmezőjének feladatát. Ez egyben azt sugallja, hogy a magyarok egyedül is képesek ezt a terhet viselni, de csak ha helyzetükre megnyugtató megoldás születik. A megoldást Illésházy Mátyás főherceg királlyá választásában látja. Üzenetének lényege, hogy Mátyás főherceg lenne a megfelelő király, aki gondoskodni tudna arról, hogy a magyarok továbbra is teljesíthessék kötelességüket, védelmezzék Európát az oszmánoktól. Kijelenti: Isten Mátyás főherceget küldte, hogy felkészítse erre az országot. Mátyás főherceg kormányzóként bebizonyította: képes gondoskodni róla, hogy béke legyen a hazában és a környező országokban. Amíg Rudolf király hallani sem akart a békéről, és polgárháborút idézett elő, addig Mátyás főherceg gondoskodni fog arról, hogy a béke tartós legyen.

Illésházy érvelésében Mátyás főherceg politikai ígéreteinek legfontosabb szimbóluma és biztosítéka a magyar korona visszaadása volt. A szerző három témával kapcsolja össze a korona visszaadását: a magyar rendi nemzettel, ennek a nemzetnek a szabadságával és a hazaszeretettel. Illésházy szerint Mátyás főherceg jó szándékának legékezebb bizonyítéka, hogy Magyarországra hozván a koronát visszaadta azt a magyaroknak, mivel a magyar rendi nemzetnek ez már nagyon régi vágya volt.<sup>128</sup> Mátyás főherceg ezért úgy tekinthető, mint a magyar *res publica* jogainak védelmezője, aki megtestesíti a valódi hazaszeretetet, és aki szereti a „magyar vért”.

Az a jelentés, amelyet itt Illésházy a koronának tulajdonít, a szerencsi kiáltvány és Mátyás főherceg kiáltványa következményének tekinthető. A szerző „visszatérése” alkalmából úgy mutatja be a magyar

127 Uo., 327.

128 Uo.

koronaékszer, mint annak szimbólumát, hogy Mátyás főherceg megmentette Magyarországot és a rendi nemzetet, és ezáltal végül is megoltalmazta az egész kereszténységet. Végezetül Mátyás főherceg „nemzeti királyként” való bemutatása egyúttal Illésházy politikájának igazolása is. Kijelenti, hogy az ország szabadsága biztosított, mivel Mátyás főherceg visszahozta a koronát Magyarországra.<sup>129</sup> Ezzel megismétli a Bocskai-val folytatott vitában felhasznált korábbi érvelését, amely szerint a magyar *nemzet* szabadságát a korona visszatérése fogja szavatolni, és nem lesz szükség a független Erdélyre ahhoz, hogy ezt a szabadságot megoltalmazza. A magyar korona jelenléte Magyarországon Illésházy szerint elegendő biztosítékot jelent a rendi nemzet politikai jogai és szabadságai számára.

Berger egy beszédében – amelynek szövegét Illésházy szónoklatával együtt adták ki nyomtatásban Bécsben – tovább finomította a koronának Illésházy beszédében felvázolt jelentését.<sup>130</sup> Bergernek ez az alkalmi írásműve a „királynak és Magyarország rendjeinek” van ajánlva, noha Mátyás főherceg akkor még csak reménybeli király volt. A beszéd az 1608 októberében és novemberében Pozsonyban tartott országgyűlés előtt íródott, ahol a követek Mátyást november 16-án királlyá, Illésházyt pedig 18-án nádorrá (*palatinus*) választották. A koronázásra 19-én került sor a visszaszállított magyar koronával, azt követően, hogy az evangélikus Révayt és a katolikus Pálffy Istvánt koronaörökké választották.<sup>131</sup>

Berger – ahogyan az a nyelvezetből, a stílusból, valamint Georgius Rhemus (Rem, 1561/2–1625), a Magyarország iránt érdeklődő német történész, jogász és filozófus egyik leveléből kilálglik – valószínűleg a szóban forgó országgyűlés alkalmával mondta el szónoklatát.<sup>132</sup>

<sup>129</sup> Uo., 330.

<sup>130</sup> BERGER, D.O.M. *Jubilaus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni fortiss. ac felicissi. Praeterea corolla mixta adfaelicissimam ac meritiss: coronationem novi regis Hungariae pijßimè status*, s. I., 1608, MTA/EK, RMK, III. 1054. A teljes szöveg fordítását lásd a Függelékben.

<sup>131</sup> BENDA Kálmán (szerk.), *Magyarország történeti kronológiája*, Bp., 1989, 436.

<sup>132</sup> Georgius Rhem(us) levele egy bizonyos Rittenhausenhez, 1608. december 16.: „Circumferuntur Oratio habita in coronatione regis Hungariae Matthiae II. a Bergero dicta.” Részleteket idéz DÉZSI Lajos (szerk.), *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Bp., 1898, 266, hivatkozás 1. Ugyanebben a gyűjteményben szerepel ismeretlen személynek egy Szenci Molnár Alberthez intézett másik levele, amelyben újfent említésre kerül egy bizonyos Berger és annak műve, azonban nem világos, hogy azonos-e Elias Bergerrel: uo., 269. Asztalos korábban említett levelében azt írja, hogy Berger Illésházyról írott gyászbeszédét Remnek ajánlotta, miközben Berger *Rapsodiae...* című művében Asztalosnak is írt egy ajánlást. Hogy pontosan mi volt a politikai háttére ennek a kapcsolatnak a katolikus Berger és a protestáns polgárok, Rem és Asztalos között, nem világos számunkra.

Mint Berger más alkalmi írásait, ezt is kis példányszámban terjesztették, egyebet azonban nem tudunk erről a kiadványról. A röpirat egy címlapot, egy ajánlást, egy, a korona eredetéről, viszontagságairól és visszaadásáról szóló összeállítást, egy Mátyás képzeletbeli diadalívének feliratát tartalmazó oldalt, egy Illésházyhoz intézett levelet, s végül Illésházy korábban tárgyalt szónoklatát foglalja magában.<sup>133</sup>

Berger műve az első kora újkori könyv a magyar korona történeti jelentőségéről. Több történész szerint Révay volt az első, aki könyvet írt a korona történetéről, de valójában nem Révay, hanem Berger volt az, aki ezt megtette.<sup>134</sup> Írása kulcsműnek számít a koronáról és a rendi nemzet bemutatásáról. Ezért is sajnálatos, hogy a röpirat máig nem állt rendelkezésre modern kiadásban vagy fordításban. Talán ebből fakad, hogy a kortárs magyar történészek eddig csak érintőleges érdeklődést tanúsítottak a röpirat iránt.<sup>135</sup> Ezt a hiányt próbáltuk pótolni könyvünk Függelékében, a magyar fordításban először megjelenő Berger-művel, amelynek címe: *A fölséges Istennek jubileumi csokor a hatalmas és boldog Magyar Királyság Szent Koronájának eredetéről, bolyongásáról és visszaállításáról, továbbá vegyes koszorú Magyarország új királyának boldog és méltó megkoronázására, amelyet Berger Illés magyar királyi historiográfus font egybe 1608-ban.*

A művet Illésházy nádorrá választásának igazolására szánták. A Mátyás „leendő király” és Illésházy érdekében született röpiratban Illésházyt még nem nevezik nádornak. Emiatt valószínű, hogy a röpirat a választások előtt jelent meg, hiszen Mátyás természetesen biztosra vette saját jövődő királlyá választását, de az nem volt bizonyos, hogy Illésházyt fogják nádorrá választani. Berger az első részben az egekig magasztalja az új király erényeit és cselekedeteit, a második részben pedig Illésházyt dicséri. Ezután Illésházy szónoklata következik, amely szintén Mátyás dicsőségét hirdeti. Berger műve tehát nemcsak Mátyásról szól, amint azt Benda és Fügedi állították, hanem Illésházy politikai gondolatairól és cselekedeteiről is.<sup>136</sup>

133 Péter Katalin szerint a könyvben van egy ábra a koronáról, de a következő könyvtárakban lévő példányokban nem található kép: EK (két példány), MTAK és ÖNB. PÉTER Katalin, *Papok és nemesek*, Bp., 1995, 226.

134 BARTONIEK, Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből, kézirat, Bp., 1975, 390; BÓNIS, Révay Péter, Bp., 1981, 43; BERTÉNYI, *A magyar szent korona*, Bp., 1996, 117; SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről*, Bp., 2006, 103.

135 WITTMAN Tibor, *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618)*, Szeged, 1959 (Acta universitatis Szegedinensiensis sectio Historica, V); BENDA–FÜGEDI, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 164; BÓNIS, i. m., 45; R. VÁRKONYI Ágnes, „...Jó Budavár magas tornyán...” A magyar államiság szimbólumairól Mohács után, in *Hagyomány és történelem*, Eger, 2000, 86. Az egyik Berger-koronamű recepciója: JOHANN DAVID KÖHLERS, *Im Jahr 1736. wöchentlich heraus gegebener historischer Munz-belustigung...*, VIII, Nürnberg, 1736, 416.

136 BENDA–FÜGEDI, i. m., 164.

Berger szónoklatát Illésházy beszéde, valamint a rendi nemzetről és a koronáról szóló saját korábbi írásai folytatásának lehet tekinteni. Gondolatmenetének lényege ebben a műben a „változatlanságában változó” korona megszemélyesítése: a korona olyan tárgy, amely egy Istentől és embertől ráruházott jelentés és ennek a jelentésnek a változása révén hatással van a rendi nemzet és a haza sorsára. A korona és jelentése igencsak hasonlít Janus Pannonius koronaversére, amelyet az I. fejezetben mutattunk be. Ebben a Berger és mások által alkotott fikcióban a korona a magyar történelem Isten által szentesített törvényeit, rendjét és lényegét – röviden a magyar rendi nemzet és a haza valóságos természetét – személyesíti meg. A korona „személyiségének” lényege az Istentől kapott erő és szentség, valamint az embertől származó tisztelet. Ezt a tulajdonságot Berger a szent korona isteni mivoltának vagy hitének (*numen* vagy *religio sacrae coronae*) nevezte. Mivel a korona Berger elképzelésében ebből a szent jelentésből kifolyólag a rendi nemzet és a haza valóságos természetét jeleníti meg, a közösség pedig hódolattal veszi körül a koronát, Berger szerint a rendi nemzet a valóságban saját magát tiszteli a korona által. Ebből az következik, hogy a koronának ezt a szent jelentését úgy tekinthetjük, mint a kora újkori magyar rendi nemzet önazonosságának egyik legfontosabb elemét.

Nem Werbőczy törvénykönyve, hanem Berger röpirata hozott változást a korona és a kora újkori magyar rendi nemzet közötti kapcsolatról való gondolkodásban. Azáltal, hogy a 17. század folyamán a koronának ez a jelentése – amelyet többek között Révay fejlesztett tovább – elterjedt a magyar rendi nemzet körében, Berger a koronahagyomány jelentős megújítójának tekinthető. A német származású és talán katolikus udvari történészt ezért úgy könyvelhetjük el, mint a 17. századi magyar rendi nemzeti önazonosság egyik legfontosabb toposzának kitalálóját.

A kérdés csak az, hogy vajon valóban Berger tekinthető-e az új koronajelentés eredeti megalkotójának. Ahogy már mondtuk, Berger irodalmi alkotásai csekély elismerésre számíthattak és számíthatnak a történészek körében. Kulcsár Péter is kifejezetten negatív véleményt fogalmaz meg a szerző történetírói munkásságának eredetiségéről, áttanulmányozva Berger Magyarország történetéről szóló fő műve elveszettnek hitt, egy később változatban megőrződött kéziratát.<sup>137</sup> Röviden: Berger munkamódszere Kulcsár szerint arra mutat, hogy a szer-

137 KULCSÁR, Berger Illés történeti művei, *Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 254–255.



ző mások (mint Bonfini és Istvánffy) művét írta át anélkül, hogy ő maga forrásfeltárást végzett volna.

Ezzel szemben Viskolcz Noémi e mű kéziratának több ismeretlen részét fedezte fel nemrég kódex formában Budapesten és Bécsben; a tartalom itt valóban a szerző eredetisége mellett szól.<sup>138</sup> Viskolcz szerint „Berger védelmére szolgálnak ezek a bécsi kódexek, hiszen az már biztos, hogy befejezte a vállalását, és II. Ferdinánd trónra kerüléséig elkészítette a magyar történetet”.<sup>139</sup> Fennmaradt ezenkívül egy forrásgyűjtemény, melyet Berger készített II. Miksa és Rudolf megkoronázásáról.<sup>140</sup>

Kulcsár a szerző egy másik kéziratáról kijelenti: „Berger talán nem is történelmet akart írni, hanem egy magyar példatár segítségével egy teóriát akart felvázolni.”<sup>141</sup> Kulcsár ezzel találó meghatározását adja Berger korai művének is. Nagyon valószínű, hogy éppen ez volt Berger feladata 1608-ban: történelmi példák alapján olyan teóriát teremteni a szent koronáról, amely megfelelő igazolással szolgál az aktuális politikai helyzethez. Ehhez más szerzőktől meríthetett ihletet, példákat és eredeti elképzeléseket.<sup>142</sup>

Ha Berger valóban nem maga találta ki az általa hangoztatott eszméket, akkor három szerzőtől – Illésházytól, Révaytól és Pázmánytól – kölcsönözhetette azokat, amikor 1608-ban formába öntötte teóriáját. Ez a három szerző korának legjelentősebb és legeredetibb politikai gondolkodója volt.<sup>143</sup> A fent említett levélváltásokból és röpiratokból tudjuk, hogy Illésházy és Révay szorosan együttműködtek az udvari történésszel.<sup>144</sup> Egy szónoklatban, amelyet Lépes Bálint tinini püspök

138 A három ismeretlen Berger-kódex: 1. *Historia Ungarica* ab A.C. 1458., definit autem in A.C. 1490., in 2°, Hunyadi Mátyás, ÖNB, Cod. 8677; 2. *Historia hac Ungarica* ab A.C. 1572. Definit autem in A.C. 1606., in 2°, ÖNB, Cod. 8464, Rudolf; 3. *Historia Ungarica* ab A.C. 1607., definit autem in A.C. 1618., II. Mátyás, ÖNB, Cod. 8229. A budapesti kódex: [Elias Berger]: *Res sub Ferdinando II. imperatore gestae. Pars secunda, continens annos 1631–1633*, EK, G. 70. (az 1631–1633 közötti időszakról szóló kézirat).

139 VISKOLCZ Noémi, *Irodalom és mecénatúra Nádasdy Ferenc udvarában*. A főnemesi udvari kultúra formái a XVII. századi Magyarországon. Előadás, elhangzott az Irodalomtörténeti Intézetben, 2008 júniusában, kézirat, 10.

140 [Elias BERGER], *Descriptio Coronationis Hungarica Serenissimi Imperatoris Maximiliani. A.C. 1563, d: 8 Sept.*: ÖNB, Ms. Codex 8674, 1. k., fol. 1r–fol.12v.; [Uő], *Descriptio Coronationis Serenissimi Principis ac Domini; Dni Rudolphi Archiducis Austria. etc.: in Regem Hungariae inaugurati, Posonij die Vigesima quinta Septembris Anno Dni 1572 d.26.Sept.*: in uo., 2. k., fol. 13r–31v. Ebben a kódexben is található egy korábbi verziója történelmi művének: [Uő], *HISTORIA BELLORUM IN HUNGARIAE GESTORUM IMPERANTE RUDOLPHOII. Caesare Rom: Bonae fide conscripta*, ÖNB, Codex 8674, 3. k., fol. 1r–39v.

141 KULCSÁR, i. m., 258.

142 Lásd még BERGER, *Duplex speculum chronologicum... Isagoge seu prolegomena duplicia in chronologiam*, kézirat, EK, s. G 69.

143 Illésházy is nagyra tartotta Révay bölcsességét (*prudencia*). Ötvös Péter (szerk.), *Pálffy Kata leveleskönyve*, Szeged, 1991, 8.

144 Berger 1615-ben kapott pénzt koronakönyvéért Révay közbenjárásával: ÖStA, Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 106. Konv. 1615.II.9.

mondott el – de Pázmány írt – abból az alkalomból, hogy Mátyás megjelent az országgyűlésen, a haza sorsa és a korona érkezése szintén összekapcsolódik.<sup>145</sup> Ugyanakkor Révaynak egy *Postulata conservatorum sacrae coronae* [A szent korona őrzőinek kívánságai] című írását is ismerjük, amelyet ő maga vetett papírra az 1608 novemberében tartott országgyűlést megelőzően.<sup>146</sup> Ebben a műben a magyar történelemre építve a Berger könyvében fellelhető gondolatokhoz hasonló elképzeléseket fejtett ki a korona jelentéséről.<sup>147</sup>

Révaynak ezt az írását a koronával foglalkozó egyik későbbi műve első vázlatának tekinthetjük, de a szöveg kapcsolódik Bergernek a korona és az ország sorsát illető elképzeléseihez is. Révay azt állítja, hogy a korona gyakran volt veszélyben és gyakran szenvedett el sorscsapásokat.<sup>148</sup> Ezután összefoglalja a korona történetét, és azzal fejezi be, hogy most vége szakad a korona száműzetésének. A korona kényszer nélkül és az égi kegyelemnek köszönhetően ismét hazatért. Majd kijelenti: ahhoz, hogy az ország boldog (*felix*) és szerencsés (*faustus*) legyen, a korona őrzésére számos rendszabályt kell bevezetni, amelyeket ezt követően pontról pontra felsorol a szövegben.<sup>149</sup>

Mivel Illésházy szónoklata biztosan Berger műve előtt íródott, Pázmány és Révay írása pedig valószínűleg Bergerével egy időben vagy kevéssel azután született, valószínűsíthető, hogy Illésházy hatást gyakorolt Berger, Révay és Pázmány elképzeléseire. Illésházy és Pázmány művében felbukkannak bizonyos gondolatok a koronával kapcsolatban – mint például a korona megszemélyesítése –, amelyek Révay és Berger művében is jelen vannak.<sup>150</sup> Feltehetőleg Révay és Berger eszmecserét folytatott egymással, azt azonban nem tudjuk, hogy ki kinek melyik ötletét használta fel. Lehetséges, hogy a koronáról Berger művében alkotott kép Illésházy, Révay és Berger közös alkotása, de ennél valószínűbb, hogy Berger saját maga találta ki.

145 [PÁZMÁNY Péter], *Ad Regem Mathiam cum in Ungariam coronam reveheret, qua insigniretur*, in Petri Cardinalis PÁZMÁNY, *Epistolae collectae*, I: 1610–1628, szerk. Franciscus HANUY, Bp., 1910, 29–35.

146 [1608] *Postulata conservatorum sacrae coronae*, SNA, *Decreta et mandata regia*, fasc. VII. No. 33, kiadva in BÓNIS, *Révay Péter*, Bp., 1981, 101–103.

147 Uo., 47.

148 [1608] *Postulata conservatorum sacrae coronae*, 101.

149 Uo.

150 Egy szónoklatban, amelyet Illésházy 1608 novemberében, Mátyás koronázása előtt mondott el, nem kerül szóba a korona. [ILLÉSHÁZY István], „*Oratio, quae salutatus est Rex Posonij 1608 tempore coronationis*”, in Uő, *De Rebus Hungaricis Prothocolon*, kézirat, OSZK, Fol. Lat. 2336, fol. 28r–v.; „*Steph: Ilishaj ad Matthiae oratio*”, in [ELIAS BERGER], *Historia Ungarica ab A.C. 1607, definit autem in A.C. 1618*, ÖNB, Cod. 8229, fol. 5r–6v. Egy másik koronázáson mondott szónoklatában Illésházy említést tesz a koronáról: uo., fol. 55r–fol. 56r.

A legtekintélyesebb érv Berger elképzeléseinek eredetisége mellett a koronatéma 1608. évi részletesebb kidolgozása. Ennek lényege, hogy Isten a magyar korona révén befolyásolja a haza, a rendi nemzet és a Habsburg-dinasztia történelmét. Berger már korábban, 1600-ban is felvetett egy ehhez hasonló gondolatot, amikor arról írt, hogy mit jelképez a kereszt. A kereszt jele által Isten a koronamű szerint is befolyásolja az emberiség – és kiváltképpen Magyarország és a Habsburg Birodalom többi része – történelmét. Berger gondolkodásának alakulása, korának politikai körülményei, valamint a szerzőnek e kiemelkedő esemény alkalmából kapott különleges feladata szolgálhat magyarázatul arra, hogy miért nyert ilyen eredeti formát koronateóriája.

A mű fő gondolata mindjárt az első mondatban megfogalmazódik, amelyben Berger kapcsolatba hozza egymással a koronát és a gondviselést. Kijelenti: Mátyás azáltal, hogy visszahozta a szent koronát a megbékéltetett Magyarországra, és véget vetett a korona hányattatásainak, a „védő istenséget” vagy „védszellemet” (*tutelare numen*) hozta vissza az országba.<sup>151</sup> A korona Berger szemében a végső elismerést jelenti Mátyás számára Magyarország sikeréért és boldogulásáért való törekvéseiben. Mátyás erényeit a koronával hozza kapcsolatba, és kijelenti, hogy Isten ezek miatt az erények miatt már eleve Mátyásnak rendelte a koronát, mintegy isteni ajándéknak. Ezután részletesen ír a Mátyással szembeni kritikáról, azt azonban leszögezi, hogy Mátyás sorsát – érdemeiből kifolyólag – Isten irányította és határozza meg.<sup>152</sup> Az elnyert királyi korona ennek megfelelően az uralkodó Istentől kiérdemelt jutalma. Berger ezután kifejezi reményét, hogy Mátyás jóságosan részt fog venni a „magyar Szent Korona ünnepségén” (*Coronae Hungariae Sanctae solemnitas*), amin a koronázást érti.<sup>153</sup>

Berger művét a korona jelentése és külső megjelenése közötti összefüggés részletes kifejtésével folytatja. Először is kijelenti, hogy a korona szent (*sancta*) és angyali (*angelica*), mivel a hit felvételének kezdetén az égből küldték, és angyalok hozták a földre.<sup>154</sup> Berger e szentség alapján személyesíti meg a koronát. A korona szent ereje gondoskodott arról, hogy István király kereszténnyé tudja tenni a magyarokat. Ezt a katolikus hithez fűződő kapcsolatot a koronaékszer küllemének bemutatásával támasztja alá. Szerinte más szerzők azért nevezik

151 Elías BERGER, *D.O.M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni fortiss. ac feliciss.*, s. 1., 1608, A2r.

152 Uo., A2v.

153 Uo., A3r.

154 Uo.

„apostolinak”, mert – mivel a tizenkét apostol állította össze – a korona titkon a hit szimbólumát rejt magában.<sup>155</sup> Ezzel a koronán látható képekre utal, és azt állítja, hogy az apostolok képe a koronán égi kezeiktől származik. Az apostolok növelik a megkoronázott király szeretetét az apostoli tanítás és a katolikus egyház iránt.<sup>156</sup> Berger tehát a korona küllemét felhasználva érvel a katolikus egyház mellett. Ez a részlet Berger művében – tudásunk szerint – ugyancsak az első alkalom, amikor a koronán lévő apostolábrázolásokról szó esik.

Ezután Berger összekapcsolja a korona ismert történetét az ország sorsával. Állítása szerint a korona évszázadokon keresztül való fennmaradása, és az a tény, hogy számos alkalommal hazatért már, az isteni gondviselésnek és annak jele, hogy a gondviselés az országot is meg fogja oltalmazni.<sup>157</sup> Majd a szerző saját munkamódszeréről ad összefoglalást, amikor azt írja, hogy az ország sorsát a korona történelmi hányattatásai alapján fogja áttekinteni.<sup>158</sup> Ezt követően érkezik művének sarkalatos gondolatához: „Valahányszor ugyanis ez az isteni és fenséges tárgy az emberi végzet rendelkezéséből veszedelemben forgott, mindannyiszor a sors fordulataitól érintett Magyarország is súlyos csapásokat szenvedett el.”<sup>159</sup> Az első kép, amely ezt az elképzelést hivatott illusztrálni, az a történet, ahogyan a pápa csodálatos módon Istvánnak ajándékozta a koronát. Berger összekapcsolja egymással a megkeresztelkedést és az ajándékozást; azt állítja, hogy az ország isteni támogatásnak köszönhetően jött létre, és ennek jele az égből alászállott korona adományozása volt.<sup>160</sup>

A következő szakaszban a szerző azt részletezi, hogy milyen következményekkel jár az országra nézve a viszály (*discordia*).<sup>161</sup> Ez a bűn nemcsak az ország szerencsétlenségéhez vezet, hanem a korona bolyongásához (*error*) is, amelynek során a korona elhagyja az országot, és idegen uralkodók birtokába jut. Úgy tűnik, ezzel a megállapítással el-lentmondás keletkezik a megszemélyesített koronaékszernek az ország sorsával kapcsolatos természetfeletti hatalma és ugyanennek a koronának saját sorsát illető tehetetlensége között. Berger úgy oldja fel ezt a dilemmát, hogy kijelenti: a korona hatalma (*numen*) végül mégis diadalmaskodott és győzött, mivel egyfelől erősen őrizték, másfelől pedig

155 Nem világos, hogy Berger mely írókra (*scriptores*) utal.

156 Uo., A3r–v.

157 Uo., A3v.

158 Ezáltal a korona sorsát Odüsszeusz bolyongásaihoz hasonlítja. Uo.

159 „Quotiens enim fato humano divinum hoc, et Augustale instrumentum in diserimen incidit: toties Hungariae foelicitas variata notabilis accepit plagas.” Uo.

160 Uo., A4r.

161 Uo.

István isteni lelke nem engedte meg, hogy a haza kebelén belül bármi is veszélyeztesse a jó szerencsét.<sup>162</sup> A korona külalakjával is igyekszik értelmezni ezt a látszólagos ellentmondást, amikor azt mondja: az apostolok és mártírok, akik a korona aranypántján állnak, maguk is bolyongtak és idegen földre vándoroltak éppúgy, mint a korona, éppen ezért szívükön viselik a korona sorsát.<sup>163</sup> Szent István mint olyan király ábrázolása, aki halála után koronája által uralkodik az ország felett, valamint a koronán látható apostolfigurák jelentése Berger leleménye, akinek művében először jelennek meg ezek a gondolatok. Ezeknek az ábrázolásoknak a szerepe egyfelől az, hogy igazolják magának a megfogható koronának az erejét, másfelől pedig hogy hangsúlyozzák a korona őrzésének fontosságát. Ez utóbbi részben a magyaroknak azzal a követelésével függött össze, hogy a koronát Magyarországon magyar emberek őrizték és felügyeljék, részben pedig azzal, hogy Révayt és Pálffy a királykoronázás után „koronaörök-ké” választották.

Berger szerint az országban tapasztalható széthúzásnak és a „korona szenvedéseinek” az oka egyfelől a trónkövetelők közötti viszály, másfelől pedig a magyar főúri rétegen belüli megosztottság, pártoskodás. A korona első és második vándorútjának oka a rendek viszálykodásában keresendő, akik – a szavazás során megosztottak lévén – idegen királyt választottak.<sup>164</sup> Ezt történt az Árpád-ház kihalását követő trónviszály idején, amikor a csobolyóba rejtett koronát Ottó bajor herceg titokban magával vitte, s az aztán a sötétben a kocsiról az országútra gurult. Egy ideig a forgalmas úton hevert, de este, amikor visszafordultak, megtalálták az út porában. Berger ezt az I. fejezetben leírt, közismerten csodálatos eseményt oly módon magyarázza, hogy a korona isteni mivoltának segítségével elvakította az arra járókat. Ezt később még azzal is megerősíti, hogy kijelenti: a korona ennek a kalandnak a végén sikeresen kiszabadította magát az istentelen és szentségtörő kezekből, és fellélegzett a hűséges és hívő polgárok kezében.<sup>165</sup> Kálti Márknál e csodának az a szerepe, hogy természetfeletti megerősítést adjon az új király hatalmának egy kaotikus uralkodóváltást követően. Berger – azzal a szándékkal, hogy az országon belüli egyetértésről alkotott elképzeléseit közvetítse hallgatóságának – megragadja az alkalmat, hogy az olvasót ismét meggyőzze a korona erejéről.

<sup>162</sup> Uo.

<sup>163</sup> Uo., A4v.

<sup>164</sup> Uo.

<sup>165</sup> Uo., A4v–B1r.

A Berger által leírt harmadik bolyongás a korona 1439. évi elrablásának következménye. A szerző kijelenti, hogy ennek oka az országban dúló polgárháború (*civilis discordia*, 'belső viszály') volt, aminek következtében egy asszony tudta ellopni a koronát.<sup>166</sup> Berger azt mondja, hogy éppen az erőszak és a magyarok közötti vérontás vezetett odáig, hogy a korona elhagyta a hazát, mivel a hon a szent korona tisztelete (*religio sacrae coronae* 'a szent korona kultusza/tisztelete') ellen fordult. Ez a bűn a következő években sok szerencsétlenség okozója volt, mivel „a Korona iránti szent ragaszkodás” ellenére, amely „mélyen a magyarok lelkébe ivódott”, huszonnégy éven át fegyverben álltak a király ellen.<sup>167</sup> A szerző ebben a szakaszban mutatja be a korona magyarországi tiszteletének eszméjét, amelyet a korona természetfeletti hatalmából eredeztet. Ezenkívül megmagyarázza azokat a vereségeket, amelyeket az ország a korona távollétének következtében elszenvedett, és amelyeknek a korona szentségének megsértése miatt esett áldozatul.

Az első uralkodó, aki újra tiszteletet mutatott e szentség iránt, az „isteni Mátyás” (Corvin Mátyás) volt, akit Berger szerint – ahhoz hasonlóan, ahogyan a korona visszakerült az országba – mennyei jószerencse ajándékozott Magyarországnak.<sup>168</sup> Berger azt mondja, hogy ez a király a sok háború és szerencsétlenség közepette, amit az országnak át kellett élnie, azt tekintette egyedül igazán fontosnak, hogy visszaadja a hazának a koronát. A dolog jelentőségét a következőképpen indokolja: „nélküle a királyi fenséget nem lehet elnyerni; sem törvényt hozni, sem áldozatot bemutatni, sem békét kötni, sem háborút viselni nem lehet, és nélküle semmiféle magán- vagy közügy sikerre nem juthat.”<sup>169</sup> Berger ezzel a korona történetéből vett epizóddal támasztja alá a korona jogerejét: az uralkodó egyetlenegy jogi cselekményét sem tekintik törvényesnek az országban, ha az illetőt előzetesen nem koronázzák meg a szent koronával. Az író ezt a részt azzal a megállapítással folytatja, hogy a korona ismét hazatért, miután Mátyás meg egyezett Frigyessel.

Ezután Berger leszögezi, hogy a negyedik vándorút még ennél is veszedelmesebb volt, mivel ennek során a korona az oszmánok kezére került. Miközben Ferdinánd és Szapolyai János az országért hadakoztak, a korona a szultán birtokába jutott. Perényi Péter koronaórt rablók támadták meg, akik később a szultánhoz vitték a koronát. Ez

<sup>166</sup> Uo., B1r. Berger ezt a lopást egy, a nőkről alkotott nagyon negatív képpel köti össze.

<sup>167</sup> Uo., B1r.

<sup>168</sup> Uo., B1v.

<sup>169</sup> Uo.

a szomorú kép szolgál bevezetőül a szerző számára annak részletes kifejtéséhez, hogy mit jelent a korona az ország számára. Először azon elmélkedik, milyen szerencsétlen jel volt, hogy „az atyai dicsőség képmása” a rablott zsákmány között hevert, s hogy a korona, „Magyarország egyetlen és igazi kincse, a háború és béke záloga, az igazság és boldogság bére adáz, ellenséges szemek és kapzsi tekintetek prédája lett”.<sup>170</sup>

A szultán ezután sértetlenül kiadta kezéből a koronát, ami – Berger szerint – isteni csodajelnek tekinthető. A korona vándorútja azonban folytatódott, mivel – ahogy Berger írja – továbbra is megosztottság uralkodott az országban. Ezt a megállapítást – mivel a szent koronán erről szóló képek vannak – újra összekapcsolja a korona külalakjával, amikor azt állítja, hogy a törvényes királyi hatalom is tévúton járt. Ezzel a királyoknak a koronán található képeire utal. Végeredményben a szerzőnek ez a képzettársítása is a Habsburg-dinasztiával van kapcsolatban, mert Berger később megállapítja: nem zárható ki, hogy a korona azért ment Ferdinándhoz Bécsbe, hogy „saját döntésével mutassa meg és nyilvánítsa ki, ki lesz Magyarország valódi és sérthetetlen királya”. Berger kijelenti, hogy a korona ezzel győzelmet aratott, és a Habsburg Birodalom valódi fővárosában lelt nyugalomra.

Amikor Berger a következő szakaszban azt írja, hogy a korona távollétében a Habsburg-dinasztia pártfogását és oltalmát élvezte, a korona távollétének ügyét védelmezi. Kijelenti, hogy semmi nem volt dicsőségesebb a korona számára, mint az, hogy e nemzetség pártfogása alatt állt, mivel a Habsburg-dinasztia birtokolja Európa legtekintélyesebb koronaékszereit, és ők azok, akik gondját viselik a keresztény vallásnak. Ezután Berger – Bonfini nyomán – rátér a Római Birodalom szimbólumaira, köztük a közismert, égből alászállott szent pajzsokra (*ancilia*), amelyeket Rómában őriztek.<sup>171</sup> Ezekkel az antik szimbólumokkal igazolja a saját korában fennálló helyzetet. Arra a következtetésre jut, hogy Magyarország szent koronája azáltal maradt fenn és azáltal őrződött meg integritása, hogy az Ausztriai-ház szimbólumai mellett helyezték el. A Magyarországon uralkodó állapotokat is annak legjobb bizonyítékeként látja, hogy a belső viszályok rombolóbbak, mint az ellenség ereje, éppen ezért a korona nem volt biztonságban Magyarországon.

A Magyarország állapotáról szóló elemzés alkotja annak az eszmefuttatásnak a bevezetését, amely Bocskainak a török által adott koronával történt megkoronázásáról szól. Berger azt állítja, hogy ez a ha-

<sup>170</sup> Uo., B2.

<sup>171</sup> BONFINI, *Magyar történelmi tizedei*, ford. KULCSÁR, Bp., 1995, 734.

mis koronával való koronázás nagyobb szerencsétlenséget jelentett az ország számára, mint a korábban felvázolt viszály.<sup>172</sup> Szerinte ezzel az ünnepséggel megtört a szent korona szentsége és hatalma. A szultán nem a Szent Istvántól származó ereklyékből állított össze diadémot – ezzel Berger egy korábban említett, 1440-ben történt eseményre utal –, hanem egy, a görögöktől hadizsákmányként szerzett koronát használt „az ősi rítusokban, az ünnepélyes és szent koronázási szertartásban”. Ebben Berger ismét a magyar korona „ausztriai” tartózkodásának igazolását látja, ami szerinte Isten jótéteménye volt.<sup>173</sup> Ez a Habsburg-dinasztiától kapott menedék volt Berger szerint a magyar rendi társadalom (*respublica Hungariae*) jövődiadalának biztosítója.<sup>174</sup>

A korona ötödik útja a „korona száműzetése” Rudolf házikápolnájába. Berger ezt pozitívan szemléli, mégis megemlíti, hogy Magyarország „előkelői és köznépe” (*proceres et populus*) dekrétumot fogalmaztak meg „a korona visszahozataláról” (*de restitutione*, ’helyreállításáról’), mivel abban bíztak, hogy a koronának az országban való jelenléte által kiengesztelhetik az égi hatalmakat.<sup>175</sup> Ezzel Berger azt az ismert dilemmát vázolja fel, hogy Mátyás főherceg az osztrák tartományokban akarta tartani a koronát, a magyarok pedig vissza akarták vinni Magyarországra területére.

A szerző olyan érveket hoz fel a kérdés megoldására, amelyeknek a korona visszatérését mind a magyarok, mind Mátyás számára elfogadhatóvá kellene tenniük. Berger azzal az ellentmondásos állítással kezdi, hogy a magyarok vissza akarják kapni a koronát, mivel ezzel Mátyásnak akarnak kegyelmet és dicsőséget szerezni; miközben a valóságban Mátyás éppen a korona visszatérése ellen volt.<sup>176</sup> Ezután azt állítja, hogy a magyaroknak joguk van koronájukra, mivel az az ő személyes tulajdonuk, és mivel a többi királyság is saját földjén őrzi koronaékszereit.<sup>177</sup> Ráadásul szerinte a korona az égből került a magyarok birtokába, és mindenkor úgy tisztelték, mint szent dolgot és mint a haderő dicsőségének és a polgári létnek (*disciplina togata*) szimbólumát, amelyben a szerencse és a jog kedvező hatása egyesül. Egy ilyen jelképnek nem szabad külföldön lennie. Ebben a szakaszban az a szembeötlő, hogy a korona Berger szerint a magyarokat illeti meg, és a magyar rendi nemzetet jelenti.

172 BERGER, *DOM. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni fortiss. ac feliciss.*, s. I., 1608, B4r.

173 Uo., B4.

174 Uo., B4r–v.

175 Uo., B4v.

176 Uo.

177 Uo., C1r.



Az ezután következő részben Berger egy, a „korona visszatéréséről” alkotott fikciót ismertet, amelyben a koronának a közösség számára felvázolt jelentését azoknak az eseményeknek a leírásával kapcsolja össze, amelyek végül is a korona 1608. évi visszatéréséhez vezettek. Ez fiktív leírás, mivel nem az a célja, hogy az eseményeket úgy adja vissza, ahogyan azok a valóságban megtörténtek, hanem az, hogy Berger az „utólagos magyarázat” segítségével közvetítse a magyarok politikai üzenetét a Habsburg uralkodónak. Berger ugyanis azt állítja, hogy Mátyás főherceg magára vállalta azt a feladatot, hogy visszahozza a koronát, de ez nem fedi a valóságot. Amint korábban kifejtettük: a magyarok dédelgetett vágya, hogy a koronaékszereket magyar földre szállítsák, kifejezetten ellentétes volt Mátyás főherceg akaratával, aki félreérthetetlenül ellenállt ebben a kérdésben. Ráadásul a politikai-vallási koronajelentés Bergernek magának (vagy támogatóinak) az ötlete, habár azt állítja, hogy már évszázadok óta létezik.

Berger úgy oldja meg az események időrendjének problémáját, hogy egyrészt azt mondja: a magyarok „mintegy jóslat gyanánt” fogadták a koronának ezt a jelentését.<sup>178</sup> Másrészt kijelenti: Isten azért küldte Mátyás főherceget, hogy legyen, aki magára vállalja a korona gondját. Ezáltal egyúttal azt is bizonyítottanak veszi, hogy a magyarok épp emiatt kérték Rudolfot, hogy engedje visszatérni a koronát Magyarországra, tegyen eleget a korona visszaadásával kapcsolatos kötelességének, és gondoskodjék hazájuk jólétéről. Berger ezenkívül közli: a magyarok felhívták a király figyelmét, hogy gondoljon a korona miatt korábban vi-selt háborúkra, s példaként Corvin Mátyás háborúit említi.

A hallgató vagy az olvasó számára a szónoklat végén kerülnek helyükre az apró részletek, amikor Berger kijelenti: Isten különleges tervében azt akarja, hogy az emberek ismerjék meg a fontos és csodálatos dolgok kimenetelét, nehogy úgy tűnjék, hogy a világon bármi is véletlenül történik. A szerző a történelmi eseményekről vallott nézeteiben a történelem és a korona kölcsönös összefüggését magyarázva ebben a szakaszban kijelenti, hogy az eddigiekben Istennek a magyarsággal kapcsolatos tervét írta le: „Isten ugyanis egyedülálló bölcsességében úgy rendelte, hogy egy dolog kimenetele előre köztudottá váljék, a közbeszéd megelőzze, s előre meg lehessen sejteni, nehogy úgy tűnjék, mintha a véletlennek köszönhetően történt volna.”<sup>179</sup> Ezzel a véleménnyel újra visszatér a szónoklat kezdetén felvetett témához. Elbeszélését egy Isten tervéről alkotott elképzeléssel zárja, amely szerint

<sup>178</sup> Uo.

<sup>179</sup> Uo., C1v.

Isten a boldog végkimenetelt és a diadalt az uralkodó, Mátyás kezébe helyezte, s ezt összefüggésbe hozta az antik istenszobroknál használt hasonló formai megjelenéssel.<sup>180</sup>

A mű második részét Berger Mátyásnak mint az ország királyának magasztalásával kezdi. Az első oldalon egy képzeletbeli diadalív áll, Mátyás korábban leírt erényeivel és a koronával.<sup>181</sup> Ezt követően Berger összehasonlítja Corvin és Habsburg Mátyás cselekedeteit, aminek során természetesen a Habsburg uralkodó javára billen a mérleg.<sup>182</sup> A szerző kijelenti, hogy Habsburg Mátyást katonai sikerei az első Mátyással teszik egyenlővé. Ráadásul II. Mátyás ugyanazokat az országokat egyesítette, mint névrokona. Berger szerint azonban a második mégiscsak jobb, mint az első, mert Habsburg Mátyás békés úton vitt véghez mindent.<sup>183</sup> A korona visszatérését mindkét esetben – az egyik, illetve a másik – Mátyás diadalának lehet tekinteni, de a második az elsővel ellentétben ezt a tettet is erőszak és vérontás nélkül hajtotta végre.<sup>184</sup> A korona pedig azon ígéretek isteni jelképe, amelyeket ez utóbbi a szövetség megkötésének idején tett. Ha a koronát az ország területén fogják őrizni, az megóvja a szabadságot és biztosítja a nyugalmat.

Ezután Berger a koronáról magáról beszél, és újra visszatér a koronának az első részben összefoglalt jelentéséhez.<sup>185</sup> Ismét kijelenti, hogy az országot védelmébe fogja venni a gondviselés, mert a korona maga az országban van, miáltal égi hatalom óvja a hazát a jogtalanságtól.<sup>186</sup> Amíg a magyar nemzet (*gens Hungarica*) a szent korona hite (*religio sacrae coronae*) által tisztelni fogja a koronát, Isten az országgal lesz.<sup>187</sup> Berger itt megjegyzi, hogy a magyaroknak a korona iránt tanúsított tisztelete egész Európában ismert, de nem lehet tudni, mire alapozza kijelentését.<sup>188</sup> A korona szentségének elismerése biztosítja az uralkodó és a magyarok közötti jó viszonyt, az ország boldogulását, valamint a jámborságot, a szabadságot és a békét. A korona visszatérése Berger szerint egyébként nemcsak Mátyásnak, hanem Thurzó Györgynek (1567–1616) is köszönhető.<sup>189</sup> A koronás király és a korona segítségével Magyarország készen áll majd arra, hogy örködjék

180 Uo.

181 Uo., C2r.

182 Uo., C2v–F2r.

183 Uo., C4r–D1r.

184 Uo., D2r.

185 Uo., D2v.

186 Uo., D2v–D3r.

187 Uo., D3r–D3v.

188 Uo., D4r.

189 Uo., D4v.

az egész kereszténység becsülete és jóléte felett – írja Berger. Fejtegetését azzal a következtetéssel zárja, hogy ezt az évet a legutóbbi magyarországi eseményekre való tekintettel a szent korona jubileumi évének (*Iubilaeus Sacrae Coronae*) kell tekinteni.<sup>190</sup>

Ezután egy Illésházyhoz intézett magasztaló levél következik, válaszul a főúrnak a koronáról mondott kassai beszédére, amelynek szövegét Berger a következő fejezetben közli.<sup>191</sup> A levél lényege, hogy Berger szerint a korona visszatérését voltaképpen Illésházy érte el, mert neki köszönhető a Magyarország és az oszmánok közötti béke megkötése.<sup>192</sup> Az ő cselekedetei szavatolták az országon belüli egyetértést, és ezek óvták meg a hazát a pusztulástól.<sup>193</sup> Ez a magasztaló szöveg összekapcsolja a könyv bevezető részét az annak végén található Illésházy-szónoklattal, mivel az első részben leírt koronateória azt a politikai szisztémát igazolja, amelyet Illésházy gondolt ki, és amelyet 1608-ban törvényben rögzítettek. A rendszer kialakítására a Bocskai-felkelés lezárásával, a bécsi béke megkötésével és Mátyás hatalomátvételével egy időben került sor. A hatalmi rendet Mátyás megkoronázásával szándékoztak véglegesen rögzíteni. A magyar korona jelentéselmélete kezeskedett arról, hogy ez a rendszer stabilizálja a magyar közéletet. Ennek során a Berger művében közzétett politikai-vallási koronajelentés az Illésházy fejéből kipattant politikai kompromisszum igazolásaként, valamint a rendi nemzet és a király között fennálló statusquo megpecsételéseként működött.

Illésházy megpróbált szilárd helyzetet teremteni az országban azáltal, hogy létrehozta a különféle politikai, vallási háttérrel rendelkező pártok és érdekcsoportok közötti kompromisszumot.<sup>194</sup> A rendszer tartóoszlopa egy olyan kettős politikai berendezkedés volt, amelyben az egyik oldal egyensúlyban tartotta a másikat. A rendszer csúcán a ki-

190 Uo., E2r–E2v.

191 Uo., F1r–F2r.

192 Uo., F1v.

193 Uo., F2r.

194 Illésházynek ezt a gondolatát – talán mivel a MOE az 1607. évnél elakadt – még soha nem elemezték és soha nem írták le részletesen, még ha mindez 1848-ig döntő jelentőségű volt is a politikai rendszer kialakítása szempontjából. Lásd többek között a következő, sajnos nagyon rövid elemzéseket: MAKKAJ, A Bocskai-felkelés, in PACH–R. VÁRKONYI (szerk.), *Magyarország története 1526–1686*, I, Bp., 1987, 769–773; BENDA, Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben, in UÓ–PÉTER Katalin, *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*, Bp., 1987, 10–11; BENDA, Habsburg Absolutism and Hungarian Resistance, in EVANS–THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991, 127; SZAKÁLY–HILLER, Illésházy István (1540–1609), in RÁCZ (szerk.), *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*, Bp., 1999; HILLER, Pázmány Péter és a Habsburg diplomácia, in HARGITTAY (szerk.), *Pázmány Péter és kora*, Piliscsaba, 2001, 142.

rály trónolt, aki Bécsben tartotta székhelyét. Szemközt vele a rendek legtekintélyesebb képviselője és érdekérvényesítője, Magyarország főméltósága, a nádor állt.<sup>195</sup> Az ország politikai képviseleti szerve az országgyűlés, ahol az egyházi és világi főrendek, valamint a köznemes-ség és a polgárság képviselői, a vármegyék és a városok követi foglaltak helyet. Ez a rendszer a rendek jogait, szabadságait és kiváltságait – mégpedig többek között a rendek szabad vallásgyakorlatát és királyválasztásra való jogát – is szavatolta. Az egyensúly jegyében az ország gazdaságát, védelmét, diplomáciáját a bécsi központi intézmények tartották kézben (Udvari Kamara, Haditanács, Titkos Tanács). Ugyancsak az egyensúlyra való tekintettel szövetség jött létre egyfelől az osztrák, cseh és morva rendek, másfelől az erdélyi fejedelem között.

E szisztéma biztosító és jelképe a magyar korona volt azáltal, hogy Magyarországon helyezték el, és egy evangélikus (Révay), valamint egy katolikus (Pálffy) koronaőr őrizte, akik egyaránt élvezték a Habsburg uralkodó és a rendek bizalmát. A korona azért kaphatott ilyen szerepet, mert így a rendi nemzet mindig készen állt arra, hogy másik királyt válasszon, olyat, aki valóban megfelel a rendek politikai igényeinek. Az, hogy a korona meg tudta-e tartani ezt a társadalmi berendezkedésben játszott jelentését és szerepét, az uralkodóval való viszonytól, a magyarok katonai erejétől, továbbá a Habsburg Birodalom többi részével, valamint Erdéllyel kötött szövetség erősségétől függött. Emellett a rendszer fennmaradásának leglényegesebb összetevője magának a magyarországi rendi nemzeten belüli egységnek a megőrzése volt. Azt a jelentésváltozást, amelyen a korona 1608-ban keresztülment, a rendi nemzeten belüli egyetértés támogatása, valamint a Bocskai és Illésházy által a királyhoz és az országhoz címzett politikai (korona-)teória határozta meg.

## Mátyás magyar királlyá koronázása

Az előző pontban felvázolt fejlődés az 1608-ban végbement számos, a koronával összefüggő szertartás kapcsán figyelhető meg. Ilyennek tekinthető a korona júniusban lezajlott átadása és a „korona kultuszának ünnepe” Kassán, 1608 júliusában. A harmadik ilyen szertartás al-

195 A nádor szerepéről lásd S. LAUTER Éva, *A Palatinus Regni Hungariae a 17. századi Magyarországon*, in *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., 1993, 216.

kalmával – amelynek során ünnepélyesen Magyarországra hozták a koronát is – került sor Pozsonyban a király és a nádor megválasztására, valamint a király esküjébe foglalt „koronázási ígéretekéről” folytatott tárgyalásra. A negyedik, és egyben utolsó esemény maga a koronázás, a koronaörök megválasztása és a törvények kibocsátása volt, ugyancsak Pozsonyban. Szembetűnő, hogy a koronának a rendekre utaló jelentését akkor hangsúlyozták leginkább, amikor Mátyás az ország számára még semmilyen garanciával nem szolgált.

Mátyás koronázását egy szertartásos utazás előzte meg a koronával Bécsből Pozsonyba, november 18-án.<sup>196</sup> Ez az esemény ismét csak Corvin Mátyásra utal, mivel – Bonfini szerint – ő is ünnepélyesen hozta a koronát Magyarországra. A szertartás szerepe Mátyás leendő uralkodásának igazolása volt. Ezt követően került sor a koronázásra Pozsonyban, november 19-én.

Az 1608. évi koronázási ceremónia a későbbi magyarországi koronázások prototípusává lett, mivel egészen 1917-ig ennek a szertartásnak a rendjére (*ordo*) hivatkoztak.<sup>197</sup> A legjelentősebb újítás a világi rendek és az evangélikus főurak szerepe volt.<sup>198</sup> Így első ízben vett részt a ceremónián egy evangélikus nádor, Illésházy. A koronának a koronázási szertartás alatt nem volt más szerepe, mint a korábbi koronázások alkalmával, de funkciója megváltozott, mivel ez a koronázás nem egyszerűen a királyi hatalom átruházását jelentette, hanem egyúttal szakrális legitimációt adott a politikai és vallási kompromisszumnak is. A szimbólum fontossága még inkább kiviláglik a korona bevonulásából és a koronaöröknek a koronázást követő megválasztásából. A korona Magyarországon maradt, és miután a koronázási díszbéd alkalmával kiállították az ünnepi asztalon, visszakerült a ládájaiba, amelyet ezt követően lepecsételtek és a pozsonyi várban helyeztek el megőrzésre. Ezt a ládát, amely két valóságként ábrázolt koronaképpel volt díszítve, talán erre az alkalomra, vagy utóbb készítették Révay Péter rendelkezése (9. kép).<sup>199</sup>

Erről a koronázásról tudomásunk szerint jóval több beszámoló, röpirat és kép maradt fenn, mint a korábbi koronázásokról (10. kép).<sup>200</sup>

196 S. n., *Appendix Relationes Historicae, Darinnen kürzlich erzehlet wird / Mit was Ceremonien und Solenniteten die zu Hungarn und Böhem designirte Königl. Wür. Herr Matthias [...] gekrönet worden*, Leipzig, 1609, A2.

197 S. LAUTER, i. m., 216; PÁLFFY Géza, *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*, *Századok*, 138(2004), 1035.

198 S. LAUTER, i. m., 216–217.

199 IPOLYI, *A magyar szent korona és a magyar koronázási jelvények műtörténeti leírása*, Bp., 1885, 219.

200 Lásd az erre vonatkozó áttekintést: Martinus Georgius KOVACHICH, *Solennia inauguralia serenissimorum...*, Pest, 1796, 9–10; IDO 566, 769–670, HUBAY Ilona, *Magyar és magyar*

Ezek egy részének alkotói az uralkodó személyén kívül a magyar rendi nemzetre és a korona jelentésére is figyelmet fordítottak. A koronaékszer nemcsak olyan tárgyként írják le, amelynek rendeltetése az uralkodó Istentől kapott hatalmából származik, hanem a magyarság identitásával összefüggő jelentéssel is felruházzák. A képeken és a leírásokban a koronának „személyiséget” tulajdonítottak, miáltal bonyolult jelentést, történetet és „működést” kapott. Ez utóbbi arra a természetfeletti erőre utal, amelyet a szerzők a koronának tulajdonítottak. A változás már Berger és Illésházy műveiben is felismerhető volt, de a koronázást követően szemmel látható módon is megjelent az ábrázolásokon. Ez a jelentésváltozás a magyarázata annak, hogy a magyar koronázások történetében először ábrázolták „természet után” a koronát, és ezeket a képeket tömegesen terjesztették. A nyomatokon és a koronázási szertartás alkalmával a nép közé szórt pénzekben a király látható, fején a jól felismerhető magyar koronával (10. kép).<sup>201</sup> A Rudolf idejéből származó érmekkel és nyomatokkal ellentétben II. Mátyást a koronával és a többi koronázási ékszerrel örökítették meg (11. kép).<sup>202</sup> Máriát, a Magyarok Nagyasszonyát ugyancsak először ábrázolták az érméken a magyar koronával a fején.<sup>203</sup> Ezek és a közvetlenül az ünnepek után készült, hasonló képek (például a koronáládán) a korona legkorábbi hiteles ábrázolásai közé tartoznak (9–15. kép).<sup>204</sup> A korona elülső és hátulsó nézetben is jól láthatóan jelenik meg rajtuk. Mivel az éremképeket gyakran metszetek alapján készítették, nagyon valószínű, hogy még ennél is több kép forgott közkezen II. Mátyásról és a koronáról.

A fentihez hasonló fejlődést lehet felismerni a koronázásról készült leírásokban is, amelyekben a koronázásnak az újkeletű magyarországi po-

vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480–1718, Bp., 1948, 94–95; PÁLFFY, i. m., 1069–1070; VISKOLCZ, II. Mátyás magyar királlyá koronázásának egy metszetes ábrázolása 1608-ból, in *Kultúra – művészet – társadalom a globalizálódó világban*, szerk. T. KISS Tamás, Szeged, 2007, 155–158. Egy ismeretlen külföldi leírás: Pierre D’AVITY, *The estates, empires, & principallities of the world*, London, 1615, 625–627. Berger is leírja a koronázást az egyik bécsi kéziratban: CORONATIO MATTHIAE Secundum in Regem Hungariae, in [ELIAS BERGER], *Historia hac Ungarica ab A.C. 1572. Definit autem in A.C. 1606*, ÖNB, Cod. 8464, fol. 39r–86v.

201 ACSÁDY Ignác, Magyarország három része osztlásának története 1526–1608, in SZILÁGYI Sándor (szerk.), *A magyar nemzet története*, V, Bp., 1897, 639. A leírások szerint arany- és ezüstérméket szórtak a közönség soraiba: Kaysers Matthias Crónung zu Khönig in Ungarn. Ao 1608, OSZK, Fol. Germ. 1116, fol. 26r.

202 HUSZÁR Lajos, *Habsburg-házi királyok pénzei*, Bp., 1975, XII–XVI; UNGER Emil, *Magyar éremhatározó*, Bp., 1980, 57–62.

203 Uo., 57, 58.

204 TÓTH Endre, A koronázási jelvények kora újkori történetéhez, in UÓ-SZVITEK (szerk.), *A koronázási jelvények okmányai*, Bp., 2003, 11–12.

litikai változásokkal kapcsolatos elemeire kerül a hangsúly.<sup>205</sup> II. Mátyás koronázásának egyik legérdekesebb leírása az evangélikus Jeszenszky Jánostól (Jessenius a Jessen, Jesenský, 1566–1621) származik. Jeszenszky a Rudolf udvarához tartozó számos tudós egyike, Páduában, Wittenbergben és Lipcsében tanult orvostant, Wittenbergben és Prágában volt professzor.<sup>206</sup> A neoplatonizmus terjesztői közé tartozott, erről a tárgyról egy ismert művet is írt.<sup>207</sup> A dán udvari csillagász, Tycho Brahe és Jacobus Typotius udvari történész jó barátja volt; 1608-tól kezdve bizonyosan kapcsolatban állt Révay Péterrel is. Ebben az évben csatlakozott Mátyás főherceg udvarához, jelen volt a korona átadásán, és részt vett a koronázáson. Egy évvel később jelent meg a koronázásról írott könyve.

Jeszenszky könyvének kiadása fontos részét képezte II. Mátyás európai propaganda-stratégiájának. A magyar koronázás volt II. Mátyás számára az első lépés a végső célhoz – a császári koronával való megkoronázáshoz és a Német-római Birodalom feletti hatalom átvételéhez – vezető úton. Jeszenszky az uralkodó erényeinek részletes felsorolása által igazolja II. Mátyás magyarországi hatalomátvételét. Leírása politikai üzenetet tartalmaz a Német-római Birodalom lakosai számára. A mű célja ad magyarázatot arra, hogy miért terjedt el a könyv olyan figyelemreméltóan széles körben. Jeszenszky 1609-ben Bécsben és Hamburgban nyomatta ki a latin szöveget, amely ezután még ugyanabban az évben németül is megjelent.<sup>208</sup> Jeszenszky műve ugyanebben

205 TESZELSZKY, *The Hungarian Roots of a Bohemian Humanist: Johann Jessenius a Jessen and Early Modern National Identity* (1609), in Balázs TRENCSENYI (szerk.), *Whose Love of which Country. Patriotism and National Identity in Early Modern Central Europe*, Leiden, 2009, kiadás előtt.

206 MÁTRAI László (szerk.), *Régi magyar filozófusok XV–XVII. század*, Bp., 1961, 48–49; MOUT, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw*, doktori dissz., Leiden, 1975, 78; RUTTKAY László, *Jeszenszky János (Jessenius) és kora 1566–1621*, Bp., 1971, 18–88; EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, 21984, 136–138. Jeszenszky lett a cseh felkelés vezére (1619–1621).

207 Johann JESSENIUS a Jessen, *Zoroaster nova, brevis veraque de universo Philosophia*, Witebergae, 1593; lásd még E. György SZÓNYI, *Scientific and Magical Humanism at the Court of Rudolf II*, in Fučíková és mások (szerk.), *Rudolf II and Prague*, London, 1997, 224–225.

208 Johann JESSENIUS a Jessen, *Regis Ungariae, Matthiae II. Coronatio*, ÖNB, Codex 8790; Johann JESSENIUS, *Regis Ungariae, Matthiae II. coronatio*; Johan: *Jessenio a Jessen, Regio Medico, Descriptore. Adiecta, regni, regumque Pannoniae, brevis Chronographia*, (Vienne 1609), OSZK, RMK III 1071; uaz (Hamburg, 1609); Johann JESSENIUS, *Der Königlichen Majestät zu Ungarn / Matthiae des Andern dieses Namens / Krönung...*, in VIZKELETY András (szerk.), *Wolfhart Spannenberg Sämtliche Werke*, IV/2, Berlin-New York, 1982, 261–316. Más kiadás: Hieronymus ORTELIUS, *Appendix Partis Quartae Chronologiae Ungaricae*, in Hieronymus ORTELIUS, *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Schlachter so in ober und under Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türken geschehen, 1395–1598*, (Neurenberg, 1613), MTA, RMK III. 7541 8–25, új kiadás 1663, holland ford. Hieronymus ORTELIUS, *De chronycke van Hungarie*, ford. P. NEANDER, Amsterdam, 1619.

az évben újra megjelent, ezúttal egy Mátyás koronázásairól szóló gyűjteményes munkában, és így a kiadások száma legkevesebb hétre tehető.<sup>209</sup>

Jeszenszky másik célja, hogy igazolja a Magyar Királyságban a II. Mátyás által szentesített új politikai alkotmányt. Az új magyarországi politikai rendnek történelmi alapot adva olyan megvilágításba helyezi azt, mintha évszázados gyökerekkel rendelkezne. Ezt követően – műve által – Európában is megismerteti ezt a történelmi igazolást. Magyarország történetének leleményes leírása révén – éppúgy, mint az őt megelőző szerzők – új képet teremt a magyar rendi nemzetről. Ideológiai erőfeszítései részét képezik a magyar rendek arra irányuló stratégiájának, hogy stabilizálják a magyar rendek és az uralkodó kompromisszumából származó új alkotmányt.

Jeszenszky könyve a következő három részből áll: egy ábra a koronáról (csak a bécsi latin nyelvű kiadásban), leírás a koronázásról, és egy kronologikus felsorolás a magyar korona királyairól Bonfini műve alapján. A koronáról készült kép mérföldkö a korona jelentésének alakulásában, mivel ez a korona első nyomtatott, valóságghű ábrázolása. Jeszenszky művének bécsi kéziratában található még egy aprólékos tollrajz is II. Mátyás koronás címeréről, valamint egy II. Mátyásról mint Magyarország királyáról készült kép, ugyancsak a koronával (12–13. kép). A nyomtatott változathoz meglehetősen hasonlító kompozíciót lehet látni azokon az pénzekon is, amelyeket 1608-ban a koronázás alkalmával a közönség közé szórtak, valamint azokon az érmeken, amelyeket a koronázás után vertek (11., 14–15. kép). Lehetséges, hogy Jeszenszky saját maga készítette a rajzokat, hiszen jelen volt a korona átadásakor és a koronázás alkalmával is. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a rajzok, a metszetek, a pénzek és az érmek egy korábbi, ismeretlen ábrázolásra vezethetők vissza. Jeszenszky művének széles körű elterjedése alapján mindenképpen arra a következtetésre juthatunk, hogy a kortársaknak tudomásuk lehetett a korona külleméről.

Nemcsak a korona ábrázolása valóságghű, hanem a koronázás leírása is életszerűnek hat. Jeszenszky részletes tudósítást nyújt az eseményekről: így többek között a székek huzatának színéről és a jelenlévők jellegzetes magyar öltözkéről is említést tesz. Az elhangzott szövegeket és esküket ugyancsak pontosan adja vissza. Olyan elevenen írja le az eseményt – hasonlóan ahhoz, ahogyan Bocatius számol be a töröktől kapott korona átadásáról –, hogy az olvasónak az az érzése,

<sup>209</sup> S. n., *Orationes Gratulatoriae In Electione, Coronatione, Nativitate, Nuptiis, triumphis, &c. Pontificum...*, (Hannover, 1613), említi RUTTKAY, i. m., 176. Nem tudjuk, hogy a francia leírások valóban Jeszenszky művén alapulnak-e, de – tekintettel széles körű elterjedtségére – ez igen valószínű.



mintha maga is jelen lenne.<sup>210</sup> Peter Burke szerint az a módszer, amellyel Jeszenszky művének tárgyához közelít, korának más történelmi és régészeti érdeklődésű, Jeszenszkyhez hasonlóan Páduában végzett orvosai által követett módszerrel egyezik meg.<sup>211</sup> Ezek az orvosok mesterségükből kifolyólag arra törekedtek, hogy gondosan szemügyre vegyék a jelenségeket, és pontosan leírják azt, amit megfigyeltek. Emellett Jeszenszky klasszikus szerzőkre, bibliai szövegrészekre vagy más oda-vágó – olykor-olykor erőltetett – példákra utalva tüzetesen leírja a koronázás különféle elemeit, például a koronát, a felkenés és a lovaggá ütés szertartását. Az orvosi ismereteknek, a történelemnek és a politikai elképzeléseknek ez az összefonódása jellemző a többi Páduában végzett orvosra is.<sup>212</sup>

A művet vizsgálva a mai olvasót az az érzés fogja el, hogy a szertartás különféle részei valószínűleg nem voltak olyan egyértelműek Jeszenszky kortársai számára. A koronázás 1608-ban egy középkori gyökerekkel rendelkező szakrális esemény volt, amely, mint a hatalom legitimálásának eszköze, szorosan összekapcsolódott a katolikus egyház nézeteivel és felfogásával. Az evangélikus Jeszenszky néhány esetben bibliai szövegrészekre (többek között a Makkabeusok könyvére) utal, de ugyanennyi eseményt hoz kapcsolatba antik forrásokkal (többek között Plinius, Hérodotosz és Diodorus Siculus műveivel), vagy a hétköznapi életből vett egy-egy példával. A szerző szabad asszociációjának példája a király felkenése.<sup>213</sup> Jeszenszky elsőként Cyprianus (Szent Ciprián) erről szóló magyarázatát említi, majd kijelenti, hogy az olaj úgy biztosítja a király számára a „szabad lelkületet”, ahogyan a birkózóknak is könnyebben megy a birkózás, ha olajat használnak. Arra is utal, hogy az olaj megóvjá a kést a rozsdától, majd a sort az illatos balzsam képpével zárja, amely gondoskodik arról, hogy az ember lelkiállapota bizakodó legyen. Úgy tűnik, a szerző ezzel és a többi hasonló fogással a szertartás eredeti szakrális, katolikus összefüggéséről finoman az éppen megkoronázott uralkodó erényes jellemének és az ideális magyar rendi nemzetnek egy új és pozitív képére tereli az olvasó figyelmét a tudomány, valamint a témába vágó, olykor hétköznapi példák által.

E sajátos módszer magyarázatát, amellyel Jeszenszky leírja a koronázást, ismét abban a politikai környezetben kell keresni, amelyben

210 Ő maga is utal erre; lásd Johann JESSENIUS, *Der Königlichen Majestät zu Ungarn*, id. kiad., 303 r.12–13.

211 Peter BURKE, *Images as Evidence in Seventeenth-Century Europe*, *Journal of the History of Ideas*, 64(2003), 294.

212 Uo.

213 Johann JESSENIUS, *Der Königlichen Majestät zu Ungarn*, id. kiad., 288 r.11–29.

a szertartásra sor került. Az 1608 körül végbement változások következményeként Magyarországon új hatalmi rend jött létre. A változás lényege az evangélikus rendek hatalmának növekedése és jogainak gyarapodása volt, ami a politikai struktúrában is megmutatkozott azáltal, hogy újra beiktattak hivatalába egy választott nádort. E fejlemények következtében maga a magyar koronázási szertartás is megváltozott. Fontos változás volt többek között a szabad királyválasztás, valamint az evangélikus nádor meghatározó szerepe a koronázási szertartás során.<sup>214</sup>

Jeszenszky leírásának lényege, hogy a koronázás során végzett cselekedetek, eskük és egyéb ott elhangzott szövegek aprólékos ismertetése által ezeknek az új elemeknek is kellő figyelmet szentel. Amikor nem egyszerűen csak leírja, hanem magyarázattal is ellátja mindezt, ráadásul még magának a szertartásnak a változásait is igazolja. Mivel a változások az új politikai alkotmány következményei, Jeszenszky egyúttal a Magyar Királyságban bekövetkezett politikai változásokat is legitimálja. Művének jelentősége tehát nem abban van, hogy pontosan visszaadja mindazt, ami a szertartás során történt, hanem az, hogy udvari történészként hogyan értelmezi az eseményeket, és hogyan közvetíti ezt az értelmezést a kívülág felé. Jeszenszky történetírása ezért (éppúgy, mint Bocatiusé, Bergeré, Révayé és másoké) megbízója politikai elképzeléseit szolgálta, amint ezt már Nicolette Mout is megállapította.<sup>215</sup>

Jeszenszky a korábban tárgyalt szerzők koronáról szóló szövegeiből merített ihletet módszeréhez, amellyel megkísérelte igazolni a magyar alkotmányt. Ez többek között a mű bevezetéséből, valamint az első rész utolsó soraiból tűnik ki. Ezek a szakaszok szintén egyezést mutatnak a szerencsi kiáltvánnyal és az azon alapuló későbbi politikai szövegekkel. Jeszenszky is leírja az országot, a kereszténység védőbástyája súlyos helyzetét. Az ő szemében nemcsak az oszmán veszély az oka a fenyegető összeomlásnak, hanem az országban dúló viszály is. A szerző kijelenti: II. Mátyás az elmúlt évek során azon fáradozott, hogy ezt a viszályt feloldja. Majd miután hosszan leírta a koronázást, az utolsó részben visszatér erre a témára.

A legfontosabb részletek, amelyekben ezekről a politikai változásokról szó esik, többek között az országgyűlés lefolyásának ismertetése, a királyválasztás és a koronáról szóló magyarázat. A mű a koro-

214 BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, repr. 1989, 98; S. LAUTER Éva, *A Palatinus Regni Hungariae a 17. századi Magyarországon*, in *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., 1993, 216–217.

215 MOUT, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw*, doktori dissz., Leiden, 1975, 78.

názásra való előkészület leírásával indul. Jeszenszky kora propagandájának példáját követve itt azt állítja, hogy Rudolf önként átadta a magyar koronát fivérének, mivel többé már nem tartotta magát képesnek az uralkodásra.<sup>216</sup> Mátyás az országgyűlés idején a rendek nézeteinek szentelte figyelmét, és élénk tárgyalások folytak a király és a rendek között.<sup>217</sup> Forgách Ferenc bíboros ezt követő beszéde azáltal igazolja II. Mátyás királyi hatalmát, hogy rámutat annak magyarországi katonai sikereire és a magyar nemzet („Ungarischen Nation”) egyesítésére irányuló törekvéseire.<sup>218</sup> Ezután a rendek terjesztenek elő javaslatot, amelyben kifejezik reményüket, hogy Mátyás el fogja ismerni jogait és szabadságait. Ezenkívül hangsúlyozzák, hogy Mátyás a magyar királyok leszármazottja, és úgy mutatják be, mint a „haza atyját”.<sup>219</sup> Majd a felek megegyezésre jutnak és helyreállítják a nádor tisztségét, akit a rendek még a koronázás megkezdése előtt szabadon fognak megválasztani.

Mivel a nádor szabad megválasztása fontos politikai változás volt, Jeszenszky különös figyelmet szentel ennek az eseménynek. Szerinte a választásra azt követően került sor, hogy a német és a magyar nemzet („Ungarische Nation”) követei egyetértésre jutottak a feltételeket illetően. Ennek során eldöntötték, hogy a választási küzdelemre négy személy – két evangélikus (Illésházy és Thurzó György) és két katolikus (Erdődy Tamás és Forgách Zsigmond) – között fog sor kerülni, és a választáson többségi szavazással fognak dönteni.<sup>220</sup> Végül Illésházy nyeri meg a választást, és miután esküt tett, nádorrá emelik. Illésházy esküjének Jeszenszky beszámolójában a következő, figyelemre méltó tartalma van: Mint már korábban leírtuk, Illésházy volt a vezéralakja a Bocskai-felkelésnek és Mátyás hatalomátvételének, és a felkelés indítóokának a király jogköréről folytatott vitája tekinthető. Nádorként arra esküszik, hogy „minden felkelésre és szövetkezésre és összeesküvésre irányuló tervet gyűlölni és kerülni fog”.<sup>221</sup> Ugyancsak „sértetlenül meg kell őriznie a királyi felséget, méltóságot és fenséget”. Ezenkívül megígéri, hogy minden tőle telhetőt megtesz az egyházi és a világi rendek szabadságainak és jogainak megoltalmazására anélkül, hogy ennek során saját érdekeit előbbre valóknak tartaná. Illésházy tehát valójában megígéri, hogy ettől kezdve többé nem teszi azt, amit egész eddigi politikai pályafutása során tett...

216 Johann JESSENIUS, *Der Königlichen Majestät zu Ungarn*, id. kiad., 266.

217 Uo., 267.

218 Uo., 270–271.

219 Uo., 274–275.

220 Uo., 279.

221 Uo., 280.

Az eskü után kezdetét veszi a tulajdonképpeni koronázás a koronázási ékszerekkel. Jeszenszky a szertartás eredetét a régi egyiptomiak Hérodotosz és Plinius által leírt hasonló ceremóniájára utalva magyarázza.<sup>222</sup> Figyelemre méltó, hogy nem említi a szertartás középkori gyökereit, hanem ehelyett a fenti klasszikus szerzők műveiből idéz. A koronázási ékszerek középkori eredetét azonban leírja. A kereszt jelentését a Hartvik-legenda alapján világítja meg.<sup>223</sup> Jeszenszky értelmezése szerint a király a keresztény hit terjesztéséért köszönetképpen kapta a keresztet, amely a többi koronaékszerrel együtt az ország védelmének jelképe. A kard Forgách bíboros szavai szerint annak az oltalomnak a jele, amelyet a király az egyháznak köteles nyújtani az országban. Jeszenszky kevéssel ezután az egész kereszténység oltalmazásának szimbólumaként értelmezi a kardot, és ezzel kapcsolatban a Bibliára, mégpedig a Makkabeusok könyvére hivatkozik.<sup>224</sup>

A következő részben Jeszenszky a korona jelentését elemzi. Magyarázatában fontos szerepet kap Illésházy. Ő az, aki átveszi a koronát Forgáchtól, magasra emeli azt, és megkérdezi a rendektől, hogy akarják-e királyuknak II. Mátyást, a tömeg pedig egyöntetűen igent mond.<sup>225</sup> A korona tehát a szertartás során új jelentést kap: a rendek – az általuk választott nádor közreműködésével – a korona által jogosnak ismerik el a királyi hatalmat. Ezért nem csoda, hogy a koronázási ékszer ábrázolása olyannyira előkelő helyet kap a könyvben. Ezután Jeszenszky – Bergert követve – a koronát, „a Magyar Királyság drága kincsét” említi, amely a szerencse forgandóságát saját sorsán keresztül tapasztalta meg.<sup>226</sup> Ezt követően a tulajdonképpeni koronázási szertartást írja le. Ismét Pliniusra és más klasszikus szerzőkre utalva magyarázza a szertartásnak ezt a részét. Diodorus Siculus értelmezésének, amely szerint a nehéz korona nem más, mint részegség elleni szer, Jeszenszky természetesen nem ad teret.<sup>227</sup> Ehelyett azt mondja, hogy a korona súlyánál fogva a királyon nyugvó szuverenitás nehéz terhének szimbóluma, és összehasonlítja a magyar koronát az itáliai uralkodók és a német császár vasból készült koronájával. Ezután – éppúgy, mint Berger – kapcsolatba hozza egymással a korona külalakját és jelentését. Ír a koronának egy másik alkotórészéről is, amely Berger művében nem került szóba, mégpedig a magyar korona két olda-

222 Uo., 281.

223 Uo., 285.

224 Uo., 289.

225 Uo., 290.

226 Uo.

227 Uo., 290–291.

lán függő láncokról.<sup>228</sup> Szerinte ezeknek ugyanaz a szerepük, mint a perzsa király szolgálóinak, akikről Plutarkhosz ír, és akik nap mint nap a király fülébe suttozták, hogy tegye meg és lássa el a kötelességét. A korona külalakja és története itt ismét kapcsolatba kerül az aktuális politikai fejleményekkel. Miután Jeszenszky leírja az ünnepség további lefolyását és befejezését, áttér a király eskütételére, amely a szabadban, a templomon kívül történt. II. Mátyás – Jeszenszky beszámolója szerint – Máriára mint az ország patrónájára esküszik, és megígéri, hogy megóvjá az alattvalók szabadságait, jogait és kiváltságait.<sup>229</sup> II. Mátyás ezzel András király Aranybullájára utal. Megígéri, hogy oltalmazza a királyság határait, és egyszersmind gyarapítja az ország területét.

Figyelemre méltó módon Jeszenszky laudációval zárja leírását, amelyben a magyarokat és a hazát dicsőíti ahelyett, hogy a király érdemeiről szólna. Ezáltal műve olyan politikai üzenettel zárul, amely feltehetően magától a magyar rendi nemzettől származik. Valószínűleg ezt a részt is Berger műve ihlette. Jeszenszky azzal kezdi, hogy II. Mátyást a magyarok nemzeti királyaként mutatja be, és azt írja, hogy Mátyás kegyessége, harciassága és erényessége miatt méltó utóda névrokonának, I. Mátyásnak. Ezután kijelenti, hogy nem is lehetett volna mást várni egy olyan királytól, aki Magyarország uralkodója, azé az országhé, amely ősi voltáról, termékenységéről és szerencséről ismert, és amelyet ezért a „Glueckreich” – ’szerencsében gazdag’, vagy ’a szerencse földje’ (a *reich* kettős jelentésű szó: 1. ’valamiben gazdag’ 2. ’ország’) – név illethetne meg. E szójáték alapján állítja fel Jeszenszky, az orvos és udvari történész, az ország diagnózisát, amikor úgy vélekedik, hogy az ország beteg az oszmán támadások miatt, és neve a rossznyelvek szerint *Angaria* (’a szorongatás országa’).<sup>230</sup> Ez az orvosi politikai látásmód megfelel a politikáról és a történelemről író többi humanista orvos látásmódjának.<sup>231</sup>

Ezt követően a korszakban a magyar nemzetről alkotott negatív képet igyekszik megváltoztatni. A leírás a Rudolf udvarának megbízásából a Bocskai-felkelés idején és a felkelés után közzétett, magyarokról szóló, negatív tartalmú röpiratok ellensúlyozására szolgál. A cél ér-

228 Uo., 291.

229 Uo., 298.

230 Ezt az elemzést úgy lehet tekinteni, mint a disszertációjában a „politikai test” betegségéről kifejtett gondolatainak folytatását. *Pro vindiciis contra tyrannos...*: 1591-ben írta, és 1614-ben nyomtatták ki. RUTTKAY László, *Jeszenszky János (Jessenius) és kora 1566–1621*, Bp., 1971, 25.

231 Nancy SIRAI, *Anatomizing the Past: Physicians and History in Renaissance Culture, Renaissance Quarterly*, 53(2003), 1–30. Jeszenszky műve kiválóan illik Siraisinek azokról az orvosokról alkotott elképzelésébe, akik látták a történelemnek a közéletre gyakorolt gyógyhatását. Uo., 1.

dekében Jeszenszky e művében ideálképet vázol fel a magyarokról.<sup>232</sup> A magyarok harcias nép – mondja –, akik önként feláldozzák életüket a hazáért, kevés zsolddal is megelégszenek, háború idején irtóznak a felkeléstől és a zendüléstől, jámborak, mértéktartóak, erényesek és bátrak, nem átkozódnak és nem követnek el istenkáromlást. Majd elmondja, hogy származása révén ő is ehhez a néphez tartozik, és Magyarország „a szülőföldje és igazi hazája” („Heymath und eygentliches VatterLand ist”).<sup>233</sup>

Ezt követően kifejti politikai üzenetét, amelyet ismét a kereszténység védőbástyájának képével igazol. Drámai ábrázolása szerint Magyarország olyan, mint egy gát. Az mondja, hogy az ország jelenlegi állapotánál és karakterénél fogva az egyetlen olyan védmű, amely a Német-római Birodalmat megoltalmazza az oszmánoktól. Ameddig ez az ország erre képes, a német nemzet nyugodt lehet, biztonságban és gondtalanul térhet nyugovóra. (Ezt a toposzt már a szerencsi kiáltványban is olvashattuk.) Amikor azonban ez a fal, vagy, jobban mondva, gát egyszer átszakad, akkor az oszmánok vad tengerként elárasztják „Németországot”, és ez az özönvíz minden szabadságot el fog sodor- ni. Jeszenszky – éppúgy, mint a szerencsi kiáltvány – Istenhez és a keresztény fejedelmekhez intézett felhívással zárja az első részt, amelyben azt kéri, hogy legyenek éberek, és adjanak Magyarországnak segítséget és támogatást.

Úgy tűnik, Jeszenszky koronázásról szóló leírásának politikai üzenetével lezárult a magyarországi politikai és kulturális változások egyik korszaka. A művében található egyetlen ábra, amelyen a magyar korona II. Mátyás címerével együtt látható, ezt a helyzetet tükrözi: a Habsburg uralkodó és a magyar rendi nemzet politikai kívánságainak beteljesülését. Jeszenszky tudatja a Német-római Birodalommal, hogy ha meg akar maradni, azon kell igyekeznie, hogy megőrizze a magyarországi politikai rendet. (Lásd 14–15. kép.)

A rendi nemzetről alkotott képnek és a korona funkciójának a hatalomátadás és II. Mátyás koronázása idején végbement változását úgy kell tekinteni, mint annak az átalakulásnak a logikus következményét, amely Bocskai felkelésével vált érzékelhetővé. II. Mátyás és a magyar rendi nemzet ezt a képet és a korona jelentését arra használta fel, hogy Rudolffal szembeni közös politikáját igazolja és megjelenítse. A koronát a Habsburg trónkövetelő és a rendi nemzet között fennálló köte-

232 Johann JESSENIUS, Der Könighchen Majestät zu Ungarn, id. kiad., 303–304.

233 Itt Jeszenszky a növény példáját említi, amely először kikel, később átültetik, de mindig összeköttetésben marad az eredeti talajjal. Uo., 304.

lék jelképeként mutatták be. A kötelék alapja a király és a rendek közötti politikai kompromisszum volt, amelyet a koronáról és a rendi nemzetről alkotott új kép igazolt. Ebben az elképzelésben a korona a kompromisszum isteni legitimációjaként működött, de a fejezetben részletezett jelentéseiben az egyezés különféle politikai, vallási és morális elemeit is megtestesítette.

# V.

## Révay Péter koronatörténete

### Kérdések, problémafelvetések

1613-ban jelent meg Révay Péternek a koronáról szóló könyve *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius*<sup>1</sup> címmel. Napjainkban ezt a könyvet tartják a korona történetét leíró legkorábbi alkotásnak, és a korona jelentéséről szóló legfontosabb kora újkori műnek. Amint az I. fejezetben már említettük, Révay könyve a 17–18. században rendkívül népszerű volt, a 18. század végén azonban, a magyarországi kritikai történetírás fellendülésével, csökkent a mű iránt megnyilvánuló érdeklődés. Miután 1979-ben megjelent a könyv magyar fordítása, és a szerző életrajzát is közreadták, Révay gondolatai ismét nagyobb figyelmet kaptak.<sup>2</sup> A szerző megítélése a megújuló érdeklődés ellenére sem egyértelműen pozitív. A mai és az egykori történészek egyaránt úgy vélik, hogy felületesen és kritikátlanul, ráadásul a korona szentségébe vetett naív, középkorias hittel írta meg a korona történetét.<sup>3</sup>

Kérdés, hogy jogos-e ez a Révayról kialakított vélemény. Mindmáig senki nem adott kielégítő választ arra, hogy ki is volt valójában Révay, a koronáról szóló mű szerzője, miért éppen ő írt könyvet a koronáról, és milyen kapcsolat állt fenn közte és a koronával foglalkozó

1 RÉVAY Péter, *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius*, Augustae Vindelicorum 1613 (a továbbiakban: RÉVAY, *Brevis commentarius*), RMK III, 1118.

2 Magyar fordítás: Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő szent koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes veltáról, sorsáról, ford. KULCSÁR Péter, in KATONA Tamás (szerk.), *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, Bp., 1979, 195–232; BÓNIS György, *Révay Péter*, Bp., 1981. Tarnóc Márton 1983-ban még ezt mondta: „Révay Péter munkássága sohasem tartozott a tudományos kutatás divatos témái közé.” TARNÓC, Bónis György: *Révay Péter*, ItK, 5(1983), 570.

3 BÉL Mátyás, in Johannes Georgius SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hun. Veteres ac genuini*, II, Viennae 1746, XXVIII; BARTONIEK, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, 1987, 169; Thomas von BOGYAY, Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung. Bemerkungen zu Györffy István király és műve, *Südost-Forschungen*, 38(1979), 240; BÓNIS, i. m., 61; BOGYAY, Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone, in Zsuzsa LOVAG (szerk.), *Insignia Regni Hungariae, I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, Bp., 1983, 66; BENDA-FÜGEDI, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 167.



művek korábban említett szerzői között. Ugyanakkor egyelőre arra sincs magyarázat, hogy Révay miért ebben a különös formában írt a korona jelentéséről; azt sem kutatták még, hogy pontosan milyen politikai elképzelései voltak, és ezek honnan eredtek. Hogy jobban megértsük a koronával kapcsolatos gondolatait, rendkívül fontos az országhatárokon túlra tekinteni, és Révay művének formáját és tartalmát európai kontextusban, valamint a politikáról szóló humanista gondolkodás fejlődésének szemszögéből vizsgálni.

### „A történelem politikai teóriává vált”<sup>4</sup>

Nemcsak a politika változtatja meg a történelmet, hanem a múlt is megváltoztathatja a politikai gondolkodást.<sup>5</sup> Amikor a reneszánsz idején újra felfedezték Tacitus munkásságát, és a 16. század elején megjelentek Niccolò Machiavelli (1469–1527) *Il Principe* és *Discorsi* című, Tacitus által ihletett művei, Európában másként kezdtek tekinteni a hatalom fogalmára és a történelem szerepére.<sup>6</sup> Az Istentől származó hatalom eszméje átadta helyét a hatalom legitimációjának alapjaként felfogott államérdek (*raison d'état*) fogalmának. Ez azt jelentette, hogy az uralkodót többé már nem Isten e világi helytartójának tartották, hanem olyan személynek, akinek az a feladata, hogy szívében viselje az ország érdekeit. Ahhoz, hogy ezt a feladatot jól végezze, megfelelő jellemmel (*virtus*) és államférfiúi bölcsességgel (*prudentia*) kellett rendelkeznie, s ezekkel az erényekkel felvértezve képes volt igazságosan kormányozni az államot. Ciceróról, a köztársaságpárti szabadságjogok moralizáló védelmezőjéről a realista Tacitus eszméire terelődött a figyelem.

Hogy legitimálják az uralkodói hatalmat, és meghatározzák, hogyan kell eljárnia az uralkodónak az államérdek szolgálatában, a politikusok és a történészek a 15. századtól kezdve egyre gyakrabban tekintettek a múltba, hogy a történelemben leljenek igazolást.<sup>7</sup> Quentin Skinner úgy jellemezte ezt a gondolkodásbeli változást, hogy „a történelem politikai teóriává vált”. A 16. században a Tacitus szemléletét átvevő szerzők, mint Jean Bodin és Justus Lipsius, az újra felfedezett görög és

4 Quentin SKINNER, *The Foundations of Modern Political Thought*, I, Cambridge, 1978, 208.

5 „A történelem tanulmányozása a legjobb orvosság a beteg elme számára.” Titus LIVIUS, *A római nép története a város alapításától*, I, 1.

6 Jacob SOLL, *Publishing the Prince. History, Reading, & the Birth of Political Criticism*, Ann Arbor, 2005, 22–23.

7 Anthony GRAFTON, *What was History? The Art of History in Early Modern Europe*, Cambridge, 2007; SOLL, Introduction: The Uses of Historical Evidence in Early Modern Europe, *Journal of the History of Ideas*, 2003, 149–150; Ernst CASSIRER, *The Myth of the State*, New Haven, 1946, 135–173; Herbert BUTTERFIELD, *The Statecraft of Machiavelli*, London, 1940, 61.

latin művek talaján elemezték a politika működését.<sup>8</sup> Ezzel egy időben az abszolút hatalomra törekvő francia királyok szorgalmazták, hogy a tudósok annyi történelmi forrást gyűjtsenek össze az ország múltjáról, amennyit csak lehetséges. Azt remélték, hogy e forrásokra alapozva a politika működésének mélyére hatolnak, új legitimitást adnak saját hatalmuknak, és anyagot találnak egy olyan új mítosz felépítéséhez, amely igazolhatja abszolutista törekvéseiket.<sup>9</sup> A francia rendek képviselői ugyancsak végeztek hazájuk alkotmányos gyökereinek feltárására irányuló történelmi kutatásokat. A *raison d'état* eszméjét arra használták, hogy megvédjék saját politikai érdekeiket az uralkodó abszolutista törekvéseivel szemben. Jacob Soll szerint a történelem egyszerre szolgált az abszolút hatalom kulcsaként és az abszolút hatalommal szembeni ellenállás fegyvereként.<sup>10</sup>

De vajon hogyan tudták politikai teóriává formálni a történelmet? Soll szerint Jean Bodin (1530–1596) francia gondolkodó volt az, aki rendszerező módszert dolgozott ki arra, hogyan lényegíthető át pragmatikus politikai elméletté a történelmi tudás.<sup>11</sup> A *Methodus ad facilem historiarum* (1566) című remekművében Bodin kijelenti, hogy a politikus államférfiúi bölcsességének (*prudentia*) a történelem gondos elemzésén kell alapulnia.<sup>12</sup> Ha egy történetírónak valami miatt nincs lehetősége arra, hogy az országban végbemenő aktuális eseményekről írjon, akkor hazája alkotmányának történelmi gyökereit kell tanulmányoznia. A szerző szerint az alkotmány természete sok mindent elárul az ország népességének karakteréről, a terület földrajzi elhelyezkedéséről és éghajlatáról. Bodin történelmi módszere példátlanul népszerű volt a kora újkori európai történettudományban, ezáltal a népesség karaktere iránt mutatkozó érdeklődés megújulásához vezetett.<sup>13</sup> A történelem tanulmányozását ettől kezdve úgy tekintették, mint a politikai és erkölcsi nevelés ideális formáját.<sup>14</sup>

Vajon hogyan lehet Bodin szerint a legjobban megismerni az egyes országok történelmét? Bodin történelmi módszerében az első lépés a források eredetiségének és megbízhatóságának elemzése. A má-

8 SOLL, *Publishing the Prince*, id. kiad., 31–33. Bodin műveinek válogatott kiadása magyarul: Jean BODIN, *Az államról. Válogatás*, Bp., 1987 (Politikai Gondolkodók).

9 Uő, 26. Soll a következő műre utal: Filippo de Vivo, *Dall'imposizione del silenzio alla "Guerre delle Scritture": Le pubblicazione ufficiali durante l'Interdetto del 1606–1607*, *Studi Veneziani*, 41(2001), 179–213.

10 SOLL, *Publishing the Prince*, id. kiad., 26.

11 Uő., 27.

12 BODIN, *Methodus, ad facilem historiarum cognitionem*, Paris, 1566; SOLL, i. m., 27.

13 GRAFTON, i. m., 166.

14 Julian FRANKLIN, *Jean Bodin and the Sixteenth Century Revolution in the Methodology of Law and History*, New York–London, 1963, <sup>2</sup>1966, 3.

sodik lépés az általános érvényű igazságok megállapítása a nyers forrásanyag alapján. Ezek az igazságok a cáfolhatatlan és ellenőrzött történelmi tények közötti oksági kapcsolatok felismeréséből származnak.<sup>15</sup> A politikusok erre az ismeretre alapozva tehetnek szert államférfiúi bölcsességre, és ennek az ismeretnek a birtokában tudják befolyásolni az országban folyó eseményeket. A befolyás kulcsa pedig az volt, hogy sikerül-e meggyőzni az uralkodót és a *respublicát* a történész fel fogása szerinti történelmi igazságról.

Bodin a történelmi igazság fogalmát François Baudouin (1520–1573) francia jogásznak arra az elképzelésére alapozta, hogy az Isteni Gondviselés nemcsak a természetben, hanem a történelemben is felismerhető.<sup>16</sup> Baudouin – és később Bodin – a *similitudo temporum* eszméjét, vagyis a történelmi korszakok között (szemlélatomást) fennálló egyezésnek a görög-római történetírónál, Polübiosznál (Kr. e. 203?–Kr. e. 120) szereplő fogalmát alkalmazta.<sup>17</sup> Baudouin elképzelése az volt, hogy Istennek az emberiséggel kapcsolatos terve analóg történelmi események feltárása révén ismerhető meg. Az így felfedezett történelmi összefüggésekből lehet következtetni az isteni valóságra. Bodin véleménye szerint az isteni, a természeti és az emberi történelemben ugyanazok a párhuzamok találhatók meg.<sup>18</sup> Az összes ismeret értelmezhető Istennek az emberiséggel kapcsolatos, mindent magában foglaló tervéből kiindulva. A gondviselésre való hivatkozás által tehát vallásos legitimációt nyertek azok a történelmi ismeretekre alapozva tett politikai javaslatok, amelyekkel igazolták vagy elutasították az uralkodó Istentől kapott hatalmát. Ezáltal a kora újkori politikai gondolkodás is új, vallásos értelmet nyert.<sup>19</sup> A protestáns és a katolikus vallásos történelem magyarországi értelmezéséről már a III. fejezetben írtunk.

Hogyan tudta az író meggyőzni az olvasót vagy a hallgatót a történelmi igazságról? Bodin szerint a meggyőzést illetően döntő jelentősége van a történelmi forrásanyag helyes bemutatásának.<sup>20</sup> A források bemutatása során Bodin az információ feldolgozásának humanista technikáját alkalmazta, amelynek középpontjában a klasszikus művekből kiemelt jellemző idézetek, fontos részletek és történelmi példák álltak.<sup>21</sup>

15 BLAIR, Humanist Methods in Natural Philosophy: The Commonplace Book, *Journal of the History of Ideas*, 53(1992), 544.

16 FRANKLIN, i. m., 116–118.

17 POLÜBIOSZ, *Hist.* I,4.

18 GRAFTON, *What was History? The Art of History in Early Modern Europe*, Cambridge, 2007, 167–168.

19 Friedrich POLLEROS, From the *exemplum virtutis* to the Apotheosis, in Allan ELLENUS (szerk.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, 1998, 53.

20 FRANKLIN, i. m., 142.

21 Lásd ANN MOSS, *Printed Commonplace-books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford, 1996; François GOYET, *Le Sublime du "Lieu Commun". L'invention rhétorique dans*

Ezzel a módszerrel a történelem során korábban már mások is éltek – így többek között a római életrajzíró, Suetonius is –, de Bodin volt az első, aki a forrásanyagot következetesen a múlt általános törvényszerűségeinek bemutatására használta.<sup>22</sup> Bodin módszere a gyakorlatban azt jelentette, hogy a szerzőnek mértékadó klasszikusoktól (például Tacitustól) származó idézetek, továbbá az adott tárggyal kapcsolatos ókori, illetve az író saját múltjából vett példák (*exempla*) hármasságára kellett építenie érvelését vagy tanulmányát.<sup>23</sup> Követői a lehető legáltalóbban fogalmazták meg az idézeteket, eredeti irodalmi vagy történelmi összefüggésükből kiszakítva, és szükség esetén az eredeti szerző által támogatott (politikai) elképzeléshez igazítva. A kora újkori szerző tehát nem ugyanúgy adta vissza a klasszikus idézeteket, ahogyan azt a gondolatokat eredetileg megfogalmazó személy elképzelte, hanem olyan értelmezést keresett, amely egyértelmű és meggyőző választ adhatott valamely aktuálpolitikai kérdésre.

Az új módszer sokkal inkább szónoki stratégia, semmint tudományos munkamódszer volt, mivel az író nem abszolút ismereteket szándékozott nyújtani, hanem inkább a hallgatóság meggyőzésére törekedett.<sup>24</sup> Az olvasót alkalmasint egy olyan politikai elmélet helyességéről kellett meggyőznie, amely a történelmi forrásanyag szelektív és gyakran kétes értelmezése révén jött létre. Az antik kultúra vagy a személyes múlt számos szerző számára valójában különálló építőelemek halmazát jelentette, amelyek alakíthatása és csiszolhatása révén az író egy új, saját korának megfelelő jelentéssel rendelkező emlékművet alkotott. A művek az alkalmazott stílus és munkamódszer révén egy klasszikus érvelés nagyvonalúságával és meggyőző erejével rendelkeztek, lényegüket tekintve azonban kora újkor alkotások voltak.<sup>25</sup> E törekvések mindazonáltal olyan kulturális változást jeleznek, amely a klasszikus kor és a saját múlt újrafelfedezésére és újratereztetésére irányul.<sup>26</sup> A változás ezenkívül új mítoszok megalkotásához is vezetett, amelye-

*l'Antiquité et à la Renaissance*, Paris, 1996; Ann BLAIR, *Humanist Methods in Natural Philosophy: The Commonplace Book*, *Journal of the History of Ideas*, 53(1992), 541–551; Robert BIRELEY, *The Counter-Reformation Prince. Anti-Machiavellianism or Catholic Statecraft in Early-Modern Europe*, Chapel Hill–London, 1990, 78; Moss, *The Politics of Justus Lipsius and the Commonplace-Book*, *Journal of the History of Ideas*, 59(1998), 421.

22 Earle HAVENS, *Commonplace Books. A History of Manuscripts and Printed Books from Antiquity to the Twentieth Century*, Yale, 2001, 47.

23 Az idézett sorokra lásd BIRELEY, *The Counter-Reformation Prince. Anti-Machiavellianism or Catholic Statecraft in Early-Modern Europe*, Chapel Hill–London, 1990, 78; Moss, *id.* hely.

24 GRAFTON, *Bring Out Your Dead*, Cambridge, Mass.–London, 2001, 241.

25 Bireley szavaival: „They carried the authority of the ancients, but they represented his thoughts.” BIRELEY, *i. m.*, 78.

26 GRAFTON, *i. m.*, 240.

ket a Bodin módszere alapján elvégzett történelmi kutatómunka támasztott alá.

Julian Franklin szerint Bodin másik fontos újítása az volt, hogy történelmi módszere lehetőséget kínált a különböző európai és Európán kívüli politikai rendszerek újfajta összehasonlítására.<sup>27</sup> Európában a 16. század folyamán radikálisan megváltoztak a politikai viszonyok, mivel az uralkodók hagyományos, Istentől kapott hatalma teret veszített a rendek politikai befolyásával és alkotmányos követeléseivel szemben. Ez okból többé már nem lehetett alkalmazni Arisztotelész és Polübiosz politikai rendszereinek klasszikus felosztását, mivel számos európai államot sem lehetett már monarchiaként, arisztokráciaként vagy demokráciaként leírni. Bodin volt az első, aki *Six livres de la république* (1579) című hatalmas művében szisztematikus kísérletet tett arra, hogy az ókori osztályozást olyan új sémává dolgozza át, amely megfelel az Európában létrejött új, szuverén nemzetállamoknak. Nemcsak Európa alkotmányos természetét próbálta meg így megvilágítani, hanem egyúttal új értékrendet is alkotott azáltal, hogy a kormányzati rendszereket „despotikus” és „legitim” csoportokra osztotta fel. Kijelentette, hogy az a tökéletes kormányzati rendszer, amelyben az uralkodó vagy a hatalom birtokosai legjobb képességük szerint szolgálják a rendek érdekét, és a jog eszközeivel a lehető legjobban védelmezik azok szabadságát és tulajdonát.<sup>28</sup> Az alkotmány tehát a kormányzati rendszerek igazságos voltát meghatározó normává vált.

## Révay munkássága

Ki volt Révay? Miért írt könyvet a koronáról, és hogyan teremtette újjá Magyarország múltját? Révay (Petrus de Rewa, Révai, 1568–1622) Magyarország Habsburg-uralom alatt álló területéről származott, evangélikus báró volt.<sup>29</sup> Olyan főúri családhoz tartozott, amely már több mint

27 FRANKLIN, Jean *Bodin and the Sixteenth Century Revolution in the Methodology of Law and History*, New York–London, 1963, <sup>2</sup>1966, 75–76.

28 Uo., 76.

29 Révay életéről lásd Rafael HRABECIUS, *D.O.M.A. Oratio Funebris In solennibus exequiis Spect. ac Mag. Dni Petri de Reva, supremi ac perpetui Comitatus Comitatus Thurocen... Habita in loco sepulturae Ejusdem & Majorum, in templo Martinopolitano... 17. Julij. Anno 1622... Adjuncta est Valedictio Eiusdem Dni Petri de Reva, ... morituri*, Cassovie 1623; SZILÁGYI Sándor, *Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622)*, Bp., 1875; BÓNIS György, *Révay Péter*, Bp., 1981; Kees TESZELSZKY, *De Sacra Corona Regni Hungariae. De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572–1665)*, doktori dissz., Groningen, 2006. Révay Péterről és családjáról: Maroš MAČUHA, *Panství rodu Révai v ranom novoveku (ekonomický a sociálny kapitál uhorského aristokratického rodu)*, doktori dissz., Bratislava, 2007.

egy évszázada fontos szerepet játszott Magyarország politikai, kulturális és vallási életében.<sup>30</sup> Hatéves korától kezdve az országon belül elérhető legmagasabb pozíciók betöltésére nevelték, azzal a céllal, hogy elsajátítsa a napi politikai tennivalók ellátása során hasznosítható készségeket, és szert tegyen arra az államférfiúi bölcsességre (*prudencia*), amellyel a legjobban szolgálhatja a rendi nemzet érdekeit. Az oktatási intézmény felekezeti hátterének csekély jelentősége volt az elérendő cél szempontjából.<sup>31</sup> Ezért három évig (1584–1587) a jezsuiták által vezetett bécsi katolikus egyetemen tanult retorikát, újabb három év (1587–1590) tanulás után pedig a strassburgi protestáns akadémián szerzett magiszteri fokozatot.<sup>32</sup>

Mindmáig nem kapott kellő figyelmet a kérdés: hol tanulta Révay, hogy a történelmet felhasználja a napi politikában?<sup>33</sup> A korabeli szónoki technikákkal, valamint a filozófiai és történelmi forrásanyag gyakorlati alkalmazásával először Strassburgban találkozott, ahol 1587 és 1590 között Johannes Sturm hírneves protestáns akadémiájának növendéke volt.<sup>34</sup> Tanulmányait a rektor, Melchior Junius (1545–1604) vezetésével végezte. Junius heves vitákat szervezett, ahol a résztvevők előre megírt szónoklatokat olvastak fel, s a legjobb beszédek később közzétették.<sup>35</sup> A szónoklatok úgy jöttek létre, hogy a diákok szisztematikusan gyűjtötték a klasszikus vagy kora újkori szerzőktől származó idézeteket egy bizonyos, előre meghatározott témában, majd az idézetek felhasználásával felépítették saját érvelésüket.<sup>36</sup>

Révay kiadott beszédeiben jól megfigyelhető, hogyan alkalmazta az új szónoki technikákat és Bodin módszerét.<sup>37</sup> Védőbeszédet tartott például a Cicerónál olvasható Murena-ügyről, és arról, hogy milyen sze-

30 Lásd PÁLFFY Géza, Különleges úton a magyar arisztokráciába: a Révay család a 16. században, kézirat.

31 Pétert és fivérét, Ferencet egy prédikátorra bízták, aki rendszeresen jelentést tett apjuknak tanulmányi előmenetelükről és vallásos nézeteik fejlődéséről: BÓNIS, *i. m.*, 7–8.

32 HRABECIUS, *i. m.*, C4r–D1v; ECKHARDT Sándor, Magyar szónokképzés a XVI. századi Strassburgban, in NÉMETH György (szerk.), *Értekezések a nyelv- és a széptudományi osztály köréből*, XXVI/5, Bp., 1944, 351–363; BÓNIS, *i. m.*, 8–9; GÖMÖRI György, A strassburgi akadémián tanuló XVI. századi magyarok album-bejegyzései, *Lymbus*, 3(2005), 49–55.

33 KLANICZAY Tibor, A magyar későreneszánsz problémái (Sztoicizmus és manierizmus), in Uő, *Reneszánsz és barokk*, Bp., 1961, 319; WITTMAN, A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. J. Lipsius, *Filológiai Közöny*, 2(1957), 53–66; BARTONIEK Emma, Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből, kézirat, Bp., 1975, 389–403; BÓNIS, *i. m.*, 72–93.

34 ECKHARDT, *i. m.*, 345–347.

35 Uo., 349–351.

36 Az egyik vitatéma „Magyarország helyzete” volt. IMRE Mihály, *Magyarország panasza*, Debrecen, 1995, 311–312, 464. j.

37 Lásd erről is korábbi álláspontomat: TESZELSZKY, Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról, in BITSKEY István–FAZAKAS Gergely Tamás (szerk.), *Humanizmus, religio, identitástudat*, Debrecen, 2007, 106–114.

repet játszott az ittasság egy Liviusnál tárgyalt gyilkossági ügyben.<sup>38</sup> Egyik szónoklatában Cicerót magasztalta, egy másikban síkra szállt annak szükségessége mellett, hogy a nemes származású személyek a társadalom érdekében gyakorolják magukat az erényekben.<sup>39</sup> Arról is tartott egy terjedelmes – valószínűleg ugyancsak a nemesség erényeiről szóló – beszédet, hogy miért fontos a vadászat a nemesek számára.<sup>40</sup> Ezeket az előadásokat nem önálló filozófiai műveknek, hanem a szerző diákéveiből származó gyakorlatoknak kell tekintenünk, amelyek kellő elméleti alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy később megírhatta Magyarországáról szóló politikai műveit.

Más kora újkori szerzőkhöz hasonlóan Révay is saját idézetgyűjteménye alapján szerkesztette írásműveit.<sup>41</sup> A fennmaradt gyűjteményből nemcsak olvasottságára derül fény, hanem arra is, hogy milyen módszert tanult Strassburgban az ismeretek összegyűjtésére és retorikai célú rendszerezésére. A kollekció nagy részét latin kifejezésekkel – *bona*, *concordia*, *democracia*, *natio* – teli fogalmazványok százai teszik ki.<sup>42</sup> Szembetűnő, hogy Révay nemcsak a klasszikus szerzőket – például Platón – idézi, hanem Bonfini, Zsámbokyt és Bodint is.<sup>43</sup>

Révay később a koronával kapcsolatos kutatások során is a diákévei alatt használt módszert alkalmazta az idézetek, történelmi példák összegyűjtésében és feldolgozásában. Életrajzírója, Hrabecius említést tesz egy történelmi idézetekből és forrásokból összeállított, *Viridarium* [Virágoskert] című gyűjteményről, amelyet Révay későbbi, a korona és Magyarország történetéről írandó műveiben való felhasználás céljából készített tanulmányai befejezését követően.<sup>44</sup> Feltehetően ez a gyűjtemény szolgált további építőelemekkel politikai elméletének megformálásához.

38 ECKHARDT, i. m., 353.

39 [RÉVAY Péter], Oratio. Generosi D. Petri De Revva, Comitis Thurocensis, de laudibus M. Tul. Ciceronis, recitata 6. Idib. Ian., 1591, in Melchior JUNIUS (szerk.), *Orationum quae argentinensi in academia, exercitii gratia scriptae & recitatae*, II, Argentorati 1620, 117–129.

40 Uo., 354–356.

41 Mind bécsi, mind strassburgi időszakából fennmaradt ilyen gyűjtemény: *Joannis Molensis Annotationes in Universam Logicam et Mathesim per Petrus Révay*, Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergom, Ms. 272; *Commentario(!) in octo libros Aristotelis de Physice ascultatione*, uo., Ms. 224; *Commentaria in libros Aristotelis de Coelo et Mundo, de Generatione et Corruptione, Meteorologicorum, de Anima et Metaphysicorum*, uo., Ms. 273 (Bécs); *Annotationes Morales Historicae*, uo., Ms. 253 (Strassburg). Az utóbbi gyűjteményt tanulmányai befejeztével állította össze, de ebben nem esik szó a koronáról. BÓNIS, Révay Péter, Bp., 1981, 9–12.

42 [RÉVAY Péter], *Annotationes Morales Historicae*, fol. 63 (*natio*), fol. 215 (*concordia*), fol. 315 (*Bonum commune communitatis*). Ez a gyűjtemény mindösszesen 276 lapot, a régebbi pedig 1273 lapot tartalmaz.

43 Bodin de resp 2 lib. Cap 68, lib 4 cap 1., uo., fol. 16. Bonfini: fol. 28, 33, 44, 70.

44 HRABECIUS, D.O.M.A. Oratio Funebris In solennibus exequiis Spect. ac Mag. Dni Petri de Reva, supremi ac perpetui Comitis Comitatus Thurocen... Habita in loco sepulturae

Tanulmányai befejeztével Révaynak bőven volt alkalma arra, hogy ismereteit átültesse a gyakorlatba, mivel 1598–1622 között fontos szerepet játszott a magyarországi politikai életben. 1598-ban tette meg pályáján az első lépést a Turóc vármegyei örökös főispáni (*supremus comes*) tisztség betöltésével.<sup>45</sup> 1601-től kezdve több ízben is országos biztossá nevezték ki, így saját csapatai élén harcolt az oszmánok ellen. Révay kulcsszerepet kapott az ország politikai életében, amikor 1605-ben az akkor még csak Magyarország kormányzójaként működő Mátyás főherceg legbefolyásosabb tanácsosa lett, és részt vett a bécsi békéhez és a korona magyarországi visszatéréséhez vezető tárgyalásokon.<sup>46</sup> Az 1608. évi országgyűlésen a katolikus Pálffy Istvánnal együtt koronaőrre (*conservator sacrae coronae*) választották, 1610-ben pedig elnyerte a királyi főudvarmesteri tisztséget.<sup>47</sup> Ezenkívül ő volt a szertartásmester Anna királyné 1613. évi és II. Ferdinánd 1618. évi koronázása alkalmával.<sup>48</sup> Közéleti szerepe révén a Habsburg Birodalmon belüli politikai átalakulások, valamint a magyar korona sorsának részese volt.

Révay akkor kezdett történelmi tanulmányokat írni Magyarországról, amikor Mátyás főherceg 1607. augusztus 2-án megbízta, hogy vizsgálja meg az elmúlt évszázadok magyarországi eseményeit, valamint az elődök által hozott törvényeket, és a kutatás tapasztalatai alapján lassa el őt politikai tanácsokkal.<sup>49</sup> Ez a feladat ahhoz a megbízáshoz hasonlítható, amelyet a francia király adott történészeinek a 16. században.<sup>50</sup> Révay is azt a feladatot kapta, hogy tekintse át a magyar politikai élet működését, és nyújtson új legitimációt a Habsburg-hatalomnak

*Ejusdem & Majorum, in templo Martinopolitano... 17. Julij. Anno 1622... Adjuncta est Valedictio Eiusdem Dni Petri de Reva, ... morituri, Cassoviae 1623, F2r.*

45 FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főispánjai*, Bp., 1994, 5–25, a Révay által betöltött hivatalok lásd uo., 61, 104.

46 BÓNIS, i. m., 14–21; PÁLFFY, Szent István *birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, nagydoktori dissz., Bp., 2008, 242, 306.

47 Koronaőri működéséről lásd az alábbi jelzet alatt található kiadatlan forrásokat: MOL, P 1889 42. tétel, fol 1–11. (éves számadások 1613–1620-ból és néhány csapattest nevének felsorolása), valamint *Juramentum Militum Germanorum, in Arce Regia Posoniens: pro praesidio Sacrae Coronae Regni Hungari, relictorum praesentibus Mag: Dno Petro Rewai, Custode eiusdem Sacrae Coronae, et Generoso Domino, N. Thorn, dictorum Militum Capitaneo, sexta die Januarij Anni Domini 1610, per eosdem Milites sub interiorae porta Arcis praestitum* (a német csapatok koronára tett esküje), MOL, P 1615 Révay család 1. cs., 41. tétel. BÓNIS, i. m., 30.

48 Uo., 35.

49 Uo., 24.

50 J. H. M. SALMON, *Renaissance and Revolt: Essays in the Intellectual and Social History of Early Modern France*, Cambridge, 1987, 119–135; Donald R. KELLEY, *The Foundations of Modern Historical Scholarship: Language, Law, and History in the French Renaissance*, New York, 1970.



Magyarországon. Jó neveltetésének, a magyar politikai rendszerrel kapcsolatos alapos ismereteinek és az országon belül játszott fontos szerepének köszönhetően megfelelő személy volt egy ilyen feladatra. Révay felkérése valószínűleg összefüggésben áll néhány korábban említett szerző – például Illésházy, Berger és Jeszenszky – hasonló tevékenységével is.

Az említett szerzők írásainak közös jellemzője, hogy tárgyuk Magyarország történelme és az országnak a Habsburg-dinasztiához fűződő kapcsolata. A koronahagyományból és a magyar történelemből vett elemeket valamennyien arra használják fel, hogy egy olyan mítoszt teremtsenek a magyar rendi nemzetről és a koronáról, amelyből kiderül, hogy a magyarság alkotmánya – amely valójában 1608-ban jött létre – évszázados gyökerekkel rendelkezik. A történelem és a koronahagyomány politikai célú felhasználása újdonság volt Magyarországon, és nagyszámú írásmű és ábrázolás megjelenését eredményezte a koronáról az 1608 utáni időszakban. Révaynak a koronáról szóló műve tehát megújulást hozott, amit a különösen kedvező politikai körülmények elősegítettek.

## A koronakönyv értelmezése

Révay könyve 1613-ban jelent meg. A kézirat a szerző levelezéséből ítélve 1611 és 1612 között készült el, s a kiadást 1612-re tervezték.<sup>51</sup> Ebben az időszakban ismét olyan politikai változások következtek be Magyarországon, amelyek a mű megírásának közvetlen kiváltó okául szolgálhattak. A legfontosabb fejlemény az volt, hogy Mátyás főherceg és a rendek között politikai egyezség jött létre, amelyet a korona visszatérése, valamint az 1608. évi koronázás pecsételt meg. Az ünnepélyes koronázást követően nyilvánvalóvá vált, hogy az országban bizonytalan a politikai helyzet, és még mindig jelen vannak azok a tényezők – mint például az erős kormányzás hiánya, a Habsburg uralkodó és a magyarság között tátongó szakadék, valamint a belviszály –, amelyek 1608 előtt aláásták a politikai stabilitást. 1609-ben meghalt Illésházy. Személyében az ország szellemi vezetőjét és az egyezség értelmi szerzőjét is elveszítette. Illésházyt a nádori tisztségben Thurzó György követte, aki a vele megegyező elveket valló Révayval személyes barátságot is ápolt. II. Mátyás sem függött már annyira a magyar rendektől, ami-

<sup>51</sup> BÓNIS, *i. m.*, 48.

óta 1611-ben cseh királlyá, majd 1612-ben császárrá választották.<sup>52</sup> Eközben továbbra is fennmaradt a különféle vallási irányzatok, valamint a hajdúk és a rendek, illetve külpolitikai tekintetben a Magyarország és Erdély között keletkezett feszültség.

Révay könyvének létrejöttét nemcsak ebben a politikai összefüggésben kell szemügyre venni, hanem úgy is, mint a korona jelentésváltozásának egy 1608 után bekövetkezett újabb szakaszát. Berger pamfletjének 1608. évi, valamint Jeszenszky írásának 1609. évi megjelenését néhány évvel később Berger és Bocatius számos olyan műve követte, amelyekben szintén szó esett a koronáról. Bocatius 1611-ben több alkalommal is említi a magyar koronát azokban a versekben, amelyek a Corvin Mátyás és II. Mátyás cselekedetei közötti párhuzamról szóló kötetben jelentek meg.<sup>53</sup> Berger 1612-ből származó, Rudolfról írott gyászbeszédében két alkalommal is utal a szent korona őrzésére.<sup>54</sup> Korábban említett, *Trinubium* című művében, amelyben a magyarok, csehek és németek „házassági kapcsolata” révén egyesült Európa képét rajzolja meg II. Mátyás császárrá koronázása alkalmából, ismét szóba kerül a sors (*fatum*) és a magyar korona közötti kapcsolat.<sup>55</sup> Ugyanazon év novemberének 26. napján a rendek is megemlítik az angyali koronát (*angelica corona*) mint VII. Benedek pápa(!) ajándékát egy II. Mátyáshoz intézett szónoklatban.<sup>56</sup> Mindezen lépésekkel Magyarországon kívül is megismertették a rendek politikai üzenetét. Révay 1613-ban megjelent könyve is ebbe a stratégiai vonulatba illeszkedett.<sup>57</sup>

A koronáról alkotott új elképzelések azért terjedhettek olyan gyorsan, mert az említett szerzők személyes kapcsolatban álltak, folyamatosan leveleztek egymással, valamint támogatták egymást a koronáról szóló művek megírásában és kiadásában. Révay például Jeszenszkyvel és Bergerrel levelezett a koronáról.<sup>58</sup> Bergeren kívül mások is

52 WITTMAN, A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. J. Lipsius, *Filológiai Közöny*, 2(1957), 54.

53 *Elegia Serenissimo archiduce Matthia etc. circa Pragae castra metante anno 1608; Ode gratulatoria de coronae Hungaricae restitutione*; Johannes BOCATIUS, Salomon Hungaricus, in IOPr, 73–78, és részben in IOPo, II, 827–834.

54 Elias BERGER, *Spectator theatri extemporanei belli Hungarici...*, Pragae 1612, MTA, RMK III. 317, D1r, D2r.

55 Uő, *Trinubium Europaeum*, Francoforti 1612, 12, 40, 44. Berger elképzeléseinek e műben elvégzett elemzéséhez lásd WITTMAN, *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618)*, Szeged, 1959, 32 (Acta universitatis Szegedinensis sectio Historica, V).

56 *Gratulatio legatorum Hungariae, in felicissimum reditum, Sac. Caes. Regi atque Matthis, Viennae, anni 1612 die 26 Novembris, in Palatio, coram Caesarem Matte, et senatu habita*, MOL, I. 34 (Kollár-gyűjtemény), fol. 377–381.

57 Az OSZK, RMK III. 1118. jelzetű példányt Révay Melchior Khlesl bíborosnak ajándékozta, aki Illésházy mellett Mátyás főherceg legtekintélyesebb politikai tanácsadója, és a Habsburg-házon belüli hatalomátvitel értelmi szerzője volt.

58 BÓNIS, *Révay Péter*, Bp., 1981, 48.

támogatták Révayt könyve megírásában. Lochmannus Mátyás például adatokat gyűjtött a könyvhöz, és korrigálta Révay kéziratát.<sup>59</sup> A kézirat létrejöttében hasonló szerepe volt Lány Illésnek, a Thurzók prédikátorának, valamint Rafael Hrabeciusnak, a Révay család prédikátorának is. A mű tehát nem a szerző szabadidejét kitöltő, kellemes tevékenység eredményeként jött létre, ahogy azt Révay 1614-ben Thurzó Györgynek írta,<sup>60</sup> hanem a magyar politikai elit Európához intézett, világos politikai üzenetét tartalmazó, komoly írásműnek tekinthetjük.

Révay burkolt célja e művével a korona és Magyarország közötti történelmi kapcsolatot illető politikai elmélet létrehozása volt. Ez az elmélet egyfelől arra lett volna hivatott, hogy békét és egyetértést teremtsen az országon belül, másfelől hogy bizonyítsa a külvilág előtt az ország szabad és független voltát. Ennek érdekében Révay úgy írja meg Magyarországot, a magyarság és a korona történetét, hogy közben az olvasót is meggyőzi saját nézeteinek helyességéről. Révay elképzelésének lényege, hogy Isten Magyarország szent koronája által az ország megalapításától kezdve közvetlen hatást gyakorol a magyarság és az ország politikai sorsára. Ennek megfelelően tehát – amint a címben és a bevezetésben olvasható – a szerző kifejezett célkitűzése, hogy rövid magyarázatot (*brevis commentarius*) adjon a Magyar Királyság több mint hatszáz viszontagságos év óta létező szent koronájának eredetéről (*ortus*), jeles és győzedelmes voltáról (*virtus* és *victoria*) és sorsáról (*fortuna*).<sup>61</sup>

A korona történetének megírásához és jelentésének elemzéséhez választott módszer példaként (*exemplum*), valamint a szerző Magyarország politikai életéről alkotott elméletének igazolásául is szolgált. A koronával kapcsolatos elmélet alkotóelemei a fő pontokat illetően meg egyeznek a magyar rendek és a király között 1608-ban, Illésházy törekvéseinek köszönhetően létrejött megállapodásban foglaltakkal. Amint az előző fejezetben kifejtettük, ez a megállapodás a rendek és a király között végbement hatalommegosztásra vezethető vissza, amelyben a korona és a törvények egyfelől a magyar rendek, valamint az ország jogainak és szuverenitásának – bécsi béke, a korona hazahozatala –, másfelől pedig a császár uralkodói hatalmának biztosítékát alkották.

<sup>59</sup> Uo., 109–112.

<sup>60</sup> 1614. január 28., Révay Péter Thurzó Györgynek, in BÓNIS, i. m., 111.

<sup>61</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, címlap; *Autor ad lectorem* (oldalszám nélkül). A mű későbbi kiadása: Johannes Georgius SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hung. veteres ac genuini*, II, szerk. Matthias BÉL, Viennae 1745, 1746, 1766, 435–482.

A mű bevezető résszel kezdődik, amely címlapból, a koronát ábrázoló nyomatból, ajánlásból, a szerzőnek az olvasóhoz intézett leveléből, valamint egy Révay tiszteletére írott anonim epigrammából áll.<sup>62</sup> Ezután következik a védőbeszéd formában megírt mű hetven szöveg-egységből felépített fő része, amely nincs fejezetekre osztva vagy számozva. E rész lezárását két szónoklat alkotja, amelyek valójában a szerző fejtegetésének végkövetkeztetését tartalmazzák. Révay a könyvet Berger és Jeszenszky dicsérő tartalmú leveleivel zárja, akik elolvasták és véleményezték kéziratát.<sup>63</sup>

Révay politikai elméletének alapja az egyetértésre (*concordia*) való törekvés. A szerző olyan eszközt szeretne találni, amely képes megakadályozni, hogy káosz alakuljon ki a közéletben, és amely megvetheti annak a hatalomnak az alapját, amely készen áll a biztonság és a stabilitás garantálására. Révay könyvének elején a királyhoz, a királynéhoz és a magyar néphez (*gens*) intézett ajánlás, valamint a mű végén a koronaért, a királyért és az országért való ima szövegében (*oratio pro Corona, Rege et Regno*) kifejezetten hangsúlyozza, hogy egyetértésre van szükség, és elejét kell venni a polgárháborúnak az országban.<sup>64</sup>

Révay politikai elmélete a gondviselés (*providentia*) és a sors (*fatum*) között fennálló kapcsolaton alapul, amelyet a szerző a korona jelentéséről szóló magyarázatban ismertetett. Kiindulópontja az volt, hogy Magyarország sorsa a gondviselésnek van alárendelve, és hogy a korona révén Isten személyesen avatkozik bele a király és az ország sorsába. A szerző a gondviselés és a sors közötti kapcsolatot a korona megszemélyesítésével ábrázolja. A korona mint „személy” ábrázolása a korona jeles voltának (*virtus*) leírásában testesül meg. Révay művében ez a kifejezés a korona természetfeletti erejét, hatását vagy erőlkösiségét jelöli. A szerző azt állítja, hogy a magyar korona olyasva-

62 Lehetséges, hogy ezt az epigrammát Berger írta, aki korábban említett művében, a *Caduceus*-ban egy magasztaló költeményt is közölt Révay tiszteletére.

63 Révay egységes egésként mutatja be a levelet, amelyet valójában biztosan Berger két különböző levelének tartalma alapján állítottak össze. A könyvben a levél végén Regensburg, 1613. augusztus 20-i keltezés olvasható, pedig a szöveg első fele egy Berger által 1612. április 15-én írt levél elejéről származik. Az első rész eredetije a Révay levelezését tartalmazó levéltárban maradt fenn, és jelenleg a következő jelzet alatt őrzik: SNA – ARR Korešpondencia Peter Révay Krč. 81 fol. 271, Palmarum, 1612. április 15-én. A második rész itt nem található meg, és talán sosem küldték el levélként. A szerzők közötti kapcsolatra tekintettel valószínűleg ezt a szöveget azzal a szándékkal írták, hogy elősegítsék Révay eszméinek terjedését, ezért került be a könyvbe fiktív levélként. Jeszenszky levelének eredetijét nem találtam a levéltárban. Berger levelét idézi Emericus VAJKOVICS, *Systema de origine sacrae regni Hungariae coronae. Ab illustr. dno comite Petro de Réwa... olim elucubratum*, Colocae 1780, XI.

64 RÉVAY, *Brevis commentarius*, ajánlás, 97–98.

lami, ami mind a maga anyagi valóságában (tárgyként), mind pedig erkölcsi tekintetben (mint egy példázat, példakép – *exemplum* – tárgya) megingathatatlanul áll Magyarország sorsának viharai közepette. Egyfelől arra a történelmi tényre utal ezzel, hogy a korona évszázadokon át megőrződött. Másfelől a korona jelentése az erkölcsi hitelesség bélyege a magyar történelemben, mivel Isten – mint a gondviselés maga – előre meghatározta a király, az ország és a rendi nemzet sorsát a szent korona működése által. Ebből következik, hogy Isten megbünteti a királyt és a nemzetet, ha megsértik a korona jeles voltát (*virtus*). A *virtus* szónak ez a jelentése ugyanakkor a koronának a magyar történelemre vonatkozó „értelmét” is magában foglalja.

A korona jelentése alkotja Révay azon gondolatainak kiindulópontját is, amelyek az általa előnyben részesített magyarországi államformáról, valamint azokról az erényekről szólnak, amelyekkel szerinte a magyarországi uralkodóknak és a magyarságnak rendelkeznie kell. Véleménye szerint a Magyar Királyság a korona isteni eredetével (*ortus*) van kapcsolatban. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az uralkodó teljhatalommal rendelkezne. Azáltal, hogy az ország sorsát a gondviselés határozza meg, Magyarországon egy Habsburg-uralom alatt álló királyság a hatalom egyetlen megfelelő formája, amelyben az uralkodót – akit kötnék a törvények – megkoronázzák a szent koronával. Csak így teremthető meg az országban a békesség (*pax*) és az egyetértés (*concordia*). Révay szerint az ideális királyságot úgy lehet fenntartani, ha a király és a rendek cselekedetei a közjó (*bonum publicum*) szolgálatát célozzák. A politikai cselekvés irányát a korona erkölcsisége (*virtus*) szabja meg, amelyet Révay a jó államférfi erényeit ismertetve mutat be részletesen. A mű lapjain számos történelmi példát sorol azzal kapcsolatban, hogy mikor viselkedett erényesen, és mikor vétkezett a király és a rendi nemzet. Ennek során a korona múltjából vett konkrét helyzeteket ír le, amelyekben feltárul a különféle erények – kegyesség (*pietas*), becsületesség (*probitas*), igazságosság (*justitia*), jámborság (*clementia*), hűség (*fides*) és mértékletesség (*modestia*) – természete. Az egyéni erények bemutatását a szerző a későbbiekben konkrét politikai célokkal – például a rendek szabadságával, az ország függetlenségével és a király iránti engedelmességgel – kapcsolja össze, miáltal a téma mindig aktuális töltetet kap.

A példázatok (*exempla*) lényege, hogy a korona újra meg újra úgy jelenik meg bennük, mint az uralkodó és a rendek cselekedeteinek „erkölcsi próbaköve”. A Révay által említett példák: a középkori csodák, a korona elrablása és 1608. évi visszatérése. Ha a király és/vagy a ren-

dek becstelenséget követnek el, akkor ezzel – a szerző szerint – megsértik a koronát, a korona pedig távozik az országból, és Isten balsorssal bünteti a királyt, az országot és az alattvalókat. Ezt a kölcsönhatást, amely Istennek a korona útján véghezvitt tettei, valamint a koronával kapcsolatba kerülő ember cselekedetei között áll fenn, Révay a korona jó- vagy balsorsának (*fortuna*) nevezi. Amikor a koronát és az azzal összefüggő erkölcsiséget tiszteletben tartják, a közjó (*bonum publicum*) biztosítva van, és rendkívül szerencsés helyzet áll elő, amit Révay a korona győzelmének (*victoria*) nevez.<sup>65</sup>

Az a módszer, amellyel Révay megalkotja a maga verzióját a magyar történelemről, Bergeréhez és Jeszenszkyéhez hasonlít. E két szerző műveiben is felismerhetők olyan, Révay által felhasznált elemek, mint amilyen például a sorsnak a történelemre gyakorolt hatása. Ráadásul – éppúgy, mint Révay – Berger és Jeszenszky is a magyar történelemből vett példákat használta fel arra, hogy egy meghatározott politikai üzenetet juttasson el az olvasóhoz.

Révay volt az első, aki a magyar történelemről készített elemzését szisztematikus politikai elméletté formálta át. Politikaelméleti tartalma miatt Révay művét nem lehet egyszerűen csak király- vagy rendi tükörként jellemezni.<sup>66</sup> Bodin írásaihoz hasonlóan ez a mű is az uralkodó vagy a politikus számára egyaránt hasznos, konkrét történelmi példákból álló, gyakorlati kézikönyv Magyarország politikai életéről. Ráadásul Révay könyvét – Berger vagy Jeszenszky írásával ellentétben – igen széles körben ismerték, és nagy hatást gyakorolt a nemzeti öntudat fejlődésére Magyarországon.

Révay Bodin „kegyes hazugság” módszerét saját olvasóival szemben is alkalmazta annak érdekében, hogy politikai üzenetét eljuttassa hozzájuk. A történelmi példákat úgy válogatta össze, hogy azok tartalma pontosan az általa megalkotott koronajelentésnek feleljen meg.<sup>67</sup> Ezáltal a válogatás és a képek időbeli sorrendje az érvelés kívánt vonalába illeszkedett, így az értelmezés híven tükrözte a szerző politikai elméletét. Révay már 1607-ben is alkalmazta ezt a módszert, Mátyás főhercegnek tett első javaslatában, amelyben történelmi példák alap-

65 A fent ismertetett koronajelentést nagyon jól értették Révay kortársai. Lásd Thurzó Imre levelét Révay Péterhez, amelyben összefoglalja a könyv tartalmát: Biccse, 1620. febr. 19., in SZILÁGYI Sándor, *Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622)*, Bp., 1875, 44–45; SCHÖDEL Márton disszertációja: Martinus SCHÖDEL, *Cum Deo. Disquisitio Historico-Politica, De Regno Hungariae...*, Argentorati 1629, <sup>2</sup>1630. A3r, A4v, K1v–K2r.

66 A magyarországi királytükrokról lásd HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura*, Bp., 2001.

67 Révay szinte sohasem tesz említést az általa felhasznált példák eredetéről. A lehetséges források áttekintését lásd BARTONIEK, Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből, kézirat, Bp., 1975, 390; BÓNIS, *Révay Péter*, Bp., 1981, 52–61.

ján jelentette ki, hogy Bocskai adományai nem törvényesek, mivel a fejedelmet nem legitim módon koronázták királlyá.<sup>68</sup> A koronáról szóló könyv „A szerző az olvasóhoz” című szakaszában részletesen kifejti módszerét, és jó előre védelmébe veszi a koronával és a történelemmel kapcsolatos elképzelését saját kora „történészeinek” és „jogászaiknak” ellenében. Ebből egyértelműen kiderül, hogy Révay munkamódszere és történelemszemlélete újdonságszámba ment Magyarországon. A szerző nem bizonyos történészekkel vagy jogászokkal szemben védekezik, amint azt R. Várkonyi Ágnes feltételezi, hanem inkább azok ellen a joggal és a magyar történelemmel kapcsolatban uralkodó nézetek ellen, amelyek saját korát jellemezték, amikor sem a történészek, sem a jogászok nem foglalkoztak a „korona tiszteletével”.<sup>69</sup> Lehetséges, hogy ezzel Tubero koronaellenes művére hivatkozott (1603), amelyről már a III. fejezetben beszámoltunk. Bartoniek és Bónis szerint Révay Tubero szövegét idézőjel használata nélkül vette át.<sup>70</sup>

A szerző (Bodint követve) azzal az állítással indokolta munkamódszerét, hogy kutatásainak kiindulópontja a történelmi igazság (*veritas*) felfedése.<sup>71</sup> Fejtegetése szerint azok az írók, akik „a nemzetek törvényeinek és a népek szokásainak”, vagy az „emlékezetre méltó tetteknek és szavaknak” közzétételével foglalkoznak (ti. a jogászok és a történészek), „alighanem a legnagyobb szolgálatot teszik az emberiségnek, már ha ékesszólásuk közben nemcsak a mesék báját keresik, hanem a történetek valóságát és emlékezetét is megőrzik.”<sup>72</sup> Révay ezáltal – pontosan úgy, mint Bodin – különbséget tesz az igazság (*veritas*) feltárására irányuló történelmi tanulmányok (*historia*), valamint a történetekkel és legendákkal foglalkozó történetírói irányzat, az eszmetörténet (*mythistoria*) között.

Ezt követően Révay könyvének létrejöttét ismerteti ugyanazon elmélet alapján, amelyből érvelésének többi része is kiindul. Kijelenti, hogy háború és béke idején, államügyek között forgolódva mindig a magyar haza, a királyok és a rendek szolgálatának szentelte magát, a sors és az isteni kegyelem azonban mégis lehetővé tette számára, hogy meg-

68 „Holics: 10.8.1607 Révay Péter királyi tanácsos előterjesztése Mátyás főhercegnek”, MTAK, Károlyi Árpád hagyatéka, Ms 5169/4, fol. 84–87. Ez a Bocskai adományairól szóló állítás már a bécsi béke egy korábban említett cikkelyében is olvasható volt a Bocskai személyét érintő kiegészítésben.

69 R. VÁRKONYI Ágnes, A korona és a budai Vár, in *Tanulmányok Budapest múltjából*, Bp., 2001, 41. Például Istvánffy említett történeti művében egyetlen alkalommal sem esik szó arról, hogy milyen jelentősége van a koronának a magyarok számára. Istvánffy nem tekinti jelentősnek a koronát.

70 Ludovici TUBERONIS Dalmatae Abbatis, *Commentariorum De Rebus...*, Francofurti 1603. BARTONIEK, i. m., 389–403.

71 RÉVAY, *Brevis commentarius. Autor ad lectorem* (oldalszám nélkül).

72 Uo.

alkossa ezt a könyvet. A szent korona iránti tisztelete (*religio sacrae coronae*) kezdetben visszatartotta attól, hogy e gondolatokat közzétegye, és csakis a rokon lelkek és a magas rangú politikusok ösztökélése győzte meg a könyv kiadásának szükségességéről.<sup>73</sup> Ebből következik, hogy Isten a korona szentsége révén befolyásolja Magyarország sorsát, valamint a szerzőt a koronáról szóló könyv megalkotására készíti. Révay tehát isteni igazolást ad a könyv létrejöttének, és Isten eszközeként tekint önmagára mint a mű írójára.

Ezután azt mondja el, hogy miért fontos a korona tanulmányozása és a történelem kutatásának ez az általa követett sajátos módja. Bodin nyomán kijelenti: a tudomány és a történelem ismerete olyannyira szükséges, hogy e nélkül az ékesség nélkül a férfi vagy az uralkodó csak önmaga árnyéka és kísértete.<sup>74</sup> Zárásként megjegyzi, hogy családja, amely immár háromszáz éve foglalkozik a magyar államügyekkel, a tudományra, a tudósokra és a kultúrára mindig is úgy tekintett, mint a legnagyobb ékességre.<sup>75</sup> Szerinte a korona, a politika és a tudomány összefüggének egymással, amint az módszerének ismertetéséből is kiviláglik. Miután a cím rendjét követve újra elismétli könyve megjelenítésének célját, arról is említést tesz, hogy miként jött létre a mű: „Nem más ez ugyanis, mint rövidke elbeszélés a szent koronáról, amit világos és egyszerű stílusban úgy szőttem össze, hogy mindaz, amit más szerzők jámbor és alkalmas módon mondani tudtak róla, itt mintegy foglalatban megtalálható legyen.”<sup>76</sup> Révay ezzel nemcsak azt ismeri be, hogy válogatott az anyagban, hanem egyúttal azt is sugallja, hogy a más szerzőktől választott részletek önmagukért beszélnek. Ahogy később látni fogjuk, ez az írói szándék a történelmi példák megfogalmazásában is nyomon követhető. Úgy tűnik, mintha a szerző meg lenne győződve elképzeléseinek támadhatatlanságáról, mivel a következő szakaszban könyvének a kortárs jogászoktól és íróktól várható megítélését elemzi. Révay, a koronaőr azt mondja: „...nem is kételkedem abban, hogy hazánk jogtudósai [...] bizony kinevetnek és megmorognak”, és hozzáteszi, hogy „hazánk jogászai” egyenesen „feleslegesnek” fogják nevezni könyvét, miközben ők, „akik nem töltenek olajat e lámpásba, még csak valami közhelyet sem mondanak e tárgyról”.<sup>77</sup>

73 Uo. Ez valószínűleg egy humanista szerénység-toposz, mivel Lackner Kristóf egyik 1615-ből származó könyvének bevezetésében is olvasható hasonló frázis Naprágyi Demeterről. Christophorus LACKNER, *Coronae Hungariae emblematicae descriptio*, Lavingae Suevorum 1615, *Dedicatoria*, 13–14.

74 RÉVAY, *Brevis commentarius. Autor ad lectorem* (oldalszám nélkül).

75 Ennek a könyvnek az ajánlása szerint többek között Révay nagyapja, Ferenc támogatta Bonfini könyvének kiadását. Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, Hanoviae 1606, 9.

76 RÉVAY, *Brevis commentarius. Autor ad lectorem* (oldalszám nélkül).

77 Uo.



A szerző védekezésül már előzetesen felfedi álláspontjának lényegét: a történeti igazságra (*veritas historica*) alapozva bizonyítani fogja, hogy a korona szent, angyali és apostoli (*sacra, angelica, et apostolica*).<sup>78</sup> Ezt a kijelentést egy humanista toposszal támasztja alá: „Azt akarom tehát, hogy nemzetünk [*gens*] számára ez legyen a szent áldozat, mind az elmúlt események emlékezetének [*res memoria*] ápolására, mind azért, hogy a jelen és a múlt összevetése révén gondoskodni tudjunk jövőnk biztonságáról [...]”.<sup>79</sup> Magyarország jövő sorsa a múlt megismerésétől függ. A magyar állam (*respublica Hungarica*) közös boldogulásáért (*bonum publicum*) úgy lehet a legjobban küzdeni, ha az uralkodó és a rendek megfelelő erényekkel (*virtus és prudentia*) rendelkeznek. Ezekre az erényekre azáltal tehet szert az ember Magyarországon, ha tanulmányozza az események emlékezetét (*memoria rerum*) – a korona sorsának tanulmányozását értve ezalatt –, és a korona jeles voltának (*virtus*) megfelelően cselekszik.

Révay nemcsak a magyarsághoz intézte ezt a politikai üzenetet, hanem Európa többi részéhez is, mivel – saját szavai szerint – meg akarja magyarázni, hogy nemzete miért tekinti szentnek a koronát, és miért hisz annak szent voltában, „...s egyúttal más nemzetek is világosan megérthessék, mely okból állítjuk és hisszük mi, magyarok, koronánk szentségét”.<sup>80</sup> Végezetül kijelentette, hogy a korona felsége vagy szuverenitása (*maiestas*) és szentsége vagy tisztelete (*religio*) elegendő védelmet jelent számára a rossz nyelvekkel szemben. Ezzel lényegében azt mondja, hogy az ismertetés, amelyet a koronáról készített, magáért fog beszélni. A tömör formának és tartalomnak Révay szerint elegendő meggyőző erővel kell bírnia ahhoz, hogy közvetítse az olvasó számára a szerző politikai üzenetét.

## A könyv szerkezete

Révay nem tagolta könyvét fejezetekre vagy szakaszokra, a korona történetét viszont – ha néha-néha eltér is az időrendtől – az események sorrendjét követve mondja el. A művet tartalma alapján nagy vonalakban három részre lehet felosztani. Az elsőben a szerző a középkori királyság történetével foglalkozik 1526-ig. A második részben az 1526–1608 közötti időszak kerül tárgyalásra. Az utolsó szakaszban saját korának eseményeit írja le, és a koronázási ékszerek külalakját magyarázza.

<sup>78</sup> Uo.

<sup>79</sup> Uo.

<sup>80</sup> Uo.

A téma kifejtését a korábban már említett címlap, egy kép, az ajánlás és az olvasóhoz intézett levél előzi meg, amelynek szerepe, hogy ismertesse a könyv szerkezetét, és összefoglalja Révay érvelésének legfontosabb elemeit. A kép arra szolgál, hogy megjelenítse a mű legjelentősebb gondolatát: a gondviselés a korona révén hatást gyakorol az ország sorsának alakulására (16. kép).<sup>81</sup>

A korona jelentése a következő módon fejeződik ki a nyomaton. A cím így hangzik: *SACRA, ANGELICA, ET APOSTOLICA REGNI HVNGARIAE CORONA* (Magyarország szent, angyali és apostoli koronája).<sup>82</sup> A korona e hármas jellege tükröződik vissza a három egymással összefüggő, felhősávokkal elválasztott szintre osztott kép elrendezésében. Legfelül látható a szakrális (isteni) szint, amelyet a felhőből előtörő dicsfény jelképez, amely sugaraival beragyogja a koronát. Középen, az égi szinten felhőhabok között lebeg a korona, amelyet két, női ruhát viselő barokk angyalfigura tart. Az angyalok a kezükben lévő hatalmas tárgyhöz képes kis termetűek. Az arányok miatt a korona részletei olyan jól kivehetők, hogy a nyomaton még a szentek képét és a képek feliratait is látni lehet. A korona alatt, attól újabb felhőréteggel elválasztva Magyarország barokk keretben ábrázolt, kicsiny, ovális címerpajzsa díszlik. A pajzs helyzete a földi szintet jeleníti meg, és a korona apostoli jelentésével van kapcsolatban. A korona a földi és az isteni valóság között helyezkedik el, és közvetítő szerepet játszik e két szint között. Révay versben világítja meg ezt az elképzelést a kép alatt:

Isteni fénnel ránk letekintő mennyei csillag,  
Égre vagy érdemesebb? Földre vagy érdemesebb?  
Fényeskedj a hazámnak – a sors irdatlan erővel  
El ne ragadjon az ég szellemnépe közé!<sup>83</sup>

A nyomat címében szereplő „szent” jelző a vers első sorában említett „isteni fénnel” függ össze: mindkét kifejezés a korona isteni eredetére és szentségére utal. Az „isteni fény” és a „mennyei csillag” megnevezés azt a feltevést nyomatékosítja, hogy az ékszer az égből szállt alá. A korona ezáltal természetfeletti erővel vagy erényekkel rendelkezik, és ez nem más, mint maga „a korona szentsége”. A Mindenható és az ország közötti kapcsolatot az a közvetlen hatás jellemzi, ame-

81 A kép rézmetszet, amelyet Révay útmutatásai alapján készített az ismert augsburgi rézmetsző, Wolfgang Kilian. Ezt a nyomat alatt lévő kettős szignatúra mutatja: *D. Pet. Rew.C. T. a jobb oldalon pedig: Wolfg. Kilian: Aug. sculp.*

82 RÉVAY, *Brevis commentarius*, címlap.

83 Révay Péter latin szövegét Kulcsár Péter fordításában közlöm, in KATONA Tamás (szerk.), *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, Bp., 1979, 432.

lyet Isten a korona révén gyakorol az ország sorsára. Erre utalnak a képen a sugarak, a versben az „isteni fény” kifejezés, a címben pedig a „szent, angyali és apostoli” jelző.

Révay a kép után következő ajánlásban egy hasonlattal világítja meg az Isten, a korona és a magyarság között fennálló kapcsolatot. A könyv ajánlása a királyhoz, a királynéhoz és a magyar nemzethez (*gens*) szól, de közelebbről megvizsgálva a dolgot kitűnik, hogy mégis inkább a szent korona áll a szöveg középpontjában. A szerző sorra veszi II. Mátyás erényeit és cselekedeteit, később azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy mindezek a kiválóságok és tettek a „mindenható Isten segítségének” köszönhetően és „Magyarország szent, ősrégi és a legnagyobb tiszteletre méltó koronája” útján jöttek létre.<sup>84</sup> Isten, a korona, valamint a király közötti kapcsolat a képes értelmű szöveghez választott betűtípusokban is megmutatkozik: az Istenre tett utalás legfelül áll, a legnagyobb méretű kapitális betűvel, középre rendezve; a „Magyarország koronája” kifejezés ennél valamivel kisebb méretű nagybetűvel ugrik elő a szövegből; ugyanakkor II. Mátyás diszkrét méretű kapitálissal írott neve a sor elején helyezkedik el.<sup>85</sup> Úgy tűnik, hogy Isten, valamint a korona természetfölötti hatalma nagyobb jelentőséggel rendelkezik az ország jóléte szempontjából, mint a király személye.

A korona nemcsak az égiekkel, hanem a magyarsággal mint néppel is különleges kapcsolatban áll, derül ki a folytatásból. II. Mátyás cselekedeteinek összefoglalása, valamint a korona 1608. évi átadásához és Anna királyné 1613. évi megkoronázásához vezető események ismertetése után ismét a korona tiszteleti címeinek sora következik. A sort a következő kifejezés zárja: a korona „a nemes, érdemes, bátor, harc-edzett magyar nemzethez [*gens*] tartozó főrendek [*optimates*] és jobbágyság [*populus*] örök dicsőségének jelképe.”<sup>86</sup> Ebből következik, hogy a szerző szemében nemcsak a kiváltságolt nemesség, hanem a jobbágyság is a magyar nemzet (*gens*) része. Mivel Révay koronaleírása szerint az ékszer jelentése az egész nemzet (*gens*) karakterét jellemző tulajdonságokkal függ össze, a koronát a magyarságot összekötő és egyesítő tényezőként lehet tekinteni. Révay e megfogalmazással elébe vág saját fejtegetésének, amelyben a korona jelentésének leírása révén a nép jellemvonásait is felvázolja.

<sup>84</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 2\*.

<sup>85</sup> Lásd például a Berger 1612-ben megjelent művében található ajánlás ehhez hasonló megformálását: ELIAS BERGER, *Trinubium Europaeum*, Francofurti 1612, oldalszám nélkül.

<sup>86</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 3\*.

## A korona első kétszáz éve

A bevezetés után a szerző a téma kifejtésére tér át. Elsőként a magyar történelem legjelentősebb politikai tényezőit határozza meg. Egy-  
más után foglalkozik a magyar nép, a királyi hatalom, az ország és a korona létrejöttével.

Révay a *natio*, *gens*, *Hungari*, *populus* és *aborigines Hunni* megnevezésekkel utal a magyarságra. A *natio* megnevezés először a bevezetést követő első szakaszban bukkan fel, ezenkívül már csak egy alkalommal, ötven oldallal később találkozunk vele újra.<sup>87</sup> A nép (*populus*) és a hunok leszármazottai (*aborigines Hunni*) kifejezés egy-egy alkalommal fordul elő a szövegben. *Populus* alatt Révay alighanem a népet, a jobbságyságot érti, a szövegkörnyezetből azonban nem derül fény a szó esetleges politikai jelentésére. A *gens* kifejezés használata viszont az egész könyvet uralja. A szó a 'Magyarország népe' (*gens Hungarica*) és a 'magyar nép' (*gens Hungarorum*) összetételekben fordul elő.

Révay harcias népként jellemzi a magyar népet, a harciasságot a magyarság legfontosabb erényeként (*virtus*) mutatja be. Ezért harcos kedvű vagy harcedzett népnek (*natio bellica*) nevezi a magyarokat.<sup>88</sup> E jellemvonást az ősatyáktól, vagyis a hunoktól örökölte a nemzet (*natio*). Ennek az erénynek köszönhetően a pogány magyarok sok sikeres csatát vívtak a keresztények ellenében Európa számos területén, és elfoglalták Pannoniát. Révay kijelenti: „attól fogva pedig, hogy Krisztus nevét kezdték kiáltani, erényük és bátorságuk csak növekedett.”<sup>89</sup> Ezután már ellenségeik rémületére a keresztény közösséget (*respublica Christiana*) védelmezték. Így nyerték el a magyarok a hit pajzsa (*fidei clypeus*), a vallás védőfala (*religionis murus*) és a kereszténység bevehetetlen bástyája (*propugnaculum Christianorum invictum*) címet.<sup>90</sup> A magyaroknak ez a jellemzése megegyezik a fentebb tárgyalt szerzőkével, és hasonlít a szerencsi kiáltvány tartalmára is. A megtisztelő címek magyarázata az a felfogás, hogy a rendi nemzet hivatása – hogy védelmeznie kell a kereszténységet a pogányoktól – a magyarság legfontosabb jellemvonásán, a bátorságon alapul. Éppúgy, mint a ko-

<sup>87</sup> *Natio nostra*, uo., 49.

<sup>88</sup> Uo., 1. Révay váltakozva használja a *natio* és a *gens* kifejezést, ha a magyarokról ír. Fejtegetését az első oldalon a *natio bellica* kifejezéssel kezdi, a címlapon azonban *gens Hungaricát* ír, a 2. oldalon *gens*, a 3. oldalon pedig *natio Ungarica* és *gens Ungarorum* szerepel. A *gens* kifejezés gyakrabban fordul elő könyvében, mint a *natio*. Úgy tűnik, rokon értelmű szavakként használja ezeket a kifejezéseket.

<sup>89</sup> Révay, *Brevis commentarius*, 1–2.

<sup>90</sup> Uo., 2.

rábban ismertetett művekben, itt is ez a kijelentés képezi az író érvelésének kiindulópontját.

A következőkben a szerző ismét könyvének célját taglalja: „Ama hatszáz évből, mióta a magyarok királysága [*Monarchia Hungarorum*] virágzik, azt foglalom össze [...], ami a harcedzett magyar nemzet szent felségjelvényére [*sacrum diadema Ungariae gentis bellicosissimae*], annak eredetére, sikereire, sorsára vonatkozik.” E mondat alkotja fejtegetésének témáját (*propositio*) és vezérfonalát (*summa*), amint az a margón szereplő, apró betűvel szedett magyarázatából is kiderül. Az idézett szakasszal lényegében azt mondja, hogy műve nem a nép sorának alakulásáról fog szólni, hanem a korona jelentésének elemzése révén inkább Isten, valamint a magyarok mint rendi nemzet között fennálló kapcsolatról ír. Ahogyan azt az ajánlásban is tette, ezzel a célkitűzéssel is a korona szakrális jelentése, a magyar nép karaktere és az ország politikai alkotmánya közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt. Művének e fő gondolata alkotja azt a szilárd alapot, amelyre építve kiemeli az ország politikai függetlenségét.

A szerző részletesebben kitér e kapcsolatra akkor is, amikor leírja a *natio Ungarica* keresztény hitének eredete és a korona Magyarországra érkezése közötti összefüggést.<sup>91</sup> Révay kijelenti, hogy a gondviselés formálta keresztény hitté a pogány hiedelmet. A magyarságot úgy jellemzi, mint egykor háborúpárti, pusztító indulatú és ellenségeivel szemben könyörtelen népet. Amikor a magyarok megkeresztelkedtek, a keresztény közösség iránt érzett gyűlöletük kölcsönös jóindulattá változott, s attól fogva erejüket és fegyvereiket a keresztényekkel együtt szegezték szembe mindenféle ellenséggel. A szerző kijelenti továbbá, hogy a keresztény népek egész közössége erősebb lett e csoda által, hiszen minden erény alapja a Krisztusba vetett hit. A magyarok csodálatos módon végbement megtérése, a szent korona érkezése és a haza (*patria nostra regnum*) létrejötte, amely azóta is királyság, ugyanonnan származik: a „mennyei igazságtól.”<sup>92</sup>

E résznek az a szerepe, hogy a gondviselés fáradozásának leírásával felfedje, mit jelent a magyarság megtérése Istennek az emberiséggel kapcsolatos nagy tervében. Emellett a szerző a felvázolt változások által azt is megmutatja, hogy a nép karakterét Isten teremtetten. Az Istentől kapott szakrális karakter egyúttal Révay részletes érvelésének egyik eleme is: az alkotmányosság és a rendi nemzet szuverenitása azon alapul, hogy a magyarokra a keresztény Európán belül

<sup>91</sup> Uo., 3.

<sup>92</sup> Uo.

rájuk háruló, Isten tervének részét képező hivatásuk miatt van szüksége a világnak.

Révay ezután a magyarok királyságának létrejöttével és a korona eredetével foglalkozik. Ennek során Bergernek a királyság kialakulásáról szóló leírását használja fel, amelyet a „második megtérésről” alkotott saját elképzelésével egészít ki. Valamelyest tompítja az eseményekre gyakorolt pápai befolyás jelentőségét, egyben kijelenti, hogy az önkéntes megtérés nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a magyarok kereszténnyé váljanak.<sup>93</sup> Azt állítja, hogy a magyarság Nagy Károly uralkodása alatt egyszer már megtért, de az igaz hit a belső zavargások miatt veszendőbe ment, és a magyarok ismét visszasüllyedtek a korábbi sötétségbe. Csak Géza fejedelem és fia, István idején nyert szilárd alapot a keresztény hit, mégpedig templomok építése és az Anyaszentegyház magyarországi megerősítése által. Nem egyszerűen a két uralkodó jámborsága és állhatatossága okozta a vad és fékezhetetlen nép (*indominata gens*) gyökeres átalakulását – véli Révay –, hanem mindenekelőtt és legfőképpen az isteni hatalom (*Divina potentia*) idézte azt elő. A Királyság helyzete megszilárdult, területe megnövekedett, és az ország fejedelemségből királysággá vált. Emellett egy királyi koronaékszerrel (*Regium Diadema*) is gazdagodott, „mely az összes többi felségjelvény között alighanem a legdicsőbb [*praeclarum*] és a legszentesebb [*religiosum*]” – zárja a szerző ezt a részt.

Révay ezzel a magyarázattal a magyarság államformáját igazolta. A legitimáció azon az állításon alapul, hogy a magyarok csakis akkor tudnak eleget tenni Istentől rájuk ruházott küldetésüknek, ha a nemzet felett király uralkodik. A szerző azzal támasztotta alá állítását, hogy a magyarság önkéntes megkeresztelkedését követően egykor visszahullott a pogányságba.

Révay ezt követően a pápai ajándékozásról szóló közismert csodát ismertetve írja le a korona eredetét.<sup>94</sup> Ő is szól arról, hogy a szent ékességet VII. Benedek pápa(!) először Mieszko lengyel fejedelemnek ígérte.<sup>95</sup> Elbeszéli, hogy miután a lengyel fejedelem természetfeletti módon meggyógyult veleszületett vakságából, kereszténnyé tette és megszabadította országát a pogányság sötétségétől. Ezután – pontosan ugyanakkor, amikor István fejedelem – arra kérte a római pápát, hogy adjon neki és utódainak koronát és királyi címet. Isteni beavatkozás következtében a pápa az 1000. évben egy kettőskeresztrel együtt a magyar fejedelemnek küldte el a diadémot.

<sup>93</sup> Uo., 4.

<sup>94</sup> Uo., 5.

<sup>95</sup> Révay itt téved: VII. Benedek korábban élt (983-ban halt meg). BÓNIS felkiáltójellel utal rá: i. m., 55.

Az ajándékozás csodájáról szóló beszámolónak itt is ugyanaz a szerepe, mint a középkori krónikákban: az uralkodó és a dinasztia uralmának igazolása. Révay viszont megváltoztatja az egyik elem – és ezáltal az egész történet – jelentését azzal, hogy másként vélekedik a kettőskereszt ajándékozásának jelentéséről. Werbőczy, Berger és Jeszenszky korábbi leírásaiban a kereszt Magyarország keresztény mivolta és a királyság államformája között fennálló kapcsolat jele volt. Révay szándékosan nem említi a keresztnek ezt a politikai-vallási jelentését, hanem teljesen másképp magyarázza a szimbólum értelmét. Szerinte a kettőskereszt és annak sorsa a Magyarország történetében később bekövetkezett nyomorúság jelképe és előjele, hiszen az idők folyamán ez a kereszt maga is elveszett.<sup>96</sup> Saját értelmezését Jeszenszky Magyarország helyzetéről adott elemzésével hozza összefüggésbe, annak művéből idézve egy szakaszt, amelyben Jeszenszky Magyarországot (*Hungaria*) Nyomorországának (*Angaria*) nevezte.<sup>97</sup> Révay azt állítja, hogy a korona nem osztozott ebben a sorsban (*fatum*) a keresztel, mivel a korona maga minden nyomorúság ellenére csodálatos módon megmaradt a magyarság számára.

A szerző az 1000 körüli évek magyarországi és európai politikai helyzetének egybevetésével zárja a korona keletkezéséről szóló fejtegetését.<sup>98</sup> Ez a Bodin által ihletett összehasonlítás Berger művében nem szerepel. Révay úgy véli, hogy mindazok az események, amelyek egykor Európa-szerte végbementek, éppolyan csodálatosak voltak, mint a korona „születése”, és csak a szerző saját korának eseményeihez foghatóak. Számos nép tért akkoriban keresztény hitre, mint például a lengyelek, a dánok, és egész Észak-Európa. Ráadásul három államban (*politiae*) vagy birodalomban (*regna*) is pontosan egy időben jött létre a keresztény alkotmány (*constitutio christiana*). A Német-római Birodalom (*Imperium Romanum*) is ugyanekkor keletkezett. A szerző szerint ezeknek az államoknak a szövetsége által Európa még jobban szembe tudott szegülni az ellenséggel. Ezt követően Révay párhuzamot von a magyar korona és a Német-római Birodalom létrejötte között: azt állítja, hogy Ottó és Henrik császár hasonló intézményt hozott létre, mint a „mi szent koronánk”, hiszen a magyar királyhoz hasonlóan ennek

96 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 6. Révay művének egy 18. századi, későbbi kiadásában fűzték hozzá a szöveghez ezt a kereszttről szóló szakaszt. RÉVAY, *Brevis commentarius...*, in Johannes Georgius SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hung. Veteres ac genuini*, II, Viennae 1746, 451, lásd még 475.

97 Uo., forrásmegjelölés nélkül, a következő helyről származó idézet: Johann JESSENIUS, *Der Königlichen Majestät zu Ungarn / Matthiae des Andern dieses Namens / Krönung...*, in András VIZKELETY (szerk.), *Wolfhart Spannenberg Sämtliche Werke*, IV/2, Berlin-New York, 1982, 303 (a továbbiakban: JESSENIUS, *Der Königlichen Majestät zu Ungarn*).

98 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 6–7.

a Birodalomnak a császárat is az alattvalók – a választófejedelmek – választják meg, és ez az ország is éppen hatszáz éve virágzik.

Révay fejtegetésének e szakasza a korabeli Magyarország létjogosultságát hangsúlyozta. A szerző úgy érvel emellett, hogy rámutat a Német-római Birodalom és Magyarország története között két időszakban fennállt párhuzamra. Véleménye szerint Magyarország léte azért fontos Európa történelmé szempontjából, mert a magyarság védelmezi a keresztény közösséget a pogány oszmán veszélytől. A szerző ezenkívül Magyarországnak a Német-római Birodalomtól való függetlenségét is hangsúlyozza: együtt tárgyalja a két ország létrejöttének körülményeit és politikai karakterét (választott királyság), és kijelenti, hogy a történelmi egyezések miatt ez a két állam együtt jobban szembe tud szegülni a közös ellenséggel.<sup>99</sup> Azáltal, hogy az 1000. évben történeteket isteni csodaként mutatja be, Révay saját korának változásairól szóló mondanivalója is isteni igazolást nyer.

Figyelemre méltó, hogy István uralkodásának leírása után Bergerhez hasonlóan Révay is előreugrik az időben. Ezáltal mindkét szerző a korai magyar történelem olyan fontos eseményeit hagyja figyelmen kívül, amelyeket más könyvekben mindig megemlítenek a koronával összefüggésben. Az első ilyen esemény István fiának, Imrének rövid élete és korai halála, valamint az apa és fia szentté avatása; a második pedig a „korona felajánlása” Szűz Máriának, akit ettől fogva „Magyarország patrónájának” tekintettek. A két történet elhagyásának az a magyarázata, hogy ezek a témák, amelyekkel a katolikus egyház hatalmát és az országon belül elfoglalt pozícióját akarták legitimálni, az 1600-as évek óta mind fontosabb szerepet játszottak az ellenreformáció irodalmában.<sup>100</sup> Révay és Berger inkább az 1608. évi politikai megegyezés igazolására törekedett, amely éppenséggel a katolikus egyház közéletben (*respublica*) játszott szerepét és hatalmát korlátozta a protestáns rendek javára.

Révay az István után következő királyok uralkodása alatti zavaros viszonyok leírásával folytatja fejtegetését Péter király korától kezdve. Ennek a korszaknak az uralkodói közül csaknem valamennyit rossz színben tünteti fel. Az említett királyok kedvezőtlen hatással voltak a korona sorsára azáltal, hogy nem tisztelték azokat a törvényeket és szokásokat, amelyek ehhez a jelképhez kötődtek. A felvonultatott történelmi

<sup>99</sup> BENE Sándor, A történelmi kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmétörténetben – A kora újkori modell, *ItK*, 105(2001), 301–302.

<sup>100</sup> A Mária-toposszal kapcsolatban lásd KNAPP Éva–TÜSKÉS Gábor, Magyarország – Mária országa, *ItK*, 2000/5–6, 573–602.



példák célja az volt, hogy általános képet fessenek a rossz uralkodók vétkeiről. Ennek megfelelően Révay erkölcsi tanítása úgy szól, hogy egy rossz uralkodó nem tiszteli a koronát, s ezáltal kárára van a nemzet jólétének. Bár példázatainak egy részét Bergertől veszi, az ő könyve Berger művénél részletesebben tárgyalja azokat, és hangsúlyosabban közvetíti a szerző erkölcsi mondanivalóját.

Révay a korona sorsának (*fortuna*) ismertetésével kezdi ennek az időszaknak a leírását. A fiatal királyság felségjelvényét a szerző szerint már bölcsőjében (*cunabula*) próba elé állította a sors. Ezt annak az eseménynek az említésével mutatja be, amikor a trónkövetelő Aba elrabolta a koronát, majd elűzte az országból I. István rokonát, Pétert. Az elűzött király III. Henrik német császárhoz fordult, hogy visszaszerezze a koronát. A császár meghallgatta kérését, fegyveresen betört az országba, és megszerezte a felségjelvényt. Ahelyett azonban, hogy megtartotta volna magának, visszaadta a koronát Péternek, és trónra emelte őt.

E történelmi példázatok a királyok bűneinek illusztrálásán kívül a Magyar Királyságnak a német császártól való függetlensége kifejezését is szolgálják. A szerző erkölcsi mondanivalója az volt, hogy egy jó császár tiszteletben tartja a Királyság szuverenitását azáltal, hogy kimutatja tiszteletét a legitim magyar király iránt. Egy rossz uralkodó ezt nem teszi meg, s ezért Isten megbünteti. Révay ezáltal azt sugallja, hogy a magyar korona jelentése fontosabb, mint a német császár hatalma. Ahogy Berger a keresztről alkotott fikciójában a Habsburg császár cselekedeteinek megítélését magyarországi uralkodásától tette függővé, úgy hozta összefüggésbe Révay is a német uralkodó és a korona sorsát, vagyis a Királyság szuverenitása iránt tanúsított tiszteletet.

Révay tehát egy III. Henrik német császárról alkotott pozitív véleménynyel kezdi a következő történelmi példázatot (*exemplum*), mivel – amint az fenti cselekedetéből kitűnik – a császár kellő tiszteletet tanúsított a korona szentsége iránt. A császár „múlhatatlan emlékezetet és dicsőséget érdemelt ki, mert megóvta a szent korona méltóságát [*decus*]”.<sup>101</sup> A „korona méltóságának megóvásában” szerinte az is szerepet játszott, hogy a császár ismét trónra emelte a törvényes királyt, és érintetlenül hagyta a Királyságot. Révay szembeszáll azokkal a szerzőkkel, akik azt állítják, hogy Magyarország a Német-római Birodalom hűbérévé vált, és a császár adófizetésre kényszerítette. Révay szerint a császár cselekedetét a korona mennyei (*coeleste*) és szent (*sacro sancta*) mivolta iránti tisztelet diktálta, amelyet a császár szavai szerint nem

101 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 8.

szabad csellel vagy fegyverrel megsérteni.<sup>102</sup> Ez a magyarázat a kíváncsú uralkodói erényekről szóló erkölcsi példázat szerepét játszotta, amint ez a Péter királyról szóló történetből is kiderül, aki később I. András király erőszakos cselekedetei miatt nemcsak hatalmát veszítette el, hanem életét is. I. András király sorsa Révay szerint figyelmeztetés a többi király számára. Ezért ezt a szakaszt a fejedelmi erényekről szóló üzenettel zárja: „...úgy illik, hogy mindenki, aki az országok és államügyek kormányánál ül [...] mértékletesen éljen az istenség által neki engedett hatalommal, ne kövessen el semmit gőgösen, semmit méltánytalanul, semmit meggondolatlanul, semmit erőszakosan, félje az Istent, aki nem irgalmaz a bűnösnek.”<sup>103</sup>

A következő példázatban Révay hasonló figyelmeztetést intézett a császárhoz is, utalva arra, hogy később rossz híre kerekedett, amikor ismét betört Magyarországra, és megpróbálta elűzni I. Andrást, valamint el akarta rabolni a koronát.<sup>104</sup> I. András sikeresen ellenállt a császári csapatoknak. Révay szerint „a király csupán az ártatlantól való félelemmel és a korona szentségével győzte le a császárt”. A szerző a korona győzelmének (*victoria*) nevezi, hogy megvédte a királyt és Magyarországot az ellenségtől. A korona megvédte azt az uralkodót, aki tiszteletet tanúsított a felségjelvény szent volta iránt, de megbüntette azt, aki megsértette szentségét.

A korona győzelméről (*victoria*) szóló elmélet Révay számára ismét Magyarország függetlenségének és integritásának hangsúlyozására szolgál. Aki megsérti a királyt, a koronát vagy az országot, azt a korona által Isten megbünteti. A „korona büntetését” a következő példa segítségével (*exemplum*) magyarázza a szerző. Lipsius *De Constantia* (1584) című művében kifejtett elképzeléseivel egybehangzóan a korona szent mivoltának megsértéséért isteni jóváhagyás alapján a „hasonlóval való viszonzás törvényének” (*lex talionis divinitus rata*) megfelelő büntetés jár.<sup>105</sup> Révay egy András királyról szóló anekdotával szemlélteti ezt a büntetést. András felszólította Bélát, hogy válasszon a királyi hatalmat jelképező korona és a fejedelmi hatalmat megjelení-

<sup>102</sup> Uo., 9.

<sup>103</sup> Uo.

<sup>104</sup> Uo., 10.

<sup>105</sup> Justus LIPSIUS, Az állhatatosságról, in TARNÓC Márton (szerk.), *Laskai János válogatott művei. Magyar Justus Lipsius*, Bp., 1970, 1. könyv, X. rész, 86–87. Schödel is összevetette ezzel kapcsolatban Lipsius és Révay eszméit: Martinus SCHÖDEL, *Cum Deo. Disquisitio Historico-Politica, De Regno Hungariae...*, A4v, K1v–K2r, L4v–M1r. Lásd még TESZELSZKY, Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról, in BITSKEY István–FAZAKAS Gergely Tamás (szerk.), *Humanizmus, religio, identitástudat*, Debrecen, 2007, 106–114. Schödel munkája a legjobb forrás Révay és Lipsius eszméinek kapcsolatáról, mert pontosan mutatja, honnan vette át Révay Lipsius gondolatait.

tő kard között.<sup>106</sup> Béla a kardot választotta, de nem sokkal később apósa, Boleszláv lengyel király segítségével elrabolta a koronát és elfoglalta az országot. Révay kijelenti, hogy Péter, I. András és Béla király sorsából meg lehet tanulni: „megdönthetetlen törvény, hogy a bűn mindig ugyanazon bűn által bűnhődik.”<sup>107</sup> Az, aki idegenek segítségével elrabolja a koronát, és letaszítja trónjáról a törvényes királyt, ugyanúgy fogja befejezni életét, mint áldozata. Révay az esemény alapján azt az erkölcsi tanulságot vonja le, hogy a király bűnére mindig a szent korona büntetése (*vindicta sacrae coronae*) a válasz.

A koronától származó büntetésről (*vindicta*) alkotott elképzelés Révay szemében újabb jele volt annak, hogy Isten közvetlenül befolyásolja a király és az ország sorsát. Természetfeletti jellegéből adódóan ez a büntetés a földi törvények fölött áll: még ha egy királyt törvényes uralkodónak tartanak is alattvalói, Isten elveheti tőle a koronát, vagy egy másik trónkövetelő által letaszíthatja őt a trónról. Révay az isteni bosszú működését egy 11. századi esemény leírásával szemlélteti. Péter halála után Salamon tekintették törvényes királynak, de ez a király Isten titkos akaratából bűnhődött vétkei miatt:<sup>108</sup> idegen csapatok élén rontott saját hazájára (*patria*), és a koronát a német császár segítségével szerezte meg magának. A szerző a bűnös király jövőbeni büntetésének isteni jeleként tekinti, hogy a pécsi székesegyház a törvényesen királlyá választott Salamon koronázását követően leégett. Állítása szerint ez az esemény kétségtől azzal volt összefüggésben, hogy Salamon testvére vérenek kiontásával, a polgárháborúval és féktelen hatalomvágyával megsértette a koronát.<sup>109</sup> Nem sokkal ezután Salamon legyőzte bátyja, Géza, és a korona az ő kezére került. Révay korának olvasóközönsége számára nem került nagy fáradságba észrevenni a párhuzamot Salamon és Géza uralkodásának fenti (és ezután következő) leírása és Rudolf uralkodása, valamint Rudolf és Mátyás főherceg testvérviszálya között. Mind Salamon, mind Rudolf idegen csapatokkal támadt szülőföldjére, polgárháborút robbantott ki és a magyar rendek véleménye szerint megsértette a koronát.

A magyar királyok és a német császárok bűneinek felsorolása után a szerző a jó és erényes király képét festi, Géza és (Szent) László király uralkodását állítva példaként (*exemplum*). A két uralkodó életéről szóló legendákban hőstetteikre irányul a figyelem, Révay azonban

<sup>106</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 11.

<sup>107</sup> Uo., 12.

<sup>108</sup> Uo., 13.

<sup>109</sup> Uo., 14.

inkább azt veszi szemügyre, hogyan kormányozták az országot. Mivel pedig Géza és László koronával kapcsolatos cselekedetei a szerző szerint bizonyos egyezéseket mutatnak a II. Mátyás által véghezvitt tettekkel, Révay az egykori uralkodóknak azokról a cselekedeteiről tudósít, amelyekben a II. Mátyástól is elvárt erények mutatkoznak meg. Ez a kapcsolat kivált könyvének harmadik szakaszában kerül előtérbe. A mű első és második része tehát bevezetésként szolgál II. Mátyás uralkodásának tárgyalásához, valamint azokhoz az intelmekhez, amelyeket a szerző az uralkodóhoz és a rendi nemzethez intéz.

Révay ezt a részt azzal az állítással kezdi, hogy a jó király eljövételét isteni jel előzi meg. Géza „nemcsak e szerencsés győzelem jegyében nyerte el a királyságot, hanem csoda folytán, égi jóslattal is”.<sup>110</sup> Géza fivére, László előtt egy látomásban égi angyalok jelentek meg, akik testvére fejére tették a koronát. Ez a csodás esemény a szerző számára a legtekintélyesebb érv az égi és a földi uralom között fennálló kapcsolatra, amely a korona szent volta által jut kifejezésre. Véleménye szerint ez az esemény azt mutatja, hogy a korona szentsége következtében összefüggés van a mennyei gondviselés (*coelestis providentia*), a király jámborsága (*pietas regis*) és az ország boldogulása (*felicitas regni*) között.<sup>111</sup>

Révay úgy magyarázza meg olvasóinak ezt az kapcsolatot, hogy Gézát és Lászlót mint példaszerű magyar uralkodókat mutatja be. Szerinte ezek a királyok tisztelték a korona szent voltát, és ezáltal jó szerencsét hoztak országukra. Így tudta Géza megbékéltetni a birodalmat, és így nyerte el cselekedeteiért a Nagy (*magnus*) melléknevet.<sup>112</sup> Géza utóda, László még fivérénél is jobban megfelelt a kiváló uralkodóról alkotott képnek, ezért az „Isten kedveltje” jelzõt kapja a szerzõtől. László rendelkezett a király számára szükséges valamennyi erénnyel. Révay azt írja, hogy „amilyen ritka László jámborsága [*pietas*] és páratlan szerénysége [*singularis modestia*], oly nagy dicsőséget érdemel az utókor szemében.”<sup>113</sup>

László jámborságát és szerénységét a szerző a király számos cselekedetének felsorolásával illusztrálja. A „páratlan szerénység” mindjárt László királlyá választása alkalmával megmutatkozott. A választás közakarattal és egybehangzó szavazással (*communi consensu atque voto res declaratur*) történt, de László „ezt a méltóságot sokáig állhatatosan visszautasította, és azt sem tűrte, hogy Salamon életében fejét

<sup>110</sup> Uo.

<sup>111</sup> Uo.

<sup>112</sup> Uo.

<sup>113</sup> Uo.

a szent felségjelvénnnyel ékesítsék.”<sup>114</sup> Később azonban – mivel a magyar nemesség Salamon iránt megkeseredett szívvel buzgón kérlete, hogy uralkodjon az országon – megengedte, hogy hercegi címmel kormányzóvá emeljék. Révay azzal magyarázza ezt a szerénységet, hogy kijelenti: László azon a véleményen volt, hogy „a királyi méltóság [*dignitas*] teljessége nem a trónban rejlik, hanem a jeles és dicséretes tettekben”.<sup>115</sup> Ez a leírás is utalás lehet II. Mátyás uralkodásának kezdetére, mivel először ő is kormányzó volt, és csak később választották királlyá.

Révay László legfontosabb erényei közé sorolja a korona iránti alázatát. Ez a király „teljes kegyelettel és vallásossággal ápolta, tisztelte a koronát”, és „nagy felelősséggel fogadta a jogart”.<sup>116</sup> Érdemei által László elnyerte a gondviselés támogatását, és boldogságot hozott az országra. Révay úgy mutat rá László érdemeire, hogy leírja Salamonnal, az elűzött királlyal való folyamatos ellentéteit. Ebben a példában is fel lehet fedezni a Habsburgok között dúló testvérviszályhoz kapcsolható hasonlóságot, amely csak 1612-ben, Rudolf halálával ért véget.

A következő szakaszban újabb egyezésre derül fény László és II. Mátyás sorsa között. Amikor László észrevette, hogy az elűzött király zavargást kelt az országban, és idegen csapatokkal támad saját hazájára, visszaél az ő jó szándékával és szerénységével, arra az elhátározásra jutott, hogy szembeszáll a törvényes királlyal. A szerző hangsúlyozza, hogy Lászlót nem a saját jóléte miatti aggodalom sarkallta erre a cselekedetre, hanem a nemzet (*gens*) és a haza (*patria*) sorsáért érzett felelősség. László végül is győzelmet aratott Salamon felett, a polgárháborúnak békekötéssel vetett véget, és egész Dalmáciát és Horvátországot vérontás nélkül „megszerezte a korona és a magyar uralom számára”.<sup>117</sup> A szerző szándéka az ideális király bemutatásával is az volt, hogy igazolja Mátyás főherceg hatalomátvételét. A fejtegetés későbbi részében Révay hasonlóan értékeli Mátyás főherceg hatalomátvételének erőszakmentességét, és ezzel együtt az uralkodónak a rendi nemzet és a haza érdekében véghezvitt cselekedeteit.

<sup>114</sup> Uo., 15.

<sup>115</sup> Uo. Ez a gondolat Révay végrendeletében tér vissza. RÉVAY, Valedictio Morituri, in HRABECIUS, D.O.M.A. *Oratio Funebris In solennibus exequiis Spect. ac Mag. Dni Petri de Reva, supremi ac perpetui Comitatus Comitatus Thurocen... Habita in loco sepulturae Ejusdem & Majorum, in templo Martinopolitano... 17. Julij. Anno 1622... Adjuncta est Valedictio Eiusdem Dni Petri de Reva, ... morituri, Cassoviae 1623, K.*

<sup>116</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 15.

<sup>117</sup> Uo., 16.

Miután Révay ismertette az eszményi királyok uralkodásának időszakát, ismét egy törvénytelen uralkodó kormányzásáról szóló leírás következik. Ez alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy kifejtse elméletét arról, hogy mi történik a koronával és a nemzettel a politikai nyugtalanság idején. A „korona szenvedéseinek” Bergertől kölcsönzött gondolatát felhasználva egy olyan nemkívánatos állapotot ábrázol, amelyben egy törvénytelen király szenvedést okoz a koronának.<sup>118</sup> A szenvedések oka a szent korona tiszteletének (*cultus sacrae coronae*) elhanyagolása, mivel a Lászlót követő bűnös királyok nem tartották tiszteletben a korona által képviselt politikai erkölcsöt. Révay azt állítja, hogy e királyok legnagyobb bűne a zsarnokság, amely különböző fondorlatokkal jár együtt. A közerkölcsnek (a „korona gyötrelmeinek”) a király helytelen cselekedetei miatt bekövetkező pusztulása a közjó (*bonum publicum*) sérelmét okozza, és az országban fennálló összhang megromlásához vezet.<sup>119</sup> A szerző úgy véli, hogy a korona sorsa ebben a helyzetben egy viharos tengeren hánykolódó hajóéhoz hasonlít.<sup>120</sup>

A szerző eleddig természetfeletti jelentéssel rendelkező tárgyként írta le a koronát. Ettől kezdve „cselekvő személyként” állítja be – éppúgy, ahogyan hőskölteményében Berger. Révay a megszemélyesített koronát a „haza megmentőjeként” állítja a nyilvánosság elé. A „megmentés” fogalmát a nemzet (*gens*), a korona tisztelete (*cultus*) és a korona felsége (*maiestas* – itt ’szuverenitás’ értelemben) között fennálló kapcsolat kifejtésével magyarázza.

Révay így jellemzi a rossz királyt: olyan uralkodó, aki kárt okoz a köz javának (*bonum publicum*). De „senkinek sem kell félnie attól, hogy a gonosz királyok gyalázatot hoznak a közre, mert a korona felsége [*maiestas*, ’szuverenitás’] által romlatlanul megőrzi a nemzet szabadságát [*libertas gentis*]”.<sup>121</sup> Ez a védelem azt jelenti, hogy amíg a nemzet (*gens*) ápolja a korona tiszteletét (*cultus*), addig a korona felsége (*maiestas*) védelmébe veszi a nemzetet. Ebből következik, hogy a nemzet (*gens*) felett közvetlenül a korona felsége (*maiestas*) uralkodik. Ha a nemzet önként aláveti magát a korona által képviselt jognak és erkölcsnek, akkor visszatér az országba a nyugalom és a rend, az ország megmenekül az ellenség támadásától és védelmet nyer, területe pedig gyarapszik. Továbbá kijelenti, hogy a korona „szentségével és felségével [*maiestas*] győzte le vagy tartotta féken az ellenséges nemzeteket”.<sup>122</sup>

<sup>118</sup> Uo., 17.

<sup>119</sup> Uo.

<sup>120</sup> Uo.

<sup>121</sup> Uo.

<sup>122</sup> Uo.

A korona felségéről (*maiestas*) alkotott elképzelés szerepe, hogy igazolja „a nemzet romlatlan szabadságának” eszméjét. Révay a koronának a magyarság felett gyakorolt hatalmát a felség (*maiestas*) fogalma által jeleníti meg. Ez az elképzelés ugyanakkor azt is magában foglalja, hogy a nemzet (*gens*) képes önmagát kormányozni, hiszen a korona felsége (*maiestas*) azt jelenti, hogy a nép a korona tiszteletének (*cultus*) ápolása révén meg tudja védeni saját „romlatlan szabadságát” egy rossz király kormányzása ellenében. Mivel a korona tisztelete (*cultus*) azt jelenti, hogy mind a népnek, mind a királynak azokhoz a törvényekhez és szabályokhoz kell tartania magát, amelyeket Isten a koronán keresztül nekik adott, következésképpen a magyar nép a korona által szabott politikai erkölcs határain belül független az uralkodótól. Abból pedig, ahogy a szerző történelmi példákra alapozva megfogalmazza ezt az erkölcsöt, az következik, hogy a korona felségének (*maiestas*) eszméje révén Révay bizonyos mértékig függetlennek tekinti a magyar nemzetet.

E gondolatra építve a szerző a rendi nemzet szuverenitásáról szóló elméletet alkot, amelyet „koronafikciója” által tesz hitelessé. Mivel elképzelései a magyar nép bizonyos meghatározott jellemvonásain alapulnak, a magyarság identitását használja fel politikai nézeteinek igazolására. Ebből következően Révay a rendi nemzet szuverenitásáról alkotott kora újkori nézet helyességét a magyarság identitásának bemutatásával bizonyítja. A nemzet identitása ezáltal a rendi nemzet szuverenitásáról szóló elképzelés igazolásaként működik. A korona jelentése határozza meg azokat az elveket, amelyek eldöntik, hogy egy király legitim uralkodó-e vagy sem. Ha a nemzetet törvénytelen uralkodó kormányozza, akkor a rendi nemzetnek bizonyos mértékig joga van a szuverenitásra.

Révay azáltal, hogy a korona felségének (*maiestas*) eszméjét egy megszemélyesített tárgyhöz kapcsolja, főszerepet ad a koronának a magyar történelemben. Ez az oka annak, hogy a következő részben nagyobb figyelmet szentel a korona sorsát érintő olyan eseményeknek, mint amilyen például a felségjelvény többszöri elrablása. Egyúttal különbséget tesz a *diadema* (a korona mint tárgy), az *insigne regium* (a korona mint a királyi hatalom jelképe), valamint a *sacra corona* (a természetfeletti erő értelmében vett korona, amely a rendi nemzet szuverenitásának eszméjével áll kapcsolatban) között. Révay, a koronaőr, a III. István király uralkodása alatt bekövetkezett zavargások leírása során magyarázza meg a kifejezések közötti különbséget.<sup>123</sup> Miközben

<sup>123</sup> Uo.

III. István hadjáratot vezetett Dalmácia ellen, fivére, László, néhány elégedetlenkedő nemes segítségével elrabolta a koronát (*diadema*), mivel azt gondolta, hogy ezáltal az országot is könnyen megszerzi, és királlyá fogják koronázni.

Révay kijelenti, hogy a törvényes királynak józan ítélőképességgel és államférfiúi bölcsességgel (*prudentia*) kell rendelkeznie.<sup>124</sup> Itt egyértelműen párhuzamot von a múlt és a jelen eseményei között. III. István engedett testvére örültségének, és, mint egy tapasztalt hajós, kivárta, amíg elül a vihar. Isten, aki a trónra emeli a királyokat, és őrzi a koronát, nem hagyta büntetés nélkül ezt a vétket. A bűnös rossz véget ért, a korona azonban ismét rossz király kezére került, és a törvényes király viszontagságai újrakezdődtek. A szerző itt Senecát idézi, aki azt írta, hogy az istenek próbára teszik a jó embereket.<sup>125</sup> Révay azzal a kijelentéssel magyarázza ezeket a nehézségeket, hogy „Isten nem irgalmaz a királyoknak és a méltóság felsőbb fokán állóknak sem, nehogy véletlenül túl sokat tulajdonítsanak szerencsájüknek, vagyonuknak, hatalmuknak, és elbázzák magukat”.<sup>126</sup> Végül a jó ügy győzedelmeskedett, és az uralkodó visszakapta királyi jelvényeit (*insignia regia*), ez azonban csak a szent korona (*sacra corona*) segítségével történhetett. Isten a korona természetfeletti hatalma által megoltalmazza azt az uralkodót, aki szelíd, jámbor és igazságos, és törődik alattvalói jólétével.<sup>127</sup> E példázatok szerepe a rendi nemzet szuverenitását illetően korábban felvázolt politikai elmélettel függ össze. Révay ezt követően egy sor olyan példát említ, amelyek feladata, hogy hitelesebbé tegyék a korábban említett politikai elméleteket. Ezekből a példákban is az derül ki, hogy a király uralmának legitim volta az uralkodónak a korona képviselte erkölcs iránti tiszteletétől függ. Mivel ehhez az erkölcshez kötődnek a szabadságjogok is, a szerző ezáltal megint csak a nemzet (*gens*) politikai törekvéseit és az 1608. évi alkotmányt legitimálja.

Révay ezután Bodin módszerét követve összehasonlítja a magyar koronaékszer jelentését a császári és a királyi hatalom más európai felségjelvényeinek jelentésével. A császári és a magyar korona közötti különbséget úgy érzékelteti, hogy ismerteti a két koronának a birodalmak trónviszályaiban játszott szerepét. A magyar testvérviszály Imre király uralkodása idején (1196–1204) következett be.<sup>128</sup> A király öccse, András herceg magának akarta megszerezni a trónt. Amikor a két test-

<sup>124</sup> Uo., 18.

<sup>125</sup> Uo. Lásd L. Annaeus SENECA, *De providentia*, I, 6.

<sup>126</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 18.

<sup>127</sup> Uo., 19.

<sup>128</sup> Uo.



vér seregei szemben álltak egymással, a törvényes király letette fegyverzetét, és teljes királyi díszben, fején a szent koronával, kezében a jogarral szállt szembe az ellenséges csapatokkal. Révay szerint a herceg és katonái annyira a hatása alá kerültek e látványnak, hogy bocsánatért könyörögtek, és letették a fegyvert.

Révay ezt az eseményt egy olyan esettel veti egybe, amely a német császár udvarában történt. Elbeszéli, hogyan szerezte meg V. Henrik a hatalmat apjától, IV. Henriktől. A trónon ülő császárra fiának követi rárontottak, hirtelen elragadták tőle a koronát és a jogart, majd fiára ruházták a császári hatalmat. Ez a történet szolgáltat alapot a szerző számára ahhoz, hogy összehasonlítsa egymással a császár és a magyar király felségét (*maiestas*). Az eseményekből szerinte az derül ki, hogy a magyar király, András, nagyobb tiszteletet tanúsított a királyi felség iránt, mint V. Henrik a császári felség (*maiestas*) iránt.<sup>129</sup> A különbség oka Révay szerint az, hogy a magyar királyt szentnek és sérthetetlennek (*sacrosanctus ac inviolatus*) tekintik, mivel felsége (*maiestas*) a magyar korona (*corona nostra*) szentségéből és tiszteletéből (*cultus*) fakad.<sup>130</sup> Guti Ország Mihálynak, Magyarország nádorának Bonfininál szereplő szavait idézi fel: „a szent felségjelvénnel koronázott királyt, még ha valami otromba vadállat volna is, súlyos bűn nélkül nem lehet megsérteni.”<sup>131</sup>

Révay a két korona itt felvázolt jelentésbeli különbségével is saját politikai elméletét akarja alátámasztani. Véleménye szerint a magyar királyok nem mindenhatók, szuverenitásukat azonban a korona szentségéből merítik. Hogy meg tudják-e tartani királyi hatalmukat, attól függ, ápolják-e a korona tiszteletét (*cultus*). Mivel egy korábbi szakaszban már leszögezte, hogy bizonyos mértékig ebben a tiszteletben (*cultus*) gyökerezik a rendi nemzet szuverenitása is, egyúttal a rendi nemzet politikai jogairól alkotott elképzeléseinek helyességét is bizonyítja.

A szerző az előző példázatoknál alkalmazotthoz hasonló érvelést folytat, amikor a római császári hatalom legitimációját tárgyalja. Kijelenti, hogy a Római Birodalomban a koronának semmiféle szerepe sem volt, a császár pedig az *Augustus* ('felséges') címből merítette uralkodói hatalmát. Flavius Vegetius Renatust idézi, aki szerint miután a császár felvette az *Augustus* címet, úgy kellett neki engedelmeskedni,

129 Uo., 20.

130 „...à Religione fortisan & veneratione Coronae nostrae, à qua Regem Maiestatem suam accipere ab illa sacro sanctum ac inviolatum habire credimus.” Uo.

131 „...coronatum sacro Diademate Regem, vel si bellua foret, nunquam sine magno laedi posse scelere.” Uo., 20–21. Révay téved, amikor Garai Miklóst ír. Vö. könyvünk I. fejezetének 98. jegyzetét: „Akit a szent koronával koronázva látsz, imádd, szentséges királynak tekintsd és tiszteld, ha ökör volna is.”

mint egy istenségnek. Ez az idézet is azt bizonyítja, hogy a magyar korona egyedülálló és különleges. Révay e példázatokkal egy olyan tételt bocsát útjára, amely a Berger által a keresztről szóló műben megfogalmazott elképzeléshez hasonlít, s amelyet már a III. fejezetben is tárgyaltunk: a magyar korona a Habsburg uralkodó császári hatalmát biztosító isteni legitimáció legfontosabb jele.

Az uralkodói címekről és koronákról adott rövid áttekintésében a szerző a rendi nemzet szuverenitásának korábban megfogalmazott tételét igazolja. Ha a korona jelentésének van a legnagyobb jelentősége a Habsburg császár hatalmát biztosító isteni legitimáció szempontjából, és ha ezáltal a császár hatalma attól függ, hogyan kormányozza Magyarországot, akkor ez azt jelenti, hogy a rendi nemzet a korona tiszteletével (*cultus*) összefüggő politikai koronajelentés által bizonyos mértékű szuverenitással rendelkezik. Ahogy Berger a keresztfikcióval, úgy a koronáról alkotott képpel Révay is a magyar rendi nemzet jogait védelmezi.

Révay a nép vétkei ismertetve tárgyalja a rendi nemzet szuverenitásának korlátait. Azt állítja, hogy a korona szuverenitása saját népe ellen is irányulhat, mivel a korona felségének (*maiestas*) megsértése csak az egész nép megsemmisítésével tehető jóvá. A korona felségének sérelmét az alattvalók és az uralkodó vétkei együttesen okozták. Révay a vétkekre a nép nagyravágyásának leírásával ad példát. A nagyravágyás szerinte a társadalom mérgezője vagy rákfeneje, mert egymás ellen fordítja azokat az embereket, akik természetből fogva arra születtek, hogy támogassák egymást, most azonban hagyják, hogy a hatalomvágy vezesse őket, és nem törődnek a korona szentségének méltóságával (*religionis huius Coronae autoritas*).<sup>132</sup>

### Az Aranybulla

A következő részben a korona, a király és az alattvalók közötti hatalommegosztásra tér ki a szerző. A vizsgálódás kiindulópontjául II. András király uralkodása szolgál, amely egy nyugtalan időszak után következett. Ez a király Révay szerint jó és igazságos uralkodó volt, aki a szent város, Jeruzsálem és a Szentföld visszaszerzéséért folytatott küzdelmével szerezte hírnevét.<sup>133</sup> Erényei a korona iránt tanúsított tiszteletében is megnyilvánultak, amit a szerző egy koronával kapcsolatos szertartás leírásával ábrázol: „András fegyveresen, riadó kürtök és csa-

<sup>132</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 22.

<sup>133</sup> Uo. A „Jeruzsálem királya” címet is viselte.

tarendben álló seregek között kért bocsánatot a koronától elődeinek gonosz tetteiért” – írja.<sup>134</sup> A király cselekedeteinek és erényeinek leírása vezeti be II. András legfontosabb uralkodói döntését, amit Révay szerint ugyancsak András koronatisztelete ihletett. A király rendeletet, vagyis alkotmányt (*Axioma Regia*) bocsátott ki, amelyet az ország azonnal és közakarattal elfogadott – mondja Révay.<sup>135</sup> Ezáltal II. András a szerző szavai szerint „öregbítette Magyarország szabadságát [*libertas*], a nemességet nevezetes kiváltságokkal ajándékozta meg, melyekre hazai szokás szerint Magyarország minden királya felelős.”<sup>136</sup> Révay alkotmányon a II. András által 1222-ben kibocsátott Aranybullát (*Bulla Aurea*) érti, amelyben rögzítve vannak a rendek előjogai és szabadságai, többek közt a törvénytelenül uralkodó királynak való ellenállás joga.<sup>137</sup> Az Aranybullának ezt a szakaszát Werbőczy többször idézi törvénykönyvében, de más jogi szövegekben is találunk rá hivatkozást. A rossz királynak való ellenállás jogáról szóló záradék emellett egyike volt azoknak az érveknek is, amelyekkel a Bocskai-felkelés jogosságát igazolták.<sup>138</sup>

Az Aranybullára való eskütétel a koronázási szertartás része volt, és a rendek, valamint a király politikai igényei között létrejött kompromisszumot jelenítette meg. A szertartás folyamán az eskü tartalma legitimálta a királyi hatalmat és a rendek előjogait. II. András király valójában a nemesség követelésére bocsátotta ki ezt a bullát, amelynek bevezető szövegében ugyanakkor Magyarország első királyának uralkodásától eredeztetik a nemesi szabadságjogok születését.<sup>139</sup> Ezeket a történelmi tényeket egyáltalán nem említi a 17. századi szerző, és pedig nem ok nélkül. Azáltal, hogy az Aranybulla létrejöttét úgy mutatja be, mint annak folyományát, hogy a király tisztelettel viseltetik a korona iránt, Révay úgy tünteti fel ezt az eseményt, mintha a nemesség szabadságjogait maga Isten erősítette volna meg. A szerző Magyarország szabadságának eszméjét nem egy szent király személye által igazolja – úgy, ahogyan ez egyébként az Aranybullában történt –, hanem a korona szentségéről alkotott saját elképzelésének megfelelően. „Magyarország szabadságának” eszméje ezáltal a rendek előjogaival válik egyenlővé, és az eszmét a szent korona jelentése legitimálja.

134 Uo., 22.

135 Uo.

136 Uo., 23.

137 HÓMAN-SZEKFÜ (szerk.), *Magyar történet*, I. Bp., 1935, 491–497.

138 BENDA, Habsburg-politika és rendi ellenállás, *Történelmi Szemle*, 1970, 425; Uó, *Le droit de résistance de la bulle d'or hongroise et le Calvinisme*, in KÖPECZI–H. BALÁZS (szerk.), *Noblesse française, noblesse hongroise: XVIe–XIXe siècles*, Bp., 1981, 155–161.

139 HÓMAN-SZEKFÜ (szerk.), *i. m.*, I, 492. Lásd még: *Szent István király intelmiei Imre herceghez*, ford. KURUCZ Ágnes, Bp., 1993, IV: A főemberek és vitézek tiszteletéről, 4.

A részletes leírás célja, hogy a szerző kapcsolatot teremtsen az 1608. és az 1222. évi események között. Ez a kapcsolat a rendek és a király között megkötött, politikai kompromisszumot tükröző megegyezésen alapul, amelyben a király megerősítette a rendi nemzet jogait, valamint a saját uralkodói hatalmát körülhatároló alkotmányt. Révay az egykori és a saját korában lejátszódott események közötti összekötő kapcsként, valamint az uralkodó és a rendek közötti politikai kompromisszum igazolójaként ábrázolja a koronát. Véleménye szerint a király és a rendek által 1608-ban és 1222-ben megkötött egyezségeket a „korona iránti tisztelet” sugallta, és ezáltal azokat valójában az égiek szentesítették. Ugyanakkor a nemzet (*gens*) szabadságát kimondó Aranybullára való utalással a rendi nemzet szuverenitásáról alkotott elképzelésnek is történelmi alapot ad.

### *A korona győzelme: „triumphalis corona”*

Révay a következőkben azt taglalja, hogy milyen jelentőségük van ezeknek az eszméknek Európa és a kereszténység számára. Ezt a korona győzelmének (*victoria*) leírásával teszi, aminek alapja szintén a felségjelvény megszemélyesített ábrázolása. A téma kiindulópontjának az 1241–1242. évi eseményeket tekinti, amikor a tatárok IV. Béla király uralkodása alatt betörték Magyarországra.

Révay csodának tartja, hogy a korona a harcok közepette is sértetlenül maradt, és az isteni oltalomnak tulajdonítja ezt az eseményt. Kijelenti, hogy a koronát csakis apostoli koronának (*apostolica corona*) lehet nevezni, mert egyedül az apostolok módján és példájára állhatott ellen a tatárok pogány és vad népének.<sup>140</sup> A korona győzelmet aratott, és „amikor az istenség elűzte, megfuttatta a barbárokat, a diadalmas korona [*triumphalis corona*] fényes hadi dicsőséget szerzett”.<sup>141</sup> Révay – a kereszt Berger művében leírt szerepéhez hasonlóan – a pogány tatárok felett aratott győzelem jelképeként mutatja be a koronát. A tatárjárás leírása és a diadalmas korona képe tűnik az elbeszélés legkevésbé meggyőző részének. Révay nem világítja meg kellően, hogy milyen szerepet játszott a korona ezekben az eseményekben, ami nem csoda, hiszen a tatárjárás időszakáról szóló krónikákban a korona szóba sem kerül.<sup>142</sup> A szerző a tatárok elleni küzdelem leírásában az apos-

<sup>140</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 24.

<sup>141</sup> Uo.

<sup>142</sup> ROGERIUS MESTER például nem említi a koronát ebből az időszakból származó *Siralmas ének* (*Carmen miserabile*) című művében (HORVÁTH János és ZSOLDOS Attila ford., Bp., 2001, 399–441).

toli korona és a diadalmas korona eszméjével kapcsolja össze a magyar koronát. Meglehetősen dagályos kifejezéseket és bombasztikus szavakat használ annak leplezésére, hogy igencsak sovány a történelmi alapja e két magasztos címnek, amelyek a koronának a rabló barbár hordák támadásai közepette történt csodás megmaradását dicsőítik.

Révay az apostoli és a diadalmas koronához kapcsolódva fejti ki saját korának pogány támadói (az oszmánok) elleni harcról szóló nézeteit. Az „apostoli” és a „diadalmas” kifejezések alkalmazásával a szerző úgy mutatja be a koronát saját kortársainak, mint a magyar nemzet (*gens*) oszmánok elleni harcának jelképét, valamint annak az isteni segítségnek a szimbólumát, amelyet a nemzet a koronán – mégpedig az apostoli koronán – keresztül kap ebben a harcban, amelyben végül is e természetfeletti hatalom – vagyis a diadalmas korona – segítségével győzedelmeskedik a pogányok felett.

A tatárjárást követő részben Révay visszatér a koronának a magyarság körében képviselt politikai jelentőségére. Az Anjou Károly Róbert és a cseh Vencel között folyó trónharcok koronára gyakorolt hatásának leírásával ismét sort kerít a „magyarság szabadságának” eszméje és a korona jelentése közötti kapcsolat elemzésére. A harc legfontosabb következménye szerinte az volt, hogy a koronának „ismét szenvednie kellett”, és – éppúgy, ahogyan az a korábbi fejezetekben is olvasható – a szenvedést most is az országban dúló viszály okozta.<sup>143</sup> Az események leírásához Berger művét is felhasználja, aki egészen hasonló módon írta le a korona „bolyongását”, és aki ugyancsak a rendi nemzeten belüli széthúzásban látta a korona távozásának legfontosabb okát. A párhuzam nem csupán Berger munkájával nyilvánvaló, hiszen ezt egyértelmű utalásnak is tekinthetjük Mátyás főherceg és Rudolf testvérviszályára, valamint korának aktuális politikai konfliktusaira is.

Révay a következőképpen írja le a korona szenvedését. Károly Róbertet VIII. Bonifác ajánlotta jövőendő királyként a magyaroknak, akik azonban nem kértek a trónkövetelőből. A pápa akarata ellenére Vencelt választották királyukká. Révay a magyarok „szabad királyválasztási jogával” magyarázza a pápa iránti engedetlenséget. Azt írja, hogy a magyarok szabadságszeretete olyan eltéphetetlen szálakkal kötődött a magyarság korona iránti tiszteletéhez, hogy emiatt még VII. Benedek pápa(!) jótéteményéről is megfélelkeztek.<sup>144</sup> „Jótéteményen” a szerző a korona ajándékozását érti. A magyarok közötti viszálykodás kö-

<sup>143</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 25–26.

<sup>144</sup> Uo., 26.

vetkezményeként a korona a történelemben első ízben elhagyta az országot – közli Révay. A magyarok ezután kiközösítő levelet kaptak a pápától. A megválasztott király, Vencel megkoronázását követően a király apja nem adta vissza a koronát a magyaroknak, hanem magával vitte Csehországba. Révay szavai szerint ezt azért tette, „hogy kipróbálja: igaz-e, hogy ahol a korona, ott a magyar királyság is”.<sup>145</sup> A szerző szerint ez volt a korona első útja, és a korona ezzel „idegenek hatalmába” került.

Ezután Révay – Bergerhez hasonlóan – azt a *Képes Krónikában* is szereplő, közismert csodás eseményt írja le, amikor a korona elvesztett az országúton.<sup>146</sup> A krónika szövege és Révay leírása között egy szembeszökő különbséget lehet felfedezni. Amikor Révay felhasznált egy középkori legendát vagy krónikarészletet, akkor többnyire saját elméletéhez igazítva emelte ki a korona szerepét a történetben. Ebben az esetben azonban – Berger nyomán – bizonyos részleteket átvesz a krónikából, miközben a koronáról, az angyalokról és Pannoniáról szóló, korábban idézett szöveget elhagyja. Ráadásul az eseményről szóló magyarázata a krónikában szereplő és a Bergernél olvasható magyarázattól egyaránt eltér. Ennek az az oka, hogy a csodának most más szerepe van. A 14. századi *Képes Krónika* szerzője a korona szent jelentését arra használja fel, hogy aláássa Ottó hatalmi törekvéseit, és természetfeletti módon legitimálja Károly Róbert király helyzetét. Révay művében ennek az eseménynek a leírása az országon belüli egyetértésről alkotott elmélet igazolásául szolgál. A szerző kijelenti, hogy a gondviselés „Ottó bűnét” (a korona elvesztését) arra használta fel, hogy megteremtse az egyetértést (*concordia*) a hazában (*patria*).<sup>147</sup> Ebből következik, hogy a korona az országon belüli egyetértés jelképe is. Ez utóbbi értelmezés Berger művében még nem szerepel. A korona, valamint a belső egyetértés közötti kapcsolat gondolata Károly Róbert és fia, Lajos uralkodásának leírásában kerül elő részletesebben. Ezek a királyok megoltalmazták a koronát a nemtörődomségtől és a széthúzástól (*gentis discordia*).<sup>148</sup> A király korona iránti tisztelete és az országban kialakult egyetértés ismét a korona győzelmét (*victoria coronae*) eredményezte, hiszen a királynak a lengyel királlyal és a német császárral is sikerült helyreállítania a megbomlott kapcsolatot. E győzelem (*victoria*) által a király – Révay szerint – rendkívüli méretű királyság lett uralkodott. A szerző kilenc olyan országot sorol fel, amelyek adót

<sup>145</sup> „...quodque ubicunq; Coronam, ibi & Regnum Hungariae esse [...]” Uo., 27.

<sup>146</sup> Uo., 28.

<sup>147</sup> Uo., 29.

<sup>148</sup> Uo.

fizetnek a koronának. Ezek a következők: Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Holics, Lodoméria, Kunország, Bulgária és Magyarország.<sup>149</sup> Ez azoknak az országoknak a felsorolása, amelyek Révay szerint a korona területi értelemben vett jelentésében foglaltatnak, és amelyekről később még részletesen szó lesz. Az ország igazságszolgáltatási rendszerének megszilárdítása is egyik fontos eleme a korona győzelmének (*victoria*). Révay szerint az is „a korona szerencsésének tulajdonítható”, hogy ebben az időben bevezették Magyarországon a francia perrendtartási gyakorlatot. A korona győzelme Lajos uralkodásának idején is tovább folytatódott. Az író a Berger által alkalmazott képpel kijelenti: „a korona megpihent és kissé fellelegzett.”<sup>150</sup> Révay mondanivalója a korona győzelmének ezzel az újfajta értelmezésével az, hogy a korona iránti tisztelet, az országon belüli egyetértés, a területi integritás és a szilárd igazságszolgáltatási rendszer összefüggenek egymással.

### *Európa „új ellenségei”*

A következő részben a szerző a keresztények és az oszmánok közötti európai háborúk kezdetének leírásával elemzi a magyarságon, illetve az európai keresztény közösségen belüli egység eszméjét.<sup>151</sup> Révay szemében az oszmánok Európa „új ellenségei”. Ezzel a kontinens „rég-i ellenségei” ellen folytatott harcra utal: azokra a könyve elején emlegetett háborúkra, amelyeket Európa a pogányok ellen folytatott; azok ellen, akik közé a magyarok is tartoztak egykor. Úgy látja, hogy az oszmánoknak is megvan a maguk helye Isten tervében. Az oszmánok sikeres európai betörését és a tőlük elszenvedett első magyar vereségeket azzal magyarázza, hogy mind Magyarországon, mind az európai keresztény közösségen belül hiányzott az egyetértés. Lajos halála után viszály tört ki a magyar előkelők között, ami a különböző trónkövetelők harcához és polgárháborúhoz vezetett. A harc akkor csitult el, amikor Mária királynő férjhez ment, és átadta a hatalmat férjének, Zsigmondnak, IV. Károly német császár fiának, aki rendet teremtett az országban. Révay nem tudja eldönteni, hogy Zsigmond uralkodása alatt dicsőség vagy szégyen szállt-e a koronára. A király véget vetett a belső viszálynak, de kétszer is vereséget szenvedett az oszmánoktól Bulgáriában. Ennek oka a franciák összeférhetetlensége (*discordia*) és könnyelműsége (*levitas*) volt. A korona e harc során találkozott először

<sup>149</sup> Uo., 30.

<sup>150</sup> Uo.

<sup>151</sup> Uo., 31–32.

az oszmánokkal, a király pedig Isten kegyelméből és a szent korona közreműködésének köszönhetően élve került ki a csatából.

Révay szerint a magyaroknak az oszmánok elleni első háborúja a „Görög” (Bizánci) Birodalom bukásának következménye volt. A Bizánci Birodalom bukásának részben az oszmánok voltak az okozói. A szerző párhuzamot von a történetben saját korával, és elemzésében aktuálpolitikai üzenetet közvetít. Ez az oszmánokkal szövetséget kötő Bocskai pártjának és követőinek szól. Révay szavait válasznak tekinthetjük Bocatiusz török koronázásáról (és Bocskai szavairól) szóló leírására, amelynek tartalma a Habsburg császár és annak magyar hívei ellen irányult. Mivel Révay a királpárti főurak közé tartozott, nagyon valószínű, hogy ismerte Bocatiusz írását. Mint már a III. fejezetben szó volt róla, Bocatiusz ismerteti a nagyvezír szónoklatát, aki beszédében kipellengérezte a megbízhatatlan németeket és császárukat, a magyarságnak (*gens Hungarica*) pedig a nemzet régi szabadságainak (*libertas sua antiqua*) visszaállítását ígérte, és előrevetítette a Magyar Királyság és a magyar korona (*regnum et corona Hungarorum*) sorsának jobbra fordulását, amit a nemzet a magyarok és az oszmánok között megújított köteléknek köszönhet.<sup>152</sup>

Révay vitába bocsátkozik Bocatiussal (és Bocskaival) a pogány oszmánokkal való szövetség következményeit, valamint a keresztények közötti viszályt illetően. Ezért térnek vissza a koronáról szóló műnek a Bizánci Birodalom bukását tárgyaló részében a nagyvezír szónoklatából vett témák: a hűség, a szabadság és a jó sors. Révay a Birodalom bukását két okra vezeti vissza: a „görögök” (bizánciak) közötti szétválásra (*discordia*), valamint a bizánciak végzetes szövetségére az oszmánokkal.<sup>153</sup> Azt írja, hogy ez a keresztény nép a polgárháború idején az oszmánokat hívta segítségül, mert azt gondolta, hogy „több hűség lakozik a pogány, mint a keresztyén nemzetben”. A szövetség következménye a teljes összeomlás, a szabadság elvesztése volt. „Így még az egykor oly virágzó Birodalom emlékezete is csaknem kiveszett.”<sup>154</sup> A szerző ezután egyenesen Bocskai híveihez fordul azzal a figyelmeztetéssel, hogy a Bizánci Birodalom bukása „előjelként vagy inkább példaként szolgál mindazok számára, akik a törökök csábos pártfogása alatt keresnek hitszegően bűvőhelyet, és hazájukat a legnyomorúságosabb szolgaságba hajszolják”.<sup>155</sup>

152 Ioannes BOCATIUS, *Relatio vel epistolica commemoratio*, in IOPr 100–101.

153 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 33.

154 Uo.

155 Uo., 33–34.



Révay szerint az oszmánokat csakis akkor lehet legyőzni, ha a keresztény országok között egyetértés uralkodik.<sup>156</sup> Az oszmánok ellen irányuló keresztény szövetség (*unio christiana*) tervét Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Piusz pápa dolgozta ki.<sup>157</sup> Révay a kereszténység egységét és „a magyarság mint a kereszténység védőbástyája” metaforát ezúttal a koronához köti. Véleménye szerint az egység Isten akaratára és a pogányok fölötti győzelem legfontosabb feltétele. A magyar szerző ezért abban reménykedik, hogy II. Mátyás mint császár a keresztény Európa segítségével legyőzi az oszmánokat. Ezt a reménységet jeleníti meg a Zsigmond uralmáról szóló részben, amelyben sejteni engedi saját korának politikai helyzetét. Révay leírja, hogy Zsigmond volt az első, aki Magyarországra hozta a császári koronát. Ő a császári méltóság tekintélyét (*maiestates*) a szent korona isteni mivoltához csatolta, ami Istennek egy nagy szerencsét ígérő jele volt. Isten azt akarta, hogy a magyarok a kereszténység ősi ellenségével szembe szállva e jel által még jobban bízhassanak a keresztény fejedelmek segítségével.<sup>158</sup> Mivel II. Mátyás 1612-ben császárrá koronáztatta magát, Révay ezzel a résszel azt a reményét fejezi ki, hogy a magyarok ismét támogatást kapnak a keresztény Európától oszmánellenes harcukban.

A keresztény világon belüli egyetértéssel foglalkozó közzjáték után Révay visszatér az országban dúló viszály kérdéséhez és a korona szerepének taglalásához. A koronával kapcsolatos újabb nehézségek miatt Zsigmond uralkodása után ismét nyugtalan időszak következett. A magyar főurak kérésére Albert, Ausztria főhercege kormányozta az országot. A régens nem kapta meg a koronát, mivel azt az özvegy királyné egy udvarhölgye segítségével ellopta.<sup>159</sup> Albert hamarosan meghalt, az özvegy pedig saját három hónapos fiát koronáztatta meg az ellopott koronával. Ezután gyermekével együtt a koronát is átadta III. Frigyes császárnak, így került sor a korona második utazására. Erről az eseményről is olvashattunk már korábban Berger művében.

Révay ebben az eseményben véli felfedezni a magyarok közötti viszály eredetének okát. Szerinte a korona elrablása – ami a királyi felség isteni jelének (*divinum Regiae Maiestatis insigne*) megsértése – szentségtörés. A felségjelvény elvesztését szerinte a magyarok óvatlansága és hanyagsága okozta.<sup>160</sup> A korona távollétének következtében vert

<sup>156</sup> Uo., 34.

<sup>157</sup> IMRE Mihály, Szenci Molnár Albert „Idea Christianorum”-a, in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987, 241.

<sup>158</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 34.

<sup>159</sup> Uo., 35. Vö. könyvünk 35. és 197. oldalát.

<sup>160</sup> Uo., 36.

gyökeret a magyar nép karakterében a gyűlölködés. Ez a gyűlölet a meghasonlás (*dissidia*) és a széthúzás (*discordia*) forrása volt, és polgárháborúhoz vezetett.

A szerző szerint ezért azt az időszakot, amikor a korona nem tartózkodott Magyarországon, a nyomorúság jellemezte.<sup>161</sup> Szól Ulászló királyról, aki a Szent István ereklyetartójáról vett koronával koronáztatta meg magát, mivel a valódi korona a német császárnál volt. Révay úgy tartja, hogy ez a koronázás „természetellenes, szokatlan és szerencsétlen volt, vagyis olyan, mint Magyarország állapota: boldogtalan, gyűlölségtől, széthúzástól, ellenkirályok marakodásától és átkos hadakozásaitól zaklatott”.<sup>162</sup> Véleménye szerint az országnak és a királynak bűnhődnie kellett a korona megsértése miatt, és ezért maga a király is a korona távollétének áldozatául esett az oszmánok ellen vívott várnai csatában, 1444-ben. Ezután utóda, Utószülött László megkísérelte visszaszerezni a koronát a császártól, de nem járt sikerrel. Révay azt írja, hogy a császár mindenáron magánál akarta tartani „Magyarország nagyságának és sorsának meghatározóját”.<sup>163</sup> Ez a leírás egy másik olyan korszak – mégpedig Rudolf uralkodásának kora (1572–1608) – jegyeit viseli, amikor a korona nem volt Magyarországon. Ezt az időszakot szintén a viszály, a hatalmasságok közötti harc, a katonaság fosztogatása és a koronától megválni nem akaró császár személye jellemezte. Ezzel a szerző ismét párhuzamot von a politikai múlt, valamint saját korának testvérviszálya között.

A korona szenvedése és az ország nyomorúsága akkor ért véget, amikor Corvin Mátyás lépett a trónra. A legfontosabb fegyvertény, amelyet ez a király – akit ezért a tettéért Révay az „isteni I. Mátyás” névvel illet – véghezvitt, az volt, hogy visszahozta a koronát Magyarországra.<sup>164</sup> A korona visszatérését követően Mátyás fényes győzelmeket aratott a nyugati és a keleti császárok felett, és még az országot is megbékéltette – írja a szerző. Révay Bergerhez hasonlóan úgy látja, hogy Corvin Mátyás dicső uralkodása a „szent koronában rejtőző” isteni gondviselés legjobb bizonyítéka.<sup>165</sup> Ebben az összefüggésben csak röviden tárgyalja Corvin Mátyás uralkodását, mivel az ország történetének e virágzó időszakára akkor fog majd részletesebben kitérni, amikor korának „isteni Mátyását”, II. Mátyás magyar királyt dicsőíti.

<sup>161</sup> Uo., 39.

<sup>162</sup> Uo.

<sup>163</sup> Uo., 40–41.

<sup>164</sup> Uo., 41–42.

<sup>165</sup> Uo., 43–44.

## *A sors, a kereszténység és a korona*

Corvin Mátyás halálát követően hamar vége szakadt a korona nyugalmanak. Az ország ismét különböző trónkövetelők mellett álló, egymással háborúzó pártokra szakadt. Révay azt sugallja, hogy az ország szerencsétlen helyzetének oka nyilvánvalóan Corvin János törvénytelen származása volt. Ezzel a résszel ismét az uralkodók bűneire világít rá, hiszen Corvin János származása révén megsértette a korona szent voltát. De ezután – ellentétben azzal, ami gondolkodásmódjának ismeretében várható lenne – nem a korona működésében keresi az ország hirtelen pusztulásának okát. Úgy véli, hogy még maga a szent korona sem tudta volna ezt a rossz fordulatot elhárítani.<sup>166</sup> Ebből – Révay fejtegetésében először – az derül ki, hogy a sors (*fatum*) erősebb a koronánál.

Az érvelés megváltozásának magyarázatát a Magyarai és Pázmány közötti, a III. fejezetben már tárgyalt politikai-teológiai vitában kell keresni. Révay új álláspontot fogalmaz meg anélkül, hogy ennek során bármelyik szerzőt is megemlítené. Több mint valószínű, hogy ismerte a szóban forgó műveket, mivel könyvtárában megtalálható volt Pázmány-nak Magyarai írására adott válasza,<sup>167</sup> továbbá Magyarai „az országok törvénszerű változásáról” alkotott elméletének megfelelően elemzi Magyarország romlását. Ezt az elméletet mindketten egy másik, számunkra ismeretlen szerzőtől vették át. Révay azt írja, hogy Corvin Mátyás halála után fordulat következett be Magyarország állapotában. Egy-egy ötszáz éves periódus után sok más országban is ehhez hasonló – a tudósok által egyébként már többször megfigyelt változás – következett be.<sup>168</sup> Ír az „ázsiai birodalom” sorsáról, amely ötszázhusz év után az asszírok uralma alá került, és megemlíti az „athéni császárságot” is, melyben négyszázkilencven év után demokrácia lett.<sup>169</sup>

Révay az ország drámai helyzetének nem keresztény természetű okára rámutatva Magyarival és Pázmánnyal szemben foglal állást. Ez az állásfoglalás törést jelent érvelésének folyamatában. Ha Révay Magyarai, az evangélikus prédikátor gondolkodásmódjához alkalmazkodott volna, akkor ezt a sorsfordulatot Isten akaratával, a korona szent mi voltával, vagy a magyarság bűneivel magyarázta volna. Ő azonban Ma-

<sup>166</sup> Uo., 46.

<sup>167</sup> A könyv Révay Ferenc és Péter szklabinai családi kastélyának könyvtárában 287. raktári szám alatt volt megtalálható. MEDNYÁNSZKY Dénes, Révay Ferencz szklabinai könyvtára 1651-ben, *Magyar Könyvszemle*, 6(1881), 344.

<sup>168</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 46.

<sup>169</sup> Uo.

gyarival szemben kifejti, hogy a változást a sors (*fatum*) okozta.<sup>170</sup> Az elkerülhetetlen pusztulás szerinte az állam gazdálkodásában (*oeconomia*) végbement azon változás miatt következett be, amely megváltoztatta a hatalmi viszonyokat a társadalmon (*respublica*) belül. A társadalmi változásnak a szerző szerint a társadalom szerkezetében kell végbemennie. Révay e kérdés érintésével az emberek politikai szerepvállalását veszi szemügyre, és azt vizsgálja, hogyan képes az egyes ember befolyást gyakorolni saját sorsára.

### *O tempora! O mores!*

Révay a következő részt az embereknek a társadalom (*respublica*) ellen elkövetett bűnei feletti sajnálkozásával kezdi. Első mondata egy felkiáltás: Ó, idők! Ó, erkölcsök! (*O tempora! O mores!*)<sup>171</sup> Szerinte a viszálykodás az ország és az egyes ember legnagyobb bűne. Ezután ismét a vallásháború ellen emeli fel szavát, mint ez abból az idézetből is kitétni, amelyet Julius Pomponius Laetus (1425–1497) itáliai humanistától kölcsönzött: „A gonosz démonok úgy behálózták agyunkat, hogy odahagyva a valódi ellenséget, fegyveres és vértől csöpögő kezünket önmagunkra és a mieinkre fordítjuk.”<sup>172</sup> Amíg Magyarországon és Európában politikai és vallási megosztottság uralkodik, a hanyatlás tovább folytatódik. Révay figyelmeztet, hogy „ha a keresztény fejedelmek egyesült erővel le nem győzik az ellenséget, félő, hogy az gyalázatos rabszolgaságba hajtja a magyarokat”.<sup>173</sup> Ez a toposz Mátyás főherceg 1608-ban Rudolffhoz intézett válaszában is fellelhető, ahogyan már a IV. fejezetben utaltunk rá.

Magyarországon és Európán belül egységre kell törekedni, hiszen ez az egyetlen megoldás az ország hanyatlásának megállítására. Révay már egy 1592-ben Lipsiushoz intézett levelében is egy hasonló, az egyesült kereszténységről szóló elképzelést fejtegetett.<sup>174</sup> Magyarhoz és Pázmányhoz hasonlóan ő is a keresztények oszmánellenes háborúját állítja a középpontba. Törekvései azonban nem arra irányulnak, hogy csak az emberiség egy meghatározott felekezethez tartozó részét egyesítsék a pogányok elleni harcban, ahogyan azt Magyar és Pázmány tette.<sup>175</sup>

<sup>170</sup> Uo., 46.

<sup>171</sup> Uo., 48. Ezt a felkiáltást Lipsiushoz intézett levelében is alkalmazta. BÓNIS György, *Révay Péter*, Bp., 1981, függelék, I, 98.

<sup>172</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 48.

<sup>173</sup> Uo., 47.

<sup>174</sup> BÓNIS, i. m., függelék, I, 98.

<sup>175</sup> PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére*, Nagyszombat, 1603; Bp., 2000, szerk. HARGITTAY Emil, 24–25.

Révay a „kereszténység nevében létrejött egyetértés” politikai-vallási eszméjét terjeszti anélkül, hogy katolikusnak vagy protestánsnak nevezné azt. Úgy találja: annak a gondolatnak kell meggyökereznie az emberek tudatában, hogy a keresztények valamennyien egyek a Krisztusban való hitben, és e hit által egyetlen állam (*respublica*) polgárai. Szent Ágoston nyomán a következőképpen fogalmazza ezt meg: „az összes kereszténynek egyedül a kereszt jele [*signum crucis*] alatt kell harcolnia, mert egy a mi hitünk, és a mi egyetlen államunk [*respublica*] Isten városa [*Dei urbs*], melynek polgárai [*cives*] vagyunk.”<sup>176</sup>

A kereszt szimbolizálta keresztény egység eszméjét Révay a magyarság politikai programjának igazolásában látta. A kereszt jelentésével kapcsolatos gondolatai Berger elképzeléseihez hasonlíthatnak. Révayt Berger „kereszt-tana” ihlette, hogy a koronát a magyar rendi nemzet jelképeként írja le, általa ő is Istennek a történelemre gyakorolt befolyását jeleníti meg. Berger eposzában a kettőskeresztnek mint a „valóságos kereszt” szimbólumának ajándékozása által a magyar nép szent küldetést kap Istentől. Révay a „valódi keresztnek” ezt a jelentését „Magyarország szent koronájára” ruházza. A magyar szerző szerint csakis a korona jelképezi azt a szent küldetést, amelyet a magyarok és királyaik ezen a földön kaptak, mivel a kettőskereszt Magyarország nyomorúságának jelképe.<sup>177</sup> A kereszt jelének Bergernél megismert, a magyar történelemre ható szakrális működése Révay művében a „korona szent mivoltának” működésévé alakul át.<sup>178</sup>

A változás magyarázata – ahogyan azt az előző fejezetben kifejtettük – az 1600 és 1608 között végbement politikai és vallási viszályokban keresendő. A korona szimbolikus értelme Révaynál kevésbé val-

176 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 48.

177 Uo., 6.

178 Berger „keresztfikciója” Szörényi László szerint 1604 után a felkelés következtében végbement politikai változások miatt hatását veszítette. SZÖRÉNYI, Berger Illés eposza a Szent Keresztről és a magyar történelem, in ROZSONDAI (szerk.), *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*, Bp., 2002, 298–299. Ennek ellenére Berger később jó néhány pamfletben ismét felhasználta ezt a témát, többek között II. Ferdinánd király koronázása alkalmából, valamint *Historia Hungaricae divisa in tres reipublica species* című, befejezetlen kéziratában. Lásd többek között: *Oratio autoris de triumpho SS. Crucis*, in Elias BERGER, *Vindiciae Hungariae*, Viennae 1618, EK, RMK III. 1212, oldalszám nélkül, utolsó oldal. Erdődy György egyik művében képi formában és a könyv szövegében egyaránt visszatér a kettőskereszt témája: Georgius ERDEODY, *Gloria virtutis Hungaricae*, Duaci 1633, OSZK, RMK III. 6185. Révay művén kívül Berger „keresztfikciójának” egyetlen igazolható átvétele Melchior INCHOFER, *Annales ecclesiastici regni Hungariae*, Romae 1644, 385. Figyelemre méltó, hogy Inchofer a „keresztfikciót” a keresztes lovagok rendjének (*Crucigerorum equitum ordo*) – melynek Berger is tagja volt – magyarországi megalapításával kapcsolja össze. A kereszt Berger pecsétgyűrűjén is rajta van, amint az Révayhoz intézett leveleinek pecsétjén látható. Hogy pontosan milyen kapcsolat állt fenn Berger, valamint Bergernek a keresztéről írott művei és a rend között, azt még nem kutatták.

lások és katolikus tartalmú, mint Bergernél a kereszt jele, viszont sokkal több benne a politikai és a „magyar” elem. Azt, hogy Révay az egyetértésre való törekvés ösztönzésére megalkotta a „korona szentsége” eszméjét, úgy tekinthetjük, mint Révay választását korának politikai-vallási nyugtalanságára.<sup>179</sup> Koronaelméletének célja az egyetértés szorgalmazása egy politikai és vallási tekintetben megosztott ország és nép egyesítése által, a rendi nemzetről alkotott új eszmék alapján. Ennek az elképzelésnek terjesztésével Révay a rendi nemzet valamennyi – mind katolikus, mind evangélikus – tagjának tudtára adta, hogy mindannyian egy nagyobb egész részét képezik, és a szentkorona-eszme jelentősége túlmutat az általánosan elterjedt, egymással ellentétes, személyes vallási meggyőződéseken és politikai nézeteken.

*„...örök jelképe és emlékezete  
a [...] keresztyén igazságnak”*

Révay a keresztről szóló magyarázatot követő részben a nemzeti érzésre apellál. Szerinte a nemzeti érzés a koronához kapcsolódik, és a korona csaknem vallásos tiszteletében fejeződik ki: „Tanúnak hívom azokat, akár hazaiak, akár idegenek, akik messziről meglátták e felségjelvényt, mondják meg őszintén, nem fogta-e el őket valami páratlan tisztelet iránta.”<sup>180</sup> Elképzelése szerint a magyarság körében az a tudat kelti fel ezt az érzést, hogy Magyarország első királya, Szent István égi látomás révén, angyal szavára nyerte el a koronát.<sup>181</sup> E hagyomány által a korona a magyarok számára nemcsak a királyi hatalom jele, hanem „örök jelképe és emlékezete a megismert és felvett keresztyén igazságnak”.<sup>182</sup> Révay azért használja itt fel az István koronájáról szóló történetet, mert a szent király hagyományát magyarországi protestáns történetírók – mint például a korábban idézett Heltai – is említik. A korona a szerző szerint a rendi nemzet általánosan elfogadott történelmi hagyománya értelmében minden magyar számára a közös keresztény hit jelképe.

Miután Révay elmondta véleményét a keresztről, a szent tárgy iránt érzett vallásos tisztelet, valamint a koronaszimbólum rendi nemzeten belül megnyilvánuló összekötő ereje között fennálló kapcsolatot elemez-

179 Bartoniek úgy véli, hogy Révay a koronának ezt a vallásos jelentését kora felekezeti viszállyainak hatása alatt teremtetete meg. BARTONIEK, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, repr. 1989, 169.

180 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 49–50.

181 Uo., 50.

182 „...sed magis ut veritatis Christianae agnitae et professae, Hungarorum aeternum sit symbolum atque monumentum.” Uo.

ve visszatér a koronára. Ennek során – mint azt korábban Berger is tette – fizikai jelenséggel, a korona magnetikus tulajdonságával operál. A korona szent volta által vonzza a magyarokat. Révay nem tudja, „erősebben vonzza-e a mágnes a vasat, mint ahogy a korona titokzatos erejével, magnetikus tulajdonságával kiváltja a magyarokból a szeretetet és az engedelmisséget”.<sup>183</sup> Bárhová kerül is a korona, mindig kapcsolatban marad „harcias pannonjaival”. Ez a kapcsolat az oka annak, hogy a magyarok úgy érzik: minden erejükkel a korona kedvében kell járniuk, semmibe véve a veszedelmeket, és minden méltánytalanságtól meg kell védeniük a koronát.<sup>184</sup>

Ezután Révay az elképzelés politikai jelentését elemezve felfedi e vallásos tartalmú kép szerepét. Erről is olvashattunk korábban Berger-nél. A korona megóvása és őrzése igen fontos a magyar rendi nemzet számára, mert „hazánkban a koronázás majdnem többet ér, mint a királyválasztás, és a szent korona nélkül nem lehet a koronázást jogszerűen végrehajtani”.<sup>185</sup> Ezáltal a szerző kapcsolatba hozza egymással a magyarok korona iránt érzett vallásos tiszteletét, a korona megóvását célzó igyekezetet, a királyválasztást, a király megkoronázását, és a rendi nemzet politikai jogait. Azt sugallja, hogy törvényes koronázásra csakis akkor kerülhet sor, ha azt királyválasztás előzi meg, és ha a korona a magyarok körében marad. Ebből az következik, hogy a szent korona jelenléte a szabad királyválasztás garanciája és a rendi nemzet alkotmányban rögzített jogainak biztosítója.

Révay mondanivalójának lényege, hogy a korona politikai jelentését a magyar népnek a korona természetfeletti erejébe vetett hite igazolja. A magyarok azért rendelkeznek politikai jogokkal, mert hisznek a korona szent mivoltában, és hitüket a korona tisztelete (*cultus*) által ki is fejezik. Így ennek a tiszteletnek (*cultus*) a hatása nemcsak a mennyből árad ki a magyarokra, hanem ellenkezőleg: a korona révén a nép Isten iránt kifejezett tisztelete is megnyilvánul. E hit által kel életre Révay politikai elmélete, mivel a szerző a rendi nemzet eszméjével legitimálja nézeteit.

### *A koronázás jelentősége*

A következő részben Révay a magyar királyi és a német császári koronát összehasonlítva halad tovább a téma kifejtésében. Azt állítja, hogy

<sup>183</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 50.

<sup>184</sup> Uo.

<sup>185</sup> Uo.

a magyar korona fontosabb a magyaroknak, mint a császári korona a németeknek. Ezt úgy mutatja be, hogy elmagyarázza a király és a császár koronázásának jelentősége közötti különbséget. Elemzése abból a tényből indul ki, hogy – ellentétben a magyarországi koronázási hagyománnyal – a német császár uralkodói hatalmának törvényessége szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az uralkodót megkoronázták-e vagy sem. „Akad jó néhány császár, akit soha nem is ékesítettek a legfőbb birodalmi koronával, tudniillik azzal az arany császári koronával, mellyel egyedül a római főpapnak van joga és lehetősége koronázni, Rómában.”<sup>186</sup> A szerző szerint koronázás nélkül, pusztán választás alapján ismerték el valódi és törvényes császárnak I. Rudolfot, I. és II. Konrádot, Henriket, IV. Lajost, Ferdinándot és Miksát, és ezek az uralkodók koronázás nélkül is teljes császári joghatósággal (*iurisdictio*) és tekintéllyel (*auctoritas*) rendelkeztek.<sup>187</sup>

Bergerhez hasonlóan Révay is azt állítja, hogy Magyarországon a királyi hatalom szigorúan a szent koronával történt koronázástól függ. Elengedhetetlen, hogy a királyi hatalmat megerősítsék (*redimitus*) és megszenteljék (*consecratus*) a szent koronával végzett koronázással.<sup>188</sup> Még ha egy uralkodót a rendek teljes egyetértésével választottak is meg, és hosszú éveken át a legnagyobb szerűben kormányozza is az országot, enélkül akkor is csak kormányzónak tekintik. Ezáltal – folytatja a szerző – a koronázatlan királytól eredő minden engedély, adomány és kiváltság semmis és értéktelen.<sup>189</sup> Révay kijelenti, hogy ezt számtalan példa bizonyítja, amelyek közül kettőt meg is nevez. Az első Ulászló, aki választott király volt, bátran harcolt az oszmán császár ellen, és a küzdelemben életét vesztette. Mivel azonban nem koronázták meg a magyar koronával, halála után egyetlen általa adományozott előjog sem számított többé érvényesnek. Corvin Mátyás is újra megerősítette adományait, miután megkoronázták, és azok a megerősítés által váltak valóban érvényessé. A magyar királyok méltóságukat (*decus*) és dicsőségüket (*dignitas*) a koronától kérik és kapják: a királyok a koronától nyerik a hatalmat arra, hogy üdvös és hasznos törvényeket hozzanak, a haszontalanokat pedig eltöröljék – zárja a gondolasort Révay.<sup>190</sup>

A mai napig vita tárgyát képezi a korona királyi hatalom szempontjából megnyilvánuló politikai jelentésének fontossága és hordereje.<sup>191</sup> Ellentétben azzal, amit a 17. századi szerző állít, a korona a ma-

186 Uo., 50–51.

187 Uo., 51.

188 Uo.

189 Uo., 51–52.

190 Uo., 52.

191 A történeti áttekintést lásd PÉTER, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, The Slavonic and East European Review*, 81(2003), 439–444.



gyar történelem folyamán nem mindig rendelkezett ilyen legitimáló jelentéssel a király mint törvényhozó számára. A korona jelentősége a magyarországi dinasztikus állapotok és a felségjelvény legitimációs szerepében végbement változások függvénye volt. Abban az időben, amikor még egyáltalán nem beszéltek „Magyarország szent koronájáról”, tehát a korona nem játszott semmilyen különös szerepet a királykoronázás alkalmával, a felségjelvénynek olyan jelentősége sem lehetett, amelyet Révay tulajdonít neki. Az 1608. évi eseményekhez hasonlóan, trónharcok következtében a 14–15. században is igen nagy volt a jelentősége a koronának a rendekkel szemben megnyilvánuló uralkodói hatalom törvényessége szempontjából.<sup>192</sup> Ezért nem csoda, hogy Révay ebből az időszakból említi példáit.

A szerző érvelésében a példák szerepe nem a királyi hatalom jogosságának igazolása, hanem annak hangsúlyozása, hogy a magyaroknak politikai jogaik vannak a Habsburg uralkodó hatalmát illetően. A szerző ezzel nyilvánvalóan azt akarja mondani: meglehet, a német császár teljhatalommal rendelkezik saját országában, Magyarországon azonban – a korona jelentésének értelmében – nem. A király törvényhozói hatalma csakis azután lép működésbe, hogy megtörtént a királyválasztás és a magyar koronával a beiktatás. A király törvényhozói hatalma szempontjából megnyilvánuló legitimáló jelentés tehát Révay szerint abból következik, hogy a korona maga a „törvények törvénye” (*lex legum*). Bergerhez hasonlóan Révay is rámutat, hogy a korona az ország törvényeinek megtestesülése, és egy sor példát említ, amelyekből mindez kiderül.<sup>193</sup> Így például megemlíti, hogy a magyaroknak az a szokásuk, hogy a büntetést és a váltságdíjat a koronának fizetik, és az ünnepélyes esküt is a koronára teszik. A magyarok a koronára szokták hagyni egyházi és világi örökségüket, vagy még életükben megígérik, hogy így fognak tenni. A szerző emellett még azt is kijelenti, hogy az országban minden a korona tulajdona, mivel a magyarok birtokai a koronára szállnak vissza. Ugyanakkor azt is leírja, hogy számos királyi várost és erődítményt a szent korona birtokának (*bona sacrae coronae*) neveznek; ezeket senki sem fordíthatja szabadon a maga hasznára, és nem is idegenítheti el a koronától. Ez egyértelmű utalás a Rudolf–Illésházy perre.

<sup>192</sup> BARTONIEK, i. m., 67–84.

<sup>193</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 52–53.

## *A magyar korona területi jelentése*

A következő részben a korona tulajdonáról alkotott elképzelést a magyar korona területi értelemben vett jelentésével kapcsolja össze. Ezt a jelentést a „korona területi sérthetetlenségének” eszméjére alapozza, amelyet a maga tárgyi valójában létező koronához köt. Ez az elképzelés a következőkön alapul: a korona „ereje oly nagy, hogy aki sérelmére tör, nemcsak felségsértésben bűnös, hanem a vallás és az istenség ellen is vétkezik”.<sup>194</sup> A felségjelvény sérthetetlensége mindazokra a területekre kiterjed, amelyek a szerző korában vagy még azelőtt a magyar korona joghatósága alá tartoztak. Révay szerint ez nemcsak a Magyar Királyság földjét jelenti, hanem azokat az országokat is, amelyek korábban bármikor is a magyar királyok uralma alá tartoztak.<sup>195</sup> A következőket írja:

...azok a hatalmas és ősi királyságok, Szlavónia, Dalmácia, Horvátország, Bosznia, Szerbia, Holics, Lodoméria, Kunország, Bulgária, amelyeket a magyar királyok egykor bekebeleztek és a saját birodalmukhoz csatoltak, és amelyek más királyságok módjára minden kétség nélkül rendelkeztek saját koronával, ez anyagi korona iránt mégis oly nagy fokú szeretetet és tiszteletet tanúsítanak, hogy saját felségjelvényüket elhanyagolva csak erre áhítoznak tárt karral, és királyuknak csak azt ismerik el, aki ezzel a koronával ékeskedik.

Ezzel Révay azt állítja, hogy a korona mintegy magába olvasztotta más országok felségjelvényének jelentését. Ezt a következő kijelentéssel ábrázolja: „az anyagi korona saját ragyogásával sok más királyság koronájának fényét homályba borította.”<sup>196</sup> Révay ezután leszögezi, hogy a szent korona jótéteményeinek köszönhetően ezek az országok a keresztények körében még mindig a „királyság” nevet viselik, és emlékeztük és hírnevük is fennmaradt annak ellenére, hogy a területeknek nagy részét leigázta az oszmán zsarnokság. Ezzel azt sugallja, hogy habár Magyarország területének jelentős része valójában már az oszmánok hatalmában van, képzeletben még mindig létezik az egykori ország, és ezáltal továbbra is elevenen él a hatalmas birodalom emléke.

A korona területi sérthetetlenségéről szóló elmélet szerepe, hogy a Habsburg császár tartsa magát koronázási esküjében tett ígéretéhez:

<sup>194</sup> Uo., 53.

<sup>195</sup> A területi értelemben vett koronajelentésről lásd ECKHART, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., 1946, <sup>2</sup>2000, 125–126.

<sup>196</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 53.

helyreállítja a középkori királyság eredeti területét.<sup>197</sup> Azok az országok és birodalmak, amelyeket Révay a területi értelemben vett koronához számít, azokkal a területekkel azonosak, amelyek a középkorban az *archiregnum Hungaricum* ('magyarországi főkirályság') részét képezték. Vajay Szabolcs magyar heraldikus szerint az *archiregnum Hungaricum* kifejezés azt a megszűnt politikai szövetséget írja le, amely a középkori királyi Magyarországból és a Magyarország körül karéjban elhelyezkedő vazallus államokból állt.<sup>198</sup> A szövetségi kötelék szerte a magyar királyok által viselt címekben, valamint az egyes országok politikai kapcsolatát jelző, közösen használt heraldikai jelképekben jutott kifejezésre.

Az *archiregnum* képe természetesen nem egyéb, mint politikai fikció, mivel e térségben folyamatosan változtak a hatalmi viszonyok, és ezzel együtt a politikai szövetség határai is. A középkorban a magyar királyok azáltal, hogy címek között megemlítették ezeket az országokat, területi követeléseik megerősítésére használták az *archiregnum* fikcióját. A 15. századi Délkelet oszmán megszállását követően, amelynek során a magyar koronához tartozó területek is oszmán kézre kerültek, az elképzelés politikai program jelleget öltött. Az elveszett területek visszaszerzése a rendi nemzet egyik fontos követelése volt az uralkodóval szemben. A trón várományosa még a koronázás előtt megígérte, hogy visszaszerzi a koronának ezeket a területeket. A koronázás után az ország elvárta, hogy a király teljesítse ígéretét.<sup>199</sup> Ezért került rá az *archiregnum* képe a koronázás alkalmával kiadott emlékérmek-re is (10. kép). A szertartás során az ország legelőkelőbb főurai – köztük Révay is – ezeknek az országrészeknek a zászlaját hordozták.<sup>200</sup> Egy költeményben fennmaradt az *archiregnum*-eszme kidolgozása, amelyet az ismeretlen szerző az 1608-as koronázásra írt, és amelyben szintén szerepel a korona.<sup>201</sup> A koronázást követően a területi igények az uralkodó által viselt címekben, valamint abban jutottak kifejezésre, hogy

197 PÉTER, i. m., 445, 452–453.

198 Szabolcs de VAJAY, Das "Archiregnum Hungaricum" und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters, in Josef Gerhard FARKAS (szerk.), *Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Fernandy zum sechzigsten Geburtstag*, Wiesbaden, 1972, 647–667; VAJAY, Un ambassadeur bien choisi: Bernardus de Frangipanus et sa mission à Naples, en 1476, in Balázs NAGY–János M. BAK–Marcell SEBŐK (szerk.), *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways: Festschrift in Honour of János M. Bak*, Bp., 1999, 550, 554. Az *archiregnum* kifejezés nem fordul elő Révaynak ebben a művében, de Berger használta a *sacra archiregni Hungariae monarchia* kifejezést az egyik kéziratban. Elias PERGER [BERGER], *Duplex speculum chronologicum...*, EK, Ms. G.69.

199 ECKHART, A szentkorona-eszme története, Bp., 1941, Máriabesnyő-Gödöllő, 2003, 137.

200 Révay Szerbia zászlaját vitte. JESSENIUS, Der Königlichen Majestät zu Ungarn, 284r, 25.

201 MOL, I, 45. Böhmisch-Österreichische Hofkanzlei, magyar vonatkozású iratok, 1608/6. fol. 348r–v. Pálffy Géza szíves közlése.

a király az elveszett területek címerét is felvette saját pecsétjére.<sup>202</sup> Az *archiregnum*-eszmét másképpen is kifejezték a koronával: lásd a Thuróczy-krónikában szereplő illusztrációt (3. kép), az országtáblát a magyar koronával (22. kép), valamint az országtáblát Jakob Fugger *Spiegel der Ehren des Höchst-löblichen Ertzhauses Österreich* című munkájában (23. kép).<sup>203</sup>

Révay többször is felhasználja az *archiregnum* képét azzal a szándékkal, hogy általa megerősítse saját politikai elképzeléseit. Annak, hogy hangsúlyosan összekapcsolja a koronával ezt a területi értelmezést, az az oka, hogy így akarja igazolni a király előtt ennek a politikai törekvésnek a jogosságát. Révay ábrázolásában a korona lett a rendi nemzet területi követeléseinek jelképe, amelyeket a királynak valóra kell váltania. Mivel Révay szerint a magyar korona a területi követelések szimbóluma, elképzelhető, hogy az uralkodói hatalom ezen a vidéken használt egyéb jelvényei fenyegetést jelentenek az említett törekvésekre nézve. Ezért mondja, hogy „a királyság és a csatolt részek határai között nem maradhat meg más korona, mint ahogy az ég vagy a föld sem tűr meg más Napot”.<sup>204</sup> A szerző ezzel a frázissal Bocskainak a töröktől kapott koronájára utal, amelyről azt írja, hogy Achmed, a „török zsarnok” küldte, és Ali pasa helyezte Bocskai fejére.<sup>205</sup>

A könyv keletkezése idején ez az esemény még érzékeny kérdés volt Magyarországon. Szövegéből is ez derül ki, mivel a szerző tudatja, hogy nem fogja részletebben leírni annak történetét, milyen véget ért Bocskai, és mi lett ezután az ország sorsa, „nehogy felszaggassa a régi sebeket”. Azt azonban nem mulasztja el, hogy rámutasson: a haza bölcsőbb polgárai (*sapientiores patriae Cives*) a (török által adott) korona valódi jelentését keserűen és méltatlankodva vették tudomásul, amint az a bécsi béke szövegéből és az ország alkotmányából (*Constitutio Regni*) is nyilvánvaló.<sup>206</sup> A bécsi békében és a későbbi törvény-cikkekben valóban tüzetesen foglalkoznak a török által adott korona és a magyar korona jelentése közötti feszültséggel. Ezért 1609-ben a ma-

202 Rudolf címeit lásd például Bocatius nemeslevelében: *Nos Rudolphus Secundus, [...] Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Gallitiae, Lodomeriae Bulgariaeque etc. Rex, [...]*, in IOPr 395. A királyi pecsétéről és az azokon szereplő ábrákról szóló áttekintést lásd KUMOROVITZ Lajos Bernát, *Die Entwicklung des ungarische Mittel- und Großwappens*, in D. CSATÁRI-L. KATUS-Á. ROZSNYÓI (szerk.), *Nouvelles études historiques*, I, Bp., 1965, I, 322-328.

203 Johann Jakob FUGGER, *Spiegel der Ehren des Höchstlöblichsten Kayser- und Königlichen Erzhauses Oesterreich oder Ausführliche Geschicht Schrift von Desselben...*, Nürnberg, 1668, 477.

204 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 54.

205 Uo.

206 Uo. Révay azt állítja: sokan azt hiszik, hogy ez a korona egy szerb uralkodó tulajdonában volt.

gyar rendek kimondták, hogy a török által adott korona semmilyen módon nem jelenthet veszélyt a „régi” vagy „angyali koronára” (*angelica corona*) nézve.<sup>207</sup> 1610. június 30-án Thurzó György ténylegesen is átadta a Habsburg uralkodónak a töröktől kapott koronát.<sup>208</sup>

### *A korona őrzése*

A korona területi jelentéséről szóló fejtegetés után Révay a felségjelvény múltbéli őrzésének és megóvásának történetével folytatja művét. Ennek a résznek az a szerepe, hogy törvényesítse az 1608-ban valóságosan is fennállott helyzetet, amikor a korona a rendi nemzet kezében volt, és ismét magyar földön tartózkodott. Révay nem kevés figyelmet fordít arra, hogy kimutassa: a korona mindig is a magyar nemesség (*Nobilitas Hungarica*) felügyelete alatt állt.<sup>209</sup> Többek között egy újdonságot is bevezet a magyar történetírásba. Ő az első szerző, aki művének szövegébe felveszi három oklevél teljes tartalmát: a koronaörök által 1463-ban letett eskü szövegét, valamint azt a két esküszöveget, amelyeket ő maga és Pálffy mondtak el 1608-ban.<sup>210</sup> A források bemutatásának ezt az újfajta módszerét Bodintól vette át. Szándéka az volt, hogy rávilágítson, hogyan őrizték a régi időkben a koronát, és hogy bizonyítsa az egykori koronaörök erényeit. Az oklevelek bemutatásának valódi célja azonban az volt, hogy a 15. és a 17. századi állapotok közötti történeti folytonosság látszatát keltse.

A korona történetének e szakaszáról szóló leírás világosan megmutatja, hogyan igyekszik Révay közölni az olvasóval politikai üzenetét. A korona a király és a rendek között 1608-ban létrejött politikai kompromisszum jelképe volt. A tény, hogy a „szent korona őrzését” magyarok látják el, olyan biztosíték volt a rendek számára, amelynek alapján emlékeztetni lehetett a királyt ígéreteire, és fenn lehetett tartani az országban a hatalmi egyensúlyt. Annak ellenére, hogy a „zálog” jelentősége szemlátomást szimbolikus volt, a pártok csak hosszas tárgyalások után – a béketárgyalások idején, és egy Mátyás főherceg, valamint a rendek között lejátszódott összecsapást követően – jutottak a magyaroknak tetsző egyezésre azzal kapcsolatban, hogy hol és milyen körülmények között őrizték a koronát. A szerző ezt az új hely-

207 *Articuli Diaetalis Posonienses a MDCIX*, s. 1., 1609, OSZK, RMK III. 1070, art. XX A6 9\*-10\*. Lásd még ZSILINSZKY Mihály, *Az 1609-ki Pozsonyi országgyűlés történetéhez*, Bp., 1882, 6–20.

208 BOLDIZSÁR Kálmán, *A Bocskay koronája*, Debrecen, 1925, 10. A törvénycikk kelte: 1609. november 7.

209 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 55.

210 Uo., 56–62. Révaynak erről a „találmányáról” lásd BÓNIS, *Révay Péter*, Bp., 1981, 64.

zetet történelmi igazolással látja el a korona késő középkori őrzési módjának leírása és a közölt esküszövegek által. Azt akarja ezáltal nyilvánvalóvá tenni, hogy a korona abban az időben is a magyar rendi nemzet birtokában volt, és hogy az új politikai kompromisszum ezáltal történelmi alappal rendelkezik.

### *A mohácsi csata*

Révay ezt követően az 1526. évi mohácsi csata okait és következményeit elemzi. Berger nyomán az ebben az időszakban bekövetkezett eseményeket úgy tekinti, mint a magyarság erkölcsi hanyatlásának és a korona iránti tisztelet megszűnésének következményét. Szenvedélyes szavakkal ecseteli az országot ért szerencsétlenséget, amelynek során halálát lelte II. Lajos, „a főrendek és a nemesség színe-virága”, valamint a magyar katonaság nagy része.<sup>211</sup> Bár Szulejmán elfoglalta Budát, nem rombolta le a várost, mint ahogy ezt más településekkel tette. Révay ezt a csodát úgy értelmezi, mint Istentől a magyarok számára adott jelet (és figyelmeztetést) az erkölcsi változásra. A Magasságbéli megvédte a várost az ellenségtől, hogy „nemzetünket [*gens nostra*] tisztesebb életre ösztönözze”.<sup>212</sup>

Azonban Isten útmutatása ellenére sem telt el sok idő, s a magyarok között ismét elfajult a helyzet. Révay az előkelők (*proceres*) között kitört polgárháborúról, és az ezzel együtt járó borzalmakról ír.<sup>213</sup> A szerző szerint a nemesség azzal követte el a legnagyobb bűnt a korona szentsége ellen, hogy a kereszténység esküdt ellenségeit, az oszmánokat hívta segítségül. Révay a súlyos betegséget gyógyító szigorú orvos tevékenységéhez hasonlítja Isten haragját. Isten – komoly orvoságként – megengedte, hogy az oszmánok elfoglalják Budát és Magyarország nagy részét – mondja. A korona sorsáról hallgatnak a krónikások, állapítja meg. Ennek ellenére kijelenti, hogy a koronát kétségkívül Isten oltalmazta meg az oszmán veszedelemtől, mivel „Ő volt az, aki a koronát számunkra kinyilatkoztatta és nekünk adta”.<sup>214</sup>

A történetnek ebben a részében egy erdélyi fejedelem játszik kétes szerepet: Szapolyai János, aki királlyá választatta és koronáztatta magát. A szerző kijelenti, hogy ez a gyűlölt király kevés tiszteletet tanúsított a korona felsége iránt (*Coronae Maiestas*), ami szörnyű háborúkhöz

<sup>211</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 63.

<sup>212</sup> „...ad vitae melioris studium pellicere voluit.” Uo., 64.

<sup>213</sup> Uo.

<sup>214</sup> Uo., 65.

vezetett. A nemesek egy része Habsburg Ferdinándot támogatta a trónért való küzdelemben. Ferdinánd csak úgy tudta megerősíteni hatalmi pozícióját, hogy magához ragadta a koronát, Szapolyai Jánost pedig elűzte az országból. Ő ezután arra kényszerült, hogy az oszmánoknál keressen támogatást. Látható, hogy a mohácsi csatát követő események leírása mennyire hasonlít a Révay korában lezajlott eseményekhez.

A történelmi képek szerepe ismét csak az, hogy rámutassanak az uralkodó és a nép bűneire. A szerző kijelenti, hogy Szapolyai döntését a hatalomvágy és az önzés vezette. Euripidészt idézi, aki ezt írta a bűnös királyokról: „Az uralom kedvéért sértsd meg a jogot, minden másban gyakorold a jámborságot.”<sup>215</sup> A „török zsarnok” Révay szerint örült ennek a váratlan támogatásnak, és azt remélte, hogy ily módon Magyarországot is megszerzi ugyanúgy, ahogy annak idején Görögországot, Bulgáriát, Holicsot és Szerbiát is. Szulejmán nagy sereggel vonult be Magyarországra, elfoglalta Budát, megszerezte a koronát, majd fényes ceremónia közepette visszaadta Szapolyai Jánosnak. Ez a szakasz képezi a koronához fűződő legnagyobb csoda leírásának, a korona megőrzéséről szóló történetnek előjátékát – miközben a korona egész idő alatt a szultán birtokában volt. Révay Berger írását használja fel ez esetben is, amikor tudatja olvasóival, hogy micsoda veszélyben volt a korona.

Révay arról próbálja meggyőzni az olvasót, hogy mindez Isten tervének része volt. Azt állítja, hogy a korona a kifürkészhetetlen sors (*fortuna*) rendelkezéséből került a „barbár kezébe”.<sup>216</sup> Perényi Péter koronaőr megkísérelt elmenekülni a koronával az oszmánok elől, de elfogták, és a koronával együtt a szultán elé hurcolták. Nem másként, hanem csakis csodás végzet (*mirabile fatum*) folytán került a magyar korona vallása (*religio*), üdve (*salus*) és dicsősége (*decus*) a török zsarnok kezére.<sup>217</sup> Rögtön le is vonja a következtetést: „a kegyetlen zsarnokot alighanem elvakította az istenség, hiszen nem hitt a koronában, üdvösségét sem becsülte, dicsőségével pedig nem törődött”.<sup>218</sup> Már Bergernél is olvashattuk, hogy Szulejmánt vakká tette a korona, de ez az esemény csak Révay könyvében kapcsolódik a korona isteni erejéhez, amit a koronáról készült képen a sugarak fejeznek ki, és amit a korona jelentéséről szóló részben is kifejt a szerző (16. kép).

<sup>215</sup> Uo., 66.

<sup>216</sup> Uo., 67.

<sup>217</sup> Uo., 67–68.

<sup>218</sup> Uo., 68.

A csodának ez a Bergertől átvett leírása Révay legfontosabb érve ama kijelentés mellett, hogy a korona révén érvényesül a gondviselésnek az ország sorsára gyakorolt befolyása, és ez szolgál az oszmánokkal szemben kívánatos keresztény egységről alkotott elképzelés bevezetéséül: „Ki merne – kérdem én – még mindig kételkedni abban, hogy a szent korona a mindenható Isten védnöksége alatt áll? Hát e példa nem erősít meg még inkább legjobb vélekedésünkben? Hát még mindig kételkedhetünk abban, hogy nincs fölötte hatalma semmi ellenségnek?”<sup>219</sup> Majd pedig az Isten és a korona között fennálló kapcsolatra alapozva így érvel: „Ha ez [a korona] sértetlen és diadalmas, akkor a haza [*patrium regnum*] is épségben marad.”<sup>220</sup> A szerző ezen a korona által képviselt erkölcsiséget érti, amelyet tiszteletben kell tartani, figyelembe véve a következőket: „csak kitartsunk az ősi apostoli vallásban [*prisca religio Apostolica*], ápoljuk, mozdítsuk elő a közjót [*commodum*], kövessük az oszmánokat szüntelen gyűlölettel, legyen idehaza [*domus* – itt 'haza' értelemben] jámborság [*pietas*], hit [*fides*], egyetértés [*concordia*], bármennyit szenvedjünk is az ellenségtől, nem fogunk megtörni, hanem megerősödünk a szorongattatásban.”<sup>221</sup> Ezt a mondatot akár Révay politikai programjának összefoglalásaként is tekinthetjük.

### *Politikai viszonyok*

Révay a 16. századi Magyarország politikai viszonyainak vizsgálatával folytatja fejtegetését. Ennek során szóba kerül a Habsburg-dinasztia és a magyarok közötti kapcsolat. A Habsburg-dinasztia a gondviseléstől kapta Magyarország feletti hatalmát, minthogy a korona némi bonyodalom után Erdélyből ismét Ferdinánd kezébe került.<sup>222</sup> A szerző megint csak a korona távolléte és az országban dúló viszály közötti kapcsolat képét vázolja fel, amikor azt írja, hogy a korona bolyongásai és megpróbáltatásai után az országban a legzavarosabb állapotok uralkodtak, míg a főurak (*primores*) „Vatinianushoz hasonló gyűlölettel” üldözték egymást.<sup>223</sup> A széthúzás a legrosszabb, ami egy országgal történhet – sóhajt fel a szerző. Liviust idézve írja: „A polgári pártoskodás sok népre nagyobb pusztulást hozott, mint a külső háborúk,

<sup>219</sup> Uo.

<sup>220</sup> Uo.

<sup>221</sup> Uo.

<sup>222</sup> Uo., 69.

<sup>223</sup> Az idézet Catullus 14. számú költeményéből származik.



mint az éhínség vagy a betegség, mint a legnagyobb országos csapás, amit az Isten haragjában reánk küld.”<sup>224</sup>

Révay ezután azt a kérdést elemzi, miért döntöttek úgy a magyar főurak, hogy az oszmánokat hívják segítségül. Nem érti, hogy János és hívei miért találták előnyösnek a barbárok támogatását és barátságát, akik a haza (*patria*) ellenségei és pusztítói, hiszen az oszmánokkal való barátság vége mindig elnyomás, pusztulás és rabság.<sup>225</sup> Ezt bizonyítja Sziget erős bástyájának bevétel és Erdély feldúlása is. A szerző ismét azt kérdezi, hogy ezenkívül vajon milyen gyümölcsöt hozott az oszmánokkal való szövetség, és a hatalom istentelen, törvénytelen és mértéktelen hajhászása. Ezzel összefüggésben újra összehasonlítja egymással Szapolyai János uralkodásának időszakát és saját korának viszonyait:

Jaj, csak mi ne tapasztalnánk saját korunkban hasonló sorsot, csak ne akadályoznák császáruink szerencséjének futását belső egyenetlenségek és lázongások, Krisztusra, ha a keresztyének vetélkedése nem válnék a törökök hasznára, ha nem lenne éppen a mi széthúzásunk a törökök dühöngésének legfőbb táplálója, hatalmuknak forrása, akkor már nemcsak a sok vérrel és fáradsággal bevett erős Esztergomot tudhatnánk sajátunknak, hanem Budát is, melyet Mátyás császár kétszeri ostrommal, nagy és erős csapatokkal vívott [...]”<sup>226</sup>

Révay politikai elemzését ezután az emberi természetről (*natura civilis*) és a magyar népről alkotott véleményével köti össze.<sup>227</sup> Kijelenti, hogy az ember kétféle módon tanul: saját hibáiból vagy mások ballépéseiből. A magyarok hibája az, hogy gyűlöletet táplálnak egymás iránt. Mindez pedig a haza pusztulásához vezet, mivel a magyar nép ahelyett, hogy megvédené, belülről pusztítja a hont. Révay kifejezi reményét, „hogy legalább saját bajaink tegyenek már végre óvatosabbakká bennünket”, de attól fél, hogy ez az általa felelőstett régi történet süket fülekre talál.

Egyesek lelkét ugyanis annyira betöltötte és fölizgatta a csip-csup ügyekért való bosszúállás vágya, hogy szívesebben pusztulnak együtt azokkal, akiket gyűlölnék, mint védik a hazát, melynek születünk, és jobban szeretik a nyakasságot veszedelemmel, mint az engedelmességet biztonság-

<sup>224</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 69–70.

<sup>225</sup> Uo., 70.

<sup>226</sup> Uo., 71.

<sup>227</sup> Uo.

gal. Mi lehet közelebbi rokonságban a sárkány és a vipera természetével, mint ez az istentelenség?<sup>228</sup>

A magyar királyi hatalom a legjobb kezekben van a Habsburg-dinasztianál. A szerző – Bergerhez hasonlóan – azzal veszi védelmébe ezt a kijelentést, hogy a Habsburg-dinasztia hatalomátvételét úgy állítja be, mintha maga a korona és a magyarság választotta volna ki magának ezt az uralkodóházat. A korona választásának oka a fent vázolt emberi természet. Révay elmondja, hogy az ország rendjei (*Regni Ordines*) még Habsburg Ferdinánd életében királyi méltóságra emelték fiát, Miksát, akinek atyja szívesen és önként átengedte a koronát. Így a korona újra visszanyeri személyiségét a történelemben. Mint korábban Bergernél, itt is azt olvassuk, hogy a hazai közélet nem volt elég biztonságos a korona számára, ezért „az osztrákok szeretetére és olalmára” bízta magát.

### *A Habsburg-ház és a trónutódlás*

Ezzel kapcsolatban Révay azt a pontot veszi sorra, hogy a Habsburg-dinasztia tagjai szerint nem vérrokonai a magyaroknak, és ezáltal nem tekinthetők a magyar rendi nemzet (*gens Hungarica*) részének. Ez a szakasz azért szembeötlő, mert Mátyás főherceg – többek között Illésházyhoz intézett, korábban említett levelében – még a magyarsággal való vérrokonságát hangsúlyozta. Révay úgy véli, hogy a korona a Habsburgokat választotta ki magának, mivel a „mi népünkben való fedelmek” bűnnel szerzett hatalma nem volt hosszú életű, ráadásul a (magyar) királyi ház utódai kihaltak. Miután az osztrák császári ház megszerezte Magyarországot, és megszűnt az országban a nyugtalanság, a korona ismét teljes nyugalommal örködhett az általános jólét és dicsőség felett.

Révay arra használja fel Mátyás főherceg trónutódlását, hogy szóba hozza az örökösödéssel és a magyarországi királyválasztással kapcsolatos kínos kérdéseket. Azt követően, hogy a Habsburg-ház elnyerte a magyar koronát, a trónutódlás a valóságban örökletessé változott. A koronaőr azzal érvel, hogy az ország egységére való törekvést szem előtt tartva jobb, ha a trónutódlás kérdése megfelelően van szabályozva a királyságban. Véleménye szerint az örökös királyság alkalmasabb arra, hogy megőrizze az egységet az országban. Miksa király apja példáját követve már jó előre kijelölte utódát, Rudolfot, így a rendek be-

<sup>228</sup> Uo., 71–72.

leegyezésével átadta neki a koronaékszereket és az országot. Révay ezzel kapcsolatban kijelenti: „dicséretes, ha az uralkodók olyan bölcsek, hogy nem annyira a maguk, mint hazánk javát akarják, amikor még életükben, idejében gondoskodnak a királyságról jól tudva, hogy a halandók természete éhes az uralomra, türelmetlenül várja a királyi méltóságban való részesedést.”<sup>229</sup> A hatalomváltáskor bekövetkező átmeneti állapot a lázadó és nagyravágyó törekvéseknek kedvez, ezáltal veszélyes az országra nézve. Révay így sóhajt fel: „milyen sok baj és veszedelem következik a királyok halála után, ha nem gondoskodnak időben az utódról.” Uralkodó hiányában a nemesség egymással hadakozó érdekcsoportokra hullik szét. „Akkor az állam, mint kormányos nélküli hajó, hanyódik, vagy akár el is süllyed a lázongás tengerében, amire kézenfekvő és eléggé fájdalmas hazai példáink vannak.”<sup>230</sup> A magyar történelem majdnem minden zavaros időszaka a trónutódlással kapcsolatos harcokra vezethető vissza – jelenti ki művében Révay.

Az örökös királyság azzal a következménnyel jár Magyarország számára, hogy csökken a királyválasztás jelentősége. Az, hogy többé már nem lehet szó valódi szabad választásról, aláássa a rendek szabadságát. Révay már jó előre elhárítja ezt a kritikát azzal, hogy kifejti: a választás lényegében sosem történt teljesen szabadon. A magyarországi királyválasztásra valóban az egész nemesség egyetértésével került sor, azonban korábban gyakran fegyverrel harcolták ki azt a Rákosmezőn. Szerinte csak nagyon ritkán került sor arra, hogy az állig felfegyverzett tömeg jelenlétében teljes egyetértésben ment volna végbe a választás. Gyakran megesett, hogy „annak akarata szerint választották a királyt, aki mellett nagyobb erő, több férfi, nagyobb kíséret állt, miért is a választás szabadsága [*libertas electionis*] a törvény legsúlyosabb sérelmére néha-néha csorbát is szenvedett”.<sup>231</sup>

Miután Révay így megtárgyalta a királyi hatalom átadásának kérdését, áttér Rudolf uralkodásának időszakára. Ennek az időszaknak a leírása kellemetlen a szerző számára, mivel a rudolfi évek zavargásai ellentmondanak saját korábban kifejtett véleményének, amely szerint a stabilitást a Habsburgok uralkodása biztosítja. Ezért tehát a Mátyás főherceg és a magyar rendek között létrejött politikai kompromisszum szempontjából értékeli a történeteket. A szerző emlékeztet rá, hogy a korona 1608-ig a császár birtokában és hatalmában volt, tehát nem tartózkodott Magyarországon. Révay ezt a helyzetet ismét Isten beavat-

<sup>229</sup> Uo., 73.

<sup>230</sup> Uo.

<sup>231</sup> Uo., 73–74.

kozásával magyarázza. Bergerhez hasonlóan a következőket állítja: „bárki beláthatja, hogy a szent koronát az isteni gondviselés messze-menő kegyelméből őriztették idestova hetven évig a császári méltósággal tündöklő felséges királyok házi oltárán.”<sup>232</sup> Ez idő alatt – emlékezteti az olvasót a szerző – változó szerencsével folyt a háború a törökök ellen, „mialatt belső viszályok, forrongások közt hanykolódtunk”. Ezért leszögezi, hogy „rögtön ezután a korona az áldott béke védelmében ragyogó dicsőséggel visszakerült a hazába”.<sup>233</sup>

### *A korona visszatérése*

A korona Magyarországra való visszatérése is Isten közbelépésének hatására történt – mondja Révay. A bécsi béketárgyalások során isteni sugallatra határoztak úgy, hogy a koronát vissza kell vinni Magyarországra. E szavakból az derül ki, hogy Révay szerint a császár nem kívánt önként megválni a koronától.<sup>234</sup>

A szerző a korona révén történt isteni beavatkozást hangsúlyozva igyekszik megmagyarázni és utólag igazolni a kevésbé emelkedett Habsburg testvérviszály révén előállt helyzetet. Révay elmélete szerint Mátyás főhercegnek a testvérviszály idején véghezvitt cselekedetei ugyanis sértették volna a korona szentségét, mivel Mátyás főherceg pártfogásába vette a törvényes uralkodó elleni lázadást, és a királyt a korona átadására kényszerítette. Azáltal viszont, hogy a testvérviszály kimenetelét isteni beavatkozásként mutatja be, a szerzőnek alkalma nyílik elkerülni a II. Mátyás ezzel kapcsolatos cselekedeteinek további elemzéséből fakadó konfliktust.

### *A korona leírása*

Révay a korona és a többi koronázási ékszer küllemének leírását és értelmezését az 1608-ban történt eseményekkel hozza kapcsolatba. A könyvnek ez a része azt a kérdést veti fel, hogy vajon Révay, Berger, Jeszenszky és kortársaik miért gondolták, hogy összefüggés van a korona külalakja, valamint politikai-morális jelentése és az 1608. évi események között. Ezt megelőzően szó esett már néhány, e kérdésre adott magyarázatról, így például a koronának a hatalomátvétel alkalmával játszott jelképes szerepéről, a Corvin Mátyás-kultuszról, valamint a ko-

<sup>232</sup> Uo., 74.

<sup>233</sup> Uo.

<sup>234</sup> Uo., 75.

rona és a magyarság politikai jogai közötti kapcsolatot illető gondolkodásról.

Egy másik magyarázat lehet az úgynevezett „antikvarizmus”, amely a 16–17. században igen népszerű volt, és a tágabb értelemben vett reneszánsz mozgalom részét képezte. Peter Burke szerint a kifejezés alatt a múlt tárgyi emlékei iránt megnyilvánuló érdeklődést kell érteni, amelynek alapján a történészek megkísérelték a maga teljességében rekonstruálni a múltat.<sup>235</sup> Azt állítja, hogy a 17. század elején az írott szövegekről a tárgyi emlékekre – és különösen a képi ábrázolásokra – fordult a figyelem, amelyeket a történelemről szóló információk forrásaként kezeltek. Burke *visual turn* (‘vizuális fordulat’) névvel illeti ezt a fejlődést. A képi ábrázolások felfedezése emellett oda vezetett, hogy a figyelem a „három régiség” (a régi korok, a kereszténység és a barbár világ) felé fordult, és ennek Burke szerint végül hatalmas kulturális változás – mégpedig többek között a kora újkori „nemzeti identitás” kialakulása – lett a következménye.<sup>236</sup> A műtárgyakat mindenféle új politikai elmélet bizonyítására használták fel.<sup>237</sup> Ebből következik, hogy Révaynak, Bergernek, Jeszenszkynek és másoknak a korona külalakjával kapcsolatban írott tanulmányait nem tekinthetjük speciálisan magyar képződményeknek, hanem a múlt iránt felébredő érdeklődés nemzetközi összefüggésébe illeszkedő művekként kell vizsgálnunk.

Révaynak a koronáról készített leírásával és a könyvben megjelent képpel a 18. század óta részletesen foglalkozik a szakirodalom, de – főként az utolsó húsz évben – a tudományos világon kívül is egyre nő az érdeklődés irántuk.<sup>238</sup> 1979-ben megjelent Révay koronakönyvé-

235 BURKE, Images as Evidence in Seventeenth-Century Europe, *Journal of the History of Ideas*, 64(2003), 273.

236 Uo., 282–283.

237 Uo., 275–278.

238 Lásd többek között MAROSI Ernő, A magyar korona a jelenkori kutatásban és a populáris irodalomban, *Művészettörténeti Értesítő*, 35(1986), 49–55; BUZÁSI Enikő, III. Ferdinánd mint magyar király (Iustus Sustermans ismeretlen műve az egykori Legánés-gyűjteményből), in *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, Bp., 1991, 149–158; TÓTH Endre-SZELÉNYI Károly, *A magyar szent korona – királyok és koronázások*, Bp., 1996, 2000, 19; R. VÁRKONYI, „...Jó Budavár magas tornyán...” A magyar államiság szimbólumairól Mohács után, in *Hagyomány és történelem*, Eger, 2000, 83–94; HOLLER László, A magyar királyi koronát ábrázoló, 1620–1621. évi festményekről, *Művészettörténeti Értesítő*, 50(2000), 302–310; BERTÉNYI Iván, Révay Péter Magyarország Szent Koronájáról írt munkájának forrásértéke, in *A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára*, Bp., 2001, 19–29; TÓTH Endre, A koronázási jelvények kora újkori történetéhez, in *Uő-SZVITEK* (szerk.), *A koronázási jelvények okmányai*, Bp., 2003, 11–21; PÁLFFY, A Szent Korona és a koronálada balesete 1638-ban, in *„Nem súlyod az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CSÖRSZ RUMEN István-SZABÓ G. Zoltán, Bp., 2007, 1433.

nek fordítása, ahol végre magyarul lehetett olvasni a korona leírását.<sup>239</sup> A figyelem leginkább Szűz Mária alakjára irányult, akinek képe Révay szerint a korona hátoldalán található, manapság azonban nincs azon a helyen. A nyolcvanas években egy ötvösökből álló munkacsoport Révay szövege alapján kijelentette, hogy Szűz Mária képét a hátoldalon kicserélték Dukasz Mihály képére.<sup>240</sup> A vita arról a kérdésről folyt, hogy miért különbözik a ma látható koronaékszer a 17. századi leírásban és ábrázoláson szereplő koronától, és milyen jelentősége van e különbségnek. Mivel a hátoldalon szereplő képekről más kora újkori ábrázolások nem maradtak fenn, az ötvösöket erősen foglalkoztatja a koronázási ékszer – ha nem is szándékos – megváltoztatásának gondolata, és az esetleges változás oka.<sup>241</sup>

A vita új fordulatot vett, amikor Pálffy Géza történész a korona hátoldalának egy olyan 17. századi ábrázolását fedezte fel, amelyen nem látható Szűz Mária képe, és amely megegyezik a korona mai külalakjával.<sup>242</sup> Pálffy bemutatta a Jeszenszky művében szereplő nyomatot is (14–15. kép), amelyet már 1609-ben a korona előső oldaláról készült hiteles képnek tekintettek. Mivel tudjuk, hogy Révay megkapta Thurzó-tól Jeszenszky könyvét, és kétségtelen, hogy művének megírása során használta, ismernie kellett ezt a képet. Emiatt nem lehetséges, hogy valami mást láthatott volna a koronán, mint ami azon most is rajta van, mivel saját megfigyelései, a Jeszenszkynél szereplő ábra és Berger leírása alapján hiteles képe kellett hogy legyen a felségjelvényről. Emellett a korona ábrázolása a pénzek (11. kép), a koronázási emlékműveken (10. kép), sőt még a korona ládáján is látható volt, amelyet valószínűleg Révay maga készíttetett 1608-ban (9. kép). Ettől eltérő koronaábrázolásának ezért valami olyasmit kell jelentenie, ami beleillik érvelésébe, és az általa kifejtett egyéb elképzelésekből következik.

Révay leírása a következőképpen kezdődik: „Tehát a korona szín-aranyból van, az ötvösségnek inkább égi, mint emberi mesterségével kör alakba öntve.”<sup>243</sup> Szerinte a következő dolgok vannak ábrázolva a koronán: „oldalsó kerületén egyenlő közökben háromszög alakú virá-

239 Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tűndöklő szent koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról, ford. KULCSÁR Péter, in KATONA Tamás (szerk.), *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, Bp., 1979, 224.

240 MAROSI, i. m., 49–55; LOVAG Zsuzsa, A koronakutatás vadhajításai, *Művészettörténi Értesítő*, 35(1986), 35–48; TESZELSZKY, De Hongaarse heilige kroon: van koninklijk reliek tot symbool van de Hongaarse republiek, kiadatlan szakdolgozat, Amsterdam, 1998, 10–20.

241 MAROSI, i. m., 55–61.

242 Pálffy Géza szóbeli közlése.

243 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 75.

gos csúcsok emelkednek ki körben, [...] a homlokzati részen almát tartó Üdvözítőnk képmása, az ellenkező oldalon a Szent Szűzanya [*Diva Mater Virgo*], aztán az apostolok, a keresztyén királyok, császárok, vértanúk szentséges sora, mint látszik, görög betűkkel [...]”<sup>244</sup> A láncokról ezt írja a szerző: „A fül helyéről kétoldalt drágalátos, fehérén csillogó ékkövek lógnak a fülre mintegy függelékként [...]”<sup>245</sup> Jeszenszky nyomán a következőképpen magyarázza a láncok jelentését: „...melyek a szent fő könnyű mozdulatára is kölcsönös összhangban ütődnek egymáshoz, hogy a két fület figyelmeztessék az isteni és emberi igazság meghallgatására, ennek révén pedig arra, hogy mindent Isten nevének dicsőségéért, a jó hírért és névért kell cselekedni.”<sup>246</sup> Révay ezt követően összeköti a felségjelvény külalakját az *archiregnum* korábban említett eszméjével és esetleg képével. Azt állítja, hogy „a kilenc láncocsk és kilenc csúcs, mely a korona homlokzati és nyakszirt felőli részén meghatározott közökben nagyobb gyöngyökkel ragyog, a Magyarországba bekebelezett kilenc ország és tartomány, úgymint Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Szerbia, Bosznia, Holics, Lodoméria, Bulgária, Kunország hatalmát és fényét jelképezi”.<sup>247</sup> Ezután pedig még ennél is több számmisztikai utalást tartalmazó elmélkedéssel folytatja. Kijelenti: „Azt hiszem, nem hiába rendezték el ezt így, ugyanis a csúcsok, drágakövek, ábrák, aranyozott függelékek számában nagyon pontosan és következetesen a kilences figyelhető meg.” Ez a számokkal foglalkozó rész szolgál Révay következő kijelentésének indoklásául, amely szerint a korona felépítése az „egységet” és az „összhangot” jeleníti meg.

### A leírás értelmezése

A korona részletes bemutatása, az ábra és a magyarázat az író szó-noki stratégiájának részét képezi, amellyel politikai elképzeléseiről akarja meggyőzni magyar és külföldi olvasóit. Ez a taktika nem egy logikusan felépített érvelésre épül, hanem a vizuális és szóbeli sugalmazás meggyőző erejére. Révay burkoltan úgy ábrázolja a korona külalakját, mint korábban felvázolt elméletének tökéletes megjelenítőjét. A felségjelvény első látásra tárgyyszerű leírása és a koronát ábrázoló kép meggyőző érveket szolgáltatnak a szerző nézeteinek igazolásához. Mivel a magyarok maguk is szívesen hittek Révay elméletében, hiszen az teljesen megfelelt politikai törekvéseiknek, nem éreztek hajlandósá-

<sup>244</sup> Uo. Révay az első, aki észrevette a koronán a görög betűket.

<sup>245</sup> Uo., 76. A koronáról készült nyomaton éppen tizennyolc gyöngysort lehet felismerni.

<sup>246</sup> Uo.

<sup>247</sup> Uo.

got arra, hogy kritizálják ezt a koronáról alkotott képet. Az ábrázolás és a politikai gondolkodás között fennálló kapcsolattal magyarázható, hogy Révay koronaképe évszázadokra rögzült a köztudatban, és csak a 18. század végén – mely ismét a politikai változások kora volt – kezdtek vitatni.

E részek jelentését ezért Révay politikai erkölcsről alkotott elmélete alapján lehet értelmezni, ahogyan ez a folytatásban be is bizonyosodik. A szerző szerint a korona kidolgozásának lényege maga a tökéletesség, mivel Isten tökéletes koronát, királyt és országot kíván, és Ő maga az, aki ezt a tökéletességet létre is hozza.<sup>248</sup> A tökéletes felépítésből következik, hogy a szerző szemében a korona mint Isten teremtménye tökéletesen megjeleníti azt, hogy milyennek kellene lennie az uralkodónak, a rendi nemzetnek és az országnak. E tekintetben a korona – mint jelentőségteljes képekből, drágakövekből és díszítőelemekből álló alkotás – a politikai erkölcs megtestesítője. Révay a korona képzeletbeli felépítését Szent Ágostonnak a bibliai Jelenések könyve alapján az „Isten városáról” (*civitas Dei*) vagy a „Mennyei Jeruzsálemről” alkotott elképzelésével rokoníthatóan írja le.<sup>249</sup> Mivel Révay már az egyik előző részben is Isten városához (*Dei urbs*) hasonlította az ideális nemzetet, ebben a részben a korona felépítése is ezt a képet tükrözi.

A leírás szerepe a záró részből válik nyilvánvalóvá, amikor Révay kijelenti:

Azt hiszem azonban, hogy Isten a korona egész ékességével mást sem akar, mint hogy a megkoronázott király maga és vezérlete alatt hasonlóképpen a magyarok egész nemzete, mely a boldogságos apostoli vallást elnyerte, annak teljes megismerésére, ápolására, szeretetére, sőt fegyverrel való védelmezésére minél állhatatosabban törekedjék.<sup>250</sup>

Ezzel a szerző egyértelműen kifejezi, hogy az az üzenet, amelyet Isten a korona által közölni akar, a tárgy külalakjában rejlik. A lényeg az egész nép tökéletes egysége a közös hit által. Mivel a szerző egy korábbi szakaszban már meghatározta, hogy mit ért a magyar korona jelentésén, ezt a magyarázatot most a felségjelvény külleméről adott leírással támasztja alá. Ehhez olyan közismert képeket alkalmaz, mint Szűz Máriának, Magyarország Nagymagyarának képe.

248 Uo., 77.

249 TESZELSZKY, *De Sacra Corona Regni Hungariae. De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572–1665)*, doktori dissz., Groningen, 2006, 60–63.

250 RÉVAY, *Brevis commentarius*, 77.



A Révay koronaleírásában szereplő témákat és képeket a kíváncsú tökéletes állapottal kell egybevetni, és a 17. századi napi politika összefüggéseiből kiszakítva nem lehet megérteni, mivel e korszak képei és eszméi eredeti összefüggésükben teljesen más jelentéssel rendelkeztek. A szerző nem alapos művészettörténeti leírást ad a koronáról, hanem – ahogyan azt Berger és Jeszenszky is tette – a maga elképzeléseinek hordozójaként kezeli az ékszer. Az általa elképzelt felségjelvénnel a király, a nép és az ország ideális állapotát jeleníti meg. A valóságos helyzet korántsem ideális, azonban igenis törekedni kell a tökéletességre. Ezért ír az általa ideálisnak tartott Magyarországról, amely az *archiregnum* kilenc országából áll; a tökéletes rendi nemzet-ről, amelyet az „apostoli hit” egyesít; Szűz Máriáról, a szent koronáról és a tökéletes uralkodóról. Révay ezzel egy olyan politikai eszményt jelenít meg az idealizált magyar korona által, amely a valóságban nem létezik, de tükröt tartva olvasói elé a jobb jövő reményét kínálja.

### *A többi koronaékszer ismertetése*

A szerző a többi koronaékszer ismertetésével folytatja. Ezt a szakaszt a királyi erények tükröként értelmezhetjük. Révay úgy véli, hogy e tárgyakra nemcsak a koronázási ünnepségek alkalmával van szükség, hanem azért is, hogy a megkoronázott királyt is figyelmeztessék kötelességeire „egy titkos jelbeszéddel”.<sup>251</sup> A szerző magyarázata csaknem teljesen Jeszenszky művére vezethető vissza, azonban Révay csak Jeszenszky gondolkodásmódjának lényegét veszi át anélkül, hogy forrásként megnevezné őt, vagy említést tenne azokról a klasszikus szerzőkről, akiknek munkáit Jeszenszky felhasználta.

Szent István koronázási palástja az első tárgy, amelyet Révay a korona után bemutat. Ennek eredetét az első szent királyra vezeti vissza. A koronázási palást szent mivoltát véleménye szerint a tárgy csodálatos hímzése jelzi. A leírás szerint a palást egyik oldalán az égi fényben trónoló Isten látható az apostolokkal körülvéve, a másik oldalán pedig Krisztus győzelme a kereszti jegyében. Révay itt is felhasználja a „Szűz Mária Magyarország patrónája” képet. Kijelenti, hogy a paláston olvasható *R.R.E.T.O.B. VMBRA* felirat jelentése a következő: „A Római Egyház és az Egész Olympus Királynője, Szent Szűz Mária, a Harcos Királyság Pártfogója.” Egy másik értelmezést is ad: „Királyok Királya a Világ Áldott Meghódítója, Szent Szűz Mária az Angyalok

<sup>251</sup> Uo., 77–78.

Királynője.”<sup>252</sup> Hasonlóan Jeszenszkyhez, aki úgy véli, hogy a palást a király büntelenségére utal, Révay is azt a magyarázatot adja, hogy ez a ruhadarab az uralkodó egyenes jellemének szimbóluma.<sup>253</sup> A király Isten képmása és árnyéka, akire igaz a mondás: „por és hamu vagyunk, mivel a földi királyság csak a mennyei és lelki királyság árnyéka.” A palást a szerző szerint éppen ezt a jelentést hordozza. A király méltósága (*dignitas*) szempontjából tehát semmi sem fontosabb Istennél, akinek képét ezen a földön viseli. A királynak az a kötelessége, hogy megismerje Istent és tisztelje Őt, védje a szentséget és az igazságot, és a keresztény hittel felfegyverkezve győzelmet arasson az ellenség felett.<sup>254</sup>

Ezután röviden kitér a jogar, az országalma és Szent István kardja jelentésére, és megmagyarázza a szent király kesztyűjének és sarujának jelentését is. Ezt az értelmezést is Jeszenszkytől veszi át. A jogar az igazság és a jog (*veritas et iustitia*) vesszeje.<sup>255</sup> Formája a szerző szerint eltér a hagyományostól, mivel a magyarok vezérei által használt harci buzogányhoz hasonlít. Mind a korona, mind a jogar láncokkal van díszítve, amelyek arra emlékeztetik a királyt, hogy ha szükséges, harcolnia kell a törvényért és a nyájért (*pro lege et pro grege*). Az országalma a király szerencsájének forgandóságát jelenti.<sup>256</sup> A kardot Szent István azért hagyta utódaira, hogy ezzel hajtsák végre a szabad ég alatt a kardvágásokat – véli a szerző Bonfinire hivatkozva.<sup>257</sup> Ez a szertartás is az ország védelmére emlékezteti az uralkodót.<sup>258</sup> Végezetül kijelenti, hogy a kesztyű és a saru a király büntelenségét és tisztaságát jelképezi.<sup>259</sup> Ezzel az értelmezéssel egy sajátos „magyar” összefüggésbe helyezi, és a rendi nemzet identitásával kapcsolja össze mindezeknek a koronaékszereknek a jelentését.

Révay a koronaékszerek őrzési helyével folytatja a leírást. Úgy találja, hogy ennek egy magasan fekvő – Isten közelében lévő – erődítménynek kell lennie, távol az emberektől, és nem túl közel a királyi hatalomhoz. A szerző a hegytetőn fekvő visegrádi várat érti ezen, ahol a koronát eredetileg őrizték. Szerinte annak, hogy az oszmánok elfoglalták a várat, jelképes értelme van Magyarország állapotára nézve. Ide kapcsolódik Révaynak az a gondolata is, hogy II. Mátyás nemrégiben

<sup>252</sup> Uo., 79.

<sup>253</sup> Uo., 79–81; JESSENIUS, Der Königlichen Majestät zu Ungarn, 288

<sup>254</sup> RÉVAY, *i. m.*, 80; JESSENIUS, *i. m.*, 291–292.

<sup>255</sup> RÉVAY, *i. m.*, 80–81; JESSENIUS, *i. m.*, 292–293.

<sup>256</sup> RÉVAY, *i. m.*, 81.

<sup>257</sup> Uo., 82.

<sup>258</sup> Uo.; JESSENIUS, *i. m.*, 289.

<sup>259</sup> RÉVAY, *i. m.*, 82.

visszafoglalta és visszaadta „nekünk” Visegrádot, ami az író számára a Magyarországon 1608-ban végbement változások jele volt.

## II. Mátyás kora

A korona ideális tartózkodási helyéről szóló leírás alkotja a korona visszatéréséről és II. Mátyás uralkodásáról szóló újabb magyarázat bevezetését. Bergerhez hasonlóan Révay is a legszerencsésebb előjelnek és előjátéknak tekinti a jövőre nézve, hogy a haza visszakapta a szent koronát.<sup>260</sup> Nem is tudja szavakba önteni, hogy micsoda diadalmenet, micsoda dicsőség volt a magyar nemzetnek (*gens Ungarica*), és milyen halhatatlan nevet szerzett Mátyás főhercegnek, amikor Rudolf visszaadta a koronát, s a hatalmas tömeg ujjongva és ünnepelve fogadta a visszatérő felségjelvényt. A szerző az erről szóló beszámolóval teremti meg a kapcsolatot I. és II. Mátyás uralkodása között. Bergerhez hasonlóan Révay is Bonfini művéből vett részleteket használ fel, és a korona visszatérését, valamint a történelmi párhuzamot úgy mutatja be, mint II. Mátyás jövődő sikeres uralkodásának kedvező előjelét.

Révay ezután bejelenti, hogy a korona visszaszerzésének módja alapján fogja egymással összehasonlítani a két Mátyást. Az összehasonlítás célja az, hogy elméletének megfelelően megmutassa: a Habsburg uralkodó még erényesebb király, mint elődje volt. A legfontosabb érv emellett a kijelentés mellett az, hogy II. Mátyás nem folyamodott a fegyverekhez hatalomátvétele során, hanem inkább az egyetértést szorgalmazta. Révay azt mondja, hogy I. Mátyás sok vért ontott és kegyetlen háborút folytatott a korona visszatérése érdekében, azonban ennek ellenére csak azután tudta visszaszerezni, hogy hatezer aranyat fizetett érte a császárnak. II. Mátyás visszahozta a koronát, mégpedig anélkül, hogy ez vérontással vagy halállal járt volna. Révay ezután részletesen leírja, hogyan ment végbe a korona visszatérése és a koronázási szertartás.<sup>261</sup>

Ezt követően II. Mátyás dicsőségét énekli meg, és ennek során kiemelt figyelmet szentel annak, hogy mit tett ez az uralkodó a hazáért. A szerző szerint a haza javát leginkább az szolgálta, hogy Mátyás valósággal kiűzte az országból (*nostra patria*) a bűnöket. Megemlíti, hogy véget ért az ellenfelek közötti intrika, megszűnt az elégedetlenkedők lázongása, valamint a mélyen gyökerező vetélkedés és irigység, füstbe mentek a vérgőzös tervek, és eltűnt a korábbi évek minden ke-

<sup>260</sup> Uo., 83-84.

<sup>261</sup> Uo.

serűsége és pusztulása.<sup>262</sup> Ami megmaradt – mondja Révay –, az a „menyei béke és nyugalom” volt, amelynek oltalmában virágoztak a törvények és dicsőségben helyreállt a jog uralma (*iuris dicendi potestas*).<sup>263</sup> Révay biztosítja az olvasót: „ismét boldogok vagyunk”, és kijelenti, hogy „annyi csapást elviselve ismét az aranykorba [*aurea tempora*] érkezünk.” Szíve mélyéből kívánja, hogy ez az állapot maradandó és szilárd legyen, és soha többé ne zavarják meg újabb viszályok vagy csapások.

Révay szerint az így keletkezett boldog állapot nemcsak a királynak, hanem az angyali koronának (*corona angelica*) is köszönhető.<sup>264</sup> A szerző az olvasó képzeletére apellál, amikor kijelenti, hogy a korona mintegy ráadásként, vagy éppenséggel záróköként megbonthatatlan szövetséget kötött a cseh korona erős birodalmával és a császári felséggel, és ezáltal a szent korona mindezen birodalmakat a saját hatalma alá vonta. A korona így elnyerte az egész keresztény világ pártfogását és támogatását. Azt akarja ezzel mondani, hogy a kereszténység egységére, valamint a magyarságon és az egész keresztény közösségen belüli egységre vonatkozó elmélete Mátyás főherceg uralomra jutásának és a korona visszatérésének köszönhetően kelt életre.

Ezután a törvények kibocsátása által létrehozott politikai kompromisszum megpecsételését és a korona őrzésére létrehozott kettősbizottság felállítását tárgyalja. Az események leírásával Révay újra fel eleveníti koronafikcióját. Kinyilvánítja, hogy az ország szerencsés helyzetének megtartása csak a korona megfelelő őrzése révén lehetséges. A megpecsételésre a „korona bemutatásának” szertartása révén került sor. Miután feleskették a kettősbizottságot, egyikük kiemelte ládájából a koronát, és felmutatta az összegyűlt nemességnek, hogy ezáltal mindenki meggyőződhesen róla, hogy valóban az igazi koronáról van szó.<sup>265</sup> Ebből ismét a korona és a felvázolt elmélet közötti kapcsolatot bizonyítja. Úgy tűnik, hogy a „korona bemutatása” az 1608-ban létrejött politikai kompromisszum szertartásos megerősítése. A koronamítosz a maga teljes valójában életre kelt.

Révay a koronaörök ezután következő esküjével azt igyekszik megvilágítani az olvasó számára, hogy a király, a magyar nemesség és a koronaörök mily nagy tiszteletet tanúsítottak a korona iránt 1608-ban. Az általa festett kép némiképp ellentétben áll azzal az elmaradt adófizetés miatt keletkezett, itt inkább nem emlegetett sok nehézséggel,

<sup>262</sup> Uo., 87–88.

<sup>263</sup> Uo., 88.

<sup>264</sup> Uo.

<sup>265</sup> Uo., 89.

amellyel négy évvel később a koronaöröknek meg kellett küzdeniük azért, hogy kifizethessék a korona őrzésére rendelt pozsonyi várórséget.<sup>266</sup> A szerző végezetül a magyar királyné koronázásának szenteli figyelmét. Azt igyekszik kimutatni, hogy ennek is a szent koronával kell meg történnie. A magyarázat alapját Anna királyné koronázása szolgáltatja, akinek 1613-ban helyezték fejére a koronát. Ennek a résznek az a szerepe, hogy igazolja a királyné magyar koronával történő koronázási szertartásának jogosságát.

*Beszéd a magyarokhoz és a koronához,  
a királyhoz és az országhoz*

Az utolsó előtti részben honfitársaihoz intézi a szót egy *Hozzátok, vitéz magyarok, akikkel közös az én hazám... (Ad vos Hungari fortissimi, cum quibus communis mihi est patria)* kezdetű szónoklatban.<sup>267</sup> A beszéd lényege, hogy a magyaroknak azáltal kell törekedniük az egységre, hogy a koronát megfelelően őrzik és tartják. Révay ékes barokk nyelven röviden újra megismétli legfontosabb mondanivalóját: a magyarok, Istennek hála, visszakapták a szent koronát, amelyet azonban ismét elveszítettek saját hanyagságuk miatt, ami törvénytelenység és közöny okozója volt abban az időben, amikor a korona idegenek kezébe került. A szent korona iránti szeretet és tisztelet nevében esedezve kéri a magyarokat, hogy imádkozzanak Istenhez biztonságos megőrzéséért. Úgy véli, hogy a korona hatszáz évvel korábban a keresztény hit tel együtt érkezett Magyarországra. A szerző felszólítja a magyarokat: „Egy akarattal és szándékkal gondoskodjatok arról, hogy e szent csil lag [...] őseink szokása szerint saját hazájában találjon biztos és alkalmas lakást, és mindörökké fényeskedjék nekünk.” A magyarságnak a belső viszálytól és a külső ellenségtől egyaránt őrizkednie kell. Révay hangsúlyozza, hogy az egység megtörése a közösség (*societas*) végét jelenti. A magyarok szerény művében megfelelő eszközöket találhatnak arra, hogy helyreállítsák a korona biztos, szerencsés és nyugodt védelmét. A szerző ezzel tulajdonképpen arra szólítja fel honfitársait, hogy váltsák valóra az általa kidolgozott elképzelést.

Révay a koronáért, a királyért és az országért mondott, egész érvelését összefoglaló imával (*Oratio pro Corona, rege et Regno*) fejezi

<sup>266</sup> BÓNIS, Révay Péter, Bp., 1981, 31–32; MOL, P 1615 Révay család 1. cs., 73. tétel, Pozsony, 1619. VIII. 8, Belecij Mátyás és Vcijntsj András szent korona őrző porkolábok folyamadványa a nádorhoz; 37. tétel, Pozsony, 1620. I. 2., Rozsos György folyamadványa a nádorhoz.

<sup>267</sup> RÉVAY, *Brevis commentarius*, 96.

be könyvét.<sup>268</sup> Ebben az imában is azért könyörög Istennek, hogy őrizze meg az országot. Istenhez fohászkodik – aki (Révay saját szavai szerint) nemzetünknek (*gens nostra*) adta a szent koronát, és mostanáig megőrizte azt –, hogy tartsa meg a koronát biztonságban (*tuta*), ép-ségben (*salva*) és virágzó mivoltában (*florens*). Imádkozik a császárért és a „mi királyunkért”, a haza atyjáért (*patriae pater*), hogy győzedelmeskedjék az ellenség felett. Kéri Istent, hogy adjon egyetértést a főrendeknek, nyugalmat és békét a népnek, és tartsa távol a magyaroktól a széthúzást és a viszályt, irtsa ki közülük a gyűlöletet és az irigységet, és engedje meg nekik, hogy elnyerjék „az örök élet koronáját”.<sup>269</sup> Az ima természetesen az *ámen* szóval fejeződik be.

### A koronáról alkotott kép és a nemzeti identitás formálódása

A könyvben Révay a rendi nemzet szuverenitásával kapcsolatos elméletét mutatja be, amelyet a korona és a magyarok viszontagságos sorsáról szóló fejtegetéssel igazol. Elméletének indoklásával ugyanakkor a nemzet (*gens*) fogalmának is politikai jelentést ad. Az, hogy a Révayt megelőző szerzők hasonló elképzeléseihez viszonyítva megváltozott a nemzetről alkotott kép, a magyarság önazonosság-tudatának fejlődésére mutat.

A magyar társadalomról szóló elképzelést illetően ebben a műben előforduló legfontosabb újdonság, hogy Révay az 1608. évi alkotmány alapján összekapcsolja az identitáselméletet a korona politikai erkölcsének értelmezésével. A szerző a két elmélet közötti összefüggésre alapozva kijelenti, hogy a rendi nemzetnek (*gens*) önrendelkezési joga van a törvénytelen király ellenében. Ugyanakkor a korona erkölcsisége révén a Habsburgok királyi hatalmát is igazolja. A rendi nemzet eszméjének szerepe az, hogy a nagy társadalmi nyugtalanság időszaka után politikai stabilitást teremtsen az országban. A kialakult kedvező helyzet megtartásának legfontosabb eszköze a korona által képviselt politikai morál, amely a rendi nemzet és a király számára egyaránt meghatározott erkölcsi tanulsággal szolgál. Révay egy erkölcsi jellegű koronafikció – mely olyan vezérelveket tartalmaz, mint például a nemzet büntetése és jutalmazása, és még bünvallásra és bünbánatra is ösztönöz – megteremtésétől remélte, hogy a magyarok törekedni fognak

<sup>268</sup> Uo., 98.

<sup>269</sup> Uo.

az erényes életre. A történelmi példák átgondolt retorikai szerkezetének segítségével a szerző felvázolja a magyar társadalom képét, és meggyőző politikai mondanivalót fogalmaz meg.

Annak a szellemi környezetnek az ismeretében, amelyben a koronáról szóló könyv létrejött, nyilvánvaló, hogy Révay a történelmi példák nagy részét frissen megjelent politikai és historiográfiai munkákból merítette. Ezek maguk is egy bizonyos aktuálpolitikai üzenetet hordoztak, amely szerzőjüknek a rendi nemzetről alkotott elméletén alapult. Révay leginkább Jeszenszky és Berger műveit használta fel, de Magyarai és Pázmány munkáit is forgatta. Könyvének ugyanakkor a „Magyarország koronája” témával foglalkozó írások között is megvan a maga helye. Ezért tarthatatlan az az állítás, hogy Révay vallásos szemzőgből írta meg a korona középkori politikai elméletét.<sup>270</sup> Művének, amely a kor politikai vitáinak jelentős eleme volt, meghatározott aktuálpolitikai mondanivalója van; a szerző pedig egy olyan, eredetinek ható történeti fikció megteremtése révén igazolja saját álláspontját, amely nagyrészt ugyancsak frissen megjelent műveken és egykorú elképzeléseken alapul.

A következőt állapíthatjuk meg a kora újkori identitás európai fejlődéséről. A nemzeti önazonosság e különleges formájának kialakulása – az önazonosság fogalma alatt a korona jelentésváltozását értve – egy helyi hagyomány létezésének következménye volt, tartalmát tekintve azonban inkább egy nemzetközi szellemi párbeszéd eredményének tekinthető. A *respublica litterata* közötti együttműködés, a múlt megismerése iránti társadalmi érdeklődés és az egyes szerzők közötti eszmecsere volt a legfontosabb ösztönzője a kora újkori magyarországi nemzeti identitás kialakulásának.

## Révay művének elterjedése és a nemzeti önazonosság kérdése

A kérdés már csak az, hogy Révay elméletének megfelelően valóban kialakult-e a nemzeti önazonosságtudat a kora újkori Magyarországon.

270 BÉL Mátyás, in SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hun. Veteres ac genuini*, II, Viennae 1746, XXVIII; BARTONIEK, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, <sup>2</sup>1987, 169; BENDA-FÜGEDI, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979, 167; VÁCZY Péter a Révay-művel bizonyítja a középkori magyar néphiedelem létét a korona isteni eredetével kapcsolatban (Az angyal hozta korona, *Eletünk*, 19[1982], 94–102, kül. 99); BÓNIS, i. m., 61; Thomas von BOGYAY, Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone, in LOVAG Zsuzsa (szerk.), *Insignia Regni Hungariae I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, ford. FÜLEP Zsófia, Bp., 1983, 66.

Elméletben csak akkor lehetne a nemzeti identitás létezéséről beszélni, ha egyértelműen ki tudnánk jelenteni, hogy a Révay által kidolgozott koronajelentés a rendi nemzet tagjainak „agyába és szívébe” véssődött. A gyakorlatban úgy adhatunk választ erre a kérdésre, ha megvizsgáljuk a mű elterjedésének történetét. E könyv keretén belül azonban nincs lehetőség arra, hogy kimerítően elemezzük ezt a problémát, mivel ez külön tanulmányt igényelne.<sup>271</sup> A következő fejezet központi témája, hogy miként használták fel Révay könyvét a szerző 1622-ben bekövetkezett halála után. Most példák alapján arra vonatkozóan teszünk néhány megállapítást, hogy milyen kapcsolat állt fenn Révay nézetei és a rendi nemzeti identitás között.

A mű 18. század végi rendkívüli népszerűségéből nyilvánvaló, hogy a kora újkori magyar rendi nemzeti identitás alapját Révaynak a koronáról és a magyarságról szóló elképzelései alkotják.<sup>272</sup> Meglehetősen figyelemreméltó, hogy a magyar történészek – R. Várkonyi Ágnes kivételével – mindmáig alig említik ezt az összefüggést. Ennek két oka van. A fő ok az a Magyarországon uralkodó nézet, hogy a kora újkori nemzeti identitás Werbőczy elméletén alapul.<sup>273</sup> Az előző fejezetekben nemcsak azt mutattuk ki, hogy a szentkorona-tan még nem létezett abban az időben, hanem azt is, hogy egyik itt ismertetett szerző sem hivatkozik Werbőczyre, amikor a koronáról ír. Révay művében egyetlen utalás sincs a koronáról szóló organikus államelméletre (vagy a szentkorona-tanra), és nem fordul elő benne a „szent korona tagja(i)”

271 Lackner Kristóf (1571–1631) 1615-ből származó, koronáról szóló művét figyelmen kívül hagytuk, mivel – polgári királytűkör lévén – kívül esik e tanulmány keretein: Christophorus LACKNER, *Coronae Hungariae emblematicae descriptio*, Lavingae Suevorum 1615. Révay Lackner patrónusa volt, ő ihlette Lackner könyvét, mint erről Lackner önéletrajzából értesülhetünk: TÓTH Gergely (szerk., ford.), *Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza*, Sopron, 2008. Révay és Lackner rész vettek az 1614-es linzi birodalmi gyűlésen, és az 1618-as magyar koronázási szertartáson Révay nagy megtiszteltetésben részesítette Lacknert. Leveleztek is egymással: uo., 28, 127. Lackner önéletrajza több ismeretlen adatot tartalmaz koronakönyvéről (uo., 116–117, 133), a koronáról és az 1618-as koronázásról. „Megbízták azzal, hogy más mágánásokkal együtt a várba elmenjen a koronáért, és hozza el. Itt nyakláncát viselve saját szemével látta ezt a hatalmas kincset a ládából kivéve, a teremben a kezében tartotta a jogart, és minden egyebet a kezével érintett, vagyis a sarut, a palástot, az országmalmát, a kardot stb. [...] majd a koronát és minden egyéb királyi jelvényt [...] az említett megbízottakkal együtt újból elvitték a toronyba, szokásos őrzési helyére. Itt Lackner saját kezével begöngyölte a koronát, e hatalmas kincset. [...] Maga Khlesl bíboros törte fel és pecsételte le a vasládát sérthetetlenül rányomott pecsétekkel, továbbá személyesen a bíboros emlékül felírta vörös krétával a nevé a falra, miként a többiek is.” Uo., 134–136. Lackner leír egy emblematis koronás falfestményt is, amelyet 1618-ban csináltatott: uo., 137–139.

272 Lásd például Georg Jacob SCHWINDEL, *Thesaurus bibliothecalis...*, I, Nürnberg, 1738, 145–146.

273 MAROSI, A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben, in MIKÓ Árpád-SINKÓ Katalin (szerk.), *Történelem – kép*, kiállítási katalógus, Bp., 2000, 19–21.



(*membra sacrae coronae*) kifejezés sem.<sup>274</sup> A másik ok pedig az, hogy saját korának politikai, vallási és intellektuális összefüggéséből kiindulva nem vették komolyan vagy nem értették meg Révay nézeteit. Ennek ellenére eszméi széles körben elterjedtek.

Révay könyvének elterjedését nagy vonalakban három csoportra lehet osztani: az elsőbe azok a művek tartoznak, amelyeket ő maga írt, illetve azok, amelyek létrejöttét személyesen támogatta vagy ihlette; a másodikba azoknak a szerzőknek az írásai sorolhatók, akik felhasználták Révay művét; a harmadikba pedig azok a koronát bemutató és az ékszer küllemével foglalkozó leírások, amelyek az 1613. évi koronaábrázolás alapján készültek. E három kategória között egyébként nem lehet éles határvonalat húzni, mivel például Berger később keletkezett művei mindhárom csoportba illeszkednek.

Az első csoporthoz tartozó legelső műnek a koronáról szóló könyv folytatását tekinthetjük, amelyet Révay 1613 és 1622 között írt, és amely Révay 1622-ben bekövetkezett halála miatt csak 1659-ben jelent meg.<sup>275</sup> A második Berger Révay által is támogatott, terjedelmes munkája. Berger arra kapott megbízást, hogy írja meg a Magyar Királyság képekkel illusztrált történetét (lásd még a IV. fejezetben).<sup>276</sup> Kézirataiban több alkalommal is hivatkozik Révayra és a koronáról szóló művére. Ebből kiderül, hogy folytatja Révay gondolkodását a koronáról és a rendi nemzeti történelemről.<sup>277</sup> Berger Mátyás királyról szóló szövegében Révayhoz hasonlóan újra leírja a korona külsejét, és említést tesz Szűz Mária képéről, a tizenkét apostolról és a görög császárról.<sup>278</sup> Mivel azonban ez a kézirat sohasem jelent meg nyomtatás-

274 Ennek ellenére több kutató vélekedik úgy, hogy Révay alkalmazta a szentkorona-tant, lásd pl. HARGITTAY, *Gloria, Fama, Literatura*, Bp., 2001, 83, 248. j.; SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről*, Bp., 2006, 95. BÓNIS sem találta nyomát a szentkorona-tannak Révay könyvében: *Révay Péter*, Bp., 1981, 93.

275 RÉVAY, *De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hvngariae Centuriae Septem*, Francofurti 1659.

276 HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 149–170; KULCSÁR Péter, Berger Illés történeti művei, *Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 245–259; VISKOLCZ, Irodalom és mecénatúra Nádasdy Ferenc udvarában. A főnemesi udvari kultúra formái a XVII. századi Magyarországon, előadás, elhangzott az Irodalomtörténeti Intézetben 2008 júniusában, kézirat, 10. A nyomatokról és azok jelentőségéről lásd még MIKÓ-SINKÓ (szerk.), *i. m.*, 293–296.

277 A koronajelentésről a bécsi kéziratokban: [Elias BERGER], *Historia Ungarica ab A.C. 1458, definit autem in A.C. 1490*, ÖNB, Cod. 8677, fol. 21r–v., 33r–v., 54v., 60r–v., [Uő], *Historia hac Ungarica ab A.C. 1572. Definit autem in A.C. 1606*, ÖNB, Cod. 8464, fol. 183r–v., 222r., 253r., 252v–257r. (a török által adott koronáról), [Uő], *Historia Ungarica ab A.C. 1607., definit autem in A.C. 1618*, ÖNB, Cod. 8229, fol. 12v. (Révay koronaművéről), 53r–56r. (Illésházy beszéde II. Mátyás koronázáskor), 132r–133r., 172v–174v.

278 „...S. Coronae ex formae vetustatis et sanctatis, plenae sacris salvatoris, Divae Virginis duodecim Apostolorum et Graecorum Imperatorum, in quorum tutela esse dicitur, imaginibus, primis statim invita Paloczius agnovit.” [BERGER], *Historia Ungarica ab A.C. 1458, definit autem in A.C. 1490*, ÖNB, Cod. 8677, fol. 33r.

ban, és ezáltal nem terjedt el Magyarországon, nem szólunk róla részletesebben.<sup>279</sup> Végezetül Révay búcsúbeszédét kell megemlítenünk, amelyben a szerző újra a már ismert koronajelentésre utal.<sup>280</sup>

A második csoporthoz tartozó legfontosabb művek a Bergerhez hasonló történészek könyvei.<sup>281</sup> 1614-ben és 1621-ben Bocatius is hivatkozik Révayra és a koronára.<sup>282</sup> Gersei Petthő Gergely (1570–1629) írt egy Révay művének folytatásaként tekinthető krónikát a magyarokról és a koronáról.<sup>283</sup> Révay elmélete 1629-ben a strassburgi politikai történetírás figyelmének középpontjába került, amikor Martin Schödel politikatörténész vizsgamunkájának kiindulópontjául választotta a koronáról szóló könyvet.<sup>284</sup> A disszertáció olyan lett, mint egy idézetgyűjtemény, amelyben többek között számtalan Révaytól, valamint más klasszikus, magyar és külföldi szerzők írásaiból származó idézet kapott helyet. Schödel később Bodin módszerének segítségével írt egy kézikönyvet a magyarországi politikáról Révay műve és Justus Lipsius gondolkodása alap-

279 Egy példa az esetleges fogadtatásra: Thomas Johannes PESSINA DE CZECHOROD használta *Mars Moravicus* című írásához Berger *Chronologia Regni Hungariae*-jének kéziratát: „Pro maiori Moravorum hac in parte commendatione, libet hic referre, quod in MS. Chronologia regni Hungariae, auctore Elia Pergero, historico Caesareo et Poeta laureate [...]” Lásd B. DUDÍK, *Mahrens Geschichts-Quellen*, I, Brünn, 1850, 34–35, 40 (J. P. Ceroni's Handschriften-Sammlung).

280 RÉVAY, *Valedictio Morituri*, in HRABECIUS, *D.O.M.A. Oratio Funebris In solennibus exequiis Spect. ac Mag. Dni Petri de Reva, supremi ac perpetui Comititis Comitatus Thurocen... Habita in loco sepulturae Ejusdem & Majorum, in templo Martinopolitano... 17. Julij. Anno 1622... Adjuncta est Valedictio Eiusdem Dni Petri de Reva, ... morituri*, Cassoviae 1623, Kr–v.

281 Már 1613-ban hivatkoznak a magyar koronára egy Mátyás császárrá koronázásakor kiadott műben: Johan Marco ALDRINGEN Luxemburgio, *Ad insigne regum ungariae, á Sylvestro ipsis transmissum*, in Bernhard PRAETORIUS (szerk.), *Corona Imperialis...*, Nurembergae 1613, 51–52; Petrus Fradelius SCHEMNICENS, *Plausus in Coronam Caesaream*, in *uo.*, 73–74. A református SZENCI MOLNÁR Albert már 1618-ban kétségbe vonta a korona legendáját és azt, hogy anyagi kéz műve lenne, és a „babonáság” és a „bálványimádás” hazai példái közé sorolta: *Secularis concio evangelica, azaz Jubilaeus esztendei prédikáció*, Oppenheim, 1618, appendix. 1621-ban BALÁSFY Tamás támadta Szenci Molnár álláspontját az evangélikus Révay eszméivel: *Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnar Hungari, pedagogi Oppenheimensis*, Viennae 1621, 14–18. A vitáról lásd HOLL, i. m., 83; GALAVICS, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 73–74, 143; lásd még könyvünk VI. fejezetét.

282 Johannes BOCATIUS, *Hexastica Votiva*, Bartphae 1614, in IOPo II 688; Uó, *Matthiados Carmina Heroica*, Cassoviae 1614, in *uo.*, 751, 774–775, 783, 799–802; Uó, *Historica Parasceve*, Cassoviae 1621, in IOPr 53, 58–59, 64, 53, 58–59, 64. A két utóbbiban Bocatius utal Bergerre.

283 PETTHŐ Gergely, *Rövid magyar kronika*, Viennae Austriae 1660, RMK I. 955, folytatás és utánnymások 1702, 1729, 1734, 1738, 1742, <sup>2</sup>1742 és 1753.

284 Martinus SCHÖDEL, *Cum Deo. Disquisitio Historico-Politica, De Regno Hungariae...*, Argentorati 1629, <sup>2</sup>1630. Schödel a neves Martin Bernegger tanítványa volt. A későbbi folytatások: SCHÖDEL, *Respublica et Status Regni Hungariae*, Leiden, 1634, <sup>2</sup>1634; Johann Ferdinand BEHAMB, *Notitia Hungariae Antiquo-Modernae Berneggeriana: Perpetuis Observationibus Condecorata Nec non Indice Tum Marginali, Tum Reali illustrata, emendata*, Argentorati, 1676. Lásd még Johann Christoph BECMANN, *Historia Orbis Terrarum Geographica Et Civilis...*, Francofurti 1673, 714 (több kiadás 1680, 1685, 1692, 1698-ban).

ján, amely 1634-ben kétszer is megjelent Leidenben.<sup>285</sup> Ez a kötet az egyik legfontosabb forrás arra nézve, hogy miként olvasták és értelmezték Révay könyvét a kora újkorban. Még a Révay által nem sokra tartott jogászok is felhasználták a tőle származó koronajelentést, amint az Kitionich Jánosnak a magyar büntetőjogról szóló, 1619-ben kiadott könyvében is látható, amely egy Révay ihletésére született, minden valószínűség szerint Berger tollából származó, *Óda a koronához* című verssel kezdődik.<sup>286</sup> Ehhez hasonló költemény olvasható Nadányi János (1641–1707) művében is.<sup>287</sup>

A harmadik, és egyben utolsó csoportot a képzőművészet alkotja, mivel a kora újkori koronaábrázolások túlnyomó része a Révaynál szereplő képre vezethető vissza.<sup>288</sup> Tudomásunk szerint azonban még senki sem tette fel azt a kérdést, hogy miért éppen ez az ábrázolás örvendett ilyen nagy népszerűségnek. Az előző fejezetekből az derült ki, hogy a koronáról számos, Révay metszetétől és leírásától eltérő kép és ismertetés is hozzáférhető volt a kora újkorban. Maga a korona is a Révaynál szereplő nyomattól eltérő módon van ábrázolva azon a (legálább) négy festményen, amelyeket a koronáról szóló könyv ihlethetett (22. kép).<sup>289</sup> Az, hogy ennek ellenére mégis a Révay könyvében szereplő ábra kapta a „nemzeti ikon” szerepét, fontos jele a könyvben kifejtett gondolatok széles körű elterjedésének és népszerűségének. A Schödel említett könyvében megjelent nyomatnak köszönhetően a korona képét Európa többi országában is megismerték (17. kép). Az elmélet

285 [Martin SCHÖDEL], *Respublica et Status Regni Hungariae*, Leiden], 1634, OSZK, App. H 828. Révay fogadtatását Schödel művén keresztül lásd Herman CONRING, *Opus de finibus imperii germanici, quo jura finium, quibus illud continetur, a primo ejus exordio usque ad haec nostra tempora illustrantur*, Francoforti et Lipsiae 1680, 287.

286 Johannes KITONICH, *Directio Methodica Processus*, Tyrnaviae 1619, címlap, verso.

287 *Ad CORONAM HUNGARIAE. / Gentis magnanimae radians per secula sidus, / Clarius an ne solo, clarius an ne salo: / Dum fulges gemmisque viris, te praeside dudum, / Patria praesentem credidit esse Deum.* NADÁNYI János, *Florus Hungaricus, sive rerum Hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium*, Amsterdam, 1663, címlapnyomat, verso. Az angol fordításból hiányzik a vers: Uő, London, 1664. Magyar fordításban: „MAGYARORSZÁG KORONÁJÁHOZ. Hős nép csillagként fénylesz, sok századon által, / Nincs ragyogóbb földön, nincs ragyogóbb vizeken: / már rég tündöklesz gyémántos-erős hatalommal, / Istent látja jelen, téled övezve, hazánk.” NADÁNYI János, *Florus Hungaricus*, magyar–latin kiad., s. a. r. HAVAS László–ÓBIS Hajnalka–ÓROSZ Ágnes, Debrecen, 2001, 4–5. A koronaszövegről mint római *tabelláról* lásd HAVAS, Anticiceronianizmus és antitacitizmus mint az európai nemzeti eszme egyik formálóját, in BITSKEY István–OLÁH Szabolcs (szerk.), *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, Debrecen, 2004, 545–548.

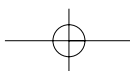
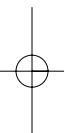
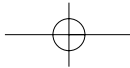
288 RÓZSA György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*, Bp., 1973; Juliusz CHROŚCICKI, *Rituals and Space*, in Allan ELLENUS (szerk.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, 1998, 210.

289 PANDULA Attila, Egy XVII. századi, heraldikai témájú, magyar olajfestmény, *Turul*, 70(1997), 26–28; SÓLYMOS Szilveszter, Hozzászólás és kiegészítés, *Turul*, 71(1998), 39–41; HOLLER László, A magyar királyi koronát ábrázoló, 1620–1621. évi festményekről, *Művészettörténeti Értesítő*, 49(2000), 297–309; ZSÁMBÉKY Mónika, Megjegyzés a magyar királyi korona 1621. évi ábrázolásaihoz, *Művészettörténeti Értesítő*, 50(2001), 341–342.

és a kép elterjedtségének legszebb példája Hieronymus Ortelius magyarországi oszmán háborúkról írott művének 1665. évi, bővített és átdolgozott kiadásához készített címlapján látható (21. kép).<sup>290</sup> Az ismeretlen művész által készített kép Révaynak a koronáról, a magyar társadalomról és a keresztény Európáról vallott nézetei allegóriájaként tekinthető. Ez a kép azt mutatja, hogy Révay koronaelmélete még több mint negyven évvel alkotójának halála után is eleven valóság volt Magyarországon és Európában.<sup>291</sup>

290 Hieronymus ORTEL [ORTELIUS], *Ortelius Redivivus et Continuatus oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegs-Händel, so vom Jahr 1395. biß auf 1665. mit dem Türcken vorgelauffe*, Nürnberg, 1665, OSZK, RMK III. 7685 (címlap).

291 Más ismeretlen Révay-féle koronakép: Johann Jakob FUGGER, *Spiegel der Ehren des Höchstlöblichsten Kayser- und Königlichen Erzhauses Oesterreich oder Ausführliche Geschicht Schrift von Desselben...*, Nürnberg, 1668, 477, 518 (23. kép), 726 (24. kép), ismeretlen versekkel. A terjedelmes mű elemzése meghaladja a könyv kereteit.



# VI.

## Révay könyvének utóélete

### A „Szilveszter-bulla”

A Magyarországon „Szilveszter-bulla” néven ismert iratot II. Szilveszter pápa (999–1003) Magyarország első királyához intézett eredeti oklevelének tekintették 1644-től a 19. század elejéig.<sup>1</sup> A bullában István, a magyarok fejedelme (*dux*) a pápa apostoli áldását kapja azért, mert Magyarországot (*regnum*) és a magyar nemzetet és népet (*gens et Natio Ungariae*) a Szent Római Egyház oltalma alá helyezte. István az oltalom mellett koronát (*diadema*) és királyi címet (*nomen regis*) kért, valamint azt, hogy az egyházfő emelje székesegyházi rangra az esztergomi templomot, és szentelje fel a püspökségeket. A pápa Istvánra bízta az országot, és teljesíti a fejedelem kéréseit azzal a feltétellel, hogy az országnagyok (*optimates*) által törvényesen megválasztott magyar király személyesen vagy képviselői által megújítja a hűségesküt és a Szentszék iránti engedelmességre tett fogadalmat. Az egyházfő ezenkívül azt a jogot adományozza István királynak, hogy apostoli mivoltának (*apostolatus* – apostoli tekintély) jeléül keresztet hordoztasson maga előtt, és apostoli joghatóságánál (*apostolica auctoritas*) fogva azzal a kiváltsággal ruházza fel, hogy országában maga rendezze az egyházi ügyeket. Végezetül tudatja, hogy olyan koronát (*diadema*) fog küldeni Istvánnak, amelyet eredetileg a lengyel uralkodó számára készítettek. Mivel a korona fontos szerepet játszik a szövegben, a bullát egészen a 19. század végéig úgy tekintették, mint a korona pápai eredetének és Szent Istvánhoz fűződő kapcsolatának bizonyítékát.<sup>2</sup> Az 1644-ben élt olvasó számára azonban teljesen más jelentése volt a „bulla” tartalmának; mégpedig olyan jelentése, amely a Habsburg uralkodó hatalmát illetően a 17. század eleje óta folytatott politikai vitával volt összefüggésben. A „bulla” megmagyarázta az uralkodónak a magyar ko-

<sup>1</sup> Georgius FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I, Buda, 1828, 274–277.

<sup>2</sup> IPOLYI, *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Bp., 1885; repr. Bp., 2005, 10.

rona felségterületére vonatkozó apostoli státusát. Az „apostoli” kifejezés a király szempontjából azt jelentette, hogy ő mint az „apostoli királyi” cím viselője nemcsak a világi hatalomra tarthat igényt, hanem országában egyházi téren is hatalommal rendelkezik.

A király vélelmezett apostoli státusára alapozva a 17. század második negyedében vita folyt arról, hogy van-e a Habsburg uralkodóknak püspökkinevezési joguk Magyarország területén (a királyi „főkegyúri jog”, *jus patronus regius*).<sup>3</sup> A Habsburgok azzal igazolták kiváltságukat, hogy Szent Istvántól, Magyarország első apostoli királyától való leszármazásukra hivatkoztak, akinek szerintük VII. Benedek pápa (974–983[!]) a korona adományozásával együtt ezt a jogot is megadta. A római egyház feje azonban – úgy vélekedvén, hogy nincs bizonyíték az apostoli státus örökletes voltára – kétségbe vonta a Habsburg uralkodók ez irányú hatalmát. Ennek következtében a pápa rendszeresen megtagadta azoknak a püspököknek a megerősítését (*confirmatio*), akiket a Habsburg uralkodó nevezett ki. A „Szilveszter-bulla” 1644. évi közlése ezért a király számára olyan volt, mint egy égi ajándék. Az állítólag 11. századi szöveg visszamenőleges érvénnyel egyértelmű választ adott erre az aktuálpolitikai kérdésre: amennyiben a trón törvényes örököse hűséget esküszik a pápának, akkor neki mint az apostoli király utódának joga van arra, hogy püspököket nevezzen ki Magyarországon.

A hatalmi harc nemcsak a pápa és a király között folyt, hanem a katolikus egyházon belül is.<sup>4</sup> A feszültséget az egyházfő és a Habsburgok központosító törekvései, valamint az ezzel szemben megnyilvánuló magyarországi ellenállás okozta. A magyar egyháznagyok megkíséreltek autonóm pozíciót biztosítani a maguk számára mind a pápával, mind pedig a királlyal szemben. Ezért, amikor egy inkább protestáns szimpatizánsnak tekinthető király – mint Rudolf és II. Mátyás – lépett trónra, Rómában kerestek támogatást.<sup>5</sup> Abban az esetben pedig, ha egy franciákhoz húzó pápa állt az egyház élén, aki a Habsburg Birodalom

3 A vitáról: FRAKNÓI, *A magyar kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Bp., 1883; GALLA, *Marnavics Tomkó János Boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Bp., 1940, 74–84; TUSOR Péter, *A magyar egyház és Róma a 17. században*, *Vigília*, 64(1999), 503–513; BENE, *A Szilveszter-bulla nyomában*. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja, in *A Ráday Gyűjtemény Évkönyvei*, Bp., 1999 (a továbbiakban ennek a műnek az internetes változatára fogunk utalni: <http://www.rgy.hu/bene.htm> 2009/02.05); Uő, *A Szilveszter-bulla nyomában*. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja, in VESZPRÉMY László (szerk.), *Szent István és az államalapítás*, Bp., 2002, 144–146 (rövidített változat).

4 BENE, *i. m.*, 1\*–2\*.

5 TUSOR, *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, in *Aetas*, 4(2000), 89–105.

érdekeivel ellentétes politikát folytatott, a magyar püspökök a Habsburg uralkodó pártjára álltak.

Az egyház és az uralkodó közötti konfliktus a kora újkori Magyarország oszmánok által megszállt déli és keleti területein fekvő, üreseedésben lévő püspökségek betöltése során fejeződött ki a legerőteljesebben. Ezek a püspökségek gyakran már csak névleg léteztek, vagy eredeti területüknek mindössze csekély része tartozott hozzájuk. A püspökök, akiket ezeknek az egyházmegyéknek az élére állítottak, inkább világi, semmint egyházi státust nyertek kinevezésük által, hiszen címüket gyakorta olyan szolgálatoknak köszönhatték, amelyeknek kevés köztük volt a valláshoz.<sup>6</sup> A király egyszerűen csak kinevezte őket, és ehhez gyakran egyáltalán nem kérte a pápa megerősítését (*confirmatio*).<sup>7</sup> A hatalomnak ezek a névleg egyházi, a gyakorlatban azonban világi birtokosai főként a király érdekeit szolgálták.

A király főkegyúri joga körül újra meg újra fellángoló vita XV. Gergely pápa (1621–1623) pontifikátusa idején érte el csúcspontját.<sup>8</sup> Ez az egyházfő 1622-ben *De Propaganda Fide* (a hitterjesztésért) néven kongregációt hívott össze, amelynek az volt a feladata, hogy helyreállítsa az egyházi hierarchiát a megosztott Európában.<sup>9</sup> A kongregáció másik célkitűzése az volt, hogy új missziós szervezetet teremtsen az Újvilág pogány térségeiben és a vén Európa korábban keresztény területein – többek között a megszállt magyar területeken.<sup>10</sup> A pápa még ugyanabban az évben Bécsből Rómába helyezte át a Balkánt érintő missziós munka központját.<sup>11</sup>

Az egyházfő ezáltal politikai téren összeütközésbe került azokkal, akik igényt tartottak a világi és az egyházi hatalomra ezen a vidéken: II. (Habsburg) Ferdinánddal (1618–1637) és Pázmány Péter érsekkel (1570–1637), Magyarország primásával, a magyarországi egyháztartomány fejével. Pázmány védte a magyar rendek érdekeit a Habsburg uralkodó ellenében, valamint a király és a rendek érdekeit a pápa el-

6 GALLA egy hegedűs példáját említi, akit püspökké neveztek ki, mert egy szentmise alkalmával gyönyörűen hegedült a császárnak: i. m., 70.

7 Az 1610–1620 körüli időszakban a király több olyan boszniai püspököt nevezett ki, akik közül egyet sem erősítettek meg tisztségében Rómából. BENE, „Hol vagy István király?” (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja), in UNGER Zsolt (szerk.), *Szent István király képe a magyar irodalomban*, Bp., 2001, 2, 8.

8 TUSOR, A magyar egyház és Róma a 17. században, id. kiad., 503–504.

9 Philippe LEVILLAIN, *The Papacy: An Encyclopedia*, II, New York etc., 2002, ford. Deborah BLAZ, 1253–1258.

10 Antal MOLNÁR, Relations between the Holy See and Hungary during the Ottoman Domination of the Country, in István ZOMBORI (szerk.), *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Bp., 2004, 192; Peter RIETBERGEN, *Power and Religion in Baroque Rome. Barberini Cultural Politics*, Leiden–Boston, 2006, 395–398.

11 BENE, A Szilveszter-bulla nyomában, id. kiad., 4\*.



lenében, és nem akarta, hogy Róma beleavatkozzék az oszmánok megszállta területek államügyeibe. A katolikus II. Ferdinánd király és a magyar egyházi főméltóság lázasan kereste az érveket, hogy megvédje jogait Rómával szemben. Ferdinánd megbízta jogászait, hogy ezt szem előtt tartva végezzenek kutatást a magyar kancelláriában és a pápai levéltárakban. Pázmány is derekasan kivette részét a munkából, mint ezt később bizonyítjuk.<sup>12</sup>

Ez a Bécsből kiinduló, növekvő aktivitás magyarázza Elias Bergernek, a Habsburgok udvari történészének pozíciója és munkássága iránti, újra feltámadó érdeklődést. Berger 1619 és 1622 között semmit sem publikált, többek között azért, mert nem kapta meg a neki ígért bért. Saját bevallása szerint szűkös körülmények között élt.<sup>13</sup> Csak 1622-ben fizették ki elmaradt jövedelmét.<sup>14</sup> 1624-ben háromszáz forintot kapott II. Ferdinándtól a magyar történelemről írott könyv kinyomtatására.<sup>15</sup> Az uralkodó 1625-ben ismét udvari történetíróvá (*historicus noster*) tette meg Bergert, miután Pázmány a magyar történetíró (*historicus Ungarus*) ismételt kinevezését sürgette.<sup>16</sup>

A Róma és Bécs között folyó küzdelem egyik mellékes eredménye három egyházi személy – Marnavics Tomkó János (Johannis Tomci Marnavitii Bosniensis, Ivan Mrnaviae Tomkó, 1580–1639), a ferences Levakovics Rafael (Rafael Levakoviae, Levakovich, 1590?–1650?) és Inchofer Menyhért (Melchior Inchofer, 1580/1585–1648) – irodalmi tevékenysége volt.<sup>17</sup> Levakovics és Tomkó 1622-ben egy glagolita misekönyv és egy breviárium összeállítására kaptak megbízást. 1622 és 1644 között az említett három szerző a király apostoli mivoltáról és a korona jelentéséről szóló műveket írt. Vélhetőleg ők dolgozták ki a „Szilveszter-bulla” szövegét is. Szembeötlő, hogy – amint később kimutatjuk – mindezek a pápai szolgálatban álló egyházi személyek olyan nézeteket vetettek papírra, amelyek a pápa ellenében a Habsburg uralkodó helyzetét erősítették.

<sup>12</sup> GALLA, i. m., 76.

<sup>13</sup> Berger három éven keresztül (1619–1621) egy fillért sem kapott. FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos, Berger Illés magyar királyi historiographus, *Századok*, 6(1873), 386. Berger kamarától kapott fizetéséről lásd FALLENBÜCHL, A Magyar Kamara és a könyvek, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1968–1969*, Bp., 1969, 305–317.

<sup>14</sup> Berger fizetésével kapcsolatban lásd a pozsonyi kamara számadásait in MONOK István (szerk.), *A magyar könyvkultúra múltjából*, Szeged, 1983, 188.

<sup>15</sup> FRANKL [FRAKNÓI], i. m., 386; KULCSÁR, Berger Illés történeti művei, *Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 247.

<sup>16</sup> Petri Cardinalis PÁZMÁNY, *Epistolae collectae*, I: 1610–1628, szerk. Franciscus HANUY, Bp., 1910, 462: 1625. július 14. előtt. Pázmány 1622-ben is kiadatta Istvánffy Miklós Magyarország történetéről szóló művét.

<sup>17</sup> R. AUBERT (szerk.), *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, Paris, 1995, 979–980.

Ez a politikai küzdelem magyarázza, hogy a Habsburgok apostoli királyi mivoltának történelmi alapjairól 1622 után nagyszámú historiográfiai, politikai és vallásos színezetű írás jelent meg, amiről a továbbiakban részletesebben is beszámolunk. Mivel a király apostoli méltóságát illető politikai kérdés Szent István királyi hatalmának jelentéséhez kötődött, a „korona ajándékozása” is előkelő helyet kapott e művekben. A Habsburg uralkodó ismét a magyar koronától nyerte hatalmának legitimációját, és ezáltal ismét megváltozott a korona jelentése.

## A korona apostoli voltáról szóló vita

Az „apostoli” kifejezés és a korona adományozásának politikai jelentősége már korábban is szerepet játszott a magyarországi vitairodalomban. Szembeötlő, hogy Pázmány mindig aktívan részt vett valamennyi olyan új gondolat kiérlelésében, amely a fentiekkel állt kapcsolatban.<sup>18</sup> Ugyanakkor ő indította el az „apostoli” jelző tartalmával kapcsolatban 1625 után bekövetkezett gondolkodásbeli változást. Az említett forrásokból kitűnik, hogy már 1625 előtt is végbement egy bizonyos jelentésváltozás, ez azonban még nem érintette a Habsburgok apostoli királyi hatalmának legitimitását. Más szavakkal: a király apostoli mivoltának témáját 1625 előtt nem hozták kapcsolatba a magyar koronával.

Pázmány először már említett 1603. évi röpiratában használta a korona adományozásának témáját.<sup>19</sup> Ennek az volt a szerepe, hogy figyelmeztesse a magyar rendeket a pápa iránti kötelező engedelmségre. Szent István király apostoli méltóságára viszont nem tér ki ez a munka. Egy évvel később a Magyar Tanács katolikus tagjai Werbőczy törvénykönyvére hivatkozva „apostolinak” (*apostolus*) nevezték a magyar királyt annak érdekében, hogy az uralkodó egyházi ügyek terén meglévő hatalmát hangsúlyozzák a protestánsok jogainak rovására.<sup>20</sup> 1606-ban Verancsics Faustus csanádi püspök (1540?–1617) pamfletet írt a magyarországi hitújítás módszereiről. Ebben kijelentette, hogy a király az apostoli Szent István királynak köszönhetően főkegyúri joggal (*ius*

18 BENE, „Hol vagy István király?” (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja), in UNGER (szerk.), *Szent István király képe a magyar irodalomban*, Bp., 2001, 1–14.

19 PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére*, Nagyszombat, 1603; Bp., 2000, szerk. HARGITTAY, 19; lásd még BENE, A Szilveszter-bulla nyomában, id. kiad., 2\*.

20 MOE, X, 519.

*patronatus*) rendelkezik, amely lehetővé teszi, hogy döntsön az egyházi javadalmakról, és az uralkodónak éppígy arra is joga van, hogy püspököket nevezzen ki, a pápa viszont megerősíti ezeket a kinevezéseket.<sup>21</sup> Verancsics nem hozza összefüggésbe ezt a jogot a koronával, hiszen csakis a területi értelemben vett koronajelentésről tesz említést. Berger a koronán látható apostolábrázolások alapján 1608-ban „apostolinak” nevezi a felségjelvényt. Csak a II. Ferdinánd 1618. évi koronázásának okán megjelent művekben tűnik fel az „apostoli király” cím, amely azonban nem kapcsolódik a koronához. Ferdinándot az ugyanabban az évben megjelent *Apparatus regius* című röpiratban nevezték először így, a szöveg azonban nem hozza kapcsolatba egymással a koronát és az apostoli királyi hatalmat.<sup>22</sup> A jezsuita Balásfy Tamás (Balasfi, 1580–1625) még 1621-ben sem utal arra, hogy a koronának lenne egy aktuális apostoli jelentése. Balásfy a református Szenci Molnár Albert egy katolikusellenes művével szembeni védekezésébe csak Révaynak a korona szent voltáról szóló magyarázatát veszi fel.<sup>23</sup>

1625-ben Pázmány vitát kezdeményezett a magyar király apostoli mi voltáról. Attól kezdve, hogy 1616-ban esztergomi érsekké nevezték ki, a pápától megkapta a prímási méltóságot, a magyarországi egyház kormányzója, a római szentszék követe lett. Ugyanakkor a Habsburg uralkodó főtanácsadója is volt a magyarországi politikai és vallási kérdéseket illetően, a magyar királyok megkoronázója, valamint a mindenkori király gyóntatója és udvari papja, aki nem mellesleg jelentős politikai szerepet játszott a magyar rendiség képviselésében is.<sup>24</sup> Pázmány befolyása oly nagy volt, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem „Magyarország régensének” nevezte.<sup>25</sup> Közismert vallási tárgyú írásain kívül számos kevésbé ismert politikai művet is hátrahagyott, és több, politikai tanácsokat tartalmazó, levél formájú pamletet írt, egyebek között a Habsburgok örökös királyságának kívánatos voltáról.<sup>26</sup> 1625-ben a magyar

21 VERANCICS Faustus, A vallás felújításának módszerei Magyarországon (1606), in S. VARGHA Katalin (szerk.), *Verancsics Faustus Machinae novae és más művei*, Bp., 1985, 328–329, 333.

22 S. n., *Apparatus regius. Sereniss. ac potentissimo Ferdinando II. Hungariae ac Bohemiae regi. Symbolis regum Hungariae adornatus*, Viennae 1618, RMK III. 1212, lásd még HOLL, Ferenczffy Lőrinc. *Egy könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 193.

23 BALÁSFY Tamás, *Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnar Hungari, pedagogi Oppenheimensis*, Viennae 1621, 14–18; lásd még HOLL, i. m., 79–83; GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 73–74, 143.

24 R. VÁRKONYI, *Europica varietas – Hungarica varietas*, ford. PÁLMAI Éva–RUTTKAY Kálmán, Bp., 2000, 55–88.

25 TARNÓC (szerk.), *Pázmány Péter művei*, Bp., 1985, 1172.

26 PÁZMÁNY, Két beszéd. Pázmány beszéde II. Ferdinánd megválasztása érdekében a Pozsonyi megyegyűlésen, in ÖRY Miklós–SZABÓ Ferenc–VASS Péter (szerk.), *Pázmány Péter válogatott*

rendek nevében petíciót intézett a pápához, amelyben azt kérte, hogy az egyházfő tegye világszerte elfogadottá Szent István király tiszteletét.<sup>27</sup>

Pázmánynak a főkegyúri jog (*ius patronatus*) kínos kérdésével kapcsolatos felfogása a következőképpen alakult. 1625-ben a bécsi nunciushoz, Carlo Caraffához intézett két levelében a király püspökkinevezési jogát védelmezte anélkül, hogy ennek során az apostoli jogra hivatkozott volna.<sup>28</sup> A címzett azonban vitatta az érsek álláspontját. Ezt követően Pázmány forráskutatást végeztetett, és a szokásjognál és a hagyománynál szilárdabb jogi alapot keresett a király főkegyúri jogának (*ius patronatus regalis*) megvédelmezésére. Egy 1627. augusztus 5-én II. Ferdinándhoz írott levelében megváltozott gondolkodásáról tesz tanúbizonyságot:<sup>29</sup> kijelenti, hogy Szilveszter pápa eredeti bullája, amelyben az egyházfő megerősítette a király jogát a püspökök kinevezésére, elveszett. Ezért – szerinte – a király egyedül a szokásjogra hivatkozva tarthat igényt erre a hatalomra, amit csak olyan másodlagos források erősítenek meg, mint Werbőczy törvénykönyve, Hartvik püspök legendája, Bonfini Magyarország történetéről írott műve, és II. Lajos II. András Aranybullájának megerősítését tartalmazó egyik oklevele. A kérdés lényege, hogy a királynak joga van-e püspököket kinevezni, és rendelkezhet-e az egyházi javadalmak felett, vagy pedig csak arra van joga, hogy püspökök kinevezését javasolja Rómának.

Nyolc évvel később, egy 1635. április 10-én kelt memorandumban, amelyet a király érdekében fogalmazott meg, Pázmány részletesen kifejti elképzelését e kérdéstről.<sup>30</sup> Számos ponton kel a király jogainak védelmére. Szerinte a főkegyúri jog mellett szóló legfontosabb érv az, hogy Szent István saját elhatározásából keresztény hitre térítette a magyarokat. A szent király ezután püspököket nevezett ki, és maga választotta ki a megfelelő személyeket erre a méltóságra, akik ezután megerősítést nyertek a pápától. Mindez – Pázmány szerint – világosan kiderül a Szent István ünnepén énekelt egyházi énekekből, és az István uralkodása alatt létrehozott püspökségek alapítóleveléből. Az érsek ezután arra a problémára tér ki, hogy a királyi levéltár Buda elfoglalásakor oszmán kézre került, és ennek során megsemmisültek a pápai bullák. Annak ellenére, hogy nem áll rendelkezésre kézzelfogható bizonyíték,

műveiből, II, Bp., 1983, 1617. november, 339–395; PÁZMÁNY, Petri Pazmani Responsum ad Quaestionem: An Ferdinando III. Successionis vel Electionis Jure Regnum debeatur, in PÁZMÁNY, *Epistolae collectae*, I: 1610–1628, szerk. HANUY, Bp., 1910, 470–472.

<sup>27</sup> R. VÁRKONYI, i. m., 78.

<sup>28</sup> BENE, A Szilveszter-bulla nyomában, id. kiad., 5\*.

<sup>29</sup> Uo.

<sup>30</sup> Uo.

továbbra is ragaszkodik a szokásjog érvényességéhez. A Pázmány írására adott római válasz a következőképpen hangzott: meglehet, hogy a főkegyúri jog Magyarország jelenlegi területén továbbra is érvényben van, de a Magyar Királyság elveszített területeire vonatkozóan nem élhet vele az uralkodó.

Pázmány erre a királyhoz intézett, 1635. június 16-án kelt újabb memorandummal reagált, amelyben először került szóba a korona. Ebben kijelentette, hogy a király nem adhatja át a Szentszéknek egyetlen olyan püspökség betöltésének vagy adományozásának jogát sem, amely valaha is a magyar korona jogos tulajdona volt, mivel az uralkodónak elődei példáját követve kötelessége megoltalmazni azt, ami a szent koronáé.<sup>31</sup> Pázmány így bevonta a vitába a korona jogi és területi jelentését. A király püspökkinevezési joga elválaszthatatlanul össze van kötve a magyar koronával, mivel ez a jog azokhoz a területekhez kapcsolódik, amelyek a korona birtokában vannak, vagy egykor voltak. A király a rendeknek tett eskü alatt megígérte, hogy megvédi a korona tulajdonát, ezáltal nyerte el a királyi hatalmat. Pázmány érvelése úgy szól, hogy ha a király lemond jogáról, akkor megsérti a magyar koronát, s ennek következtében elveszíti királyi hatalmának legitimitását. Egy 1635-ből származó Berger-kéziratban felfedezhetjük ugyanazokat a gondolatokat, amelyeket Pázmány második memorandum is tárgyal, nevezetesen a király főkegyúri jogáról és a koronajelentés összefüggéséről.<sup>32</sup> Ebben a munkájában ír Berger a Habsburg uralkodók Magyarországra érvényes királyi hatalmáról, úgy is mint az isten által ohajtott, logikus történelmi végeredményről. Berger szerint a király püspökkinevezési joga elválaszthatatlanul összefonódott a magyar koronával, mivel ez a jog azokhoz a területekhez kapcsolódik, amelyek a korona birtokában vannak vagy voltak.<sup>33</sup>

Figyelemmel kísérve a vita folyását, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Habsburg-udvar hiteles források alapján nem tudott erős jogi bizonyítékot találni a király apostoli jogaira. Arra kényszerült tehát, hogy jogi érvelését a középkori Hartvik-legendára, egy történelemkönyvre – Bonfini magyar történetére –, valamint Werbőczy vitatható kodifikációjára alapozza, amelyet soha nem erősítettek meg az uralmon lévő királyok. A politikai és jogi fikciók nem feleltek meg a Habsburg-

<sup>31</sup> Uo., 6\*.

<sup>32</sup> ELIAS PERGER [BERGER], *Duplex speculum chronologicum...*, EK, Ms. G. 69, *Monarchia Hungarorum Regalis* alcímen, 97–103.

<sup>33</sup> Uo., 97–98. Újra ír a kereszt jelentéséről: uo., 97. Berger Bodinre, Bonfinire és Werbőczyre hivatkozik. Ennek a műnek csak a címlapja van kinyomtatva. Lehetséges, hogy ez is egyfajta memorandumként szerepelt, és a szerzőnek nem állt szándékában kiadni.

udvar politikai igényeinek, és a kor követelményeihez kellett igazítani őket. Az ilyen ősi képek leporolásánál és felfrissítésénél is fontosabb volt azonban az az igény, hogy meggyőző és kézzelfogható bizonyítékot találjanak arra, hogy ezek a fikciók valóban jogerővel rendelkeznek. Röviden: a történelmi-politikai elképzelésnek érvényes jogi valóssággá kellett válnia.

Hogy megmutassuk, hogyan működött ez az eljárás, fontos, hogy az 1626 és 1644 között Rómában végbement változásokra is figyelmet fordítsunk. A Habsburg érdekek legjelentősebb képviselője Francesco Barberini bíboros volt, aki a Collegium Germanicum-Hungaricumban összegyűlt magyar egyházi személyek tekintélyes patrónusaként lépett fel a pápai városban. Az ő támogatásának köszönhetően kapta meg Pázmány a bíborosi kalapot, más magyarok és Habsburg-pártiak – közöttük Marnavics Tomkó – pedig a püspöki pásztorbotot. Pázmány Esztergomból élénk kapcsolatot tartott fenn Barberini bíborossal és a Rómában élő „egyházi írókkal”, Tomkóval, Levakoviccsal és Inchoferrel.

Az első mű, amelyben a magyar király apostoli mivoltát egy korona-fikció igazolja, a *De coronis Ungaricis brevis nota* címet viseli, és Marnavics Tomkó János írta 1626-ban Lorenzo Magalotti (1584–1637) bíboros megbízásából, aki a pápa külügyi államtitkára volt.<sup>34</sup> Az írás megjelenését azzal magyarázhatjuk, hogy Michael Adolf Althan gróf egy „magyar koronát” és egy oszmán kardot ajándékozott a pápának, amelyek állítólag Bocskai tulajdonában voltak, azzal a szándékkal, hogy az ajándék az ismert itáliai zarándokhelyre, a Loretóban lévő Casa Sanctába kerüljön.<sup>35</sup> Nem véletlenül feltételezzük, hogy a gróf és Bocskai „koronaékszerei” között kapcsolat állt fenn. Althan gróf Rudolf császári haditanácsának tagja volt, Istvánffy Miklóssal együtt császári követként részt vett a Bocskaival folytatott béketárgyalásokon, és alighanem jelen volt, amikor Bocskait megkoronázták a török által adott koronával.<sup>36</sup> Ráadásul támogatta az ország megszállt területein folytatott missziós munkát is.<sup>37</sup>

34 Johannes TOMCI MARNAVITH, *De coronis Ungaricis nota brevis*, kézirat, 1627. január 1., Bibliotheca Apostolica Vaticana Ms. Ottob. Lat. 2776; RIETBERGEN, *Power and Religion in Baroque Rome. Barberini Cultural Politics*, Leiden–Boston, 2006, 149.

35 TAKÁCS Imre, *Corona Vladislaviana avagy corona Coronensis*. Tomkó János kézirata 1626-ból Bocskai István második, késő gótikus koronájáról, *Művészettörténeti Értesítő*, 44(1984), 102.

36 Uo. A rendelkezésre álló források valójában nem említik, hogy jelen volt ezen a koronázáson. Althannak ezekről a Rudolf érdekében végrehajtott cselekedeteiről lásd Peter von CHLUMECKY, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564–1615*, Brünn, 1862, I, 551skk.

37 György István TÓTH, *Between Islam and Catholicism: Bosnian Franciscan Missionaries in Turkish Hungary, 1584–1716*, *Catholic Historical Review*, 89(2003), 420.

A korona ajándékozásáról szóló kézirat könnyed stílusban, csinos kézírással készült. Szerepel benne egy rajz a koronáról, a kardról, valamint Magalotti címerpajzsáról, amelyet a főpap jelmondata – „Szabadság” (*libertas*) – és egy bíborosi kalap díszít. A kivitel és a külalak alapján feltehető, hogy egyedi kiállítású alkalmi műről van szó, amelyet csakis a bíborosnak szántak, és nem gondoltak arra, hogy nyomtatásban is megjelentessék. Ezért maradt a kézirat hosszú időn át rejtve a magyar történészek szeme elől. 1909-ben fedezte fel először egy magyar kutató, aki feltételezte, hogy a mű egy koronáról szóló könyv kézírata, és ennek megfelelően ismertette.<sup>38</sup> Csak 1984-ben került sor „újralfedezésére”, és ekkor jelent meg a szöveg magyar fordítása és értelmezése is.<sup>39</sup> Mivel azok, akik a kéziratot megtalálták és közzétették, művészettörténészek voltak, érdeklődésük főként a korona leírására és a szöveg művészettörténeti aspektusaira irányult. Éppen ezért nem figyeltek fel a benne leírt fikció érdekes történelmi elemeire és a mű különleges politikai jelentésére. A történészek pedig egyáltalán nem vettek tudomást erről a modern szövegkiadásról.

Az írásmű célja az volt, hogy meggyőzze a bíborost egy történelmi fikcióról, amelyet Tomkó az Althan által adományozott koronával hozott összefüggésbe. Tomkó kijelenti, hogy ez az a korona, amelyet Bocskai az oszmán követőtől kapott 1605-ben, és „amellyel végül nem engedte megkoronáztatni magát”. Kiderül ebből, hogy a szerző – valószínűleg Istvánffy révén – ismerte a „korona visszautasítása” mítoszt. A korona Tomkó szerint az 1444. évi várnai csatát követően került az oszmánok kezére; az után a csata után, amelyben I. Ulászló magyar király életét vesztette. Magyarország igazi koronája nem volt az uralkodó kezében abból a történelmi tényből kifolyólag, hogy a csata idején a szent koronát a Habsburg császár birtokolta, miután egy német udvarhölgy köztudomásúlag elrabolta azt. Mivel a korona nem volt az ország területén, Tomkó szerint a magyar király levétette a fogadalmi koronát Szent István ereklyetartójáról, és azzal koronáztatta meg magát. Tehát Bocskai akkoriban Loretóban található koronája a szerző véleménye szerint nem egyszerűen egy mozgalmas múlttal rendelkező „magyar koronázási ékszer” volt, hanem egy Szent István királyhoz is kötődő felségjelvény. A szerző ezáltal azt sugallja, hogy a nevezetes tárgy az első király szentségéből is tartalmaz valamit.

Csakúgy, mint a koronáról szóló, korábban említett történetek, Tomkó csodálatos elbeszélése is a valóság és a fikció keveréke. A kézirat-

38 ZSÁK Imre, A római Ottoboni Könyvtár hazai vonatkozásai, *Magyar Könyvszemle*, 131(1909), 314.

39 TAKÁCS, i. m., 106–113.

ban látható egy kép az ajándékba adott koronáról, amely Kovács Éva művészettörténész szerint ismertetőjegyei alapján hozzávetőleg a 15. század közepére datálható.<sup>40</sup> E kormeghatározás alapján Takács Imre a loretoi koronát egy másik középkori koronával azonosítja, amelyet Bocskai a Rákosmezőn végbement koronázást követően a brassói polgárok kezéből vett át.<sup>41</sup> Bocskai valódi „török által adott koronája” 1609 óta Bécsben található. Lehetetlen tehát, hogy a loretoi fogadalmi korona azonos lenne azzal a koronázási ékszerrel, amelyet Bocskai az oszmánoktól kapott, és semmiképpen sem ékesíthette I. Ulászló fejét, sőt biztosan nem származott Szent István ereklyetartójáról sem.

A kérdés immáron az, hogy miért alkotott Tomkó ilyen ügyesen felépített fikciót erről a koronáról. A magyarázatot a loretoi kincsek egyik leltárkönyvében találjuk meg. A jegyzék szerint a 17. században több magyar arisztokrata is ajándékozott fogadalmi koronát ennek a zarándokhelynek. Vagyis nem Althan gróf volt az egyetlen, aki hasonlóan tekintélyes ajándékot küldött Loretóba.<sup>42</sup> Tomkó a valóságosnál lenyűgözőbbé akarta tenni Althan „magyar koronájának” történetét, hogy ezáltal más fogadalmi ajándékoknál nagyobb jelentőséget nyerjen ennek a koronának az adományozása és az ékszer ajándékozójának személye. Azt azonban nem tudjuk, hogy miért adott Magalotti megbízást Tomkónak a mű megírására.

A szöveg alaposabb vizsgálata arra a feltevésre indít, hogy Tomkó a fogadalmi korona históriáján kívül egy másik történetet is el akart mondani. A szerző a magyarok eredetéről szóló okfejtéssel kezdi művét. Ezután szól a kereszténység felvételéről, és a magyar korona – ezúttal a magyaroknak adományozott valódi korona – ajándékozásáról. Majd hosszan magyarázza az Althan-féle ajándékozás és a valódi magyar korona adományozása közötti összefüggést. Fejtegetésének Ulászló „ereklyekoronája” jelentéséről, Bocskai koronázásáról és saját kitalált családtörténetéről szóló, hátralévő részében mindezeket a témákat újra meg újra kapcsolatba hozza a magyar koronával. Mindez arra utal, hogy Tomkó ebben a műben egy meghatározott üzenetet akart közölni a bíborossal a koronát illetően.

Figyelembe véve azt a politikai környezetet, amelyben a kézirat megszületett, nem meglepő, hogy az elmélet kulcsszava az apostoli (*apostolica*) kifejezés. A szerző fejtegetésében kapcsolatot hoz létre a kifejezés jelentése, a magyar koronák, Magyarország királyai és népe kö-

40 KOVÁCS Éva, Bocskai István loretoi koronája, *Művészettörténeti Értesítő*, 44(1984), 114–115.

41 TAKÁCS, i. m., 103.

42 Alessandro MIHALIK, *Tesori ungheresi smarriti della Sancta Casa di Loreto*, Roma, 1930, 116, idézi TAKÁCS, i. m., 105, 23. j.



zött. Ezt a kapcsolatot „illír” nézőpontból – ami Tomkó életművének egyik fő jellemzője – írja le.<sup>43</sup> Ezért van az, hogy nemcsak olyan magyar humanista szerzőkre alapoz, mint Bonfini és Istvánffy, hanem görög szerzőket is idéz.<sup>44</sup> Tomkó tanulmánya – különösen annak a magyarokról szóló része – ezáltal eltér korának szokásos, Magyarországról szóló historiográfiai műveitől, ami kíváncsivá tesz bennünket, hogy miként dolgozza ki a témát.

Tomkó Magyarország népe, a magyar nemzet (*gens Ungarica*) eredetéről szóló intelligens és terjedelmes összefoglalással kezdi tanulmányát. Ez a nép szerinte a hunoktól és az avaroktól származik.<sup>45</sup> Fejtegetése során kitér a nép latin nevének – *Ungarus* – eredetére is, ami szerinte nem a hunok, hanem az ugorok nevéből vezethető le, mivel az illírek a magyarokat attól kezdve nevezték így, hogy azok elfoglalták országukat.<sup>46</sup> Érvelése szerint a magyarok latin elnevezése az illírektől származik. Tomkó ezzel finoman tudatja a bíborossal, hogy az illírek előbb telepedtek le az ország területén, mint a magyar nemzet (*gens*).

Ezt követően a magyarok keresztény hitre térését és a korona Magyarországra érkezését ismertette a király apostoli mivoltának témájával foglalkozik. A szerző itt az ismert történetet ismét a Hartvik-legenda alapján mondja el, de még Hartviknál is nagyobb hangsúlyt helyez az első magyar király apostoli szerepére. Tomkó világossá teszi, hogy István még azelőtt elvégezte a nép megkeresztelését és a püspökök kinevezését, hogy elnyerte volna a pápai áldást és a koronát. Azt írja: István apostoli segítőket (*Apostolici operarii*) hívott meg az egész keresztény világból, hogy „legyőzzék a látható és a láthatatlan ellenséget”, és segítségükkel győzelmet aratott.<sup>47</sup> Mivel gondoskodni kívánt arról, hogy utódai megmaradjanak a keresztény jámborságban, István érsekséget alapított a nemzet székvárosában, az ország más területeire pedig püspököket nevezett ki.<sup>48</sup> Csak azután küldte Asztrik

43 BENE, A Szilveszter-bulla nyomában, id. kiad., 7\*. Tomkó úgy mutatta be magát, mint egy illír uralkodóház leszármazottját.

44 Tomkó többek között Konsztantinosz Porphyrogenétosz *De administrando imperio* című művét idézi, amely 1611-ben kétnyelvű – görög–latin – változatban jelent meg Leidenben. Johannes TOMCI MARNAVITH, *De coronis Ungaricis nota brevis*, 3a. A továbbiakban Pliniust, Nicetast, Curopalatost és Theophanest is megnevezi: uo., 4b–5a.

45 Uo., 5a.

46 Tomkónak a *Hungarus* szó eredetéről alkotott elképzelése meglepő egyezést mutat a modern tudományos felfogással. Lásd az áttekintést in Szűcs, Theoretical Elements in Master Simon of Kéza's *Gesta Hungarorum* (1282–1285), in VESZPRÉMY–SCHAER (szerk., ford.), *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, Bp., 1999, xlv.

47 Johannes TOMCI MARNAVITH, i. m., 6a. Ez a leírás olyan, mintha kora missziós tevékenységének római visszhangja lenne.

48 Uo., 6r–v.

püspököt Rómába királyi felségjelvényekért (*regalia insignia*) VII. Benedek(!) pápához, miután ily módon megalapította a magyar egyházat. Asztrik pedig megjelent az apostoli szenátus (*Senatus Apostolicus*) előtt, és elmondta, milyen apostoli munkát végzett István a katolikus hit érdekében a Duna mentén. A király cselekedeteinek ismertetése örömmel töltötte el a pápát és az apostoli szenátust. Az egyháznak tett szolgálataiért nemcsak királyi koronát (*regia corona*) adományoztak a legkeresztényebb királynak (*Christianissimus rex*), hanem apostoli hatalommal is felruházták őt országában (*in regno apostolica auctoritas*).<sup>49</sup> Ez a hatalom azt jelenti, hogy neki és utódainak joga van püspököket kinevezni.

A szerző szerint ez az új jelentés ráadásul azt is magában foglalja, hogy nemcsak a kereszt, hanem a korona is apostoli jelképe (*Apostolica insignia*) annak az engedelmességnek, amelyet a király és utódai a pápa iránt mutatnak. Tomkó ezután kijelenti: a szenátus úgy döntött, hogy egy keresztet ajándékoz Istvánnak, amelyet előtte hordozhatnak, hogy ezzel is emeljék Isten eme valódi és hűséges lovagjának és apostolának dicsőségét (*dignitas*), és a király és utódai örök időn át élhetnek ezzel a lehetőséggel.<sup>50</sup> Ezután Asztrik visszatért Magyarországra. Tomkó részletesen leírja, hogy a püspök visszatértekor István milyen tisztelettel fogadta az apostoli jelvényeket (*Apostolica insignia*). A király ettől kezdve példát adott mindenkinek azáltal, hogy újra meg újra kifejezte a nép előtt a pápa és az apostoli szenátus iránti engedelmességét.<sup>51</sup>

Tomkó ezt követően az „apostoli” kifejezés jelentéséről szólva azt állítja, hogy a magyarság mind a mai napig tiszteli az Istentől a magyar királyoknak ajándékozott koronát, szentnek (*sacra*) és angyalinak (*angelica*) tekintve, s egyéb magasztos nevekkal illetve azt.<sup>52</sup> Anélkül, hogy ezzel a koronával megkoronázták volna, egyetlen királyt sem lehet törvényes uralkodónak tekinteni – jelenti ki a szerző. Majd Guti Ország Mihály korábban említett kijelentését idézi az ökörről, akit törvényes királynak kell elfogadni, ha ezzel a koronával koronázták meg.<sup>53</sup> Tomkó tehát kijelenti, hogy az első apostoli királytól kezdve annak valamennyi utóda az angyali korona tisztelete által nyerte el az alattvalók hódolatát.<sup>54</sup> A kereszt nem tér többé vissza az elbeszélésben, mert

49 Uo., 7r.

50 Uo.

51 Uo., 7v.

52 Uo., 8r.

53 Uo., 8r., vö. BONFINI, *Magyar történelmi tizedei*, ford. KULCSÁR, Bp., 1995, 777.

54 Johannes TOMCI MARNAVITI, *De coronis Ungaricis nota brevis*, 8r.

a szerző csak az „angyali koronával” foglalkozik, amikor az apostoli királyok hatalmáról ír.

Ezt követően írja le Tomkó azt a már említett történetet, hogyan került a Szent István ereklyetartóján lévő korona I. Ulászló fejére, és hogyan ajándékozták azt az oszmánok Bocskainak. Ennek során ismételt hangsúlyozza, hogy „az angyali korona nélkül a király nem törvényes uralkodó”.<sup>55</sup> Tomkó ugyancsak nagy figyelmet szentel annak az eseménynek, amikor az oszmán követ megkoronázta Bocskait. Kijelenti, hogy „Bocskai szent korona iránt érzett tisztelete oly nagy volt, hogy nem hagyta magát egy másik koronával megkoronázni, hanem csak ajándékként fogadta el a török koronát”.<sup>56</sup> A szerző azzal a megállapítással zárja művét, hogy a fogadalmi korona Mária, Magyarország patrónája révén került Loretóba.<sup>57</sup>

Úgy tűnik, Tomkónak határozott véleménye van az „apostoli királyságról” és a magyar koronáról. Elképzelése szerint a királynak joga van a püspökök kinevezésére, de a pápának is engedelmességgel tartozik. Az „apostoli királyság” jelképe a szent korona, és az ezzel végrehajtott koronázás nélkül nem létezik királyi hatalom. A korona „apostoli” jelentése ugyanakkor egyúttal a magyar király egyházi ügyek terén meglévő hatalmát is legitimálja.

Mivel a kutatók mindmáig nem fordítottak figyelmet az „apostoli” kifejezés politikai értelmezésére, Tomkó magyar koronáról alkotott elképzeléseinek forrása is ismeretlen maradt. Úgy tűnik, hogy Marnavics Tomkó kizárólag Bonfini és Istvánffy magyar történelemről szóló műveire alapozta gondolatait, mivel – amint Takács Imre megállapítja – csakis ezeket a szerzőket idézi.<sup>58</sup> Számos érv szól azonban ama kijelentés mellett, hogy Tomkónak használnia kellett Révay koronáról szóló könyvét is.

Kéziratának felépítése, a korona általa felvázolt jelentése, sőt a szöveg egyes szakaszai is megegyeznek Révay könyvével. A „loretói magyar koronáról” írott mű szerkezete szintén nagyon hasonlít a Révay-féle koronatörténethez. Tomkó is a magyarok származásáról szóló összefoglalással kezdi; leírja a szent korona eredetét és jelentését. A szerző a „magyar korona” középkori sorsának leírásával zárja művét. A magyar korona Tomkónál szereplő politikai jelentése is minden

<sup>55</sup> Uo., 8r., 14r., 15r., 17v.

<sup>56</sup> Uo., 16v.

<sup>57</sup> Uo., 18v.

<sup>58</sup> TAKÁCS Imre, *Corona Vladislaviana avagy corona Coronensis*. Tomkó János kézírata 1626-ból Bocskai István második, késő gótikus koronájáról, *Művészettörténeti Értesítő*, 44(1984), 104, 28. j.

bizonynal Révay könyvéből származik – biztosra vehetjük, hogy sem Bonfinitól, sem Istvánffytól nem vehette át. Az itáliai humanista írt ugyan a koronáról, azonban a felségjelvény jelentésének az ő művében csak az a szerepe, hogy növelje Corvin Mátyás méltóságát és dicsőségét. Istvánffy könyvében a korona nem játszik számottevő szerepet. Ezzel szemben Tomkó kéziratának jó néhány szakaszában a szent koronával történő koronázás – amely nélkül egy magyar király sem lehet törvényes uralkodó – jelentőségével kapcsolatos Révay-idézetet fedezhetünk fel.<sup>59</sup> Ugyancsak Révay művének bevezetésén alapul a korona címeiről szóló idézet.<sup>60</sup>

Ezeknek az egyezéseknek az ismeretében szembetűnő, hogy Tomkó egyszer sem említi meg Révay nevét vagy könyvét. Ha egy adott művet ilyen mértékig át- meg átjárák egy másik szerző gondolatai, logikus lenne, hogy az idézett szerző neve is felbukkanjon a könyvben. Annak, hogy ez nem történik meg, az a magyarázata, hogy az evangélikus Révayt 1621-ben a magyarországi protestáns egyház egyik oszlopos tagjának tartották.<sup>61</sup> Egy olyan könyvet, amelyet egy bíboros megbízásából írtak, és emellett nyilvánvalóan arra szántak, hogy általa Tomkó karrierjét egyengessék, jobb, ha nem alapoznak nyíltan egy protestáns szerző művére. Tomkó írását azonban mégis úgy tekinthetjük, mint Révay koronáról szóló politikai elméletének elfogadását és továbbfejlesztését. Az „illír” szerző koronafikciójával a magyar király hatalmi törekvéseit támasztotta alá, és ráadásul saját „illír” politikai képét, „identitását” is megalkotta.

## A korona és az illír nemzet

Négy évvel a koronáról szóló kézirat elkészítése után Tomkó újabb művet írt, amelyben ismét a Habsburg és a magyar politikai elméleteket, az illír identitást, az egyháztörténetet és a koronát hozza összefüggésbe egymással. Ebben a könyvben, amely 1630 és 1631 között részletekben került ki a nyomdagép alól, „Illíria szentjeinek” életét írja le.<sup>62</sup>

59 Négy alkalommal említi ezt a szövegben: Johannes TOMCI MARNAVITII, *De coronis Ungaricis nota brevis*, 8r., 14r., 15r., 17v.

60 ...CORONAM SACRAM, ANGELICAM, APOSTOLICAM & similibus nominibus appellamus [...] RÉVAY Péter, *Brevis commentarius*, auctor ad lectorem

...et sacra, et Angelica, et Caelestis aliisque summis nominibus appellata tanti apud Ungaros [...] Johannes TOMCI MARNAVITII, *De coronis nota brevis*, 6r.

61 SZENCI MOLNÁR Albert, *Jubilaus esztendei prédikáció*, Oppenheim, 1618, idézi P. VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Bp., 1985, 48.

62 Johannes TOMCI MARNAVITII, *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas a Joanne Tomco Marnavitio Bosniensi Edita*, Romae 1630. Lásd GALLA, *Marnavics Tomkó János boszniai*

Ezek azok a szentek, akik a római kortól a középkorig az „illír föld” határain belül (a szerző leírása szerint Dalmácia, Horvátország, Bosznia, Szerbia, Trákia és Macedónia területén) éltek, valamint akiket valami módon kapcsolatba lehet hozni ezzel a vidékkel.<sup>63</sup> Tomkó ennek megfelelően Illíria szentjei közé számítja a szent magyarokat, Istvánt, Lászlót és Imrét is, mivel az ő szemében Pannónia Illíriához tartozik.<sup>64</sup>

A mű négy részből áll. Az első rész az 1630-as évszámmal ellátott címlapot foglalja magába. A második egy ajánlás, amelyet az 1626-ban megkoronázott III. Ferdinándhoz és feleségéhez, Máriához intéz a szerző. A harmadik rész VIII. Orbán pápa (1623–1644) unokaöccsének, Francesco Barberininek szóló ajánlást tartalmaz. Ezután következik a könyv szövege mint negyedik és egyben utolsó rész. Mindkét ajánlás az 1631-es évszámot viseli. A címlapon a korona joghatóságát vagy területi jelentését ábrázoló kép látható, amely a már említett *archiregnum Hungaricum* gondolatot jeleníti meg. A kép Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Bulgária, Lodoméria és Holics címerével együtt ábrázolja Magyarország címerét. Ezen a lapon látható továbbá egy metszet, amely az akkor még fiatal királyról és több magyar szentről készült.

A Ferdinándhoz intézett ajánlásban ismét az apostoli királyság, valamint a királyi hatalom és a korona kapcsolatának témáját veszi elő a szerző. Mondanivalójának lényege, hogy a király az apostoli korona (*apostolica corona*) hatalmának alapján uralkodik a szent apostoli korona birodalma (*sacrae apostolicae coronae regnum*), Magyarország és Illíria felett.<sup>65</sup> A király ezenkívül a térségben lakó néppel is szoros kapcsolatban áll, mivel az uralkodó Nagy Konstantin utóda. Tomkó azt is kijelenti, hogy Ferdinánd ifjúkorában Szent Quirinius, Szent Imre és mások példáját követte, most pedig királyként dicsó őseinek, Nagy Konstantinnak és a szent magyar királyoknak, Istvánnak és Lászlónak példája kell hogy szeme előtt lebegjen.

A Barberininek szóló ajánlás tárgya a bíboros, valamint Magyarország és a magyar nép között fennálló különleges kapcsolat. Galla szerint azért viseli az ajánlás az 1631-es, a könyv címlapja pedig az 1630-as évszámot, mert Tomkó először bemutatta a bíborosnak a Szent István királyról szóló rész próbanyomatát, amelyben az apostoli királyságról is szó esik. Barberini ezután vállalta magára a könyv kinyomtatásának

püspök magyar vonatkozásai, Bp., 1940, 61–68; BENE, Egy kanonok három királysága. Ruttkay György horvát históriája, Bp., 2000, 20–21, 127. j.

63 Johannes TOMCI MARNAVITI, i. m., A6r.

64 BENE, i. m., 127, 304. j.

65 Johannes TOMCI MARNAVITI, i. m., A3r.

költségeit.<sup>66</sup> Tomkó ajánlása szerint a bíboros a magyar korona népei és országai iránt érzett, nagyfokú rokonszenvről tesz tanúbizonyságot: ő minden Rómában megforduló magyar pártfogója, szobájának falára Corvin Mátyás portréját akasztotta, és az ő közreműködésének köszönhetően lett bíboros Pázmányból. A könyv létrejöttéből és az ajánlásból látható, hogy Barberini bíboros tevékenyen részt vett az apostoli királyság kérdéskörét illető ügyekben. Peter Rietbergen szerint a bíboros efféle „nemzeti” kérdések iránti elkötelezettsége a főpap hatalmi politikájával van összefüggésben.<sup>67</sup>

Tomkó a magyar rendi nemzet identitásának egyes elemeit arra használja fel könyvében, hogy felvázolja a maga gondolatait Illíriáról. Ezt azért teszi, hogy hangsúlyozza a térség jelentőségét a keresztény Európa többi része – kivált a katolikus területek – számára. Révayhoz hasonlóan Tomkó is ismert témák – például a korona, Magyarország mint a kereszténység védőbástyája, valamint a rendi nemzet elidegeníthetetlen szabadságjogai – által hozza összefüggésbe művében Illíria sorsát az Európában végbement politikai változásokkal.<sup>68</sup> Véleménye szerint az ország számára a magyar korona az a tényező, amely ezt a kapcsolatot megteremti. Révay nyomán kijelenti, hogy a magyar föld különféle népeit a szent korona egyesítette. Tomkó az első olyan szerző, aki újra használatba veszi a Révay által alkotott „apostoli korona” kifejezést.<sup>69</sup> A kifejezés háttéréül éppúgy, mint Révaynál, az ő művében is a térség lakosainak oszmánellenes küzdelme szolgál. Abban az időszakban, amikor Tomkó megírta ezt a könyvet, az általa Illíriának nevezett terület jelentős része oszmán fennhatóság alatt volt, a többi pedig a magyarországi végvárrendszer része, amely folyamatosan háborúban állt az ellenséggel.

A koronáról és az illír nemzetről alkotott kép szerepe, hogy támogatást szerezzen Európa déli területeinek az oszmánok elleni harcban. Tomkó újra meg újra hangsúlyozza az Európa és Illíria között fennálló kapcsolatot. Véleménye szerint az illír nemzet nemcsak hogy férfiasan ellenállt a pogány oszmánoknak, hanem – ellentétben Magyarországgal egyes részeivel, amelyek csaknem teljesen protestánsok lettek – sohasem tért át protestáns hitre. A szerző szerint így a horvát város, Zágráb tekinthető a katolikus kereszténység utolsó bástyájának. A horvátok a magyarokkal és más népekkel együtt a magyar királyok zász-

<sup>66</sup> GALLA, i. m., 63, BENE, i. m., 190–191.

<sup>67</sup> RIETBERGEN, *Power and Religion in Baroque Rome. Barberini Cultural Politics*, Leiden–Boston, 2006, 399–400.

<sup>68</sup> Johannes TOMCI MARNAVITI, i. m., 68.

<sup>69</sup> Lásd könyvünk V. fejezetében.

laja és a korona hatalma alatt Európa nyugati részének szabadságáért, a katolikus hitért és a keresztény kultúráért harcoltak.<sup>70</sup>

Tomkó Illíriát illető elképzelése eltér a magyar rendi nemzetről és a koronáról szóló nézetek eddig felvázolt alakulásától. A szerző által alkotott kép középpontjában nem a magyar nép áll, hanem egy másik nemzet, amely Tomkó szemében erősen hasonlít a magyarokhoz. Saját népét a magyar identitás szokásos ismertetőjegyeit felhasználva festi le. Művében az illír nép rendelkezik a magyar identitás valamennyi elemével, sőt a katolikus hittel való bensőséges és tartós kapcsolata által a magyarok fölé áll. Tomkó logikája szerint tehát csakis az illíreket lehet valódi „magyaroknak” tekinteni, mivel ők voltak az egyetlenek, akik a magyar katolikus hitet, a „magyar” szenteket – Szent Istvánt, Szent Lászlót és Szűz Máriát (*Patrona Hungariae*) –, valamint a magyar koronát tiszteletben tartották. Más szóval az illír nép az egyetlen valódi „magyar rendi nemzet”, hiszen megtartotta „katolikus” politikai identitását.<sup>71</sup> Ez a fikció egy akkoriban ténylegesen folyó vitával függ össze, mivel egy 1608. évi részgyűlés alkalmával a horvátok azaz fenyegetőztek, hogy el fogják hagyni a magyar korona birodalmát, ha az országgyűlés engedélyezi a protestánsok szabad vallásgyakorlását Horvátországban.<sup>72</sup>

Tomkó fikciója révén Révay műve is váratlan ismertségre tett szert, mivel a koronáról szóló könyvben foglaltak ezzel a magyaron kívül egy másik nemzet identitásának megteremtését szolgálták. A „magyar identitás” és a korona kisajátítása tovább folytatódott, miután Tomkót 1631-ben boszniai püspökké nevezték ki. Francesco Barberini bíboros támogatásával megszerezte a zágrábi székesegyház számára Szent István király koponyaereklyéjét.<sup>73</sup> A bíboros ugyanakkor a szent királyt ábrázoló, mellszobor formájú, a magyar korona másolatával ékesített díszes ereklyetartót – hermát – is adományozott a székesegyháznak.<sup>74</sup>

<sup>70</sup> Johannes TOMCI MARNAVITII, i. m., 68.

<sup>71</sup> Mivel Tomkónak ezt a művét a mai horvát nacionalisták teljesen kisajátították, ezek az elemek Horvátország nemzeti identitásának részévé váltak. Lásd Stanko GULDESCU, *The Croatian-Slavonian Kingdom 1526–1792*, Den Haag–Paris, 1970, 123. Guldescu a „Szent István koronája alatti hármas királyság” kifejezést használja, és általában véve erősen magyarellenes hangot üt meg művében.

<sup>72</sup> Thomas WINKELBAUER, *Ständenfreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, I, Wien, 2003, II, 89.

<sup>73</sup> GALLA, *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Bp., 1940, 190–192.

<sup>74</sup> Az ereklyetartóra a magyar korona egy barokk korban készült másolatát helyezték: *Ad imitationem Angelicae Apostolicaeque Coronae Ungaricae*. Johannes TOMCI MARNAVITII, *Pro Sacris Ecclesiarum Ornamentis et Donariis contra eorum detractores Joannis Tomci Marnavicii Bosnensis Episcopi, Lectoris et Coadiutoris Zagrabiensis, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consilarii Dissertatio*, Romae 1635, 75, idézi BENE, A Szilveszter-bulla nyomában, id. kiad., 8\*. A korona külleme nem hasonlít Révay leírására, de magán viseli az eredeti koronázási ékszer több ismertetőjét. Lásd VESZPRÉMY (szerk.), *Szent István és az államalapítás*, Bp., 2002, 148 (kép).

Tomkó ebből az alkalomból dicsőítő költeményeket írt Istvánról, a bíborosról, valamint a szent király hermájáról és koronájáról.<sup>75</sup> Ezekben a versekben egy elképzelt történetet ír le arról, hogy miként oltalmazza meg Szent István a katedrálist az oszmánoktól. A korona apostoli méltóságát is említi, és többször használja a *corona apostolica* kifejezést. Tomkó tehát ebben a műben a magyar király apostoli méltóságával azonosítja a koronát.

Berger egyik röpiratából, amely 1638-ban, Habsburg Mária magyar királynévá való koronázása alkalmából jelent meg, kitűnik, hogy a Bécs és Róma közötti vita tovább folytatódott.<sup>76</sup> A vita tárgya ez alkalommal az volt, hogy törvényes lépés-e a királynét a magyar koronával megkoronázni. A pamflet ezenkívül egy III. Ferdinándról (1637–1657) szóló dicsőítő éneket is tartalmaz, amelyben a szerző ismét az apostoli méltóság témáját használja fel.<sup>77</sup> A korona, az apostoli királyság (*apostolica monarchia*) és az apostoli korona felsége (*maiestas apostolicae coronae*) közötti kapcsolatot költeményben hangsúlyozza. Kijelenti, hogy a király a koronázás során apostoli jogokat (*apostolica iura*) nyer. Ezt az apostoli méltóságot a már ismert módon Istvánra, az első apostoli királyra hivatkozva legitimálja.<sup>78</sup> Ezután azzal a kijelentéssel folytatja, hogy a királynék nem rendelkeznek ezekkel az apostoli jogokkal. Berger röpiratának tartalma azt mutatja, hogy a király apostoli méltóságának témája még több mint tíz évvel a vita kezdete után is aktuális volt.

### Az apostoli korona

A „Szilveszter-bulla” vélelmezett szövegének közreadása volt a következő lépés az apostoli méltóságról folyó vitában. A szöveg a jezsuita Inchofer *Annales ecclesiastici regni Hungariae* című művében jelent

<sup>75</sup> Johannes TOMCI MARNAVITII, *i. m.*, lásd GALLA, *i. m.*, 187. Galla Tomkóról írott tanulmányának függelékében közölte ezt a művet: *uo.*, 208–229.

<sup>76</sup> A mű, amellyel itt nem foglalkozunk, Sigismund Ferrariusnak a magyarországi domonkosokról szóló, 1637-ben megjelent könyve. A díszes címlapon Magyarország címere fölött az apostoli királyok (*apostolici reges*) kifejezés áll, az ajánlásban pedig III. Ferdinándot apostoli királynak nevezik. Sigismund FERRARI, *De rebus Ungaricae provinciae sac. Ordinis praedicatorum*, Viennae 1637, címlap és 2. oldal. A függelékben egy 12. századi horvát püspök képzeletbeli szónoklata szerepel, melynek tartalmát ugyancsak Tomkó találta ki. FRANKÓI, *A magyar királyválasztások története*, Bp., 1921, repr. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005, 221, 53. j.

<sup>77</sup> ELIAS PERGER [BERGER], *DOMA Symbolum Sacrum et Augustum Decem Reginarum Hungariae. Politicè et Historicè Expositum*, Viennae 1637 (a koronázás dátuma a könyvben 1638). Erről a műről lásd HOLL, *Ferenczffy Lőrinc. Egy könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 164–167, 178–179, 202–203.

<sup>78</sup> PERGER [BERGER], *i. m.*, 5. versszak.



meg 1644-ben.<sup>79</sup> A könyv kéziratának első része, amely a magyarországi katolikus egyház történetéről szól, 1641-ben készült el. A „bulla” szövege a 17. század harmincas éveiben keletkezett, és – miután Levakovics átadta Inchofernek – Inchofer művében jelent meg először nyomtatásban.<sup>80</sup> Ezzel egyszer „s mindenkorra megoldódni látszott ez a politikai kérdés”.

A koronának és az „apostoli” kifejezésnek a könyvben szereplő jelentése közötti összefüggés már a címlapon felismerhető.<sup>81</sup> Ezt az oldalt csaknem teljesen betölti egy metszet, amelynek középső részén fehér alapon a könyv címe, ekörül pedig az aránytalanul nagy, ábrázolt magyar korona Révay által ihletett képe, valamint az országcímer látható barokk keretben (18. kép). A címer mellett két szentet jelenítettek meg. A címet tartalmazó fehér felület körüli keretet mezőkre osztották, és az egyes mezőkben barokk keretben a magyar szentek arcképcsarnokát helyezték el. Ezek közül István király ábrázolása a legfeltűnőbb: nagy apostoli kettőskeresztet tart a kezében attribútumként. Ezenkívül az ő képe alatt áll a leghosszabb felirat. A szent királyt így nevezi meg a szöveg: „első István apostoli király” (*Stephanus primus Rex Apostolicus*). Vagyis István nemcsak az ország első királya, hanem egyben az első apostoli király is.

A mű politikai célja az volt, hogy növelje a magyarországi katolikus rendek hatalmát a magyar király ellenében, és csökkentse a római befolyást az egyházpolitikát és a Habsburg uralkodók politizálását illetően. A műben foglaltak tehát ily módon mindenekelőtt az ország katolikus egyházának és püspökeinek helyzetét erősítették. Tartalmára való tekintettel ez a könyv vált a magyarországi katolikus egyház politikai történetírásának alapjává.<sup>82</sup> A könyv többek között a politikai-val-

79 Melchior INCHOFER, *Annales ecclesiastici regni Hungariae*, I, Romae 1644; Posonii 1796–1797, 256–257.

80 „Olyan értelemben vagynak, úgymond a’ magyaroknak, hogy az ő Országokhoz semmi jussa nintsen a’ Pápnak, úgymint a’ kik önnön királyaik által vezéreltettek az Isten ismertetére és tisztetére. Annakokáért, hogy józanabb gondolatokat indíthassak benne, egy levelet irtam Sylvester Pápa neve alatt, és azon igyekezem, hogy azt valami úton módon közönséggé tehessem közöttök. Úgy vélem, jó leszen el hietetni, hogy ez a’ levél Rómában találtatott. Mindazáltal semmit sem akarok hied ’s jóváhagyásod nélkül mivelní.” (Levakovics Rafael levele Ippolito Aldobrandini bíborshoz 1638-ból, Franc. KOLLAR, *Lib. de Originibus, Vindobonae* 1764, 160, magyar ford. DÉCSY Sámuel, *A’ magyar szent koronának...*, Bécs, 1792, 137–138.)

81 INCHOFER, i. m., címlap.

82 SZEKFÜ Gyula, Szent István a magyar történet századaiban, in SERÉDI Jusztinián (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, III, Bp., 1938, átdolg. kiad. 1988, 35; SZABADOS, Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról, *Aetas*, 2(2003), 137. A mű Róma számára ellentmondásos jellegéről és a cenzúra reakciójáról lásd DÜMMERTH Dezső, Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában 1641–1648, *Filológiai Közöny*, 21(1976), 195–197.

lási vitákhoz szolgált megfelelő érvekkel, de a katolikus iskoladrámákhoz is merítették belőle anyagot.<sup>83</sup>

Inchofer Révayhoz hasonló „történeti módszert” alkalmaz politikai nézeteinek kifejtésére. Ő is hatásos történelmi példákat, középkori forrásokból vett szövegeket használ és tekintélyes szerzőkre utal, hogy meggyőzze az olvasót politikai elképzeléseinek igazáról. A katolikus cenzúra mégis kifogásolta munkamódszerét, mert túlságosan sok mozzanatot vett át Caesar Baronius és Hendrikus Spondanus műveiből.<sup>84</sup> Ugyanakkor a római kritikusok úgy találták, hogy a szerző túlonatol pozitívan ír a magyarokról, és a kelleténél negatívabban a többi nemzet-ről.<sup>85</sup> Ebben igazuk is van: Inchofer rendkívül pozitív fényben tünteti fel a magyar katolikus közösséget azáltal, hogy szelektív módon olvas-sa Baronius és más szerzők műveit, sajátos módon alkalmazza a történelmi példákat, és előre kigondolt mondanivalójának megfelelően mutatja be a forrásokat.

A pozitív kép szerepe az volt, hogy igazolja a király apostoli méltóság iránti igényének jogosságát, amelyet korábban Pázmány is megfogalmazott. A pillér, amelyen a szerző érvelése nyugodott, a „Szilveszter-bulla” tartalma volt. Inchofer olyan egyéb forrásokkal – például Werbőczy törvénykönyvével, a Hartvik-legendával és Bonfini könyvével – hozza összefüggésbe a „bulla” szövegét, amelyeket korábban Pázmány is említett Ferdinándhoz intézett levelében. Azáltal, hogy a szerző a bullában foglaltak alapján utólag igazolta e művek politikai jelentését, visszamenőleges hatállyal rendelkező, kodifikált joggá alakult át a Pázmány által felvázolt szokásjog.<sup>86</sup> Ezért lehetséges, hogy az *Annales* megjelenése pusztán ezt a politikai célt, a *Tom. I* utalás pedig a félrevezetést szolgálta: vagyis Inchofer egyáltalán nem szándékozott ebből a műből több részt megjelentetni.

Inchofer részleteket idézve egy mértékadó műből, újra meg újra visszatér könyvében egy bizonyos 11. századi eseményre. A történetet a „Szilveszter-bulla” egy olyan szakaszával hozza összefüggésbe, amely-

83 BENE, „Hol vagy István király?” (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja), in UNGER Zsolt (szerk.), *Szent István király képe a magyar irodalomban*, Bp., 2001, 13.

84 INCHOFER, i. m., 195. Baronius újra meg újra igyekezett megteremteni a katolikus egyház tanításának történelmi alapját. Lásd Hubert JEDIN, *Kardinal Caesar Baronius. Der Anfang der katholischen Kirchengeschichtsschreibung im 16. Jahrhundert*, Münster, 1978, 35–37, 49.

85 Inchofer az ismert érveléssel védekezik a vád ellen: „Európa összeomlik Magyarország nélkül.” INCHOFER, i. m., 195.

86 Lehetséges, hogy Inchofer egész műve ezzel a szándékkal jött létre, és a „*Tom. I*” utalás félrevezető. A második rész sohasem jelent meg. Az esetleges második részt illető feljegyzéseket tartalmazó kézirat Velencében található: Biblioteca Nazionale Marciana, Cod. 22.329.

lyel meg tudja magyarázni az idézett szövegrész jelentését; majd még részletesebb magyarázattal szolgál azáltal, hogy ezt a jelentést egy későbbi művel – például Bonfini vagy Révay könyvével – kapcsolja össze. Egy ilyen példa a korona ajándékozásának és égi eredetének leírása. Inchofer azzal kezdi, hogy idézi Baronius szavait, majd egybeveti az idézett szakaszt a bullával.<sup>87</sup> Ezt követően azt fejtegeti, hogy a magyarok valóban hisznek a korona mennyei eredetében, és az érveléshez Révay könyvét használja fel.<sup>88</sup> Ezután úgy ismerteti a korona eredetét, hogy ismét a bullában foglaltakat ajánlja az olvasó figyelmébe. A fejtegetés következő része a korona jelentésének korábbi leírásaira – a Bergernél, Jeszenszky-nél és Révay-nál olvasottakra – hasonlít. Inchofer ír István koronázásáról, a koronázási palástról és a „korona méltóságáról”, és mindezt összehasonlítja az Anglia, Aragónia, Franciaország és a Habsburg Birodalom uralkodói esetében megfigyelhető jelenségekkel.<sup>89</sup> Ebből a szempontból Inchofer könyve a korona jelentéséről szóló művek sorába illeszkedik.

Az első király uralkodásának leírása során Inchofer kimutatja, hogy nemcsak a kereszt, hanem a korona is a magyar király apostoli méltóságát jelképezte. Vélekedésének lényege, hogy a trón várományosa akkor kapja meg az apostoli jelzőt, amikor megkoronázzák „a valódi koronával, amelyet a magyarok szentnek és angyalinak neveznek”.<sup>90</sup> Ez a felségjelvény az az eszköz, amely által az uralkodó elnyeri az apostoli méltóságot. Ezt követően a korona Révay által korábban felvázolt politikai jelentését kapcsolja össze ezzel az állítással. A király csak akkor válik törvényes uralkodóvá, amikor megkoronázzák a szent koronával, de ez csak azután történik meg, miután esküt tett arra, hogy tiszteletben tartja az ország jogait és törvényeit – mondja Inchofer.<sup>91</sup> Végül említést tesz a szent korona tiszteletéről (*religio sacrae coronae*) és a korona jogi jelentéséről, és leírja az István ereklyéjéről levett koronával zajlott, törvénytelen koronázást is.<sup>92</sup> A szerző ezzel a fejtegetéssel Révayhoz hasonló módon legitimálja a Német-római Birodalom politikai államberendezését, érvelésével azonban a katolikus rendek és a magyarországi katolikus klérus a Magyar Királyság integritását támogatja.

87 INCHOFER, *Annales ecclesiastici regni Hungariae*, I, Romae 1644; Posonii 1796–1797, I, 251–252.

88 Uo., 252–253.

89 Uo., 258–259.

90 Uo., 278–279.

91 Uo., 279. Inchofer a 304. oldalon ugyanezt a kijelentést ismétli meg.

92 Uo., 279.

Néhány oldallal később Inchofer a katolikus vallással hozza összefüggésbe a koronáról szóló politikai nézeteket.<sup>93</sup> Véleménye szerint a korona szent mivoltának forrása a katolikus vallás. Ezután az apostoli kereszt elvesztésének történetére tér ki. Révayhoz hasonlóan ő is úgy gondolja, hogy a kereszt eltűnése az ország közelgő balsorsának jele. Majd kijelenti, hogy a korona ugyanakkor érkezett Magyarországra, mint a kereszt, végül pedig leírja a korona küllemét.<sup>94</sup> Inchofer sajátos jelentéssel ruházza fel a felségjelvényt. Szerinte a drágakövek, a korona részei és díszai István király hatalmára utalnak, amelyet a szent uralkodó a pápától kapott. Mivel a szerző művének egy korábbi szakaszában a királyi hatalmat az apostoli méltósággal hozta összefüggésbe, és mivel a pápától kapott kereszt elveszett, Inchofer itt azt sugallja, hogy az apostoli hatalom kézzelfogható jele a magyar korona.

Inchofer munkamódszerének paradoxona, hogy Tomkóhoz hasonlóan az evangélikus Révay elképzeléseit használta fel a korona és a magyar rendi nemzet katolikus képének megalkotásához. Inchofer sem utal Révayra, de az ő művében is találhatunk jó néhány olyan szakaszt, amelyeket – úgy tűnik – közvetlenül tőle vett át. Az, hogy Inchofer nem hivatkozik az átvett szakaszok szerzőjére, Révay vallási nézeteivel függ össze, amelyek miatt nem volt ildomos őt „mértékadó szerzőként” emlegetni. Révaynak az „apostoli koronáról” vallott nézetei és a szent korona tisztelete (*religio sacrae coronae*) azonban valójában mégiscsak alátámasztották Inchofer elméletét a magyar király apostoli méltóságát illetően.

### *Révay művének 18. századi kiadásai*

A „Szilveszter-bulla” utóéletének egy meglepő és ismeretlen aspektusa a „bulla” szövegének felvétele Révay koronáról szóló első művének 18. századi utánnymásaiban. Révay könyvét 1652-ben jelentették meg először új kiadásban, és a főszöveg ebben a kiadásban változatlan maradt. A bullára történő első utalás Martin Schmeizel koronáról szóló, 1712-ből származó művében tűnik fel, amelyben a szerző összefüggésbe hozza egymással a bullát és Révay könyvét.<sup>95</sup> Ezután 1732-től Révay írásának valamennyi egymást követő 18. századi kiadásában utalnak a

<sup>93</sup> Uo., 304.

<sup>94</sup> Uo.

<sup>95</sup> Martinus SCHMEIZEL, *Commentatio Historica de Coronis tam Antiquis, quam Modernis... Speciatim de Origine et Fatis Sacrae, Angelicae et Apostolicae Regni Hungariae Coronae*, Jena, 1712, utánnymás SCHWANDTNER kiadásában, 6–7. A mű háttéréről lásd Thomas DAcOSTA KAUFMANN, *Antiquarianism, the History of Objects, and the History of Art before Winckelmann*, *Journal of the History of Ideas*, 2001, 433.

bullára.<sup>96</sup> 1746-ban Bél Mátyás bevezetőjével ellátva újra közreadták a koronáról szóló művet egy Magyarország történetének forrásait tartalmazó gyűjteményben, amelyben Révay szövegének szerkesztését Bél Károly András végezte.<sup>97</sup> A bevezetőben Bél Mátyás közli, hogy a szöveget 1732-ben azoknak a kéziratos jegyzeteknek megfelelően alakították át, amelyeket Czemanka András turóci nemes Révay leszármazottainak engedélyével másolt ki a család levéltárából.<sup>98</sup> (Ennek az iratnak a nyomát nem találtuk a pozsonyi levéltár Révay-anyagában.) Bónis György úgy véli, hogy a szerkesztést és a kiadást követően „így vált teljessé Révay Péter életműve”.<sup>99</sup> Erre a megállapításra azonban az „értelmetlen” jelző illik. Mint ismeretes, a koronaór 1622-ben távozott az élők sorából. A „papai bulla” keletkezése a 17. század harmincas éveire tehető, és a szöveg 1644-ben, több mint húsz évvel Révay halála után jelent meg először nyomtatásban. Ebből az adatból megállapítható, hogy a koronáról szóló könyv 18. századi változatában szereplő azon kiegészítések, amelyek a hamis bullára tett utalásokat tartalmazznak, nem keletkezhettek a szerző életében, amiből pedig nyilvánvaló, hogy a hamis bullával kapcsolatos utalások semmiképpen sem származhatnak Révay kezétől.<sup>100</sup> A korona leírását és a korona történetét illető változta-

96 Paulus OKOLICSANYI, *Commentarius Petri De Réwa Comititis Comitatus de Turócz, De Sacra Regni Hungariae Corona. Ad nostra usque tempora continuatus*, Tyrnaviae 1732, 5-6; SCHMEIZEL, *Commentarius Petri De Rewa comitis Comitatus de Turócz, De Sacra Regni Hungariae Corona Ad nostra usque tempora continuatus*, Claudiopoli 1735; Laurentius PODHORSZKY, *Commentarius Petri de Réwa Comititis etc. Thesis ex univ. Theologia*, Poznan, 1749.

97 Petri de REWA, *Comitis Comitatus de Thurocz, de S. Coronae Regni Hungariae, ultra 700 annos clarissimae, virtute, victoria, fortuna, commentarius, Post augustinam editionem anni 1613 plurimis locis emendatus, et ad nostra usque tempora perductus Animadversiones atque Emendationes Auctoris ex Msc. addidit Carolus Andreas Bel, Phil. Prof. Publ. Lips. et Collegio Minori Principum Collegiatus*, in Johannes Georgius SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hung. veteres ac genuini*, II, szerk. Matthias BÉL, Viennae 1746, <sup>2</sup>1766.

98 Uo., xx. Czemanka kéziratgyűjtő volt, akinek gyűjteménye nagyrészt elpusztult egy tűzvészben. MIE; egy megmaradt kézirat: OSZK, Fol. Lat. 3415.

99 BÓNIS, *Révay Péter*, Bp., 1981, 52.

100 A keresztnek mint a magyar királyság (*Regnum Hungariae*) jelképének eredetéről és sorsáról szóló, a Lengyel Évkönyvekre (*Annales Polonici*) tett utalást tartalmazó kiegészítés egy másik változás a szövegben (RÉVAY, i. m., 6, in SCHWANDTNER, i. m., II, 439). Ugyancsak hozzáfűztek az eredeti szöveghez egy részt Ferdinándról, Visegrádról, Budáról és Linz elpusztításáról (RÉVAY, i. m., 65, in SCHWANDTNER, i. m., II, 461). Az Euripidészről szóló szakasz pedig hiányzik, viszont a második kiadáshoz hozzátettek egy, a koronáról és Sárospatakról szóló részt (RÉVAY, i. m., 66, in SCHWANDTNER, i. m., II, 462). Az Izabella királynéről szóló részt átírták, hozzáfűztek egy Révay Ferencre való utalást, valamint egy leírást arról, hogyan került a korona Ferdinándhoz (SCHWANDTNER, i. m., II, 463). Továbbá szerepel a műben egy történet a Bethlen Gábor és a magyar korona körül 1621-ben keletkezett, Alvinczi Péter prédikátor és a fejedelem között végbement különös beszélgetéssel összefüggő nehézségekről (RÉVAY, *Brevis commentarius*, 1732, 32). Bethlen szeretne volna, ha megkoronázzák a magyar koronával, Alvinczi azonban kijelentette, hogy ezt egyedül az esztergomi érsek teheti meg. Bethlen erre azt mondta, hogy (a református!) Alvinczi koronázása után nyomban érseki rangra(!) emelheti, így tehát nincs szükség a koronázásra. A koronázási szertartásra végül is nem került sor. Ennek a (valószínűleg

tások is legfeljebb csak Révay szövegének átdolgozásai lehetnek.<sup>101</sup> A végkövetkeztetés pedig az, hogy az eredeti mű 18. századi kiadásában a „Szilveszter-bulla” tartalmára építve – még ha nem is tudatosan – a korona egy új jelentése teremtdött meg.

Ha ezek a változtatások olyan módon kerültek bele a műbe, ahogyan azt Bél leírja, akkor ez a módszer hasonlít ahhoz az eljáráshoz, ahogyan a Szilveszter-bullát több mint száz évvel korábban először nyilvánosságra hozták. A „bulla” szövegét is egy ismert történész, Verancsics Antal levéltárában találták meg – állítólag – másolat formájában, és egy közvetítő személy juttatta el azt egy írónak közzététel céljából. Révay műve esetében a családi levéltárra történő utalások szolgáltak a változtatások valódiságának igazolására.

A változtatások oka az, hogy a későbbi kiadó a 18. század elejének politikai viszonyaihoz igazította Révay könyvének tartalmát. 1741-ben, a Habsburg-házhoz tartozó Mária Terézia magyar királynővé való koronázásakor használták először az „apostoli királynő” címet a koronázás során.<sup>102</sup> Mindazonáltal XIII. Kelemen pápa csak 1753-ban adott hivatalosan engedélyt a cím viselésére, mégpedig Magyarország 1683–1699. évi visszafoglalása okán.<sup>103</sup> Révay könyvének 18. századi átdolgozása szabadabbá tette az utat a cím használatának megújítása előtt azáltal, hogy azt az eredeti műben véghezvitt változtatások révén történelmi igazolással látta el. A korona és az „apostoli király”, Szent István kultusza, valamint a „Szilveszter-bulla” ez időszakból származó többszöri megjelentetése is összefügg a politikai változásokkal.<sup>104</sup>

fiktív) párbeszédnek a célja Bethlen imázsának rombolása volt. Nem valószínű, hogy ez a leírás Révaytól származik, és későbbi írásában sem található meg ez a szakasz.

101 A korona leírását a *De Monarchia* című műből vett részletekkel egészítették ki, ezeket a részleteket azonban átírták, és a leíráshoz egy másik szöveget fűztek. A *De Monarchia*ból származik az az elképzelés, hogy a korona feltehetőleg Nagy Konstantin adománya, és a koronán a tizenkét apostol képe látható, továbbá az a nézet, hogy a koronán alkalmazott képi megjelenítés, valamint a római és a bizánci egyház között kapcsolat lehet. Lásd SCHWANDTNER, i. m., II, 466–467; *De Monarchia*, in SCHWANDTNER, i. m., II, 821–824. Az összehasonlítást a *De Monarchia* Schwandtner-féle kiadása alapján végeztem el, és nem tudtam ellenőrizni, hogy korrekt-e a szövegközlés.

102 Figyelemre méltó, hogy BERGER még 1638-ban is tagadja, hogy a magyar királyné elnyerheti ezeket az apostoli jogokat a koronázás által: *D.O.M.A Symbolum Sacrum*, 5. versszak.

103 Lewis L. KROPP, Pope Sylvester II and Stephan I of Hungary, *The English Historical Review*, 13(1898), 292.

104 BENE, „Hol vagy István király?” (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja), in UNGER (szerk.), *Szent István király képe a magyar irodalomban*, Bp., 2001, 3. Mária Terézia alapította többek között a magyar Szent István-rendet. Aláírásaiban olyan koronát használ, amelyet a Révaynál szereplő nyomat ihletett. A festményeken is gyakran ábrázolják a királynőt a magyar koronával. GERSEI PETTHÓ Gergely *Rövid magyar kronika* című művének 1702-ből, 1729-ből, 1734-ből, 1738-ból, 1742-ből (kétszer) és 1753-ból származó utánnyomásába függeléként felvették a bulla szövegének magyar fordítását. Lásd Uó, *Rövid magyar kronika*, Kassa, 1753, <sup>2</sup>1990, 110–113.

A politikai változások és a Révay könyvében szereplő utalások következtében átalakult a koronáról alkotott elmélet is. A korona 18. századi jelentésváltozásának leírása és elemzése meghaladja könyvünk kereteit. A koronakönyv tartalmát illetően tapasztalt változás azonban hatással van arra, hogy miként ítélik meg Révay művét az újabb elemzésekben. Számos mai szerző nem az eredeti, 1613. évi kiadásra, hanem az 1766. évi kiadás oldalszámaira utal tanulmányában.<sup>105</sup> Ennek egyik lehetséges magyarázata az a félreértés, hogy általában a 18. századi kiadást tartják a leginkább korrektnek.<sup>106</sup> A 18. századi kiadásokban megjelent szövegek tartalma alapján azonban nem lehet megfelelően elemezni Révaynak a korona politikai jelentéséről alkotott elképzeléseit.

### A „Szilveszter-bulla”, a nemzeti önazonosság és Révay

#### *Révay művének második kiadása (1652)*

A Révay művének 18. századi kiadásával kapcsolatos kitérő után térjünk vissza az 1650 körüli évekre. Ebben az időszakban olyan újabb politikai változások zajlottak, amelyeket más tanulmányok részletesen ismertetnek.<sup>107</sup> Ennek az időszaknak az egyik aspektusa valójában mindmáig feltáratlan maradt: a „Szilveszter-bullának”, a rendi nemzet-ről alkotott kép megújulása legfontosabb ösztönzőjének közzététele. Mivel a „bulla” szövegét csak 1679-ben adták ki újra egy másik könyvben, ez a forrás az 1679 előtti időszakban Inchofer műve révén vált ismertté.<sup>108</sup> A „bulla” politikai jelentésének hatására végbement kultu-

105 Többek között: IPOLYI, *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Bp., 1885; repr. Bp., 2005, 108; SZEKFÜ, *Szent István a magyar történet századaiban*, in SERÉDI (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, III, Bp., 1938, átdolg. kiad. 1988, 35 (561); WITTMAN, *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618)*, Szeged, 1959, 31 (Acta universitatis Szegedinensis sectio Historica, V); BARTONIEK, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, kézirat, Bp., 1975, 401–403; BOGYAY, *Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone*, in LOVAG (szerk.), *Insignia Regni Hungariae, I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, ford. FÜLEP, Bp., 1983, 67.

106 Egy másik lehetséges magyarázat, hogy az első kiadás igen ritka. Nádasdy Ferenc már 1652-ben is erről panaszkodott, miután az újrányomás mellett döntött: RÉVAY, *Brevis commentarius*, Viennae 1652, Nádasdy előszava.

107 Lásd többek között PÉTER Katalin, *A magyar romlásnak századában*, Bp., 1975; Uő, *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Siralmas Panasz keletkezéstörténete*, Bp., 1973, 8–68; PERJÉS Géza, *Zrínyi Miklós és kora*, Bp., 1965, 2002; R. VÁRKONYI, *Európai játéktér – magyar politika 1657–1664*, in HAUSNER Gábor (szerk.) *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, Bp., 2005, 577–614.

108 KERESKÉNYI István, *Corona Apostolico-Basilica seu Stephani I. Regis Hungariae*, Cassovia 1679, OSZK, RMK II, 1399. A mű 1679 utáni felhasználására Petthó korábban már említett krónikájának utánnyomása révén került sor.

rális változás lényege a Révay valóságos nézetei és a „bulla” tartalma közötti összefüggés következménye volt. Az ennek következtében keletkezett új elmélet az aktuálpolitikai elképzelések igazolását szolgálta.

A változás egyik hajtóereje Révay unokája, Nádasdy Ferenc (1623–1671), Magyarország leggazdagabb főura és országbírója,<sup>109</sup> az 1648. évi münsteri (westfáliai) béke megkötését követően kidolgozott politikai program egyik tekintélyes hirdetője volt. A program legfontosabb ismertetőjegye – tekintettel az oszmánok Magyarországról való végleges kiszorítását célzó új offenzívára – a Magyarországon, valamint az Európán belüli egyetértés szorgalmazása volt.<sup>110</sup> A terv sikere – ami Magyarországot illeti – a Habsburg Birodalom, Magyarország, Erdély és Horvátország közötti politikai együttműködéstől függött.<sup>111</sup> A legtekintélyesebb főurak, mint Zrínyi Miklós (1620–1664), Horvátország bánja, és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1621–1660), meg voltak győződve arról, hogy szükség van az együttműködésre, amit nem akadályozhatnak politikai és vallási ellentétek.<sup>112</sup> Nádasdy 1650-től kezdve politikusként, íróként és olyan művek mecénásaként működött, amelyek feladata ezeknek az elképzeléseknek a közvetítése volt.<sup>113</sup>

A koronáról alkotott elképzelés fontos eszköz volt Nádasdy politikai eszméi szempontjából. Nádasdy 1652-ben ismét kiadta Révay új előszóval ellátott könyvét.<sup>114</sup> Az előszóban Nádasdy aktualizálja Révay elképzeléseit. Ennek során a koronáról szóló elméletet támogatóinak politikai programjával, valamint a Magyarország nyugati területein végbement katolikus reform sikerének következtében előállt új vallási-po-

109 Az ő édesanyja, Judit volt Révay egyetlen olyan leánya, aki nem halt meg fiatalon.

110 R. VÁRKONYI, Vienna, Buda, Constantinople, *The New Hungarian Quarterly*, 25(1984), 1–7.

111 A pápa szerepéről lásd MOLNÁR, Relations between the Holy See and Hungary during the Ottoman Domination of the Country, in István ZOMBORI (szerk.), *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Bp., 2004, 208.

112 Erről a politikáról lásd R. VÁRKONYI, *Europica varietas – Hungarica varietas*, Bp., 2000, 55–187. Nádasdy egyébként maga is csak 1643-ban katolizált, ennek következtében negyvenezer jobbágya kényszerült arra, hogy visszatérjen a régi egyház kebelébe.

113 RÓZSA György, Nádasdy Ferenc és a művészet, *Művészettörténeti Értesítő*, 20(1970), 185–202; GALAVICS, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 77–85; G. ETÉNYI Nóra, A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum, in FODOR Pál–PÁLFFY Géza–TÓTH István György (szerk.), *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, Bp., 2002, 121–138; BUZÁSI Enikő, Gondolatok Nádasdy Ferenc mecénatúrájáról, avagy mikor készült az árpási főltárkép?, in G. ETÉNYI–HORN Ildikó (szerk.), *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, Bp., 2006, 582–625. Így például pénzzel és adatokkal segítette az ismert amszterdami térképrajzoló, Johan Blaeu-t (1630–1673), aki 1664-ben neki ajánlotta Magyarország egyik általa készített térképét. Nádasdy nyomdai eszközöket is vásároltatott Amszterdamban: RÓZSA, i. m., 188. Blaeu atlaszában van egy Magyarország politikai rendszeréről szóló leírás, amely megegyezik Nádasdy elképzeléseivel. Blaeu többek között ír a „választott királyról” és a „választott helytartóról”. JOAN BLAEU, *Het koningrijck Hvnaryen*, OSZK, TM 06656 v.

114 Egy leltár tanúsága szerint Nádasdy birtokában két rézmetszet is volt a magyar koronáról: RÓZSA, i. m., 202, 106. j.



litikai helyzettel hozza összefüggésbe. Pázmány erőfeszítéseinek köszönhetően számos nyugat-magyarországi arisztokrata család jobbágyaival együtt visszatért a katolikus hitre.<sup>115</sup> Az Erdélyi Fejedelemség 1570-től külön állam volt, amely politikai tekintetben kevésbé kötődött az ország többi részéhez. A Horvátország és Magyarország közötti kapcsolat is meggyengült. A vallási különbségek és az 1648. évi békeszerződés következtében megváltozott külpolitikai viszonyok voltak az okozói annak, hogy az országnak ezek a részei eltávolodtak egymástól.

Nádasdy az egész ország rendjeihez intézte az előzőben megfogalmazott üzenetét. Révayhoz hasonlóan az ő szavainak lényege is az országon belüli egyetértésre (*concordia*) való törekvés, de most, 1652-ben ez a törekvés Nádasdy és kortársai politikai programjának szolgálatában áll. A szerző a vallási különbségek említése nélkül az ország egyes részei közötti, valamint a környező országok népeivel való harmóniára szólít fel. Ennek ellenére írása erőteljesen síkra száll a katolikus hit mint fontos összekötő kapocs mellett. Mondanivalóját a koronáról és a rendi nemzetről szóló, Bonfinitől és Werbőczytól kölcsönzött történelmi példák felhasználásával támasztja alá.

Nem annyira Nádasdy politikai mondanivalója vagy elmélete a fontos itt, hanem az a módszer, amellyel a koronáról alkotott – a korábbi elképzelésektől eltérő – kép által mindezt igazolja. A koronáról alkotott kép változásának lényege az „apostoli királyságunk anyagi koronája” (*Angelica regni nostri apostolici corona*) kifejezésben és annak jelentésében rejlik. Nádasdy szerint Isten azért ajándékozta a koronát Szilveszter pápa révén Istvánnak, hogy béke és egyetértés (*pax et concordia*) legyen az országban. A nemzet (*gens*) az apostoli korona (*apostolica corona*) adományozásának következtében az apostoli hittel azonosul. Mivel Révay még VII. Benedek pápát tekintette a korona adományozójának, Inchofer pedig a „bulla” alapján úgy vélte, hogy Szilveszter pápa volt ez a személy, nagyon valószínű, hogy Nádasdy saját szövegének megalkotásához Inchofer könyvét használta fel.

Nádasdy írásában az apostoli korona eszméjének szerepe mind Révay, mind Inchofer művéhez képest megváltozott, mivel ez a gondolat többé már nem egy bizonyos politikai kompromisszum, az apostoli királyi hatalom vagy a katolikus egyház magyarországi pozíciójának legitimálására szolgál. Ennek az eszmének a szerepe Nádasdynál saját – a rendi nemzet érdekét előtérbe helyező – politikai programjának igazolása, amely nem irányul a király ellen. Tekintettel arra, hogy a ma-

<sup>115</sup> PÉTER Katalin, A haza és a nemzet az ország három részre hullott állapota idején, in *Uó, Papok és nemesek*, Bp., 1995, 222–228.

gyar rendi nemzet meghatározó személyiségei ebben az időszakban a katolikus rendek voltak, az elképzelés csak úgy működhetett, ha katolikus jelentést kapott. Ezáltal 1652-ben az apostoli korona eszméje a katolikus közösség eszméjével kapcsolódott össze. Ezért feltehető, hogy Nádasdy műve is egy Inchofer írására adott válasz volt.

A katolikus közösség és a korona közötti kapcsolat létrejötte már egy évvel később kifejezésre jutott Liszti László (Listius, 1628–1663) *Magyar Márs* című művében (1653).<sup>116</sup> Ez a könyv tartalmaz egy katolikus színezetű, a magyar rendi nemzet háborúiról szóló eposzt, amelyet szerzője a magyar rendeknek ajánlott. Már a címlapon is a magyar korona képe látható.<sup>117</sup> Majd két versszakban is szó esik a koronáról, mégpedig a Szent István királyról és a Magyarország címeréről szóló részben. Az első versszakban a szerző kijelenti: a „nemzet” azért kapta a koronát, hogy „ismét helyreállítsa az Isten iránti tiszteletet”.<sup>118</sup> Liszti a címerről szóló második versszakban azt írja, hogy az „angyali koronát” Isten küldte, hogy örökké megmaradjon, és ne legyen semmi, ami előbbre való lenne nála.<sup>119</sup> Ebben a két versben a katolikus hit és a magyarság ismét összekapcsolódik a korona révén azáltal, hogy a szerző kijelenti: a koronát Isten a rendi nemzetnek küldte. A korona jelentése ezzel a rendi nemzet katolikus vallási meggyőződését legitímálta.

### *A korona ábrázolása és a korona képének változása*

Abban az időszakban, amikor a korona új jelentéséről szóló, említett írások megjelentek, több olyan forrásmunka keletkezett, amely a korona ábrázolását is tartalmazza.<sup>120</sup> Könyvünkben nincs lehetőség mindezek tárgyalására, a teljesség kedvéért azonban néhányat mégis megemlítünk közülük. Az elején kezdve: 1659-ben jelent meg Révay második és sokkal részletesebb tanulmánya Magyarországról és a magyar koronáról, amelyben szintén közöltek egy nyomatot a koronáról.<sup>121</sup> A terjedelmes mű elemzése meghaladja e tanulmány kereteit, azt azonban leszögezhetjük, hogy a koronáról alkotott elmélet megegyezik az első

116 LISTIUS László, *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*, Viennae, 1653, OSZK, RMK I. 869.

117 GALAVICS, i. m., 85, 41. kép.

118 LISTIUS, i. m., 6.

119 Uo., 80.

120 A korona jelentésének e változásáról, annak politikai háttéréről lásd VISKOLCZ, Kíé a könyvtár? I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 29(2006), 283–288.

121 RÉVAY, *De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hvmgariae Centuriae Septem*, Francofurti 1659.

kiadásban szereplő felfogással. Nádasdy ebben a kiadásban is „apostoli magyar királyságunk angyali koronájáról” ír a Révay Lászlóhoz intézett rövid ajánlásban.<sup>122</sup>

Az utolsó mű, amelyet megvizsgálunk, a *Mausoleum Regni Apostolici Regum & Ducum...* [Az apostoli királyság uralkodói és fejedelmei] címet viseli, és 1664-ben jelentette meg Nádasdy Ferenc, aki egyben a könyv előszavát is írta.<sup>123</sup> Ez a mű számos képet tartalmaz a magyarok uralkodóiról és királyairól, akik közül néhányat a magyar koronával ábrázoltak. A képekhez tartozó latin leírásokat a humanista Nicolaus Avacini (1611–1686), a németeket pedig Sigmund von Birken (1626–1681) evangélikus prédikátor készítette.<sup>124</sup> Az ábrákat eredetileg Elias Berger történeti munkájába szánták, és vélhetőleg a 17. század harmincas éveiben, Berger megújuló irodalmi aktivitása idején készítették.<sup>125</sup> A *Mausoleum* koronajelentése beleillik Nádasdy politikai programjába, és nem tér el jelentősen a korábban említett művekben tárgyalt jelentéstől.<sup>126</sup> Nádasdy művében sem találunk utalást a koronával kapcsolatos organikus államelméletre vagy a szentkorona-tanra, és nem fordul elő benne a „szent korona tagja” (*membra sacrae coronae*) kifejezés sem.<sup>127</sup>

A korona jelentését érintő, leginkább figyelemreméltó változás ebben a műben – alig észrevehető formában – a címlapon fedezhető fel (19. kép). Közelebbről megvizsgálva a képen szereplő koronát, feltűnik, hogy annak előlapján, pontosan a Krisztust ábrázoló kép helyén, Máriának, Magyarország patrónájának képe látható (20. kép). Révay 1613-ból származó leírása szerint ez a Mária-kép a korona hátoldalán volt. Az ismeretlen művész Révay koronaképét és leírását vette alapul, de Mária képmását a korona előlapjára helyezte. Ennek a koronáról készült új ábrázolásnak az a szerepe, hogy megerősítse a koronáról, valamint az apostoli katolikus közösségről szóló, említett elméletet. Mária ábrázolása a koronán a változó politikai helyzettel függ össze,

<sup>122</sup> Uo., 4.

<sup>123</sup> S. n., *Mausoleum Regni Apostolici Regum & Ducum*, Norimbergae 1664, faksimile: Bp., <sup>2</sup>1991. A latin nyelvű kiadások 1667-ben, 1688-ban, 1752-ben, 1758-ban és 1779-ban, a magyar nyelvűek pedig 1661-ben, 1697-ben, 1773-ban és 1779-ben jelentek meg (IDO 673).

<sup>124</sup> RÓZSA, A *Nádasdy Mausoleum*, a faksimile kiadás melléklete, Bp., 1991, 7–14.

<sup>125</sup> Uo., 9–14; GALAVICS, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986, 61–69; HOLL, *Ferenczffy Lőrinc. Egy könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 149–170.

<sup>126</sup> A mű létrejöttének háttéréről lásd G. ETÉNYI, A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum, in FODOR-PÁLFFY-TÓTH (szerk.), *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, Bp., 2002, 121–138.

<sup>127</sup> RÓZSA György úgy véli, hogy ennek a műnek alapja a szentkorona-tan: i. m., 7–14.

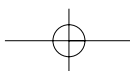
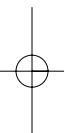
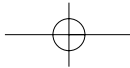
és a magyar rendi nemzet szuverenitás iránti igényét támasztja alá. A Révay-féle koronaábrázolás átalakításával befejeződött a szerző által létrehozott elmélet katolikus átdolgozása.<sup>128</sup>

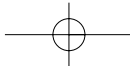
### *Révay művének utóélete és a nemzeti identitás*

Ebben a fejezetben megfigyelhettük, hogy miként nyert Révay műve sorozatosan újabb és újabb jelentéseket azáltal, hogy a szerző koronával kapcsolatos elképzeléseit egy másfajta szövegkörnyezetben alkalmazták. Egy új „középkori” forrás bevezetésével és azzal, hogy Révay elképzeléseit e forrás tartalmához igazították, a magyar rendi nemzet ábrázolása katolikus jelleget öltött. A mű utóéletéből az is kiderült, hogy a koronáról szóló könyv nemcsak a rendi nemzet magyar identitásáról alkotott képre volt hatással, hanem ösztönzőleg hatott az „illír” nemzeti önazonosság-tudat fejlődésére is, amely a horvát nemzeti identitás kialakulásának kezdetét jelentheti. Ezek az elképzelések egyúttal egy nemzetek feletti szövetség politikai programját is legitimálták. Révay koronaábrázolását is a megváltozott politikai körülményekhez igazították.

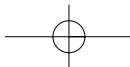
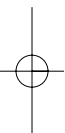
Révay művének utóéletét elemezve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a korona jelentéséről és a magyar rendi nemzet ezzel kapcsolatban létrejött képéről alkotott elképzelések nem tekinthetők örök érvényűnek és állandónak, hanem értelmezésük a pillanatnyi politikai helyzettől függött. Az elemzésből kitűnt, hogy szemlátomást egyező eszméket használtak fel különféle, sőt olykor egymással ellentétes politikai célkitűzések igazolására, és ennek során nem az egyes szerzők politikai vagy vallási meggyőződése, illetve a témával kapcsolatos korábbi értelmezések határozták meg bizonyos kifejezések és eszmék jelentését, hanem kizárólag az aktuális politikai környezet.

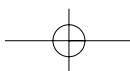
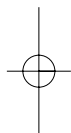
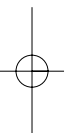
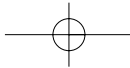
<sup>128</sup> A Nádasdy-koronaképet ismét használták a következő művekben: Johann Adam Xavier SCHAD, *Effigies Ducum et Regum Hungariae...*, s. I., 1687; Carolus Franciscus PALMA, *Heraldicae regni Hungariae specimen, regia, provinciarum, nobilisque scuta complectens...*, Vindobonae 1766, lapszám nélkül; „De apostolicorum Hungariae regum insignibus, eorundemque originibus ac usu.” Uo., 6.





# FÜGGELÉK





## Berger Illés: Jubileumi csokor

A fölséges Istennek  
 jubileumi csokor a hatalmas és boldog Magyar Királyság  
 Szent Koronájának  
 eredetéről, bolyongásáról és visszaállításáról,  
 továbbá  
 vegyes koszorú  
 Magyarország új királyának boldog és méltó megkoronázására,  
 amelyet Berger Illés magyar királyi historiográfus  
 font egybe  
 1608-ban

A Szent Korona hercegének, védelmezőjének, őrzőjének, kezesének,  
 birtokosának és atyjának, a király úrnak;  
 a felséges és hatalmas fejedelemnek és úrnak,

### II. Mátyásnak

Magyarország és Csehország királyának, Morvaország örgrófjának,  
 Ausztria főhercegének, Burgundia fejedelmének stb., a kegyelmes úrnak;  
 valamint

Magyarország tiszteletre méltó, nemes, tekintetes és nagyságos  
 Karainak és derék és boldog Rendjeinek,  
 az ő nagyra becsült urainak és patrónusainak  
 alázatos és elkötelezett szolgájuk, Berger Illés  
 magyar királyi historiográfus  
 [ajánlja] ezt a szent [dolgot]

Kései, ámde ritkán megadatott, és (adják meg az égiek) hosszú ideig tartó boldogság lett az osztályrészed, Királyi Fenség, amidőn a megbékített Magyarországra hazahoztad annak védszellemét [*numen tutelare*], a Szent Koronát, amely ismeretlen ellenségek között oly hosszú éveken keresztül bolyongott. Azt követően ugyanis, hogy megkezdted áldásos kormányzásodat, azaz II. Rudolf császár után átvetted a Magyarországon rád bízott feladatkört, és minden gondot és fáradságot eltökélt és legyőzhetetlen lélekkel elviseltél, továbbá minden igyekeze-



tedet és törekvéseidet Magyarország békéjére és üdvére fordítottad, nos, ekkor – mintegy a királyi és hősi érdemszerző cselekedetek versenypályáján – célba értél. Az az egy dolog volt már csak hátra, hogy – mint jól megérdemelt pályadíjadat – a Magyar Királyság Szent Koronáját, ezt a jeles és tiszta klenódiomot, valami égi szerencsével visszaszerezd. És ezt meg is adták neked a halhatatlan istenek. Úgyhogy azokkal az erényekkel és érdemekkel, amelyeket Magyarország iránt tanúsítottál, amidőn a dicsőséges fővezéri hatalmat gyakoroltad, – lelkemre mondom – már teljesítetted is a királyi méltóság elnyerésének dicsőséges feltételeit. Mit is gondolhatnánk mást, ó, méltóságos Főherceg, mint hogy mindez isteni rendelésből történt: hogy ez a Szent Korona számára rendelt fő, amely a királyok társaságára és barátságára méltó, a királyi lélekhez méltatlan korábbi sorscsapásoktól végre mentesüljön. Nem is tudta semmi emberi szándék, törekvés vagy irigység ezt az isteni döntésből neked juttatott boldogságot és szerencsét akadályozni vagy megghiúsítani. Mert akkor, amikor ennek a nagy boldogságnak oktalan elvitatói, a téged ért dicsőség irigyei a vak-ság bűnébe esve téged támadnak, akkor bizony magát Istent is támadják; ám te azzal a lelki állhatatossággal rendelkezel, amely nem enged, hogy lelked ezen elvakult és tehetetlen támadásoktól megzavarodjék. Bizony minden tiszteletet megérdemel az a fajta önbizalom és önismeret, amely saját maga értékelését pontos mérlegen végzi el, éppen annyit tulajdonítva magának, amennyivel távol maradhat mind önmaga lekicsinylésétől, mind a felfuvalkodottságtól. Tisztáztad magad, ó, felséges Főherceg, a lekicsinyléssel szemben, amelyet a magad jó módján, tisztában lévén saját érdemeiddel, mégis hosszan eltúrtél; míg aztán az ellened dühöngő sorsot becsületességeddel és alázatossággal legyőzted, és saját javadra fordítottad, végül pedig a béke és dicsőség isteni ajándékait a Korona visszaszerzésével betetőzted.

Önismereted és önértékelésed, amelyhez semmiféle ellenvetés nem férhet, s amely a hozzá társult dicsőségvágytól még ragyogóbb, leginkább a magyarországi helyzetben tanúsított érdemeid igen pontos felmérésén alapszik, és Istentől s az égiektől – akik nem engedik, hogy Magyarország épségének védelmezője és annak fényes erényei téves vagy bizonytalan ítéletek áldozatául essenek – el is nyeri méltó jutalmát.

Én nem is nyújtom ki kezem a tölgyfa felé, amelyről a polgárokat és a hazát megőrzők koszorúját szokás venni.<sup>1</sup> Ezzel a koszorúval te ékesítetted fel a fenséges Ausztriai-ház kapuját, s ezzel örök dicsőség diadalmenetébe emelted azt. Lehetetlen és felesleges is számba venni a háborúk viharainak sorát, s a te diadalkapuidra ezernyi ellenséges vagy török vérben ázó babérkoszorút felfüggeszteni, vagy a már felfüggesztetteket megszámlálni. A magyar Szent Korona ünnepségén, ó, felséges Főherceg, jóindulatúan és kegyesen légy jelen.

Magyarország Koronáját méltán illeti a „szent” és az „angyali” név. A szent vallás bölcsőringásának idején égi rendelés küldte, angyalok szolgálata adta át őt nekünk. Szent ragyogásával ő űzte el a cimmerius<sup>2</sup> sötétséget és a hun éj-

<sup>1</sup> Vö. Valerius Maximus II, 8,7.

<sup>2</sup> Homérosznál mesés nép nyugaton, az Óceán szélén, egy ködös és örök sötétségbe borult vidéken.

szakákat, s készített helyet a keresztény hit számára. Ő volt az, aki a hitetlen népeket a pogány istentelenségtől megszabadította és a szentek társaságába emelte. Ő oltotta István király lelkébe szent hitünk misztériumait. Apostolinak még bölcsőbb írók nevezik a Koronát, minthogy a szent hit isteni rendjének tizenkét articulusban kifejezett hitvallását fogja össze, amelyet a tizenkét apostol fogalmazott meg, akiket ez aranykorona köröskörül magán hordoz, továbbá az ékkövek természetes ragyogásával megjelenít. Ám háromszor vagy négyszer értékeesebb, szentebb és tisztább az aranyból, hiszen a szent apostolok színarany szívét és száját, valamint égi kézzel kialakított képmását mutatja. Végül a megkoronázott királyt csúcsának szent ékével<sup>3</sup> a katolikus anyaszentegyház tanításának szeretetére, tanulmányozására és tiszteletére buzdítja.

A Szent Korona fennmaradása Magyarország történelmének minden nemzedéke előtt az isteni jószág és gondviselés bizonyosságul szolgált, amidőn számtalan sorscsapásnak szolgáltatott ki, bajok és háborgatás közepette bolyongott, az ellenség hatalmába jutott, de végül nagy tisztelettől övezve mindig hazatért. Ám ha valaki az érvelés megkönnyítése végett – tanult ember módjára – Odüsszeusz bolyongásainak képével szeretné mindezt elmondani, az – eme kétségkívül nemesebb név és jelesebb képmás alatt – az ősi és nemes Magyarország történelmét annak Koronájának bolyongásaiból össze is állíthatja.

Valahányszor ugyanis ez az isteni és fenséges tárgy az emberi végzet rendelkezéséből veszedelemben forgott, mindannyiszor a sors fordulataitól érintett Magyarország is súlyos csapásokat szenvedett el. Egykoron, amidőn Magyarország még nem jutott el a királyság magas méltóságára, s csak a fejedelmek tették híressé, Szent István a Szentlélektől vezérelve ezt az istentelen és barbár népet arra kényszerítette, hogy levetkőzze ősi rítusait, és a keresztény hit törvényei szerint éljen; s azon volt, hogy ennek az isteni jótéteménynek emlékeztet a pápa – aki akkoriban az egész keresztény földkerekségen a keresztény hit legmagasabb tekintélyével rendelkezett – döntésével és ítéletével is megerősítse. Ő égi és angyali kinyilatkoztatásnak engedve e Koronát, amelyet eredetileg a lengyelek fejedelmének szánt, Magyarország apostoli királyának, Szent Istvánnak adta (mivel az felhagyott az ősi és pogány istenek tiszteletével), és az új magyar királyságnak szentelte. Az égiek, akik isteni beavatkozásuk révén maguk is védelmezővé és pártfogóvá lettek, a királyság és a korona e csodálatos – jóllehet mintegy emberi tévedésre visszavezethető – kezdetét, mivel semmit sem találtak igazabbnak ennél, helyeslően elfogadták.

Ámde a királyság kezdetén, Szent István halálát követően (amikor is a királyság isteni záloga gyakrabban szenvedett a belső viszálykodások miatt) azok, akiket elfogott a királyi hatalom vágya, mind-mind a maguk részére ragadták volna el a koronát. Végül azonban győzedelmeskedett és diadalt aratott, egyrészt azért, mert csakis az országlakosok fennhéjázó uralkodni vágyása lévén maradhatott meg hazájának kebelén (hiszen azt, amire sokan vágytak, még jobban és gondosabban őrizték), másrészt pedig mivel Szent István isteni szelleme nem hagyta, hogy a Korona saját hazájában veszedelemben forogjon. Amikor aztán

<sup>3</sup> Ti. a kereszttel.

ezek a külső országok szövetségét és hadi erejét kikönyörögték, vesztegetéssel és csalással próbálták a Korona birtokába jutni. A külföldi uralkodók ugyanis, akiket megragadott Magyarország gazdagsága, továbbá e nagy gazdagság záloga, a Szent Korona iránti vágy, a magyarok széthúzó szellemét bujtogatták és magukhoz édesgették, és ezzel csak hosszabbították a sorcsapások uralmának idejét. Ne neheztelj meg, kérlek, Szent Korona, beszédemre, ha a „bolyongás” közönséges szavát használom fenségeddel kapcsolatban, amely pedig teljességgel méltatlan hozzád. Hiszen bolyongtak és idegenben tartózkodtak vallásunk szent fejedelmei, az apostolok és a vértanúk, akik a te aranyabroncsodat ékesítik, és – mintegy tudatában egykori földi sorsuknak – téged is ugyanabban a sorsban kívánnak részesíteni.

A Szent Korona első és második bolyongására akkor került sor, amikor a pártviszályoktól megosztott Magyarország az idegenből származó Vencel cseh királyt választotta meg. Ennek az apja – attól való félelmében, hogy a főurak viszálykodása ártani fog egyetlen, kedves fiának – a Szent Koronát fiával együtt Csehországba vitte. Sokáig ott is kellett időznie a Koronának, míg végre Ottó bajor herceg veszendő aranyért megvásárolta. Egyszer, miközben ez kéregetve és a főurak jóindulatára vadászva hol itt, hol ott bolyongott, a Korona egy lovas hátáról a földre esett – azzal a csobolyóval együtt, amelybe be volt zárva –, majd az út mentén, az utazók szeme előtt hevert, s isteni ragyogását sötétbe burkolta, úgyhogy egészen addig ott rejtőzött, amíg a lovas vissza nem fordult, s szerencsétlen leestét észre nem vette. Ezután addig vitték, amíg az istentelen és szentségtörő kezektől meg nem szabadult, és hűséges polgárok jobbájában biztonságra érve meg nem pihenhetett. Ó, Magyarország e tévelygése, vagy még inkább: gyászos bukása! Mi történt volna, ha isteni pártfogóink meg nem szánták volna a nemes királyság e zálogát, és vissza nem adták volna hazájának?

A Szent Korona harmadik bolyongására ugyancsak belső viszály miatt, egy asszony ravasz cselének következtében került sor. Albert császár és magyar király halála után a királyné fiút szült, s a gyermeket a magyar főurak törvényes örökösként a bölcsőben a Szent Koronával koronázták meg. A királyné attól félt, hogy – mivel a gyermek életkora folytán még alkalmatlan az uralkodásra – más ragadja magához a Szent Koronát és az azzal társult dicsőséget, ezért Visegrádra vitte, s őrzőhelyéről, ahol mindenki szeme láttára elhelyezte, az ország tudtán kívül elvitte. Ily módon elkövette azt az engesztelhetetlen bűnt, amely által az ország határain belül (épp annak üdve érdekében) időző, hatalmas védszellem bizalmát megszegte, és az elkövetkező évekre oly sok bajt szerzett. Ez a bolyongás, úgy tűnik, nem saját végzete meghatározott rendelkezésből, s nem is a sors gonosz hibájából történt, sokkal inkább valaki javára elkövetett kegyes csalásból, amikor mindkét fél méltán megfizetett – az egyik, mivel a gyalázatot saját méltóságánál és hasznánál előbbre helyezte, a másik pedig, mivel gondatlansága és lelki állhatatlansága miatt bizonyosságát szolgáltatva az asszonyi megcsalásnak és hiszékenységnek. Bizony, alig hihető, hogy hány háborúskodásnak lett kiváltó oka ez az asszonyi cselvetés, hiszen a Korona iránti szent ragasz-

kodás, amely mélyen a magyarok lelkébe ivódott, arra kényszerítette őket, hogy fegyvert ragadjanak, és Ausztriát számtalan csatával zaklassák folyamatosan, huszonnégy esztendőn keresztül mindaddig, amíg csak a Korona III. Frigyes birtokában volt. A Szent Korona végül súlyosan megbüntette az őt megsértőket, s maguk a vétket megbosszuló magyarok – nemcsak azért, hogy a Szent Korona iránti szent tiszteletet, hanem a náluk vendégeskedő védszellem jelenlétét is növeljék –, amikor számba vették a jeleket, amelyeket ők és elődeik megtapasztaltak, nemcsak saját vérükkel, hanem a haza egyetemes romlásával is megakoltak és büntetést fizettek a Korona eme bolyongásáért.

E hosszú távollét után az isteni Mátyás, Magyarország hatalmas királya állhatatosan megmaradt a Szent Korona iránti mély és szent ragaszkodásban. Ez az isteni végzettől Magyarország számára rendelt király sok háborúskodása és a haza veszedelmei közepette semmit sem tartott fontosabbnak, mint hogy ezt az angyali fejéket az országnak mihamarabb visszaszolgáltassa, hisz nélküle a királyi fenséget nem lehet elnyerni; sem törvényt hozni, sem áldozatot bemutatni, sem békét kötni, sem háborút viselni nem lehet, és nélküle semmiféle magán- vagy közügy sikerre nem juthat. Azért, hogy az ország legtisztább és legszentebb tárgyának végre birtokába jusson, továbbá hogy megszabaduljon minden Isten és ember előtti büntől, s minthogy a fegyverekkel sem jutott semmire, és a vérontásnak is betelt a mértéke, arra a döntésre jutott, hogy méltatlan módon a Szent Korona adásvétel tárgyát képezze, s hogy az apostoli védszellem az égiek bocsánata mellett (s talán a kalmárok végzetes mesterségének köszönhetően?) hatalmas összegű aranyon visszavásároltassék, s dicsőségében némileg megcsorbulva hazájába visszatérjen.

A Szent Korona negyedik bolyongása annál veszedelmesebb volt, mivel olyan ellenség kezére került, amely istentelen oltárainál – csakúgy, mint Hannibál, amikor a rómaiak ellen vonult –, isteneinek bemutatott örült áldozataiban a keresztények ellen esküszik. II. Lajos keserű halálát követően ugyanis, amidőn Magyarország belháborútól lángolt, s Ferdinánd császár, valamint I. János, a két trónkövetelő egymással viaskodott, oda jutott a Szent Korona, hogy azoknak eltérő tehetsége és pártoskodása miatt, akiknek éppen hűséges őrizetére lett volna bízva, elraboltatott, s akarata ellenére, végzetes sorscsapásként török kézre került. Amikor ugyanis Perényi Péter, az egyik koronaőr, a Szent Koronát a saját birtoktárgyai között elhelyezte, s arra a biztonságosabb helyre kívánta szállítani, ahová a török szultán elől menekülve maga is át akart költözni, az rablók kezébe esett, akik a többi világi holmival együtt Szulejmán szultán előtt csodás látványként bemutatták. Mi lehet keserűbb ennél a látványnál? Mi lehet ez isteni fejdísz számára méltatlanabb? Mi lehet ez égi, angyali fejék számára szerencsétlenebb? Ó, hogy az atyai dicsőség képmása bűnnel szerzett préda, fosztogató kezek és vérrel szerzett zsákmány között hevert! Magyarország egyetlen és igazi kincse, a háború és béke záloga, az igazság és boldogság bére ádáz, elenséges szemek és kapzsi tekintetek prédája lett!

Ám ekkor emberi álmélkodást kiváltó dolognál nagyobb, isteni csodaszámba menő esemény történt: a szultán – hanyagságból, vagy valami barbár meg-

vetésből; vagy talán inkább azért, mert bensejét égi hatalom kerítette birtokába – kezét távol tartotta, s a Szent Koronát épen és sértetlenül visszaszolgáltatta hazánk védőisteneinek. A Korona bolyongásába az ég is beleegyezett, ha egyszer az emberi viszálykodás semmibe vette ezt a nagy jót. Vele együtt maga a törvényes királyi hatalom, amelynek a szent fejék a kifejezője, ugyancsak bolyongott, amíg isteni rendelésből e számos cselvetéstől meg nem menekült, és – akár azért, mert Fráter György isteni indulattól hajtva és megszállva így gondolta ki, akár avégett, hogy a Szent Korona a saját döntésével mutassa meg és nyilvánítsa ki, ki lesz Magyarország valódi és sérthetetlen királya – végül Bécsbe, Ferdinánd királyhoz került. Itt e hosszú száműzetés után diadalmenetet tartott, s megpihent a birodalom valódi fővárosában. Ó, az ellenség könnyűnek bizonyult vadsága! Ó, szerencsés bolyongás! Isteni és emberi meggyőződés szerint a legjobban történt mindez, azért, hogy Ferdinánd úr Magyarország érdekében vállalt mérhetetlen gondjáért és fáradozásáért a Szent Koronától megkapja méltó fizetségét és jutalmát, tudniillik azt, hogy őt választja magának; továbbá hogy mindenki előtt nyilvánvalóvá váljék, hogy egyedül a Szent Korona a törvényes és Istentől rendelt király egyetlen kinyilvánítója és tanúsítója. De arra, hogy mikor került sor a boldog és dicső Ausztriai-ház magyarországi kormányzására, valamivel később visszatérek.

Ettől az időtől fogva Magyarország Szent Koronája mintegy isteni üzenet és fenséges ismertetőjegy gyanánt ismét az Ausztriai-háznál volt – merthogy az ugyancsak e házból való Utószülött László halálát követően, miután III. Frigyes visszaszolgáltatta a Koronát, Ulászló és Lajos uralkodásával a Szent Korona, s vele együtt a királyság kormányzása egy időre máshol időzött. Száműzetésből visszatért ősi otthonába, s Magyarország gyászos polgárháborújából, mintegy az összeomlásból kivergődve, újfent elhelyeztetett az egy, sértetlen és megingathatatlan erkölcsű Ausztriai-ház oltalmában és őrizetében. Magyarország Tekintetes Nemesei, ha eme legjobb döntés és legszerencsésebb végkifejlet valódi bizonyítékait keresitek, azokat bölcsességekhez és okosságokhoz mérten könnyedén meglelhetitek és összegyűjthetitek.

Mert ugyan miféle nagyobb megtiszteltetéssel, miféle nagyobb dicsőséggel adózhatni a Szent Koronának, mint hogy ebben a házban és családban őrizték, ahol a Római Birodalom ékszerei és égből leküldött pajzsai rejtettek; ahol egész Európa összes és leghatalmasabb királyságainak és fejedelemségeinek szent jelképeit mintegy örökségi jogon őrzik; ahol ezeken túlmenően az isteni és emberi vallás, az istenek feddhetetlen és csorbíthatatlan tisztelete úgy van jelen, mint ha maguknál a halhatatlan isteneknél lenne? A szerencsének legmagasabb foka az, hogy a Szent Koronát nem valami romlékony fellegrvárban vagy erődtámaszban, nem a magas Visegrádon, amelyet Ulászló a Szent Korona megszerzése után elfoglalt és hatalmában tartott, s nem is valami más, a szerencse által kiszemelt helyen tartják biztonságban és épségben, hanem itt, a jámborság és kegyesség szent és legyőzhetetlen lakóhelyén; itt, a keresztény világ asylumában; itt, a Római Birodalom legnagyobb kincsházainak legnagyobbikában.

Mit mondjak Vesta örök tűzéről, amelyet nem másutt, mint Rómában őriztek, vagy a többi jelvényről, amelyeket a római birodalom fennmaradásának zálogaként ez említett templom őrzetében vigyáztak? Mit mondjak Mars Gradivus vagy Quirinus pajzsairól, amelyek hasonlóképp Róma szent tárgyai, s a város eredeténél fogva valamivel ősbbe is, amelyek a római birodalom szent jósjeleiként mindörökre megváltoztathatatlanul Rómában maradtak?

Hasonlóképp, mi lehet jelentősebb Magyarország Szent Koronájának megmaradása és épsége szempontjából, mint hogy Ausztria szent penátjai<sup>4</sup> mellett helyezték el? Ez idáig ugyanis ekképp festett Magyarország helyzete: az egész keresztény világ tanúsíthatta, hogy a belső viszálykodás többet pusztított, mint az ellenség fegyverei. Sem az istenek templomai, sem az állami tisztségek, de még maga a királyi felség sem volt biztonságban az ellenség vadságától. Miként maradhatott volna hát épségben a Szent Korona e számtalan ellenséges kéz és szem közepette? E szent ékszer hogy ne vont volna magára fenyegetést olyan ellenségek között, akik kapzsiságtól és az arany tömegétől elvakultan szövetséget és hitelt szegnek, s az isteneket is megcsalják – ha még a templomokban és a szent helyeken is oly sok bűnt követtek el? Rettenetes, hallatlan, és nem a legutolsó volt Magyarország végzetes bajai közt, amikor a királyi tisztség megerősítésére a koronázás alkalmával hiányzott a Szent Korona szent tekintélye. Az ádáz ellenség, aki barátságot és tiszteletet színelve s pártfogásával hízelegve Magyarországot szolgáskorba akarta taszítani, csak hogy csúfot űzzön Magyarországot szent és valódi fejkéből, nem a Szent István ereklyetartójáról levett koronát (amellyel a haza nagy szükségében Jagelló Ulászlót, e derék fejedelmet koronázták meg), hanem a görög prédából elemelt, a keresztényektől szerzett gyászos zsákmányból egybeolvasztott, hamis fejéket használta fel barbár kezével az ősi rítusokban, az ünnepélyes és szent koronázási szertartásban.<sup>5</sup> Ó, derék magyarok, ilyen gaztetteket, ilyen gyaláztatot kellett elviselnetek, miközben a Szent Korona méltatlankodva rejtett a valódi és törvényes király rejtekében. Hatalmas volt és lesz az Ausztriai-ház tisztelete és vallásos ragaszkodása Magyarország Szent Koronája iránt; s nem hiszem, hogy azt kívánnátok – ami még nagyobb istentelenség lenne –, hogy e szent ékszer utálatos módon a törökök bálványistenei között heverjen; hogy nyilvános száműzetésbe kényszerüljön, vagy hogy csúful bármiféle ellenség birtokába jusson. Bizony, a hatalmas Isten legnagyobb jótéteménye ez, aki ezt a kötelességet az Ausztriai-házra tette, hogy mintegy a hazában, az őt megillető helyen megmaradjon, és a sértetlenül és szentül megőrzött hit zálogaként Magyarország eljövendő diadalmeneke számára megőriztessék.

A Szent Korona ötödik bolyongása (pontosabban az országon kívüli utazása) akkor történt, amikor a császár közvetlen közelében, a vele szövetségben álló cseheknek úgy időzött, hogy – amint mondani szokás – egy nyíllövésnyire, vagy egy szerencsés kockadobásra volt attól, hogy II. Rudolf császárral együtt a legnagyobb győzelem és diadalmenet megtiszteltetésében részesüljön. És bár

<sup>4</sup> *Penates* (latin) – házi istenek.

<sup>5</sup> Bocskai István megkoronázásáról van szó.

a Császári Felség semmi olyat nem követett el, ami veszedelmes vagy kétes kimenetelű lehetett volna, mégis Magyarország előkelői és köznépe (minthogy erősen hittek abban, hogy a Szent Korona jelenléte megbékíti irántuk az eget, valamint azt visszakapva a dicsőséges Mátyás Főherceg kegyelmét és dicsőségét keresték, annak Magyarország iránti, kiemelkedő érdemei miatt) közös egyetértéssel dekrétumot fogalmaztak a Szent Korona visszahozataláról [„Decretum de Restitutione S. Coronae”]. Mintha csak isteni rendelésből tört volna a magyarokra a jó elhatározás, miután ráuntak arra, hogy a Szent Korona földönfutóvá vált, s hogy boldogulásuk bére oly sok éven keresztül házi oltáraiton és otthonukon kívül, idegenben ragadt (nem minden vétek és veszedelem nélkül), miközben pedig a keresztény világ többi országa és birodalma, amelyeknek szerencséje szintűgy forgandó, királyi fejékeiket és minden szent tárgyukat, amelyekben méltóságuk és dicsőségük fennáll, hazájukban sértetlenül őrizhetik és vigyázhatják! Szerfölött képtelen dolog, hogy a magyarok saját kincseit, a Szent Koronát csak idegen segítséggel tudják megőrizni! Ami saját joga alapján valakinek birtoka, azt tulajdonosa saját otthoni őrizetére és gondjára szokás bízni. Azt pedig, amit a magyarok az égből kaptak, amit minden nemzedék szentként és sérthetetlenként tisztelt, s amin minden háborús és békebeli dicsőség megfordul, az igazságosság és a szerencse e díszét és eredményét – azt idegen égre, idegen földre, kétes levegőre bízzák, miközben tudvalévő, hogy az emberi szerencse ennyire forgandó, s a lelkek ennyire állhatatlanok?! Továbbá a magyar név gyűlölködése és megosztottsága mindent alkalmassá és gyanússá tesz a Szent Koronára leselkedő ellenség számára. Végül pedig azért, hogy a derék magyar-ság ezt az égből kapott kegyelmet, ezt a szent és sérthetetlen ajándékot jó helyen lévőnek tudhassa, ne tűnjenek a magyarok az isteni gondviselés hálátlan bírálóinak; ne tűnjenek olyanoknak, akik maguktól tudomást sem vesznek e hatalmas veszedelemről, s csak korábbi szerencséjükben bíznak; ne tűnjenek tunyának s restnek e nagy ármánykodás s a dolgok végzetes változása idején; ne tűnjenek a magyarok Magyarország igaztalan és hálátlan lakóinak, a Szent Koronát az országban kell elhelyezni. Ezekkel és hasonló szavakkal, amelyeket mintegy jóslat gyanánt kezeltek, kérték a felindult magyarok – fegyveresek és magánemberek – II. Rudolf császárt, hogy engedjen teret a Szent Korona visszaszolgáltatásának, ennek a kegyes és oly szükséges feladatnak, s nézze jó szemmel a haza üdvéért és dicsőségéért érzett gondjukat és kívánságukat. Idézzé fel a császár az elmúlt korok példáit is, amelyekben háborúskodással, valamint el-lenségeik és a maguk vére ontásával adták meg a tiszteletet a Szent Koronának, nehogy akaratuk ellenére arra kényszerüljenek, hogy valamiképp megismét-lődjenek e veszedelmes háborúk és gyászos csapások.

A Szent Korona visszaszerzésének gondját és feladatát a felséges Mátyás Főherceg – mintegy isteni rendelestől indítva, és minthogy reá volt bízva Magyarország kormányzásának teljes joghatósága – magára vállalta, miközben ezt a kiváló és előkelő emberek már előre megsejtették, a nép szokatlan mozgolódása és megindultsága pedig a szóbeszéd szintjén elterjesztette. Isten ugyanis egyedülálló bölcsességében úgy rendelte, hogy egy dolog kimenetele előre köz-

tudottá váljék, a közbeszéd megelőzze, s előre meg lehessen sejteni, nehogy úgy tűnjék, mintha a véletlennek köszönhetően történt volna. Az ilyenfajta szöbeszédnél egyáltalán semmi szebbet nem találhatunk, mert ez szükségszerűen az erény szüntelen felidézéséből, a legragyogóbb dicsőség emlegetéséből, valamint a csodálatos hírnév bizonyításából áll. Mert amiképpen egykor a hamis istenek kezében elhelyezett szobrok a győzelem ábrázolásai voltak, azonképpen az örök Isten a felséges Főherceg kezébe már nemcsak a győzelem pecsétjét, hanem annak szerencsés megvalósulását is elhelyezte.

### A Szent Korona hadjáratának diadalíve

**Az 1608. esztendőben a felséges Mátyás Főherceg sokak óhajára vezetett  
szent hadjárata során**

**– miután Morvaországot a békét és szabadságot helyreállítván  
megerősítette –**

**Csehországon helyezte el irgalma és nagylelkűsége bélyegét,  
s bár ragyogó hadserege ádáz szemmel leste a vérontást és a zsákmányt,  
fegyelmével és szeretetével azt megszelídítette,**

**az örült vadságot megfékezte,**

**és miután annak rendje s módja szerint Prága környékén tábort vert,**

**miközben II. Rudolf császár a testvéri szeretettől vezérelve**

**a Cseh Királyságban utódának fogadta, a csehek jóindulatát**

**magának megnyerte;**

**és a királyság méltó utódként**

**Magyarország Szent Koronáját egy fenséges diadalmenet során,**

**béke, dicsőség, szabadság és hűség kíséretében**

**isteni szerencsével visszaszerezte**

**és hazahozta minden dicséretet megérdemlő módon.**

Miért haboztok tehát, boldog magyarok, ezt az isteni végzet által megígért, az égi Szent Korona beleegyezésével kinyilvánított és megerősített királyt elfogadni? A halhatatlan istenek rendelték úgy, hogy ő megszülessék és nektek éljen; hogy legyen olyasvalaki, akiben a ti erényetek teljesen és hathatósan megmutatkozhat, s hogy bátorságával, bölcsességével, mértéktartásával, állhatatosságával és nagyvonalúságával ne csak másokat, hanem valamiképpen önmagát is felülmúlja. Ki kételkednék abban, hogy ő a háborús dicsőség legmagasabb csúcsára eljutott, ha egyszer az oly sok háborútól sanyargatott Magyarországon nincs egyetlen olyan hely sem, ahol ő a győzelem emlékművét fel ne állította, győzelmi jelvényét el ne helyezte volna? Emlékezzetek, kérlek, Székesfehérvárnál aratott ketős győzelmére, ahol az ellenségtől körülvéve, haderejét felállítva, kivont karddal, innen a keresztény, onnan a török szemek számára csodálatos látványt nyújtva, a ti üdvötöket és dicsőségeket keresve, félelmet nem ismerve kiállt, semmit jobban nem kívánva, mint hogy vagy szép halált hal a hazáért, vagy derekasan küzdve vére árán is dicső győzelmet szerez nektek.



Győzelmet arattál, bátor király. Te győztél akkor saját kezeddél, s az törént, ami a háborúban olyan gyakran szokott: Mars a csatasor legjobbját a saját tulajdonává tette. Te megerősítetted embereid csapatait, leterítetted az ellenség haderejét, szétszortad seregét, és megszerezted a győzelmet a téged körülvevő zabolátlan és dühödt ellenségtől. És mi történt akkor, amikor Szinán pasa – nem annyira vitézségével és fegyvereivel, mint inkább csellel és csalással – Győrt kegyetlen ostromba fogta? Amikor is a csata megkezdése után, az ütközet közben, hadvezéreid álnoksága s az ellenség elbizakodott merészsége miatt arra kényszerültél, hogy a győzelmet bevégezetlenül és kivívatlanul ottahagyd, s isteni lelki nagyságodban a méltatlankodás érzése miatt már elszántad magadat a halálra, hacsak hű embereid intésére meg nem változtattad volna szándéodat – egy jobb végzet számára?

Óvatosabban bízzál a dühöngő Marsban. Elhagyom az éves hadjáratokat, a sok ostromot és ostromzárat. Az egész csodálatos Mars-mezei küzdőtér – amelyben nemcsak egy állhatatos hadvezérnek, hanem egy bátor katonának a kötelességeit is vállalván, Magyarországot az ellenségtől megvédte, és számtalan győzelmével és diadalmenetével fénybe borította – világosan megmutatta, hogy ő, a Második Mátyás az Elsőnek (akinek a dicsősége nálatok örökké megmarad) méltó mása. Szerencsés és drága Mátyásnak neve Magyarországon! Ez a név arra hívja a magyarokat, hogy meggondolják: a méltóságos Mátyás Főhercegben Mátyás minden dicső tette mintegy isteni rendelésből újra kivirágzott. Miféle gyűlölet vagy irigység akadályozhatna bennünket abban, hogy összehasonlítsuk a fejedelmet a fejedelemmel, a királyt a királlyal, ennek szerencsáját azéval? E két fejedelemben ugyan két különböző természet lakott, ám hasonló erényeik hasonló ékessége mintegy a végzet rendeléséből összehasonlíthatónak látszik. Születésük körülményei nem egyeztek meg. Amaz közsorból származva inkább atyja, semmint saját érdemei és erényei miatt emelkedett fel a királyi dicsőség csúcsára. Emez a legdicsőségesebb Ausztriai-ház isteni törzsökéből eredt, s így sok isteni császár – különösen is Ferdinánd, és [Mátyás] atyja, Miksa – Magyarország iránt tanúsított érdemeinek dicsőségét már születésének kezdetétől magával hozta, másfelől pedig a szent hadviselés neveit már királyi bölcsőjétől fogva gyakorolta előttek; ugyanígy férfiúi merészségének zsongéit és az uralkodás feladatait is, amelyek közepette a szerencse őt oly hosszú időn keresztül ostromolta – az ő erkölce azonban a háborús tapasztalatok küzdelmei között mit sem csorbulva ragyogó dicsőségében virágot bontott és magát Magyarországnak szentelte. Így hát nem őseinek érdemével, hanem a saját halhatatlan és erényes cselekedeteivel méltán kiérdemelte a magyarok szeretetét.

A hadviselésben kiérdemelt dicsőség kiemelkedő, s e tettek ragyogása szerfölött nagy, ám ha az emberek csakis háborúkat viselnek, ha csakis a fegyveres ütközetekre keresnek okot, továbbá erejük összemérésére ürügyet, akkor így csak a győzelem kivívásának hírhedt vágyát jegyzi fel az utókor, hacsak ezek nem hagynak fel e katonátlan merészség dicséretével, e vadság elbizakodottságával és hajlamával. Ugyanez igaz volt amaz első Mátyásra is kortársai véleménye, sőt saját környezete meggyőződése szerint is, amikor hadi szerencsáját

oly sok éven át nem tudta kiérlelni, s végül láthatóan semmire nem törekedett jobban, mint az ország békéjére.

Ezzel szemben az igazi és tiszta bátorság művei II. Mátyásban akképpen vannak meg, hogy jelenlétükben sem a fonák háborúvágytól hajtva zaklatott hazánk nyugodt békéjét, sem pedig nyugalomvágyától vezetve a tisztességes háborúskodás fáradságait méltatlanul el nem mellőzte. Ugyanazzal a szerencsével rendelkezett Mátyás a szomszédos tartományok Magyarországhoz csatolásában; ámde másfajta megfontolással és móddal, tudniillik fegyverrel és erőszakkal élt, amidőn Ausztriát és Morvaországot ezek akarata ellenére megszelídítette és újabb szövetséggel Magyarországhoz kapcsolta, s amikor Csehországot abba bevette. Úgyhogy ha számba vesszük mindazt a kárt és bajt, amelyeket Mátyás hadiszerencséje maga után vont, inkább a haza ellenségének, semmint fejedelmének ítélnetnénk, s vele kapcsolatban bizony elégedetlenségnek adhatnánk hangot.

II. Mátyás, miután elrettentés céljából bátran megmutatta fegyveres erejét, okosságával, derekasságával, nagyvonalúságával és jóindulatával Ausztriát, Morvaországot és Csehországot megszerezte, s Magyarország ellenséges és a korábbi háborúk borzalmaitól elkeseredett népeit egyenlő sikerrel és jóindulattal magának megnyerte, majd a békés egyetértést a két fél népei és nemzetei erejének csökkentése nélkül kieszközölte és megszilárdította. Első Mátyás háborúból háborút vetett, s mivel a győzelem nagy emlékoszlopát soha fel nem állította, mintegy végzetszerűen és saját tehetségének köszönhetően a fegyverek örökös zaját hallatta mindenhol. A kettős külső és kettős belső harcot befejezván II. Mátyás hasonló feddhetetlenséggel – minthogy annak végét elérkezettnek látta –, békeszeretetből abbahagyta a háborút, és a sokat szenvedett Magyarország számára (annak minden ellenségét és a szomszédos provinciákat és népeket beleértve) megszerezte a békét és a nyugalmat.

Valóban kiemelkedők a fővezér tulajdonságai, ha a katonai és a polgári erények érdemei egyesülnek bennük. Haragra és dühre a kelleténél gyakrabban gyuladt I. Mátyás a külföldi és honi emberekkel szemben, minekutána félelmét félretéve csakis természet adta jellemére támaszkodott – utálatos volt vadságában, mindazonáltal mértékletes a vágyait illetően. Mi hasonlót találhatunk II. Mátyásban? Az ő lelkiületét a kíméletesség kerítette teljességgel hatalmába; az ő szelídségét a harag és dicsőségvágy, e két igen hatalmas érzélem megrendíteni nem tudta, egyben emberségének is legszebb példáját nyújtva. Háborús érdemeivel a végtelen dicsőséget, kíméletességével pedig az iránta való végtelen szeretetet érdemelte ki. Dicsőségéhez és kíméletességéhez egyetlen közös adalék: amikor I. Mátyás ellen ama hírhedt és veszedelmes pártütést indították – amikor is lengyel királyt<sup>6</sup> választottak és hoztak Magyarországra –, miután összes többi ellenségét csodás sikerrel legyőzte, végül önmaga felett is csodás diadalt aratott, úgyhogy az ember azt gondolhatná, hogy a bosszúállás és a büntetés vágyát meg-

6 A Mátyás elleni 1471-es összeesküvésről van szó, amelyet Vitéz János és Janus Pannonius neve fémjelez. A magyar trónra IV. Kázmér lengyel király másodszülött fiát, Kázmért hívták meg, aki csapataival be is hatolt a Felvidékre, de csak Nyitra kapuit nyitották meg előtte, és e várost is csak rövid ideig tartotta kezében.

zabolázni képes lelke nem halandó testben, hanem a mennyei fellegvárban élte le életét. Lehet-e ennél rokonabb vonást felfedezni II. Mátyásban? Aki a polgárháború kimondhatatlan zűrzavarában ugyanolyan nemes lélekkel vetette meg a merészek szerencsáját, aki szerencséje zálogát ugyanúgy kockára tette, aki ugyanekkora szeretetet és állhatatosságot tanúsított és mutatott a vad örület megfékezésében azzal, hogy lemondott a bosszúállás édességéről; s aki mindenki szívbeli vágyát, a nyugalmat és a békét mintegy második Augustusként saját fáradságával a vad népeknek megszerezte.

Magyarország nemes előkelői, mire tartjátok hát ti és utódaitok e fővezért, aki országotok épségeért, méltóságáért és fenségéért az isteni erények minden tettét megcselekedte és elvégezte?

Végül pedig, amikor végiggondolom a Szent Korona visszaszerzésének ragyogó diadalát, valami vallásos tisztelet és félelem tölt el beszéd közben.

Első Mátyás kezdetben karddal, vérrel és pusztítással akarta visszaszerezni a Szent Koronát; aztán pedig – azért, hogy mindezekről megkímélje magát –, nehogy ez az isteni fejék és fenséges ékesség keresztény vér ontásától beszenyveződjék, nagy mennyiségű veszendő aranyon vásárolta vissza.

Második Mátyás pedig, bár sem az isteni irgalom, sem pedig a fegyverek segedelme nem hiányzott a teljes dicsőség reményéhez, kíméletességgel és szeretettel szerezte vissza a Szent Koronát. Isteni rendelés adta neki ezt a boldogságot, úgyszólván miután létrejött a királyságok és tartományok szoros szövetsége, mintegy násza, mindenek nagy csodálatára ez a Szent Korona valami isteni eljegyzés jeleként vagy foglalójaként csodás diadalmenetben ide visszaérkezett. Élvezd tehát, ó, Királyi Felség, ezt a látványos diadalmenetet. Élvezd a Szent Korona visszaszerzésének dicsőségét, amely nem szobrokban, kolosszusokban vagy diadalívekben – ezekben az idő vagy a szerencse igazságtalansága miatt elenyésző emlékművekben – fejezhető ki, hanem amely az emberek lelkébe, Magyarország naptáraiba és évkönyveibe az emlékezés eleven képeivel íródik és vésődik bele. Felséged erénye, irgalma és kegyessége, amely éppen erre született, most a boldogság legkülsőbb pályáivét is bejárta, és nem olyan szerencsében részesült, amely miatt bánkódni kellene; a keresztény ország híres sarjainak hasznát szerzett, amidőn isteni előjelekre elhatározta, hogy Magyarország Szent Koronáját és angyali fejékét hazahozza, biztos lévén az isteni ígélet kimenetelében. A köznyugalom, a béke és a közállapotok szempontjából igen híres tettet hajt végre (amely mindenkinek fő vágya volt) azzal, hogy a Szent Korona dicsőségét visszaállítja, és újra elhelyezi azt Magyarországon. Minő győzelmi jelvény lehet hozzád ennél méltóbb, Királyi Felség? Van-e ennél szebb diadalív? Van-e ennél szentebb hősi bér, mint az, hogy egész Európa legragyogóbb csillagát, Magyarország Szent Koronáját – amelyet egykor arra ítelt a végzet, hogy veszendő pénzösszegért kellett megváltani – most erényed és kegyelmességed árán szerezhetted vissza? Neked köszönhetően a Szent Korona, amely ki tudja, miféle sötétségbe merült, most megkapta isteni eredetének kijáró osztályrészét saját hazájában; neked köszönhetően megvédte magát ez az égi védszellem a jogtalanságtól. Ő, akit keserű szolgaság szorongatott, szabadon és boldogan megpil-

lanthatott téged. Jó sorsának pártfogójává és dicsőségének társává emelt, felségének kezésévé és dicsőségének szavatosává választott.

Ünnepeden, ó, Szent Korona, könyörögve kérem és átölelem oltárodát és ládádát, szent ereklyetartódat és égi szellemedet, hogy kedvező és jóindulatú akaratoddal a Felséges Főherceg fáradozásainak és irántad tanúsított érdemeinek emlékét a magyar nép körében megőrizd, s halhatatlan jótetteinek dicsőségét hálád jeleként az új királyi felség ragyogásával még inkább feldíszítsd. Ha semmi más emlékezetes, továbbá tiszteletre és jutalomra méltó dolgot nem cselekedett volna, azzal az egy dologgal, hogy téged visszaállított és hazádba, vendégszerető házi isteneid közé visszahozott, máris bőségesen a magyar nemzet és az utókor kegyébe ajánlotta magát. Az irántad való szent tiszteletnek, amellyel a magyarok téged mint égi, szent és angyali tárgyat tisztelnek, az egész keresztény világban híre ment, sőt ezért a kezdetektől fogva meglévő tekintélyért és fenségért még saját vérüket sem haboznak akárhányszor kiontani. E keresztény ország minden nemzedéke előtt nyilvánvaló, hogy ugyanez a hűség, ugyanez a tisztelet megvan a magyarokban egyúttal a kegyelmes Mátyás Főherceg iránt is, aki a te visszaszerzéseddel kiváló érdemeket szerzett, még ha a balszerencse fellege e hűséget és tiszteletet néha homályba borította is. Így tudatában vannak annak, hogy e kiváló érdemeket szerzett Főherceg bizonynyal kiérdemelte hálájukat, és nem tűrik, hogy ékes tetteit és drága diadalait a hálátlanság egyetlen foltja is beszennyezze; s azt sem, hogy – amidőn e szentül érdemes embernek nem adják meg a méltán kiérdemelt jutalmat – hálátlan lelkükkel gonoszul megsétsék őt, és neki egyben a jogos elégtételt meg ne adják. Csak fenn ne tartsa Felséged e hálátlanságukat büntető jogállást, s ezzel ne engedd, hogy az ő alattvalói, a magyarok, ismételten súlyos bajokba és romlásba kerüljenek! Így minden király és fejedelem előtt (akiknek ugyancsak érdekükben áll, hogy a királyi érdek ne sérüljenek) a magyarok arra adnak majd fényes példát, hogy a magyarok szerencsés sorsát, igazságos törvényeit, állhatatos tehetségét – mindenen állítják – hatalmas erények ékesítik, és fejedelmek örök érdemeit ők a megfelelő mértékben megbecsülik, sőt azoknak méltó jutalommal adóznak.

Végül, Szent Korona, a magyarok körében végzett szent közbenjárásoddal azt is eszközöld ki e híres király érdekében, hogy az ő dicsőségeddel megjutalmazott erénye a Magyarország üdvéért és virágzásáért felvett legnagyobb hősi cselekedetekre buzduljon, és az ország kegyességben, szabadságban és békében való helyreállításának művét csodálatosan betetőzze; fáradságos munkájához a munkálkodás szépségét és báját is hozzátegye; továbbá ami csak a magyar nemzet iránti irgalmas kegyességének – szándékban, csodálatos igyekezetben és roppant nagy érdemekben történő – kifejezéséhez még hozzátartozik, mindazt megtegye. Éljen a királyi Felség. Éljen ő, akinek kegyelmes gondja és bőkezűsége bennünket mindenkinél jobban őrizni, védelmezni és oltalmazni fog, aki biztonságunkról, épségünkéről, virágzásunkról és növekedésünkéről gondoskodik.

A Szent Korona e nagy ünnepnapján a megérdemelt dicsőség felemlítésében nem feledkezhetem meg a te derekasságodról sem, Thurzó György gróf, aki

ezt a szent vállalkozást Magyarország nemességének és katonaságának többi virágával egyetemben bátran felvállaltad, bölcs erőfeszítéseiddel és okosságoddal igazgattad, és végül a hírnév kiemelkedő ékességét megszerezve elvégezted. Jóllehet e csodálatos fegyveres vállalkozást te és a magyarok hadseregének többi része akképp intézted, hogy nemcsak kész voltál (ahogy a költő is mondja) a dicsőségért életedet adni, hanem a békéért és nyugalomért, társaid épségéért, valamint a Szent Korona cseh fogságból való megszabadításáért is szívesen áldoztad volna utolsó csepp véredek – mégis a hatalmas Isten különleges kegyelmének és a felséges Főherceg sikerének köszönhetően megadatott, hogy véréddel nélkül járt ez a katonáskodás, egy csepp vér nélkül született meg a győzelem, és így a Szent Korona védszellemét sem szennyezte be keresztény vér, amelyért pedig egykor a harcias király, Mátyás, nemcsak hatalmas összeget fizetett ki, hanem sokak életével és vérével is adózott; mindazonáltal megmarad a te dicséreted, a te árnyékodban fog virágba borulni a Szent Korona babérkoszorúja és fog ragyogni dicsősége, mert nyilvánvaló, hogy a te bölcseséged és megfontolód, valamint a te hathatós cselekedeteid által történtek mindezek; a te okosságod és tekintélyed volt képes megfékezni azt a magyarokra jellemző harcias vakmerőséget is, amikor azt fájlalták, hogy a dicsőség pályabérét és hadi jogaikat valaki más elragadja előlük. És jóllehet a dicsőséget és a derékasságot mindig megfertőzni kívánó irigység szele valami közönséges és ártalmas levegővel kívánta megrontani a te bölcsességed dicséretét és cselekedeteid értékét, mégsem lesz soha ereje ahhoz, hogy ékes dicséretedet megtépázza, és fényes neved dicsőségét megingassa. Ez ugyanis mélyebbre bocsátotta a hatalmas törzsét biztosan tartó gyökereket, úgyhogy semmiféle szél és vihar meg rázni vagy megtépázni, főként pedig megtörni vagy ledönteni nem képes. Örvendhetsz tehát, gróf úr, neved maradandósága miatt, hiszen a Szent Korona visszaszerzésének dicsőségében részesülsz, a magyar vezérek és katonák többi seregével együtt. Megőrzi a jövőben jó híredet és tiszteletedet erényeid tanulmányozása és a halhatatlan érdemeidnek kijáró, szerető emlékezet, továbbá pártfogása alatt fog tartani téged a Szent Korona is, aki égi ragyogásában diadal-maskodva téged pillantott meg elsőnek cseh rejtékhelyén, s aki téged választott ki dicsősége első tanújának és kezesének. Üljk meg hát a derék magyarok nap mint nap dicsőségük e nagy emlékezetét, s tartsák mindig szemük előtt a diadalmenetben bevonuló Szent Korona látványát. Fogadják őt, de ne a makacs háborútól szomorú és keserű, hanem a békétől boldog és derűs arccal; s helyezék el őt – nem egy olyan országban, amelyben mindent betöltött a sírás, a jajgatás és a gyilkolás, hanem – itt, amely annál sokkal méltóbb: a béke és a boldogság otthonában, amely hálától, tisztelettől, egyetértéstől és gazdagságtól ragyog. Ne túrják el soha többé, hogy a Korona számkivetve és a halhatatlan istenektől elhagyatva, idegen földön lakozzék. Fogadja hát a fenséges fejedelem a Szent Koronát mint fejének méltó ékét, erényeinek ékességét, mint akit az isteni kegyelem a Szent Korona fejedelmének, őrének és jegyesének rendelt; köszöntsük tehát őt mint a korona birtokosát, mint atyát, királyt és urat. Semmi kétség, derék magyarok, hogy ez újonnan megkoronázott király segedelmével a Szent Koro-

na szíves-örömet és szentül fog munkálkodni a ti csodálatos diadalaitok, a ti serény katonáskodástok sikere és ékessége, a ti kikezdhethetlen bátorságotok, s az egész kereszténység érdekében vállalt szüntelen örködéstek, tagadhatatlan jószándékotok, és mindezen dolgok bőséges gyümölcsei, továbbá a béke záloga, az igazság és méltányosság ékessége érdekében. Üdv hát a Szent Korona jubileumán! Üdv nektek az új király jóindulata és szeretete miatt! Fordítsatok hátat, boldog magyarok, a szörnyű múlt rozsdájától emésztett hatalomnak, amidőn e két isteni szellem érkezett és jelenlétét megtapasztaljátok. Tegyétek félre a háború keserű sóhajait. Bontsatok vitorlát az öröm kegyes és békés érzelmének, feszítsétek ki a béke és örök nyugalom zászlaját. Fogjatok bele most a fejedelem jóindulatától és kedvezésétől kísérve a békés életbe, mintegy ősi és tekintélyes szokásaitokat jámborságban és igazságban megújítva, és tegyétek életeteket boldoggá.

## Berger Illés levele Illésházy Istvánnak

A nemes és tekintetes Illésházy István grófnak,  
Trencsén és Liptó urának és patrónusának

A Kassán, Magyarország főrendjei előtt elhangzott beszédet, ó, nemes hős, a Szent Koronának szenteltem, nem más okból, mint hogy témája ez volt, másfelől pedig, mivel okosságod és bölcsességed, valamint a haza iránti kegyességed, s a fejedelem iránti hűséged fényes példáját tartalmazza. Vannak ugyanis némelyek, akik helyes döntéseidet és üdvös cselekedeteidet ócsárolják és gyalázzák, s akik zagyva rágalmaikkal méltóságos nevedet – s vele együtt mindama derék polgárokét, akik kegyességükkel és bölcsességükkel a haza üdvén és méltóságán fáradoznak – rossz hírbe hozzák. Ahogy a tömeg véleménye és lelkesedése általában semmi valódi és őszinte dicséretet vagy magasztalást nem tartalmaz, úgy ezeknek a rágalmaknak és ítéleteknek sincs semmi feddést érdemlő, valós alapjuk. A tömeg véleménye Cicero szerint nemcsak hogy súlytalan, de alaptalan is. Mindaz, amit a tömeg véleménye tartalmaz, ahogy mondani szokás, minden alapot nélkülöz. S jóllehet a szemmel látható és kézzelfogható dolgok – ahogy a költő is mondja – semmi szóbeli méltatásra nem szorulnak, mégis a te erényeid és a haza iránti érdemszerző, dicső tetteid (saját véleményem és a tisztas és ékes dolgokat a saját mértékük szerint megítélő emberek meggyőződése alapján) bizony megérdemelnék hírneved és dicsőség méltó magasztalását, feltéve, ha e kis írásmű terjedelme ezt lehetővé tenné. Nem lépek be ugyanis magánéleted falai közé, ahol erényeid méltó képmásai rendre meg szemlélhetők, inkább Magyarország és a Török Birodalom megbékéltetésének nagy színterén elhelyezkedvén egyfajta rövid summázattal fogok csak szolgálni.

Szembeszegültél a dühöngő viharral, s életed kockáztatásával, nagy lelki-erőt tanúsítva alászálltál a háború lángjai közé, begyógyítottad e súlyos és régi nyavalyát, a haza halálos sebeit, bár egykor még nem hitted, hogy volna orvosság. A háború örületét, amelyet józansággal, bölcsességgel és okossággal mint üdvös enyhítőszerrel korábban csillapítottál, most végleg meg is szüntetted. A háború e gyászos félelmétől elkeseredett embereket a barátság és egyetértés kapcsával összefogtad. Megmentetted a megosztott Magyarországot, amely legyengültsége és széthúzása miatt a török fogság igáját már alig-alig bírta vonszolni. Magyarország keserű sárba zuhant hírnevét és szabadságát felemelted. A köznyugalmat és a közös békét, s így végső soron csodálatosan megteremtetted Magyarország szerencsáját. Méltóságos gróf, ha ezen érdemeidet gondosan számba vesszük, azt állíthatjuk, hogy lelki nagyságodnak, hitednek és bölcsességednek köszönhetően virágzott fel újra Magyarország, sőt nagy lelked nem más, mint maga Magyarország lelke. Vagy ha ez előbbi valaki kétségbe vonná: te a hazának születél, mert annak életét a te tanácsod és tetteid vigyázzák. Méltán illet téged a koszorú, méltán jár neked a diadalkapu, ha egyszer megszerzed a kettős dicsőséget azzal, hogy békét kötsz az ellenséggel, és épségben megőrzöd hazánkat, amely valami gonosz és siralmas végzet folytán oly gyakran emelt kezét önmagára. Én pedig megvallom, hogy e legnagyobb, vagy kis híján legnagyobb dicsőséget, amelyhez a boldog szerencse is társult, az isteni rendelés szabta ki számodra. Éljd boldogul, éljd az országnak. Méltóságos gróf, nézd el nekem ezt a tetteid nézőterén megfogalmazott éljenzést. A felséges Isten őrizzen meg épségben és egészségben számos éven át.

*Berger Illés, a Boldogságos Szűz alázatos szolgálója*

## **Illésházy István beszéde a kassai gyűlésen**

**Illésházy István trencsényi és lipcsei gróf beszéde, amelyet  
a felső-magyarországi Kassán összegyűlt főrendek előtt mondott el**

Hogy minő veszedelemben forgott, ó, Magyar Királyság részeinek Méltóságos Főrendjei, Tekintetes Karai és Rendjei, továbbá minő csapások és gondok sújtották hol külső ellenség, hol meg különböző belső népek miatt édes hazánkat, amely pedig oly sok évszázadon keresztül a keresztény világ pajzsa, védőbástyája és ércfala volt, azt alighanem szükségtelen volna előttem hosszasan ecsestelni. Meggyőződésemmel ugyanis, hogy nincs közöttetek senki olyan újonc, aki ne emlékezne e végtelen bajokra, vagy éppen e csapások súlyát könnyek és sóhajtasok között át ne élte volna. Arra pedig, hogy e veszedelmek elhárítására és megszüntetésére, továbbá a sok helyen támadt felkelés lecsillapítására a fel-

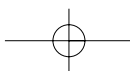
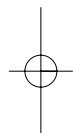
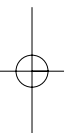
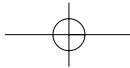
séges Mátyás Főherceg, a mi kegyelmes kormányzónk, isteni segítséggel, irántunk való atyai érzületében és aggodalmában milyen orvosságot és gyógyírt talált, csak hogy drága hazánk végre fellélegezhessen és erejét visszanyerve továbbra is megmaradhasson a keresztény világ pajzsának és védőbástyájának, nos, arra a bécsi béke pontjai a biztos tanúk, amelyekből később a keresztény néppel való kiengesztelődés, továbbá a szomszédos országok és tartományok Magyarországgal kötött szövetsége, sőt a törökökkel kötött béke is származott. Miután azonban néhány gonosz szándékú ember fonák és felforgató tanácsa arra bírta ő császári Felségét, hogy mindezen megtárgyalt és keresztülvitt dolgokat megsemmisítse és megghiúsítsa, sőt a törökök és magyarok között szentül megkötött békét is figyelmen kívül hagyja és megszegje, a törökök ösztönzésére és bujtogatására újabb hajdúfelkelésre került sor. Súlyos szükség nehezedett ekkor kormányzónkra, a felséges Főhercegre, hogy tudniillik irántunk való atyai gondoskodásától és szeretetétől indítva, továbbá a kormányzás vállalt kötelességeiből adódóan mielőbb intézkedjék e bajokkal kapcsolatban, nehogy a magyarok folytassák a saját maguk ellen tűzzel-vassal véghezvitt pusztítást, s nehogy a törökök a belviszály láttán, örületüktől hajtva tovább nyomuljanak előre. Ezért a pozsonyi országgyűlés elhatározta, hogy a honfiak közös véleménye alapján találják meg, miféle úton-módon lehetne a törökök és a magyarok közti békét megszilárdítani és a remélt végre elvezetni. Mindezt az országgyűlésen jelen lévő követ, a méltóságos Czobor Mihály úr beszámolójából már tökéletesen ismeritek, sőt azzal, hogy pecséteteket rátettétek, és később rendelkezéseiteket kiadtátok, már el is fogadtátok. Hogy azonban e gyűlés rendelkezései hatékonyá válhassanak, a felséges Mátyás Főherceg levelek útján gyakran sürgette és alázattal kérlette ő császári Felségét, s egyszersmind tájékoztatta a szomszédos királyságokat, tartományokat és keresztény fejedelmeket arról, hogy a békéért végzett fáradozások milyen sarkalatos ponthoz értek; továbbá a császári Felséget arra kérte, hogy e kegyes és hasznos erőfeszítéseit támogatásukkal és pártfogásukkal erősítse. Ámde amidőn a császári Felséget semmiféleképpen sem tudta a bécsi béke rendelkezéseinek megtartására rábírni, s a veszedelem különösen sürgetővé vált, kegyelmes kormányzónk, a felséges Főherceg, a következő új megoldásra kényszerült. Először is, hogy – mivel a fegyverszünetet megszegték – az újabb török mozgolódásoknak elejét vehesse, engem és más kijelölt követeket a törökkel való békekötés céljából különböző helyszínekre, Újvárra, és végül Komáromba<sup>7</sup> rendelt. Majd pedig ő maga a hatalmas magyar, osztrák és morva sereggel Prága felé indult, ahol a legyőzhetetlen császár, látva kormányzónk, a felséges Főherceg magyar nemzet iránti egyedülálló elkötelezettségét, továbbá a haza megőrzésére irányuló törekvéseit és serénységét, és mert megindult a közjó iránti buzgalomtól, végül mert az egész kereszténység fennmaradására áhítozott, felhagyott a háború tervével és megerősítette a békét. Továbbá pedig, hogy a testvéri szeretetnek is adózzon, s hogy a Magyar Királyság üdve és épsége iránti kötelességének eleget tegyen, Magyarország koronáját a többi koronázási ékszerrel együtt visszaszolgáltatta Öfelségének és a magyarok-

7 Érsekújvár és Zsitvatorok.

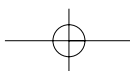
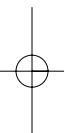
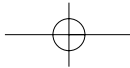


nak. Minderről a következő országgyűlésen, Pozsonyban, kormányzónktól, a felséges Főhercegtől, továbbá a császári Felség leveléből részletesen értesülhettek. Azok után tehát, hogy mindezt kitartó és heves könyörgéseinkre elnyertünk a fölséges Istentől, illő és igazságos, hogy mindenekelőtt öneki, a fölséges Istennek, akinek a magyar nemzet iránti egyedülálló irgalmassága és jóindulata most – mindenek reménye és vélekedése ellenére – felragyogott, szívünk mélyéről szüntelen hálát adjunk, továbbá hogy megkérleljük, hogy ezek után helyes, dicséretes és üdvös elhatározások szülessenek, valamint olyan tettek fakadjanak, amelyek az örökkévaló Isten előtt jámborságuk, az emberek előtt pedig dicsőséges hírnevük miatt ismereteseek. Továbbá méltó és kiváltképp illő, hogy kormányzónk, a felséges Főherceg Magyarország iránti jeles érdemeit és isteni jótéteményeit okosan, gondosan és részrehajló vagy gyűlölködő lélektől mentesen értékeljük, s szorgalmas vizsgálattal mérlegeljük. Kormányzónk, a felséges Főherceg szinte gyermekkorától kezdve vállalta a fegyverforgatást édes hazánk megvédelmezésére, s a szüntelen katonáskodásban és élete virágjában – saját vérét és életét nem kímélvén – kiérdemelte, hogy katonai érdemeit megbecsüljék, hogy hadvezéri érdemeit magasztalják, s hogy csodás győzelmeit kiváltképp dicsóítsák. Ugyanígy az is nyilvánvaló, hogy még akkor is hevesen vágyott a békére, miközben Magyarországot igen sokan iszonyatos és végletes bajoknak vetették oda, s a háború borzasztó vérzivatarával fenyegettek. Leplezetlen ellenségei végül már nyíltan kezdték ostromolni, lapuló ellenfelei ócsárolni. Ő volt az egyetlen, aki Magyarország e szerencsétlen és kemény időszakában mindezekkel szembeszállt. Ő volt az, aki nemes és kiváló lelkével ellenállt. Az ő hűsége, iparkodása és jóindulata vetett gátat a csúf romlás és a pusztulás fenyegetésének, és elűzte a fejünket fenyegető veszedelmet. Mindannyiunk iránt tanúsított szeretetének érzülete még világosabban kitűnt és felragyogott, amikor a Magyar Királyság szabadságát – amely oly sok alkalommal, mind külső háborútól, mind a belső hitszegők ármánykodásától erőszakot szenvedett, elváltozott és meggyengült – visszaszerezte és megvédte, s amelynek hű harcosa és védelmezője lett. Mit mondjunk többet, hogy mindenki előtt nyilvánvalóvá legyen: a felséges Főherceg minden háborús vállalkozását és győzelmét a béke reményében és céljából vitte végbe, s minthogy siralmas hazánk erejét csak békében és nyugalomban megpihenve szerezheti vissza, ezért a török császárral olyan békét kötött, amilyen korábban soha nem volt. Nem gondolom, hogy mindez ismeretlen volna előttetek, hiszen a bécsi béke pontjai mindezt világosan tartalmazzák. Mindeme ragyogó erényéért és érdeméért azt a nagy jutalmat kapta a mindenható Istentől, hogy az angyali Szent Korona visszaszerzésére rendelte őt az isteni kegyelem, s hogy minden dicsőség legnagyobbikát is megkapta, amidőn e szent fejéket Magyarországra visszahozta. Milyen érzületet tápláljatok hát lelketekben, derék főurak, kormányzónk, a felséges Főherceg iránt? Milyen érzelmekről tegyetek bizonysgot? Próbáljátok e tetteket olyképpen meghálálni, hálátokat olyan formába önteni, hogy a keresztény világ minden népe és minden nemzete előtt felragyogjon híres tetteiteknek és győzelmeiteknek dicsősége, és az ily érdemeket szer-

zett Főherceg iránti hűségetek és ragaszkodástok dicséretre méltó és híres legyen. Amiképpen ugyanis a jeles és dicséretre méltó Mátyás király a koronát egykor német földről visszaszerezte, azonképpen hozta vissza ugyanazt Csehországból mindennemű gyilkosság és vérontás nélkül kormányzónk, a felséges Mátyás Főherceg. Legyetek hát azon, derék magyar főurak, hogy kegyelmes kormányzónk, a felséges Mátyás Főherceg megkapja végre tőletek dicséretre méltó tetteinek és érdemeinek illő jutalmát. Biztassátok őt a lelketekben élő hálával a haza üdvéért, fennmaradásáért és jólétéért vállalt még nagyobb, még hatalmasabb tettekre, hogy a felséges Főherceg példájára más kiváló fejedelmek is felbuzduljanak a közjó érdekében vállalt hasonló jó cselekedetekre, s egyúttal érdemeik összehasonlítására is. A felséges Főherceg hamarosan kiadja levelét, amelyben meghirdeti az országgyűlést az új király megválasztására: ebből mindent részletesebben megtudhattok. Engem pedig ez okból arra rendelt, hogy miközben mindezek intéztetnek, a közjón és hazánk üdvén veletek együtt örökdjem és munkálkodjam.



# SEGÉDLETEK



# Bibliográfia

## I. FORRÁSOK

### Kéziratok

- [BERGER, Elias], *Descriptio Coronationis Hungarica Serenissimi Imperatoris Maximiliani*. A.C. 1563, d: 8 Sept., ÖNB, Ms. Codex 8674.
- BERGER, Elias, *Descriptio Coronationis Serenissimi Principis ac Domini; Dni Rudolphi Archiducis Austria. etc.: in Regem Hungariae inaugurati, Posonij die Vigesima quinta Septembris Anno Dni 1572 d: 26. Sept.*, ÖNB, Ms. Codex 8674.
- [BERGER, Elias], *HISTORIA BELLORUM IN HUNGARIAE GESTORUM IMPERANTE RUDOLPHOII. Caesare Rom: Bonae fide conscripta*, ÖNB, Ms. Codex 8674.
- [BERGER, Elias], *Historia Ungarica ab A.C. 1458, definit autem in A.C. 1490.*, ÖNB, Ms. Codex 8677.
- [BERGER, Elias], *Historia haec Ungarica ab A.C. 1572. Definit autem in A.C. 1606.*, ÖNB, Ms. Codex 8464.
- [BERGER, Elias], *Historia Ungarica ab A.C. 1607, definit autem in A.C. 1618.*, ÖNB, Ms. Codex 8229.
- [BERGER, Elias], *Res sub Ferdinando II. imperatore gestae. Pars prima*, EK, G. 70.
- [BERGER, Elias], *Res sub Ferdinando II. imperatore gestae. Pars secunda, continens annos 1631–1633*, EK, G. 70.
- BERGER, Elias, *Duplex speculum chronologicum*, [Viennae Austriae 1635], EK, Ms. G 69.
- CZEMENKA András, *Congeries variorum manuscriptorum, multarumque, ex impressis etiam clarissimorum virorum libris, ad illustrationem cum primis historiae Hungaricae tam politicae, quam Lutheranae-ecclesiasticae facientium rerum fideliter desumptarum etc.*, OSZK, Fol. Lat. 3415.
- [HOMONAY Bálint], „Homonay Bálint irása az Bocskay Fejedelem dolgairól.”, OSZK, Fol. Hung. 1089.
- ILLÉSHÁZY, Stephanus, *De Rebus Hungaricis Prothocolon*, OSZK, Fol. Lat. 2336.
- [ILLÉSHÁZY, Stephanus], *Oratio pro salute Hungariae...*, OSZK, Quart. Lat. 316. fol. 10r–13v.
- [ILLÉSHÁZY, Stephanus], *Querelae, excusationes cum protestatione Regni Ungariae praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano*, OSZK, Quart. Lat. 316. fol. 14r–19v.
- JESSENIUS DE JESSEN, Johannes [JESZENSZKY János], *Regis Ungariae, Matthiae II. Coronatio*, ÖNB, Ms. Codex 8790.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *Commentario(!) in octo libros Aristotelis de Physice auscultatione*, Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergom, Ms. 224.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *Annotationes Morales Historicae*, Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergom, Ms. 253.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *Joannis Molensis Annotationes in Universam Logicam et Mathesim per Petrus Révay*, Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergom, Ms. 272.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *Commentaria in libros Aristotelis de Coelo et Mundo, de Generatione et Corruptione, Metheorologicorum, de Anima et Metaphysicorum*, Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergom, Ms. 273.
- S. n., *Liber in quo omnia acta tmvltvs Bockaiani cum [sic!] ipsa tvrcicae pacis tractatione in ordinem redacta continentur*, OSZK, Fol. Lat. 2204.

- S. n., *Apparatus historicus Nicolai Istvánffy, propalatini regni Hungariae. Collectio litterarum diplomatum memorabilium, manuscriptorum selectissima*, OSZK, Fol. Lat. 3606, I–III. köt.
- S. n., *Kaysers Matthias Crónung zu Khónig in Ungarn. Ao 1608*, OSZK, Fol. Germ. 1116.
- S. n., [*Hungarica varia*], ÖNB, Codex Ms. 8448.
- TOMCI MARNAVITI, Johannes, *De coronis Ungaricis nota brevis*, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ms. Ottob. Lat. 2776.

MTAK, Ms. 5169/21 tétel (Károlyi Árpád hagyatéka), fol. 1–15.

MTA Történettudományi Intézet, Benda Kálmán hagyatéka.

OSZK, Fol. Lat. 520, fol. 30–42.

OSZK, Fol. Lat. 3411, fol. 76r–84v.

#### Levéltári források

- MOL, I. 47, Hoffinanz, Ungarn, Bocskaysche und Hajduksche Friedenstraktate, Fasc. 15434.
- MOL, I. 7, Kollár-gyűjtemény, 34. kötet.
- MOL, I. 45, Böhmisches-Österreichische Hofkanzlei, magyar vonatkozású iratok, 1608/6.
- MOL, P 1615, Révay család, 1. cs., 41. tétel.
- MOL, P 1889, 42. tétel.
- MOL, R 64, 1603.04.25, Elias Berger címeres levele.
- ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 149, Konv. A–C.
- ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten, Comi. Fasc. 394.
- ÖStA Wien, HHStA, Ungarische Akten Comi. Fasc. 395, Konv. A–B.
- ÖStA Wien, HHStA Ungarn. Hungarica Fasc. 431, Konv. A–C.
- ÖStA Wien, HHStA, Ungarn. Hungarica Fasc. 433.
- ÖStA Wien, HHStA, Ungarn, Fasc. 151, Konv. A.
- ÖStA Wien, HHStA Hungarica AA Fasc. 153, Konv. B.
- ÖStA Wien, Hoffinanz – Ungarn, rote nummer 95. Konv. 1608.
- ÖStA, Hoffinanz – Ungarn, rote nummer. 106, Konv. 1615.
- SNA – ARR Korešpondencia Peter Révay Krc. 81–83.
- SNA – ARR Korešpondencia Frantisek III Révay Krc. 76–77.

#### Nyomtatott források

- ALDRINGEN Luxemburgio, Johan Marco, *Ad insigne regum ungariae, á Sylvestro ipsis transmissum*, in Bernhard PRAETORIUS (szerk.), *Corona Imperialis...*, Nurembergae 1613.
- BALASFI, Thomas [BALÁSFY Tamás], *Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnar Hungari, pedagogi Oppenheimensis*, Viennae 1621.
- BECMANN, Johann Christoph, *Historia Orbis Terrarum Geographica Et Civilis...*, Francofurti 1673.
- BEHAMB, Johann Ferdinand, *Notitia Hungariae Antiquo-Modernae Berneggeriana: Perpetuis Observationibus Condecorata Nec non Indice Tum Marginali, Tum Reali illustrata, emendata*, Argentorati 1676.
- BÉL, Matthias, *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, II, Viennae 1735–1742.
- BERGER, Elias, *DOMVS AVGVSTISSIMAE AVSTRIAE / COLVMNAE SIDERA CAESARES MONARCHAE ARCHIDVCES*, Viennae Austriae 1602.
- BERGER, Elias, *Caduceus, seu proba, et brevis invitatio. Ad comitia pia, concordia, fida, Hungariae Posonii celebranda. Ad Ilustriss: Reverendiss: Spectabiles et Magnificos Dominos Proceres, Caeterosq; Generosos Nobiles Hungariae. Facta à patriae amante, & studioso Elia Bergher. A.G. Poeta Laureato Historico Caesareo* (Viennae 1607). EK, RMK III. 202.
- BERGER, Elias, *DOM. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni fortiss. ac feliciss.*, s. l., 1608.
- [BERGER, Elias], *Oratio funebris in exequiis illustrissimi comitis, palatini Stephani de Ileshaza comitis Trenchinien: et Liptovien: ([Kassa], 1609)*. OSZK, RMK III. 5803.
- BERGER, Elias, *Connubium Hungariae et Bohemiae in Matthia II. rege Hungariae et rege Bohemiae coronato denuo sanctitum*, (Pragae [1611]).
- BERGER, Elias, *Trinubium Europaeum*, Francofurti 1612.
- BERGER, Elias, *Spectator theatri extemporanei belli Hungarici...*, Pragae 1612.
- BERGER, Elias, *Vindiciae Hungariae*, Viennae 1618, EK, RMK III. 1212.

- BERGERUS, Elias, *Idyllia de virtute bellica, fortitudinis, is est de militiae christianae origine, progressu dignitate utilitate. Additis panegyribus in exemplo ducis et herois antiquis et veris comparati auctore Elia Bergero poeta laureato caeseo. Praegae, Typis Chumanianis. Anno MDC.III, Praegae 1603.*
- BERGHER, Elias, *Gratulatio Serenissimo Principe ac Domino D. Matthiae Archiduci Austriae...*, Viennae Austriae 1607.
- BLAEU, Joan, *Het koningrijk Hvngharyen*, OSZK, TM 06656 v.
- BOCATTIUS, Iohannes, *Commentatio epistolica de legatione sua ad Stephanum Botskay*, in Matthias BÉL. (szerk.), *Adparatus ad historiam Hungariae*, Posonii 1735.
- BOCATTIUS, Iohannes, *Opera quae exstant omnia*, I–III, szerk. Franciscus CSONKA, Bp., 1990–1994.
- BOCATTIUS János, *Öt év történetben [1606–1610]*, szerk., ford. CSONKA Ferenc, Bp., 1985, 29.
- Bocskai István testámentumai rendelkezése*, szerk. SZIGETHY Gábor, Bp., 1986.
- BODIN, Jean, *Az államról. Válogatás*, Bp., 1987 (Politikai Gondolkodók).
- BODIN, Jean, *Methodus, ad facilem historiarum cognitionem*, Parisiis 1566.
- BONFINI, Antonio, *Rerum Ungaricarum decades*, Hanoviae 1606.
- BONFINI, Antonio, *Magyar történelmi tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., 1995.
- BONGARSIIUS, Jacobus, *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici, geographici*, Francofurti 1600.
- BORNEMISZA VÁCZI Ményhárt, [Históriás ének Bocskay Istvánról], in RMKT XVII. század, 1, szerk. KLANICZAY Tibor–STOLL Béla, Bp., 1959.
- [BOTSGAY, Stephanus, KATHAY, Michael, BECHY, Simon], *Copey eines Sendtschreibens / welches Stephan Botschkay / etc. An einen Hungarischen Herrn / seinen Blutsverwandten / von jetzigem Zustand und Kriegswesen in Hungarn / gethan. Aus seiner Sprach in die Hochdeutsche ubergesetzt.*, (s. l., 1605), RMK III. 1023/a.
- [BOTSGAY, Stephanus, KATHAY, Michael, BECHY, Simon], *Sendtschreiben welches von jetzigen Zustand und Kriegswesen in Hungarn getan, aus seiner Sprach in die Hochdeutsche ubergesetzt...*, s. l., 1605.
- Chronicon Pictum. Képes Krónika*, I–II, szerk. MEZEY László, ford. GERÉB László, átdolg. kiad., Bp., 1964.
- CONRING, Herman, *Opus de finibus imperii germanici, quo jura finium, quibus illud continetur, a primo ejus exordio usque ad haec nostra tempora illustrantur*, Francoforti et Lipsiae 1680.
- D'AVITY, Pierre, *The estates, empires, & principallities of the world*, London, 1615.
- D'AVITY, Pierre, *Archontologia cosmica... opera et studio Jo. Ludovici Gotofredi*, Francofurti 1628 (eredeti kiadás: Parisiis 1613).
- DEBRECENIS, Joannes S., *Militaris congratulatio Comitatus Bihariensis: Ad Illustrissimum Principem et Dominum, Dn. Stephanum Botskai de Kis Maria...*, Debreczen, 1605, MTA, RMK I. 397.
- DÉCSY Sámuel, *A' magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája*, Bécs, 1792, repr. Bp., 2008.
- DEICHLER, Conrad, *Disputatio Circularis de Corona Hungarica*, Altdorf, 1709.
- Erdélyi országgyűlési emlékek*, V, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1879.
- ERDEODY, Georgius, *Gloria virtutis Hungaricae*, Duaci 1633, OSZK, RMK III. 6185.
- FEJÉR, Georgius, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I, Budae 1828.
- FERRARI, Sigismund, *De rebus Ungaricae provinciae sac. Ordinis praedicatorum*, Viennae 1637.
- FÖLDVÁRI Ambrus, *Historia de victoria Gedeonis*, in RMKT XVII. század, 1, szerk. KLANICZAY Tibor–STOLL Béla, Bp., 1959.
- FUGGER, Johann Jakob, *Spiegel der Ehren des Höchstlöblichen Kayser- und Könighchen Erzhause Oesterreich oder Ausführliche Geschicht Schrift von Desselben...*, Nürnberg, 1668.
- GERSEI PETTHÓ Gergely, *Rövid magyar kronika*, Kassa, 1753, Bp., 1993.
- Három uralkodói levélke, szerk. SZILÁGYI Sándor, in *Történelmi Tár*, 1(1878).
- HELTAI Gáspár, *Chronica az Magyaroknac dolgairól*, Kolozsvár, 1575.
- HIDVÉGI MIKÓ Ferenc, *Emlékirata (részlet)*, in MAKKAI László (szerk.), *Bethlen Gábor krónikásai*, Bp., 1980.
- HORÁNYI, Alexius, *De Sacra Corona Hungariae, ac de Regibus eadem redimitis Commentarius*, Pestini 1790.
- HRABECIUS, Rafael, *D.O.M.A. Oratio Funebris In solennibus exequiis Spect. ac Mag. Dni Petri de Reva, supremi ac perpetui Comitatus Comitatus Thurocen... Habita in loco sepulturae Ejusdem & Majorum, in templo Martinopolitano... 17. Julij. Anno 1622... Adjuncta est Valedictio Eiusdem Dni Petri de Reva, ... morituri*, Cassoviae 1623.



- INCHOFER, Melchior, *Annales ecclesiastici regni Hungariae*, I, Romae 1644; Posonii 1796–1797.
- ISTVANFI, Nicolaus, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae 1622.
- JANUS PANNONIUS, *De corona regni ad Fridericum Caesarem*, in Sándor KOVÁCS V. (szerk.), *Jani Pannonii opera omnia*, Bp., 1987.
- JESSENIUS a Jessen, Johann, *Zoroaster nova, brevis veraque de universo Philosophia*, Wittenbergae 1593.
- JESSENIUS, Johann, *Regis Ungariae, Matthiae II. coronatio; Johan: Jessenio a Jessen, Regio Medico, Descriptore. Adiecta, regni, regumque Pannoniae, brevis Chronographia*, Viennae 1609; Hamburg, 1609.
- JESSENIUS, Iohannes, *Der Königlichen Majestät zu Ungarn / Matthiae des Andern dieses Nahmens / Krönung:...*, in András VIZKELETY (szerk.), *Wolfhart Spannenberg Sämtliche Werke*, IV/2, Berlin–New York, 1982.
- KATONA, Stephanus, *Dissertatio critica [...] in commentarium Alexii Horányi [...] de sacra Hungariae corona*, Budae 1790.
- KATONA István, *A magyar szent koronáról Doctor Decsi Sámuelről írt históriájának megrostálása*, Buda, 1793.
- KAZINCZY Gábor (szerk.), *Gr. Illésházy István Nádor följegyzései 1592–1603, és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával*, Pest, 1863.
- KERESKÉNYI István, *Corona Apostolico-Basilica seu Stephani I. Regis Hungariae*, Cassoviae 1679, OSZK, RMK II, 1399.
- KHEVENHÜLLER, Franz Christoph, *Annales Ferdinandeï*, VI, Leipzig, 1723.
- KITONICH, Johannes, *Directio Methodica Processus*, Tyrnaviae 1619.
- KOLLAR, Adamus Franciscus, *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae*, Vindobonae 1764.
- KOLLER, Josephus, *De Sacra Regni Hungariae Corona Commentarius*, Viduae 1800.
- A korona elrablása – Kottanner Jánosné emlékirata, 1439/1440*, ford. MOLLAY Károly, Bp., 1978.
- KOVACHICH, Martinus Georgius, *Vestigia comitorum apud Hungaros*, Budae 1790.
- KOVACHICH, Martinus Georgius, *Solennia inauguralia serenissimorum...*, Pestini 1796.
- KÖHLERS, Johann David, *Im Jahr 1736. wöchentlich heraus gegebener historischer Munzelustigung...*, VIII, Nürnberg, 1736.
- LACKNER, Christophorus, *Coronae Hungariae emblematicae descriptio*, Lavingae Suevorum 1615.
- Lackner Kristófnak, *mindkét jog doktorának rövid önéletrajza*, szerk., ford. TÓTH Gergely, Sopron, 2008.
- LIPSIUS, Justus, *Az állhatatosságról*, in TARNÓC Márton (szerk.), *Laskai János válogatott művei. Magyar Justus Lipsius*, Bp., 1970.
- LISTIUS László, *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*, Viennae 1653, OSZK, RMK I. 869.
- LISZTY János, II. Miksa beiktatásának rövid leírása, in KATONA Tamás, *A korona kilenc évszázada*, Bp., 1979.
- LORCH, Kaspar Ens von, *Ad rerum Hungaricarum historiam appendix*, Coloniae 1608, OSZK, App. H. 676.
- Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból*, I–IV, szerk. HATVANI Mihály, Pest, 1857–1859.
- MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, szerk. KATONA Tamás, Bp., 1979.
- MATTHIAE, Christian, *Theatrum historicum theoretico-practicum...*, Amstelodami 1668.
- Mausoleum Regni Apostolici Regum & Ducum*, Norimbergae, 1664, faksimile: Bp., 1991.
- MAY, Louis De [DU MAY DE SALETES], *A discourse historical and political of the causes of the Turkish war. Or an abridgment of the History of Hungary*, Glasgow, 1669.
- MILLERUS, Joannes Petrus, *De corona Hungariae apostolica disquisitio historica*, Ulmae 1759.
- NADÁNYI Johannes, *Florus Hungaricus, sive rerum Hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium*, Amstelodami 1663.
- NADÁNYI Johannes, *Florus Hungaricus*, magyar–latin kiad., s. a. r. HAVAS László–ÓBIS Hajnalka–OROSZ Ágnes, Debrecen, 2001.
- OKOLICSANYI, Paulus, *Commentarius Petri De Réva Comititis Comitatus de Turóc, De Sacra Regni Hungariae Corona. Ad nostra usque tempora continuatus*, Tyrnaviae 1732.
- ORTELIUS, Hieronymus, *Appendix Partis Quartae Chronologiae Ungaricae*, in Hieronymus ORTELIUS *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Schlächter so in ober und under Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türken geschehen, 1395–1598*, (Nürnberg, 1613, 1663).

- ORTELIUS, Hieronymus, *De chronycke van Hungarie*, ford. P. NEANDER, Amsterdam, 1619.
- ORTELIUS, Hieronymus, *Ortelius Redivivus et Continuatus oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegs-Händel, so vom Jahr 1395. biß auf 1665. mit dem Türcken vorgelauffe*, Nürnberg, 1665, OSZK, RMK III. 7685.
- Pálffy Kata leveleskönyve, szerk. ÖTVÖS Péter, Szeged, 1991.
- PALMA, Carolus Franciscus, *Heraldicae regni Hungariae specimen, regia, provinciarum, nobilimque scuta complectens...*, Vindobonae 1766.
- PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére*, Nagyszombat, 1603; Bp., <sup>2</sup>2000, szerk. HARGITTAY Emil.
- PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérő kalauz*, Posonii, 1613; Bp., <sup>2</sup>2001.
- PÁZMÁNY Péter, Két beszéd. Pázmány beszéde II. Ferdinánd megválasztása érdekében a Pozsonyi megyegyűlésen, in ÖRY Miklós–SZABÓ Ferenc–VASS Péter (szerk.), *Pázmány Péter válogatott műveiből*, II, Bp., 1983.
- Pázmány Péter művei, szerk. TARNÓC Márton, Bp., 1985.
- PÁZMÁNY, Petri Cardinalis, *Epistolae collectae*, I: 1610–1628, szerk. Franciscus HANUY, Bp., 1910.
- PERGER [BERGER], Elias, *D.O.M.A. Symbolum Sacrum et Augustum Decem Reginarum Hungariae. Politicè et Historicè Expositum*, Viennae 1637.
- PESSINA DE CZECHOROD, Thomas Johannes, *Mars Moravicus*, Pragae 1677.
- Petri Pazmani Responsum ad Quaestionem: An Ferdinando III. Successionis vel Electionis Jure Regnum debeat, in Petri Cardinalis PÁZMÁNY, *Epistolae collectae*, I: 1610–1628, szerk. Franciscus HANUY, Bp., 1910.
- PODHORSZKY, Laurentius, *Commentarius Petri de Réwa Comititis etc. Thesis ex univ. Theologia*, Poznan, 1749.
- PRAY, Georgius, *Index rariorum librorum bibliothecae Universitatis regiae Budensis*, Budae 1790.
- PRAY, Georgius, *Epistolae procerum regni Hungariae (Pars III. ab anno 1554 ad 1711)*, III, Posonii 1806.
- Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő szent koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról, ford. KULCSÁR Péter, in KATONA Tamás (szerk.), *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, Bp., 1979.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius*, Augustae Vindelicorum 1613.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *Oratio. Generosi D. Petri De Revva, Comititis Thurocensis, de laudibus M. Tul. Ciceronis, recitata 6. Idib. Ian., 1591, in Melchior JUNIUS (szerk.), Orationum quae argentinensi in academia, exercitii gratia scriptae & recitatae*, II, Argentorati 1620.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *Valedictio Morituri*, in Rafael HRABECIUS, *D.O.M.A. Oratio Funebris In solennibus exequiis Spect. ac Mag. Dni Petri de Reva, supremi ac perpetui Comititis Comitatus Thurocen... Habita in loco sepulturae Ejusdem & Majorum, in templo Martinopolitano... 17. Julij. Anno 1622... Adjuncta est Valedictio Eiusdem Dni Petri de Reva, ... morituri*, Cassoviae 1623.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius*, Viennae 1652.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hvyngariae Centuria Septem*, Francofurti 1659.
- REWA, Petrus de [RÉVAY Péter], *Petri de Rewa Comititis Comitatus de Thurocz, de S. Coronae Regni Hungariae, ultra 700 annos clarissimae, virtute, victoria, fortuna, commentarius, Post augustanam editionem anni 1613 plurimis locis emendatus, et ad nostra usque tempora perductus Animadversiones atque Emendationes Auctoris ex Msc. addidit Carolus Andreas Bel, Phil. Prof. Publ. Lips. et Collegio Minori Principum Collegiatus*, in Johannes Georgius SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hung. veteres ac genuini*, II, szerk. Matthias BÉL, Viennae 1746, <sup>2</sup>1766.
- RIMAY János, *Balassi epicédium*, szerk. ÁCS Pál, Bp., 1994.
- RIMAY János, *Bocskai István sírfelirata*, in ECKHARDT Sándor (szerk.), *Rimay János összes művei*, Bp., 1955.
- ROGERIUS MESTER, *Síralmas ének (Carmen miserabile)*, ford. HORVÁTH János, ZSOLDOS Attila, Bp., 2001.
- SAMBUCUS, Iohannes, *De corona serenissimi Rodolphi regis Ungariae, &c. Archiducis Austriae, &c. 25. Septemb. 1572. ad status Regni, & alios Ioan. Samb. Oratiuncula*, Viennae 1572, OSZK, RMK III. 618.

- SAMBUCUS, Iohannes, In moerore funeris D. Maximiliani II. laudatiuncula, in Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, Hanau, 1606.
- SCHAD, Johann Adam Xavier, *Effigies Ducum et Regum Hungariae...*, s. l., 1687.
- SCHMEIZEL, Martinus, *Commentatio Historica de Coronis tam Antiquis, quam Modernis... Speciatim de Origine et Fatis Sacrae, Angelicae et Apostolicae Regni Hungariae Coronae*, Jenae 1712.
- SCHMEIZEL, Martinus, *De sacra corona*, Tyrnaviae 1732.
- SCHMEIZEL, Martinus, *Commentarius Petri De Rewa comitis Comitatus de Turócz, De Sacra Regni Hungariae Corona Ad nostra usque tempora continuatus*, Claudiopoli 1735.
- SCHÖDEL, Martinus, *Cum Deo. Disquisitio Historico-Politica, De Regno Hungariae...*, Argentorati 1629, <sup>2</sup>1630.
- [SCHÖDEL, Martinus], *Respublica et Status Regni Hungariae*, Leiden, 1634, <sup>2</sup>1634, OSZK, App. H 828.
- SCHWANDTNER, Johannes Georgius, *Scriptores rerum Hung. veteres ac genuini*, I-II, szerk. Matthias BÉL, Viennae 1745, 1746, 1766.
- SCHWINDEL, Georg Jacob, *Thesaurus bibliothecalis...*, I, Norimbergae 1738.
- SINKOVICS István (szerk.), *Magyar történeti szöveggyűjtemény*, II/1-2, Bp., 1968.
- SMETIUS, Hendrikus, *Auxilliante Iehova*, Spirae Nemetum 1593, EK, RMK III. 177c.
- S. n., *Warhafftige Neue Zeitung/ Wie und was massen sich des Sigismundi Bathori Mutterbruder Steffan Botschkai genandt/ gegen unserm Christlichen Keyser/ sampt den Deutschen Kriegswolck/ Trewlos und Meineydig verhalten/ dem Türcken gehuldet unnd sich ihm untergeben*, Pragae 1605.
- S. n., *Déclaration des seigneurs et Etats du royaume de Hongrie contenant les raisons qui les ont meu à s'opposer, par armes, aux violences et oppressions faites aux habitants du dit pays par les gens de l'Empereur*, s. l., 1605.
- S. n., *A Declaration of the Lordes and states of the Realme of Hungarie, contayning the reasons which mooved them to oppose the violence practised upon the inhabitants of the foresaid countrey by the Emperours subiects. Tr. out of French. (24 ap. 1605)*, London, 1605.
- S. n., *Appendix Relationes Historicae, Darinnen kürztlich erzehlet wird / Mit was Ceremonien und Solenniteten die zu Hungarn und Böhem designirte Königl. Wür. Herr Matthias... gekrönet worden*, Leipzig, 1609.
- S. n., *Articuli Diaetalis Posonienses a MDCIX*, s. l., 1609, OSZK, RMK III. 1070.
- S. n., *Apparatus regius. Sereniss. ac potentissimo Ferdinando II. Hungariae ac Bohemiae regi. Symbolis regum Hungariae adornatus*, Viennae 1618.
- Szalárdi János *síralmas krónikája*, szerk. SZAKÁLY Ferenc, Bp., 1980.
- SZAMOSKÖZY István, *Érdély története [1598–1599, 1603]*, ford. BORZSÁK István, szerk. SINKOVICS István, Bp., <sup>2</sup>1977.
- SZAMOSKÖZY István, *Budahoz midőn a költő Bocskay István kíséretében megfordult a török táborban a Rákos mezején, 1605 havában*, in KLANICZAY Tibor, *Janus Pannonius – magyarországi humanisták*, Bp., 1982.
- SZENCI MOLNÁR Albert, *Secularis concio evangelica, azaz Jubilaeus esztendei prédikáció*, Oppenheim, 1618.
- Szent István király *intelmei Imre herceghez*, ford. KURUCZ Ágnes, Bp., 1993.
- THUROCZ, Johannes de, *Chronica Hungarorum, Augustae Vindelicorum 1488*, OSZK, RMK III. 16.
- TOMCI MARNAVITII, Johannes, *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas a Joanne Tomco Marnavitio Bosniensi Edita*, Romae 1630.
- TUBERO, Ludovicus, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, közr. BLAZOVICH László–Sz. GALÁNTAI Erzsébet, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár–Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1994.
- TUBERONIS, Ludovici, *Dalmatae Abbatis, Commentariorum De Rebus...*, Francofurti 1603.
- VAJKOVICS, Emericus, *Systema de origine sacrae regni Hungariae coronae. Ab illustr. dno comite Petro de Réwa... olim elucubratum*, Colocae 1780, <sup>2</sup>1798.
- VERANCSCS Faustus, *A vallás felújításának módszerei Magyarországon (1606)*, in S. VARGHA Katalin (szerk.), *Verancsics Faustus Machinae novae és más művei*, Bp., 1985.
- VITÉZ DE ZREDA, Johannes, *Oracio in legacione ultima ad dominum Fredericum imperatorem pro rependis corona et hereditate domini regis Ladislai*, in Uő, *Opera quae supersunt*, szerk. Iván BORONKAI, Bp., 1980.
- WERBOECZ, Stephanus de, *Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae*, Viennae 1517.

- WESZPRÉMI István, *Magyar országi öt különös elmélkedések, I: A Magyar Szent Koronáról*, Pozsony, 1795.
- WOLKAN, Rudolf (szerk.), *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini, I. Abt.: Briefe aus der Laienzeit (1431–1445). I. Bd.: Privatbriefe (1431–1445)*, Wien, 1909, 548–558 (Fontes Rerum Austriacarum).
- ZÁVODSZKY, Georgius, *Diarium rerum...*, in Matthias BÉL (szerk.), *Adparatus ad historiam Hungariae...*, Posonii 1735.

## II. SZAKIRODALOM

- ABAFFY Erzsébet-Kozocsa Sándor (szerk.), *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Számosközy István történetíró kézirata*, Bp., 1991.
- ACSÁDY Ignác, Magyarország három része oszlásának története 1526–1608, in SZILÁGYI Sándor (szerk.), *A magyar nemzet története*, V, Bp., 1897.
- ALTER, Peter, *Nationalismus*, Frankfurt a. M., 1985.
- ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983, 21994.
- ANGYAL, Zoltán, *Rudolfs II. ungarische Regierung; Ursachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay*, Bp., 1916.
- AUBERT, Roger (szerk.), *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, Paris, 1995.
- BAHLCKE, Joachim, *Regionalismus und Staatsintegration im Wiederstreit*, München, 1994.
- BAK M., János, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1973.
- BAK M., János, *Der Reichsapfel*, in Zsuzsa LOVAG (szerk.), *Insignia Regni Hungariae, I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, Bp., 1983.
- BAK M., János, *Introduction: Coronation Studies – Past, Present and Future*, in Uó (szerk.), *Coronation, Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley etc., 1990.
- BAK M., János, *The Kingship of Matthias Corvinus: a Renaissance state?*, in Tibor KLANICZAY-József JANKOVICS (szerk.), *Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe*, Bp., 1994.
- BAK M. János, Magyar királyi jelvények a középkorban, in *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 4(2002).
- BÁRÁNY-OBERSCHALL, Magda von, *Die Sankt Stephanskronen und die Insignien des Königreiches Ungarn*, Wien-München, 1961.
- BARTA Gábor, Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606), in KÖPECZI Béla (szerk.), *Erdély története*, I, Bp., 1987.
- BARTONIEK Emma, A koronázási eskü fejlődése 1526-ig, *Századok*, 5(1917).
- BARTONIEK Emma, Corona és regnum, *Századok*, 68(1934).
- BARTONIEK, Emma (szerk.), *Legendae Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico conscripta*, in Emericus SZENTPÉTERY (szerk.), *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Bp., 1938.
- BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., 1939, repr. 1989.
- BARTONIEK Emma, Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből, kézirat, Bp., 1975.
- BAYCROFT, Timothy, *Nationalism in Europe 1789–1945*, Cambridge, 1998.
- BAYERLE, Gustav (szerk.), *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*, Bp., 1991.
- BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században*, Bp., 1942.
- BENDA Kálmán, *Bocskai István, 1557–1606*, Bp., 1955.
- BENDA Kálmán, *A Bocskai-szabadságharc*, Bp., 1955, 21993.
- BENDA Kálmán (szerk.), *Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598–1622*, in *A Ráday Gyűjtemény évkönyve*, 1955, Bp., 1956.
- BENDA, Kálmán, *Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie 1607–1608*, in D. CSATÁRI-L. KATUS-Á. ROZSNYÓI (szerk.), *Nouvelles études historiques*, I, Bp., 1965.
- BENDA Kálmán, *Habsburg-politika és rendi ellenállás, Történelmi Szemle*, 1970.
- BENDA Kálmán, *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára, Helikon*, 17(1971).
- BENDA Kálmán, *Le droit de résistance de la bulle d'or hongroise et le Calvinisme*, in Béla KÖPECZI-Éva BALÁZS H. (szerk.), *Noblesse française, noblesse hongroise: XVI<sup>e</sup>–XIX<sup>e</sup> siècles*, Bp., 1981.
- BENDA Kálmán, *Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben*, in Uó-PÉTER Katalin, *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*, Bp., 1987.

- BENDA Kálmán, Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara, in R. VÁRKONYI Ágnes, *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, Bp., 1987.
- BENDA Kálmán (szerk.), *Magyarország történeti kronológiája*, Bp., 1989.
- BENDA Kálmán, Habsburg Absolutism and Hungarian Resistance, in Robert J. W. EVANS-Trevor V. THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991.
- BENDA Kálmán-FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye*, Bp., 1979.
- BENE Sándor, A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja, in *A Ráday Gyűjtemény Évkönyvei*, Bp., 1999; újra kiadva in VESZPRÉMY László (szerk.), *Szent István és az államalapítás*, Bp., 2002.
- BENE Sándor, *Egy kanonok három királysága. Ruttkay György horvát históriája*, Bp., 2000.
- BENE Sándor, „Hol vagy István király?” (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja), in UNGER Zsolt (szerk.), *Szent István király képe a magyar irodalomban*, Bp., 2001.
- BENE Sándor, A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai esztétikában – A kora újkori modell, *ItK*, 105(2001).
- BENITS Péter (s. a. r.), *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, II, Bp., 2003.
- BENKÓ Loránd, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, II, Bp., 1970.
- BENZ, Stefan, *Zwischen Tradition und Kritik. Katholische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich*, Husum, 2003.
- BÉRENGER, Jean, *A History of the Habsburg Empire 1273–1700*, kiad. C. A. SIMPSON, London–New York, 1994.
- BERTELLI, Sergio, *Rex et sacerdos: The Holiness of the King in European Civilization*, in Allan ELLENIUS (szerk.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, 1998.
- BERTÉNYI Iván, *A magyar szent korona*, Bp., 1996.
- BERTÉNYI Iván, *Szent István és öröksége*, Bp., 1997, 2000.
- BERTÉNYI Iván, Révay Péter Magyarország Szent Koronájáról írt munkájának forrásértéke, in *A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára*, Bp., 2001.
- BIRELEY, Robert, *The Counter-Reformation Prince. Anti-Machiavellianism or Catholic Statecraft in Early-Modern Europe*, Chapel Hill–London, 1990.
- BIRNBAUM, D. Marianna, *Humanists in a Shattered World. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus, 1986.
- BITSKEY István, *Hitviták tüzeiben*, Bp., 1978.
- BITSKEY István, Bethlen Gábor és a két Rákóczi György irodalompolitikája, *Magyar Könyvszemle*, 102(1980).
- BITSKEY István, A vitézség eszményének változatai a XVI–XVII. század fordulójának magyar irodalmában, in PÉTERCSÁK Tivadar (szerk.), *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, Eger, 1997.
- BLAIR, Ann, Humanist Methods in Natural Philosophy: The Commonplace Book, *Journal of the History of Ideas*, 53(1992).
- BOECKLER, Albert, Die „Stephanskron“, in Percy SCHRAMM (szerk.), *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, III, Stuttgart, 1956.
- BOGYAY, Thomas von, *Stephanus rex*, Wien–München, 1976.
- BOGYAY, Thomas von, Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung. Bemerkungen zu Györffys 'István király és műve', *Südost-Forschungen*, 38(1979).
- BOGYAY, Thomas von, Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone, in Zsuzsa LOVAG (szerk.), *Insignia Regni Hungariae, I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, ford. Zsófia FÜLEP, Bp., 1983.
- BOLDIZSÁR Kálmán, *A Bocskay koronája*, Debrecen, 1925.
- BÓNIS György, Ferenc Eckhart, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Weimar, 1958.
- BÓNIS György, *Révay Péter*, Bp., 1981.
- BORONKAI Iván, *Lexicon Latinitatis Mediaevi Hungariae*, III, Bp., 1991.
- BUKOVINSKÁ, Beket, Zu den Goldschmiedearbeiten der Prager Hofwerkstätte zur Zeit Rudolfs II., in *Leids Kunsthistorisch Jaarboek*, 1, Delft, 1982.
- BURKE, Peter, Images as Evidence in Seventeenth-Century Europe, *Journal of the History of Ideas*, 64(2003).
- BURNS, Jimmy H. (szerk.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350–c. 450*, Cambridge etc., 1988.
- BUTTERFIELD, Herbert, *The Statecraft of Machiavelli*, London, 1940.
- BUZÁSI Enikő, III. Ferdinánd mint magyar király (Iustus Sustermans ismeretlen műve az egykori Legánés-gyűjteményből), in *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, Bp., 1991.

- BUZÁSI Enikő, Gondolatok Nádasdy Ferenc mecénatúrájáról, avagy mikor készült az árpási főoltárkép?, in G. ETÉNYI Nóra-HORN Ildikó (szerk.), *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, Bp., 2006.
- CASSIRER, Ernst, *The Myth of the State*, New Haven, 1946.
- CHLUMECKY, Peter von, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564–1615*, I–II, Brünn, 1862.
- CHROŚCICKI, Juliusz, Rituals and Space, in Allan ELLENUS (szerk.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, 1998.
- CHROUST, Anton (szerk.), *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II. und die Anfänge des Kaisers Matthias*, München, 1906 (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, VI).
- CONCHA Győző, *A magyar faj hegemoniája*, Kolozsvár, 1890 (kny. az Aradi Vértanúk Albumából, 1891).
- CRANKSHAW, Edward, *The Habsburgers*, London, 1971.
- CSONKA, Franciscus, *Vita Ioannis Bocatii*, in Johannes BOCATIUS, *Opera quae exstant omnia: poetica*, I, szerk. Uő, Bp., 1990.
- CSONKA Ferenc-SZAKÁLY Ferenc (szerk.), *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*, Bp., 1988.
- DACOSTA KAUFMANN, Thomas, *Variations on the Imperial Theme in the Age of Maximilian II and Rudolf II*, New York–London, 1978.
- DACOSTA KAUFMANN, Thomas, Remarks on the Collections of Rudolf II: the *Kunstammer* as a Form of *Representatio*, *Art Journal*, 1978–1979.
- DACOSTA KAUFMANN, Thomas, Antiquarianism, the History of Objects, and the History of Art before Winckelmann, *Journal of the History of Ideas*, 2001.
- DANIEL, Ladislav, The Myth of the Prince between Rome and Prague around 1600, in Lubomír KONEČNÝ–Beket BUKOVINSKA–Ivan MUCHKA (szerk.), *Rudolf II, Prague and the World*, Prague, 1968.
- DEÉR József, A magyar királyság megalakulása, in *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*, Bp., 1942.
- DEÉR József, Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története, *Századok*, 76(1942).
- DEÉR József, *Pogány magyarság, keresztény magyarság*, Bp., 1938, <sup>2</sup>1993.
- DEÉR, József, *Die heilige Krone Ungarns*, Wien, 1966; magyarul Uő, *A magyarok Szent Koronája*, ford. ROMHÁNYI Beatrix, Bp.–Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.
- DÉZSI Lajos (szerk.), *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Bp., 1898.
- DUDÍK, Beda, *Mahrens Geschichts-Quellen*, I, Brünn, 1850 (J. P. Ceroni's Handschriften-Sammlung).
- DÜMMERTH Dezső, Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában 1641–1648, *Filológiai Közöny*, 21(1976).
- DÜMMERTH Dezső, *A két Hunyadi*, Bp., 1984.
- ECKHARDT Sándor, Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszburgban, in NÉMETH György (szerk.), *Ertekezések a nyelv- és a széptudományi osztály köréből*, XXVI/5, Bp., 1944.
- ECKHARDT Sándor (szerk.), *Rimay János összes művei*, Bp., 1955.
- ECKHARDT Sándor, Balassi Bálint utóélete, *ItK*, 59(1955).
- ECKHART Ferenc, Jog- és alkotmánytörténet, in HÓMAN (szerk.), *A magyar történetírás új útjai*, Bp., 1931, <sup>2</sup>1932.
- ECKHART Ferenc, Bocskay és hiveinek közjogi felfogása, in DOMANOVSKY Sándor (szerk.), *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Bp., 1933.
- ECKHART Ferenc, *A szentkorona-eszme története*, Bp., 1941, Máriabesnyő–Gödöllő, <sup>2</sup>2003.
- ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Bp., 1946, <sup>2</sup>2000.
- ELLENUS, Allan (szerk.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, 1998.
- ENGEL, Pál, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London–New York, 2001.
- ENGEL Pál-KRISTÓ Gyula-KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Bp., 1998.
- ERDŐ Péter (szerk.), *Doctor et apostol: Szent István tanulmányok*, Bp., 1994.
- ETÉNYI Nóra, G., A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum, in FODOR Pál-PÁLFFY Géza-TÓTH István György (szerk.), *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, Bp., 2002.
- ETÉNYI Nóra, G., A Bocskai-szabadságharc európai propagandája, *Confessio*, 3(2006).
- ETÉNYI NÓRA, G.–HORN Ildikó (szerk.), *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, Bp., 2006.
- ETÉNYI Nóra, G.–HORN Ildikó–SZABÓ Péter, *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*, Bp., 2006.
- EVANS, Robert J. W., *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History 1576–1612*, Oxford, 1973, <sup>2</sup>1984.
- EVANS, Robert J. W., *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700*, Oxford, 1979.
- EVANS, Robert J. W.–THOMAS, V. Trevor (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991.

- FALLENBÜCHL Zoltán, A Magyar Kamara és a könyvek, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1968–1969*, Bp., 1969.
- FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főispánjai*, Bp., 1994.
- FAZEKAS István, Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveire, *Studia Caroliensia*, 1(2006).
- FETTICH Nándor, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban, in SERÉDI Jusztinián (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, III, Bp., 1938, átdolg. kiad. 1988.
- FILLITZ, Hermann, *Die österreichische Kaiserkrone und die Insignien des Kaisertums Österreich*, Wien–München, 1959.
- FRAKNÓI Vilmos, *A magyar kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Bp., 1883.
- FRAKNÓI Vilmos, *Werbőczy István életrajza*, Bp., 1899.
- FRAKNÓI Vilmos, *A magyar királyválasztások története*, Bp., 1921, repr. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.
- FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos, Berger Illés magyar királyi historiographus, *Századok* 6(1873).
- FRANKLIN, Julian, *Jean Bodin and the Sixteenth Century Revolution in the Methodology of Law and History*, New York–London, 1963, 21966.
- FÜGEDI, Erik, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, szerk. János M. BAK, London, 1986.
- FÜGEDI Erik, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Bp., 1998.
- GÁBOR Gyula, *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban*, Bp., 1931.
- GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*, Bp., 1986.
- GALLA Ferenc, *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Bp., 1940.
- GERICS József, Szent István királlyá avatásának körülményeiről, *Művészettörténeti Értesítő*, 33(1984).
- GERICS József, Az „ország tagja (membrum regni)” és az „ország része (pars regni)” kifejezés középkori magyarországi használatáról, in ROZSONDAI Marianne (szerk.), *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére (tanulmányok)*, Bp., 2002.
- GIEYSZTOR, Aleksander, *Gesture in the Coronation Ceremonies of Medieval Poland*, in János M. BAK (szerk.), *Coronation, Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley etc., 1990.
- GINDELY, Anton, *Rudolf II. und seine Zeit*, I–II, Praga, 1863–1865.
- GOYET, François, *Le Sublime du “Lieu Commun”. L’invention rhétorique dans l’Antiquité et à la Renaissance*, Paris, 1996.
- GÖMÖRI György, A strassburgi akadémián tanuló XVI. századi magyarok album-bejegyzései, *Lymbus*, 3(2005).
- GRAFTON, Anthony, *Bring Out Your Dead*, Cambridge, Mass.–London, 2001.
- GRAFTON, Anthony, *What was History? The Art of History in Early Modern Europe*, Cambridge, 2007.
- GREENFELD, Liah, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge, 1992.
- GSCHLIEßER, Oswald von, *Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung. Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806*, Wien, 1942.
- GULDESCU, Stanko, *The Croatian-Slavonian Kingdom 1526–1792*, Den Haag–Paris, 1970.
- GYÖRFFY György, *István király és műve*, 3. jav., bőv. kiad., Bp., 2000.
- HAAGEN, Herman (szerk.), *Catalogus codicum Bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)*, Bern, 1875, 21974.
- HAJNIK Imre, *Egyetemes európai jogtörténet*, Bp., 1875.
- HAMANN, Brigitte (szerk.), Kaiser Mathias, in *Die Habsburger: ein biographisches Lexikon*, Wien, 1988.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph, *Khlesl’s, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinets Kaisers Mathias, Leben*, II, Wien, 1847.
- HAMZA Gábor (szerk.), *Tanulmányok Werbőczy Istvánról – Studien über István Werbőczy*, Bp., 2001.
- HANTSCH, Hugo, *Geschichte Österreich*, I, Köln, 1959.
- HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., 2001.
- HARGITTAY Emil–VARGA Ágnes, A hitvitáktól a gyakorlati politikáig (Pázmány Péter politikai pályájának alakulása), in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987.
- HAUPT, Herbert, From feuding brothers to a nation in a war with itself, in Eliška Fučíková és mások (szerk.), *Rudolf II and Prague*, London, 1997.

- HAVAS László, Anticiceronianizmus és antitacitizmus mint az európai nemzeti eszme egyik formálója, in BITSKEY István-OLÁH Szabolcs (szerk.), *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, Debrecen, 2004.
- HAVENS, Earle, *Commonplace Books. A History of Manuscripts and Printed Books from Antiquity to the Twentieth Century*, Yale, 2001.
- HILLER István, Pázmány Péter és a Habsburg diplomácia, in HARGITTAY Emil (szerk.), *Pázmány Péter és kora*, Piliscsaba, 2001.
- HOBBSBAWM, Eric, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990, 21992.
- HOFER, Tamás, Construction of the 'folk cultural heritage' in Hungary and rival versions of national identity, in Uő (szerk.), *Hungarians between "East" and "West"*, Bp., 1994.
- HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980.
- HOLLER László, A magyar királyi koronát ábrázoló, 1620–1621. évi festményekről, *Művészettörténeti Értesítő*, 50(2000).
- HOLTZMANN, Robert (szerk.), *Die Chronik des Bisschofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung*, Berlin, 1955.
- HÓMAN Bálint, *Szent István*, Bp., 1938, 22000.
- HÓMAN Bálint-SZEKFÜ Gyula, *Magyar történet*, Bp., 31936.
- HONEMANN, Volker, The Marriage of Matthias Corvinus to Beatrice of Aragon (1476) in Urban and Court Historiography, in Martin GOSMAN-Alisdair MACDONALD-Arjo VANDERJAGT (szerk.), *Princes and Princely Culture, 1450–1650*, Leiden, 2005.
- HOPP Lajos, Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban, Bp., 1992.
- HORN Ildikó, Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból, *ItK*, 5–6(1998).
- HUBAY Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480–1718*, Bp., 1948.
- HUSZÁR Lajos, *Habsburg-házi királyok pénzei*, Bp., 1975.
- IMRE Mihály, Szenci Molnár Albert „Idea Christianorum”-a, in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987.
- IMRE Mihály, *Magyarország panasza*, Debrecen, 1995.
- IPOLYI Arnold, Rimay János munkáiról, *Új Magyar Múzeum*, 1853.
- IPOLYI Arnold, *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Bp., 1885; repr. Bp., 2005.
- JANKOVICS József (szerk.), *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*, Bp.–Szeged, 1981.
- JÁSZAY Pál, A sz. kir. városok szavazatjoga országgyűlésen, Pest, 1843.
- JÁSZAY Pál, A' magyar nyelv' történetének vázlata, in A' magyar tudós társaság' évkönyvei, VI, Buda, 1845.
- JEDIN, Hubert, *Kardinal Caesar Baronius. Der Anfang der katholischen Kirchengeschichtsschreibung im 16. Jahrhundert*, Münster, 1978.
- KANN, Robert A., *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, Berkeley–Los Angeles–London, 1974, 21977.
- KANTOROWICZ, Ernst, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, 1957.
- KARÁCSONYI János, *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Bp., 1891.
- KARDOS József, *A szentkorona-tan története 1919–1944*, Bp., 1985.
- KÁROLYI Árpád, *Illésházy István hűtlenségi pöre*, Bp., 1883.
- KÁROLYI Árpád, *Bocskay szerepe a történetben*, Bp., 1898.
- KARPAT, Josef, *Corona Regni Hungariae im Zeitalter der Arpaden*, in Manfred HELLMANN (szerk.), *Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*, Darmstadt, 1961.
- KATONA Tamás (szerk.), *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, Bp., 1979.
- KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Bp., 1998.
- KELLEHER, Patrick, *The Holy Crown of Hungary*, Rome, 1951.
- KELLEY, Donald R., *The Foundations of Modern Historical Scholarship: Language, Law, and History in the French Renaissance*, New York, 1970.
- KĘTRZYŃSKI, Wojciech (szerk.), *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Ossolinianae Leopoliensis*, I, Lwów, 1881.
- KLANCZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Bp., 2000.



- KLANICZAY Tibor, A magyar későreneszánsz problémái (Sztocizmus és manierizmus), in Uő, *Reneszánsz és barokk*, Bp., 1961.
- KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk (Tanulmányok a régi magyar irodalomról)*, Bp., 1961.
- KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története*, Bp., 1964.
- KLANICZAY Tibor, *Stílus, nemzet és civilizáció*, Bp., 2001.
- KLANICZAY, Tibor-NÉMETH S., Katalin-SCHMIDT, Paul Gerhard (szerk.), *Antike Rezeption und Nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*, Bp., 1993.
- KNAPP Éva-TÜSKÉS Gábor, Magyarország – Mária országa, *ItK*, 2000/5–6.
- KOENIGSBERGER, Helmut Georg, Epilogue: Central and Western Europe, in Robert J. W. EVANS-TREVOR V. THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991.
- KOENIGSBERGER, Helmut Georg, *Monarchies, States, Generals and Parliaments. The Netherlands in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge, 2001.
- KOHN, Hans, *Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*, ford. Günther NAST-KOLB, Heidelberg, 1950.
- KOVÁCS Éva, *Árpád-kori ötvösség*, Bp., 1974.
- KOVÁCS Éva, Bocskai István loretoi koronája, *Művészettörténeti Értesítő*, 44(1984).
- KOVÁCS Éva-LOVAG Zsuzsa, *A magyar koronázási jelvények*, Bp., 1980.
- KRÍZA Ildikó, *A Mátyás-hagyomány évszázadai*, Bp., 2007.
- KROPP, Lewis L., Pope Sylvester II and Stephan I of Hungary, *The English Historical Review*, 13(1898).
- KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., 2001.
- KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Bp., 1973.
- KULCSÁR Péter, Utószó, in Uő (szerk.), *Humanista történetírók*, Bp., 1977.
- KULCSÁR Péter, A történetíró Heltai, in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987.
- KULCSÁR Péter, Berger Illés történeti művei, *Magyar Könyvszemle*, 110(1994).
- KULCSÁR Péter, Antonio Bonfini és műve, in Antonio BONFINI, *Magyar történelmi tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., 1995.
- KUMOROVITZ Lajos Bernát, Die Entwicklung des ungarische Mittel- und Großwappens, in *Nouvelles études historiques*, I, Bp., 1965.
- KURZ, Otto, A gold helmet made in Venice for Sultan Sulayman the magnificent, *Gazette des Beaux Arts*, 74(1969).
- LA RONCIÈRE, Charles de (szerk.), *Catalogue des manuscrits de la collection des cinq cents de Colbert*, Paris, 1908.
- LAMBERT, Véronique, Methodologische beschouwingen bij het onderzoek naar de concepten 'natie', 'nationalisme', en 'nationale identiteit' in de Middeleeuwen, *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, 4(2001).
- LAUTER Éva, S., A Palatinus Regni Hungariae a 17. századi Magyarországon, in *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., 1993.
- LENCZ, Géza, *Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede*, Debrecen, 1917.
- LENDVAI, Paul, *The Hungarians: a Thousand Years of Victory in Defeat*, németből ford. Ann MAJOR, London, 2003.
- LEVILLAIN, Philippe, *The Papacy: An Encyclopedia*, ford. Deborah BLAZ, New York etc., 2002.
- LINDBERG, Nils-Herman, *Zur Geschichte der Heilige Krone von Ungarn*, Tartu, 1930.
- LOUSSE, Emile, Qui donc était l'empereur Mathias?, in Louis CARLEN-FRITZ STEINEGGER (szerk.), *Festschrift für Nikolaus Grass*, I, Innsbruck, 1974–1975.
- LOUTHAN, Howard, *The Quest for Compromise: Peacemakers in Counter-Reformation Vienna*, Cambridge, 1997.
- LOVAG Zsuzsa (szerk.), *Insignia Regni Hungariae, I: Studien zur Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn*, ford. Zsófia FÜLEP, Bp., 1983.
- LOVAG Zsuzsa, A koronakutatás vadhajásai, *Művészettörténeti Értesítő*, 35(1986)/1–2.
- MACARTNEY, Carlie A., *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*, Cambridge, 1953.
- MACARTNEY, Carlie A., The Hungarian Texts relating to the Life of St Stephan, in Uő, *Studies on Early Hungarian and Pontiac History*, szerk. László PÉTER-LÓRÁNT CZIGÁNY, Aldershot etc., 1999.
- MACUHA, Maroš, *Panstvá rodu Révai v ranom novoveku (ekonomický a sociálny kapitál uhorského aristokratického rodu)*, doktori dissz., Bratislava, 2007.
- MAKKAI László, Bocskai és európai kortársai, *Történelmi Szemle*, 17(1974).
- MAKKAI László, A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén, *Történelmi Szemle*, 13(1974).

- MAKKAI László, Mindszenti Gábor emlékirata, in Uő (szerk.), *Mindszenti Gábor diáriuma öreg János király haláláról*, Bp., 1977.
- MAKKAI László, Magyarai és műve, in MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, szerk. KATONA Tamás, Bp., 1979.
- MAKKAI László, István Bocskai's Insurrectionary Army, in János M. BAK-Béla K. KIRÁLY (szerk.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, New York, 1982.
- MAKKAI László, A Bocskai-felkelés, in PACH Zsigmond Pál-R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.), *Magyarország története 1526–1686*, I, Bp., 1987.
- MAKKAI László, The Crown and the Diets of Hungary and Transylvania in the Sixteenth Century, in Robert J. W. EVANS-Trevor V. THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991.
- MÁLYUSZ Elemér, Az Eckhart-vita, *Századok*, 64(1931).
- MARZALI, Heinrich, *Ungarisches Verfassungsrecht*, Tübingen, 1911.
- MAROSI Ernő, A magyar korona a jelenkori kutatásban és a populáris irodalomban, *Művészettörténeti Értesítő*, 35(1986).
- MAROSI Ernő, A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben, in MIKÓ Árpád-SINKÓ Katalin (szerk.), *Történelem – kép*, kiállítási katalógus, Bp., 2000.
- MÁTRAI László (szerk.), *Régi magyar filozófusok XV–XVII. század*, Bp., 1961.
- MEDNYÁNSZKY Dénes, Révay Ferenc szklabinai könyvtára 1651-ben, *Magyar Könyvszemle*, 6(1881).
- MEESTER, Tom de, De exclusieve natiestaat. Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit, *Belgisch tijdschrift voor de nieuwste geschiedenis*, 27(1997).
- MEZEY Barna, Utószó, in ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY, Bp., 1946, <sup>2</sup>2000.
- MEZEY László (szerk.), *Athleta Patriae*, Bp., 1980.
- MIHALIK, Alessandro, *Tesori ungheresi smarriti della Sancta Casa di Loreto*, Roma, 1930.
- MOLNÁR, Andrea, *Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe 1598–1606*, München, 1983.
- MOLNÁR, Antal, Relations between the Holy See and Hungary during the Ottoman Domination of the Country, in István ZOMBORI (szerk.), *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Bp., 2004.
- MONOK István (szerk.), *A magyar könyvkultúra múltjából*, Szeged, 1983.
- MOSS, Ann, *Printed Commonplace-books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford, 1996.
- MOSS, Ann, The Politica of Justus Lipsius and the Commonplace-Book, *Journal of the History of Ideas*, 59(1998).
- MOUT, Nicolette, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw*, doktori dissz., Leiden, 1975.
- MURDOCK, Graeme, *Calvinism on the Frontier 1600–1660: International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford, 2000.
- NAGY Gábor (szerk.), *Magyar história 1526–1608*, Debrecen, 1998.
- NAGY Gábor, *Vicissitudines* (Előkészület Istvánffy Miklós *Historiae*-ja kritikai kiadásához), doktori dissz., Miskolc, 2005.
- NAGY László (szerk.), Okmányok a Bocskai-szabadságharc idejéből, *Hadtörténelmi Közlemények*, 3–4(1956).
- NAGY László, *A Bocskai-szabadságharc katonai története*, Bp., 1961.
- NAGY László, Káthay Mihály a magyar historiában, *Valóság*, 9(1976).
- NAGY László, A magyar politikai irodalom történetéhez (az 1605-ös kiáltvány Európa népeihez), *Magyar Tudomány*, 88(1981).
- NAGY László, *Kard és szerelem*, Bp., 1985.
- NAGY László, „Megint fölszánt magyar világ van...”, Bp., 1985.
- NAGY László, Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának?, in VARJAS Béla (szerk.), *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, Bp., 1987.
- NAGY László, *Botránykövek régvolt históriánkban*, Bp., 1997.
- NECIOGLU, Gülru, Süleyman the Magnificent and the representation of power in the context of Ottoman-Habsburg-papal rivalry, *Art Bulletin*, 71(1989).
- NEHRING, Karl, Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609), *Századok*, 120(1986).
- NELSON, Janet L., *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, London, 1986.
- NÉMETH Gyula, Hunok és magyarok, in Uő (szerk.), *Attila és hunjai*, Bp., 1940, <sup>2</sup>1986.

- NÉMETH István, H., *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, Bp., 2004.
- NÉMETH István, H., A szabad királyi városi rang a kora újkorban, in *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, I(2006).
- NIEDERHAUSER Emil, A látható és a láthatatlan Szentkorona, *Klió*, 2(2004).
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler. Telhisler (1597–1607)*, Istanbul, 1970.
- OTT, Joachim *Krone und Krönung. Der Verheissung und Verleihung von Kronen in der Kunst von der Spätantike bis um 1200 und die geistige Auslegung der Krone*, Mainz, 1998.
- ŐZE Sándor, „Búneiért bünteti Isten a magyar népet.” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Bp., 1991.
- ŐZE Sándor, *Grenzen en identiteit, in Hungaria regia 1000–1800*, kiállítási katalógus, s. l., 2000.
- ŐZE, Sándor–SPANNENBERGER, Norbert, Zur Reinterpretation der mittelalterlichen Staatsgründung in der ungarischen Geschichtsschreibung des 19. und 20. Jahrhunderts, in *Jahrbuch für Geschichte und Kultur Südosteuropa*, 2, München, 2000.
- ÖZKIRIMLI, Umit, *Theories of Nationalism*, London, 2000.
- PÁLFFY Géza, A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században, *Történelmi Szemle*, 41(1999)/3–4.
- PÁLFFY, Géza, The Impact of the Ottoman Rule on Hungary, *Hungarian Studies Review*, 27(2001).
- PÁLFFY Géza, Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században, *Történelmi Szemle*, 2001/3–4.
- PÁLFFY Géza, A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában, *Történelmi Szemle*, 45(2003).
- PÁLFFY, Géza, Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit (eine Skizze), in Václav BŮŽEK–Pavel KRÁL (szerk.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice, 2003.
- PÁLFFY Géza, Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról, *Századok*, 138(2004).
- PÁLFFY Géza, A Szent Korona és a koronálása balesete 1638-ban, in „Nem sülyed az emberiség!”... *Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CSÖRSZ RUMEN István–SZABÓ G. Zoltán, Bp., 2007.
- PÁLFFY Géza, *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, nagydoktori dissz., Bp., 2008.
- PÁLFFY Géza, Különleges úton a magyar arisztokráciába: a Révay család a 16. században, kézirat, 2008.
- PANDULA Attila, Egy XVII. századi, heraldikai témájú magyar olajfestmény, *Turul*, 70(1997).
- PAPP, Sándor, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: eine quellenkritische Untersuchung*, Wien, 2003.
- PARKER, Geoffry, The political World of Charles V, in Hugo SOLY (szerk.), *Charles V 1500–1558 and His Time*, Antwerpen, 1999.
- PAULER Gyula, Ki volt Hartvich püspök?, *Századok*, 16(1883).
- PERJÉS Géza, *Zrínyi Miklós és kora*, Bp., 1965, 2002.
- PÉTER Katalin, *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Siralmas Panasz keletkezéstörténete*, Bp., 1973.
- PÉTER Katalin, *A magyar romlásnak századában*, Bp., 1975.
- PÉTER Katalin, *Papok és nemesek*, Bp., 1995.
- PÉTER, László, The Antecedents of the Nineteenth Century Hungarian State Concept: A Historical Analysis. The Background of the Creation of the Doctrine of the Holy Crown, kiadatlan dissz., Oxford, 1966.
- PÉTER, László, Die Verfassungsentwicklung in Ungarn, in Helmut RUMPLER–Peter URBANITSCH (szerk.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, VII: *Verfassung und Parlamentarismus*, 1, Wien, 2000, 239–261.
- PÉTER, László, The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible, *The Slavonic and East European Review*, 81(2003).
- PÉTER, László, *Ius resistendi in Hungary*, in Uő–Martyn RADY (szerk.), *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*, London, 2008.
- PODHRACZKY József, Mikor és miért vitette Rudolf király Prágába a magyar koronát, *Tudománytár Értekezések*, XI, Buda, 1842.
- PODHRACZKY József, Berger Illés magyar történetíró, *Tudománytár Értekezések*, XII, Buda, 1843.
- PODHRACZKY József, Illésházy István nádor élete, *Új Magyar Múzeum*, I(1856).

- POLLEROB, Friedrich, From the *exemplum virtutis* to the Apotheosis, in Allan ELLENUS (szerk.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation*, Oxford, 1998.
- PRESS, Volker, Matthias 1612–1619, in Anton SCHINDLING–Walter ZIEGLER (szerk.), *Die Kaiser des Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*, München, 1990.
- PRESS, Volker, The Imperial Court of the Habsburgs, in Robert G. ASCH–Adolf M. BIRKE (szerk.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age*, London, 1991.
- PROBSZT-OHSTORFF, Günther–Georg KHEVENHÜLLER–METSCH (szerk.), *Hans Khevenhüller. Kaiserlicher Botschafter bei Philipp II. Geheimes Tagebuch 1548–1605*, Graz, 1971.
- RADY, Martyn, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000.
- RADY, Martyn, Bocskai, Rebellion and Resistance, in UÓ–PÉTER, László (szerk.), *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*, London, 2008.
- RICHARDSON, Brian, *Printing, Writing and Readers in Renaissance Italy*, Cambridge, 1999.
- RIETBERGEN, Peter, *Power and Religion in Baroque Rome. Barberini Cultural Politics*, Leiden–Boston, 2006.
- RITTER, Moriz (szerk.), *Die Gründung der Union 1598–1608*, München, 1870 (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, I).
- RITTER, Moriz, Matthias, Österreichischer Erzherzog und Deutscher Kaiser, *Allgemeine Deutsche Biographie*, 20(1884).
- ROTH, Gunhild (szerk.), *Peter Eschenloer, Geschichte der Stadt Breslau*, Münster, 2003.
- RÓZSA György, Nádasy Ferenc és a művészet, *Művészettörténeti Értesítő*, 20(1970).
- RÓZSA György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*, Bp., 1973.
- RUTTKAY László, *Jesszenszky János (Jessenius) és kora 1566–1621*, Bp., 1971.
- SALMON, John Hearsey McMillan, *Renaissance and Revolt: Essays in the Intellectual and Social History of Early Modern France*, Cambridge, 1987.
- SCHMERT, Peter, The Hungarian Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, in Ivo BANAC–Paul BUSHKOVITCH (szerk.), *The Nobility in Russia and Eastern Europe*, II, New Haven, 1987.
- SCHRAMM, Gottfried, Armed Conflicts in East-Central Europe 1604–1620, in Robert J. W. EVANS–Trevor V. THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991.
- SCHULZE, Wilfried, Estates and the Problem of Resistance in Theory and Practice in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, in Robert J. W. EVANS–Trevor V. THOMAS (szerk.), *Crown, Church and Estates*, London, 1991.
- SINKÓ, Katalin, Árpád versus Saint István. Competing Heroes and Competing Interests in the Figurative Representation of Hungarian History, in Tamás HOFER (szerk.), *Hungarians between “East” and “West”*, Bp., 1994, 9–26.
- SIRAISI, Nancy, Anatomizing the Past: Physicians and History in Renaissance Culture, *Renaissance Quarterly*, 53(2003), 1–30.
- SKINNER, Quentin, *The Foundations of Modern Political Thought*, I, Cambridge, 1978.
- SMITH, Anthony D., Nationalism. A Trend Report and Bibliography, *Current Sociology*, 21(1973)/3.
- SMITH, Anthony D., *National Identity*, London, 1991.
- SMITH, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, New York, 1999.
- SOLL, Jacob, Introduction: The Uses of Historical Evidence in Early Modern Europe, *Journal of the History of Ideas*, 2003.
- SOLL, Jacob, *Publishing the Prince. History, Reading, & the Birth of Political Criticism*, Ann Arbor, 2005.
- SÓLYMOS Szilveszter, Hozzászólás és kiegészítés, *Turul*, 71(1998).
- SROKA, Stanisław, Methods of Constructing Angevin Rule in Hungary in the Light of Most Recent Research, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 1(1996).
- STIEVE, Felix (szerk.), *Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga*, München, 1895 (Briefen und Acten des Dreissigjährigen Krieges, VI).
- STROHMEYER, Arno, Konfessionalisierung der Geschichte? Die ständische Historiographie in Innerösterreich an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert, in UÓ–Joachim BAHLCKE (szerk.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, Stuttgart, 1999.
- STURMBERGER, Hans, *Georg Erasmus Tschernembl: Religion, Libertät und Widerstand*, Linz, 1953.
- SUGÁR, Péter F.–HANÁK, Péter–FRANK, Tibor (szerk.), *A History of Hungary*, Bloomington, 1990.
- SZABADOS György, Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról, *Aetas*, 2(2003).
- SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről*, Bp., 2006.

- SZAKÁLY Ferenc, Virágkor és hanyatlás 1440–1711, in GLATZ Ferenc (szerk.), *Magyarok Európában*, II, Bp., 1990.
- SZAKÁLY, Ferenc, The early Ottoman Period, including Royal Hungary, 1526–1606, in Péter SUGÁR (szerk.), *A History of Hungary*, London–New York, 1990.
- SZAKÁLY Ferenc–HILLER István, Illésházy István (1540–1609), in RÁCZ Árpád (szerk.), *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*, Bp., 1999.
- SZEKFÜ Gyula, Szent István a magyar történet századaiban, in SERÉDI Juszinián (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, III, Bp., 1938, átdolg. kiad. 1988.
- SENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Balassi Bálint halála, in RIMAY János, *Balassi epicédium*, szerk. ÁCS Pál, Bp., 1994.
- SZILÁGYI Sándor, Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622), Bp., 1875.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, CD-ROM [Bp., 2000].
- SZÓNYI, György E., Scientific and Magical Humanism at the Court of Rudolf II, in Eliska FUCÍKOVA és mások (szerk.), *Rudolf II and Prague*, London, 1997.
- SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, Bp., 1993.
- SZÖRÉNYI László, Berger Illés eposza a Szent Keresztről és a magyar történelem, in ROZSONDAI Marianne (szerk.), *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*, Bp., 2002.
- SZÜCS, Jenő, *Nation und Geschichte. Studien*, ford. Johanna KERÉKES, Köln–Wien, 1981.
- SZÜCS, Jenő, Theoretical Elements in Master Simon of Kéza's *Gesta Hungarorum* (1282–1285), in László VESZPRÉMY–Frank SCHAEER (szerk., ford.), *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, Bp., 1999.
- SZVITEK Róbert József–TÓTH Endre (szerk.), *A koronázási jelvények okmányai*, Bp., 2003.
- TAKÁCS Imre, Corona Vladislaviana avagy corona Coronensis. Tomkó János kézirat 1626-ból Bocskai István második, késő gótikus koronájáról, *Művészettörténeti Értesítő*, 44(1984).
- TAPIÉ, Victor-L., *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy*, ford. S. HARDMAN, London, 1971.
- TARCAI György, *Az Árpád-ház szentjei*, Bp., 1930.
- TARNÓC Márton, Bónis György: Révay Péter, *ItK*, 5(1983).
- TERBE Lajos, *Egy európai szállóige életrajza*, Bp., 1937.
- TESZELSZKY, Kees, De Hongaarse heilige kroon: van koninklijk reliek tot symbool van de Hongaarse republiek, kiadatlan szakdolgozat, Amsterdam, 1998.
- TESZELSZKY, Kees, A Bocskay-korona mítosza; a koronázás körülményeinek leírása a fikció és a valóság tükrében, in PETERCSÁK Tivadar–BERECZ Mátyás (szerk.), *Magyarország védelme – Európa védelme*, Eger, 2006.
- TESZELSZKY, Kees, *De Sacra Corona Regni Hungariae. De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572–1665)*, doktori dissz., Groningen, 2006.
- TESZELSZKY, Kees, Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról, in BITSKEY István–FAZAKAS Gergely Tamás (szerk.), *Humanizmus, religio, identitástudat*, Debrecen, 2007.
- TESZELSZKY, Kees, Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt, in G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó (szerk.), *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, Bp., 2008.
- TESZELSZKY, Kees, Pieter Cornelisz Brederode: diplomat and scholar, in Marika KEBLUSEK–Badeloch NOLDUS (szerk.), *Double Agents. Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe*, Leiden, 2009, kiadás előtt.
- TESZELSZKY, Kees, The Hungarian Roots of a Bohemian Humanist: Johann Jessenius a Jessen and Early Modern National Identity (1609), in Balázs TRENCSENYI (szerk.), *Whose Love of which Country. Patriotism and National Identity in Early Modern Central Europe*, Leiden, 2009, kiadás előtt.
- THALLÓCZY Lajos, Bocskay István koronája, *Archaeologiai Értesítő*, 16(1884).
- TIMON Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Bp., 1902.
- TÓTH Endre, A szent korona apostollemezeinek keltezéséhez, in *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Bp., 1996.
- TÓTH Endre, A koronázási jelvények kora újkori történetéhez, in Uő–SZVITEK Róbert József (szerk.), *A koronázási jelvények okmányai*, Bp., 2003.
- TÓTH Endre–SZELÉNYI Károly, *A magyar szent korona – királyok és koronázások*, Bp., 1996, 2000.
- TÓTH Zoltán, *A Hartvik-legenda kritikájához*, Bp., 1942.

- TÓTH Zoltán József, Szemelvények a Szent Korona-tan 20. századi történetéből. Az Eckhart-viták története, doktori dissz., kézirat, Miskolci Egyetem, 2005.
- TÓTH, István György, Alternatives in Hungarian History in the Seventeenth Century, in *Hungarian Studies*, Bp., 2000.
- TÓTH, István György, Between Islam and Catholicism: Bosnian Franciscan Missionaries in Turkish Hungary, 1584–1716, *Catholic Historical Review*, 89(2003).
- TREVOR-ROPER, Hugh, *Princes and Artists. Patronage and Ideology at Four Habsburg Courts 1517–1633*, London, 1976.
- TRUHLÁŘ, Antonín-HRDINA, Karel (szerk.), *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, I, Praga, 1966.
- TUSOR Péter, A magyar egyház és Róma a 17. században, *Vigilia*, 64(1999).
- TUSOR Péter, Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése, *Aetas*, 4(2000).
- ÜNGER Emil, *Magyar éremhatározó*, Bp., 1980.
- VÁCZY Péter, Az angyal hozta korona, *Életünk*, 19(1982).
- VAJAY, Szabolcs de, Das "Archiregnum Hungaricum" und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters, in Josef Gerhard FARKAS (szerk.), *Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Fernandy zum sechzigsten Geburtstag*, Wiesbaden, 1972.
- VAJAY, Szabolcs de, Un ambassadeur bien choisi: Bernardus de Frangipanus et sa mission à Naples, en 1476, in Balázs NAGY-János M. BAK-Marcell SEBŐK (szerk.), *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways: Festschrift in Honour of János M. Bak*, Bp., 1999.
- VÁRKONYI Ágnes, R., A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején (1526–1711), in Uő, *Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról*, Bp., 1978.
- VÁRKONYI Ágnes, R., A török kiűzésének eszméje a magyar politikai gondolkodásban a XVII. század közepén, in Uő (szerk.), *Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról*, Bp., 1978.
- VÁRKONYI Ágnes, R., A török kiűzésének tervei Európában és Magyarországon, in Uő (szerk.), *Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról*, Bp., 1978.
- VÁRKONYI Ágnes, R., Vienna, Buda, Constantinople, *The New Hungarian Quarterly*, 25(1984).
- VÁRKONYI Ágnes, R., *A királyi Magyarország 1541–1686*, Bp., 1999.
- VÁRKONYI Ágnes, R., *Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790*, I, Bp., 1999.
- VÁRKONYI Ágnes, R., *Europica varietas – Hungarica varietas*, ford. PÁLMAI Éva-RUTTKAY Kálmán, Bp., 2000.
- VÁRKONYI Ágnes, R., „...Jó Budavár magas tornyán...” A magyar államiság szimbólumairól Mohács után, in *Hagyomány és történelem*, Eger, 2000.
- VÁRKONYI Ágnes, R., A korona és a budai Vár, in *Tanulmányok Budapest múltjából*, Bp., 2001, 37–47.
- VÁRKONYI Ágnes, R., A magyar államiság Mohács után, in GERGELY Jenő-Izsák Lajos (szerk.), *A magyar államiság ezer éve*, Bp., 2001.
- VÁRKONYI Ágnes, R., Az egység jelképei a megosztottság másfél évszázadában, in *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, Bp., 2002 (Acta Musei Militaris in Hungaria, 4).
- VÁRKONYI Ágnes, R., Európai játéktér – magyar politika 1657–1664, in HAUSNER Gábor (szerk.) *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, Bp., 2005.
- VÁRKONYI Ágnes, R., A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és a magyar történelmi távlat), in PAPP Klára-TÓTH-JENEY Annamária (szerk.), *„Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke*, Debrecen, 2006.
- VÁSÁRHELYI Judit, P. (szerk.), *Szenczi Molnár Albert válogatott művei*, Bp., 1976.
- VÁSÁRHELYI Judit, P. *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Bp., 1985.
- VESZPRÉMY László (szerk.), *Szent István és az államalapítás*, Bp., 2002.
- VISKOLCZ Noémi, Kié a könyvtár? I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 29(2006).
- VISKOLCZ Noémi, II. Mátyás magyar királlyá koronázásának egy metszetes ábrázolása 1608-ból, in *Kultúra – művészet – társadalom a globalizálódó világban*, szerk. T. KISS Tamás, Szege, 2007.
- VISKOLCZ Noémi, Irodalom és mecenatúra Nádasdy Ferenc udvarában. A főnemesi udvari kultúra formái a XVII. századi Magyarországon. Előadás, elhangzott az Irodalomtörténeti Intézetben 2008 júniusában, kézirat.
- VISSER, Arnoud, *Johannes Sambucus and the Learned Image*, Leiden–Boston, 2005.

- Vivo, Filippo de, Dall'imposizione del silenzio alla "Guerre delle Scritture": Le pubblicazione ufficiali durante l'Interdetto del 1606-1607, *Studi Veneziani*, 41(2001).
- VOCELKA, Karl, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II (1576-1612)*, Bécs, 1981.
- VOCELKA, Karl, Matthias contra Rudolf: zur politischen Propaganda in der Zeit des Bruderzwistes, *Zeitschrift für historische Forschung*, 10(1983).
- VOCELKA, Rudolf II. und seine Zeit, Wien, 1985.
- WHEATCRAFT, Andrew, *The Habsburgs Embodying Empire*, London, 1995.
- WINKELBAUER, Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, I, Wien, 2003.
- WITTMAN Tibor, A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz. J. Lipsius, *Filológiai Közlöny*, 2(1957).
- WITTMAN Tibor, *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606-1618)*, Szeged, 1959 (Acta universitatis Szegedinensies sectio Historica, V).
- WITTMAN TIBOR, Az erdélyi fejedelmek és a magyarországi uralkodó osztály függetlenségi és rendi küzdelmei (1607-64), in H. BALÁZS Éva-MAKKAI László (szerk.), *Magyarország története 1526-1790*, II, Bp., <sup>2</sup>1972.
- YATES, Frances A., *Astrea: the Imperial Theme in the Sixteenth Century*, London-Boston, 1975.
- YATES, Frances A., *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, London-Boston-Henley, 1979.
- ZEMON DAVIES, Natalie, *The Gift in Sixteenth-Century France*, Madison, 2000.
- ZSÁK Imre, A római Ottoboni Könyvtár hazai vonatkozásai, *Magyar Könyvszemle*, 131(1909).
- ZSÁMBÉKY Mónika, Megjegyzés a magyar királyi korona 1621. évi ábrázolásaihoz, *Művészettörténeti Értesítő*, 50(2001).
- ZSILINSZKY Mihály, *Az 1609-ki Pozsonyi országgyűlés történetéhez*, Bp., 1882.

## Személynévmutató

- Abaffy Erzsébet 101  
 Achmed 267  
 Ács Pál 107, 110  
 Acsády Ignác 205  
 Ágoston, Szent 260, 279  
 Albert, Habsburg, magyar király 35, 161, 184, 256, 330  
 Aldobrandini, Ippolito *lásd még* Kelemen, VIII., pápa 312  
 Aldringen Luxemburgio, Johan Marco 289  
 Ali pasa 148, 267  
 Alter, Peter 61  
 Althan, Michael Adolf 301–303  
 Alvinczi Péter 107, 108, 127, 142, 148, 181, 316  
 Anderson, Benedict 64, 65  
 András, I. 241, 242  
 András, II. 97, 212, 248–250, 259  
 András, III. 33  
 Angyal Zoltán 104, 147  
 Anna, királyi hercegnő 25  
 Anna, királyné 223, 234, 284  
 Anonymus (P. Mester) 68  
 Arduin, győri püspök 30  
 Arisztotelész 220, 222  
 Árpád 27  
 Árpád-ház 27–30, 33, 50, 68, 70, 75, 196  
 Asztalos András 97, 98, 189  
 Asztrik, püspök 31, 38, 304, 305  
 Attila 69, 70, 76, 97  
 Avacini, Nicolaus 322  
 Bahlcke, Joachim 105, 106, 112, 124, 167, 182  
 Bak M. János 5, 21–25, 29, 34, 39, 58, 71, 112, 122, 186, 266  
 Balásfy (Balasfi) Tamás 289, 298  
 Balassi Bálint 107, 110  
 Balázs Éva, H. 108, 181, 250  
 Banac, Ivo 161  
 Bárány-Oberschall, Magda von 24  
 Barberini, Francesco 301, 308–310  
 Baronius, Caesar 313, 314  
 Barta Gábor 147  
 Barta Pál 105  
 Bartoniek Emma 21, 30, 34–36, 71, 103, 151, 185, 190, 209, 221, 229, 230, 261, 264, 286, 318  
 Barvitius, Johann 165  
 Báthory Zsigmond 111, 137  
 Baudouin, François 218  
 Baycroft, Timothy 61  
 Bayerle, Gustav 148  
 Beatrix, Aragóniai 38  
 Becmann, Johann Christoph 289  
 Behamb, Johann Ferdinand 289  
 Bél Károly András 316  
 Bél Mátyás (Matthias) 88, 151, 182, 215, 226, 286, 315–317  
 Béla, III. 24, 25  
 Béla, IV. 25, 251  
 Belecij Mátyás 284  
 Belgiojoso, Giacomo Barbiano 115, 117, 120, 142



- Benda Kálmán 9, 24, 32, 33, 35, 38, 76, 77, 79–81, 105, 106, 108, 112, 118, 121, 124, 127, 128, 131, 147, 148, 153, 154, 164, 166, 168, 177, 178, 180, 182, 183, 189, 190, 202, 215, 250, 286
- Bene Sándor 239, 295, 297, 299, 304, 308–310, 313
- Benedek, VII., pápa 225, 237, 252, 294, 305, 320
- Benessovinus, Johannes 85
- Beniczky Ferenc 184
- Benits Péter 78
- Benkő Loránd 22
- Benz, Stefan 165
- Bérenger, Jean 160, 162
- Berger (Bergerus, Bergher, Bergler, Perger) Illés (Elias) 10–12, 14, 15, 84, 87, 93–102, 122, 150, 163–166, 171, 175, 177–181, 185, 186, 189–197, 199–202, 205, 209, 211, 212, 224, 225, 227, 229, 237–240, 245, 249, 251–254, 256, 257, 260, 261, 263, 264, 266, 269–271, 275–277, 280, 282, 286, 288–290, 296, 298, 300, 311, 314, 317, 322, 327, 341, 342
- Berger Péter 93, 94
- Bernegger, Martin 289
- Bertelli, Sergio 28
- Bertényi Iván 24, 26, 33, 55, 190, 276
- Bethlen Gábor 105, 120, 150, 158, 298, 316
- Bireley, Robert 219
- Birke, Adolf M. 80, 163
- Birken, Sigmund von 322
- Birnbaum, Marianna D. 71, 103
- Bíró Sámuel 101, 186
- Bitskey István 98, 105, 110, 120, 221, 241, 290
- Blaeu, Johan 319
- Blair, Ann 218, 219
- Blaz, Deborah 295
- Blazovich László 103
- Bocatius János (Iohannes, Johann, Johannes) 10, 11, 13, 14, 81, 82, 106–108, 111, 128, 129, 142–147, 149–152, 154, 163, 177, 178, 207, 209, 225, 255, 267, 289
- Bocskai (Bocskay, Botsgay) István 9–14, 16, 23, 56, 83, 87, 98, 104–109, 111, 112, 120–133, 136–140, 142–148, 150–158, 160, 163, 166–169, 173, 174, 176, 177, 185, 189, 198, 202, 203, 210, 212, 213, 230, 250, 255, 267, 268, 301–303, 306, 333
- Bodin, Jean 17, 216–222, 229–231, 238, 247, 268, 289, 300
- Boeckler, Albert 24
- Bogyay, Thomas von 26, 42, 215, 286, 318
- Boldizsár Kálmán 268
- Boleszláv, lengyel király 242
- Bonarsius 130
- Bonfini, Antonio 37–40, 85, 99, 185, 186, 192, 198, 204, 207, 222, 231, 248, 281, 282, 299, 300, 304–307, 313, 314, 320
- Bongarsius, Jacobus 32, 130
- Bonifác, VIII., pápa 252
- Bónis György 47, 160, 190, 193, 215, 220–222, 224–226, 229, 230, 237, 259, 268, 284, 288, 316
- Bornemisza Váczi Menyhért (Ményhárt) 149
- Boronkai Iván 22, 36
- Borzák István 107
- Brahe, Tycho 206
- Brederode, Pieter Cornelisz 106
- Bukovinska, Beket 84, 86
- Burke, Peter 16, 208, 276
- Burns, J. H. 28, 54
- Butterfield, Herbert 216
- Buzási Enikő 5, 276, 319
- Bůžek, Václav 80

- Caenegem, R. van 54  
 Calhoun, Craig 66  
 Canning, J. P. 54  
 Caraffa, Carlo 299  
 Carlen, Louis 159, 160  
 Cassirer, Ernst 216  
 Catullus, C. Valerius 271  
 Chlumecky, Peter von 164, 165, 167, 301  
 Chrościcki, Juliusz 290  
 Chroust, Anton 161  
 Cicero, M. Tullius 216, 221, 222, 343  
 Concha Győző 43, 44, 47  
 Conring, Herman 290  
 Corvin János 71, 258  
 Crankshaw, Edward 159  
 Curopalatos 304  
 Cyprianus (Szent Ciprián) 208  
 Czemanka András 316  
 Czigány Lóránt 31  
 Czobor Mihály 343
- Csapodi Csaba 93, 118  
 Császtvay Tünde 184, 276  
 Csatári Dániel 168, 267  
 Cseróczy Kristóf 119  
 Csonka Ferenc 81, 142, 148  
 Csörsz Rumen István 184, 276
- D'Avity, Pierre 182, 205  
 Daniel, Ladislav 84  
 Debreceni Szappanos János (Ioannes Smigmatopoeus Debrezinus) 107, 120, 122–126, 136  
 Debreceni Szappanos Mihály 13  
 Décsy Sámuel 23, 24, 42, 312  
 Deér József 20, 24, 25, 27, 28, 36, 53, 54, 56, 57, 131, 132  
 Deichler, Conrad 41  
 Deutsch, Karl 62  
 Dézsi Lajos 95, 189  
 Diodorus Siculus 208, 211  
 Domanovszky Sándor 108, 112  
 Dukasz Mihály 277
- Dunbabin, Jean 28  
 Dümmerth Dezső 186, 312
- Eckhardt Sándor 110–113, 118, 119, 149, 153, 221  
 Eckhart Ferenc 9, 20, 21, 28, 32, 36, 43, 47–59, 74, 108, 115, 117, 222, 265, 266  
 Ellenius, Allan 28, 218, 290  
 Engel Pál 8, 26, 71, 72, 76  
 Erdő Péter 8, 26  
 Erdődy György 260  
 Erdődy Tamás 178, 210  
 Erzsébet, Luxemburgi 35  
 Esterházy Miklós 165  
 Etényi Nóra, G. 5, 106, 131, 142, 319, 322  
 Euripidész 270, 316  
 Evans, Robert J. 78, 83–85, 93, 105, 106, 130, 138, 159, 160, 164–167, 169, 202, 206
- Fallenbüchl Zoltán 223, 296  
 Farkas András 98  
 Farkas, Josef Gerhard 266  
 Fazakas Gergely Tamás 221, 241  
 Fazekas István 5, 121  
 Fejér, Georgius 293  
 Ferdinánd, I. 76–80, 197, 198, 263, 270, 271, 273, 316, 331, 332, 336  
 Ferdinánd, II. 93, 169, 192, 223, 260, 295, 296, 298, 299, 313  
 Ferdinánd, III. 276, 308, 311  
 Ferenczffy Lőrinc 93, 163, 288, 298, 311, 322  
 Ferrarius, Sigismund 311  
 Fettich Nándor 23  
 Filiczki János 149  
 Fillitz, Hermann 86  
 Fleckhammer, Jacob 182, 184  
 Fodor Pál 13, 319, 322  
 Forgách Ferenc 210, 211  
 Forgách Imre 110  
 Forgách Mihály 110

- Forgách Zsigmond 148, 152, 210  
 Földvári Ambrus 124  
 Fraknoi (Frankl) Vilmos 21, 35, 37,  
 72, 84, 93, 94, 101, 164, 184,  
 294, 296, 311  
 Frank Tibor 147  
 Franklin, Julian 217, 218, 220  
 Fráter György 332  
 Frigyes, III. 7, 15, 35, 37, 78, 186,  
 197, 256, 331, 332  
 Fučíkova, Eliška 171, 181, 206  
 Fugger, Johann Jakob 25, 267, 291  
 Fügedi Erik 21, 24, 32, 35, 38, 76, 77,  
 79, 147, 164, 190, 215, 286  
 Fülepi Zsófia 24, 42, 286, 318  
 Für Lajos 87, 203, 209  
  
 Gábor Gyula 108  
 Galántai Erzsébet, Sz. 103  
 Galavics Géza 86, 164, 289, 298, 319,  
 321, 322  
 Galla Ferenc 294–296, 307–311  
 Garai Miklós 248  
 Geldof, W. 5  
 Gellner, Ernest 62  
 Gentilis di Montefiori 33  
 Geréb László 34  
 Gergely András 5, 7  
 Gergely Jenő 77, 86  
 Gergely, XV., pápa 295  
 Gerics József 8, 27, 118  
 Gersei Petthő Gergely 150, 289, 317,  
 318  
 Géza, fejedelem 237  
 Géza, I., király 30, 34, 242, 243  
 Gieysztor, Aleksander 39  
 Gindely, Anton 83, 86  
 Glatz Ferenc 147  
 Gosman, Martin 37  
 Goyet, François 218  
 Gömöri György 221  
 Grafton, Anthony 216–219  
 Greenfeld, Liah 64  
 Gschließer, Oswald von 165  
 Guldescu, Stanko 310  
 Gutti Országh Mihály 39, 248, 305  
 Györffy György 8, 26, 215  
 Haagen, Herman 130  
 Habsburgok 7, 12, 18, 37, 39, 41, 43,  
 84, 85, 87, 88, 93–98, 100, 105–  
 107, 109, 121, 131, 140, 151–153,  
 155, 158, 166, 167, 171, 174, 175,  
 181, 183, 185, 194, 198, 199, 224,  
 225, 240, 244, 249, 255, 264,  
 265, 271, 273, 274, 285, 294,  
 295, 297, 298, 300, 301, 312  
 Hajnik Imre 43, 44, 47  
 Hamann, Brigitte 159  
 Hammer, Joseph 170  
 Hamza Gábor 72  
 Hanák Péter 147  
 Hantsch, Hugo 160  
 Hanuy Ferenc 193, 296  
 Hargittay Emil 99, 124, 178, 202, 229,  
 259, 288, 297  
 Hartvik, püspök 27, 30–32, 38, 211,  
 299, 304, 313  
 Hasselblatt, Cornelius 7  
 Hatvani Mihály 168, 170  
 Haupt, Herbert 161, 171, 181, 182  
 Hausner Gábor 318  
 Havas László 290  
 Havens, Earle 219  
 Hellmann, Manfred 32  
 Henkel Lázár 12, 88  
 Heltai Gáspár 186, 261  
 Henrik, III. 240  
 Henrik, IV. 248  
 Henrik, V. 248  
 Herder, Johann Gottfried 62  
 Hérodotosz 208, 211  
 Hidvégi Mikó Ferenc 150, 101, 186  
 Hiller István 87, 178, 202  
 Himmelreich, Tiburtius 153  
 Hobsbawm, Eric 20, 62, 63  
 Hofer Tamás 27, 69

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

371

- Hoffmann György 13, 129  
 Holl Béla 93, 163, 164, 288, 298, 311, 322  
 Holler László 276, 290  
 Holtzmann, Robert 27  
 Hóman Bálint 26, 36, 47, 54, 72, 73, 98, 250  
 Homérosz 328  
 Homonnai Drugeth Bálint 136, 142, 148, 149  
 Honemann, Volker 37, 38  
 Horányi Elek (Alexius) 24, 42  
 Horn Ildikó 5, 87, 106, 131, 142, 157, 177, 203, 209, 319  
 Hrabecius, Rafael 220–222, 226, 244, 289  
 Hrdina, Karel 93, 94  
 Hubay Ilona 204  
 Illésházy István 10–15, 87–93, 101–104, 107, 108, 110, 111, 121, 128–130, 134, 140, 152–155, 158, 163, 165–167, 169, 171, 172, 177–183, 185–193, 202, 203, 205, 210, 211, 224–226, 264, 273, 288, 341, 342, 345  
 Imre, király 247  
 Imre Mihály 132, 221, 256  
 Imre, Szent, herceg 30, 239, 308  
 Inchofer, Melchior (Menyhért) 260, 296, 301, 311–315, 318, 320, 321  
 Ipolyi Arnold 24, 152, 165, 204, 293, 318  
 István, I., Szent 9, 15, 22–24, 26–31, 33–36, 38, 44, 74, 75, 96, 99, 102–104, 161, 167, 179, 194–196, 199, 223, 237, 239, 240, 250, 257, 261, 280, 293–295, 297, 299, 302–306, 308, 310–314, 317, 318, 320, 321, 329, 333  
 István, III. 246, 247  
 István, V. 25  
 Istvánffy Miklós (Nicolaus Istvanfi) 78, 104, 111, 139, 151, 155, 182, 183, 192, 230, 296, 301, 302, 304, 306, 307  
 Izabella, királyné 78, 316  
 Izsák Lajos 77, 86  
 Jagelló-dinasztia 71  
 Jankovics József 24, 39, 108, 140, 184, 186, 276  
 János Albert, Jagelló 71  
 János Zsigmond 78  
 János, I. *lásd* Szapolyai János  
 Janus Pannonius 36, 37, 148, 191, 337  
 Jászay Pál 89, 111  
 Jedin, Hubert 313  
 Jenei Ferenc 108, 140  
 Jeszenszky János (Johann Jessenius a Jessen, Jesenský) 10, 11, 16, 164, 184, 185, 206–213, 224, 225, 227, 229, 238, 266, 275–278, 280, 281, 286, 314  
 József, II. 42  
 Junius, Melchior 221, 222  
 Kállay István 276  
 Kálmán, Könyves, király 30, 31  
 Kálti Márk 34, 35, 37, 196  
 Kálvin János 108  
 Kann, Robert A. 159  
 Kant, Immanuel 62  
 Kantorowicz, Ernst 21, 22, 27, 28  
 Karácsonyi János 27  
 Kardos József 42, 43, 55  
 Károly Róbert 34, 35, 252, 253  
 Károly, IV. 254  
 Károly, Nagy 237  
 Károly, V. 77  
 Károlyi Árpád 15, 87, 89–93, 101, 104, 108, 112, 128, 129, 155, 158, 164, 184, 230  
 Karpat, Josef 8, 32, 33  
 Káthay Mihály 11, 13, 107, 108, 110, 128–130, 178  
 Katona István 42

- Katona Tamás 25, 79, 99, 121, 215, 233, 277  
 Katrzyński, Wojciech 130  
 Kaufmann, Thomas DaCosta 79, 84, 85, 162, 315  
 Kazinczy Gábor 101, 186  
 Kázmér, IV. 337  
 Keblusek, Marika 106  
 Kecskeméti Gábor 99  
 Kékedy György 140  
 Kelemen, VIII., pápa 179  
 Kelemen, XIII., pápa 317  
 Kelleher, Patrick 24  
 Kelley, Donald R. 223  
 Kerekes Johanna 28, 81  
 Kereskényi István 318  
 Kézai Simon (Simon de Kéza) 68–70, 74–76, 304  
 Khevenhüller, Franz Christoph 151  
 Khevenhüller-Metsch, Günther-Georg 84  
 Khlesl, Melchior 161, 225, 287  
 Kilian, Wolfgang 233  
 Kiss Tamás, T. 205  
 Kitionich János 290  
 Klaniczay Gábor 30, 34  
 Klaniczay Tibor 31, 39, 99, 107, 110, 120, 122–124, 148, 149, 186, 221  
 Knapp Éva 99, 100, 239  
 Koenigsberger, Herbert 14, 159, 160, 169, 175  
 Kollár, Ferenc 102, 312  
 Koller József 42  
 Konečný, Lubomír 84  
 Konrád, I. 263  
 Konrád, II. 263  
 Konstantin, Nagy 308, 317  
 Korláth István 140  
 Kottanner Jánosné 35  
 Kovachich Márton György (Martinus Georgius) 36, 84, 204  
 Kovács Éva 23, 303  
 Kovács Sándor, V. 37  
 Kozocsa Sándor 101  
 Köhlers, Johann David 190  
 Köpeczi Béla 105, 108, 147, 250  
 Král, Pavel 80  
 Kristó Gyula 71, 72, 76  
 Kríza Ildikó 185  
 Kropf, Lewis L. 317  
 Krusich János 87  
 Kubinyi András 71, 72, 76, 185  
 Kulcsár Péter 37, 93, 99, 164, 186, 191, 192, 198, 215, 233, 277, 288, 296, 305  
 Kumorovitz Lajos Bernát 267  
 Kurucz Ágnes 250  
 Kurz, Otto 77  
 Kuthassy János 94, 95, 97, 165  
 La Roncière, Charles de 130  
 Lackner Kristóf (Cristophorus Lackner) 184, 231, 287  
 Laetus, Pomponius 259  
 Laiming, Leonhard 37  
 Lajos, I., Nagy 13, 34, 73, 253, 254  
 Lajos, II. 269, 299, 331, 332  
 Lajos, IV. 263  
 Lalla Mohamed 141  
 Lambert, Véronique 65  
 Lány Illés 226  
 Laskai János 241  
 László, I., Szent 18, 30, 34, 35, 127, 242–247, 308, 310  
 László, IV. 69  
 László, V., Utószülött 35, 36, 257, 332  
 Lauter Éva, S. 87, 177, 203, 204, 209  
 Lazius, Wolfgang 100  
 Lencz Géza 104  
 Lépes Bálint 183, 192  
 Levakovics (Levakovich, Levakoviae) Rafael 296, 301, 312  
 Levillain, Philippe 295  
 Lichtenstein, Karl von (Károly) 82, 182  
 Lindberg, Nils-Herman 44  
 Lipót, II. 42

- Lipsius, Justus 181, 216, 219, 221, 225, 241, 259, 289
- Liszti (Listius) László 321
- Liszty János 79
- Livius, Titus 216, 222, 271
- Lochmannus Mátyás 226
- Lousse, Emile 14, 159, 160
- Louthan, Howard 161
- Lovag Zsuzsa 23, 215, 277, 286, 318
- Macartney, Carlile A. 30, 31
- MacDonald, Alisdair 37
- Machiavelli, Niccolò 216
- Mačuha, Maroš 5, 165, 220
- Magalotti, Lorenzo 301–303
- Magyari István 12, 99–101, 121, 258, 259, 286, 297
- Major, Ann 147
- Makkai László 78, 87, 93, 98, 99, 105, 122, 128, 130, 147, 150, 153, 154, 181, 202
- Mályusz Elemér 74
- Marczali, Heinrich 147
- Mária, II. Lajos özvegye 254
- Mária Anna, III. Ferdinánd felesége 308, 311
- Mária Terézia 294, 317
- Marnavics Tomkó János (Bosniensis, Joannis Tomci Marnavitii, Tomkó, Ivan Mrnaviae) 294, 296, 301, 304, 305, 307–311
- Marosi Ernő 276, 277, 287
- Mátrai László 206
- Matthiae, Christian 182
- Mátyás, I., Hunyadi (Corvin) 7, 15, 18, 35, 37, 39, 40, 71, 78, 97, 99, 103, 185–187, 192, 197, 200, 201, 204, 225, 257, 258, 263, 275, 307, 309, 340
- Mátyás, II. 10, 11, 14–17, 25, 92, 93, 98, 104, 113, 148, 151–154, 158–160, 162–170, 172, 174–179, 181–189, 197, 199, 200, 201, 205–207, 209–213, 223–225, 229, 230, 234, 242–244, 252, 256, 257, 259, 268, 272–275, 281–283, 288, 294, 327, 334–339, 343, 345
- Maximus, Valerius 328
- May, Louis de 151
- Mednyánszky Dénes 258
- Meester, Tom de 62, 65, 66
- Mehmed 140
- Merian, Matthäus 182
- Merseburg, Thietmar von 27
- Mezey Barna 43, 47, 53, 56, 108, 265
- Mezey László 34–36
- Mieszko 31, 237
- Mihalik, Alessandro 303
- Mikó Árpád 287, 288
- Miksa, I., német-római császár 71
- Miksa, II., német-római császár 79, 84, 85, 88, 90, 192, 263, 273, 336
- Miksa Ernő, főherceg 169
- Miksa (III.), főherceg 142, 169, 172, 181
- Millerus, Joannes Petrus 41
- Mindszenti Gábor 98
- Mollay Károly 35
- Molnár Andrea 111, 129, 139, 147
- Molnár Antal 295, 319
- Monok István 163, 296
- Moss, Ann 218, 219
- Mout, Nicolette 5, 85, 206, 209
- Muchka, Ivan 84
- Murdock, Graeme 123
- Nadányi János 151, 290
- Nádasdy Ferenc 18, 67, 99, 100, 165, 192, 288, 318–323
- Nádasdy-család 100
- Nagy Balázs 266
- Nagy Gábor 112, 114, 151, 169–171
- Nagy László 105–107, 120, 121, 128, 129, 163, 178
- Naprágyi Demeter 10, 101, 102, 104
- Nast-Kolb, Günther 61
- Necipoğlu, Gülru 77

- Nehring, Karl 167  
 Nelson, Janet L. 28  
 Németh György 221  
 Németh Gyula 69  
 Németh István, H. 5, 111, 116, 119  
 Németh S. Katalin 123  
 Nicetas 304  
 Niederhauser Emil 58  
 Noldus, Badeloch 106
- Óbis Hajnalka 290  
 Okolicsanyi, Paulus 41, 316  
 Oláh Szabolcs 290  
 Orbán, VIII., pápa 308  
 Orhonlu, Cengiz 148  
 Orosz Ágnes 290  
 Ortelius, Hieronymus 149, 206, 291  
 Osztrosith István 102, 130  
 Ott, Joachim 19  
 Ottó, bajor herceg 31, 35, 196, 238, 253, 330
- Örvédy Pál 108  
 Őry Miklós 298  
 Ötvös Péter 87, 89, 180, 181  
 Őze Sándor 27, 98, 132
- Pach Zsigmond 105, 130, 147, 153, 202  
 Pál, Szent 19  
 Pálffy Géza 5, 24, 76, 80, 85, 161, 163, 167, 184, 204, 205, 221, 223, 266, 276, 277, 319, 322  
 Pálffy István 17, 189, 196, 203, 223, 268  
 Pálffy Kata 87, 89, 180  
 Palma, Carolus Franciscus 323  
 Pálmai Éva 298  
 Pandula Attila 290  
 Papp Klára 106  
 Papp Sándor 140, 148  
 Parker, Geoffry 77  
 Pauler Gyula 31  
 Pázmány Péter 10, 12, 15, 18, 99–101, 104, 178, 192, 193, 202, 258, 259, 286, 294–301, 309, 313, 317, 320  
 Péchi (Bechy) Simon 11, 107, 108, 130  
 Perényi Péter 197, 270, 331  
 Perger, Elias *lásd* Berger Illés  
 Perjés Géza 318  
 Pessina de Czechorod, Thomas Johannes 289  
 Péter Katalin 5, 79–82, 85, 86, 98, 106, 118, 190, 202, 318, 320  
 Péter László 5, 9, 20–22, 27–29, 31, 32, 34, 36, 40, 42–44, 47, 53, 54, 56–59, 71, 72, 79, 105, 112, 119, 263, 266  
 Péter, Orseolo 239–242  
 Pétercsák Tivadar 98, 110  
 Petthő Gergely *lásd* Gersei Petthő Gergely  
 Piccolomini, Aeneas Silvius (Enea Silvio) *lásd még* Piusz, II., pápa 36, 37, 256  
 Piusz, II., pápa 256  
 Platón 222  
 Plinius, idősebb 208, 304  
 Plutarkhosz 212  
 Podhorszky, Laurentius 316  
 Podhraczký József 85, 87, 93  
 Polleroß, Friedrich 218  
 Polübiosz 218, 220  
 Porphürogenétosz, Konsztantinosz 304  
 Postma, Ferenc 7  
 Praetorius, Bernhard 289  
 Pray György 164, 169  
 Press, Volker 80, 159, 163
- Quirinius, Szent 308
- Rács Árpád 87, 202  
 Rady, Martyn 71, 72, 79, 105  
 Rákóczi Ferenc, II. 9  
 Rákóczi György, I. 105, 120  
 Rákóczi György, II. 120, 150, 319  
 Renatus, Flavius Vegetius 248  
 Renner, Hans 7

- Révay Ferenc I. 231  
 Révay Ferenc III. 165, 221, 258, 316  
 Révay Judit 319  
 Révay Péter (Révai, Petrus de Rewa)  
 10, 14–18, 20, 21, 41, 42, 58, 59,  
 101, 103, 110, 150, 155, 160,  
 164–166, 171, 179–181, 183–185,  
 189–193, 196, 203–206, 209, 215,  
 216, 220–256, 258–261, 263–280,  
 282–290, 293, 298, 306, 307,  
 309, 310, 312–323  
 Révész Kálmán 109  
 Rhemus, Georgius 189  
 Richardson, Brian 95  
 Rietbergen, Peter 295, 301, 309  
 Rimay János 11, 37, 107, 108, 110,  
 123, 129, 149, 163, 165  
 Ritter, Moriz 159, 172  
 Rogerius Mester 251  
 Romhányi Beatrix 20, 24, 36  
 Rózsa György 290, 319, 322  
 Rozsondai Marianne 5, 93, 95, 118,  
 164, 260  
 Rozsos György 284  
 Rudolf, I. 263  
 Rudolf, II. 10, 12, 14, 16, 23, 67, 83–  
 86, 88–90, 92, 93, 96, 101, 104–  
 106, 108, 109, 111, 114, 115, 118,  
 122, 124, 125, 127, 131, 133–138,  
 140, 147, 152, 154, 159–163,  
 165–178, 181–184, 186, 188, 192,  
 199, 200, 205, 206, 212, 213,  
 225, 242, 244, 252, 257, 259,  
 264, 267, 274, 282, 294, 301,  
 327, 333, 334, 335  
 Rumpler, Helmut 79  
 Ruttkay György 308  
 Ruttkay Kálmán 5, 43, 57, 298  
 Ruttkay László 206, 207, 212  
 Sahin Tóth Péter 10  
 Salamon 30, 34, 242–244  
 Salmon, J. H. M. 223  
 Sambucus, Johannes *lásd* Zsámboky  
 János  
 Sarlós Márton 56  
 Schad, Johann Adam Xavier 323  
 Schaer, Frank 68, 75, 304  
 Scharwariens, Gregorius Schwona-  
 ritsch 123  
 Schemnicens, Petrus Fradelius 289  
 Schimert, Peter 161  
 Schindling, A. 159  
 Schmeizel, Martin 41, 315, 316  
 Schmidt, Paul Gerhard 123  
 Schödel, Martinus 229, 241, 289, 290  
 Schramm, Gottfried 105  
 Schramm, Percy 24  
 Schulze, Wilfried 106  
 Schwandtner, Johann Georg (Johannes  
 Georgius) 103, 215, 226, 238,  
 286, 315–317  
 Schwindel, Georg Jacob 287  
 Sebők Marcell 266  
 Seneca, L. Annaeus 247  
 Serédi Jusztinián 23, 27, 32, 312, 318  
 Simpson, C. A. 160, 162  
 Sinkó Katalin 27, 287, 288  
 Sinkovics István 107, 128  
 Siraisi, Nancy 212  
 Smetius, Hendrikus 94  
 Smith, Anthony D. 62, 64, 65  
 Soll, Jacob 216, 217  
 Soly, Hugo 77  
 Sólymos Szilveszter 290  
 Spannenberg, Wolfhart 206, 238  
 Spannenberger Norbert 27  
 Spondanus, Hendrikus 313  
 Sroka, Stanisław 34  
 Steinegger, Fritz 159, 160  
 Stephanek, Petr 148  
 Stieve, Felix 172, 181, 185  
 Stoll Béla 120, 122, 124, 149  
 Stralendorf, Leopold von 163  
 Strohmeyer, Arno 124  
 Sturm, Johannes 221  
 Sturmberger, Hans 160, 181, 182



- Suetonius Tranquillus, C. 219  
 Sugár F. Péter 76, 147  
 Sustermans, Iustus 276  
 Sylvester *lásd* Szilveszter, II., pápa
- Szabad György 5  
 Szabados György 190, 288, 312  
 Szabó Ferenc 298  
 Szabó G. Zoltán 184, 276  
 Szabó Péter 11, 131  
 Szakály Ferenc 9, 87, 142, 148, 150, 178, 202, 319, 322  
 Szalárdi János 150  
 Szamosközy István 101, 107, 148  
 Szapolyai János 76–78, 197, 269, 270, 272, 331  
 Szekfű Gyula 27, 32, 36, 72, 73, 98, 250, 312, 318  
 Szelényi Károly 19, 24, 25, 39, 79, 276  
 Szenci Molnár Albert 97, 189, 289, 298, 307  
 Szentmártoni Szabó Géza 107  
 Szentpétery Imre (Emericus) 30, 31  
 Szigethy Gábor 120, 149, 156  
 Szilágyi Sándor 104, 138, 205, 220, 229  
 Szilveszter, II., pápa 31, 293, 299, 312, 313, 315, 317, 318, 320  
 Szinán, pasa 336  
 Szinnyei József 316  
 Szőnyi György Endre 206  
 Szörényi László 10, 24, 93, 95, 97, 164, 184, 260, 276  
 Szulejmán 76–78, 269, 270, 331  
 Szűcs Jenő 9, 28, 68–70, 74, 81, 304  
 Szvitek Róbert József 23, 25, 184, 205, 276
- Tacitus 216, 219  
 Takács Imre 301–303, 306  
 Tapié, Victor-L. 169  
 Tarczai György 24  
 Tarnóc Márton 215, 241, 298  
 Terbe Lajos 131
- Teszelszky, Kees 7–18, 106, 142, 206, 220, 221, 241, 277, 279  
 Thallóczy Lajos 152  
 Theophanes 304  
 Thuróczy János 39, 74, 267  
 Thurzó fivérek 111, 226  
 Thurzó György 182, 183, 201, 210, 224, 226, 268, 339  
 Thurzó Imre 229  
 Thurzó Miklós 139  
 Tilly, Charles 62  
 Timon Ákos 9, 43–48, 62  
 Tomkó, Marnavics 301–311, 315  
 Tóth Endre 19, 23–25, 39, 79, 184, 205, 276  
 Tóth Gergely 287  
 Tóth István György 122, 147, 301, 319, 322  
 Tóth Zoltán 27  
 Tóth Zoltán József 47  
 Tóth-Jeney Annamária 106  
 Trencsényi Balázs 206  
 Trevor-Roper, Hugh 83  
 Truhlář, Antonin 93, 94  
 Tschernembl, Georg Erasmus 160, 167, 181  
 Tubero, Ludovicus 103, 230  
 Tusor Péter 294, 295  
 Tüskés Gábor 99–100, 239  
 Typotius, Jacobus 206
- Ulászló, I., magyar király 36, 257, 263, 302, 303, 306, 332, 333  
 Ulászló, II., lengyel király 38  
 Ulászló, II., magyar király 71, 153  
 Unger Zsolt 313  
 Urbanitsch, Peter 79  
 Utószülött László *lásd* László, V., Utószülött
- Váczy Péter 33, 286  
 Vajay Szabolcs 266  
 Vajda László 5  
 Vajkovics Imre (Emericus) 41, 42, 227

- Vanderjagt, Arjo 7, 37  
 Varga Ágnes 99  
 Varga János 5  
 Varga Mátyás 5  
 Vargha Katalin, S. 298  
 Varjas Béla 99, 107, 128, 186, 256  
 Várkonyi Ágnes, R. 5, 18, 20, 21,  
 76–78, 86, 88, 91, 105, 130, 147,  
 152, 153, 190, 202, 230, 287,  
 298, 299, 318, 319  
 Vásárhelyi Judit, P. 5, 97, 109, 307  
 Vass Péter 298  
 Vatinius 271  
 Vencel, cseh király 35, 252, 253, 330  
 Verancsics Antal 317  
 Verancsics Faustus 297, 298  
 Vergilius Maro, P. 143  
 Veszprémy László 68, 75, 294, 304,  
 310  
 Viskolcz Noémi 5, 15, 192, 205, 288  
 Visscher (Visser), Peter 161, 182, 184  
 Visser, Arnoud 95  
 Vitéz de Zreda, Johannes 36  
 Vitéz János 36, 337  
 Vivo, Filippo de 217  
 Vizkelethy Tamás 184  
 Vizkelety András 206, 238  
 Vocelka, Karl 85, 86, 93, 162, 168, 182  
 Werbőczy István 10, 15, 42–44, 46, 47,  
 51–58, 71–76, 81, 82, 95, 97,  
 108, 111, 112, 114, 116, 117, 119,  
 121, 125, 126, 136, 191, 238, 250,  
 287, 297, 299, 300, 313, 320  
 Weszprémi István 24, 42  
 Wheatcroft, Andrew 159  
 Winkelbauer, Thomas 112, 147, 310  
 Wittman Tibor 168, 181, 190, 221, 225,  
 318  
 Wolkan, Rudolf 36, 37  
 Yates, Frances A. 83, 85  
 Závodszky György 182  
 Zemon Davies, Natalie 95  
 Ziegler, W. 159  
 Žierotín, Karol 164, 165, 167, 182  
 Zombori István 295, 319  
 Zrínyi Miklós 318, 319  
 Zsák Imre 302  
 Zsámbéky Mónika 290  
 Zsámboky János (Iohannes Sambucus)  
 85, 95, 185, 222  
 Zsigmond, magyar király 50, 254, 256  
 Zsilinszky Mihály 268  
 Zsoldos Attila 251

## Rövidítések

CJH	Corpus Juris Hungarici.
EK	Egyetemi Könyvtár.
HAAB	Herzogin Anna Amalia Bibliothek, Weimar.
IDO	<i>Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700</i> , szerk. Péter KULCSÁR, Bp., 2003.
IOPo	Johannes BOCATIUS, <i>Opera quae exstant omnia: poetica</i> , I–II, szerk. Franciscus CSONKA, Bp., 1990.
IOPr	Johannes BOCATIUS, <i>Opera quae exstant omnia: prosaica</i> , szerk. Franciscus CSONKA, Bp., 1992.
ItK	<i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> .
MHH	<i>Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria</i> , I–XLI, <i>Scriptores</i> I–XXXVIII, Pest–Bp., 1857–1906.
MIE	SZINNYEI József, <i>Magyar írók élete és munkái</i> , CD-ROM [Bp., 2000].
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum.
MOE	Magyar Országgyűlési Emlékek. <i>Monumenta comitalia regni Hungariae</i> , szerk. FRAKNÓI Vilmos–KÁROLYI Árpád, Bp., 1874–1917, 1–12. köt.
MOL	Magyar Országos Levéltár.
MTA	Magyar Tudományos Akadémia.
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár.
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek.
ÖStA,	
HHStA	Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien.
RMK	Régi Magyar Könyvtár.
RMKT	Régi Magyar Költők Tára.
SNA	<i>Slovenský Národný Archív</i> .
TKCs	Történelmi Képcsarnok.

## Summary

This book treats the connection between the developments of national identity in the Hungarian Kingdom and the changing meaning of the crown of Hungary between 1572 and 1664. Using a constructivist method of research, an attempt is made to answer the question of how the Hungarian political community and its relation to the Hungarian crown was depicted, in what way the function of the crown legitimized this depiction, how this image and function of the crown changed, and how this change can be explained. Starting point for this approach was the notion that the “doctrine of the holy crown” is a modern invention. This doctrine makes it impossible to explain the meaning of the crown in Hungarian political culture in the early modern period. (László Péter)

The first chapter of this study introduces the origin of the Hungarian Crown Jewel, the Hungarian monarchy, and the development of the “tradition of the crown” in the Middle Ages. The importance of the crown to claims of power of the Hungarian kings increased in the course of the Middle Ages. This was mainly due to the violent succession of royalty. “The crown” did not have a set meaning, and there was an intentional development of the tradition of the crown which achieved its apex during the reign of Matthias Corvinus. Additionally, the alleged meaning of the crown, which was introduced in the work of István Werbőczy at the beginning of the early modern period and summarized in the nineteenth century *Doctrine of the Holy Crown*, is examined critically using the ideas of Timon Ákos, Ferenc Eckhart, and László Péter.

The second chapter explains the used methods of research, and gives an analysis of the development of national identity and the meaning of the crown in the kingdom of Hungary in the period around 1526. Applying the notions of *natio*, *regnum*, and the crown, an explanation is given of how in Hungary the transformation from a cultural to a political community took place. The influence on this transformation of the tripartition of the kingdom after the battle of Mohács in 1526 is also discussed. During this period, the crown began to symbolize the unity of the as yet divided political community and of the kingdom.

The third chapter discusses the changed legitimizing function of the crown in the period between 1572 and 1606. Due to the political weakness of King Rudolf of Habsburg, the crown was used increasingly in political literature to strengthen the demands of the community. The function of the crown changed from a symbol of legitimacy of royal power to that of the political claims of

the community during the insurrection of Bocskai against Habsburg authority. This development is shown mainly in the creation of the fiction of “the refusal of the Turkish Crown” and the content of the political testament of Bocskai. Elaborating on the important legitimizing function of the crown in political culture, the fourth chapter further explains a number of texts and events which demonstrate this new importance of the crown. This development is set against the creation of the court of Matthias of Habsburg in Hungary in 1607–1608, the transfer of the Hungarian Crown by Rudolf to Matthias, and the latter’s coronation in Hungary in 1608. The ideas of Matthias, István Illésházy, Elias Berger, Péter Révay, and János Jessenius, are used to show how the political compromise between Matthias and the Hungarian classes was legitimized by a certain image of the Crown, the Hungarian community, and the kingdom.

The fifth chapter focuses on the political thinking of Révay on the crown and on national identity. It elaborates on the origin of his book on the crown and the political community, the intellectual context of his thinking and the reception of his ideas about the crown. The central thesis of this chapter is that the way in which Révay depicts national identity can be traced back to the method used by Jean Bodin to analyse history. Furthermore Révay creates the notion of the sovereignty of the Hungarian political community using a fiction of the “effects of the crown”. These constructs of Révay concerning the crown (and not those of Werbőczy or the “doctrine of the holy crown”) determined the Hungarian national identity in the early modern period, as is shown by the reception and popularity of his work concerning the crown until the rise of modern nationalism at the end of the eighteenth century.

In conclusion, the sixth chapter treats a part of the reception of the work of Révay using the history of the “Bull of Silvester”: an eleventh-century fiction made up in the seventeenth century. By explaining the role of the crown in the discussion between the kings of Habsburg of Hungary and the popes about the right of appointing bishops in the seventeenth century, it appears that the ideas of Révay within the changing political context gained a contemporary meaning. Révay’s book clearly played a part in the origins of the “Bull of Silvester”. Eventually, the text of the “Bull of Silvester” was smuggled into the contents of an eighteenth-century edition of Révay’s work. A deliberate adaptation to contemporary politics of Révay’s meaning of the crown changed national identity once again.

At the end of this book, a Hungarian translation of a text, written by Elias Berger, is added, which is published for the first time in the Hungarian language. This little known book is also the first history of the Hungarian crown which was ever written. It was the main source of inspiration for the book of Révay and as such an important historical and literal document for the understanding of the development of the meaning of the holy crown and early modern national identity in Hungary.

## Képek jegyzéke

- 1-2. A magyar korona előlről és hátulról. Forrás: TÓTH Endre-SZELÉNYI Károly, *A magyar szent korona. Királyok és koronázások*, 2000, 27.
3. A magyar korona Thuróczy János krónikájából (1488). OSZK, Inc. 1143.
4. A magyar korona mint tárgy és mint elvont képzet. II. Ulászló és gyermekei a Gersei Petheő család címeres levelén (1507). MOL, DL 86.051. Czikkelyné Nagy Erika felvétele.
5. A magyar korona a müncheni Fugger-krónikában (1547–1555). Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 895, fol. 308v. Megjelent: KATONA Tamás, *A korona kilenc évszázada*, Bp., 1979, 429.
6. A magyar korona Wolfgang Lazius térképén (1556). OSZK TR 2501. Megjelent: LOVAG Zsuzsa, *A magyar koronázási jelvények*, Bp., 1986.
7. Rudolf személyes koronája, 1602. Kunsthistorisches Museum, Wien, SK Inv. No. XIa 1.
8. Bocskai István török által adott koronája (1605). Kunsthistorisches Museum, Wien, SK Inv. No. XIV 25.
9. Révay Péter által készített koronaláda (1608). Magyar Nemzeti Múzeum, Dabasi András felvétele.
10. II. Mátyás koronázási érme. (1608). Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára.
11. II. Mátyás király érmei (1609 és 1612). Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára.
12. II. Mátyás király címere. Tollrajz JESZENSZKY János *Regis Hungariae, Matthiae II. Coronatio* című kéziratában (1609 előtt). ÖNB, Codex 8790, fol. 1v.
13. II. Mátyás király. Tollrajz JESZENSZKY János *Regis Hungariae, Matthiae II. Coronatio* című kéziratában (1609 előtt). ÖNB, Codex 8790, fol. 1r.
14. II. Mátyás király címerének képe JESZENSZKY János *Regis Hungariae, Matthiae II. coronatio*; Johan: Jessenio a Jessen, *Regio Medico, Descriptore* című művében (1609). OSZK, RMK III. 1071.
15. II. Mátyás király címerének koronarészlete JESZENSZKY János *Regis Hungariae, Matthiae II. coronatio*; Johan: Jessenio a Jessen, *Regio Medico, Descriptore* című művében (1609). OSZK, RMK III. 1071.
16. Koronaábrázolás RÉVAY Péter *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius* című művében (1613). OSZK, RMK III. 1118.

17. SCHÖDEL Márton *Respublica et Status Regni Hungariae* című művének címlapja a magyar koronával (1634). Magántulajdonban.
18. INCHOFER Menyhért *Annales ecclesiastici regni Hungariae* című művének címlapja (1644). Győri Bencés Rendház könyvtára.
19. NÁDASDY Ferenc *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum* című művének címlapja a magyar koronával (1664). Pannonhalma, Főkönyvtár, 82-A-14.
20. Magyar koronarészlet Máriával és Jézussal NÁDASDY Ferenc *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum* című művének címlapján (1664). Pannonhalma, Főkönyvtár, 82-A-14.
21. Hieronymus ORTELIUS *Ortelius Redivivus et Continuatus oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegs-Händel, so vom Jahr 1395. biß auf 1665. mit dem Türcken vorgelauffe* című művének címlapja (1665). Pannonhalma, Főkönyvtár, 123b-C-2.
22. Országtábla a magyar koronával. (1660 körül). MNM, ltsz. 1831.
23. Országtábla a magyar koronával Johann Jakob FUGGER *Spiegel der Ehren des Höchst-löblichen Ertzhauses Österreich* című művében (1668). Pannonhalma, Főkönyvtár, 153-D-3.
24. V. László koronázási képe (1440) Johann Jacob FUGGER *Spiegel der Ehren des Höchst-löblichen Ertzhauses Österreich* című művében (1668). Pannonhalma, Főkönyvtár, 153-D-3.

# Tartalom

<b>Köszönetnyilvánítás .....</b>	<b>5</b>
<b>Bevezető (R. Várkonyi Ágnes) .....</b>	<b>7</b>
 <b>I. A szent korona és a történelem .....</b>	 <b>19</b>
A korona mint tárgy .....	21
A korona mint elvont képzet .....	26
A koronahagyomány .....	28
A szentkorona-tan és a koronahagyomány .....	40
 <b>II. A nemzeti identitás és a korona .....</b>	 <b>61</b>
Nacionalizmus, nemzet és nemzeti identitás .....	61
Kulturális közösség – politikai közösség .....	68
Werbőczy István és a korona hagyománya .....	71
A <i>natio</i> fogalma a 16. században .....	76
A rendi nemzet kialakulása 1526 után .....	79
 <b>III. A korona szerepe a Bocskai-felkelésben .....</b>	 <b>83</b>
Rudolf uralkodásának politikai háttere .....	83
Az Illésházy-per és a korona .....	87
A Bocskai-felkelés .....	104
A szerencsi kiáltvány (1605) .....	127
A Bocskai-felkelés vége .....	152
 <b>IV. II. Mátyás, a korona és a magyar rendek .....</b>	 <b>159</b>
Habsburg Mátyás .....	159
Mátyás főherceg udvartartása Magyarországon .....	162
Illésházy és Berger koronaelmélete .....	177
Mátyás magyar királlyá koronázása .....	203
 <b>V. Révay Péter koronatörténete .....</b>	 <b>215</b>
Kérdések, problémafelvetések .....	215
„A történelem politikai teóriává vált” .....	216
Révay munkássága .....	220
A koronakönyv értelmezése .....	224
A könyv szerkezete .....	232
A korona első kétszáz éve .....	235
Az Aranybulla .....	249



A korona győzelme: „triumphalis corona” .....	251
Európa „új ellenségei” .....	254
A sors, a kereszténység és a korona .....	258
O tempora! O mores! .....	259
„...örök jelképe és emlékezete a [...] keresztény igazságnak” .....	261
A koronázás jelentősége .....	262
A magyar korona területi jelentése .....	265
A korona őrzése .....	268
A mohácsi csata .....	269
Politikai viszonyok .....	271
A Habsburg-ház és a trónutódlás .....	273
A korona visszatérése .....	275
A korona leírása .....	275
A leírás értelmezése .....	278
A többi koronaékszer ismertetése .....	280
II. Mátyás kora .....	282
Beszéd a magyarokhoz és a koronához, a királyhoz és az országhoz .....	284
A koronáról alkotott kép és a nemzeti identitás formálódása .....	285
Révay művének elterjedése és a nemzeti önazonosság kérdése .....	286
<b>VI. A Révay-könyv utóélete</b> .....	293
A „Szilveszter-bulla” .....	293
A korona apostoli voltáról szóló vita .....	297
A korona és az illír nemzet .....	307
Az apostoli korona .....	311
Révay művének 18. századi kiadásai .....	315
A „Szilveszter-bulla”, a nemzeti önazonosság és Révay .....	318
Révay művének második kiadása (1652) .....	318
A korona ábrázolása és a korona képének változása .....	321
Révay művének utóélete és a nemzeti identitás .....	323
<b>Függelék</b> .....	
Berger Illés: Jubileumi csokor .....	327
Berger Illés levele Illésházy Istvánnak .....	341
Illésházy István beszéde a kassai gyűlésen .....	342
<b>Segédletek</b> .....	
Bibliográfia .....	349
Személynévmutató .....	367
Rövidítések .....	378
Summary .....	379
Képek jegyzéke .....	381
<b>Képek</b> .....	

# KÉPEK

.



1. A magyar korona előlről



2. A magyar korona hátulról



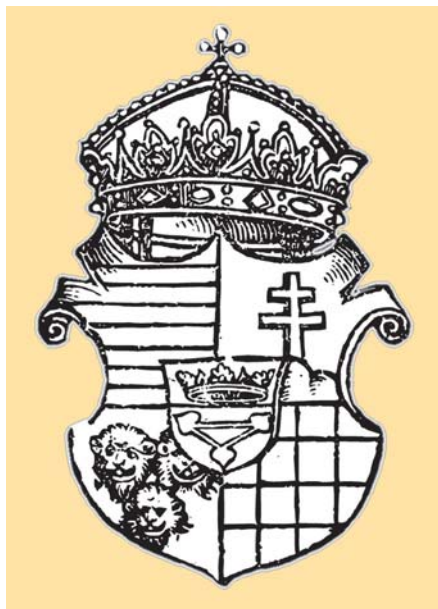
3. A magyar korona Thuróczy János  
krónikájából (1488)



4. A magyar korona mint tárgy és mint elvont képzet.  
 II. Ulászló és gyermekei a Gersei Petheő család címeres levelén  
 (1507)



5. A magyar korona a müncheni Fugger-krónikában (1547-1555)



6. A magyar korona Wolfgang Lazius térképén (1556)



7. Rudolf személyes koronája (1602)





8. Bocskai István török által adott koronája (1605 körül)



9. A Révay Péter által készített koronaláda (1608)

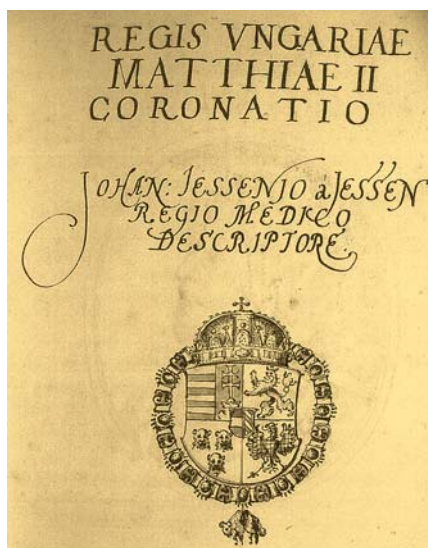


10. II. Mátyás koronázási érme (1608)



11. II. Mátyás király érmei (1609 és 1612)





12. II. Mátyás király címere.  
Tollrajz Jeszenszky János *Regis  
Ungariae, Matthiae II. Coronatio*  
című kéziratában (1609 előtt)



13. II. Mátyás király. Tollrajz  
Jeszenszky János *Regis  
Ungariae, Matthiae II. Coronatio*  
című kéziratában (1609 előtt)



14. II. Mátyás király címerének  
képe Jeszenszky János *Regis  
Ungariae, Matthiae II. coronatio;*  
*Johan: Jessenio a Jessen, Regio  
Medico, Descriptore* című  
művében (1609)



15. II. Mátyás király címerének  
koronarészlete Jeszenszky János  
*Regis Ungariae, Matthiae II.  
coronatio; Johan: Jessenio a  
Jessen, Regio Medico, Descrip-  
tore* című művében (1609)

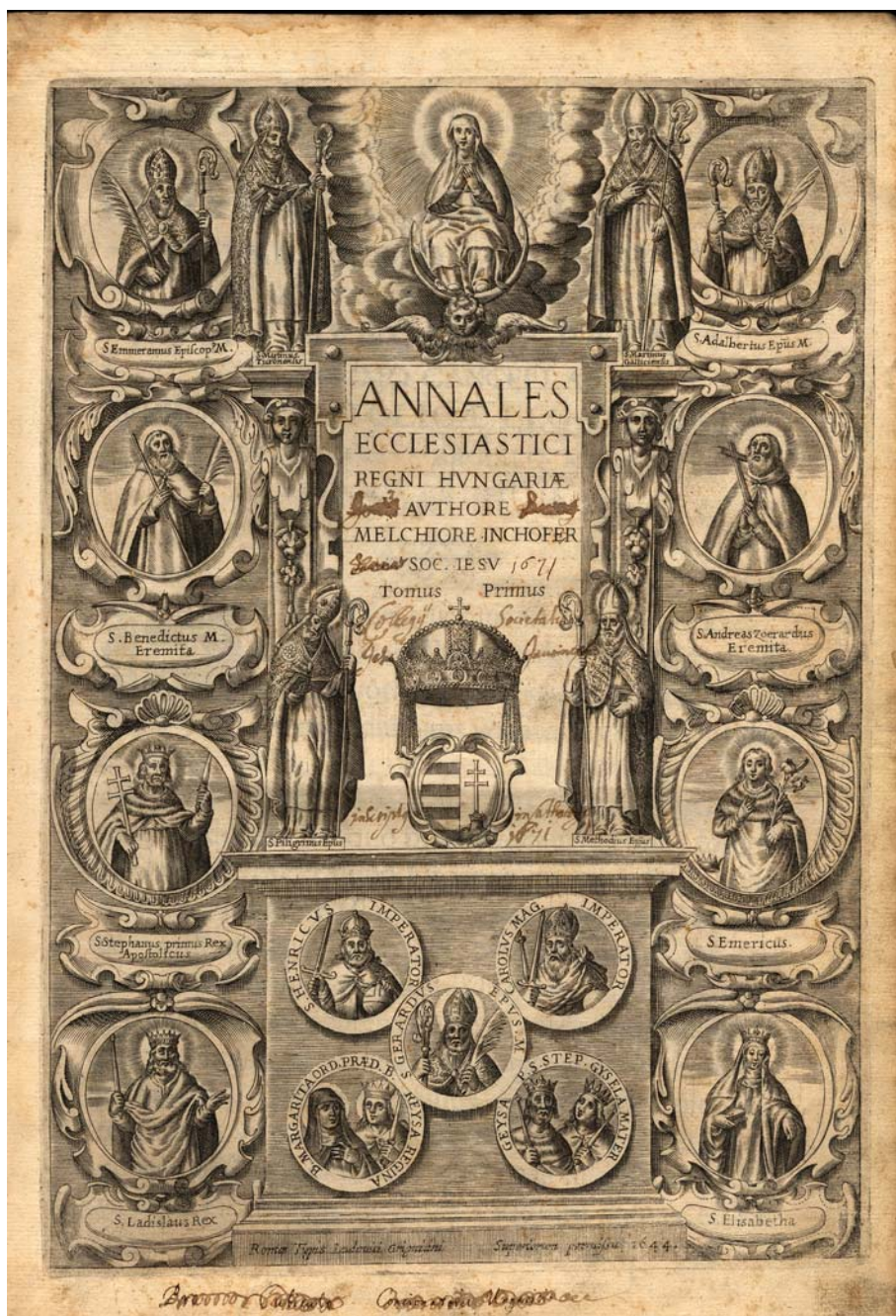


16. Koronaábrázolás Révay Péter *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius című művében* (1613)



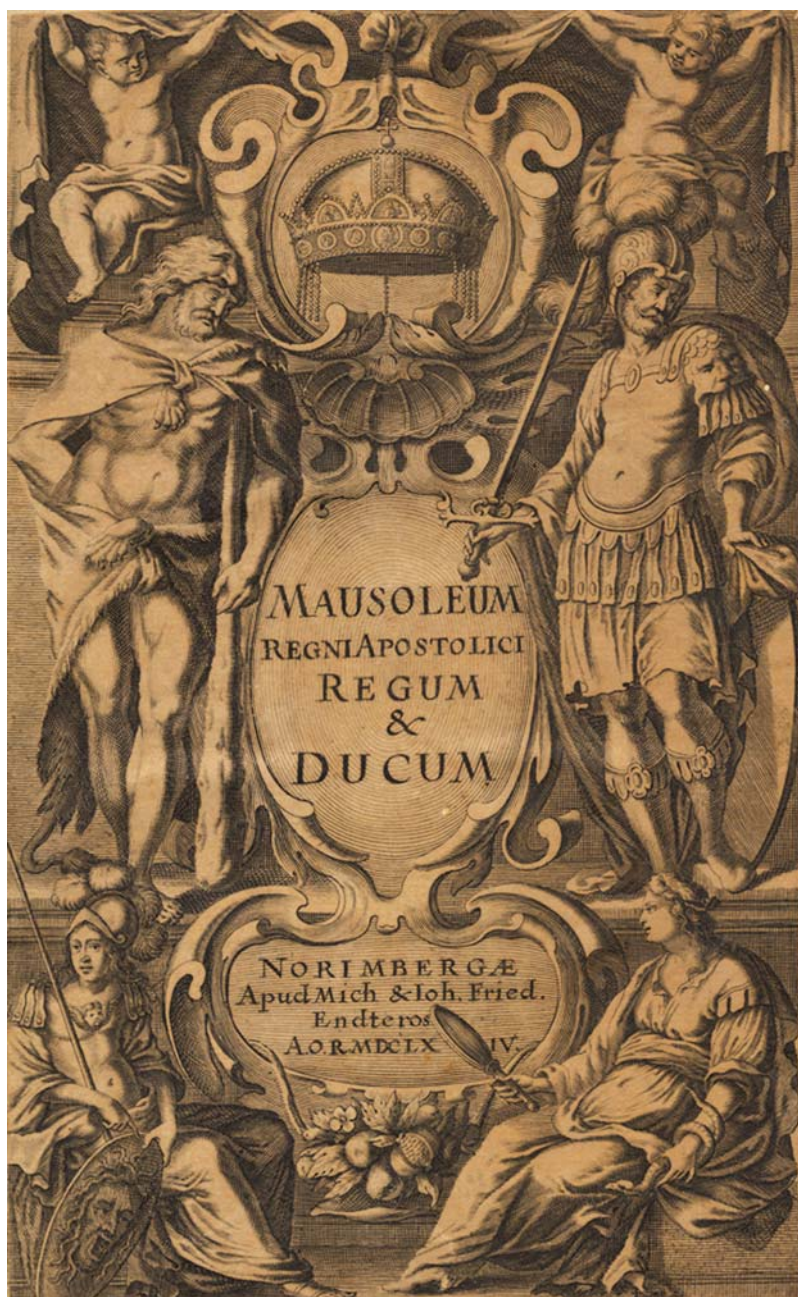


17. Schödel Márton *Respublica et Status Regni Hungariae* című művének címlapja a magyar koronával (1634)



18. Inchofer Menyhért *Annales ecclesiastici regni Hungariae* című művének címlapja (1644)





19. Nadasdy Ferenc *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum* című művének címlapja a magyar koronával (1664)

20. Magyar koronarészlet  
Máriával és Jézussal Nádasdy  
Ferenc *Mausoleum  
Potentissimorum ac  
Gloriosissimorum Regni  
Apostolici Regum et Primorum  
Militantis Ungariae Ducum* című  
művének címlapján (1664)



21. Hieronymus  
Ortelius *Ortelius  
Redivivus et  
Continuatus oder  
Ungarische und  
Siebenbürgische  
Kriegs-Händel, so  
vom Jahr 1395. biß  
auf 1665. mit dem  
Türcken vorgelauffe*  
című művének cím-  
lapja (1665)





22. Országátbála a magyar koronával (1660 körül)



23. Országútábla a magyar koronával Jakob Fugger *Spiegel der Ehren des Höchst-löblichen Ertzhauses Österreich* című művében (1668)



24. V. László koronázási képe (1440) Johann Jacob Fugger *Spiegel der Ehren des Höchst-löblichen Ertzhauses Österreich* című művében (1668)



Katalógus és rendelési lehetőség:  
**[www.benceskiado.hu](http://www.benceskiado.hu)**

Bencés Kiadó és Terjesztő Kft.  
Felelős kiadó dr. Várszegi Asztrik  
Felelős szerkesztő Schmal Alexandra  
A borítót Schmal Károly tervezte  
Műszaki szerkesztő Egyházi Péter  
Tördelte Somorjai Gabi  
A nyomdai munkálatokat a mondAT Kft. végezte  
Felelős vezető Nagy László